

DOMI NUS ILLU MINA TIO MEA
Taylor Institution.

3026876694

ΑΠΑΝΤΑ

ΤΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΡΙΖΟΥ

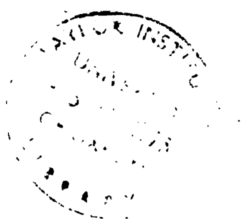
ΤΟΥ

ΡΑΓΚΑΒΗ

ΤΟΜΟΣ ΙΑ'.
14.
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1885

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑΣ

ΥΠΟ

Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΤΥΠΟΙΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.
(Ὁδὸς Ἀδριανοῦ Ἀριθ. 214.)

1866.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΔΕΥΤΕΡΩ ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΡΩΜΑΙΟΙ

Απο τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μομμίου (Ὀλ. 158, δ'.) ἡ Ἑλλὰς ἔπαυσεν αὐτονομουμένη, καὶ συμπαρεσύρθη εἰς τῆς τροπαιούχου Ῥώμης τὴν τροχιάν. Ἀλλὰ καὶ τότε, ὡς πάντοτε, τὸ πνεῦμα ἐθριάμβευσε τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, καὶ διανοητικῶς ἡ Ἑλλὰς ἐκυριάρχει τῆς Ῥώμης. Ὁ Ῥωμαϊκὸς πολιτισμός, ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλολογία, καὶ πρὸ πάντων ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη εἶχον τὰς ῥίζας των ἐν Ἑλλάδι. Βαθμηδὸν ὅμως ἐμαραίνετο ἡ ἀρχαία γενναία ἰκμάς, ἐξέλειπε τῶν Ἑλλήνων ἡ παραγωγικὴ δύναμις, καὶ τὸ αἴσθημα αὐτῶν παρεφθείρετο εἰς τῶν νέων ἀρχόντων καὶ μαθητῶν αὐτῶν τὴν ἀπειροκαλίαν.

Ἐντεῦθεν προέκυψε νέα τέχνη, Ῥωμαϊκὴ ἐπικληθεῖσα, διότι ὑπὸ Ῥωμαϊκοὺς οἰωνούς, καὶ πρὸς χρῆσιν μάλιστα τῆς πολυτελείας τῆς Ῥώμης διεμορφώθη, ἀλλ' οὖσα κυρίως ἑτέρα φάσις τῆς Ἑλληνικῆς, παρακμαζούσης καὶ διαστρεφομένης ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, καὶ τύπους προσέτι τινὰς προσλαβοῦσα ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων τῇ Ῥώμῃ παρὰ τῶν λαῶν ὅσοι ᾤκουν ἄνωθεν καὶ κάτωθεν αὐτῆς, καὶ ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ὁ πληθυσμός της. Ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη ἦν λοιπὸν ἡ ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐν Ἑλλάδι καλλιεργουμένη, αὐτὴ ἡ Ἑλληνική, ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διαφθαρεῖσα καὶ ἀλλοιωθεῖσα. Ἡ γνῶσις αὐτῆς ἀπαιτεῖ ἑπομένως νὰ γνωρίσωμεν τὴν τῶν ἐγχωρίων ἐθνῶν, ὧν οἱ καλλιτεχνικοὶ τύποι συνανεμίγησαν τοῖς Ἑλληνικοῖς πρὸς παραγωγὴν αὐτῆς.

ΤΜΗΜΑ Α΄.

ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ ΣΙΚΕΛΩΝ.

Οἱ ἀρχαιότατοι τῆς μέσης καὶ κάτω Ἰταλίας κάτοικοι ἦσαν φυλῆς Ἰνδογερμανικῆς τὴν καταγωγὴν, εἰ καὶ οὐχὶ κυρίως Πελασγικῆς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς Πελασγοὺς συγγενεστέρας ἢ πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους Ἰνδογερμανικοὺς κλάδους. Ἐκαλοῦντο δὲ Οἰνωτροί, οὓς λέγει Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (1) Πελασγοὺς, ἐξ Ἀρκαδίας μετοικήσαντας τὸ 1650 π. Χ. Προσέτι δ' ἐλέγοντο καὶ Πευκέτιοι, ἐκ Πευκετίου, ὅστις κατ' Ἀπολλόδωρον (2) ἦν πατὴρ τοῦ Οἰνώτρου, καὶ υἱὸς Λυκάονος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρκαδίας, μετοικήσας μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ καὶ μετὰ Πελασγῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Καὶ Μόργητες δ' ὠνομάζοντο οἱ αὐτοί, καὶ ὁ Ἀντίοχος (3) Οἰνωτροὺς λέγει τοὺς Ἰταλιώτας, τοὺς Μόργητας καὶ τοὺς Σικελούς. Τέλος δὲ κοινότερον ἐλέγοντο Σικελοί, ἢ Σικανοί, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ἐγνώριζεν αὐτοὺς καὶ ὁ Ὅμηρος, ὡς ἔχοντας καὶ ἐπ' αὐτοῦ σχέσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων (4). Ἐκ δὲ τῆς κάτω Ἰταλίας μετέβησαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν κατὰ Θουκυδίδην (5) ἐν Ὀλ. 5, καὶ ἐξελληνίσθησαν κυρίως ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα ἐποικισάντων καὶ ὑποταξάντων αὐτοὺς Ἑλλήνων. Τῆς ἀρχαίας αὐτῶν γλώσσης σώζει ἴχνη ἡ Σικελικὴ κωμῳδία (ἐν Ἐπιχάρμῳ καὶ ἐν τοῖς Μίμοις τοῦ Σώφρωνος), καὶ παρετηρήθη ὅτι ταῦτα συμφωνοῦσι πρὸς τὸ ἀρχικὸν Πελασγικὸν ἢ Ἑλληνικὸν μέρος τῆς Λατινικῆς γλώσσης.

---

(1) Α, 13. — (2) Γ, 8. — (3) Στρβ, ΣΤ, 251. — (4) Ὀδυσ. Ω, 307. — (5) ΣΤ. 2.

Περὶ τὰ 1000 π. Χ. μέρος τοῦ ἔθνους τούτου κατὰ τὴν μέσην Ἰταλίαν ὑπετάγη ὑπ' ἔτι ἀρχαιοτέρων, ὡς φαίνεται, αὐτοχθόνων (aborigenes), καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἀπωτέραν τῆς Ἑλληνικῆς, καὶ πρὸς τὴν τέχνην ἧττον προσφυῆ φυλὴν τῶν Αὐσόνων ἢ Ὄσκων (Ὄπσκων ἢ Ὀπικῶν), τὴν τῶν Ὄμβρων, καὶ τῶν κατὰ γλῶσσαν αὐτοῖς συγγενῶν Σαβελλῶν ἢ Λατίνων. Ἐπὶ τοῦ λαοῦ τούτου ἴσως ῥίψῃ τι φῶς ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἀνευρισκομένων Ὀμβρικῶν ἐπιγραφῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, οἷαι εἰσὶν οἱ Εὐγουβιανοὶ λεγόμενοι πίνακες, καὶ εἰς ὧν τὰ μυστήρια σοφοὶ ἀρχαιολόγοι ἀγωνίζονται νὰ εἰσδύσωσιν. Ἡ δὲ Λατινικὴ γλῶσσα, πλὴν τοῦ καθαρῶς Ἑλληνικοῦ στοιχείου αὐτῆς, ὃ προσέλαβεν ἐπείσακτον ἐκ σχέσεων μεταγενεστέρων, περιέχει καὶ ἐλάχιστόν τι, ἀρχαιότερον τῶν σχέσεων ἐκείνων Ἑλληνοσικελικόν, ἰδίως τὰς γεωργικὰς σχέσεις περιλαμβάνον. Τὸ κυρίως ὅμως αὐτόχθον, τὸ οὐδόλως ἑλληνικόν, καὶ περιέχον ἰδίως τὰς στρατιωτικὰς λέξεις ἕνεκα τῆς διὰ τῶν ὅπλων ὑπερισχύσεως τῶν ἰθαγενῶν, ἐνδεικνύει καὶ αὐτὸ καταγωγὴν ἐκ τῆς Ἰνδικῆς πηγῆς, ὡς ἐν τῇ καταλήξει τῆς δοτικῆς bus, καὶ ἐν ταῖς ἀντωνυμίαις nos, vos (Σανσκρ. bjah, nah, vah).

Ἀλλὰ παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ἀπαντῶνται λείψανα οἰκοδομημάτων, ἐξ ὧν φαίνεται ἐξαγόμενον ἢ ὅτι ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὑπῆρξέ τις συνάφεια μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅτι εἰς Ἑλληνικὴν ὑπέκυψαν ἐπιῤῥοήν, ἢ ὅτι τὸν ἀρχιτεκτονικὸν αὐτῶν ῥυθμὸν ἠρύσθησαν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἐξ ἧς καὶ οἱ Ἕλληνες. Καθ' ὅλα τὰ μέρη τὰ κατοικούμενα ὑπὸ Σικελῶν ἀρχαιότατα, κατὰ τὴν μέσην Ἰταλίαν κυρίως (ἀπὸ Τιβέριος μέχρις Οὐλτούρνου) παρὰ τοῖς Σαβίνοις, τοῖς παρακειμένοις Μαρσοῖς, καὶ τοῖς ἐν τῷ Σαμνίῳ ὄρει Ἑρνίκοις, ὧν τὸ ὄνομα παράγεται ἐκ τοῦ Ἕρνα, τοῦ σημαίνοντος βράχον, ἀπήντων οἱ ἀρχαῖοι, ὡς εὐ-

ρίσκονται μέχρι τοῦδε εἰσέτι, ἀκροπόλεις ᾠκοδομημένας κατὰ τὸν Κυκλώπειον λεγόμενον ἢ πελασγικὸν ῥυθμὸν τοῦ δευτέρου εἴδους, ἐκ τιτανωδῶν λίθων τῶν Ἀπεννίνων, πολυγωνίως τετμημένων, καὶ ἐπιτηδείως συνηρμοσμένων. Αἱ θύραι αὐτῶν εἰσι πυραμιδοειδεῖς, καὶ τὰ ὑπέρθυρα συνήθως μονόλιθα καὶ γιγαντιαῖα. Εἰσὶ δὲ τὰ τείχη ταῦτα ἀρχαιότερα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, διότι ἐπ' αὐτῆς τὴν πολυγώνιον τειχοδομίαν μόνον εἰς τὴν ὁδοποιΐαν μετεχειρίζοντο, καὶ διότι καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐθεώρουν αὐτὰ ὡς ἀρχαῖα, οἷον ὁ Οὐάρρων, εὑρίσκων τοιαῦτα τείχη καὶ τάφους ἀρχαίους παρὰ τοῖς Σαβίνοις (1), καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀναφέρων (2) ἐρείπια ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἐξ αὐτῶν πολλὰ περιεῖχον, ἐντὸς τοῦ περιβόλου των, καὶ ἄλλων οἰκοδομῶν ἐρείπια πολυγωνικὰ, ἐφ' ὧν ἐνίοτε εὑρέθησαν κεχαραγμένα καὶ ψαλλοῦ ἐμβλήματα, ὡς ἐπὶ πολλῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλληνικῶν οἰκοδομῶν (3). Τοιοῦται δὲ Κυκλώπειαι οἰκοδομαὶ ἀπαντῶνται ἤδη πολλαχοῦ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ὡς κατὰ Κ ε φ α λ ο ί δ ι ο ν (Cephali) περὶ τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς νήσου. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι (4) ἐγνώριζον τὰ κολοσσιαῖα, καὶ ἐπὶ ἀποτόμων βράχων κρεμάμενα τείχη τῆς Ἔρυκος (κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν), καὶ τὰ τῆς Καμίκου κατὰ τὴν νοτίαν, καὶ ἐθεώρουν αὐτὰ ὡς Δαιδάλια ἔργα.

Κατ' αὐτὰς ταύτας καὶ τὰς παρακειμένας χώρας καὶ νήσους σώζονται ἔτι καὶ ἄλλα τινὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, καὶ αὐτὰ, ὡς καὶ τὰ φρούρια, ἀποδεικνύοντα τὴν

(1) Διον. Ἁλικ. Α, 14. — (2) Epist. ad Fronton. — (3) Petit Radel, murs cyclopéens, 1841. — Dodwel, views and descr. of the cyclop. or pelasg. ruins in Greece and Italy, L. 1834. — Middleton, Grecian remains in Italy, L. 1812. — J. Micali, Ant. pop. Tv. 18. — Gerh. ann. d. Inst. I, p, 36. III, p. 40. — (4) Διόδ. Δ, 78. — Παυσ. II, 46.

σχέσιν τῆς οἰκοδομικῆς τοῦ Σικελικοῦ λαοῦ μετὰ τῆς τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἢ Πελασγῶν. Εἰσὶ δὲ ταῦτα πύργοι ἢ θάλαμοι, συνήθως κυκλοτερεῖς, κατὰ τὸ εἶδος τῶν Ἑλληνικῶν θησαυρῶν. Εἰς τὴν πόλιν Νόρβαν φέρ' εἰπεῖν σώζονται πύργοι, οἱ μὲν στρογγύλοι, οἱ δὲ καὶ τετράγωνοι, καὶ ἡ στέγη αὐτῶν σύγκειται ἐκ δοκῶν, αἵτινες προέχουσιν ἐπαλλήλως. Εἰς δὲ τὴν ἀπέναντι κειμένην νῆσον Σαρδὼ κατὰ τὰ «Ἰολάϊα χωρία», ὅπου οἱ ἀρχαῖοι (1) ἔλεγον ὅτι ὁ ἑταῖρος τοῦ Ἡρακλέους Ἰόλαος συνῴκησε μετὰ Τυρρηνῶν, ἐπιστεύετο (2) ὅτι, μετακληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ὁ Δαίδαλος, ἀνήγειρε διάφορα οἰκοδομήματα, ἐν οἷς καὶ θόλους κατὰ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν τρόπον (3), οἵτινες, ἀνακαλυφθέντες αὐτόθι, καλοῦνται σήμερον *Νουραγοί* (Nuraghes). Εἰσὶ δὲ κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων οὐ πάνυ κατειργασμένων, ἄνευ πηλοῦ, προεχόντων ἐπαλλήλως, ἀπαραλλάκτως ὡς εἰς τοὺς θησαυρούς, καὶ διδόντων εἰς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τὸ αὐτὸ κωνικὸν σχῆμα. Τὸ ὕψος αὐτῶν εἶναι ἐπίσης 30—50', σύγκειται ὅμως ἐκ δύο ἢ τριῶν ἐπαλλήλων ᾠοειδῶν θαλάμων, κοινωνούντων διὰ μικρᾶς ἀναβάθρας πρὸς τὸ τοίχῳ· καὶ ἐνίοτε μέν εἰσι μεμονωμένοι· ἄλλοι δ' ὁμοῦ συνεχόμενοι, περιέχονται ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ περιτειχίσματος. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἐκλαμβάνονται συνήθως ὡς τάφοι (4). Εἰς Γαῦλον δὲ (Gozzo), τὸ παρὰ τὴν Μελίτην νησίδιον, ὑπάρχει ἐπίσης ἀρχαῖος πύργος ὁμοιάζων τοὺς σαρδικούς, ὁ καλούμενος πύργος τῶν γιγάντων (5).

(1) Παυσ. I, 17. — (2) Διόδ. Δ, 30. — (3) Ψευδο-Ἀριστοτ. π. Θαυμ. Ἀκ. 104. — (4) Pet. Radel, notice sur les Nuraghes de Sardaigne. P. 1826. — Micali, Ant. pop. Tv. 71. — Müll. Etr. II, 227. — (5) Houel, voy. pit. T. IV, pl. 205. — Mazzaru, temple ante-diluvien, Kunstbl. 1829. N. 7.

ΤΜΗΜΑ Β΄.

ΤΕΧΝΗ ΕΤΡΟΥΣΚΩΝ (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Γενικὴ ἔποψις.

Ἄνω δὲ τοῦ Τιβέρεως τὴν ἀρκτῴαν Ἰταλίαν κατῴκει ἕτερον ἔθνος, καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν Ῥωμαίων μόρφωσιν συντελέσαν, καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτῶν φιλοκαλίαν μεγίστην ἐξασκῆσαν ἐπιῤῥοήν. Ἦν δὲ τοῦτο τὸ ἔθνος τῶν Ῥασενῶν, οἵτινες ἄλλως ἢ ἄλλοτε καὶ Ἐτροῦσκοι ἐλέγοντο.

Περὶ τῆς ἐθνογραφίας, τῆς ἱστορίας, καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν σπανίας μόνον καὶ ἀτελεστάτας εἰδήσεις ἔχομεν, διότι ἐξ ὅσων περὶ αὐτῶν ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, τὰ μὲν πλεῖστα ἀπωλέσθησαν, ὡς τοῦ Κλαυδίου Τιβ. Καίσαρος τὰ εἴκοσι βιβλία, τὰ δὲ ἐξετίθεντο ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν Ῥωμαϊκῆς ἐθνικῆς φιλαυτίας. Μόλις δ' ἐπὶ τῶν δύο τελευταίων καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδων ἀνασκαφέντες οἱ τάφοι αὐτῶν, παρέσχον ἀναριθμήτους

---

(1) Müller, Etrusker, II, Bd. — Jos. Micali, ant. pop. d'Italia, 3 T. — Inghirami, mon. Etrusci. — Lanzi, Saggio di lingua Etrusca, 3 T. — Dempster, de Etruria regali. — Passeri, Paralipomena Dempsteri. — A. F. Gori, Mus. Etruscum. 1737—43, 3 T. — Ὁ αὐτ. Musei Guarnacci Ant. Mon. Etrusca, 1744.

μαρτυρίας τοῦ πλούτου, τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ πρὸ δισχιλίων ἐτῶν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἀποσβεσθέντος τούτου λαοῦ, καὶ πάμπολλοι αὐτοῦ ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαί, ἀκατάληπτοι εἰσέτι κατὰ τὸ πλεῖστον τοῖς ἀρχαιοδίφαις, πολλὰ ὑποκρύπτουσι τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ ἀφορῶντα μυστήρια.

Ἐν γένει δὲ βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ φυλὴ αὕτη δὲν ἦτον Ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἀρχικῶς, καὶ ἂν ἀνήκῃ εἰς τὸν Ἰνδογερμανικὸν κορμόν, ὅτι ἦν κλάδος αὐτοῦ ἀπέχων τοῦ Πελασγικοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ ὁ ἀρχαῖος Σικελικός, ὁ τῶν Ὀπικῶν καὶ τῶν Ὄμβρων. Τοῦτο κἂν φαίνεται ἐξαγόμενον ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῆς, καθ' ὅσον εἶναι γνωστή, διότι αἱ καταλήξεις τῶν λέξεων, αἵτινες ὅμως δυσκόλως διαγινώσκονται, διότι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς δὲν διακρίνονται αἱ λέξεις διὰ διαστημάτων, ἐλαχίστην φαίνονται σχέσιν ἔχουσαι μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν τύπων.

Ἀλλ' ἡ μὴ Ἑλληνικὴ φυλὴ αὕτη πρωίμως μετέλαβεν Ἑλληνισμοῦ, μέρος μὲν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῖς Πελασγοῖς, τῶν ἐγχωρίων Σικελῶν τῆς μέσης Ἰταλίας, μέρος δέ, καὶ κυρίως, παρὰ τῶν Τυῤῥηνῶν Πελασγῶν τῆς Λυδίας, οἵτινες ἐκ τῶν ἐν Λήμνῳ, Ἴμβρῳ καὶ Σαμοθράκῃ καταγόμενοι, κατῴκουν τὴν παραλίαν τῆς Λυδίας περὶ τὸν Κάϋστρον, καὶ τινα πόλιν οὐ μακρὰν τῆς Μητροπόλεως, ἥτις φαίνεται ὅτι ἐκαλεῖτο Τύῤῥα ἐν τῇ ἀρχαιότητι, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾶται ἔχουσα ἐν τῷ μεσαιῶνι, καὶ διατηροῦσι τὰ ἐρείπια αὐτῆς μέχρι τοῦδε (1). Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Λυδίας Τοῤῥηβία, ὅπερ εἶναι ταυτόσημον τῷ Τυῤῥηνία, διότι εἰς τὴν Τυῤῥηνικὴν γλῶσσαν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γράμμα εἶναι καὶ Ο καὶ Υ, ὥστε Τορ εἶναι Τυρ, τὸ δὲ λοιπὸν εἶναι κατάληξις. Προσέτι δὲ τὴν ταυτότητα τῶν δύω ὀνομάτων ἀποδεικνύουσι καὶ διαφόρων μυθευμάτων

---

(1) Mannert, Alt. Geogr. VI, 3, Σ. 371.

σχηματισμοί· διότι κατὰ μὲν Ἡρόδοτον (1), τοῦ Ἄτυος υἱοὶ ἦσαν ὁ Λυδὸς καὶ ὁ Τυρσηνός· κατὰ δὲ Ξάνθον τὸν Λυδὸν (2), ὁ Λυδὸς καὶ ὁ Τόρρηβος. Οὗτοι λοιπὸν οἱ Τυῤῥηνοὶ Πελασγοί, ἡ ἀποικία τούτων, κατὰ τὴν δι' ἄλλων χρονολογίαν τοῦ Ναοῦ τῆς Νορτίας, μετέβησαν εἰς Ἰταλίαν δύο ἑκατονταετηρίδας πρὸ τῶν Τρωικῶν (1300 π. Χ.), καθ' ὃν δηλαδὴ χρόνον κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις συνέβη τῶν Ἰώνων ἡ μετανάστευσις εἰς μικρὰν Ἀσίαν, καὶ ἴσως συνεπείᾳ αὐτῆς. Εἰς τὴν νέαν δὲ κατοικίαν αὐτῶν τὸ ὄνομα Τυρσηνοὶ ἐξιταλίσθη εἰς Τούρσκοι (Ὀμβρικιστὶ καὶ Λατινιστὶ Τοῦσκοι, διὸ καὶ ὁ Τυῤῥηνὸς ἦν πατὴρ τοῦ Τούσκου), ἐξ οὗ Ἐτροῦσκοι, ἐξελληνισθὲν πάλιν εἰς Ἐτρουροί, ὅ τινες, βεβιασμένων ἐτυμολογιῶν φίλοι, παρήγαγον ἐκ τοῦ ἕτερος οὖρος, εἰονεὶ οἱ Ὑπερόριοι! Κατέλαβον δὲ τὴν χώραν τῶν Ῥασενῶν, ἥτις ἀπ' αὐτῶν ὠνομάσθη Τυῤῥηνία ἢ Ἐτρουρία, καὶ κατῴκησαν τὴν πόλιν Καίρην (τὴν πρὶν Ἀγύλλαν, πρὸς βοῤῥᾶν τῆς Ῥώμης, τὴν σήμερον δὲ Cerveteri), καὶ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Τυῤῥηνίας Ταρκυνίαν ἢ Ταρχώνιον (ἀρχικῶς τῆς Καίρης, οὕτω καὶ σήμερον καλουμένην), ἧς τὸ ὄνομα εἶναι ἄλλος μόνον σχηματισμὸς τῆς ἐπωνυμίας τοῦ τόπου, καὶ δηλοῖ ἐπίσης κατοικίαν τῶν Τυῤῥηνῶν· διότι Τυῤῥηνὸς ἢ Λυδιστὶ Τορρηνὸς εἶναι παρὰ τοῖς δασέως προφέρουσι Τούσκοις Ταρχούν, ὅπερ δηλοῦται καὶ διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ μύθου, ὅτι ὁ Τάρχων ἦν υἱὸς ἢ ἀδελφὸς τοῦ Τυῤῥηνοῦ (3). Ταρκύνιος λοιπὸν εἶναι περίπου ἡ Τουσκικὴ μορφὴ τοῦ Τυῤῥηνός.

Ἅπαξ δὲ κατοικήσαντες ἐνταῦθα οἱ Τυῤῥηνοί, καὶ συναναμιγέντες τοῖς Ῥασενοῖς, ἐξηκολούθησαν μεταλαμβάνοντες Ἑλληνισμοῦ καὶ διὰ τῶν Ἑλληνικῶν, ἰδίως Δωρικῶν, ἀποικιῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, καὶ

(1) Α. 7. — (2) Διον. Ἁλικ. Α, 28. — (3) Στ. Βυζ.

μάλιστα ὅταν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔπεμψαν ἀποικίας εἰς τῆς Καμπανίας τὸ Οὐλτοῦρνον, τὴν Καπύην καὶ τὴν Νώλαν· καὶ ἔτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη ἡ Ἑλληνικὴ αὐτῶν δίαιτα διὰ τῶν μεταγενεστέρων, τῶν ἐπὶ Κυψελιδῶν, ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων αὐτῶν σχέσεων μετὰ τῆς Φωκαίας καὶ τῆς Κορίνθου.

Ἦν δ' ἡ Τυῤῥηνία ἐπὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς δωδεκάπολις, κατὰ τὸν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπικρατοῦντα ὀργανισμὸν, καὶ πρωτεύουσα αὐτῆς ἦν ἡ Ταρκυνία. Ἡ δ' ἐσωτερικὴ πολιτικὴ διάταξις πολλὴν εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῶν Δωριέων, διότι ἑκάστης τῶν πολιτειῶν προΐστατο ἡ διαδοχικὴ ἀριστοκρατία τῶν *Λουκουμόνων* (ἢ Λικινίων), οἵτινες καὶ τὰ τῆς θρησκείας ἐπεμελοῦντο, ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης τὰς θυσίας, καὶ τὴν οἰωνοσκοπίαν ἤσκουν. Ἡ δὲ τέχνη αὕτη, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀνάκτων τοσοῦτον ἐτιμᾶτο ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὴν Τυῤῥηνίαν ἀνεμίγνυτο εἰς ὅλον τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον.

Ἡ μνεία τῶν Ταρκυνίων (Πρίσκου καὶ Σουπέρβου), καὶ διαφόρων μνημείων ἡ ὕπαρξις ἐν Ῥώμῃ, ἀποδεικνύουσιν ὅτι, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐνίκων τοὺς Πέρσας, ἐν τῇ ἕκτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, οἱ Τυῤῥηνοὶ ἤκμαζον, καὶ ἦρχον αὐτῆς τῆς Ῥώμης, ἥτις καὶ ὑπ' αὐτοὺς μάλιστα ἐμεγαλύνθη. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 244 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης (510 π. Χ.) οἱ Ῥωμαῖοι ἀπεδίωξαν τὸν Ταρκύνιον, τὸ δὲ 405 (349 π. Χ.) ἀπεσπάσθησαν ἐντελῶς ἀπὸ τῆς Τυῤῥηνίας, καὶ προϊούσης πάντοτε τῆς δυνάμεως τῶν νικηφόρων των ὅπλων, μετὰ μίαν ἔτι ἑκατονταετηρίδα καὶ καθυπέταξαν ἐντελῶς τὸ ἔθνος εἰς ὃ ὑπέκειντο ἄλλοτε, καὶ ἐπὶ Σύλλα κατέστρεψαν καὶ συνεσωμάτωσαν διόλου τῶν Τυῤῥηνῶν τὴν χώραν μετὰ τῆς Ῥώμης.

Ἡ δὲ θρησκεία τῶν Ἐτρούσκων διέφερε μὲν τῆς

τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ πολλὰς παρεδέχθη θεότητας παρ' αὐτῶν. Οἱ θεοὶ αὐτῶν, *Αἶσοι* (Aesar) καλούμενοι, διῃροῦντο εἰς ὑ π ε ρ τ ά τ ο υ ς (Superiores) ἢ Ἐ γ κ ε κ α λ υ μ μ έ ν ο υ ς (Involutos), σκοτεινοὺς καὶ μυστηριώδεις, οὓς συνεβουλεύετο ὁ Ζεὺς (Tina, Tinia κατὰ μνημεῖα, ὁ Δὴν) περὶ κεραυνοβολίας, ὁσάκις προὔκειτο ν' ἀναγγείλῃ σπουδαίαν τινὰ μεταβολὴν εἰς τὴν γῆν, καὶ εἰς τοὺς 12 Σ υ ν ό ν τ α ς (complices ἢ consentes), οἵτινες ὁμοῦ γεννῶνται καὶ ἀφανίζονται. Ἦσαν δὲ τούτων οἱ μὲν πρῶτοι ἀκατονόμαστοι, ἰδέα τῆς πλαστικῆς δυνάμεως τῆς θεότητος. Οἱ δὲ 12, ἡ ἀμέσως ἐπὶ τῶν πλασμάτων ἐνεργοῦσα θεότης, συγχεόμενοι κατὰ μέρος μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν, καὶ ἀντικαθιστῶντες αὐτούς, ἦσαν ὁ Ζεὺς (Tina), ἡ Ἥρα (Cupia) ἡ Ἀθηνᾶ (Minerfa), ὁ Ἥφαιστος (Sethlans), ὁ Κρόνος καὶ ὁ Ἄρης, οἵτινες, ὡς καὶ οἱ αὐτόχθονες θεοὶ Vejovis καὶ Summanus, ὁ θεὸς τῆς Νυκτός, ἦσαν κεραυνοβόλοι. Προσέτι ὁ Ποσειδῶν, ἡ Δημήτηρ, ὁ Ἀπόλλων (Aplu), ὁ Ἑρμῆς (Turnus), ἡ Ἀφροδίτη (Fruti)· εἰς τούτους προσθετέοι οἱ ἐντόπιοι Vertumnus (deus Etruriae princeps κατὰ Οὐάρωνα, ἰδίως λατρευόμενος εἰς Ταρκυνίαν), θεὸς τῆς φύσεως, ὡς ὁ Διόνυσος, καὶ ἡ Nortia (Τύχη), ὁ Mantuus, θεὸς ἀπαίσιος ἢ καταχθόνιος (ὁ Χάρων), καὶ ἡ Mania (Μορμώ). Προσέτι δὲ οἱ δαίμονες (Genii) διαφόρων τάξεων, ἐν οἷς manes ἦσαν οἱ ὑποχθόνιοι, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθανόντων· τῶν Genii δὲ υἱοὶ ἐθεωροῦντο οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες, συμπληρωθέντων τῶν χρόνων, ἔμελλον νὰ παραδίδωνται εἰς τοὺς καταχθονίους θεούς, ἐκτὸς ἂν εἶχον ἀποθεωθῇ ὑπ' αὐτῶν.

Τοὺς Ἐτρούσκους λέγει *φιλοτέχνους* ὁ Ἀθήναιος (1), καὶ περὶ αὐτῶν προστίθησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (2)· «*Οὗτοι δὲ τέχνας ἔχουσι πλείστας*». Καὶ τῷ ὄντι

(1) ΙΕ, 700. — (2) 16.

πλούσιοι ὄντες ἐπὶ τῆς ἀκμῆς των, φύσει δ' ἐπιδεικτικοὶ καὶ πολυτελεῖς, τὰς πομπὰς ἀγαπῶντες, τοὺς θριάμβους καὶ τοὺς ἀγῶνας, ἐπεμελοῦντο τῶν εἰς ἐπικόσμησιν καὶ καταρτισμὸν αὐτῶν ἀναγκαίων τεχνῶν, καὶ ἦσαν τολμηροὶ καὶ ἐπιχειρηματικοὶ εἰς αὐτῶν τὴν ἄσκησιν, ἀλλὰ πρὸ πάντων μιμητικοί. Καὶ ἐπιδεξιότητα μὲν εἶχον πολλὴν, ἀλλὰ βαναυσουργικὴν μᾶλλον, οὐδ' ἦν αὐτοῖς δεδομένον, ὡς τοῖς Ἕλλησι, νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν καθαρὰν τοῦ καλοῦ ἰδέαν. Ἡ τέχνη αὐτῶν, κατ' ἀρχὰς τρόπος ἢ διαῤῥύθμισίς τις οὖσα τῆς Πελασγικῆς, διεπλάσθη κατ' ὀλίγον, καὶ μέχρι τινὸς διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσεων τῆς Τυῤῥηνίας, καὶ προσέτι διὰ τῆς ἐμπορικῆς συγκοινωνίας μετὰ τῆς Ἀσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Αἱ πόλεις καὶ αἱ ἀκροπόλεις τῶν Ἐτρούσκων περιεκυκλοῦντο, ὡς δεικνύουσι πολλὰ αὐτῶν σωζόμενα λείψανα, ὑπὸ ἰσχυρῶν τειχισμάτων ἐκ μεγάλων λίθων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πολυγωνίων, πολλάκις δι' εἰσοχῶν καὶ ἐξοχῶν καταλλήλως συναρμοζομένων, μᾶλλον ὅμως ἀποκλινόντων πρὸς τὴν ἰσόδομον τειχοδομίαν παρὰ τὰ τείχη τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, ὥστε ταῦτα μὲν ἀναπολοῦσι περίπου τὴν Κυκλώπειον τειχοδομίαν, ἐκεῖνα δὲ μᾶλλον τὴν πρὸ τῶν Μηδικῶν Ἑλληνικὴν, τὴν ὑπὸ Δωρικὴν ἐπιῤῥοὴν ἀναπτυχθεῖσαν.

Εἰς τὸ διάγραμμα δὲ τῶν πόλεων καὶ τῶν στρατοπέδων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ὁροθετικῶν γραμμῶν τῶν ἀγρῶν των, μετεχειρίζοντο οἱ Ἐτροῦσκοι σταθερά τινα καὶ ἀμετάβολα σχήματα, ὑπὸ τῆς τὰ πάντα παρ' αὐ-

ταῖς κανονιζούσης οἰωνοσκοπίας προσδιοριζόμενα. Ὁ θεμελιωτὴς πόλεως, ἐν ἡμέρᾳ ὁρισθείσῃ δι' οἰωνῶν, ἔζευξεν εἰς χαλκοῦν ἄροτρον ἐκ δεξιῶν λευκὸν ταῦρον, ἐξ ἀριστερῶν δὲ λευκὴν δάμαλιν, καὶ ὁδηγῶν τὸν ταῦρον πρὸς τὰ ἔξω, ἦγε γραμμὴν ἀδιάκοπον (primigenius sulcus), εἰς μόνας τὰς πύλας διατεμνομένην. Ἡ γραμμὴ δ' αὕτη παρίστα τὴν τάφρον, καὶ ἡ πρὸς τὰ ἐντὸς πίπτουσα γῆ τὸ τεῖχος. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Πλουτάρχου φαίνεται ἐξαγόμενον ὅτι τὸ οὕτως εἰς τὴν πόλιν διδόμενον σχῆμα (1) ἦν στρογγύλον. Ἀλλ' ἦν τετράγωνον μᾶλλον, ὡς μαρτυρεῖ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς (2), διὸ καὶ αὐτὸς ὁ Πλούταρχος (3), καὶ ὁ Φαῦστος (4), τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην κουαδράταν λέγουσιν, ἤτοι τετράγωνον.

Ἰδίως δὲ μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἠσχολήθη ὁ πρακτικὸς οὗτος λαὸς εἰς δημόσια κοινωφελῆ οἰκοδομήματα, καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ὁ τόπος αὐτῶν ἦν πολλαχοῦ διάβροχος, ἔχων ταπεινὰς καὶ ἐκτεθειμένας εἰς θαλασσίας πλημμύρας τὰς παραλίας, καὶ ποταμοὺς αὐτὰς κατακλύζοντας, ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις ἐπεχείρησαν μεγάλα ἔργα ὑδραυλικά, ὀχετοὺς καὶ αὔλακας, οἷοι οἱ λεγόμεναι Septem Maria, δι' ὧν ἐξέῤῥει ὁ Πάδος εἰς τὸν Ἀδρίαν, καὶ οἷοι φαίνονται ἄλλοι ὅμοιοι κανονίζοντες τοῦ Ἄρνου τὸν ῥοῦν. Ὁμοίως εἰς Λάτιον ἐσκάφη, εἰς τὴν Ἀλβανὴν λίμνην ἄγων, διὰ σκληροῦ ἡφαιστείου λίθου, ὀχετὸς 7500′ μῆκος ἔχων, 5′ πλάτος καὶ 7′ ὕψος, κατὰ προτροπὴν, καὶ ἴσως ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Τυῤῥηνοῦ οἰωνοσκόπου. Καὶ εἰς τὴν Ῥώμην δ' αὐτὴν Τυῤῥηνοὶ ἡγεμόνες (οἱ Ταρκύνιοι) κατεσκεύασαν πρὸς ἀποξήρανσιν τῶν ταπεινῶν χωρίων, καὶ διοχέτευσιν τῶν ἀκαθαρσιῶν εἰς τὸν Τίβεριν, τὰς ἀμά-

(1) Ῥωμύλ. ΙΑ. — (2) Α, 88. Β, 65. — (3) Ῥωμύλ. Θ. — (4) Faust. d. Verb. Sign. XV. Quadrata Roma.

ρας, ὧν ἡ μεγάλη ἡ κεντρικὴ (cloaca maxima) ἦν ἔργον παμμέγεθες, ἔχον 20′ πλάτος, βάθος 27′, καὶ μετὰ τῶν βάσεων 40′, ὥστε ἅμαξα πλήρης χόρτου διήρχετο δι' αὐτῆς (1). Εἰς αὐτὴν δὲ πολὺ πρὸ τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ ἐν Ὀλ. 94 ἐν Ἑλλάδι χρῆσιν τῆς ἀψίδος ποιησαμένου, εὑρίσκεται ἐφηρμοσμένον τὸ σχῆμα αὐτῆς διὰ λίθων σφηνοειδῶς τετμημένων, καὶ διὰ λεπτοῦ προσέτι πηλοῦ συνδεδεμένων, ὡς ἀπαντᾶται καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Τυῤῥηνίας πυλῶν. Εἰς ἕτερα δέ τινα οἰκοδομήματα, οἷον ἐν Ῥώμῃ εἰς τὴν Τουσκουλίαν πηγὴν, καὶ εἰς ὑπόγαιά τινα, ἅτινα θεωροῦνται ὡς τάφοι, ἐφαρμόζεται ἐνίοτε καὶ ὁ Πελασγικὸς θόλος τῶν θησαυρῶν, ὁ δι' ὁριζοντίων καὶ βαθμηδὸν προεχόντων δόμων κυρτούμενος πρὸς τὰ ἄνω. Φαίνεται δ' ὅτι τὸ στοιχεῖον τῆς κυκλοτεροῦς ἀψίδος ὑπῆρχεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαίαν τῶν Πελασγῶν οἰκοδομικὴν, ἐγκατελείφθη δ' ἐν Ἑλλάδι ἔπειτα, ὅταν ἐπεκράτει ἡ εὐθύγραμμος Δωρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, καὶ παρ' Ἐτρούσκοις διετηρήθη ὡς Πελασγικὸν λείψανον τεχνικῆς μᾶλλον ἢ αἰσθητικῆς ἐφαρμογῆς.

Τῶν δ' ἰδιωτικῶν οἴκων ὁ ῥυθμὸς ἀπὸ τῆς Τυῤῥηνίας διεδόθη εἰς ὅλην τὴν Ἰταλίαν. Κατ' αὐτὸν ἡ οἰκία περιεκύκλου πανταχόθεν ἐσωτερικὴν αὐλὴν (cavaedium), τὴν Τουσκιστὶ Atrium (αἴθριον, ἤτοι ὕπαιθρον) καλουμένην, πρὸς ἣν ἔῤῥεον αἱ ὑδροῤῥόαι, διὸ καὶ τὸ κέντρον ἐλέγετο compluvium. Ἡ αὐλὴ αὕτη, ὅταν ἦτον ἁπλῆ, ἐκαλεῖτο καὶ μετὰ ταῦτα ἔτι ἐν Ῥώμῃ Tuscanum, καὶ μόνον ὅταν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις προσετέθησαν περὶ αὐτὴν στοαὶ ἐπὶ τὸ Ἑλληνικώτερον, ἐκλήθη tetrastylum (2). Ὅτι Τουσκανικὸν δὲ τὸ σχῆμα τοῦτο αὐτῆς, μαρτυρεῖ καὶ ὁ Διόδωρος (3), λέγων περὶ τῶν Τυῤ-

(1) Στράβ. Ε, 235. — (2) Varr. V, 33. — Vitr. IV, 10.
(3) Διόδ. Ε, 40.

ῥηνῶν· *Ἔν τε ταῖς οἰκίαις τὰ περίστοα πρὸς τὰς τῶν θε-ραπευόντων ὄχλων ταραχὰς ἐξεῦρον εὐχρηστίαν.*

Ἡ δὲ Νεωδομία τῶν Τυῤῥηνῶν ἐπήγασε προφανῶς ἐκ τῆς Δωρικῆς, ἀλλὰ διαφόρως διαῤῥυθμισθεῖσα. Ὁ οὐρανὸς, κατ' αὐτοὺς, διῃρεῖτο εἰς 16 τμήματα, καὶ ἐν αὐτῷ οἱ θεοὶ κατῴκουν τὴν μεσημβρίαν, ἡ δ' ἀνατολὴ ἦν τὸ αἴσιον αὐτοῦ τμῆμα. Ἀποφασισθείσης λοιπὸν τῆς θέσεως ναοῦ, ὁ οἰωνοσκόπος ἵστατο ὅπου ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ πύλη, καὶ ἐστραμμένος πρὸς μεσημβρίαν, ἔτεμνε διὰ τῆς μαντικῆς ῥάβδου (lituus) τὸν οὐρανὸν τετραχί· καὶ ἡ μὲν ἀπὸ βοῤῥᾶ πρὸς νότον φανταστὴ γραμμὴ ὠνομάζετο Cardo, ἡ δ' ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς Decumanus, ἐφ' ἧς ἐθεμελιοῦτο ὁ ἐμπρόσθιος τοῖχος τοῦ ναοῦ (Πιν. ΙΖ, 1)· καὶ τὸ μὲν μετ' αὐτὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, καλούμενον postica, ἦν ὁ σηκὸς, καὶ περιεῖχε 3 σηκοὺς κατὰ πλάτος, ἕνα εὐρύτερον ἐν τῷ μέσῳ, καὶ δύο στενωτέρους ἑκατέρωθεν· τὸ δ' ἐμπρόσθιον (antica) ἦν στοὰ τετράστυλος, ἑκάστου κίονος ἀντιστοιχοῦντος πρὸς μίαν τῶν τοῦ ναοῦ παραστάδων, ὥστε οἱ μέσοι ἀπεῖχον περισσότερον ἀπ' ἀλλήλων παρ' ἀπὸ τῶν ἄκρων. Ἦν δ' ἡ Ἄντικα ἰσοβαθὴς πρὸς τὴν Πόστικαν, δι' ὃ καὶ ἡ ἐπὶ τῶν κιόνων στηριζομένη στέγη αὐτῆς ἦν πολὺ βαθυτέρα τῆς τῶν Ἑλληνικῶν προνάων, καὶ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων κιόνων καὶ τῶν ἀντιστοιχουσῶν παραστάδων παρενετίθετο ἕνεκα τούτου ἀνὰ εἷς ἕτερος κίων ἑκατέρωθεν· ἂν δ' ὁ ναὸς δὲν εἶχε τοὺς δύο πλαγίους σηκοὺς, ἀνθ' ἑνὸς κίονος ἐξηκολούθει κιόνων σειρὰ μέχρι τοῦ ὀπισθίου τοίχου, ὅστις ἐπεράτου πάντας τοὺς ναούς. Πρὸ τῆς εἰσόδου δὲ, καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ὑπῆρχε συνήθως ὑψηλὴ ἀναβάθρα μεταξὺ παραστάδων, καὶ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἀπέβαινε σχεδὸν τετράγωνον, τοῦ βάθους ἔχοντος πρὸς τὸ πλάτος ὡς 6 πρὸς 5.

Τῶν ναῶν τούτων οἱ κίονες (Πιν. ΙΖ, 2) ἔβαινον ἐπὶ

στυλοβατῶν, οἵτινες ἑνὸς ἐμβάτου ὕψος ἔχοντες, συνέκειντο ἐκ πλίνθου καὶ ὑψηλῆς σπείρας. Ἦν δὲ τῶν κιόνων τὸ ὕψος ἑπταπλάσιον τῆς κατωτέρας διαμέτρου (14 ἐμβατῶν), καὶ ἴσον πρὸς τὸ ἓν τρίτον τοῦ ὅλου πλάτους τοῦ οἰκοδομήματος. Τὰ δὲ κιονόκρανα ἦσαν ὅμοια τοῖς Δωρικοῖς, ἀλλὰ βαρέα καὶ ἄκομψα, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἐπιστύλια, ἐφ' ὧν δὲν ἐπεκάθητο ζώνη τριγλύφων, ἀλλ' ἀμέσως θριγκὸς ξύλινος, ἔχων τὰς κεφαλὰς τῶν δοκῶν (Mutuli), καὶ ὅλον τὸ γεῖσον, λίαν προέχον, καὶ ἴσον τῷ 1/4 τοῦ ὕψους τῶν κιόνων. Τὸ δ' ἀέτωμα ἦν ἢ ξύλινον καὶ αὐτό, ἤ, ἂν λίθινον, ἐλαφρότατον, ὕψος ἔχον ἴσον τῷ 1/3 τοῦ τῶν κιόνων, καὶ κοσμούμενον δι' ἀγαλμάτων χαλκῶν ἢ ἐκ γῆς ὀπτῆς.

Λείψανον Τυῤῥηνικῶν ναῶν οὐδὲν σχεδὸν σώζεται, πλὴν δύο τμημάτων κιόνων ἐν Ὀλκίῳ καὶ ἐν Βορμάζῳ τῆς Τυῤῥηνίας, καὶ γινώσκεται ὁ ῥυθμὸς αὐτῶν ἐκ μόνης τῆς περιγραφῆς τοῦ Βιτρουβίου, ὅστις χαρακτηρίζει τὸν ναὸν τοῦτον ὡς *ταπεινόν, πλατύν, ἐκτεταμένον καὶ βαρυκέφαλον*. Καὶ τῷ ὄντι, εἰ καὶ πλούσιος καὶ κατάκοσμος, διὰ τὸ εὐρὺ ὅμως καὶ προέχον τῆς στέγης, ἦτον βεβαίως ἄκομψος καὶ βαρύς, καὶ πολὺ ἀπεῖχε τῆς ἀρχαίας Δωρικῆς σεμνότητος καὶ μεγαλοπρεπείας (Πιν. ΙΖ, 3).

Κατ' αὐτὸν ἐσχεδιάσθη τὸ **Καπιτώλιον** ὑπὸ τῶν Ταρκυνίων περὶ τὰ 150 ἀπὸ κτ. Ῥώμ. (603 π. Χ.), ἀφιερωθὲν δὲ μόνον κατὰ τὰ 245 (508 π. Χ.), καὶ ἀπαρτισθὲν ἐντελῶς μόλις κατὰ τὰ 49 π. Χ. Ἡ περίμετρος αὐτοῦ ἦν, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα (1) ὀκτακοσίων ποδῶν (207 1/2 × 192 1/2), καὶ περιεῖχε τρεῖς σηκούς, τὸν τοῦ Διός, τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Εἰς τὸν πρόναον οἱ κίονες ἦσαν εἰς σειρὰν τριπλῆν, καί, ὡς φαίνεται ἐκ νομίσματος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, 6 κατὰ

(1) Δ, 61.

πρόσωπον, ἀνὰ μία δὲ σειρὰ ἐκόσμει καὶ τὰ πλάγια. Τοῦ ναοῦ τούτου σώζονται μόνον ὑπερμεγέθεις λίθοι τῆς βάσεως εἰς τὸν κῆπον Caffarelli, ἕνα τῶν λόφων τοῦ Καπιτωλίου.

Ἀνήγειρον δὲ καὶ γυμναστικὰ οἰκοδομήματα οἱ Ἐτροῦσκοι, κατὰ ῥυθμὸν Ἑλληνικὸν μάλιστα, διότι οἱ ἀγῶνες μετέβησαν παρ' αὐτοῖς ἐξ Ἑλλάδος, καὶ εἶχον ἔτι θρησκευτικώτερον χαρακτῆρα, ὥστε πᾶσα περὶ αὐτοὺς παράλειψις ἐθεωρεῖτο ὡς ἀσέβεια, καὶ ἱλασμοὶ ἐγίνοντο δι' αὐτὴν τοῖς θεοῖς. Ἦσαν δ' οὗτοι, ἐκτὸς τῶν μουσικῶν καὶ ὀρχηστικῶν, προσέτι ἡ π ά λ η, ἡ π υ γ μ α χ ί α (ἥτις ἦτον ἀγὼν οὐχὶ γυμνικὸς), ἡ δ ι φ ρ η λ α σ ί α τεθρίππων, καὶ ἡ ὁ π λ ο μ α χ ί α (gladiatores). Τὰ δὲ πρὸς τέλεσιν αὐτῶν ἀνεγειρόμενα οἰκοδομήματα ἦσαν τὰ ἱ π π ο δ ρ ό μ ι α οἷον διεσκευάσθη τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Ταρκυνίου Α'. καὶ τὰ θ έ α τ ρ α καὶ ἀμ φ ι θ έ α τ ρ α τῶν πυγμάχων, ὧν ἐρείπια σώζονται πολλαχοῦ τῆς Τυῤῥηνίας.

Μεγάλως δ' ἐπεμελοῦντο οἱ Τυῤῥηνοὶ καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν τάφων, ὧν πάμπολλοι καὶ πλουσιώτατοι εὑρέθησαν πολλαχοῦ τῆς χώρας αὐτῶν, οἱ μὲν ὑπογείως ἐξωρορυγμένοι, οἱ δ' ἐπῳκοδομημένοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.

Οἱ εἰς ἐπίπεδον γῆν ἐσκαμμένοι ἔχουσι συνήθως κλίμακα ἢ ὁδὸν ὑπογείως κατιοῦσαν, καὶ σύγκεινται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ θαλάμου ἐν τῷ πώρῳ λελαξευμένου, μετὰ στέγης ἢ εὐθείας, ἢ ἑκατέρωσε προκλινοῦς, ἢ δοκοὺς μιμουμένης, καὶ πέριξ ἐκ θαλαμίσκων συμμέτρως διατεθειμένων· ἐνίοτε δὲ καὶ κίονες, ἐξ αὐτοῦ κεκομμένοι τοῦ πώρου, στηρίζουσι τὴν στέγην (1). Ἐπί

(1) Εἰς Ὄλκιον (Ulcia). Fossati, an. d. Inst. I, p. 120. — Lenoir et Knapp. IV, p. 254. M. d. Tv. 40, 41. — Κλούσιον (Chiusi), Οὐολατέῤῥαν (Volterra). Gori, M. Etr. III. cl. 2, 16. 6, κλπ.

τινων δὲ τῶν ὑπογείων τούτων τάφων εἰσὶ καὶ τύμβοι ἐπικεχυμένοι, ὡς τοὺς Πελασγικοὺς (1)· ἢ ἕτεροι κυκλοτερεῖς ἔχοντες λόφους κτιστοὺς ἐπῳκοδομημένους ἐνίοτε βαθμιδοειδῶς.

Εἰς δὲ τοὺς προέχοντας βράχους οἱ τάφοι, εἰς αὐτῶν λελαξευμένοι τὸ μέτωπον, παριστῶσι διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, διεστραμμέναυ καὶ ἀκόμψου Δωρικοῦ ῥυθμοῦ, ἢ πολυσυνθέτους θριγκοὺς, ἢ θύρας ἁπλᾶς ἢ ἀλλεπαλλήλους, ἐχούσας τὰς παραστάδας πυραμιδοειδῶς συγκλινούσας, καὶ ἄνωθεν ἀετώματα· ὑπὸ τὰ κοσμήματα δὲ ταῦτα κρύπτεται ἡ ἀληθὴς εἴσοδος, ὡς τοῦτο ἀπαντᾶται καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, φέρ' εἰπεῖν ἐν Δελφοῖς. Εἰς Ὀρχίαν (Norchia) τοιοῦτοι τάφοι κατακαλύπτουσιν ὅλα τὰ τῶν λόφων πλευρὰ, ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ τῆς Λυκίας, μεθ' ὧν πολλὴν ἔχουσιν ὁμοιότητα (2).

Οἱ δ' ὁλόκτιστοι τάφοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κωνικοὶ πύργοι, ἢ περιέχοντες νεκρικοὺς θαλάμους, ὡς τῆς Σαρδινίας οἱ Νουραγοὶ, ἢ ἐπικοσμοῦντες τὸν ὑπόγειον τάφον. Τοιαύτη εἶναι ἡ λεγομένη Κουκουμέλλα εἰς Ὄλκιον, ἧς ὁ ὑπόγειος θάλαμος εἶναι κυκλικὸς, ἔχων 200′ διάμετρον, ἐπ' αὐτοῦ δ' ὑψοῦται πύργος τετράγωνος, τριακοντάπους ἤδη τὸ ὕψος, ἀφ' οὗ μέρος αὐτοῦ κατέπεσε, καὶ ἔχων παρὰ τὴν μίαν αὐτοῦ πλευρὰν πύργον κωνικόν. Πιθανὸν δὲ φαίνεται ὅτι ἄλλους τρεῖς ὁμοίους εἶχε καὶ παρὰ τὰς λοιπὰς πλευρὰς, οἵτινες κατέπεσαν. Ἄλλοτε τέλος σύγκειται ὁ τάφος ἐκ θαλάμου κυβικοῦ ᾠκοδομημένου ἐπὶ τῆς

(1) Ἐν Ταρκυνίᾳ. Inghirami, IV, Tv. 22. — Micali, Tv 64. — Ann. d. Inst. I, p. 91, Tv. 13. — IV, 254. Tv. 40, 40. — (2) Καὶ εἰς Ἀξίαν (Castel d'Asso ἢ Castellacio) ἐν τῷ Ταρκυνίῳ ἀγρῷ (ager Tarquiniensis).

ἐπιφανείας τῆς γῆς, καὶ ἄνωθεν κοσμουμένου διὰ τοῦ κωνικοῦ πύργου, ὡς τὸ λεγόμενον σπήλαιον τοῦ Πυθαγόρου παρὰ τὴν Κρότωνα, καὶ τὸ τῶν Ὡρατίων καλούμενον μνημεῖον ἐν Ἀλβανῷ, μεταξὺ Ῥώμης καὶ Νεαπόλεως, ἔχον 5 κωνικοὺς πύργους ἐπὶ κυβικῆς βάσεως (1). Τοιούτου σχήματος τάφοι φαίνονται κεχαραγμένοι καὶ εἰς κάλπας Τυῤῥηνικάς (2). Ἀναφέρει δὲ καὶ Πλίνιος (3) τὸν πιθανῶς μυθώδη τάφον τοῦ Πορσέννου, ὅστις περιγράφεται ὡς κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα ᾠκοδομημένος. Ἡ βάσις αὐτοῦ, λέγει, ἦν τετράγωνος, ἔχουσα ὕψος μὲν 50′, ἑκάστης δὲ πλευρᾶς πλάτος 300′, καὶ ἐντὸς αὐτῆς λαβύρινθον ἀνεξίτητον. Ἐπ' αὐτῆς δ' ἵσταντο 5 πυραμίδες, ὧν ἑκάστη 75′ τὸ πλάτος, καὶ τὸ ὕψος 150′. Ταύτας δ' ἐκάλυπτε κύκλος χαλκοῦς καὶ πέτασσος, ἐξ οὗ ἐκρέμαντο μακρὰν ἠχοῦντες κώδωνες, καὶ ἐπὶ τοῦ πετάσσου ἠγείροντο πάλιν 4 ἄλλαι πυραμίδες, ἔχουσαι ὕψος 100′. Ἐκάλυπτε δὲ καὶ αὐτὰς ἄλλο ἐπίπεδον, φέρον αὐτὸ πάλιν ἄλλας 5 πυραμίδας, ὧν ὁ Οὐάρων αἰδεῖται νὰ εἴπῃ τὸ ὕψος, ἀλλ' οἱ Τυῤῥηνοὶ διηγοῦντο περὶ αὐτῶν ὅτι ἦσαν ἰσοϋψεῖς πρὸς ὅλον τὸ λοιπὸν οἰκοδόμημα, εἰς ὃ ἐδαπανήθησαν ὅλαι τοῦ τόπου αἱ πρόσοδοι (4).

---

(1) Inghir. VI, Tv. F. 6, 10.— Bartoli, sepolchri antichi Tv. 2. — (2) R. Roch. M. I. 97, pl. 21, 2. — (3) 34, 19, 4. Κατὰ Οὐάρωνα. — (4) Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Πορσέννου, ἀρχαιότεροι. Cortenovis, Tramentani, Orsini. — Νεώτεροι, Q. de Quincy, Mon. rest. I, 125. — D. de Luynes, ann. del' Inst. I, 304. (M. I. Tv. 13). — Letronne, αὐτ. 386.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πλαστική.

Ἐκ δὲ τῶν πλαστικῶν τεχνῶν ἠσκεῖτο ἡ χαλκουργία μάλιστα καὶ ἀρχαιότατα ἐν Τυῤῥηνίᾳ (1), ὡς ἔπεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ τῶν ναῶν Ἀετοὶ τὸ πλεῖστον ἐκοσμοῦντο ἐκεῖ διὰ χαλκῶν ἐπιχρύσων ἀγαλμάτων, ἃ τε ὄντων πολὺ ἐλαφροτέρων παρὰ τὰ λίθινα (2), καὶ πλῆθος τοιούτων ἀναφέρεται εἰς Τυῤῥηνικὰς πόλεις. Οὕτω λέγει ὁ Πλίνιος (3) κατὰ Μητρόδωρον τὸν Σκήψιον, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι πρὸ τοῦ Α'. Καρχηδονικοῦ πολέμου (τὸ 487 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ.—267 π. Χ.) ἐκυρίευσαν τὴν Τυῤῥηνικὴν πόλιν Οὐολσίνιον ἐπίτηδες, ἵνα λάβωσι δισχιλίους εἰς αὐτὴν ὑπάρχοντας χαλκοῦς ἀνδριάντας, προστιθεὶς ὅτι πανταχοῦ τῆς γῆς ὑπῆρχον διεσπαρμένα Τυῤῥηνικὰ ἀγάλματα (Signa Tuscanica per terras dispersa, quae in Etruria factitata non est dubium). Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει (4) κολοσσὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐργασίας ὡραιοτάτης, λέγων· Tuscanicus Apollo L jadum a pollice; dubium aere mirabilior, an pulchritudine· καὶ ὁ Ὡράτιος (5) ἀναφέρει ὡς τι πολύτιμον τὰς *Τυῤῥηνικὰς γλυφὰς* (Tyrhena sigilla). Μεταξὺ τῶν ἐν τοῖς Μουσείοις διατηρουμένων χαλκουργημάτων πολλὰ ὑποτίθενται Τυῤῥηνικά, δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ διακριθῶσι πάντοτε ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ῥωμαϊκῶν. Διατηροῦνται δὲ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν πόλιν Περυγίαν, καὶ εἰσί, τὰ ὡς γνήσια ἀναγνωριζόμενα, ὑπόσκληρα, βαρυκέφαλα, δυσανάλογα, συνεσφιγμένα, καὶ

---

(1) Inghirami, III. — (2) Vitr. III, 2. — (3) 34, 16. — (4) Αὐτ. 18. — (5) Epist. II, 180.

ἀπέχοντα τῆς ἀληθείας, καὶ τοῦ εἰδανικοῦ κάλλους, ἐστερημένα δὲ καὶ πάσης ἁβρότητος, ἀλλ' ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ νευρώδη, ταί πως ἀνακαλοῦντα τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλληνικὴν τέχνην. Ἄριστον τῆς ἐργασίας ταύτης παράδειγμα εἶναι ἡ ἐν Ἀῤῥητίῳ (Arrezzo) εὑρεθεῖσα, καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρουμένη χίμαιρα ἔργον ζωηρὸν καὶ νευρῶδες, Τυῤῥηνικὴν ἐπιγραφὴν (Tiuscvil=Ἀνάθημα) ἔχουσα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἐμπροσθίου ποδὸς (Πιν. ΙΖ, 4). Οὐχ ἧττον δ' ἀρχαϊκή, νευρωδεστέρα δὲ μάλιστα, καὶ ἐν ἀτέχνῳ ὑπερβολῇ τῆς φύσεως τὴν μίμησιν ἐπιδιώκουσα, εἶναι ἡ Λύκαινα ἡ ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου (Πιν. ΙΖ, 5), ἴσως αὐτὴ ἐκείνη ἣν λέγει Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς ([1]) *χάλκεον ποίημα παλαιᾶς ἐργασίας*, καὶ ἧς μνείαν ποιεῖται ὁ Κικέρων ([2]), ὡς ἀφιερωθείσης τὸ 458 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (295 π. Χ.) ὑπὸ τὴν Ῥουμιναλίαν συκῆν παρὰ τὸν Τίβεριν. Εἰκονικὸς δ' ἀνδριὰς ἐπιμελῶς μέν, ἀλλ' ἀφυῶς εἰργασμένος, καὶ κοινὴν τὴν ἔκφρασιν ἔχων, εἶναι ὁ κατὰ τὴν Τρεσιμανίαν λίμνην εὑρεθείς, καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρούμενος, τοῦ λεγομένου ῥήτορος (arrigator), ὅστις εἰς τὸ κράσπεδον ἔχει Τυῤῥηνικὴν ἐπιγραφήν, ἀρχομένην· Aulesi Metelis (Πιν. ΙΗ, 1). Εὐγενέστερος δὲ τὴν ἔκφρασιν, ἀρχαϊκῶς ὅμως συνεσφιγμένος πάντοτε, καὶ βραχύτερος καὶ βαρύτερος τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλληνικῶν εἶναι ὁ Ἀπόλλων ὁ δαφνηφόρος, φέρων κατὰ τρόπον Τυῤῥηνικὸν περιδέραιον, περιβραχιόνιον καὶ περικνημίδας, καὶ ἐπιγραφὴν Τυῤῥηνικὴν ἔχων ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Πολὺ δ' ἀφελέστερον καὶ φυσικώτερον ἔργον εἶναι, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς ἀπηλλαγμένον τῆς χαρακτηριζούσης τὴν Τυῤῥηνικὴν τέχνην βαρύτητος, ὁ παῖς ὁ κατὰ παράστασιν συνήθη καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην κρατῶν

([1]) Α, 79 καὶ Ι, 23. — ([2]) De div. I, 11. II, 20. Cat. III, 8.

χῆνα, ἐν τῷ μουσείῳ Λουγδούνου τοῦ Βαταυικοῦ (Leyden), καὶ εἰς τὸ δεξιὸν σκέλος ἐπιγεγραμμένος (Πιν. ΙΗ, 2). Καὶ πάντα μὲν τὰ ἔργα ταῦτα ἀναπολοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, ἀλλὰ καὶ διακρίνονται ὡς ἔχοντα Τυῤῥηνικὰς προσθήκας εἰς τὴν ἐνδυμασίαν, ἢ καθὸ βαρέα καὶ χονδροειδῆ (1). Ἄλλα ἔχουσι σχῆμα παράδοξον καὶ ἄμορφον (2), καί τινα μεταξὺ αὐτῶν παριστῶσι ζῴδια πτερωτὰ, κατὰ τρόπον Ἀστανόν (3).

Κλάδος δὲ τῆς μεταλλουργίας ἀνέκαθεν ἐπιμελῶς ἀσκούμενος, καὶ ἐν τιμῇ ὢν ἐν Τυῤῥηνίᾳ, ἦν καὶ ἡ Τορευτική. Αἱ σφυρήλατοι χρυσαῖ ἢ ἀργυραῖ Τυῤῥηνικαὶ φιάλαι ἐπεζητοῦντο καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, καίτοι ἐχούσαις περιφήμους τὰς ἐγχωρίους φιάλας τοῦ Μέντορος, τοῦ Μύρωνος, τοῦ Λυκίου καὶ τοῦ Μυός. Ὁ Ἀθήναιος (4) ἀναφέρει τοὺς ἀκολούθους στίχους τοῦ Κριτίου, ὅστις ἦν σύγχρονος τοῦ Μυός·

« Τυρσηνὴ δὲ κρατεῖ χρυσότυπος φιάλη,
καὶ πᾶς χαλκὸς ὅστις κοσμεῖ δόμον ἔν τινι χρείᾳ.»

Ὡραῖα δὲ ἦσαν καὶ τὰ λοιπὰ αὐτῶν τοῤῥευτὰ σκεύη, καὶ μάλιστα αἱ λ υ χ ν ί α ι, ὧν μνημονεύει καὶ ὁ κωμικὸς Ἀθηναῖος Φερεκράτης (5)· *«Τίς τῶν Λυχνείων ἡ ργασία; Τυῤῥηνική.»* Ὁ δ' Ἀθήναιος προστίθησι· *«Ποικίλαι γὰρ ἦσαν αἱ παρὰ τοῖς Τυῤῥηνοῖς ἐργασίαι, φιλοτέχνων ὄντων τῶν Τυῤῥηνῶν.»* Καὶ τῷ ὄντι ἐκοσμοῦντο αἱ λυχ

(1) DENK. 292. θεὰ φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸν Tutulus, μετὰ Τυῤῥηνικῆς ἐπιγραφῆς. Gori. 108, 3, 4. — Micali Tv. 29, 32—39, 42—44. — 33, 1, 2. — (2) Gori 1, 2, 25, 116. — Micali Tv. 32, 2, 6—38, 5. — (3) DENK. 293. — Micali 29, 2, 3. — (4) Α, 28. — (5) Ἀθήν. ΙΕ, 700.

νίαι αὗται μετὰ πολλῆς ποικιλίας καὶ κομψότητος ὑπὸ παντοίων τορευτῶν ζώων καὶ ἄλλων παραστάσεων, ὥς εἰσι πολλαὶ ἐκ τῶν σωζομένων ἐν τοῖς μουσείοις (1).

Καὶ πολυπληθέστατα δ' ἕτερα σκεύη, οἷον ἡγεμονικαὶκ αθέδραι (sellae curules), θριαμβευτικὰ ἅρματα, φορεῖα (thensae), κατεσκευάζοντο πολυτελῶς, ἢ ἐκοσμοῦντο δι' ἐλέφαντος καὶ πολυτίμων μετάλλων, ἢ ἐκαλύπτοντο διὰ πετάλων, ἐχόντων ἐπειργασμένα ἔκκρουστα ζῴδια, ἐιπμελοῦς μὲν κατασκευῆς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ῥυθμοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ ἀκάμψου. Πολλάκις εἰς τὰ ἀργυρᾶ πέταλα τὰ πάρεργα τῶν ζῳδίων μέρη εἰσὶ χρυσᾶ καὶ προσηλωμένα διὰ τῆς ἐμπαιστικῆς. Ἐνίοτε δέ τινα, ὡς οἱ ὀφθαλμοὶ τινῶν κεφαλῶν, εἰσὶν ὑελωτὰ (émaillés). Τοιούτου εἴδους Τυῤῥηνικὰ ἔργα εὑρέθησαν πολλαχοῦ τῆς Τυῤῥηνίας, καὶ πάμπολλα μάλιστα ἐν Περυγίᾳ (2).

---

(1) DENK. 295. Εὑρέθη εἰς Ὄλκιον, ἤδη δ' ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Λουκιανοῦ Βοναπάρτου. 296. Εὑρέθη εἰς Οὐολατέραν, ἤδη δ' ἐν Φλωρεντίᾳ. Αἱ περιστεραί εἰσιν ὡς αἱ τοῦ ψηφοθετήματος τοῦ Σώσου, καὶ αἱ τῆς ἐπαύλιος τοῦ Ἀδριανοῦ.

(2) Παραδείγματα χαλκῶν πετάλων.

DENK. 297, 298. Δύο πλάκες ἐκ Περυγίας, ἤδη ἐν Μονάχῳ. Πιθανῶς ἐπικοσμήματα ἅρματος. Παριστῶσιν ἡ μὲν θήραν κάπρου, θαλάσσια τέρατα, γυναῖκα ἔχουσαν ἰχθύος πτερύγια, ὡς εἰς τὴν Χαλδαϊκὴν μυθολογίαν, ἡ δὲ Γοργῶνα πνίγουσαν δύο λέοντας, ὡς εἰς τοὺς Ἀσιατικοὺς κιλύνδρους, ἱππόκαμπον καὶ γερανόν. Inghir. III. Tv. 14, 23.

DENK. 299. Τρεῖς χαλκοῖ πόδες λυχνείας ἢ θυμιατηρίου (βωμοῦ). ά. Ἡρακλῆς φέρων λεοντῆν. β'. Ἥρα Ἐτρουσκικῶς ἐνδεδυμένη, ἔχουσα αἰγίδα, ἐντετμημένην ἀσπίδα (ancile) καὶ κυρτὰς ἐμβάδας. γ'. Ἥβη ἢ Χάρις. ά. καὶ β'. ἐν Μονάχῳ. γ'. ἐν Περυγίᾳ. Inghir. III, Tv. 7, 8. — Mic. Tv. 29, 7—9.

Ἐκ δὲ τῶν συνεχέστερα ἀπαντωμένων Τυῤῥηνικῶν χαλκουργημάτων εἰσὶ καὶ τὰ κάτοπτρα(1), ἅτινα, καθ' ὃ εὑρισκόμενα ἐντὸς τῶν τάφων, ἐθεώρουν μέχρι τινὸς οἱ ἀρχαιολόγοι ὡς δίσκους θυσιῶν (paterae). Ἀλλ' ἡ χρῆσις τοιούτων φιαλῶν κατὰ τὰς Τυῤῥηνικὰς τελετὰς δὲν

DENK. 300. Πλὰξ παριστῶσα ἀμαζονομαχίαν ἢ γιγαντομαχίαν ἀρχαϊκῆς καὶ ἐπιμελεστάτης ἐργασίας. Καὶ ἄλλαι ὅμοιαι τεθραυσμέναι εὑρέθησαν αὐτόθι, παριστῶσαι ἀγῶνας ἁρμάτων κτλ. Mic. 30, 1. Ing. III, 18.

DENK. 301. Ἐκ τάφου τῆς Περυγίας ἐν τῷ Βρεταννικῷ μουσείῳ. Δύο πλάκες ἀργυραῖ ἔχουσαι τὰ ζῴδια ἔκκρουστα, καὶ παριστῶσαι ἱππομαχίαν καὶ πάλην ἀγρίων ζώων. Τὰ πάρεργα (χαῖται, κράσπεδα κτλ.) εἰσὶν ἐμπαιστικῶς δι' ἥλων προστεθειμένα. Mic. 45.

DENK. 302. Ἐν Κλουσίῳ ἀγγεῖον ἀργυροῦν (Τυῤῥηνικὴ φιάλη) ἐγκεχαραγμένον ἔχον ζῴδια ἐπίχρυσα εἰς δύο σειράς, ὧν ἡ μὲν παριστᾷ Τυῤῥηνικὴν πομπὴν κατ' ἀρχαϊκὸν ῥυθμόν, ἡ δὲ συβότην. Inghir. III, Tv. 19, 20.

DENK. 303. Ἀσπὶς εὑρεθεῖσα ἐντὸς τάφου τῆς Ταρκυνίας μετ' ἄλλων δέκα (ἔτει 1829). Ἐπὶ λεπτῆς πλακὸς σφυρηλάτου παρίσταται ἔκκρουστος κεφαλὴ ἔχουσα μακρὸν γένειον, καὶ ταύρου κέρατα καὶ ὦτα, ὡς τὰ τῶν Ἑλληνικῶν ποταμῶν, καὶ ὀφθαλμοὺς κοίλους καὶ ὑαλωμένους. Αἱ δ' ἄλλαι 10 ἔχουσι κεφαλὰς θηρίων ἀνθρωπομόρφων καὶ μή, τέχνης ἀρχαϊκωτάτης. Mic. Tv. 41, 1—3. (Bul. d. Inst. 1829, p. 150). — Εὑρέθησαν δὲ καί ἄλλαι ἀσπίδες, ἔχουσαι κατὰ στίχους μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ζώων. (Ann. I, p. 97). — (1) Lami, sopra le ciste mystiche. — Ingh. II, p. 47. Tv. 3. — Gerhard, üb. d. Metalspiegel d. Etrusc. Abh. d. Acad. d. Wiss. in Berl. 1838. — Τοῦ αὐτοῦ Etr. Spiegel. B. 1829, 2. φυλλ.

εἶναι παντελῶς ἀποδεδειγμένη, ἐν ᾧ ὁ Πλίνιος (1) λέγει ὅτι κάτοπτρα καὶ στλεγγίδες (specula et strigilles) ἐτίθεντο ὡς κτερίσματα εἰς τοὺς τάφους. Ἡ κοίλη αὐτῶν ἐπιφάνεια ἔχει σχεδὸν πάντοτε ζῴδια ἐγκεχαραγμένα δι' ἁπλοῦ περιγράμματος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίαν ἠμελημένου, ἀῤῥύθμου καὶ ἀκόμψου πολλάκις, καὶ συνεχέστερον ἐν εἴδει παρέργων κοσμημάτων· ἐνίοτε ὅμως εἰσὶν αἱ παραστάσεις μᾶλλον πολυσύνθετοι, μυθολογικὰ ἢ ἐρωτικὰ ἀντικείμενα εἰκονίζουσαι, καὶ τότε τὰ διάφορα ζῴδια συμπλέκονται ζωγραφικῶς μᾶλλον ἢ ὅ,τι πλαστικῶς διαστέλλονται κατὰ τὸν τρόπον τῆς Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας. Ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸν δὲ καὶ τὸ σχῆμα, πολλὰ μέν εἰσι φορτικὰ καὶ παράδοξα, ἔνια ὅμως ἁβροτέρας γλυφίδος κατὰ τὴν μεταγενεστέραν Ἑλληνικὴν ἐργασίαν, εἰ καὶ μετέχοντα πάντοτε τοῦ Ἐτρουσκικοῦ χαρακτῆρος. Εἰσὶ δὲ καί τινα τῶν κατόπτρων τούτων ἔχοντα οὐ μόνον τὴν ἐπίπεδον ἢ κοίλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κυρτὴν ἐπιφάνειαν ἐπικεχαραγμένην. Ἑπομένως δὲν ἐδύναντο τὰ τοιαῦτα νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς κατοπτρισμὸν, ἀλλ' ἦσαν βεβαίως παραστάσεις μόνον κατόπτρων, χρησιμεύσασαι ὡς ἀφιερώματα. Ἐνίοτε δ' εὑρίσκονται καὶ πώματα τῶν κατόπτρων, ὅμοια κοσμήματα ἔχοντα (2).

---

(1) 36, 27. — (2) **Παραδείγματα κατόπτρων.**

DENK. 305. Δύο γυναῖκες ἐμπρὸς λουτροῦ. Ἡ μία κρατεῖ κάτοπτρον. Ingh. II, p. I, Tv. 27.

DENK. 306. Μενέλαος (Μένλε), Ἑλένη (Ἑλίνα) καὶ Ἀφροδίτη (Τουράν). Ing. II, II, 47.

DENK. 307. Μελέαγρος (Μελιακρ) μετὰ τῆς Ἀταλάντης (Ἀτλεντα). Παρίστανται δὲ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἀλθαία, καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Τοξεύς· ἡ δὲ Ἄτροπος (Ἀθρπα) καθηλοῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Μελεάγρου, ὡς δεῖγμα τῆς ἀποφάσεως τοῦ θανάτου

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰσὶν ἐπικεκοσμημέναι δι' ἐγκεχαραγμένων ζῳδίων καὶ αἱ κύστεις, ἐν αἷς πολλάκις εὑρίσκονται ἐγκεκλεισμένα τὰ κάτοπτρα, καὶ ἄλλοτε ἄλλα ἀφιερώματα. Αἱ λαβίδες τοῦ πώματος εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀγαλμάτια, οἱ δὲ πόδες τῆς κύστεως ἢ τοιαῦτα, ἢ πόδες θηρίων, καὶ αἱ πλευραὶ αὐτῆς ὡς καὶ τῶν πωμάτων αἱ ἐπιφάνειαι ἔχουσι ζῴδια ἐγκεχαραγμένα (1).

του, διότι ἐφόνευσε τὸν Τοξέα διὰ τὸν Καλυδόνιον σῦν. Ἡ ζωγραφία εἶναι χαρίεσσα. Ing. II, II, 62.

DENK. 308. Διόνυσος (Φούφλουνς) φιλεῖ τμν μητέρα του Σεμέλην παρουσίᾳ τοῦ δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος (Ἀπουλου) καὶ αὐλοῦντος Σατύρου. Χαριεστάτη καὶ ὡραιοτάτη ζωγραφία. Εὑρέθη ἐν Ὀλκίῳ. Ἤδη κτῆμα τοῦ K. Gerhard.

(1) Παραδείγματα κύστεων.

DENK. 309. Ἡ παριστῶσα τὴν ἄφιξιν τῶν Ἀργοναυτῶν εἰς Βιθυνίαν, ἐκ Πραινέστου (Palestrina), ὅπου ὁ Πολυδεύκης φαίνεται δένων τὸν Ἄμυκον, βασιλέα τῶν Βαρβύκων. Ἡ λαβὶς τοῦ πώματος σύγκειται ἐκ τριῶν ἀγαλμάτων, παριστώντων τὸν Διόνυσον καὶ δύο Σατύρους. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ εἶναι ἐγκεχαραγμένος πόλεμος γρυπῶν καὶ λεόντων, καὶ πέριξ θήρα κάπρων καὶ ἐλάφων. Οἱ δὲ τρεῖς πόδες εἰσὶν ὄνυχες θηρίων, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀνὰ τρία ἔκκρουστα ζῴδια, παριστῶντα Ἡρακλῆν, Ἔρωτα καί τινα ἥρωα. Ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχει ἐπιγραφή· Novies Plautios med romai fecit. Dindia Macolnia Filea dedit. Ἐξ ἄλλων δ' ἐπιγραφῶν εἶναι γνωστὸν ὅτι Μαγούνλιοι καὶ Πλαύτιοι ἦσαν Πραινέστιαι οἰκογένειαι.

DENK. 310. Κάτοπτρον ἐντὸς τῆς κύστεως ταύτης, παριστῶν τὸν Πολυδεύκην, τὸν Ἄμυκον, καὶ τὴν σελήνην (Λόσνα) ἴσως ὡς ἐπιτόπιον θεότητα. Ἡ σύνθεσις αὕτη εἶναι ὡραιοτάτη,

Λίθινα δ' ἀγάλματα, καὶ ξόανα, δὲν ἦσαν πολὺ ἐν χρήσει ἐν Τυῤῥηνίᾳ (1), καὶ ἐκ τῶν λιθίνων γλυφῶν ὅσαι εὑρέθησαν ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγαι ἔχουσι τὸν Τυῤῥηνικὸν χαρακτῆρα, ἢ τοὐλάχιστον ῥυθμὸν ἱκανῶς αὐστηρὸν καὶ ἐπιμεμελημένον, ὥστε ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν καλὴν ἐποχὴν τῆς Τυῤῥηνικῆς τέχνης. Ὡς βέβαια δὲ τοῦ κλάδου τούτου τῆς τέχνης Τυῤῥηνικὰ προϊόντα θεωροῦνται ἀνάγλυφά τινα ἐπὶ βάσεων καὶ στηλῶν ἐπιτυμβίων (2), ἢ εἰς ἐπιταφίους ἀναφερόμενα τελετάς (3)· καὶ ἐνίοτε ἐπὶ βράχων ἐπειργασμένα παρέργως καὶ ἀκόμψως ἄσεμνά τινα ἀντικείμενα (4), ἢ κατὰ τὴν εἴσοδον τάφων μορφαὶ ἀνθρώπων, σφιγγῶν, καὶ ζώων (5). Ὁ ῥυθμὸς τῶν ἀναγλύφων τούτων ἔχει μέν τι ἀρχαϊκὸν

πιθανῶς τῶν 500 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης (Mus. Kirkeriani Aenea. Tv. I, 6—8).

DENK. 311. Παριστᾷ ἀνθρωπίνην θυσίαν (τῆς Πολυξένης καί τινος ἀνδρὸς) παρουσίᾳ τῆς Δήμητρος, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Εὑρέθη ἐν Πραινέστῃ τὸ 1786, καὶ διατηρεῖται ἐν τῷ Βρεταννικῷ μουσείῳ. (R. Roch. M. I. Pl. 58) — R. Roch. Pl. 20. Αἱ πλευραὶ, τὸ πῶμα, καὶ τὸ κάτοπτρον αὐτῆς παριστῶσι τὸν μῦθον τοῦ Ἀχιλλέως. Εὑρέθη τὸ 1826 αὐτόθι. — Gerh. Hyperb. Röm. Stud. p. 90. Περὶ ἄλλων ὁμοίων. — (1) Pl. 14, 2. — 36, 99. — Vitr. II, 7. — (2) DENK. 312. Ἐπιτυμβία στήλη κιτρίνου πώρου, ἔχουσα ἀρχαϊκῶς ἐπειργασμένον πολεμιστὴν, καὶ ἐπιγραφήν· Mi afiles Tites . . . chsie mulenike. Mic 51. — Micali, T. 17, 18, 51—56. — Gori, M. Etr. I, Tv. 160. — III, Cl. 4. Tv. 18. 20, 21. Inghir. S. VI. T. A. — (3) Dorow, V. Archéol. Pl. X, 3. XII, 2. Εἰς Κλούσιον. — (4) Εἰς Κορνέτον.. Journ. des Sav. 1829. Mars. — (5) Εἰς Κουκουμέλλαν καὶ εἰς Ὄλκιον. M. I. d. Inst. Tv. 41, 9, 12. Mic. Tv. 57, 7.

καὶ τραχὺ, ὡς ὁ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων, ἀλλὰ τοῦ τε σώματος καὶ τῶν ἐνδυμάτων ἡ ἐργασία ἀναπολεῖ διὰ τὸ βάρος καὶ τὸν ὄγκον αὐτῆς τὴν Ἀσιατικὴν περίπου τέχνην τῶν ἀναγλύφων τῆς Περσεπόλεως. Ἡ δὲ διάθεσις αὐτῶν, ζωγραφικὴ μᾶλλον ἢ γλυπτικὴ, ἀφορᾷ οὐχὶ τοσοῦτον τὴν ἐντελῆ ἀνάπτυξιν ἑκάστης μορφῆς, ὡς ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν τεχνουργημάτων, ὅσον τὴν κατὰ συστήματα, ἀτελῆ βεβαίως, διάταξιν αὐτῶν.

Λίθιναι, ἐνίοτε ὅμως καὶ ἀλαβάστριναι ἢ κεράμιναι, εὑρίσκονται πολλάκις εἰς τοὺς Τυῤῥηνικοὺς τάφους τεφροδόχοι λάρνακες, ἐν εἴδει μικρῶν σαρκοφάγων, ἔχουσαι ἐπειργασμένα πρόστυπα ἢ ἔκτυπα ζῴδια, πολλάκις κεχρωματισμένα ἢ καὶ κεχρυσωμένα. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα εἰσὶ συνήθως καλῶς ἐσχεδιασμένα, καὶ συντεθειμένα ἐπὶ τὸ ζωγραφικώτερον· ἀλλ' ἡ ἐργασία αὐτῶν, βαναυσουργικὴ μᾶλλον, ἐμφαίνει ἐποχὴν μεταγενεστέραν, ὅταν ἡ Τυῤῥηνία ὑπέκειτο εἰς τὴν Ῥώμην· καὶ ὡς ἐν ἐργοστασίοις παραγόμενα, ἔχουσι πολλὰ ἐξ αὐτῶν τὸ αὐτὸ πολλάκις παραστάσεως ἀντικείμενον, ὀλίγον μόνον διαφέρον κατὰ τὸ διάγραμμα. Παριστῶσι δὲ συνήθως, ά. Ἀλληγορίας τοῦ θανατου καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ζωῆς, οἷον ὁδοιπορίας ἐφ' ἵππων ἢ θαλασσίων τεράτων, ἀποχαιρετισμοὺς, νεκρικὰς σκηνάς· 6'. Σκηνὰς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἰδίως ἐκ τῶν τραγικῶν λαμβανομένας, καὶ ἀναφερομένας κυρίως πρὸς τὸν θάνατον καὶ τὰ καταχθόνια, εὐφυεῖς δ' ἐπὶ τὸ πολὺ συνθέσεις κατά τε τὴν ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὴν διάταξιν. γ'. Σκηνὰς τιμητικὰς τοῦ κοινοῦ βίου, θριάμβους, πομπάς. δ'. Φανταστὰς γλυφὰς καὶ κοσμήματα (1). Πολ-

(1) Παραδείγματα ἀναγλύφων λαρνάκων.

DENK. 313. Νεκρὸς, καὶ παρ' αὐτῷ οἱ θρηνοῦντες συγγενεῖς, καὶ αὐλητής. Λιθ. λάρναξ Κλουσίου. Mic. 56. 1.

λαὶ δὲ τῶν λαρνάκων τούτων ἔχουσιν ἐπὶ τῶν πωμάτων ἐπικειμένους (accumbentes) ἀνδριάντας εἰκονικοὺς, ὧν αἱ κεφαλαὶ κατά τε τὸν Ἐτρουσκικὸν ῥυθμὸν, καὶ διότι ἡ τοῦ προσώπου ὁμοιότης εἶναι τὸ πρώτιστον αὐτῶν πρόβλημα, εἰσὶ δυσαναλόγως μεγάλαι (1). Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχουσι πολλάκις καὶ ἐπιγραφαὶ, ἀλλὰ συνήθως γεγραμμέναι Λατινικοῖς γράμμασι, διότι ἀπ' Αὐγούστου ἤδη εἶχον ἀπολεσθῇ ἥ τε γλῶσσα καὶ οἱ γραφικοὶ χαρακτῆρες τῶν Ἐτρούσκων.

Οἱ Τυῤῥηνοὶ, λίαν φιλόκοσμοι ὄντες, ἐπεμελοῦντο τὴν γλυφὴν δακτυλιολίθων, καὶ εἰς τὴν Τυῤῥηνίαν εὑρέθησαν πολλοὶ ἐπιγεγλυμμένοι κάνθαροι, ὧν αἱ γλυ-

---

DENK. 315. Ἐριφύλη φονευομένη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ της Ἀλκμαίονος. Σύνηθες ἀντικείμενον, ἄκομψος παράστασις, καὶ σχέσιν ἁπλῶς πρὸς τὸν θάνατον ἔχουσα. Λιθ. λάρν. Οὐολατέῤῥα. Ingh. I, II, 76.

DENK. 316. Ἡ τύφλωσις τοῦ Οἰδίπου κατ' Εὐριπίδην. Ἀφ' ἑνὸς ὁ Κρέων καὶ ἡ γυνή του Εὐριδίκη. Ἀφ' ἑτέρου ἡ Ἰοκάστη καὶ τὰ παιδία της. Ἀλαβαστρ. λάρναξ ἐν Φλωρεντίᾳ. Ingh. I, II, 71.

DENK. 317. Ἐσχάτη ὁδοιπορία. Προπορεύεται ὁ *Χαροὺν*, κρατῶν σφύραν. Ἀλαβστρ. λάρν. ἐν Οὐολατέῤῥᾳ. Ingh. I, I, 7.

DENK. 318. Ἠὼς Ἐτρουσκικῶς ἐσταλμένη καὶ ἀνιοῦσα ἐκ τῶν κυμάτων, ἐν Οὐολατέῤῥᾳ. Ingh. I, I, 5.

(1) Παραδείγματα ἐπικειμένων ἀνδριάντων.

DENK. 314. Λάρναξ λιθίνη Οὐολατέῤῥας, ἔχουσα ἐπιγραφὴν *Α. Πεκνι*, τὸ ὄνομα τοῦ ἀποθανόντος, καὶ κατωτέρω *PLΛ ΓIII* (53 ἔτη) *λεῖνε*. Ingh. I, I, 1. Mic. 59, 1. Ἱερεὺς Βάκχου, εἰς Ταρκυνίαν· ἀρχαιότερον, διότι ὅτε κατεσκευάζοντο συνήθως αἱ λάρνακες αὗται, ἡ λατρεία τοῦ Βάκχου δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰς Τυῤῥηνίαν.

φαὶ φαίνονται, ὡς ἐκ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν παραστάσεων αὐτῶν, αὐτόχρημα Τυῤῥηνικαί. Ἡ χρῆσις τῶν κανθάρων μετεδόθη διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰς Τυῤῥηνίαν ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου ἐχρησίμευον συνήθως ὡς φυλακτήρια τῶν στρατιωτῶν, δι' ὃ καὶ πολλάκις παριστῶσι πολεμιστάς, ἄλλοτε ὅμως καὶ ἄλλας μυθολογικὰς ἢ καὶ ἱστορικὰς σκηνὰς μετ' ἐπιγραφῶν. Εἶναι δ' ὁ ῥυθμὸς τῶν πλείστων νευρώδης ἢ μᾶλλον μυώδης, ἀλλ' αἱ θέσεις χαρακτηριστικῶς ὑπερβολικαὶ καὶ βεβιασμέναι (1). Καὶ χρυσοῖ δὲ δακτύλιοι εὑρίσκονται πολλάκις, ἔχοντες ἐντετυπωμένας ὁμοίας παραστάσεις, ἢ ἄλλας μιμουμένας ῥυθμὸν Ἀσιατικὸν (2), ὃν ἐγνώριζον, εἰς διαρκῆ

(1) Παραδείγματα κανθάρων.

DENK 319. Πέντε τῶν 7 ἐπὶ Θήβας (*Ἀτρεσθε*, *Τουτε*, *Ἀμφτιαρε* [φορῶν δέρμα τράγου, ὡς ἐφόρουν οἱ παρ' αὐτῷ χρηστηριαζόμενοι], *Φουλνικεφ*, *Παρθαναπαι*). Ἐκ Περυγίας. Συλλογὴ Stosch. Διάμετρος 1″. Ἡ ἐργασία ἀρχαϊκὴ καὶ λεπτή, ἀλλ' ἀσύμμετρος. Lippert, Dactyl. III.

DENK. 320. Τυδεὺς στλεγγίδι ἀποξυόμενος, θέσις βεβιασμένη. Stosch. Lipp. III, II, 87.

DENK. 321. Πηλεὺς ξηραίνων τὴν κόμην του (διότι ὡς ἐραστὴς τῆς Θέτιδος ἐβυθίσθη εἰς τὴν θάλασσαν)· θέσις βεβιασμένη. Μουσ. τοῦ Dehn ἐν Ῥώμῃ. Winkelm. W. Bd. VII, Tf. 3, B.

DENK. 322. Ἡρακλῆς καταβάλλων τὸν Κύκνον. Ἐν Παρισ. Mus. Placas. Mic. 116, 1.

DENK. 323. Ἡρακλῆς τεθλιμμένος Mic. Αὐτ. 5.

DENK. 324. Τέρας κρατοῦν λέοντα. Ἄτεχνον. Mic. 46, 17.

(2) Παραδείγματα χρυσῶν δακτυλιολίθων.

DENK. 325. Δίφρος συρόμενος ὑπὸ πτερωτῶν ἵππων, ἐξ Ὀλκίου. Mic. 46, 20.

σχέσιν διατελοῦντες μετὰ τῆς Ἀσίας, καὶ ἰδίως μετὰ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν, τῆς Λυδίας. Εὑρέθησαν δὲ τέλος εἰς Τυῤῥηνίαν καὶ πολλὰ καὶ διάφορα κοσμήματα, οἷον περόναι, πόρπαι, περιδέραια, ἐνώτια, διαδήματα καὶ ἀλύσεις, παριστῶντα πολεμιστάς, μορφὰς πτηνῶν, λεόντων, σφιγγῶν, καὶ ἄλλας ἐχούσας τὸν αὐτὸν Τυῤῥηνικὸν ἢ Ἀσιατικὸν ῥυθμόν (1).

Τῶν δὲ Τυῤῥηνικῶν νομισμάτων οἱ τύποι ἔχουσι μᾶλλον τὸν Ἑλληνικὸν ἀρχαῖον ῥυθμόν. Ἐξ ἀρχῆς φαίνεται ὅτι εἶχον οἱ Τύῤῥηνοι ἴδιον ἑαυτῶν νομισματικὸν σύστημα, ὃ ὅμως ἀπεμιμήθησαν πιθανῶς ἢ μετεῤῥύθμισαν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅταν ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις διετέλουν εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὰ πρῶτα νομίσματα αὐτῶν ἦσαν χαλκᾶ (ἐν ᾧ ἐν Ἑλλάδι τὰ πρῶτα ἦσαν ἀργυρᾶ), οὐχὶ τετυπωμένα, ἀλλὰ χυτὰ (aes grave), καὶ πιθανῶς τετράγωνα. Τοιούτου σχήματος χαλκᾶ ἐλασμάτια, ἔχοντα ταῦρον ἐπειργασμένον, εὑρίσκονται καὶ ἤδη ἐν Τυῤῥηνίᾳ, ἀλλὰ θεωροῦνται ὑπὸ τῶν κριτικῶν (2) ὡς ἀναθήματα καὶ οὐχὶ ὡς νομίσματα. Διῃροῦντο δὲ τὰ νομίσματα δωδεκαδικῶς, ὡς καὶ ὁ τόπος, καὶ ἦσαν ταῦτα·

O=Uncia, globulus (Ὀγγία).
Quadrans (Τριόγγιον).
C=Semissis (6 ὀγγίαι)=ἡμίλιτρον.
I, As ἢ L, Λίτρα=120 (=1 Αἰγιν. ὀβολὸς=1 2/3 Ἀττ. ὀβολ.)
II dupondius (Δίλιτρον)=2 L
III tressis (τρίλιτρον)=3 L
V quinquessis (πεντάλιτρον)=5 L
X Decussis (Δεκάλιτρον ἢ Δηνάριον)=10 L.

DENK. 326. Πτερωτὸς ἀνὴρ νικῶν λέοντα καὶ σφίγγα, κατ' Ἀσιατικὸν ῥυθμόν. Mic. 46, 23.

(1) Gerh. Hyperb. röm. Stud. p. 240. — Mic. 45, 46. —
(2) Passari.

(=1 Στατ. Κορινθ. ἕνεκα τῆς ἐμπορικῆς σχέσεως τῆς Κορίνθου μετὰ τῆς Σικελίας καὶ λοιπῆς Ἰταλίας, ὅπου ἦν ἀγώγιμον τὸ Τυῤῥηνικὸν νόμισμα=10 ὀ6. ἢ 1 2/3 Δρ. Αἰγινητ.). Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ηὔξησεν ἡ τιμὴ τοῦ χαλκοῦ, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦν πρὸς τὴν τοῦ ἀργύρου ὡς 1: 268· ἀπὸ δὲ τῶν 200 μέχρι τοῦ 487 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης, ηὔξησεν ἑξαπλασίως, ὥστε ἡ λίτρα ἦγε σταθμὸν οὐχὶ 12, ἀλλὰ μόνον 2 ὀγγιῶν τότε. Ὡς ἐκ τοῦ σταθμοῦ λοιπὸν τῶν Τυῤῥηνικῶν νομισμάτων δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἐποχή των πολλάκις.

Οἱ δὲ τύποι οὓς ἔφερον ἦσαν οἱ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν νομισμάτων, ἡ χελώνη τῆς Αἰγίνης, ὁ Πήγασος τῆς Κορίνθου κτλ., ἀλλ' ἀτέχνως τὸ πλεῖστον ἐπειργασμένοι· ἀπαντῶνται ὅμως καί τινα ἀντάξια τῆς καλῆς Ἑλληνικῆς ἐργασίας. Τὰ μέρη ὅπου κυρίως εὑρίσκονται εἰσὶν ἡ μέση Ἰταλία, ἡ Τυῤῥηνία, ἡ Ὀμβρικὴ καὶ αὐτὴ ἡ Ῥώμη (1). Ἀργυρᾶ δὲ καὶ χρυσᾶ νομίσματα ὀλίγαι Τυῤῥηνικαὶ πόλεις ἔκοπτον, καὶ ταῦτα, ἢ δεκάλιτρα X (δηνάρια), ἢ εἰκοσάλιτρα XX, ἐμιμοῦντο τὸν

(1) Παραδείγματα νομισμάτων.

Dempster, Mionet, Guaracci, Arigoni, Zelada.

DENK. 327. Ἂς τῆς Οὐολατέῤῥας. Νέος Ἰανός. — Ῥόπαλον καὶ τὸ σημεῖον τοῦ Ἄσου. Ἐπιγρ. Φ ε λ α θ ρ ι. Διάμ. 0,058 μ.

DENK. 328. Λίτρα Ῥωμαϊκή. Γέρων Ἰανός. — Ἐμπ. Πρῶρα καὶ τὸ σημεῖον τῆς λίτρας L. 0,063 μ.

DENK. 329. Quadrans (Τριόγγιον) Ἀδρίας. Ἑκατέρωθεν 2 ἰχθῦς. Ἐπιγρ. HAT (Hatria). Σημεῖον τῶν 3 ὀγγιῶν (000). 0,043 μ.

DENK. 330. Semissis (Ἡμίλιτρον) ἐκ Τυδέρας τῆς Ὀμβρικῆς. Κύων συνεστραμμένος, καλῆς ἐργασίας. Ἐπιγρ. Tutere — Ἐμπ. Κιθάρα καὶ τὸ σημεῖον ἡμιλίτρου C. 0,066 μ.

Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, καὶ ἦσαν τὰ πλεῖστα τοῦ 5ου αἰῶνος ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης (1). Τὰ δὲ μεταγενέστερα δηνάρια, ἀρξάμενα ἀπὸ τῶν 483 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης, καὶ περιέχοντα μόνον 3 1/2 λίτρας (ἤτοι 3 1/2: 10 πρὸς τὰ ἀρχαῖα, ἄγοντα δὲ σταθμὸν 1/84 τῆς λίτρας χαλκοῦ), εἰσὶν οὐχὶ Τυῤῥηνικὰ πλέον, ἀλλὰ Ῥωμαϊκά.

Εἷς δὲ τῶν ἐπισημοτέρων καὶ ἀρχαιοτέρων κλάδων τῆς Τυῤῥηνικῆς πλαστικῆς ἦν καὶ ἡ πηλουργία, περὶ ἧς ὁ Πλίνιος (2) λέγει· **Elaborata haec ars Italiae et maxime Etruriae.** Πήλινα πολλάκις κατεσκευάζοντο τὰ τοὺς ἀετοὺς τῶν ναῶν κοσμοῦντα ἀγάλματα καὶ ἀκρωτήρια. Τοιοῦτον ἦν τὸ τέθριππον ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου, ὅπερ κατεσκευάσθη εἰς Οὐηΐους μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν βασιλέων, καὶ ὡς ἐκ θαύματος, ὅταν ἐτέθη εἰς τὸν κλίβανον, ἀντὶ νὰ σμικρυνθῇ ηὔξησε (3). Πήλινος ἦν καὶ ὁ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ κεραυνοφόρος Ζεὺς, οὗ τὸ πρόσωπον ἐχρίετο μίλτῳ κατὰ τὰς ἑορτὰς, κατασκευασθεὶς ὑπὸ τοῦ Οὐόλσκου Τυῤῥιανοῦ ἐκ Φρυγέλλας ἐπὶ τῶν Ταρκυνίων. Καὶ τὸ πλατὺ δ' ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τούτου, Tuscanico more ἐσχεδιασμένον κατὰ Βιτρούβιον (4), φαίνεται ὅτι πολλὰ περιεῖχε πήλινα ἀγάλματα, ὧν ἓν, τὸ τοῦ Σουμάνου, ἀναφέρει ὁ Κικέρων διὰ τῶν ἑξῆς (5)· Cum Sumanus in fastigio Jovis O. M. qui tunc erat fictilis a calco ictus esset. Τοιαῦτα ἦσαν καὶ τὰ τῶν πλείστων ἀρχαιοτέρων ναῶν τῆς Ῥώμης,

---

(1) DENK. 331. Ἀργυροῦν τῆς Ποπουλωνίας, ἔχον μέγεθος τετραδράχμου. Κάπρος ἀρχαϊκός. — Ἐμπ. Οὐδέν.

DENK. 332. Χρυσοῦν. Κεφ. Ἀπόλλωνος. — Ἐμπ. Τρέχων κύων. Ἐπιγρ. FELSV (Felsune, Οὐολσινίων).

DENK. 333. Ὁμοίως αὐτόθεν. Γοργώνιον, Δελφῖνες, X. — Ἐμπ. οὐδέν. — (2) Plin 35, 45. Πλούτ. Νουμ. — (3) Μ. Αὐτ. — (4) III, 3. — (5) De divin. I, 10.

καὶ ἂν μνεία αὐτῶν δὲν γίνηται, τοῦτο συμβαίνει διότι ἦσαν εὔθραυστα τὴν κατασκευὴν, καὶ ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι ἤρχισαν νὰ ἐκτιμῶσι καὶ νὰ περιγράφωσι τεχνουργήματα, ἔστρεψαν ἀμέσως τὴν προσοχήν των εἰς τὰ θαύματα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Πήλινα κατεσκεύαζον προσέτι καὶ ἀνάγλυφα, ὧν τινα ἀνευρέθησαν, κεχρωματισμένα, παριστῶντα σκηνὰς τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καὶ μάλιστα ἀγῶνας, κατὰ τὸν γενικὸν βαρὺν καὶ ἄκομψον ῥυθμὸν τῆς Τυῤῥηνικῆς τέχνης (1).

Μεταξὺ δὲ τῶν Τυῤῥηνικῶν πηλουργημάτων πολυπληθέστατα καὶ περιεργότατα ἦσαν τὰ ἀγγεῖα, τὸ Tuscum fictile κατὰ Πέρσιον, ὧν ποιεῖται μνείαν καὶ ὁ Ἰουβενάλης (2)· Ponebant igitur Tusco ferrata catino. Καί τινα μὲν αὐτῶν ἦσαν ὑπομέλανα (nigrumve. Juven.), τὸ πλεῖστον ὠμὰ, βαρέα ἢ ἄκομψα τὴν μορφὴν, ἔχοντα πολλάκις ἔκτυπα μεμονωμένα ζῴδια κατὰ τοὺς πόδας καὶ τὰς λαβίδας, συνεχῶς δὲ σειρὰς ἐντετυπωμένων ἀνθρώπων, ζώων, τεράτων, ῥυθμοῦ ἄλλοτε μὲν ὁμοιάζοντος τὸν ἀρχαΐζοντα Ἑλληνικὸν. ἄλλοτε δὲ παραδόξου καὶ ἰδιοτρόπου, ὅστις κακῶς ἐκλήθη Αἰγυπτιακός. Καὶ παρίστων, τὰ μὲν, Ἑλληνικοὺς μύθους, μάλιστα τὸν τῆς Γοργῶνος, ἢ σχήματα Περσοβαβυλώνια, γνωστὰ γενόμενα εἰς Τυῤῥηνίαν διὰ τῶν ξένων ταπήτων καὶ δακτυλιολίθων (3). Ἄλλα δ' εἰσὶ λ α μ π ρ ὰ μ έ λ α ν α, ἔχοντα ἔκτυπα ζῴδια, καλῆς γραφίδος Ἑλλη-

(1) DENK. 285, 286. Πήλινα ἀνάγλυφα κεχρωματισμένα ἐξ Οὐολσινίου. Inghir. Tv. I—X, 4. — (2) XI, 109. — (3) DENK. 277. Κάλπη ἐν σχήματι Κανόπου. — DENK. 278. Ἔχει τὰ ζῴδια ἔκτυπα. — DENK. 279—284. Ἔκτυπα ζῴδια, ὅλα ἐκ Κλουσίου. — 281, καὶ 282; a, b. Μιμήσεις ἀσιατικῶν κοσμημάτων, ὡς 281, 6 Δακτυλιόλιθος, καὶ 282., c, Περσικὸς Κύλινδρος.

νικῆς, οἷα εὑρέθησαν ἰδίως ἐν Οὐολατέῤῥᾳ. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Ἀῤῥητίου (Arrezzo) εἰσὶν ἐρυθρὰ καὶ στιλπνὰ ὡς τὸ κοράλιον, καὶ περὶ αὐτῶν λέγει ὁ Ἰσίδωρος (1)· Sunt enim rubra, καὶ ὁ Πλίνιος (2)· Retinet hanc nobilitatem et Arretium in Italia, ὅθεν βλέπομεν ὅτι τὸ ἐργοστάσιον τοῦ Ἀῤῥητίου εἰργάζετο εἰσέτι καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Ταῦτα ἔχουσιν ἐπίσης ἐπειργασμένα ἔκτυπα ζῴδια καὶ κοσμήματα (3). Ὑπάρχουσι δὲ καί τινα ὀλίγιστα ἀγγεῖα ἔχοντα γραφὰς, ὅλως ἄσημα ὑπὸ τὴν τεχνικὴν ἔποψιν (4). Τὰ δὲ παμπληθέστατα ἐν Τυῤῥηνίᾳ εὑρεθέντα καὶ ὁσημέραι εὑρισκόμενα γραπτὰ ἀγγεῖα (ἐν Ὀλκίῳ, Νώλᾳ τῆς Καμπανίας κτλ.) εἰσὶν ὅλα Ἑλληνικὰ, εἴτε διὰ τοῦ ἐμπορίου ἐξ Ἑλλάδος εἰσαχθέντα εἰς Ταρκύνιον καὶ Ἀρδέαν, εἴτε αὐτόθι ὑφ' Ἑλλήνων τεχνιτῶν κατασκευαζόμενα.

---

(1) Origg. XX, 4. — (2) 35, 46. — (3) Inghir, V, Tv. 1.

(4) Παραδείγματα γραπτῶν Τυῤῥηνικῶν ἀγγείων.

Mic. Tv. 101. — Gerh. Ann. Just. III, p. 73, 175. μετ' ἐπιγραφῆς KALEMUKATHSA.

Hall. Litt. Zeit. 1833. — Intelgbl. 46. ἔχον δαίμονας Τυῤῥηνικοὺς, καὶ ἐπιγρ. AIVAS, CHRUN, TURMS, PENTASILA. ἐξ Ὀλκίου.

Mic. Tv. 102, 5. Γοργόνιον καὶ Τυῤῥ. ἐπιγρ. ἐκ Κλουσίου.

Inghir. V, Tv. 55, 8. Ἀγγεῖον καλλητέρας ἐργασίας μετὰ Τυῤῥ. ἐπιγραφῶν. TRITVN, ALACCA.

Alg. Lit. Zeit. Πλοῦς τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τὴν νῆσον τῶν Σειρήνων, ἔχων ἐπιγρ. Τυῤῥ. διὰ Λατιν. γραμμάτων FECETIAI POCOLOM ἐξ Ὀλκίου.

Ἐκ Ταρκυνίας, Ἔρως νεωτέρου ῥυθμοῦ μετ' ἐπιγρ. VOLCANI POCOLOM.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γραφική.

Ἡ ἱστορία ἀπομνημονεύει τὴν μετάβασιν Κορινθίων ζωγράφων εἰς Ταρκυνίαν, τοῦ Εὔχειρος, Διόπου καὶ Εὐγράμμου μετὰ τοῦ Βακχιάδου Δημαράτου ἐν Ὀλ. 30. Ὁ δὲ Πλίνιος πιστεύει ὅτι ἡ ἐντοίχιος γραφικὴ ἠσκήθη ἐν Τυῤῥηνίᾳ προγενεστέρως ἢ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἀναφέρει εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἰταλίας τοιαύτας γραφάς, οἷον Ἀταλάντην καὶ Ἑλένην γυμνὰς ἐν Λανουβίῳ, ἄλλας ἐν Ἀρδέᾳ, καὶ ἔτι ἀρχαιοτέρας ἐν Καίρῃ, ἃς φρονεῖ προγενεστέρας τῆς κτίσεως Ῥώμης ([1]). Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπατᾶται κατὰ τοῦτο, καὶ αἱ γραφαὶ ἐκεῖναι ὅτι εἰσὶ νεώτεραι τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Ἀπελλοῦς.

Τὰ τείχη δὲ παμπόλλων τάφων ([2]), τῶν περὶ τὴν Ταρκυνίαν μάλιστα, εἰσὶ κεκαλυμμένα γραφαῖς πολυχρόοις, καθαρῶς γεγραμμέναις ἐπὶ τοῦ χρίοντος αὐτὰ κονιάματος, καὶ ὧν τινες προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν ῥυθμὸν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἔχουσαι ἐ-

(1) Extant certe hodieque antiquores Urbe picturae Ardeae in aedibus sacris, quibus equidem nullas aeque demiror, tam longo aevo durantes in orbitate tecti, veluti necentes. Pl. 35, 5. (682). — Similiter Lanuvii, ubi Atalanta et Helena.... cominus pictae sunt nudae ab eodem artifice, utraque excellentissima forma . . ne ruinis quidem templi concussae. — Durant et Caere (Urbe) antiquiores et ipsae.

(2) Inghirami. IV, p. 111—144. — Gerh. Hyperb. r. Stud. p. 129 καὶ 234. — Bull. 1831, p. 81. Arvolta, Ann. d. Inst. I, p. 91.

κείνου τὴν αὐστηρότητα καὶ σκληρότητα. Ἄλλαι δ' εἰσὶ κατὰ τὸν Τυῤῥηνικὸν τρόπον ἄκομψοι καὶ παράδοξοι, τὰ ἀντικείμενα ὑπερμέτρως μηκύνουσαι, εὐκόλου μὲν γραφίδος, παρέργως δὲ καὶ ταχυγραφικῶς ἐσχεδιασμέναι, καὶ διὰ τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων πολὺ μᾶλλον διακρινόμεναι παρὰ διὰ τὸ κάλλος τοῦ διαγράμματος. Αἱ δὲ παραστάσεις αὐτῶν εἰσὶν ἐν γένει σκηναὶ ἐπικήδειοι, ἢ ἀφορῶσαι τὸν μετὰ ταῦτα βίον. Καὶ ἀρχαιότεραι μὲν εἰσὶν ὅσαι ἀποκλίνουσι πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, καὶ δανείζονται τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν ἐξ Ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ ἠθῶν, δεῖπνα παριστῶσαι, χοροὺς, ἀγῶνας ἐπικηδείους, κτερίσματα (1). Αἱ δὲ μᾶλλον ἐγχώριον ἔχουσαι σχῆμα, περιστρέφονται καὶ εἰς μύθους Ἐτρουσκικοὺς, καὶ παριστῶσι δαίμονας, καὶ νεκρῶν κολάσεις καὶ βασανιστήρια (2).

---

(1) Παραδείγματα ἐντειχίων γραφῶν τῶν τάφων ἀρχαϊκοῦ ῥυθμοῦ.

DENK. 334. Γεῦμα, χορὸς, καὶ μέρος νεκρικῆς πομπῆς πρὸς τὸν τάφον. Mon. ined. Inst. Rom. Tv. 33.

DENK. 335. Γεῦμα, χορὸς, κροταλίζουσαι εἰς τὸ ἄλσος, ἧττον καθαροῦ ῥυθμοῦ. Mon. Ined. 32. Mic. 67. 68. Τρεῖς τάφοι μετ' ἐπιγραφῶν, εὑρεθέντες 1827. Bul. d. Inst. 1833. F. 4 — Müll. archaeol. Εἰς Κλούσιον. Γυμνικοὶ ἀγῶνες, ἁρμάτων δρόμοι. Αἱ γραφαὶ ἐπὶ τοῦ λίθου ἐργασίας παρημελημένης, ἀλλ' εὐτόλμου καὶ ἀνέτου.

(2) Τυῤῥηνικοῦ μεταγενεστέρου ῥυθμοῦ.

DENK. 336. Λευκοὶ καὶ μελανοὶ δαίμονες, κρατοῦντες σφύρας, ὁδηγοῦσι νεκρούς. Ἐν Ταρκυνίᾳ. Inghir. IV, Tv. 25—27, καὶ VI, Tv. c, 3. — Micali, Tv. 65. — Inghir.— Dempst. II, 88. Νεκροὶ καταδεδικασμένοι, ἀπηγχονισμένοι καὶ βασανιζόμενοι διὰ πυρὸς καὶ δι' ἐργαλείων βασάνου. Argine.

Ἐκ τῶν ῥηθέντων παραδειγμάτων καὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων πηγάζει ὅτι τὸ ἰσχυρὸν μὲν, ἀλλ' αὐστηρὸν καὶ σοβαρὸν πνεῦμα τῶν Τυῤῥηνῶν, ἐστερημένον τῆς ζωηρότητος καὶ τῆς χάριτος τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας, ἦν μιμήσεως μᾶλλον ἢ πρωτοτύπου παραγωγῆς ἐπιδεκτικόν. Διὸ καὶ ἀπ' ἀρχῆς, περὶ τὴν 30ην περίπου Ὀλυμπιάδα, πολλὴν ἔχοντες οἱ Τυῤῥηνοὶ ἐπιμιξίαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Δωριέων, ἐδέχθησαν τὴν ἀρχαϊκὴν αὐτῶν τέχνην, καὶ ἐνέμειναν ἐπ' αἰῶνας εἰς αὐτῆς τὸν ῥυθμόν. Ῥέποντες δὲ φύσει καὶ πρὸς τὸ παράδοξον καὶ τερατῶδες, παρέλαβον καὶ ἀνέμιξαν αὐτῷ πολλὰ καὶ ἐκ τῆς Ἀσιανῆς τερατογραφίας, ἣν διὰ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἐγνώριζον. Ὅτε δὲ μετὰ ταῦτα ἐτελειοποιήθη ἡ τέχνη ἐν Ἑλλάδι, οἱ Τυῤῥηνοὶ, διηρημένοι ἤδη καὶ ἐκπεσόντες τῆς παλαιᾶς αὐτῶν περιοπῆς, δὲν ἦσαν πλέον εἰς στάσιν νὰ μιμηθῶσι τὰ ξένα ἀριστουργήματα· προσέτι δ' ἔπαυσε καὶ ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσις αὐτῶν μετὰ τὴν 70 Ὀλ., καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Σαμνιτῶν κατὰ τὸ 332 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (Ὀλ. 89) συμβάσης ἁλώσεως τῆς Καπούης ἐν Καμπανίᾳ, δι' ἧς ἡ κοινωνία διετηρεῖτο. Ἔκτοτε ἔπαυσαν παρακολουθοῦντες τὰς ἑλληνικὰς προόδους, καὶ ἔμειναν τὴν ἀρχαϊκὴν ἐκείνην ἀσκοῦντες τέχνην, ἣν ἀντὶ νὰ γονιμοποιήσωσι διὰ τοῦ ἰδίου πνεύματος, ἐξ ἐναντίας ἔτι μᾶλλον ἐξηχρείωσαν· δι' ὃ καὶ βλέπομεν ὅτι καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς καλλιτεχνίας των ἐδανείζοντο κατὰ προτίμησιν ἐκ των ἑλληνικῶν μύθων, καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἐπιτοπίων, τῶν πολὺ ὀλιγώτερον πλαστικῶν.

Pl. II, 5. — Bullet. 1832, p. 213. Ὡραῖαι γραφαὶ εἰς 3 τάφους τῆς Ταρκυνίας, εὑρεθέντες τὸ 1832.

ΤΜΗΜΑ Γ'.

ΤΕΧΝΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ (ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ, 606 ΑΠΟ ΚΤΙΣ. ΡΩΜΗΣ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἀρχιτεκτονική.

Ἡ Ῥώμη ἐν ἔτει 754 π. Χ. (Ὀλ. 6, γ'.) ὑπὸ τῶν Λατίνων κτισθεῖσα, φυλῆς αὐτοχθόνων, Ἰταλοῖς Πελασγοῖς ἀναμεμιγμένων (1), ἦτον κατὰ τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς πόλις μικρὰ καὶ ἄσημος, ἔχουσα 3,200 κατοίκους, διῃρημένους εἰς τρεῖς φυλάς. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Τυῤῥηνῶν καὶ ὑπ' αὐτούς, τῆς ἐποχῆς ἣν ἐμφαίνει ἡ βασιλεία τοῦ Ταρκυνίου τοῦ Πρεσβυτέρου, ἐν ἔτει 138 ἀπὸ κτ. Ῥώμ. ἢ ἐν Ὀλ. 40, ἡ πόλις ηὐξήθη μεγάλως εἰς ἔκτασιν 7 μιλίων, καὶ ὁ πληθυσμὸς ηὔξησεν εἰς 80 χιλ., καὶ διῃρέθη εἰς 21 φυλάς.

Οἱ Ῥωμαῖοι, φύσει μεγαλουργοί, ἦσαν ὅμως ἀφυεῖς πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν, καὶ ἡ πρώτη παρ' αὐτοῖς ἀναπτυχθεῖσα τέχνη ἦν καθαρῶς Τυῤῥηνική. Ἐπὶ τῶν Τυῤῥηνῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐξετελέσθησαν ἐν Ῥώμῃ διάφορα οἰκοδομικὰ ἔργα, οἷον διώρυγες, ἡ μεγάλη μάλιστα ἀμάρα (cloaca maxima, περὶ ἧς ἀνωτέρω)· τὸ μέγα ἱπ-

(1) Ἰδ. Σελ. 5.

ποδρόμιον (circus maximus) ἡ Ἀγορὰ (Forum) διὰ τὰς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ καὶ διὰ τὸ ἐμπόριον· τείχη, τὰ τοῦ Ταρκυνίου, ἡ τοῦ Σερβίου Τυλλίου, καὶ τὰ Σέρβια· καὶ ναοὶ, ὁ Καπιτώλιος, καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος εἰς Ἀβεντῖνον.

Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ, ἐπὶ τῆς δημοκρατίας (ἀπὸ 244 κτίσ. Ῥώμ. Ὀλ. 67, γ'.) ἐξηκολούθησαν οἱ Ῥωμαῖοι πάντοτε τὴν Τυῤῥηνικὴν τέχνην ἀσκοῦντες, μέχρις οὗ μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσιν λαβόντες, ἀνέμιξαν αὐτῇ τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμόν. Ἐν γένει τὸ πνεῦμά των ἔῤῥεπε πρὸς τὸ ὠφέλιμον μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ καλὸν, καὶ ὁ Στράβων λέγει περὶ αὐτῶν(1)· *Οὗτοι προὐνόησαν μάλιστα ὧν ὠλιγώρησαν ἐκεῖνοι* (οἱ Ἕλληνες), *στρώσεως ὁδῶν, καὶ ὑδάτων εἰσαγωγῆς, καὶ ὑπονόμων τῶν δυναμένων ἐκκλύζειν τὰ λύματα τῆς πόλεως πρὸς τὸν Τίβεριν.* Οὕτω κατεσκεύασαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θαυμασίας ὑπονόμους καὶ ὀχετοὺς πρὸς σύνδεσμον λιμνῶν, ὡς τῆς Ἀλβανῆς, ἐν ἔτει 359 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ., καὶ τῆς Οὐελινίας, ἐν ἔτει 462· πρὸς ἀποξήρανσιν ἑλῶν, ὡς τῶν Ποντίων, τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 392· πρὸς διοχέτευσιν ὑδάτων, οἷα ἡ Ἀππία ὑπόνομος (Aqua Appia), τὸ 442, ὑπόγειος μὲν ἐπὶ 10 μίλια, στηριζομένη δ' εἰς χαμάρας ἐπὶ 300· ἡ Annio vetus, τὸ 481, καὶ αἱ νέαι Ἀμάραι, τὸ 568. Καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως 14 ὑπόνομοι ὠχέτευον τὰ ἄφθονα καὶ καθαρὰ Κλαύδια ὕδατα, πηγάζοντα ἐκ τῶν Σαβινίων ὀρέων, 38 μίλια ἀπεχόντων τῆς πόλεως, καὶ διὰ μακρᾶς σειρᾶς ἐλαφρῶν ἀψίδων ἀνεβίβαζον αὐτὰ μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ Ἀβεντίνου. Εἰσὶ δ' αἱ εὐρεῖαι ὑπόγειοι τῆς Ῥώμης ἀψίδες, αἱ διὰ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων διαμένουσαι μέχρι τοῦδε, ἐκ τῶν ἐξαισιωτέρων ἀρχιτεκτονικῶν θαυμάτων αὐτῆς· τῶν δ' ὑπὲρ γῆν χρῆσις ἐγένετο μόνον ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος

(1) Ε, 235.

ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς καθυποτάξεως τῆς Κορίνθου.

Ἓν δὲ τῶν κυριωτέρων μελημάτων τῶν Ῥωμαίων ἦν ἀνέκαθεν καὶ ἡ κατασκευὴ μεγάλων ὁ δ ῶ ν, δι' ὧν ἐκυκλοφόρει τὸ ἐμπόριον, καὶ ὁ πολιτισμὸς, καὶ δι' ὧν καθίσταντο αὐτοῖς προσιτὰ καὶ εὐχείρωτα τὰ ἀπώτατα τῆς Εὐρώπης μέρη. Οὕτως ἔστρωσαν τὴν Ἀππίαν ὁδὸν, ἐν ἔτει **442** καὶ **460**, διὰ λάβας ἐπὶ **4** μίλια ἀπὸ τῆς πόλεως· καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. καὶ ἀπὸ τῶν Λιβυκῶν πολέμων, ἤρξαντο μετὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν καταχτήσεων νὰ ἐκτείνωσι καὶ τὰς στρατηγικὰς ὁδοὺς, δι' ὧν βαθμηδὸν κατεκάλυψαν πᾶσαν τὴν Εὐρώπην. Κατεσκεύαζον δ' αὐτὰς διὰ μεγάλων πλακῶν, ἐπεστρωμένων ἐπὶ ἄμμου χονδρᾶς, ὡς εἶναι ἡ Φλαμινία, κατασκευασθεῖσα ἐν ἔτει **532** καὶ **565**. Ἐπὶ Φουλβίου δὲ Φλάκκου τοῦ τιμητοῦ (censor), ἐν ἔτει **578**, νέαι ἐγένοντο βελτιώσεις εἰς τὴν μέθοδον τῆς ὁδοποιίας.

Τῶν δὲ ν α ῶ ν οἱ ἀρχαιότεροι ἐν Ῥώμῃ, ἀφιερωμένοι εἰς ἀλληγορικὰς κυρίως θεότητας, ᾠκοδομοῦντο κατὰ ῥυθμὸν ὅλως Τυῤῥηνικὸν, οὐδ' εἶχόν τι ἀξιοσημείωτον διὰ τὸ μέγεθος, τὴν ὕλην, ἢ τὴν τέχνην αὐτῶν, πλὴν τοῦ Καπιτωλίου. Ὁ ναὸς τῆς Δ ή μ η τ ρ ο ς καὶ τοῦ Δ ι ο ν ύ σ ο υ (Cereris et Liberi Liberaeque) εἰς τὸν μέγαν Ἱππόδρομον, ὅστις ᾠκοδομήθη ἐν ἔτει **261** ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (Ὀλ. **71**) ὑπὸ τοῦ Δικτάτορος Α. Ποστουμίου, καὶ καθιερώθη μετὰ τρία ἔτη ὑπὸ τοῦ ὑπάτου Σπουρίου Κασσίου, κοσμηθεὶς, κατὰ Πλίνιον (1), πρῶτος πάντων πηλίνοις ἔργοις καὶ γραφαῖς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Δ α μ ο φ ί λ ο υ καὶ Γ ο ρ γ ά σ ο υ, ἦν, κατὰ τὸν Βιτρούβιον, ῥυθμοῦ ἔτι ἐντελῶς Τυῤῥηνικοῦ. Μετὰ ταῦτα ὅμως, ἀφ' οὗ ἐγνώρισαν οἱ Ῥωμαῖοι, εἴτε ἐκ τῆς

(1) **35, 45.**

Μεγάλης, εἴτε ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, παρεδέχθησαν αὐτὸν εἰς τὴν Νεωδομίαν των, ἰδίως Ἕλληνας μεταχειριζόμενοι οἰκοδόμους, ἕως οὗ ἐπὶ τῆς κοσμοκρατορίας των ἠλλοίωσαν αὐτὸν, καὶ παρήγαγον τὸν Ῥωμαϊκὸν λεγόμενον ῥυθμόν. Οὕτως ὁ Κ. Φούλβιος Φλάκκος ᾠκοδόμησεν ἐν ἔτει 579 (Ὀλ. 154 ά.) τὸν ναὸν τῆς Ἱππίας Τύχης (Fertunae equestris), σύστυλον (1), καὶ ἔμελλε νὰ στεγάσῃ αὐτὸν διὰ τῶν μαρμαρίνων κεράμων τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Βρεττίᾳ Λακινίας Ἥρας (2)· Μ. Φούλβιος Νοβιλίορ, ὁ φίλος τοῦ Ἐννίου, ἀνήγειρε τὸν ναὸν τοῦ Μουσαγέτου Ἡρακλέους, μετὰ τὰ 563, καὶ ἐκόσμησεν αὐτὸν διὰ χαλκῶν Μουσῶν, ἃς ἐκόμισεν ἐξ Ἀμβρακίας (3), ἴσως τοῦ ἔργου τοῦ Πολυκλέους (4). Μέτελλος δ' ὁ Μακεδονικὸς ἔκτισε πρῶτος ἐν ἔτει 605 (Ὀλ. 158) ναοὺς μαρμαρίνους ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ Μακεδονικοῦ πολέμου, τὸν τοῦ Διὸς Στάτορος, καὶ παρ' αὐτῷ τὸν ἐλάσσονα τῆς Ἥρας, τὸν μὲν περίπτερον, τὸν δὲ πρόστυλον κατὰ Βιτρούβιον (5), κατὰ τὰ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ἀνευρεθέντα καὶ ἐπὶ λίθου ἐγκεχαραγμένα τεμάχια ἀρχαίου σχεδίου τῆς Ῥώμης. Ὠκοδόμησε δὲ τὸν πρῶτον, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, Ἑρμόδωρος ὁ Σαλαμίνιος, καὶ κατα Πλίνιον (6) εἰργάσθησαν τοὺς κίονας κᾆν αὐτοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι Σαύρας καὶ Βάτραχος, οἵτινες ἀποτυχόντες τῆς τιμῆς τοῦ νὰ ἐπιγράψωσι τὰ ὀνόματά των ἐπὶ τοῦ ναοῦ, ἐτεχνάσθησαν νὰ γλύψωσι τῶν ὀνομάτων τούτων τὰ σύμβολα εἰς τῶν κιόνων τὰς βάσεις. Ὑπό τινων ὅμως ὑπετέθη (7), ὅτι ἡ παρουσία τῶν ἀσυνήθων τούτων κοσμημάτων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐπίνοιαν

---

(1) Vitr. III, 3. — (2) T. Liv. 42, 3. — (3) Pl. 35, 36. — (4) Varr. à Nonn. 4, κ. 130. — (5) III, 295. — (6) 36, 42. — (7) R. Rochette, Quest. de l'hist. de l'art, σ. 11.

καὶ τῆς διηγήσεως καὶ τῶν ὀνομάτων. Περὶ ἀμφοτέρους δ' ᾠκοδομήθη μεγάλη στοά, κληθεῖσα πρῶτον μὲν τοῦ Μετέλλου, ἔπειτα δ' Ὀκταβία. Ὁ αὐτὸς τέλος Ἑρμόδωρος ᾠκοδόμησε τὸν ναὸν τοῦ Ἄρεως εἰς τὸν Φλαμίνιον ἱππόδρομον, ἀλλὰ μετὰ τὰ 614.

Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦν ἡ πόλις κατ' ἀρχὰς πενιχρά, καὶ ἐν ἔτει 376 (Ὀλ. 97) ἀνῳκοδομήθη ἐκ πλίνθων ὠμῶν. Συνηθροίζετο δ' ὁ λαὸς τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἰανοῦ, καὶ στοαὶ δὲν ὑπῆρχον· τὴν πρώτην δ' ᾠκοδόμησεν ὁ Κάτων ἐν ἔτει 568 (Ὀλ. 148), καὶ ὠνομάσθη *Βασιλικὴ* κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις, προμήτωρ γενομένη μακρᾶς σειρᾶς οἰκοδομημάτων, και τῶν τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καταστήματα δὲ διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ ἐργαστήρια ᾠκοδόμησεν ὁ Τιμητὴς Φ. Νοβιλίωρ ἐν ἔτει 573 (Ὀλ. 150).

Τὰ δὲ θέατρα καὶ τὰ διὰ τοὺς δημοσίους ἀγῶνας οἰκοδομήματα, ἦσαν ἐφήμερα κατ' ἀρχὰς κατασκευάσματα, καὶ ἐν ἔτει 597 (Ὀλ. 156) ἐξεδόθη θέσπισμα τῆς βουλῆς κατὰ τῆς ὑπάρξεως διαρκοῦς θεάτρου (theatrum perpetuum. Tac).

Τὴν πρώτην δὲ στήλην *ἐμβόλων* (Columna rostrata), τὴν μέχρι τοῦδε ὑφισταμένην, ἀνήγειρεν ὁ Δουίλιος ἐκ τῶν ἐμβολων τῶν πλοίων τῶν Καρχηδονίων, ἐπὶ τοῦ Α'. Λιβυκοῦ πολέμου (590. Ὀλ. 131). Ὁ δὲ Πλίνιος ([1]) ἀναφέρει καὶ ἄλλας τιμητικὰς στήλας.

Ἀλλ' ἂν καὶ ἐπέδωκαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν, ὡς τέχνην κυρίως χρήσιμον, ὥστε καὶ ἐν Ὀλ. 130 (500 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης) βλέπομεν τὸν Ῥωμαῖον Κοσσούτιον οἰκοδομοῦντα τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλύμπιον διὰ τὸν Ἀντίοχον, κατώρθουν δὲ μάλιστα καὶ νὰ ἐπιτυπῶσιν ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων των ἀπαύ-

(1) 31, 11.

γασμά τι τῆς χαρακτηριζούσης αὐτοὺς μεγαλουργίας, ἐστεροῦντο ὅμως τοῦ λεπτοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος τῶν Ἑλλήνων, καὶ παρ' αὐτῶν παραδεχόμενοι τὰ κοσμητικὰ σχήματα, χωρὶς νὰ ἐννοῶσι τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, τὰ ἐμίγνυον ἀκόμψως καὶ ἀσκόπως, ὡς τοῦτο φαίνεται καὶ ἐπ' αὐτῶν ἤδη τῶν ἐν Βατικάνῳ σωζομένων λαρνάκων τῶν Σκιπιώνων (1), καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς τοῦ Κορνηλίου Λευκίου Σκιπίωνος, τοῦ ὑπατεύσαντος ἐν ἔτει 454 (Ὀλ. 119), ἐχούσης ἄνω Δωρικὴν ζώνην, μετὰ ῥοδίων (rosaces) εἰς τὰς μετόπας, Ἰωνικοὺς δὲ ὀδόντας, καὶ ἕλικας εἰς τὰς γωνίας, καὶ ἐν γένει μετεχούσης καὶ Ἐτρουσκικοῦ χαρακτῆρος εἰς τὸ ὅλον της σχῆμα. Ἐν ὅλοις ὅμως ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς Δημοκρατίας ὀλίγα ἐρείπια σώζονται εἰς τὴν Ῥώμην (2).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Γλυπτική.

Ἡ δὲ *Γλυπτικὴ* ὀλίγον κατ' ἀρχὰς ἠσκεῖτο ἐν Ῥώμῃ, καὶ πρὸ τῶν Τυρρηνῶν οἱ ναοὶ ἦσαν ἄνευ ἀγαλμάτων, καὶ κοσμήματα εἶχον πήλινα μόνον ἢ ξύλινα (3), ἂν καὶ ὁ Πλίνιος ἄλλως δοξάζῃ περὶ αὐτῶν, διισχυριζόμενος (4), ὅτι ὑπῆρχον ἀγάλματα ἀπὸ τοῦ Εὐάνδρου, ἐλθόντος ἐξ Ἀρκαδίας 60 ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν· ὅτι ὁ Νουμᾶς ἀφιέρωσε (39 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης) τὸν Ἰανὸν, ὅστις διὰ τῆς θέσεως τῶν δακτύλων ἐδήλου τὸν

(1) Pinaresi, Monum. Degli Scipioni T. 3, 4. — Winkelm. W. I, Tf. 12. — Hirt. Tf. 11. F. 29. — (2) Bunsen, Beschr. v. Rom. I, p. 161. — (3) Varr. καὶ Pl. 35, 45. — (4) 34, 11.

ἀριθμὸν 355, ὡς οἱ Ἕλληνες μαθηματικοί, καὶ ὅτι χαλκοῖ τινες ἀνδριάντες, σωζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ, ἦσαν τῶν χρόνων τῶν βασιλέων, καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δημοκρατίας. Ἀλλὰ τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν προφανῶς μεταγενέστερα, καί, μεταξὺ ἄλλων, ἡ γυμνότης τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Καμίλλου, οὓς ἀναφέρει, ἀντέβαινον εἰς τὰ ἀρχαῖα Ῥωμαϊκὰ ἤθη. Τὰ νομίσματα τῆς οἰκογενείας τοῦ Μεμμίου ἔχουσι κεφαλὴν Ῥωμύλου, οὐχὶ ἀντιγεγραμμένην ἐξ εἰκονικοῦ ἀνδριάντος, ἀλλὰ προφανῶς ἰδανικήν· αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔχοντα κεφαλὴν Νουμᾶ (1). Ἡ μορφὴ σωζομένου ἀγάλματος τοῦ Ἄγγου Μαρκίου φαίνεται δανειζομένη τοὺς χαρακτῆρας τῆς οἰκογενείας τῶν Μαρκίων, καὶ τὸ ὑποτιθέμενον ἐκεῖνο ἀρχαιότατον ἄγαλμα τοῦ βασιλέως εἶναι πιθανῶς εἰκονικὸς ἀνδριὰς ἑνὸς τῶν πρώτων Μαρκίων. Οἱ δ' ἀρχαιότεροι βεβαίως μαρτυρούμενοι ἀνδριάντες ἐν Ῥώμῃ εἰσὶν ὁ τοῦ συνετοῦ Ἄττου Ναιβίου (2), ὁ τοῦ ὑπάτου Μινουκίου, 316 (Ὀλ. 85), ὁ τοῦ Ἐφεσίου Ἑρμοδώρου, ὅστις συνειργάσθη εἰς τοὺς νόμους τῆς δεκανδρίας, ἐν ἔτει 302 (Ὀλ. 82), καὶ τὰ πιθανῶς Ἑλληνικὰ ἀγάλματα τοῦ Πυθαγόρου καὶ Ἀλκιβιάδου τὸ 340 (Ὀλ. 116). Ὑπῆρχε μὲν ἔθος παρὰ Ῥωμαίοις νὰ διατηρῶσιν ἐν τοῖς προαυλίοις (atriis) τῶν οἴκων των εἰκόνας τῶν προγόνων των (imagines majorum), ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Πολύβιος λέγων (3)· *Μετὰ δὲ ταῦτα θάψαντες, καὶ ποιήσαντες τὰ νομιζόμενα, τιθέασι τὴν εἰκόνα τοῦ μεταλλάξαντος εἰς τὸν ἐπιφανέστατον τόπον τῆς οἰκίας, ξύλινα ναΐδια περιτιθέντες. Ἡ δὲ εἰκών ἐστι πρόσωπον εἰς ὁμοιότητα διαφερόντως ἐξειργασμένον καὶ κατὰ τὴν πλάσιν καὶ κατὰ τὴν ὑπογραφήν.* Αἱ εἰκόνες ὅμως αὗται δὲν ἦσαν ἀνδριάντες, ἀλλὰ κήρινα εἴδωλα ἢ προσωπίδες, διατη-

(1) Visconti, Ioc. rom. pl. 1. — (2) Cic. de div. I, 11. (3) Στ. 53. — (4) Pl. 35, 3.

φρύμεναι εἰς μνήμην τῶν τεθνεώτων. Πρῶτος δ' ὁ Ἄππιος Κλαύδιος, ἐν ἔτει 456 (Ὀλ. 120), καθιέρωσεν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἐννυοῦς τὰς εἰκόνας τῶν προγονῶν αὐτοῦ ἐνόπλους (¹), ἢ ἴσως μᾶλλον ἐν ὅπλῳ, ἤτοι προτομὰς ἐντὸς στρογγύλων ἀσπίδων, ὡς ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους.

Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ἡ πολιτικὴ φιλοδοξία καθίστα κοινοτέραν τὴν χρῆσιν τῆς γλυπτικῆς, καὶ ἡ Βουλή, καὶ ὁ δῆμος, καὶ ξένοι λαοί, μεταξὺ ὧν πρῶτοι οἱ Θούριοι, ἀνήγειρον εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἀλλαχοῦ χαλκοῦς ἀνδριάντας εἰς διακεκριμένους ἄνδρας, καὶ πρῶτος ἐν ἔτει 268 (Ὀλ. 73, γ'.) ὁ Σπούριος Κάσσιος, (ὁ νικητὴς τῶν Σαβίνων, καὶ γ'. ὕπατος, κρημνισθεὶς δ' ἀπὸ Ταρπείου, καθὸ ἐπιχειρήσας νὰ βασιλεύσῃ) ἀνήγειρεν ἀνδριάντα εἰς ἑαυτόν (¹)· τῆς δ' ἕξεως ταύτης τοσαύτη ἐγένετο κατάχρησις μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου, ὥστε ἐν ἔτει 594 (Ὀλ. 155) οἱ τιμηταὶ (Κήνσορες) Π. Κορν. Σκιπίων καὶ Μ. Ποπίλιος ἀφῄρεσαν ἐκ τῆς ἀγορᾶς πάντας τοὺς μὴ ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου ἀνεγερθέντας ἀνδριάντας.

Θεότητος δὲ πρῶτον κατασκευασθὲν ἄγαλμα λέγεται (²) τὸ τῆς Δήμητρος, χυθὲν ἐκ τῆς δημευθείσης περιουσίας αὐτοῦ τοῦ Σπουρίου Κασσίου, καὶ ἀνατεθὲν ἀναμφιβόλως εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀφιερωθέντα, ὑπὸ Ποστουμίου δ' οἰκοδομηθέντα ναὸν τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἐξέτεινεν ἡ Ῥώμη τὴν δύναμίν της καὶ ἐπὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἀπὸ τῶν Σαμνιτικῶν δηλαδὴ πολέμων (411—Ὀλ. 109), ἤρξατο κατ' ἔθος Ἑλληνικὸν κατασκευάζουσα τοῖς θεοῖς ἐκ τῶν λαφύρων κολοσσοὺς καὶ ἀγάλματα. Οὕτως ἐν ἔτει 448 (Ὀλ. 118) ἀφιερώθη Ἡρακλῆς εἰς τὸ Καπιτώλιον· καὶ τὸ 459 (Ὀλ. 119) ὁ Σπ. Καρβίλιος, νικήσας τοὺς

(¹) Pl. 34, 14. — (²) Αὐτ.

Σαμνίτας, εχώνευσεν εκ τῶν ὅπλων τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν λόχου (sacrata legio) κολοσσὸν Διός, καὶ ἐκ τῶν ψηγμάτων αὐτῶν (reliquis limae) κατὰ Πλίνιον ([1]), ἀνδριάντα ἑαυτοῦ, ὃν ἔθεσε πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Διός. Ἀναφέρεται δὲ κατὰ τὰ 500 (Ὀλ. 131) ἐν Ῥώμῃ καὶ ὄνομα μεταλλουργοῦ, τοῦ Νοβίου Πλαυτίου ἐπὶ ὡραίας καταγλύφου χαλκῆς κίστεως εὑρεθὲν, ἧς ἡ ἐργασία δεικνύει εὐτυχεστάτην μίμησιν τῶν ἀρίστων ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων ([2]).

Νομίσματα δὲ ἴδια ἑαυτῆς ([3]) μετὰ τὰ Τυῤῥηνικὰ ἤρχισε πρῶτον νὰ κόπτῃ ἡ Ῥώμη ἀργυρᾶ, ἐν ἔτει 483 (Ὀλ. 127). Καὶ κατ' ἀρχὰς τὰ μὲν ἐξ αὐτῶν, *Ὑπατικὰ* λεγόμενα, εἶχον ἐπιτετυπωμένην κεφαλὴν Παλλάδος ἢ Ῥώμης, πτερωτὸν φέρουσαν κράνος, καὶ ἑτέρωθεν τοὺς Διοσκούρους, ἢ ὀλίγον μετὰ ταῦτα δίφρον ἐζευγμένον (bigati, serrati, πριωνωτὰ), καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ὑπάτου. Τὰ δὲ καλούμενα *Οἰκογενειακὰ*, τὰ φέροντα δηλαδὴ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα τῶν ἐφόρων τοῦ Νομισματοκοπείου, καὶ ἰδίως τῶν tres vires monetales, εἶχον καὶ αὐτὰ κατ' ἀρχὰς ἐπιτετυπωμένα τὰ γενικὰ ἐμβλήματα τῶν ὑπατικῶν νομισμάτων, ἀλλὰ μετὰ διαφόρων Θεῶν πολλάκις ἐπὶ τῶν δίφρων. Εἰσὶ δ' ἐφ' ὅλου τοῦ διαστήματος τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄτεχνα, οἱ τύποι αὐτῶν εἰσὶν ἐπίπεδοι, καὶ αἱ ἐπικεχαραγμέναι μορφαὶ χονδροειδεῖς καὶ μᾶλλον ἄσχημοι ([3]).

([1]) 34, 18. — ([2]) Momsen κ. Jahn, Abh. üb. d. ficoronische Ciste. — ([3]) Περὶ τῆς νομισματικῆς τῆς ἐποχῆς ταύτης. Stieglitz, Distributio numorum Familiarum roman. ad typos accomodata. Lips. 1830. Ch. Patin, Vaillant, Morelli et Havercamp, Eckhel, D. N. II, V, p. 53 Κυρίως III.

([4]) Παραδείγματα Νομισμάτων.

DENK. 337. Δηνάριον τῆς Πομπηΐας οἰκογενείας, Κεφ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ζωγραφική.

Παράδοξον δύναται νὰ φανῇ καὶ ἀντιβαῖνον εἰς τὴν τάσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ὅτι ἡ ζωγραφικὴ ἠσκήθη ἐν Ῥώμῃ πρωΐμως, καὶ προγενεστέρως τῆς γλυπτικῆς. Ἀλλ' ἠγαπᾶτο ἐκεῖ ἀνέκαθεν ἡ τέχνη αὕτη, διότι εὐκόλως διαιωνίζουσα τὰ πολεμικὰ κατορθώματα, ἐκόσμει τὰς πομπὰς τῶν θριάμβων. Προσέτι δ' ὑπῆρξε παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς Ἰταλίας ἀρχαιότατα ἱδρυθὲν

Ῥώμης ἢ Παλλάδος μετὰ πτερωτοῦ κράνους καὶ σημείου δηναρίου — Ἐμπ. Ποιμὴν Φαυστύλος εὑρίσκων ὑπὸ τὴν συκῆν (Ficus ruminalis) τὸν Ῥῶμον καὶ Ῥωμύλον θηλάζοντας. Ἄτεχνον, πλὴν τῆς Λυκαίνης, ἐχούσης τύπον Τυῤῥηνικόν.

DENK. 338. Δηνάριον Μαλλίων. Κεφ. Ῥώμης. — Σύλλας ἐπὶ τεθρ.

DENK. 339. Δηνάριον Πλαυτίων. Κεφ. Ῥώμ. — Βάκχιος, ἡγεμὼν Ἄραψ.

DENK. 340. Δηνάριον Νερίων καὶ Κορνηλίων. Κεφ. Κρόνου. — Σημαῖαι.

DENK. 341. Δηνάριον Κορνυφικίων. Ζεὺς Ἄμμων. — Ἥρα στέφουσα οἰωνοσκόπον.

DENK. 342. Δηνάριον Σ. Πομπηΐου. Κεφ. Πομπηΐου Μ. — Ποσειδὼν μεταξὺ τῶν εὐσεβῶν Καταναίων, τῶν σωσάντων τοὺς γονεῖς των ἀπὸ τῆς Αἴτνης.

DENK. 343. Δηνάριον Κορνηλίων. Κεφ. Αὐγούστου. — Κεφ. Ἀγρίππα.

DENK. 344. Χρ. Στατ. Φλαμινίνου. — Νίκη. Τέχνη Ἑλληνική.

ζωγραφικὸν ἐργαστήριον, ἀπ' αὐτῆς κατὰ Πλίνιον (1), τῆς ἐκ Κορίνθου ἐξώσεως τῶν Βακχιαδῶν, ὅτε ὁ Δημάρατος, ὁ πατὴρ Ταρκυνίου τοῦ πρεσβυτέρου, συνωδεύθη (ἐν 'Ολ. 29), ὡς διδάσκει ὁ ὑπὸ τοῦ Πλινίου παρατιθέμενος Κορνήλιος Νέπως, ὑπὸ τοῦ Κορινθίου ζωγράφου Ἐ κ φ ά ν τ ο υ. Καὶ εἰς τὰς Ἰταλικὰς δὲ πόλεις Ἀ ρ δ έ α ν, Λ α ν ύ β ι ο ν καὶ Κ α ί ρ η ν ὑπῆρχον ἀρχαῖαι ζωγραφίαι, ἃς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐκλαμβάνει (2), ἄνευ ὅμως λόγου ἀποχρῶντος καὶ ἀποδείξεως, ὡς προγενεστέρας τῆς Ῥώμης. Ἐν τούτοις οἱ ἀρχαιότατοι τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐργαζομένων ζωγράφων, ὧν τὸ ὄνομα γινώσκεται, ἦσαν Ἕλληνες. Εἰσὶ δ' οὗτοι ὁ Δ α μ ό φ ι λ ο ς καὶ ὁ Γ ό ρ γ α σ ο ς (3), οἵτινες καὶ διὰ γλυφῶν καὶ διὰ γραφῶν ἐκόσμησαν τὸν ἐν 'Ολ. 71 ὑπὸ Κασσίου ἐν τῷ μεγάλῳ Ἱπποδρόμῳ ἀφιερωθέντα ναὸν τῆς Δήμητρος, τὸν πρῶτον ἐφ' οὗ, κατ' Οὐάῤῥωνα, ἐφηρμόσθη ὁ Ἑλληνικὸς ῥυθμὸς ἀντὶ τοῦ Τυῤῥηνικοῦ. Δι' ἐμμέτρου δ' Ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἐδηλοῦτο ὅτι τὸ δεξιὸν αὐτοῦ μέρος ἐκόσμησεν ὁ Δαμόφιλος, τὸ δ' ἀριστερὸν ὁ Γόργασος (4). Ἂν δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ναὸς ἐζωγραφήθη τεσσαράκοντα μόνον ἔτη μετὰ τὴν καθιέρωσίν του, τότε ὁ Δαμόφιλος οὗτος εἶναι ὁ Ἱμεραῖος διδάσκαλος τοῦ Ζεύξιδος.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ 450 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. ('Ολ. 119) ἀπαντᾶται ἤδη ἐπαινούμενος ζωγράφος ἐν Ῥώμῃ ὁ Φάβ ι ο ς Π ί κ τ ω ρ, ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Φαβίων, ἧς ὁλόκληρος κλάδος ἐπεδόθη εἰς τὴν ζωγραφικὴν (5). Ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθησαν μᾶλλον ἢ ὅ,τι ἐπηνέθησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (6). Οὗτος ἐζωγράφησε τὸν ναὸν τῆς Σ ω τ η ρ ί α ς (Salutis), σωζόμενον ἔτι ἐπὶ

(1) 35, 55. — (2) 35, 17—18. — (3) Ἰδ. Τόμ. Α, σ. 189. (4) Pl. 35, 154. — (5) Liv. X, 1. — Pl. 35, 19. — V. Max. III, 14, 6. — (6) Cic. Tusc. I, 2, 4.

Πλινίου, καὶ ἐπὶ Κλαυδίου πυρποληθέντα. Παρίστων δ' αἱ εἰκόνες, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τινῶν ἐκ τῶν νεωτέρων (1), τὴν κατὰ τῶν Σαμνιτῶν νίκην τοῦ Γ. Βουβούλκου (2)· καὶ χαρακτηρίζει αὐτάς, ὡς φαίνεται, ὁ Ἁλικαρνασσεὺς Διονύσιος, ἐν τινι ἀποσπάσματι (3) ἐν ᾧ περὶ Κλαυδίου ὁ λόγος, ὡς «*γραφὰς ἐντοιχίους, ταῖς τε γραμμαῖς πάνυ ἀκριβεῖς, καὶ τοῖς μίγμασιν* (ὡς πρὸς τὰ χρώματα δηλαδὴ) *ἡδείας, παντὸς ἀπηλλαγμένον ἐχούσας τοῦ καλουμένου ῥώπου τὸ ἀνθηρὸν*», ζωηρὰς δηλαδή, καὶ εὐγενεῖς τὸ διάγραμμα.

Περὶ δὲ τὰ 560 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης (Ὀλ. 146) ἐζωγράφησε τὸν Ναὸν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὴν βόειον ἀγορὰν (Forum boarium) ὁ τραγικὸς ποιητὴς Μ. Π α κ ο ύ β ι ο ς ὁ ἐκ Ῥουδιῶν, ἀνεψιὸς τοῦ Ἐννίου, ὅστις ἦν σχεδὸν Ἕλλην. Ἔκτοτε δέ, λέγει ὁ Πλίνιος (4), δὲν διέπρεψαν πλέον ἄλλοι Ῥωμαῖοι ζωγράφοι ἐξ ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων [Postea non est spectata (haec ars) honestis manibus]. Καὶ τῷ ὄντι ὅλοι οἱ ἄλλοι πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἀναφερόμενοι, οἷον ὁ Θ ε ό δ ο τ ο ς (5) περὶ τὸ 530 (Ὀλ. 139), ὁ τοπιογράφος Δ η μ ή τ ρ ι ο ς περὶ τὸ 590 (Ὀλ. 154) (6), ἦσαν Ἕλληνες προφανῶς. Ἀναφέρει δ' ὁ Πλίνιος (7) καὶ παραδείγματά τινα γραφῶν, αἵτινες παρίστων μάχας, τὴν τοῦ Οὐαλερ. Μεσσάλα κατὰ Καρχηδονίων ἐν Σικελίᾳ, ἐν ἔτει 489 (Ὀλ. 129), τὴν νίκην τοῦ Λ. Σκιπίωνος ἐπὶ Ἀντιόχου περὶ τὰ 564 (Ὀλ. 142), τὴν εἰκόνα τῆς ἁλώσεως τῆς Καρχηδόνος, ἣν ὁ Λ. Ὁστίλιος Μαγκῖνος ἐξηγεῖ εἰς τὸν λαὸν ἐν ἔτει 606. Περὶ δὲ τοῦ Παύλου Αἰμιλίου λέγει

(1) Niebuhr, röm. Gesch. III, 415.—(2) Ἰδ. Πλούτ. Β. Ποπλικ. ΙΑ. — (3) Ἀπόσπ. ΙΣΤ, 6. — (4) 35, 19. — (5) Naevius ἐν Faesto, φ. Penis. — (6) Διόδ. Ἀπόσπ. ΛΑ, 8. (7) 35, 7.

(1) ὅτι, μετὰ τὴν νίκην του ἐπὶ τοῦ Πέρσεως (168 π. Χ.), ἐζήτησε παρὰ τῶν Ἀθηνῶν ἕνα φιλόσοφον ὅστις νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὰ τέκνα του, καὶ ἕνα ζωγράφον ὅστις νὰ κοσμήσῃ τὸν θρίαμβόν του (ad excolendum triumphum)· οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὅτι τῷ ἔπεμψαν τὸν καὶ ἐν φιλοσόφοις καὶ ἐν καλλιτέχναις διαπρέποντα Μητρόδωρον, τὸν ὑπὸ Διογένους τοῦ Λεαρτίου (2), ὡς εἰκάζεται, μνημονευόμενον ὀπαδὸν τῆς Ἐπικουρείου φιλοσοφίας.

(1) 35, 40. — (2) Γ. 9.

ΤΜΗΜΑ Δ΄.

ΤΕΧΝΗ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ.

ΑΠΟ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ (606—ΟΛ. 158, 4.) ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΟΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή.

Οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς εἴδομεν, τοὺς Τυῤῥηνοὺς ἔλαβον ὡς πρώτους διδασκάλους τῆς τέχνης, ἣν ἐθεώρουν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ χρησίμου. Μετὰ ταῦτα δ' αναμιγέντες καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας, παρεδέχθησαν ἀδιαφόρως καὶ αὐτῶν τὴν καλλιτεχνίαν ἄνευ πολλῆς κρίσεως, ἢ προτιμήσεως ἐν καθαρᾷ ἐπιγνώσει. Ὅταν δὲ τέλος ὑπέταξαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐγνώρισαν αὐτῆς τὰ ἀριστουργήματα, τότε, καὶ τὸν φυσικὸν αὐτοῖς ἀποτίοντες φόρον τοῦ θαυμασμοῦ, ὃν τὸ κάλλος των ἐπιβάλλει, καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτῶν αἰσθανόμενοι εἰς θεραπείαν τῆς αὐξανομένης πολυτελείας καὶ τοῦ ὀγκουμένου μεγαλείου τῆς πόλεως, ἢ ἐγύμνουν τὴν Ἑλλάδα ἵνα κοσμηθῶσι διὰ τῶν λαφύρων αὐτῆς, ἢ μετεκάλουν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς ἀριστοτέχνας, ἢ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μιμηθῶσιν, ὡς εἶχον δυνάμεως, τὰ ἔργα ἐκείνων. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν, ὅταν ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐτοὶ εἶχον ἤδη ἀπολέσει τὰς παραδόσεις τῶν περιφήμων ἐργαστηρίων των, καὶ ἡ τέχνη των εἶχε πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐκπέσει τῆς

ἀρχαίας ἀξίας της. Κληρονόμοι δὲ καὶ κατακτηταὶ τῶν ἀριστουργημάτων τῶν ἀρχαιοτέρων αἰώνων, δὲν εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι τὴν φρένα πρὸς τὴν τέχνην οὕτως εὖ πεφυκυῖαν, ὥστε νὰ ἐννοήσωσι πᾶσαν τὴν εὐρυθμίαν αὐτῶν, καὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ προκείμενα αὐτοῖς καλὰ παραδείγματα καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν καθαρότητα. Τὸ πνεῦμα τῶν Ῥωμαίων, ἧττον ἀνειμένον καὶ φαιδρὸν ἢ τὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ πρὸς τὸ τῶν Τυῤῥηνῶν συγγενέστερον, ἔῤῥεπε μᾶλλον πρὸς τὰς πρακτικὰς σχέσεις τοῦ βίου, τοῦ τε δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ· δι' ὃ καὶ οὐδὲν ἔθνος τῆς ἀρχαιότητος ἐκαλλιέργησε καὶ ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν δίκαιον ὡς οἱ Ῥωμαῖοι, ἡ δ' ἀδιάκοπος καὶ σύντονος τάσις αὐτῶν πρὸς τὴν αὔξησιν τῆς πολιτικῆς των δυνάμεως τοὺς ἀνέδειξε κοσμοκράτορας. Τὴν ῥοπὴν δὲ ταύτην καί τὴν ἔμφυτον ἀπληστίαν των πρὸς διατήρησιν καὶ αὔξησιν τῆς ἰδιοκτησίας (res familiares) ἀναγνωρίζουσι καὶ κακίζουσι καὶ αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς των πολλάκις, ὡς ὁ Ἰουβενάλης, λέγων (1) ὅτι εἰς τοὺς νέους τῆς Ῥώμης ἐνεπνέετο πρωίμως ἡ φιλαργυρία (avaritia)· καὶ ὁ Ὡράτιος, πολλαχοῦ παραβάλλων τῶν Ῥωμαίων τὴν πρακτικὴν καὶ οἰκονομικὴν τάσιν, πρὸς τὸν Ἑλλήνων τὸν εὐγενέστερον καὶ μᾶλλον ἀφῃρημένον πολιτισμόν· καὶ ὁ Πετρώνιος ἔτι (2), ὁμιλῶν περὶ τοῦ φρονοῦντος οὐ μόνον τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ τοῖς Θεοῖς προκριτώτερον τὸν χρυσὸν μᾶλλον παρὰ τὸ λαμπρότερον καλλιτέχνημα: (Omnibus, diis homminibusque, formosior videtur massa auri, qnam quidquid Apelles Phidiasque, Graeculi delirantes, fecerunt). Κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ πνεύματος αὐτῶν διαμορφωθεῖσα ἡ θρησκεία των, ἡ πρωτίστη αὕτη τῆς τέχνης τροφός, εἶχεν ἐπίσης πρακτικὸν κυρίως τὸν χαρακτῆρα, ὃν οὐ μόνον ἐκληρονόμησε παρὰ τῆς Τυῤῥηνικῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ

(1) XIV. — (2) 88.

ταῦτα ἐκαλλιέργησε πάντοτε, καὶ ἀφ' οὗ ἀπηλλάγη τῆς τῶν Τυῤῥηνῶν ἐπιῤῥοῆς, ἀποθεοῦσα, ἀντὶ τῆς ὁρατῆς φύσεως, ἀφῃρημένας ἰδέας ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς, οἷον τὴν ἀρετὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλ' ἡ οὕτω πρὸς τὰς θετικὰς ἀνάγκας τοῦ βίου ῥέπουσα φρὴν αὐτῶν ἦν συγχρόνως μεγαλουργὸς, ὑπηρετοῦσα αὐτὰς διὰ γιγαντιαίων ἐπιχειρήσεων, καὶ μὴ στέργουσα εἰς τὰ μικρολόγα καὶ ἀτελῆ.

Ἐκ τοιούτων διδομένων προέκυψε καὶ τῆς τέχνης τῶν Ῥωμαίων ὁ χαρακτήρ. Τὰ σχήματα, ἃ ἔξωθεν ἐδανείζοντο, εἴτε παρὰ τῶν ἀρχαίων κατακτητῶν αὐτῶν, τῶν Τυῤῥηνῶν, εἴτε παρὰ τῶν μετὰ ταῦτα ὑπηκόων των, τῶν Ἑλλήνων, τὰ συνεμίγνυον διαφόρως, ἄνευ ὀξείας αἰσθήσεως τῆς ἁρμονίας, οὐδὲ πολλῆς διακρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ καλοῦ. Δι' ὃ τὰ καλλιτεχνήματά των ἐστεροῦντο ἀναγκαίως τῆς καθαρᾶς ἐκείνης ἑνότητος, ἥτις ἐπέπρεπεν εἰς τὰ προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης· οὐχ ἧττον ὅμως εἶχον πολλάκις τὰ ἔργα των, τοὐλάχιστον τὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, χαρακτῆρα μεγαλοπρεπείας καὶ ὕψους, ὅστις ἤρεσκε μὲν ὀλιγώτερον, ἀλλὰ κατέπληττε περισσότερον.

Τὴν τέχνην των δὲ ταύτην, ἢ μᾶλλον τὴν οὕτω μεταποιηθεῖσαν καὶ κιβδηλωθεῖσαν Ἑλληνικὴν, ἐπέβαλλον οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τῶν ὅπλων εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα πρῶτον, ὅταν ἡ Ἑλλὰς, ἀνίκανος τοῦ λοιποῦ νὰ παραγάγῃ τι ἀφ' ἑαυτῆς, ἐλάμβανε παρὰ τῆς Ῥώμης ὅλας της τὰς ἐμπνεύσεις· κατ' ὀλίγον δὲ, ὡς τέχνην Ἑλληνορωμαϊκὴν, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Πρώτη ἐποχή, Ῥωμαϊκή.

Πρὸ τῶν Αὐτοκρατόρων.

Καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ἦν ἤδη, ὡς εἴδομεν (1), ἡ Ἑλληνικὴ οἰκοδομικὴ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις. Τὸν ναὸν τοῦ Ἄρεως ἐν τῷ Φλαμινίῳ Ἱπποδρόμῳ (2), τὸν ὑπὸ Βρούτου ἐν ἔτει 614 ἀπὸ κτ. Ῥώμ. ἀφιερωθέντα (3), ᾠκοδόμησεν ὁ προμνημονευθεὶς (4) Σαλαμίνιος Ἑρμόδωρος. Ἦτον δ' ὁ ναὸς πυκνόστυλος, κατὰ τὰ λείψανα τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς καλουμένης Via de' Specchi. Παρ' αὐτῷ δὲ, συγχρόνως, καὶ ἴσως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ᾠκοδομήθη καὶ ὁ τῆς Ἥρας.

Ἀλλὰ κυρίως ἐπεκράτησεν ὁ Ἑλληνικὸς ῥυθμὸς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἀφ' ὅτου ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἑλλάδος, καὶ κατ' αὐτὸν οὐ μόνον Ἕλληνες ἔκτοτε ᾠκοδόμουν, ἀλλὰ καὶ Ῥωμαῖοι, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀντὶ τοῦ ἐγχωρίου πώρου νὰ μεταχειρίζωνται εἰς τὰς οἰκοδομάς των τὸ εὐγενὲς μάρμαρον, ἐνίοτε δὲ κίονας ἐκ τῶν καταχτωμένων χωρῶν ἑτοίμους μετακομίζοντες. Τὸν ναὸν τῆς Ἀρετῆς καὶ Τιμῆς, (Virtus et Honos) ἀνήγειρεν ὁ Γ. Μούτιος, περὶ τὰ 100 π. Χ. ἐπὶ Μαρίου, ὡς φαίνεται, καὶ οὐχὶ περὶ τὰ 270, ἐπὶ

(1) Ἴδε ἀνωτ. σ. 43. — (2) Corn. Nep. ἐν Priscian. VIII, σ. 792. — (3) Δίων Κάσσ. ΝΣΤ. 24. — Plin. 36, 26. — Schol. Bob. ad Cic. or. pr. Arch. Σ. 359 Orelli. — (4) Ἀνωτ. Σ. 43

Μαρκέλλου, ὡς ἐξελαμβάνετο ἐκ κακῆς ἀναγνώσεως τοῦ Βιτρουβίου (1). Περιγράφει δ' αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς οὗτος ὡς ἐξ εὐτελοῦς μὲν ὕλης ᾠκοδομημένον, ἀλλ' ἐξαίρετον τὴν τέχνην, καὶ περίπτερον ἄνευ ὀπισθοδόμου, δηλαδὴ, κατὰ Τυῤῥηνικὸν μάλιστα τρόπον, εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν ὀπισθίαν, ἔχοντα περιστύλιον. Τὸ Καπιτώλιον ἀνεκαινίσθη ἐν ἔτει 674 (Ὀλ. 174) ὑπὸ Σύλλα καὶ Κάτλου κατα τὸ ἀρχαῖον Τυῤῥηνικὸν σχέδιον, ἕνεκα θρησκευτικῆς εὐλαβείας· ἀλλ' εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτοῦ ἐγένετο ἤδη χρῆσις τῶν κιόνων τοῦ Ὀλυμπείου, ἃς ὁ Σύλλας ἔφερεν ἐξ Ἀθηνῶν. Οἱ δὲ λοιποὶ ναοὶ ὅσοι ἀνηγείροντο ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, καὶ πρὸ τῶν Αὐτοκρατόρων, εἰ καὶ οὐχὶ μεγάλοι, εἶχον πάντοτε τὸν ῥυθμὸν Ἑλληνικὸν, ὡς ὁ τῆς Γεννητιλίδος Ἀφροδίτης, (Veneris genetricis) εἰς τὴν Ἰουλίαν ἀγορὰν ἐν ἔτει 706 (Ὀλ. 182), καὶ ὁ τοῦ Θείου Ἰουλίου (divi Julii), ἐν ἔτει 710 (Ὀλ. 183) οἰκοδομηθείς. Ὁμοίως δὲ καθ' Ἑλληνικὸν σχέδιον ἱδρύοντο καὶ τὰ βουλευτήρια (curiae) καὶ αἱ στοαὶ, ὧν μείζων ὑπῆρχεν ἡ ἀνάγκη πρὸς δημόσιον χρηματισμὸν καὶ ἐμπορικὰς συναλλαγὰς, ἀφ' ὅτου ηὔξησε κατὰ δύναμιν καὶ ἐπισημότητα ὁ Ῥωμαϊκὸς δῆμος, καὶ ὧν ὁ σύνδεσμος καὶ ἡ ἀλληλουχία κατεκόσμει ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων τὰς μεγαλοπόλεις μετὰ καταπληκτικῆς καὶ εὐγενοῦς μεγαλοπρεπείας, καὶ ἀπετέλει ἕνα ἐκ τῶν πρωτίστων χαρακτήρων τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τοιαῦτα ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἀνεγερθέντα οἰκοδομήματά εἰσὶ τὰ ἀντὶ τῶν ἀρχαίων ἀργυρείων περὶ τὰς ἀγορὰς ἱδρυθέντα πολυτελῆ ἐμπορικὰ καταστήματα, αἱ αὐτὰ περιβάλλουσαι, καὶ συνεχὲς ἰσχυρῶν κιόνων πρόσωπον παριστῶσαι Βασιλικαὶ στοαὶ,

(1) III, 2,5 καὶ VII, Praef. 17. — Ἴδε Brunn, Gesch. d. Künstl. II, 371.

ἡ Πορκία, ἡ Φουλβία, ἡ Σεμπρονία καὶ ἡ Ὀπιμία, καὶ ἡ περὶ τὴν Ἰουλίαν ἀγορὰν (Forum Julianum) στοὰ τοῦ Ἰουλίου· τὸ βουλευτήριον τοῦ Πομπηίου (Curia Pompeii), οἰκοδομηθὲν ἐν ἔτει 697 (57 π. Χ.)· ἡ πολυτελεστάτη καὶ Φρυγίους κίονας ἔχουσα στοὰ τοῦ Παύλου Αἰμιλίου (Basilica Aem. Pauli), ὑπατεύσαντος ἐν ἔτει 702 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (52 π. Χ.)· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ Ἰουλία στοὰ (Basilica Julia), κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Παλατινίου ὄρους, συντελεσθεῖσα ὑπ' Αὐγούστου. Σώζεται δὲ προσέτι ἐν μέρει, ὑπὸ νεωτέρων οἰκοδομῶν ἐπικεκαλυμμένον, τὸ ἐν ἔτει 73 π. Χ. εἰς τὴν κλιτὺν τοῦ Καπιτωλίου πρὸς τὴν ἀγορὰν ἀνεγερθὲν ἀρχεῖον (Tabularium), ἐκ μεγάλων θολωτῶν αἰθουσῶν συγκείμενον, ἡμικυκλικῶς πρὸς τὰ ἔξω ἀνοιγομένων, καὶ κοσμουμένων ὑπὸ δωρίων ἡμικιόνων, προσομοίων τοῖς Ἑλληνικοῖς τῶν ἐσχάτων χρόνων, φερόντων δ' ἴσως ἄλλοτε δευτέραν ἄλλην στοὰν κορινθιακῶν κιόνων, ἤδη παντάπασιν ἐκλιποῦσαν.

Καὶ μικραὶ δέ τινες ἀγοραί, Macella καλούμεναι, ᾠκοδομοῦντο κατὰ ταύτην τὴν ἐποχήν, συνιστάμεναι εἰς τετράγωνον ἔκτασιν, περιβαλλομένην ὑπὸ ἁπλῆς, ἢ καὶ διπλῆς, ἐπαλλήλου στοᾶς, καὶ βωμὸν, ἢ σφαγεῖον ἔχουσαι ἐν τῷ μέσῳ. Ἐκαλύπτετο δ' ὁ βωμὸς οὗτος ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν τοιούτων ἀγορῶν ὑπὸ εὐρέος καὶ ὑψηλοῦ θόλου. Ἐπὶ τοῦ Καλλίου ὄρους εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἐν ἔτει 107 π. Χ. Macellum magnum. Ὁ δ' Αὔγουστος ᾠκοδόμησεν ἄλλην τοιαύτην ἀγορὰν ἐπὶ τοῦ Ἐσκυλίνου, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Macellum Liviae.

Τὰ δὲ θέατρα, ἅτινα πρὶν ἦσαν ἐφήμερα, εἰ καὶ πολυτελῆ, ἤρξαντο ἤδη οἰκοδομούμενα λίθινα καὶ μεγαλοπρεπέστατα. Τὸ τοῦ Σκαύρου (Μ. Αἰμυλ.), ἀγορανόμου ἐν ἔτει 694 (60 π. Χ.), ἦν εἰσέτι ξύλινον, ἀλλὰ διεσκευάσθη διὰ 80 χιλ. θεατῶν, καὶ ἡ σκηνὴ συνέκειτο ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων καὶ περιστύλων στοῶν

ἐκ 360 κιόνων, ὧν ἡ μὲν εἶχε τὸν τοῖχον διὰ μαρμαρίνων, ἡ δὲ δι' ὑελίνων, καὶ ἡ τρίτη δι' ἐπιχρύσων πινάκων ἐπεστρωμένον. Ἐκοσμεῖτο δὲ καὶ διὰ τρισχιλίων χαλκῶν ἀγαλμάτων καὶ δι' εἰκόνων τῆς Σικυῶνος. Ὁ δὲ Δήμαρχος (tribunus) Κούριος ᾠκοδόμησε τὸ 702 (52 π. Χ.) δύω θέατρα ξύλινα ὁμοῦ, καὶ ἐσχημάτισε τὸ πρῶτον ἀμφιθέατρον. Κατὰ πρῶτον δ' ἀνήγειρε λίθινον θέατρον ὁ Πομπήϊος ἐν ἔτει 697 (57 π. Χ.) διὰ τετρακισμυρίους θεατὰς κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ τῆς Μιτυλήνης, ἔχον, ὡς τὰ Ἑλληνικὰ, ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης στοᾶς του ναὸν, τὸν τῆς Ἀφροδίτης Νίκης (Victrix). Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲ τὰ Ῥωμαϊκὰ, ὡς οὐδὲ τὰ μεταγενέστερα Ἑλληνικὰ δράματα, εἶχον χορὸν, διὰ τοῦτο τὸ σχέδιον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θεάτρου διέφερε κατὰ τοῦτο κυρίως τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅτι ἐστερεῖτο θυμέλης καὶ δρόμου, καὶ τὸ κοῖλον ἔφθανε μέχρι τῆς σκηνῆς, ἥτις ἦν πολὺ βαθυτέρα, καὶ ἐν γένει κατάκοσμος. Ἦν δὲ συγχρόνως καὶ τὸ προσκήνιον πλησιέστερον εἰς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου, ὅπερ κατωρθοῦτο συνισταμένης τῆς πρώτης βάσεως τοῦ διαγράμματος οὐχὶ ἐκ 3 τετραγώνων, ὡς τὰ Ἑλληνικὰ θέατρα, ἀλλ' ἐκ τεσσάρων ἰσοπλεύρων τριγώνων. Κατὰ δὲ τὴν θέσιν τῶν παρόδων διήρχοντο συνήθως ὑπὸ τὸ κοῖλον ὑπόγειοι θολωταὶ σύριγγες (vomitoria), πρόσοδον χορηγοῦσαι πρὸς τὴν ὀρχήστραν, ἥτις ἐχρησίμευεν ἤδη εἰς ἕδραν θεατῶν καὶ αὐτὴ, ἀλλὰ τῶν ἐπισημοτέρων. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ἐστηρίζοντο τὰ ἑδώλια, οὐχὶ ἐπὶ λόφου ὡς ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς θεάτροις, ἀλλ' ἐπὶ δύο ἢ τριῶν ἀλλεπαλλήλων θόλων, οἵτινες πρὸς τὰ ἔξω ἀπετέλουν σειρὰν καμαρωτῶν θυρίδων, κεκοσμημένων κατὰ διαφόρους τῶν ἀρχαίων ῥυθμῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἐποχὴν τῆς Ῥώμης ἀνηγείροντο αὐτόσε καὶ αἱ λεγόμεναι ἁψῖδες τοῦ Ἰανοῦ, ἤτοι, κατὰ τὴν εἴσοδον πρὸ πάντων τῶν ἀγορῶν,

διπλαῖ, ἐπὶ δὲ διασταυρουμένων ὁδῶν καὶ τετραπλαῖ πολλάκις θολωταὶ πύλαι, πρὸς ἑκάτερον μέρος ἀφορῶσαι.

Καὶ θριαμβευτικαὶ δ' ἀψίδες ἀπὸ τοῦδε ἤρξαντο, εἰ καὶ σπανίως ἔτι, ἀνεγειρόμεναι. Τοιαύτη ἦν ἡ Φαβιανὴ (Arcus Fabianus), ἡ ἐν ἔτει 139 π. Χ. παρὰ τὴν ἀγορὰν εἰς μνήμην τῶν θριάμβων τοῦ Φαβίου Μαξίμου οἰκοδομηθεῖσα.

Σώζεται δὲ καὶ ἰδιόῤῥυθμος τάφος ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἐν Ῥώμῃ, ὁ τοῦ Γ. Ποβλικίου Βιβούλου, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ Καπιτωλίου, ἐπὶ τῆς Μαρφορίας ὁδοῦ (Via di Marforio), μικρὸς ναΐσκος, ὑπὸ μόνων ὀρθοστατῶν κοσμούμενος εἰς τὸ μέτωπον.

Καὶ μεγάλα δ' ἔργα δημοσίου ἀνάγκης ἤρχισαν ἐκτελούμενα ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, οἷον μέγιστα ὑδραγωγεῖα, τὸ aqua Appia, ὑπογείως κτισθὲν ἐν ἔτει 310 π. Χ., καὶ τὸ κατὰ 40 ἔτη νεώτερον, οὐχὶ δ' ἐντελῶς ὑπόγειον Anio vetus. Καὶ αἱ στρατηγικαὶ ὁδοί, αἱ ἀρτηρίαι αὗται τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, κατὰ τὴν αὐτὴν ταύτην ἐποχὴν ἄρχονται κατασκευαζόμεναι, καὶ σύγχρονος τοῦ Ἀππίου ὑδραγωγείου εἶναι ἡ Ἀππία ὁδός.

Ἐκτὸς δὲ τῆς Ῥώμης μνείας ἄξιος ἐκ τῶν χρόνων τούτων εἶναι ὁ ἐν Κόρᾳ τοῦ Λατίου ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, δώριος, πρόστυλος, τῶν κιόνων κατὰ τυῤῥηνικὸν τρόπον ἀπεχόντων τοῦ σηκοῦ, ῥυθμὸν ὅμως ἑλληνικὸν μᾶλλον ἐχόντων, καὶ ὁμοιάζοντα τὸν τῶν ἡμικιόνων τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχείου, οὗ σύγχρονος φαίνεται ὁ ναὸς οὗτος.

Ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου καὶ πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων, ὅτε ἐκάη τὸ ἐν Ἀθήναις Ὠδεῖον τοῦ Περικλέους ὑπὸ τοῦ τυράννου Ἀριστίωνος (Ὀλ. 173 γ'.—86 π. Χ.), θέλοντος νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Σύλλαν νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐκ τῶν Περσικῶν ἱστῶν ὀροφὴν αὐτοῦ εἰς πολιορκη-

τικὰς μηχανὰς ([1]), ἀνῳκοδόμησεν αὐτὸ Ἀριοβαζάνης ὁ Β', βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας, ἐν ἔτεσι 63—50 π. Χ., ἀρχιτεκτονούντων ἢ ἐπιμελουμένων Γ. καὶ Μ. Σ τ α λ λ ί ω ν καὶ Μ ε λ α ν ί π π ο υ, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς ([2]). Ὑπὸ τὸ Στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον τῶν Ἀθηνῶν εὑρέθη ψηφιδωτὸν ἔδαφος, ἴσως τοῦ Ὠδείου τούτου, κειμένου, κατὰ μὲν Βιτρούβιον, ἀριστερῶς τοῦ θεάτρου, κατὰ δὲ Παυσανίαν ([3]), παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Διονύσου.

Τῶν αὐτῶν δὲ χρόνων ἦν τὸ ἐν Ἀθήναις σωζόμενον ὡ ρ ο λ ό γ ι ο ν Ἀνδρονίκου τοῦ Κ υ ῤ ῥ ή σ τ ο υ, τοῦ ἐκ τῆς ἐν Κοίλῃ Συρίᾳ Κυῤῥηστηνῆς, ὅπερ κοινῶς σήμερον ὑπὸ τοῦ ὄχλου Πύργος τῶν Ἀνέμων καλεῖται, καὶ πιθανῶς ἀνηγέρθη ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ, πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀρχαίου σκιαθηρικοῦ γνώμονος, ὃν ὁ Μέτων εἶχεν, ὡς φρονοῦμεν, ἀνεγείρει εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μέρος. Εἶναι δὲ ἀρχαιότερον τῶν 35 π. Χ. διότι μνημονεύεται ὑπὸ Οὐάῤῥωνος ([4])· ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ γλυπτικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, φαίνεται προδήλως Ῥωμαϊκόν. Πύργος ὀκτάγωνος, ἔχων πρὸς Βοῤῥᾶν καὶ πρὸς Δυσμὰς δύο θύρας μετ' ἰδιοτρόπων Κορινθιακῶν προστάσεων, ἐχρησίμευε κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως εἰς κλεψύδραν, εἰς ἡλιακὸν ὡρολόγιον, καὶ εἰς ἀνεμοδείκτην. Καὶ πρὸς δεῖξιν μὲν τῶν ἀνέμων εἶχεν ἐπὶ τῆς θολοει-

---

([1]) Ἀππιαν. Μιθριδ. 38. — ([2]) C. J. 357. *Βασιλέα Ἀριοβαζάνην Φιλοπάτορα, τὸν ἐκ Βασιλέως Ἀριοβαζάνου Φιλοῤῥωμαίου* (668—695 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης) *καὶ βασιλίσσης Ἀθηναΐδος Φιλοστόργου, οἱ κατασταθέντες ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν τοῦ Ὠδείου κατασκευὴν, Γάϊος καὶ Μάρκος Στάλλιος, Γαΐου υἱοὶ, καὶ Μελάνιππος, ἑαυτῶν εὐεργέτην.* — ([3]) Α, 20. — ([4]) De re rustit. II, 5.

δοῦς αὐτοῦ κορυφῆς τρίτωνα χαλκοῦν ὑπὸ τοῦ ἀνέμου στρεφόμενον, καὶ διὰ ῥάβδου δεικνύοντα τὰ ἐπὶ τῶν πλευρῶν ὀνόματα καὶ ζῴδια τῶν ἀνέμων. Ὡς Κλεψύδρα δ' ἐδέχετο δι' ὑδραγωγείου ἀψιδωτοῦ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τὸ ὕδωρ εἰς στρογγύλην δεξαμενήν, προσηρτημένην εἰς τὴν μεσημβρινὴν αὐτοῦ πλευράν, καὶ τὸ διωχέτευεν εἰς ἔντεχνον, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κατεσκευασμένον, ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον, οὗ τὰ ἴχνη φαίνονται ἔτι. Ὡς ἡλιακὸν δὲ τέλος ὡρολόγιον, εἶχεν ἑκάστην πλευράν του ἐστραμμένην περίπου πρὸς ἓν τῶν σημείων τοῦ κόσμου (κατὰ 17^0 διαφοράν), καὶ ἐπὶ τῶν πλευρῶν τούτων ἐσημειωμένας διὰ γραμμῶν τὰς ὥρας, ἀνισομήκεις, διότι ὑπελογίζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πρὸς 12 τὴν ἡμέραν καὶ 12 τὴν νύκτα. Ἐτέθησαν δ' ἐπὶ τῶν πλευρῶν τούτων οἱ δεῖκται ἐν ἔτει 1848 κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ὑποπλοιάρχου Κ. Λ. Παλάσκα, δεικνύοντες τὰς τῶν ἀρχαίων ὥρας, ἃς δύναταί τις νὰ ὑπολογίσῃ εἰς νεωτέρας, γνωρίζων τὴν ὥραν καθ' ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνατέλλει καὶ δύει ὁ ἥλιος, ἤτοι τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας εἰς ὥρας, Α. Τοῦτο δὲ πολλαπλασιάζων ἐπὶ 5 $(=\frac{60}{12})$ ἔχει τὸ μῆκος εἰς λεπτὰ ἑκάστης ἀρχαίας ὥρας διὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 5Α. Πολλαπλασιάζων δὲ τὸ μῆκος τοῦτο ἐπὶ τῆς ὥρας Ω, ἣν δεικνύει ὁ δείκτης, διαιρεῖ διὰ 60 $(\frac{5\text{ΑΩ}}{60} = \frac{\text{ΑΩ}}{12}$· ἤτοι ἁπλούστερον, τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας ἐπὶ τῆς ὥρας ἣν δεικνύει ὁ δείκτης, διὰ 12) καὶ ἔχει τὸν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἀριθμὸν τῶν νέων ὡρῶν, ὃν προσθέτει εἰς τὴν ὥραν καθ' ἣν ὁ ἥλιος ἀνατέλλει. Οὕτως, ἂν ὁ ἥλιος κατά τινα ἡμέραν ἀνατέλλῃ εἰς τὰς 5 καὶ δύῃ εἰς τὰς 7, ἔχει ἡ ἡμέρα ἐκείνη μῆκος 14 ὡρῶν=Α. Ἂν ὁ δείκτης δεικνύῃ ὥρας 3 (=Ω),

ἔσται $\frac{ΑΩ}{12} = \frac{3\times14}{12} = 3\ 1/2 + 5 = 8\ 1/2$. Ὅμοιον οἰκοδόμημα ὑπῆρχε κατὰ Οὐάῤῥωνα καὶ ἐν Ῥώμῃ.

Ἐπὶ τῶν Ἰουλιανῶν Αὐτοκρατόρων.

Ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Οὐιτελλίου (27 π. Χ. — 69 μ. Χ.)

Ἀλλὰ κυρίως ὅτε τὴν δημοκρατικὴν ἀφέλειαν διεδέχθη τῶν Αὐτοκρατόρων ἡ πολυτέλεια (727 ἀπὸ κτ. Ῥώμης, 27 π. Χ.), τότε καὶ ἡ τέχνη, μάλιστα ἡ ἀρχιτεκτονική, ἤρχησε θεωρουμένη ὡς ἡ ἄφευκτος αὐτῆς ὑπηρέτις, καὶ ἐδείκνυτο ἤδη ἀξία τοῦ μεγαλείου κοσμοκράτορος πόλεως. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἰδίως Αὐτοκρατόρων, τῶν Ἰουλιανῶν καὶ Φλαβιανῶν (μέχρι Νέρβα, 95 μ. Χ.) ἡ τῶν οἰκοδομῶν μεγαλουργία καὶ μεγαλοπρέπεια ἐθεωρήθη καὶ ὡς πολιτικὸν στρατήγημα, ἀπασχολοῦν τοὺς λαούς, καὶ ἀποτρέπον τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἀπὸ τῆς δημευθείσης ἐλευθερίας των. Οἱ δὲ παράβολοι τύραννοι μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων, ὁ Τιβέριος, ὁ Καλλιγούλας, ὁ Κλαύδιος καὶ ὁ Νέρων, ἀνήγειρον γιγαντιαῖα οἰκοδομήματα, ἀδιαφοροῦντες ἂν δι' αὐτῶν κατεπίεζον τὸν λαὸν καὶ ἐξήντλουν τὴν ἐπικράτειαν. Τίνες δ' οἱ οἰκοδόμοι τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων ἔργων τῆς πρώτης αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, εἶναι ἄγνωστον, ἐκτὸς ὅτι οἱ πλεῖστοι ἦσαν Ἕλληνες, ἢ κἂν εἰργάζοντο κατὰ παραδείγματα ἐξ Ἑλλάδος, ὅπου ἡ τέχνη, εἰ καὶ παρακμάζουσα ἤδη, καὶ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀπολέσασα καθαρότητα, δὲν εἶχεν ὅμως διαφθαρῆ ἐντελῶς, καὶ ἦτον εἰσέτι καὶ εὐρυθμίας καὶ κομψότητος δεκτική. Ἐν ᾧ ὅμως οἱ μᾶλλον φιλόκαλοι τῶν Ἑλλήνων ὀπαδοί, οἷος ὁ Βιτρούβιος, ἤθελον νὰ μιμῶνται ἀκριβέστατα ἐκείνων τὰ ὑποδείγματα, οἱ ἧττον ἀκριβεῖς τεχνογνῶσται συνέχεον τοὺς ῥυθμούς, καθὼς ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Μαρκέλλου, ἀνεψιοῦ τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἐπὶ τῆς

λάρνακος τοῦ Σκιπίωνος, ἡνοῦντο αἱ Δωρικαὶ τρίγλυφοι μετὰ τῶν Ἰωνικῶν ὀδόντων. Μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν δὲ συνεμίγνυντο καὶ Τυῤῥηνικὰ σχήματα, καὶ ἀπὸ τοῦδε μετὰ τῶν κιόνων καὶ τῶν εὐθυγράμμων θριγκῶν συνεδέθη λίαν ἐπιτυχῶς καὶ ἐναρμονίως ἡ ἡμικυκλικὴ καμάρα, ἢ ἡ ἀψὶς, ἥτις, κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον, εἰς τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα ἐφηρμόζετο συνήθως εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν, ἐν ᾧ οἱ κίονες ἐξηκολούθουν ἀποτελοῦντες εἰσέτι τὴν ἐξωτερικήν. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ χρησιμεύωσιν οὗτοι ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ νὰ φέρωσι κατὰ τὸν ἀρχικόν των σκοπὸν τὰ ἐπικείμενα μέρη τῶν οἰκοδομῶν, τὸν θριγκὸν καὶ τὴν στέγην, ἤρξαντο ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐφαρμοζόμενοι πολλάκις καὶ ὡς ἁπλαῖ ἀγαλμάτων βάσεις. Τότε διεμορφώθη καὶ τὸ σύνθετον ἢ Ῥωμαϊκὸν λεγόμενον κιονόκρανον, ἐφεύρεσις ἀφυὴς, καθ' ἣν ἐπὶ τῶν κατωτέρων δύο τρίτων τοῦ Κορινθιακοῦ κιονοκράνου προστίθεται ἡ Ἰωνικὴ ἕλιξ βαρεῖα ἐπὶ τῶν κατωτέρων φύλλων, καὶ μὴ, ὡς ἐν ἐκείνῳ ὀργανικῶς ἀπ' αὐτῶν προκύπτουσα, καὶ ἀναλόγως μετ' αὐτῶν συναρμολογουμένη. Εἰς δὲ τὸν κορμὸν τῶν κιόνων ἐδίδοντο ἀναλογίαι ἐπιμηκέστεραι, μέχρι 19 ἐμβατῶν καὶ περισσοτέρων· καὶ τοῦ θριγκοῦ ἡ εὐθεῖα γραμμὴ ἐτέμνετο πολλάκις γωνιαίως δ' ἐξοχῶν, καλουμένων π ρ ο μ ό χ θ ω ν (Consoles, Sparrenköpfe), αἷς παρενετίθεντο ὀδόντες Ἰωνικοί. Κατ' ἐπιῤῥοὴν δὲ τοῦ Τυῤῥηνικοῦ ῥυθμοῦ ἐλάμβανον πολλάκις οἱ ναοὶ σχῆμα π ρ ο σ τ ύ λ ω ν ψ ε υ δ ο π ε ρ ι π τ έ ρ ω ν· καί τινες, οἱ ἐλλάσονες μάλιστα, ᾠκοδομοῦντο ἀπὸ τοῦδε οὐ σπανίως στρογγύλοι.

Πρῶτος δ' ἐκόσμησε τὴν Ῥώμην βασιλικῶς καὶ μεγαλεπηβόλως ὁ πρῶτος τῶν Αὐτοκρατόρων, ὁ Αὔγουστος, ὥστε καὶ ἐκαυχᾶτο ὅτι παραλαβὼν αὐτὴν κεραμίνην, μαρμαρίνην τὴν παρέδιδεν εἰς τοὺς διαδόχους του· ἰδίως δὲ τὸ π ε δ ί ο ν τ ο ῦ Ἄ ρ ε ω ς (τὸν Μάρ-

πον Κάμπον, τὴν νῦν Ῥώμην), ἀκατοίκητον διατελοῦν πρὸ αὐτοῦ, μεγαλοπρεπῶς μετὰ τοῦ Ἀγρίππα καὶ ἄλλων περιοικοδομήσας, διεκόσμησε μετὰ μεγίστης λαμπρότητος, ὡς ὁ Στράβων περιγράφει αὐτὸ, διὰ τῶν ἀκολούθων (1)· «*Τούτων δὲ τὰ πλεῖστα ὁ Μάρτιος ἔχει Κάμπος, πρὸς τῇ φύσει προσλαβὼν καὶ τὸν ἐκ τῆς προνοίας κόσμον. Καὶ γὰρ τὸ μέγεθος τοῦ πεδίου θαυμαστὸν ἅμα, καὶ τὰς ἁρματοδρομίας καὶ τὴν ἄλλην ἱππασίαν ἀκώλυτον παρέχοντος τοσούτῳ πλήθει τῶν σφαίρᾳ καὶ δίσκῳ καὶ παλαίστρᾳ γυμναζομένων· καὶ τὰ περικείμενα ἔργα, καὶ τὸ ἔδαφος ποάζον δι' ἔτους, καὶ αἱ τῶν λόφων στεφάναι τῶν ὑπὲρ τοῦ ποταμοῦ μέχρι τοῦ ῥείθρου σκηνογραφικὴν ὄψιν ἐπιδεικνύμενων, δυσαπάλλακτον παρέχουσι τὴν θέαν*».

Εἰσὶ δ' αἱ ἐπισημότεραι τῶν οἰκοδομῶν ὅσαι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἀνηγέρθησαν·

Α'. Ἐν Ῥώμῃ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος·

Ὁ Ναὸς τοῦ Παλατίνου Ἀπόλλωνος, περιέχων καὶ βιβλιοθήκας, καὶ ἔχων τὸν μὲν σηκὸν ἐκ μαρμάρου τῆς Καράρας, τὰ δὲ περιστύλια ἐκ λίθου Λιβυκοῦ, καὶ τελειοποιηθεὶς ἐν ἔτει 724 (30 π. Χ.) (2).

Ὁ ναὸς Διὸς βροντῶντος (Tonnantis) ἢ Κρόνου (Saturnus), ὀλίγα ἔτη π. Χ. ἀνεγερθεὶς, περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς δευτέρας χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ Σεπ. Σιβήρου ἐπισκευασθείς. Τούτου μένουσιν ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ Καπιτωλίου 3 κορινθιακοὶ κίονες μετὰ τοῦ θριγκοῦ αὐτῶν, καλῆς, ἀλλ' ὁπωσοῦν βαρείας ἐργασίας (3).

Ὁ ναὸς τοῦ Κυϊρίνου, δίπτερος. Ὁ ναὸς Ἄρεως τοῦ Ἐκδικητοῦ (Ultoris) εἰς τὸ Καπιτώλιον, μικρὸς, μονόπτερος, στρογγύλος. Ἐπὶ νομισμάτων ἐπιτετυπωμένος, ἐνομίσθη οὐχι ὀρθῶς τοῦ Νέρβα.

---

(1) E, 236. — (2) Sachse, II, σ. 10. — Petersen, Einl. σ. 87. — (3) Desgodetz, les édif. ant. de Rome. ch. 10.

Ἄλλος μέγας ναὸς Ἄρεως τοῦ Ἐκδικητοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Αὐγούστου (Forum Augusteum), οὗ σώζονται τρεῖς Κορινθιακοὶ κίονες ὡραῖοι καὶ 50′ ὑψηλοί, μετ' ἐπιστυλίου φέροντος μεσαιωνικὸν κωδωνοστάσιον (1).

Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ Καπιτωλίου ὁ ναὸς τῆς Ὁμονοίας, οὗ ἀνευρέθησαν πολλὰ ἐρείπια, καὶ ἰδίως βάσεις κιόνων ὡραίως καὶ πλουσίως κεκοσμημέναι.

Τὸ Θέατρον τοῦ Μαρκέλλου, ὑπὸ τὸν Ὀρσίνιον οἶκον, ἔχον διάμετρον 378′ (2), καὶ τὰ ἑδώλια στηριζόμενα ἐπὶ διπλῶν ἐπαλλήλων θόλων, οἵτινες πρὸς τὰ ἔξω ἀποτελοῦσιν ἀνοικτὰς ἁψῖδας, κοσμουμένας, τὰς μὲν κατωτέρας διὰ δωρικῶν, τὰς δ' ἀνωτέρας δι' ἰωνικῶν ἡμικιόνων, εἰς τὸν ἀφελέστερον Ῥωμαϊκὸν ῥυθμὸν ἀνηκόντων.

Στοὰ Ὀκταβία, ἡ κατ' ἀρχὰς τοῦ Μετέλλου, ἱδρυθεῖσα περὶ τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τοῦ Στάτορος (3), αὐξηθεῖσα δὲ πιθανῶς ὑπ' Αὐγούστου, καὶ περιβάλλουσα βουλευτήριον (Curia), σχολεῖον, βιβλιοθήκην καὶ ναούς, μέγιστον οἰκοδόμημα, οὗ ὑποτίθεται ὅτι σώζονταί τινες Κορινθιακαὶ στῆλαι (4). Αἱ στοαὶ αὗται, αἵτινες, ὡς ἐῤῥέθη, βασιλικαὶ ἐκαλοῦντο κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐχρησίμευον εἰς τὰς συναγωγάς, τὰς καθ' ἡμέραν συναλλαγάς, καὶ τὰς προχείρους δίκας τοῦ πλήθους, ἦσαν συνήθως ἐπιμήκη παραλληλόπλευρα (ΠΙΝ. ΙΗ, 3), ἐσωτερικῶς ὑπὸ σειρῶν κιόνων εἰς τρία ἢ καὶ πέντε κύτη κατὰ μῆκος διαιρούμενα, καὶ κατὰ τὴν μίαν τῶν ἐλασσόνων πλευρῶν ἡμικύκλιον (Κόγ-

(1) Piale, att. dell'Acad. archéol. rom. II, σ. 69. — (2) Guattani, mon. ined. 1789. Genn. Febr. — Piranesi, antichità rom. IV, tv. 25—37. — Desgodetz. ch. 23. — (3) Ἰδ. ἀνωτ. σ. 43. — (4) Petersen, introd. σ. 97 ἐπ.

γην ἡ Ἀψῖδα, Tribunam) ἔχοντα διὰ τῶν δικαστῶν τὰς συνεδριάσεις. Τὸ δὲ μέσον ἦν ἄλλοτε μὲν ὕπαιθρον, ἄλλοτε δ' ὑπόστεγον, καὶ ὑπὲρ τοὺς κίονας ὑπῆρχε πάροδος καὶ δευτέρα κιόνων σειρὰ ὡς ἐν τοῖς ὑπαίθροις ναοῖς τῆς Ἑλλάδος. Ἐφιλοτιμοῦντο δ' οἱ Αὐτοκράτορες λαμπρότατα νὰ κοσμῶσι τὰ μέρη ταῦτα τῆς συνήθους διατριβῆς τοῦ λαοῦ.

Τῶν αὐτῶν τέλος χρόνων εἰσὶ καὶ ὁ ἐν Ῥώμῃ τάφος τῶν Σερβιλίων, παρὰ τῷ Μαξεντίῳ Ἱπποδρόμῳ, ἔργον Τυῤῥηνικὴν μᾶλλον ἔχον ἔτι τὴν διάθεσιν, στρογγύλον πύργον ἐπὶ τετραγώνου βάσεως· καὶ ὁ τούτῳ ὅμοιος, ἀλλὰ μᾶλλον κατάκοσμος τῆς Καικιλίας Μετέλλας ἐπὶ Καίσαρος· καὶ τὸ πάντων ἀξιολογώτατον Μαυσωλεῖον τοῦ Αὐγούστου, τὸ ἀνεγερθὲν εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως παρὰ τὸν Τίβεριν, κατὰ τὸν πανάρχαιον τῶν τύμβων ῥυθμὸν, ἀλλὰ μέγιστον, καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης μεγαλοπρεπείας, ἐξ ἀλλεπαλλήλων συγκείμενον εὐρυτάτων στρογγύλων διαζωμάτων, ὧν τὰ ἀνώτερα εἶχον τὴν διάμετρον ἐλάσσονα πάντοτε τῆς τῶν κατωτέρων, καὶ ἅτινα κατάφυτα ὄντα, καὶ λόφον χλοερὸν ἀποτελοῦντα, ἔφερον ἐπὶ κορυφῆς τὸν χαλκοῦν τοῦ Αὐτοκράτορος ἀνδριάντα. Τὸ μνημεῖον τοῦτο περιγράφει ὁ Στράβων διὰ τῶν ἑξῆς (1)· « *Ἐπὶ κρηπῖδος ὑψηλῆς λευκολίθου .... ἄχρι κορυφῆς τοῖς ἀειθαλλέσι τῶν δένδρων συνηρεφές. Ἐπ' ἄκρῳ .... εἰκὼν χαλκῆ Σεβαστοῦ.* »

Β'. Ὑπ' ἄλλων δὲ πλουσίων Ῥωμαίων, τῶν λεγομένων φίλων (2) ᾠκοδομήθησαν ἐν Ῥώμῃ ἐπίσης ἐπιδεικτικώταται οἰκοδομαὶ ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου.

Πρὸ πάντων δ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀγρίππας, κατεκόσμησε τὴν πόλιν φιλοτιμότατα. Κρήνας μόνον κατεσκεύασεν ἐν αὐτῇ 700, ἐξ ὧν αἱ 105 ἦσαν

(1) Ε, 236. — (2) Sueton. Aug. 29.

πήδακες, καὶ εἰς ὧν τὴν περικόσμησιν μετεχειρίσθη 400 μαρμαρίνους κίονας καὶ 300 ἀγάλματα. Μιᾶς ἐξ αὐτῶν σώζονται λείψανα παρὰ τὸ Κολοσσαῖον, γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Meta Sudans. Ἦτον δὲ κῶνος μέγας, κεράμινος, εἰς μέγα ὕψος σφενδονίζων τὸ ὕδωρ, κατὰ τὴν βάσιν δ' ἔχων ἐξοχάς, εἰς ἅς, καταπίπτον, ἐθραύετο τὸ ὕδωρ εἰς μικροὺς καταῤῥάκτας. Αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ στοὰ ἡ καλουμένη τοῦ Ποσειδῶνος ἢ τῶν Ἀργοναυτῶν, καὶ αὐτοῦ ἐπίσης διάφοροι ἁμάραι, ὑπόγεια μεγαλουργήματα, χρήσιμα εἰς τῆς πόλεως τὴν καθαριότητα.

Ὁ Ἀγρίππας ἦν ὁ πρῶτος ἀνεγείρας ἐν Ῥώμῃ πολυτελεστάπους Λουτρῶνας, οὓς καθίστα ἤδη ἀναγκαίους ἡ νεωστὶ εἰσαχθεῖσα τρυφὴ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ἡ πρὸς αὐτὴν ῥοπὴ τοῦ λαοῦ, καὶ ἡ προθυμία τῶν ἰσχυόντων νὰ θεραπεύωσιν αὐτοῦ τὰς ὀρέξεις, ὑποδυόμενοι οὕτως αὐτὸν, καὶ ἐπιεικέστερον αὐτὸν κριτὴν τῆς ἐξουσίας των καθιστῶντες. Ἦσαν δ' οἱ λουτρῶνες (θερμὰ, Thermes), ἀπέραντα οἰκοδομήματα, τὴν θέσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι Γυμνασίων παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἐπέχοντα, καὶ οὐ μόνον τὴν ἀναψυχὴν τῆς λούσεως μετὰ πάσης ἀνέσεως καὶ πολυτελείας πᾶσι τοῖς πολίταις, τοῖς πένησιν ὡς καὶ τοῖς πλουσίοις, ἀδαπάνως παρέχοντα, ἀλλὰ καὶ ἐγκλείοντα διαιρέσεις παντοίας εἰς ἐνάσκησιν τοῦ σώματος, εἰς ἐνασχόλησιν τοῦ νοὸς καὶ εἰς παντοειδῆ τέρψιν τῶν αἰσθήσεων καὶ διάχυσιν τῆς ψυχῆς προσδιωρισμένας. Διὰ τοῦτο ἐν ἀπεράντῳ ἐκτάσει περιεῖχον αἱ γιγαντιαῖαι αὗται οἰκοδομαὶ, διὰ μὲν τὴν λοῦσιν Ἀποδυτήριον, Βαπτιστήριον (συνήθως στρογγύλον), Ἡλιοκάμινον, Ψυκτήριον (Frigidarium), Ὑπόκαυστον, Λακωνικὸν (ἱδρωτήριον), κολυμβήθραν (Piscine)· πρὸς δὲ διάχυσιν, Κορίκιον (σφαιριστήριον, ἐπώνυμον τοῦ ἄντρου τοῦ ὑπὲρ τοὺς Δελφοὺς), Κονίστραν (κονιστήριον), Ἐλαιοθέσιον, Ἐξέδρας, Ἐφηβεῖον, Excole (διατριβὴν μετὰ

τὴν λοῦσιν), παλαίστραν, στάδιον, ξύστιν· πολλάκις δὲ καὶ γυμνάσιον καὶ βιβλιοθήκην καὶ περιπάτους συσκίους. Ἐπληροῦντο δὲ τὰ πλουσιώτατα ταῦτα καταστήματα καὶ διὰ πολυπληθῶν ἔργων τέχνης, ὡς συντελούντων εἰς πολυτελῆ αὐτῶν κόσμησιν καὶ εἰς εὐγενῆ τῶν θεωμένων ἀπόλαυσιν· ὥστε τινὰ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν εἰσὶ τὴν σήμερον ἡ ἀφθονωτέρα πηγὴ τῆς εὑρέσεως ἀρχαίων ἀγαλμάτων.

Ἐμπρὸς δὲ τῶν λουτρώνων αὐτοῦ ἀνήγειρεν ὁ Ἀγρίππας, ἴσως ὡς βαπτιστήριον, τὸ τὴν σήμερον καλούμενον Π ά ν θ ε ο ν, τὸ μέγιστον τῶν σωζομένων ἐρειπιων ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δ' οἰκοδόμημα στρογγύλον (Διάγραμμα, ΠΙΝ. ΙΗ, 4. Διατομή. Αὐτ. 5) καὶ θολωτόν, καὶ ἔλαβεν ἐκ τούτου τὴν νέαν ἐπωνυμίαν, καθὸ δὴ ἐμφαῖνον διὰ τοῦ σχήματος αὐτοῦ τὸν οὐρανόν, τὴν πάντων τῶν θεῶν κατοικίαν. Ἡ διάμετρος αὐτοῦ, ἴση τῷ ὕψει, εἶναι 132′. Κατὰ μέσον δὲ τὸν ὑπερήφανον θόλον αὐτοῦ ὑπάρχει ὕπαιθρος κυκλοτερὴς ὀπὴ 26′ διαμέτρου, συγκεντρούμενον καὶ ἰσχυρὸν ἐντὸς ῥίπτουσα τὸ κατακόρυφον φῶς. Τὸ ἔδαφος ὑπόκοιλον, ἔχει ὀπὰς δι' ἐκροὴν τοῦ ὀμβρίου ὕδατος· οἱ δὲ τοῖχοι, μαρμαροκόλλητοι ἔσωθεν, ἔχουσιν ἐντὸς τῶν θολωτῶν αὐτῶν παστάδων παντοῖα ἀγάλματα, ἐν οἷς ἑπτὰ εἰσὶ κολοσσοὶ τῶν θεῶν τῆς Ἰουλίας οἰκογενείας (ἤτοι Διός, Ἄρεως, Ἀφροδίτης, Θ. Ἰουλίου καὶ ἄλλοι τρεῖς). Ἐκ τῶν παστάδων δὲ τούτων αἱ μὲν εἰσὶν ἡμικυκλικαί, αἱ δὲ εὐθύγραμμοι, καὶ πᾶσαι, πλὴν τῆς τῇ εἰσόδῳ ἀντικειμένης, διαιροῦνται διὰ δύο μικρῶν κιόνων Κορινθιακῶν, καὶ δύο ἀντικειμένων αὐτοῖς καὶ τῷ τοίχῳ προκειμένων ὀρθοστατῶν. Ὑπὲρ δὲ τὰς παστάδας ὑψοῦται σειρὰ ὀρθοστατῶν, ἐφ' ὧν ὁ γιγαντιαῖος φατιωματικὸς θόλος, ἔχων τὰς κεραμίδας χαλκᾶς, τὰ δὲ φατνώματα κεκοσμημένα διὰ χρυσῶν ἀνθεμίων. Ἐπίχαλκοι δὲ μέχρι τοῦδε εἰσὶ καὶ τῆς πύλης αἱ παραστάδες καὶ αὐτὰ τὰ θυρώματα.

Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους προσετέθη ἔμπροσθεν τῆς πύλης στοά, διὰ 16 κορινθιακῶν κιόνων ἐκ πωροποικίλου, 8 μὲν κατὰ μέτωπον, 2 δὲ κατὰ βάθος, καὶ διὰ χαλκῶν κολοσσῶν Αὐγούστου καὶ Ἀγρίππα κοσμουμένη. Ἔβαινε δ' ἐπὶ 7 βαθμίδων, καὶ εἶχε χαλκᾶς τὰς ὀροφιαίας δοκοὺς καὶ ἐπιχρύσους τὰς κεραμίδας, διπλοῦν δ' ἐπάλληλον τὸ ἀέτωμα, ὃ ἐκόσμει σύμπλεγμα χαλκοῦν καὶ ἐπίχρυσον, παριστῶν τὴν γιγαντομαχίαν. Ἐπ' Ἀδριανοῦ τὸ πολυτελέστατον τοῦτο οἰκοδόμημα ἐβλάβη ἐκ πυρκαϊᾶς καὶ ἐπεσκευάσθη· καὶ ἐκ δευτέρου πάλιν ἐπὶ Σεπτ. Σεβήρου (202 μ. Χ.). Κατὰ δὲ τὰ 608 ἔγινεν ἐκκλησία εἰς ἐπίκλησιν Παναγίας τῆς τῶν Μαρτύρων. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα τῷ ἀφῃρέθησαν τοῦ θόλου αἱ χαλκαῖ κεραμίδες, καὶ ἐν ἔτει 1632 ὁ πάπας Οὐρβανὸς Η' ἀφῄρεσε καὶ τὰς χαλκᾶς δοκοὺς τῆς στοᾶς, ἵνα χύσῃ τοῦ ἁγίου Πέτρου τὴν κιβωτὸν, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου ἀετώματος ᾠκοδόμησε δύο εὐτελῆ κωδωνοστάσια (1).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν περίπου καὶ οἱ Καίσαρες Γάϊος καὶ Λεύκιος ᾠκοδόμησαν λουτρῶνας, ὧν μέρος νομίζεται τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Ὑγείας (Minerva medica) γνωστὸν ἐρείπιον, δεκάπλευρον οἰκοδόμημα, ἔχον ἡμικυκλικὰς νύμφας καὶ θολωτὰ παράθυρα εἰς τοὺς τοίχους, καὶ ἄνωθεν θόλον οὐχὶ πολὺ μικρότερον τοῦ θόλου τοῦ Πανθέου, ἐλέγχοντα δὲ καὶ αὐτὸν τὸ δεκάγωνον σχῆμα.

Ὁ δ' Ἀσίνιος Πολλίων, ὁ φίλος τοῦ Βιργιλίου, ᾠκοδόμησεν Atrium Libertatis μετὰ βιβλιοθήκης καὶ προτομῶν συγγραφέων (2), καὶ ὁ Κορν. Βάλβος, Θέατρον.

---

(1) Desgodetz, Ch. I. — Hirt, Museum d. Atterth. W. I, 148. — Guattani. Mon. ined. 1789. sett. — Wibeking, bürgerl. Bauk. Tf. 24. — Rosini, Vedute.

(2) Reuvens ἐν Thorbecke, de Asinio Pollione.

Γ'. Ἐκτὸς δὲ τῆς Ῥώμης, πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας καὶ πέριξ αὐτῆς πολλαπλασιάζονται κατὰ τούτους τῶν τοὺς θριάμβων χρόνους αἱ θριαμβευτικαὶ καὶ τιμητικαὶ ἁψῖδες, αἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς ἀπομνημόνευσιν ἐνδόξων νικῶν καὶ ἄλλων ἐπισήμων συμβάντων, καὶ εἰς ἔνδειξιν καὶ κόσμησιν τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους μεγάλων στρατηγικῶν ὁδῶν. Αἱ ἁψῖδες αὗται ἦσαν πύλαι θολωταὶ ἢ ἁπλαῖ ἢ τριπλαῖ, ἄνωθεν θριγκὸν ἐπίπεδον ἔχουσαι, ἐμπρὸς δὲ κοσμούμεναι δι' ἡμικιόνων ἢ διὰ προεχόντων κιόνων, καὶ ἀξιοπρέπειαν ἐμφαίνουσαι καὶ ἐπιδεικνύμεναι, διά τε τῶν ὄγκων τὴν στερεότητα, διὰ τὴν ὑπερήφανον ἠρεμίαν ἥτις εἶναι ἐν γένει τῆς ἁψῖδος ὁ χαρακτὴρ, καὶ διότι ἐπὶ τῶν τετμημένων αὐτῶν ἐπιφανειῶν ἐδύναντο διὰ πολλῶν νὰ κοσμῶνται ἀγαλμάτων και προτομῶν, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου αὐτῶν εὐρέος ἐπιπέδου καὶ τέθριππα νὰ δεχθῶσι. Τοιαύτη ἁψὶς σώζεται ἐν Ῥιμινίῳ, ἔργον ἀφελὲς καὶ χάριεν, καὶ ἑτέρα ἐν Πεδεμοντίῳ, ἀμφότεραι ἀνεγερθεῖσαι εἰς μνήμην τῆς ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου κατασκευῆς τῆς Φλαμινίας ὁδοῦ· καὶ ἄλλη ἐν Ἀόστῃ ὑπὸ τὰς Ἄλπεις.

Πολλαχοῦ δὲ τὸ δουλικὸν φρόνημα τῶν λαῶν ἀνήγειρε καὶ Ναοὺς Θεᾶς Ῥώμης καὶ Σεβαστοῦ, ὡς ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἔκειτο τοιοῦτος μικρὸς καὶ στρογγύλος ναὸς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Παρθενῶνος. Τούτου σώζονται δύο στρογγύλα ἐπιστύλια, ἔχοντα τὰς Ἰωνικὰς ταινίας, καὶ τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν τὴν ἐπιγραφὴν (1)· *Ὁ δῆμος θεᾷ Ῥώμῃ καὶ Σεβαστῷ Καίσαρι, στρατηγοῦντος ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας Παμμένους τοῦ Ζήνωνος, Μαραθωνίου, ἱερέως θεᾶς Ῥώμης καὶ σεβαστοῦ Σωτῆρος ἐπ' Ἀκροπόλει* κτλ. Εἰς δὲ τὴν κάτω πόλιν τῶν Ἀθηνῶν σώζεται ἄλλο τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐρείπιον, ἔχον τέσσαρας ἐπιμήκεις Δωρίους κίονας, ἀέτωμα φέροντας,

(1) C. I. G. 478.

μέρος στοᾶς τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρχηγέτιδος, οἰκοδομηθείσης ἐν ἔτει 750 κτίσ. Ῥώμης (4 π. Χ.) διὰ δωρεῶν τοῦ Καίσαρος καὶ Αὐγούστου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν 2 ἐπιγραφῶν, τῆς ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου (1), καὶ τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος (2), ὅπου ὡς ἀκρωτήριον ἵστατο ἔφιππος ἀνδριὰς τοῦ Λευκίου Καίσαρος, υἱοῦ τοῦ Ἀγρίππα, καὶ ἐγγόνου τοῦ Αὐγούστου (κτίσ. Ῥώμης 742—755· ἐπὶ Χρ.). Φαίνεται δ' ὅτι ἡ στοὰ αὕτη ἦν ἐπὶ Ῥωμαίων τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀγορᾶς. Ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἀγρίππα ἐπίσης φαίνεται οἰκοδομηθεῖσα καὶ ἡ πρὸς τὰ Προπύλαια τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλεως ἄγουσα μεγάλη ἀναβάθρα, ἧς τινες τῶν βαθμίδων μέρος μὲν εὑρέθησαν ἐν χώρᾳ, μέρος δ' ἀνῳκοδομήθησαν πρό τινων ἐτῶν. Οὐδὲν ἀρχαῖον ἢ χωρίον ἢ μνημεῖον δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἀναβάθρα αὕτη εἶναι χρόνων Ἑλληνικῶν· τὸ μόνον δὲ νόμισμα ἐφ' οὗ φαίνεται ἀπεικονισμένη, ὡς πρωτίστη παράστασις μάλιστα, τὸ πλεῖστον ἐμβαδὸν κατέχουσα τοῦ νομίσματος (3), ἀρχαιότερον τοῦ Αὐγούστου δὲν εἶναι, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τύπου μάλιστα φαίνεται σύγχρονον αὐτοῦ, καὶ πιθανῶς ἐτυπώθη εἰς μνήμην αὐτῆς τῆς κατασκευῆς τῆς κλίμακος. Προσέτι δ' ἐπιγραφὴ ἐν Ἀκροπόλει εὑρεθεῖσα ανα-

(1) C. I. G. N. 476 καὶ 477. Ὁ δᾶμος ἀπὸ τῶν δοθεισῶν δωρεῶν ὑπὸ Γαΐου Ἰουλίου Καίσαρος θεοῦ, καὶ αὐτοκράτορος Καίσαρος θεοῦ υἱοῦ, Σεβαστοῦ, Ἀθηνᾷ Ἀρχηγέτιδι, στρατηγοῦντος ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας Εὐκλέους Μαραθωνίου, τοῦ καὶ διαδεξαμένου τὴν ἐπιμέλειαν ὑπὲρ τοῦ πατρὸς Ἡρώδου, τοῦ καὶ πρεσβεύσαντος. Ἐπὶ ἄρχοντος Νικίου τοῦ Σεραπίωνος Ἀθμονέως.

(2) J'. 312. Ὁ δῆμος Λούκιον Καίσαρα, αὐτοκράτορος θεοῦ υἱοῦ Σεβαστοῦ, Καίσαρος υἱόν.

(3) Leake, Topogr. of Ath. Vol. I, Pl. I, 1.

φέρει τὴν κατασκευὴν τῆς *Ανόδου* ἐπὶ Ῥοιμυτάλκου ἄρχοντος, ὅστις ἦν σύγχρονος τοῦ Αὐγούστου, ὁ αὐτὸς, ἢ συγγενὴς καὶ συνώνυμος τῷ συμμαχοῦντι τῷ Αὐγούστῳ βασιλεῖ τῆς Θράκης. Τέλος εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν περίστασιν, καὶ ὡς ἀντίδωρον τῶν Ἀθηναίων διὰ τὴν γενομένην αὐτοῖς εὐεργεσίαν τῆς κατασκευῆς τῆς κλίμακος, φαίνεται ὅτι ἀνηγέρθη ἡ παρ' αὐτὴν καὶ πρὸ τῶν Προπυλαίων μέχρι τοῦδε σωζομένη ὑψηλὴ τετράγωνος ἀνισόδομος βάσις ἐκ λίθου Ὑμητίου, ἥτις ἔφερεν ἄλλοτε ἐπὶ κορυφῆς δύο ἐφίππους ἀνδριάντας, περὶ ὧν ὁ Παυσανίας (1)· «*Τὰς μὲν οὖν εἰκόνας τῶν ἱππέων οὐκ ἔχω σαφῶς εἰπεῖν, εἴτε οἱ παῖδές εἰσιν οἱ Ξενοφῶντος, εἴτε ἄλλως εἰς εὐπρέπειαν πεποιημέναι*». Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μνημείου ἔτι σωζομένην ἐπιγραφὴν (2), ἦσαν ἀδριάντες τοῦ Μ. Ἀγρίππα, γ'. ὑπάτου, καὶ τοῦ Αὐγαύστου, ὧν ἴσως ἐν γνώσει ἀπεσιώπησε τὰ ὀνόματα ὁ Παυσανίας, αἰδούμενος διὰ τῶν τότε Ἀθηναίων τὴν δουλεπρέπειαν.

Δύο Νικοπόλεις ἐκτίσθησαν ἐπὶ Αὐγούστου, ἡ παρὰ τὸ Ἄκτιον, καὶ ἡ παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Εἰς Πόλαν δὲ τῆς Ἰλλυρίας σώζεται ἐκ τῶν χρόνων τούτων ναὸς μικρὸς Κορινθιακὸς, πρόστυλος, ψευδοδίπτερος, οὗ δηλαδὴ ἡ ἐμπρόσθιος στοὰ προέχει ἰσχυρῶς κατὰ τὸν ἐκ τῆς Τυῤῥηνικῆς εἰς τὴν Ἰταλικὴν τέχνην παραμείναντα ῥυθμόν· καὶ εἰς Νεμαυσὸν (Nismes) τῆς Γαλλίας, ναὸς τῶν Γ. καὶ Λ. Καισάρων, ὡραίου καὶ εὐγενοῦς ῥυθμοῦ κορινθιακοῦ, πρόστυλος, καὶ ψευδοπερίπτερος, ὁ ὀνομαζόμενος ἤδη maison quarrée (3).

---

(1) Α, 22. — (2) (Ὁ δη)μος
(Μάρκον) Ἀγρίππα(ν)
Λε(υκίου) υἱὸν
Τρὶς ὕ(πατ)ον τὸν (ε)α(υτ)οῦ
ε(ὐ)εργέτη(ν).
(3) Clérisseau. Antiquités de la France.

Εἰς Τίϐολι, ἐκτὸς τῆς Ῥώμης ὑφίσταται, ὁ καλούμενος ναὸς τῆς Ἑστίας, στρογγύλος, περίπτερος, ὑπὸ 18 κορινθιακῶν κιόνων περιϐαλλόμενος, τύπον ἔχων εὐγενοῦς ἀφελείας· καὶ ὁ λεγόμενος τῆς Σιϐύλλης, Ἰωνικὸς, πρόστυλος, ψευδοπερίπτερος. Ἐν Ἀσσίσῃ τέλος ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας della Minerva εἶναι ἀρχαῖος ναὸς, τῆς Ἀθηνᾶς βεϐαίως, πρόστυλος, καὶ τὴν στοὰν ἔχων κατὰ τρόπον Ἰταλικὸν προέχουσαν, ἐν ὅλοις χαριέντως ἀνάλογος τὴν διάθεσιν.

Οἱ δὲ τοῦ Αὐγούστου διάδοχοι ἀνήγειρον ἀξιομνημόνευτα καὶ αὐτοὶ οἰκοδομήματα, ὧν τινὰ καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης καὶ τὴν τυραννίαν ἀναπολοῦσι τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῆς. Ὁ Κλαύδιος (50 μ. Χ.) ᾠκοδόμησε μέγαν λιμένα εἰς Ὠστίαν, καὶ παρ᾽ αὐτὸν γιγαντιαῖον πρόχωμα, καὶ ὅλην νῆσον τεχνητὴν, ὡς βάσιν μεγάλου φάρου.

Μετὰ τῆς Ῥώμης δὲ τὸν ἐμπρησμὸν, εἰς οὗ τὴν θέαν θηριωδῶς ὁ Νέρων (65 μ. Χ.) ἐπέχαιρεν, ἀνηγέρθη ἐκ νέου ἡ πόλις ἐπὶ τακτικωτέρου σχεδίου, καὶ ᾠκοδομήθη τοῦ Αὐτοκράτορος ὁ χρυσοῦς οἶκος (domus aurea), ἐπὶ λόφων ἐκτεινόμενος καὶ κοιλάδων, ἀπεράντους περιπάτους, πεδιάδας, ἀμπέλους καὶ ἄλση περιλαμϐάνων, στοὰς ἔχων ἐπὶ μίλια ὅλα παρατεινομένας, καὶ θαλάμους καταστίλϐοντας χρυσῷ, μαργαρίταις καὶ πολυτίμοις λίθοις, καὶ ἐν αὐτοῖς διαπρέπον μάλιστα τὸ ἑστιατώριον, τὸ μηχανικῶς στρεφόμενον κατὰ τὴν κίνησιν τοῦ ἡλίου. Ἀρχιτέκτονες δὲ τοῦ πολυτελεστάτου τούτου οἴκου ἦσαν ὁ Κέλερ καὶ Σεϐῆρος (1), οἱ ἀγχίνοες ὑπηρέται τῶν παραϐολωτάτων ἐπινοιῶν τοῦ τυράννου, οἵτινες ἐν ἄλλοις καὶ πλωτὴν διώρυγα ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῆς Ἀϐερνείας λίμνης, μέχρι τῶν ἐκϐολῶν τοῦ Τιϐέριος. Εἰς δὲ τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως ᾠκο-

(1) Tacit. XV, 42.

δόμησεν ὁ Νέρων λουτρῶνας, περὶ ὧν λέγει ὁ δριμὺς Μαρτιάλλος (1): « *Τί τοῦ Νέρωνος χεῖρον, τί βέλτιον τῶν Νερωνείων λουτρώνων ;* (Quid Nerone pejus, quid Thermis melius Neronianis?), καὶ εἰς ὧν τὰ ἐρείπια, ὅπου ἤδη τὸ Palazzo Justiniani, εὑρέθησαν πάμπολλα ἀρχαῖα ἀγάλματα.

Ἐπὶ Φλαβίων (ἀπὸ Βεσπασιανοῦ μέχρι Νέρβα, 69—95 μ. Χ.)

Ὁ δὲ Οὐεσπεσιανὸς (69 μ. Χ.) ᾠκοδόμησε τὸ τρίτον Καπιτώλιον, ὑψηλότερον τῶν ἄλλων, ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ νομισμάτων (2). Τὸ δὲ τέταρτον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου ἀνήγειρεν ὁ Δομιτιανὸς (81), ἀλλὰ κεκοσμημένον διὰ κορινθιακῶν κιόνων πεντελησίου λίθου, καὶ ἔσωθεν πλουσίως κεχρυσωμένον (3). Ἐπὶ Οὐεσπεσιανοῦ νομίζεται ὅτι ἀνηγέρθη καὶ ὁ λεγόμενος ναὸς τῆς Εἰρήνης, οὗ σώζονται ἄξια λόγου ἐρείπια ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, ὅστις ὅμως ὑπ' ἄλλων, ἴσως πιθανώτερον, ἐκλαμβάνεται ὡς στοὰ (Basilica) Κωνσταντίνου (4). Ἐν τῷ μέσῳ σταυροειδῆ ἀποτελῶν θόλον, στηριζόμενον ἐπὶ 8 κορινθιακῶν κιόνων, ἔχει τρεῖς ἐσωτερικὰς διαιρέσεις, καὶ ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τὸ ἐμπνεῦσαν εἰς τὸν Βραμάντην τὸ σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἁγ. Πέτρου (5).

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δ' αὐτοκράτορος ἤρχισεν, ἀλλ' ἐπὶ Τίτου ἐπερατώθη τὸ μέγιστον τῶν ἐν Ῥώμῃ οἰκοδομημάτων, τὸ Ἀμφιθέατρον τῶν Φλαβίων, κοινῶς λεγόμενον Κολοσσαῖον, εἴτε διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, εἴτε διὰ τὸ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον ἄλλοτε κολοσσιαῖον ἀγαλ-

---

(1) VII, Epigr. 34. — (2) Eckhel, D. N. IV. p. 327. — (3) Αὐτ. σ. 377. — (4) Nibby, del tempio d. Pace et della Bas. di Constant. 1819. — La bas. di Const. sbandita della via sacra per lett. del Av. Fea. 1919 .— (5) Desgodetz, Ch. 7. — Caristie, plan et coupe du Forum et de la voie sacrée.

μα τοῦ Νέρωνος. Ἦσαν δὲ τὰ Ἀμφιθέατρα τόποι παρεσκευασμένοι πρὸς δημόσια θεάματα, καὶ ἔχοντες ἐν τῷ μέσῳ μὲν τὴν θέσιν καθ' ἣν ταῦτα ἐξετελοῦντο, πέριξ δὲ, κατὰ πᾶσαν τὴν περιφέρειαν, τὰς ἕδρας τῶν θεατῶν. Τὸ Κολοσσαῖον ἔχει τὸ σύνηθες εἰς τὰ ἀμφιθέατρα ᾠοειδὲς σχῆμα, καὶ τὸν μὲν μικρὸν ἄξωνα 312′ ποδῶν Ἀγγλικῶν, τὸν δὲ μέγαν 528′ (ΠΙΝ. ΙΘ, 1), καὶ, περιλαμβάνον ἔκτασιν 6 στρεμμάτων, χωρεῖ 80,000 θεατῶν. Τὸ κέντρον αὐτοῦ κατεῖχεν ἡ κονίστρα, προωρισμένη εἰς μονομαχίας, θηριομαχίας, ναυμαχίας, καὶ ἄλλα θεάματα, καὶ ἔχουσα μῆκος ἴσον τῷ ἡμίσει τοῦ ὅλου ἄξωνος τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ δ' ἔδαφος αὐτῆς, ξύλινον ὄν, ἠνοίγετο μηχανικῶς, καὶ ἐξέχει ἐπὶ τοῦ θεάτρου τὰ εἰς τὴν πάλην προσδιωρισμένα θηρία· ἅπαξ δὲ προέκυψεν ἐξ αὐτοῦ καὶ ὁλόκληρον δάσος μετ' ἀπειραρίθμων πτηνῶν. Εἰς τῆς κονίστρας τὴν θέσιν ἀνεσκάφησαν ἤδη διάφοροι ὑπόγειοι θάλαμοι, μεταγενεστέρας κατασκευῆς, τοῦ πέμπτου αἰῶνος μ. Χ., ἴσως χρησιμεύσαντες ὡς δεσμωτήρια τῶν μαρτύρων. Πέριξ δ' αὐτῆς ὑψοῦντο τὰ ἑδώλια, στηριζόμενα ἐπὶ τεσσάρων ἀλλεπαλλήλων σειρῶν 80 ἀψίδων, κεκοσμημένων ἔξωθεν δι' ἡμικιόνων, ὧν ἦν διάφορος ὁ ῥυθμὸς εἰς ἑκάστην σειρὰν, καὶ ὑπὲρ τὰ ἑδώλια ἔσωθεν ἐπεκράτει μεγαλοπρεπὲς περιστύλιον (ΠΙΝ. ΙΘ, 2). Ἀφ' ὅτου δ' ἐξέλιπον τὰ ἑδώλια, ὁ τοῖχος, ὕψος ἔχων 158′, φαίνεται ἤδη διάτρυτος ὅλος διὰ τῶν ἠνεωγμένων ἀψίδων, καὶ ἀπερίγραπτος εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἣν ἀποτελεῖ μονήρης οὕτως ἱστάμενος, ἐν πάσῃ τῇ ποιήσει τοῦ ἐρειπίου καὶ τῆς ἐρημίας, εἰς οὐδεμίαν νέαν χρῆσιν ὡς τὰ λοιπὰ τῆς Ῥώμης λείψανα καταβιβασθεὶς, ἐν ὥρᾳ νυκτὸς μάλιστα, ὅτε διαφαίνεται δι' αὐτοῦ ὁ διάστερος οὐρανός. Κατὰ τὸν Βαρθελεμῆν εἰς μόνην τὴν τοιχοδομίαν αὐτοῦ ἐδαπανήθησαν 20 ἑκατομμύρια φράγκων· καὶ ὅταν εἶδεν αὐτὸ ὁ Θεοδώριχος, ἀνέκραξεν ὅτι πρὸς ἀνέγερσιν

του ἔπρεπε ποταμὸν χρυσοῦ νὰ ἐξήντλησαν· κατὰ Βέδαν (1) δ' ἔλεγον οἱ μετ' αὐτοῦ βάρβαροι· «*Ἐν ὅσῳ ἵσταται τὸ Κολοσσαῖον θὰ ἵσταται καὶ ἡ Ῥώμη· ὅταν πέσῃ τὸ Κολοσσαῖον, θὰ πέσῃ καὶ ἡ Ῥώμη· καὶ ὅταν πέσῃ ἡ Ῥώμη θὰ πέσῃ καὶ ὁ κόσμος.*» (Quamdiu strabit Coliseus, stabit et Roma; quando cadet Coliseus, cadet Roma; quando cadet Roma, cadet et mundus). Ἔθεσε δὲ τὸ Κολοσσαῖον ὁ Πάππας Βενέδικτος ΙΔ' ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θρησκείας (2).

Ὅμοια τούτῳ, ἐλάσσονα ὅμως, ἀμφιθέατρα σώζονται καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς τὸ ἀξιόλογον ἔχον τὸν ἀρχιτεκτονικὸν ῥυθμὸν, ἐν Νεμαυσίᾳ (Nismes), τὸ ἐν Τριέρῳ, τὸ ἐν Καπύῃ, τὸ ἐν Πομπηΐα, τὸ ἐν Βερόνῃ, εὐρύχωρον καὶ καλῶς διατετηρημένον, καὶ τὸ ἐν Πόλᾳ τῆς Ἰστρίας, τρίδομον, καὶ ἀνεγερθὲν ἐπὶ Οὐεσπεσιανοῦ ἢ ἐπὶ Τίτου.

Εἶδος ἀμφιθεάτρων ἦσαν καὶ αἱ Ναυμαχίαι, περικλείουσαι μεγάλας δεξαμενὰς, ἐν αἷς ἐτελοῦντο ναυτικοὶ ἀγῶνες. Τὴν πρώτην ᾠκοδόμησεν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως ἄλλην μείζονα ὁ Αὔγουστος, ἔχουσαν τὴν δεξαμενὴν 1200' εὐρεῖαν καὶ 1800' μακράν.

Καὶ ὁ Τίτος δὲ, ἐπὶ τῆς μικρᾶς διαρκείας τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ ἀνήγειρε λαμπρότατον οἰκοδόμημα, τοὺς οἴκους, καὶ μάλιστα τοὺς λουτρῶνας του, περιέχοντας, εἰς μεγίστην ἔκτασιν, ναοὺς, περιστυλίους στοὰς, ἐξέδρας, θέατρα καὶ βιβλιοθήκας. Εἰς τὰ σωζόμενα αὐτῶν μεγάλα ἐρείπια εὑρέθησαν 400 μόνον κίονες, καὶ παμπληθῆ ἀγάλματα, τα θαυμασιώτερα ἔργα τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς. Ἀνήγειρε δὲ καὶ ἁψῖδα ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, ἥτις ἵσταται εἰσέτι ἀκεραία, μίαν ἔχουσα

---

(1) Beda, ap. Ducange, Gloss. II, 467. — (2) Desgod. ch. 27. — Guattani 1789. — Febr. Marzo. — Mem. de Fea. — Wagner, de Flav. Amph. Commentationes. — Manpurgi, 1829—31.

πύλην μετὰ γείσου ῥαβδωτοῦ καὶ εὐθυγράμμου, ἑκατέρωθεν δ' ἡμικίονας μετὰ Ῥωμαϊκῶν κιονοκράνων. Καίτοι βαρέως κατάκοσμον, δὲν στερεῖται ὅμως τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο κομψότητος οὐδὲ χάριτος· ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ἔμφασιν ἐκείνην τῆς στερεότητος καὶ τὴν δύναμιν, ἥτις ἐμπρέπει εἰς ἄλλα τοῦ αὐτοῦ εἴδους οἰκοδομήματα, καὶ ἀποτελεῖ αὐτῶν τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα (1).

Ἐπὶ Τίτου, ἐν ἔτει 79 μ. Χ. συνέβη μία τῶν μεγίστων καὶ ἐπισημοτάτων τοῦ Οὐεσουβίου ἐκρήξεων, ἧς τὴν ἐμπεριστατωμένην καὶ γραφικωτάτην περιγραφὴν παραθέτομεν ἐκ δύο ἐπιστολῶν Πλινίου τοῦ νεωτέρου (2), ὡς τὰ μέγιστα ἐνδιαφέρουσαν τὴν ἱστορίαν τῆς καλλιτεχνίας· διότι ἡ φοβερὰ ἐκείνη καταστροφή, ἐν ᾧ μᾶς στερεῖ ἑνὸς τῶν πολυτιμοτέρων ξεναγῶν εἰς τὰ θαύματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, συνετέλεσεν ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν αὐτῶν ὑπέρ τι καὶ ἄλλο, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τῶν πολυτελεστέρων οἰκοδομημάτων ἀνέγερσιν.

Α.

« *Τακίτῳ χαίρειν.*

Ἀπαιτεῖς νὰ σοὶ γράψω περὶ τοῦ θανάτου τοῦ θείου μου, ὥστε νὰ παραδώσῃς τὰ περὶ αὐτοῦ ἀληθῶς τοῖς μεταγενεστέροις. Σ' εὐχαριστῶ· διότι βλέπω ὅτι τὸν θάνατόν του, ἂν σὺ τὸν ὑμνήσῃς, θέλει παρακολουθήσει ἀθάνατος δόξα. Εἰ καὶ ἐφονεύθη ἐπὶ τῆς καταστροφῆς ὡραιοτάτων χωρῶν, λαῶν καὶ πόλεων, καὶ ἐπὶ συμβάντος διαιωνίζοντος τὴν μνήμην αὐτοῦ, εἰ καὶ αὐτὸς πολλὰ καὶ διαρκῆ ἐποίησεν, ἀλλ' εἰς τῆς μνήμης αὐτοῦ

---

(1) Bartoli, Vet. Arcus Augusteum notis i. p. Bellonii ed Inc. de Rubeis. — Desgodetz. M. 17. — (2) Epist. L. VI, 16, 20. — Ἴδε καὶ Δίωνα Κάσσ. Ξιφιλ. ΞΣΤ. 23

τὴν διάρκειαν πέπεισμαι ὅτι θέλει συντελέσει τῶν σῶν συγγραφῶν ἡ ἀθανασία. Ἐπίσης εὐδαίμονας θεωρῶ τοὺς παρὰ θεῶν λαχόντας ἢ νὰ πράττωσι γραφῆς ἄξια, ἢ νὰ γράφωσιν ἄξια ἀναγνώσεως· εὐδαιμονεστάτους δὲ τοὺς ἀμφότερα δυναμένους· Εἷς τούτων ἔσται καὶ ὁ θεῖός μου καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν σῶν βιβλίων. Διὰ ταῦτα καὶ χαίρων δέχομαι, σοὶ ζητῶ μάλιστα ἐγὼ, ὅ,τι μοὶ διατάττεις.

Ἦτον εἰς Μισηνὸν (1) ὡς τοῦ στόλου διοικητής. Κατὰ δὲ τὴν ἐννάτην τῶν Καλανδῶν Σεπτεμβρίου (2), περὶ ὥραν ἑβδόμην περίπου (3), ἡ μήτηρ μου τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι ἐφαίνετο σύννεφον ἀσύνηθες τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα. Ἡλιασθεὶς ἐκεῖνος, καὶ μετὰ ψυχρολουσίαν προγευθεὶς, ἔκειτο τότε εἰς τὴν κλίνην του καὶ ἐσπούδαζε. Ζητήσας λοιπὸν τὰς ἐμβάδας του, ἀνῆλθεν εἰς μέρος ὅθεν μᾶλλον ἐδύνατο νὰ ἴδῃ τὸ θέαμα. Τὸ νέφος ὑψοῦτο, ἀλλὰ δυσδιάκριτον ἦτον ἐκ τίνος ὄρους· ἔπειτα δ᾽ ἐγνώσθη ὅτι ἐκ τοῦ Οὐεσουβίου. Τὸ δὲ σχῆμα αὐτοῦ ἦτον ὡς δένδρου, καὶ ἰδίως ὡς πίτυος, διότι εἶχεν ὡς ὑψηλότατον κορμὸν, ἐξ οὗ ἐξετείνοντο κλάδοι τινές. Νομίζω ὅτι ὑπὸ σφοδροῦ πνεύματος ἀναπεμπόμενον, εἶτα δὲ τῆς ὁρμῆς ἐλαττουμένης, ἢ ὑπὸ τὸ ἴδιον βάρος ὑφιζάνον, ἐξετείνετο οὕτως εἰς πλάτος. Ἦτον δὲ ὁτὲ μὲν λευκὸν, ὁτὲ δὲ φαιὸν καὶ κατάστικτον, καθ᾽ ὅσον ἢ χῶμα ἢ τέφραν ἔφερεν. Ὁ θεῖός μου, ὡς πεπαιδευμένος ἀνὴρ, ἠθέλησε νὰ γνωρίσῃ ἀκριβέστερον τὸ ὅραμα τοῦτο. Διέταξεν ἐπομένως να ἑτοιμάσωσι τὴν λέμβον του, καὶ μοὶ ἐπρότεινεν, ἂν θέλω, νὰ τὸν συνοδεύσω. Ἀλλ᾽ ἀπεκρίθην ὅτι προτιμῶ νὰ μείνω εἰς τὴν ἐργασίαν μου· διότι κατὰ τύχην μοὶ εἶχε δώσει νὰ γράψω τί. Ἐξῆλθεν ἐπομένως τῆς οἰκίας του, ἔχων εἰς τὴν χεῖρα τὰς σημειώσεις του, ὅτε οἱ ναῦται τοῦ στόλου ἐκ Ῥετίνης, πόλεως

(1) Ἀκρωτήριον. — (2) 23 Αὐγούστου. — (3) 1 Μ. Μ.

ὑποκειμένης τῷ ὄρει, καὶ ἀφ' ἧς μόνη φυγὴ ὑπῆρχε διὰ θαλάσσης, ἦλθον παρακαλοῦντες νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τοῦ κατεπείγοντος κινδύνου. Τότε ἤλλαξε γνώμην, καὶ ἀντὶ τῆς σπουδῆς ἣν προετίθετο, ἀνέλαβεν ἔργον μεῖζον. Καταγαγὼν τὰς τηρήρεις του, ἐπέβη ὁ ἴδιος, ὅπως βοηθήσῃ οὐ μόνον τὴν Ῥετίνην, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας κώμας, αἵτινες εἰσὶ πολυπληθεῖς ἐνταῦθα διὰ τὸ κάλλος τῆς χώρας, καὶ διηυθύνθη ἐκεῖ ὅθεν ἄλλοι ἔφευγον, στρέφων τὸ πηδάλιον καὶ τὸν πλοῦν του εὐθὺ πρὸς τὸν κίνδυνον, καὶ τοσοῦτον φόβου ἀπηλλαγμένος, ὥστε πᾶσαν φάσιν τοῦ δεινοῦ, πᾶσαν μεταβολὴν ἣν ἔβλεπε τῆς μορφῆς αὐτοῦ, τὴν ἀνέγραφεν εἰς τὰς σημειώσεις του ἢ τὴν ὑπηγόρευεν. Ἤδη ἔπιπτεν ἡ τέφρα εἰς τὰ πλοῖά του, πυκνοτέρα καὶ θερμοτέρα καθ' ὅσον προυχώρει· ἤδη κατεφέροντο λίθοι μελανοὶ καὶ διάπυροι, καὶ συντετριμμένοι ὑπὸ τῆς θερμότητος. Ἡ θάλασσα ἤδη ἀπεσύρετο, καὶ τμήματα τοῦ ὄρους ἐκάλυπτον πᾶσαν τὴν παραλίαν. Σκεφθεὶς δ' ἐπ' ὀλίγον ἂν ἔπρεπε νὰ στραφῇ ὀπίσω, εἶπε πρὸς τὸν κυβερνήτην, παρακινοῦντα αὐτὸν εἰς τοῦτο· «Τοὺς γενναίους προστατεύει ἡ τύχη. Πρὸς τὸν Πομπωνιανόν!» Ἦτον δὲ οὗτος εἰς τὰς Σταβιάς, ἀντιπέραν τοῦ κόλπου, δι' οὗ εἰσεχώρει ἡ θάλασσα εἰς τὴν ἐλαφρῶς καμπτομένην παραλίαν. Ἐκεῖ ὁ Πομπωνιανὸς, βλέπων τὸν κίνδυνον μεμακρυσμένον μὲν ἔτι, ἀλλ' ἐπικείμενον καὶ προχωροῦντα, εἶχε φέρει τὰ σκεύη του εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦν ἕτοιμος εἰς φυγὴν, ἅμα ἐκόπαζεν ὀλίγον ὁ ἐναντίος ἄνεμος. Ὁ δ' ἐμὸς θεῖος, ἔχων τὸν ἄνεμον οὔριον, κατέπλευσε, καὶ εὑρὼν τὸν φίλον του τρέμοντα, τὸν ἐνηγκαλίσθη, καὶ τὸν ἐνεθάρρυνε· καὶ ὅπως διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀφοβίας πραΰνῃ τὸν φόβον ἐκείνου, διέταξε νὰ τὸν φέρωσιν εἰς τὸ λουτρὸν, καὶ λουσάμενος ἐδείπνησε φαιδρὸς, ἢ, ὅπερ οὐχ ἧττον μέγα, φαιδρότητα ἐπιδεικνύων. Ἐν τούτοις δ' ἐκ τοῦ Οὐεσουβίου ὄρους ἀπέστιλβον πολλαχοῦ εὐρύταται φλό-

γες καὶ πυρκαϊαὶ, ὧν τὴν λάμψιν ηὔξανον ἔτι μᾶλλον τὰ νύκτια σκότη. Θέλων δ' ὁ θεῖός μου νὰ κατευνάσῃ τὸν φόβον ὃν αὗται ἐνέπνεον, ἔλεγεν ὅτι εἶναι αἱ πυραὶ ἃς ἐν τῷ τρόμῳ των ἀφῆκαν οἱ ἀγρόται, καὶ αἱ ἔρημοι ἀγροικίαι, αἵτινες πυρπολοῦνται ἐγκαταλειφθεῖσαι. Μετὰ ταῦτα δὲ κατεκλίνθη ν' ἀναπαυθῇ, καὶ ἐκοιμήθη ὕπνον βαθὺν, ὥστε, ἐπειδὴ ἦτον σωματώδης, ἡ ἀναπνοή του, βαρεῖα οὖσα καὶ ἠχηρὰ, ἠκούετο ὑπὸ τῶν ἔξωθεν παραφυλαττόντων. Ἀλλ' ἡ αὐλὴ τῆς οἰκίας του τοσοῦτον ἐπληροῦτο ἤδη ὑπὸ τέφρας μετὰ λίθων ἀναμεμιγμένης, ὥστε ἂν διέμενε περαιτέρω εἰς τὸν κοιτῶνά του, δὲν θὰ ἐδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ. Ἐξελθὼν λοιπὸν, ἀπῆλθε πρὸς τὸν Πομπωνιανὸν, καὶ τοὺς ἄλλους οἵτινες εἶχον συναγρυπνήσει· καὶ συνεσκέφθησαν ἂν θὰ εἰσέλθωσιν ὑπὸ στέγην, ἢ ἂν θὰ μείνωσιν εἰς τὸ ὕπαιθρον. Διότι αἱ οἰκίαι ἐκλονίζοντο ὑπὸ συνεχῶν καὶ σφοδροτάτων σεισμῶν, καὶ ἐφαίνοντο ὡς ἀποσπώμεναι ἐκ τῶν θεμελίων αὐτῶν, καὶ παραῤῥιπτόμεναι ἔνθεν κἀκεῖθεν. Εἰ δὲ καὶ εἰς τὸ ὕπαιθρον ἠπείλει ἡ πτῶσις τῶν μετεωριζομένων καὶ συντριβομένων λίθων, ἐπροτιμήθη ὅμως τοῦτο, ὡς ἐλάσσονα ἔχον τὸν κίνδυνον· καὶ παρ' αὐτῷ μὲν λόγος ὑπερίσχυσε λόγου, φόβος δὲ φόβου παρὰ τοῖς λοιποῖς. Θέσαντες λοιπὸν προσκεφάλαια περὶ τὰς κεφαλάς των, τὰ ἐπέδεσαν διὰ μανδυλίων, εἰς προφύλαξιν κατὰ τῶν καταπιπτόντων σωμάτων. Ὑπέφωσκεν ἤδη ἀλλαχοῦ ἡ ἡμέρα· ἐκεῖ ὅμως ἐπεκράτει νὺξ πασῶν τῶν νυκτῶν μελανωτέρα καὶ βαθυτέρα, διασχιζομένη μόνον ὑπὸ πολυπληθῶν λαμπάδων καὶ ἄλλων παντοίων φώτων. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ ἐξέλθωσι πρὸς τὴν παραλίαν, καὶ νὰ ἴδωσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τί ἐπεδέχετο ἡ θάλασσα. Ἀλλ' αὐτὴ ἦτον τραχεῖα καὶ ἐναντία εἰσέτι. Ἐκεῖ ῥιφθεὶς ἐπὶ σινδόνης ἣν ἥπλωσε κατὰ γῆς, ἐζήτησε δὶς καὶ ἔπιε ψυχρὸν ὕδωρ. Μετὰ δὲ ταῦτα φλόγες καὶ ὀσμὴ θείου, τῶν φλογῶν τὴν προσέγγισιν προ-

μηνύουσα, τρέπουσι τοὺς λοιποὺς εἰς φυγὴν, ἐκεῖνον δὲ ἐξυπνῶσι. Καὶ εἰς δύο οἰκέτας στηριχθεὶς ἐγείρεται, καὶ ἐν τῷ ἅμα πίπτει νεκρὸς, ἀποπνιγεὶς, ὡς ὑποθέτω, ὑπὸ παχέων ἀτμῶν, καὶ συγκλεισθέντος τοῦ στήθους του, διότι ἦτον ἀσθενὲς ἐκ φύσεως, στενὸν καὶ πολλάκις ἀσθματικόν. Ὅταν δ' ἐπανῆλθε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἡμέρας τρίτης ἀπὸ τῆς τοῦ θανάτου του, τὸ σῶμά του εὑρέθη ὁλόκληρον, ἀβλαβὲς καὶ ἐνδεδυμένον ὡς ὅταν ἐξέπνευσεν. Ὡμοίαζε δὲ κοιμωμένου μᾶλλον ἢ ἀποθανόντος. Ἐν τούτοις δ' ἐγὼ καὶ ἡ μήτηρ μου εἴμεθα ἐν Μισηνῷ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδιάφορον διὰ τὴν ἱστορίαν· καὶ σὺ μόνον περὶ τοῦ θανάτου ἐκείνου ἤθελες νὰ μάθῃς. Δι' ὃ παύω, ἓν μόνον προσθέτων, ὅτι σοὶ ἐξέθηκα μετ' ἀληθείας ὅσα ἢ εἶδα παρὼν, ἢ ἤκουσα ἀμέσως ὅτε τῶν ἀπομνημονευομένων δὲν εἶχεν ἔτι ἀλλοιωθῆ ἡ ἀλήθεια. Σὺ δ' ἔκλεξον τὰ σπουδαῖα. Διότι ἄλλο τὸ ἐπιστολὴν, ἄλλο τὸ ἱστορίαν, καὶ ἄλλο τὸ πρὸς φίλον, ἄλλο τὸ πρὸς πάντας γράφειν. Ὑγίαινε.

B.

Ἡ ἐπιστολή μου περὶ τοῦ θανάτου τοῦ θείου μου σοὶ ἐνεποίησε, λέγεις, τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίσῃς τίνας φόβους καὶ τίνας κινδύνους ὑπέστην ἐν Μισηνῷ, ὅπου εἶχον καταπαύσει τὴν διήγησίν μου.

> « Ἂν κ' ἐνθυμούμενος φρίκην αἰθάνωμαι, ... »
> ὅμως ἀρχίζω (1).

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ θείου μου ἐξηκολούθησα τὴν ἐργασίαν δι' ἣν εἶχον μείνει· καὶ λουσθεὶς καὶ δει-

---

· Ἐκ τῆς Αἰνειάδος.

πνήσας, ἐκοιμήθην ὕπνον βραχὺν καὶ ἀνήσυχον. Ἐπὶ πολλῶν ἡμερῶν ἡ γῆ ἐσείετο· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐφαίνετο λίαν ἐπίφοβον, ὡς σύνηθες εἰς τὴν Καμπανίαν. Ἀλλὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τοσοῦτον ἐπέτεινεν ὁ σεισμὸς, ὥστε ἐφαίνετο οὐχὶ κινῶν, ἀλλ᾽ἀνατρέπων τὰ πάντα. Ἡ μήτηρ μου εἰσέδραμεν εἰς τὸν κοιτῶνά μου, καὶ μὲ εὗρεν ἐγειρόμενον ὅπως τὴν ἐξυπνήσω, ἐὰν ἐκοιμᾶτο. Ἐκαθήσαμεν τότε εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας, ἥτις διὰ στενῆς ἐκτάσεως χωρίζει τὰς οἰκοδομὰς ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Δεκαοκταέτης ὤν, δὲν ἠξεύρω ἂν εὐστάθειαν ἢ ἀσυλλογησίαν πρέπει νὰ τ᾽ ὀνομάσω, ὅτι ἔλαβον τὸν Τίτον Λίβιον, καὶ, ὡς ἐν ἀργίᾳ, τὸν ἀνεγίνωσκον, καὶ ἐξηκολούθουν ἀποσπάσματα ἀπ᾽ αὐτοῦ σημειῶν. Ἐπῆλθε τότε φίλος τις τοῦ θείου μου, ὅστις εἶχεν ἔλθει νὰ τὸν ἰδῇ ἐξ Ἰσπανίας, καὶ βλέπων ἐμὲ καὶ τὴν μητέρα μου ὅτι ἐκαθήμεθα, ἐμὲ μάλιστα ὅτι ἀνεγίνωσκον, μᾶς ἐπέπληξεν, ἐκείνην διὰ τὴν ὑπομονήν της καὶ ἐμὲ διὰ τὴν ἀφοβίαν μου. Ἐγὼ ὅμως δὲν ἀπεστράφην ἀπὸ τοῦ βιβλίου μου. Ἦτον ἤδη ἡ πρώτη ὥρα τῆς ἡμέρας, καὶ ὑπέφωσκεν ἀμυδρὸν καὶ ἀμφίβολον. Τότε ἐπῆλθεν ἰσχυρὸς κλονισμὸς τῶν πέριξ οἰκοδομῶν, ὥστε εἰς τὸν ἄστεγον μὲν ἀλλὰ στενὸν ἐκεῖνον τόπον ἦν μέγας καὶ βέβαιος τοῦ κινδύνου ὁ φόβος. Ἀπεφασίσαμεν ἑπομένως νὰ ἐξέλθωμεν τῆς πόλεως, καὶ ὁ λαὸς ἔντρομος μᾶς παρηκολούθησε, προτιμῶν τῶν ἐδικῶν του βουλῶν τὰς ξένας, διότι τοῦτο ἐν στιγμαῖς φόβου νομίζεται φρόνησις. Τὸ ἄπειρον δὲ πλῆθος τῶν ἀπερχομένων μᾶς ὠθεῖ καὶ μᾶς παρασύρει. Ἐξελθόντες τῶν οἰκοδομῶν, ἐστάθημεν. Ἀλλ᾽ ἐκεῖ νέα θαύματα καὶ νέος τρόμος! Αἱ ἅμαξαι ὑφ᾽ ὧν συνωδευόμεθα, καίτοι ἐπὶ ἐδάφους ἐντελῶς ἐπιπέδου, οὕτως ἐπὶ θάτερα ἐκλονίζοντο, ὥστε οὐδ᾽ ὑπὸ λίθων στηριζόμεναι ἐδύναντο νὰ μένωσιν ἀκινητοῦσαι. Πρὸς τούτοις ἐβλέπομεν τὴν θάλασσαν ὡς ἐφ᾽ ἑαυτῆς ἐπιῤῥιπτομένην, καὶ ἀποκρουο-

μένην ἀπὸ τῆς κραδαινομένης ἀκτῆς. Κατὰ δὲ τὴν ἀπέναντι διεύθυνσιν νέφος μέλαν καὶ φοβερὸν, συστρεφόμενον πῦρ σφενδονίζον, ἐσχίζετο εἰς μακρὰς φλογῶν λάμψεις, αἵτινες ἦσαν ὅμοιαι ἀλλὰ μείζονες ἀστραπῶν. Τότε ὁ ἐξ Ἰσπανίας ἐκεῖνος φίλος, ἐπαναλαμβάνων ἐπιμονώτερον· « Ἂν ὁ σὸς ἀδελφὸς, λέγει, ἂν ὁ θεῖός σου ζῇ, θέλει τὴν σωτηρίαν σας· ἂν ἀπέθανεν, ἤθελε νὰ τῷ ἐπιζήσητε. Διατί λοιπὸν δὲν σπεύδετε νὰ διαφύγητε »;

Ἡμεῖς δ' ἀπεκρίθημεν ὅτι δὲν θ' ἀναχωρήσωμεν ὅπως ἐξασφαλισθῶμεν, ἐν ὅσῳ δὲν ἔχομεν βεβαιότητα περὶ τῆς σωτηρίας του. Ἄνευ λοιπὸν περαιτέρω ἀναβολῆς ἀπῆλθεν ἐκεῖνος, καὶ ἔφυγε, δράμων, τὸν κίνδυνον. Καὶ μετ' οὐ πολὺ κατῆλθε τὸ νέφος ἐκεῖνο εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐκάλυψε τὰς θαλάσσας· καὶ περιζῶσαν ἀπέκρυψε τὴν Καπρέραν ([1]), καὶ μᾶς ἀφήρεσε τὴν θέαν τοῦ προκειμένου Μισηνοῦ. Τότε ἡ μήτηρ μου μὲ παρεκάλει, μὲ ἱκέτευε, μὲ διέταττε νὰ εὕρω τρόπον νὰ φύγω, λέγουσα ὅτι ἐγὼ δύναμαι, νέος ὢν, ἐν ᾧ ἐκείνη καὶ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ σῶμα βαρεῖα, καλῶς θὰ ἀπέθνησκεν ἂν μόνον δὲν ἐγίνετο αἰτία καὶ τοῦ θανάτου μου. Ἀλλ' ἐγὼ τῇ ἀπήντων ὅτι δὲν σώζομαι, ἂν δὲν σωθῶμεν ὁμοῦ. Καὶ λαβὼν αὐτὴν ἐκ τῆς χειρὸς, τὴν βιάζω νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ βῆμα. Τὸ κατώρθου δὲ δυσκόλως, καὶ ἐμέμφετο ἑαυτὴν ὅτι μὲ βραδύνει. Ἤδη ἔπιπτε τέφρα, ἀλλ' εἰσέτι ὀλίγη. Μεταστραφεὶς δὲ, βλέπω πυκνὸν καπνὸν ἐπικείμενον, καὶ παρακολουθοῦντα ἡμᾶς, ἐν ᾧ ὡς χείμαρος ἐχύνετο εἰς τὴν γῆν. « Ἂς φύγωμεν, εἶπον, ἐν ὅσῳ βλέπομεν, ἐκ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, μὴ καταπατηθῶμεν καὶ συντριβῶμεν ἐν τῷ σκότει ὑπὸ τοῦ ἐπερχομένου πλήθους». Μόλις δ' ἐμακρύνθημεν, καὶ ἐπῆλθε σκότος, οὐχὶ ὡς τὸ τῆς ἀσελήνου καὶ νεφελώδους νυκτὸς, ἀλλ' ὅσον ἐν κατακλείστοις τόποις καὶ ἀφωτί-

---

([1]) Νῆσον.

στοις. Καὶ ἠκούοντο οἱ ὀλοφυρμοὶ τῶν γυναικῶν, οἱ κλαυθμοὶ τῶν παιδίων, αἱ κραυγαὶ τῶν ἀνδρῶν. Ἄλλοι ἐφώναζον τοὺς γονεῖς, ἄλλοι τὰ παιδία, ἄλλοι τοὺς συζύγους των, καὶ διὰ τῶν φωνῶν ἐζήτουν ν' ἀναγνωρισθῶσιν. Οὗτοι ἐθρήνουν διὰ τὴν δυστυχίαν των, ἐκεῖνοι διὰ τὴν τῶν συγγενῶν των· καί τινες ἐκ φόβου τοῦ θανάτου ἐπεκαλοῦντο τὸν θάνατον. Πολλοὶ ἐξέτεινον πρὸς τοὺς θεοὺς τὰς χεῖρας, καὶ ἄλλοι ἠρνοῦντο ὅτι ὑπάρχουσι θεοί, καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐξελάμβανον ὡς τὴν αἰωνίαν καὶ ἐσχάτην νύκτα τοῦ κόσμου. Ὑπῆρχον δὲ καί τινες αὐξάνοντες τοὺς ἀληθεῖς κινδύνους διὰ φόβων ψευδῶν καὶ ὑποθετικῶν· καὶ ἄλλοι ἀνήγγελλον ἀνυπάρκτως, καὶ ἐπιστεύοντο, ὅτι ἐν Μισηνῷ τοῦτο κατέπεσε καὶ τὸ ἄλλο ἐπυρπολήθη. Ἔπειτα ἐφάνη λάμψις τις, ἀναγγέλλουσα ὅμως εἰς ἡμᾶς οὐχὶ τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ τοῦ πυρὸς τὴν προσέγγισιν. Τὸ πῦρ ὅμως ἔμεινε μακρὰν ἡμῶν. Ἐπανῆλθον δὲ τὰ σκότη, καὶ ἐπανελήφθη ἡ τέφρα πολλὴ καὶ παχεῖα, ὥστε ἠναγκαζόμεθα ἐγειρόμενοι νὰ τὴν ἀποσείωμεν· διότι ἄλλως θὰ μᾶς ἔθαπτε καὶ θὰ μᾶς κατέβαλλεν ὑπὸ τὸ βάρος της. Θὰ ἐδυνάμην νὰ καυχηθῶ ὅτι οὔτε γογγισμοὶ μὲ διέφυγον οὔτε φωνὴ δειλίας ἐν τοιούτῳ κινδύνῳ, ἂν δὲν εἶχον τὴν ἀθλίαν, ἀλλ' εἰς τοὺς θνήσκοντας μεγάλην παρηγορίαν, τοῦ νὰ νομίζω ὅτι θνήσκω ὁμοῦ μετὰ πάντων, καὶ πάντες ὁμοῦ μετ' ἐμοῦ. Ἐν τούτοις δ' ἡ ὁμίχλη ἐκείνη διελύθη ὡς καπνὸς ἢ νεφέλη· καὶ ἐφάνη ἡ ἀληθὴς ἡμέρα, καὶ ἔλαμψε καὶ ὁ ἥλιος, ἀλλὰ θαμβός, ὡς ἐπὶ τῶν ἐκλείψεων. Εἰς τοὺς τεθορυβημένους ἡμῶν ὀφθαλμοὺς τὰ πάντα ἐφαίνοντο μεταβεβλημένα, καὶ ὑπὸ βαθεῖαν τέφραν ὡς ὑπὸ χιόνα κεκαλυμμένα. Ἀφ' οὗ δ' ἐπανήλθομεν εἰς Μισηνόν, καὶ ἀνέλαβον ὀλίγον τὰ σώματα ἡμῶν, διήλθομεν νύκτα ὀδυνηρὰν καὶ τεταραγμένην, μεταξὺ ἐλπίδος καὶ φόβου. Ὑπερίσχυσε δ' ὁ φόβος· διότι καὶ ὁ σεισμὸς τῆς γῆς ἐπέμενε, καὶ

πολλοὶ ἐν παραφροσύνῃ διὰ φοβερῶν προῤῥήσεων ηὔξανον καὶ τὰ ἑαυτῶν καὶ τὰ τῶν ἄλλων δεινά. Ἀλλ' ἡμεῖς, ὅσους καὶ ἂν ὑπέστημεν κινδύνους, καὶ ὅσους καὶ ἂν εἰσέτι περιεμένομεν, οὐδόλως ἐσκέφθημεν περὶ ἀναχωρήσεως, πρὶν ἢ μάθωμέν τι περὶ τοῦ θείου μου. Ταῦτα, ἀνάξια τῆς ἱστορίας, δὲν θέλεις τ' ἀναγνώσει ὅπως τὰ γράψῃς· καὶ σὲ αὐτὸν, τὸν ἀπαιτήσαντα, μέμφου, ἂν δὲν σοὶ φανῶσιν οὐδ' ἐπιστολῆς ἄξια ».

Ἡ φοβερὰ αὕτη ἔκρηξις ἐξηφάνισεν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τρεῖς πόλεις τῆς Καμπανίας, τὴν *Πομπηΐαν*, τὸ *Ἡράκλειον* καὶ τὰς *Σταβιάς*. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἐπὶ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εὑρέθη ἀπροσδοκήτως ὅτι αἱ πόλεις αὗται εἶχον μόνον καταχωσθῆ χωρὶς νὰ καταστραφῶσι, καὶ ἔμεινον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον διατετηρημέναι ὑπὸ τὴν τέφραν, ὅπως ἀνορυχθεῖσαι διηγηθῶσι ποτὲ εἰς τὸν νέον κόσμον τὰ μυστήρια τοῦ ἀρχαίου (1). Γεωργοί, φυτεύοντες ἄμπελον, ἀνεκάλυψαν κατὰ τύχην παρὰ τὸν Σάρνον ποταμὸν τινὰς ἀρχαιότητας, καὶ τὸ 1750 ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Κάρολος ὁ Βουρβόνος, ἀρξάμενος τακτικῶν ἀνασκαφῶν, εὗρε πρώτην τὴν Πομπηΐαν, ἥτις ἦτον τῶν ἀβροδιαί-

(1) Ant. de la Gr. Grèce, grav. par Pinaresi et expl. par Guattani, P. 1804. (F. 3 V).

Mazois, ant. de Pompei, 1812. ἐξηκολ. Gau, 1827. ἐτελείωσε Labrouste. Πολυτελὲς συγγρ.

W. Gell and Gaudy, Pompejana. L. 1817, 1830.

Venuti, descr. delle prime scoperte dell'ant. Cità di Ercolano, 1780.

Breton. Pompeia, 1855.

Τὰ λοιπὰ Müller, Hndb. 260, 2.

των Ῥωμαίων ἡ κατοικία, καὶ μικρὰ τῆς Ῥώμης εἰκών. Καὶ τοῦ μὲν Ἡρακλείου, κειμένου βαθέως εἰς λάβαν ὑπὲρ λίθον σκληρὰν, μόνον τινὰ οἰκοδομήματα ἀνεκαλύφθησαν, πρὸς ἃ ἡ κάθοδος γίνεται διὰ σκοτεινῶν φρεάτων. Ἓν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων εἶναι τὸ θέατρον, οὗ ὁ ἀρχιτέκτων, κατ' ἐπιγραφὴν αὐτόθι εὑρεθεῖσαν, ἐκαλεῖτο Π. Νουμίνιος (1). Τῆς δὲ Πομπηΐας ὑπὸ βαθεῖαν ἀλλ' ἐλαφρὰν τέφραν κατακεχωσμένης, ἀνεσκάφη ὑπὲρ τὸ τρίτον, πολλὰς στοὰς, ναοὺς, καὶ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα περιέχον. Παρατηρεῖται δ' ἐν γένει εἰς τοὺς ναοὺς ὁ κατὰ τὸν Τυῤῥηνικὸν τρόπον λίαν προέχων πρόναος. Δυστυχῶς ὅμως πολλὰ τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῆς εὑρέθησαν μεγάλως βεβλαμμένα, καὶ ἐν ἐρειπίων καταστάσει, ἐκ σεισμοῦ ἰσχυροῦ, συμβάντος ἤδη 16 ἔτη πρὸ τῆς ἐκρήξεως. Τῆς πόλεως ταύτης τὰ τείχη εἰσὶν ἐκ λάβας σκληρᾶς ᾠκοδομημένα, καὶ ἔχουσιν ἐπιγεγραμμένας πολλὰς Τυῤῥηνικὰς καὶ Ὀπικὰς ἐπιγραφὰς, καὶ πολλὰς προσέτι Λατινικὰς, παντὸς εἴδους ἀγγελίας περιεχούσας. Μεταξὺ τῶν ἀνασκαφέντων μερῶν εἶναι ἡ πρωτίστη ἀγορὰ, περιλαμβανομένη ὑπὸ μεγάλης στοᾶς δωρικῆς, ἣν κοσμεῖ μεγαλοπρεπῶς Ῥωμαϊκὴ ἀψίς. Σώζονται δὲ περὶ αὐτὴν καὶ διάφορα ἄλλα οἰκοδομήματα, ἐν οἷς καὶ βουλευτήριον, καὶ ναὸς τοῦ Διός. Ἀλλαχοῦ τῆς πόλεως εὑρέθη τὸ θέατρον, καὶ παρ' αὐτῷ ᾠδεῖον ὑπόστεγον, οὗ ὅμως ἡ στέγη κατέπεσε· καὶ περαιτέρω ἕτερον ἀμφιθέατρον. Ἐξ ἐπιγραφῶν δ' ἐγνώσθη ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ θεάτρου ἐκαλεῖτο Ἀρτόριος Πρίμος. Ἀλλ' εἰ καὶ Λατινικὰ ἀπαντῶνται οἰκοδόμων ὀνόματα, αἱ οἰκοδομαὶ ὅμως ἔχουσι ῥυθμὸν ἰσχυρῶς ἑλληνίζοντα, εἴτε διότι ἐν Καμπανίᾳ ἐπεκράτει τότε μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Ἰταλίας ὁ Ἑλληνισμὸς, εἴτε διότι τερπνὰς διαίτας κεκτημένοι

(1) Momsen, I. R. N. 2419.

αὐτόθι οἱ πλούσιοι τῶν Ῥωμαίων, ἠρέσκοντο νὰ εὑρίσκωσιν ὑπὸ τὸν Ἑλληνικὸν οὐρανὸν τῆς Νεαπόλεως ἑλληνικὴν πόλιν, καὶ τὸν ἑλληνικὸν βίον, ὃν ἠγάπων ἤδη καὶ ἐμιμοῦντο. Ἴσως ὅμως καὶ ἡ ἐποχὴ ἣν ἐλέγχουσι τὰ πλεῖστα τῶν αὐτόθι ἀνακαλυφθέντων μνημείων, ἡ ἐσχάτη προχριστιανικὴ ἑκατονταετηρίς, εἶχε τὸν τύπον τοῦτον τῆς καθαρωτέρας ἑλληνικῆς μιμήσεως, πρὶν ἢ διατυπωθῇ τέχνη εἰδικώτερον ῥωμαϊκή.

Αἱ οἰκίαι εἰσὶ μᾶλλον ταπειναὶ ἕνεκα τῶν σεισμῶν, καὶ ἔχουσι μὲν αἱ πλεῖσται τὸ Ἰταλικὸν ὕπαιθρον προαύλιον (Atrium), ἀλλ' αἱ μείζονες καὶ περιστύλια, κατὰ τὸ μεταγενέστερον ἑλληνικὸν σχῆμα, Δωρίου, ἢ Κορινθίου, ἢ ἐνίοτε καὶ Ἰωνικοῦ ποικίλου ῥυθμοῦ, καί τινες τῶν πολυτελεστάτων καὶ κήπους ὑπὸ στοῶν περικυκλουμένους. Πολλαὶ αὐτῶν εἰσὶ μικραὶ, ἀλλ' οὐχὶ εὐτελεῖς, ὡς προσδιωρισμέναι εἰς προσωρινὴν ἐνοίκησιν. Τινὲς ὅμως, τῶν ἐν τοῖς προαστείοις μάλιστα, διακρίνονται διὰ τὴν κομψότητα αὐτῶν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἡ λαμπροτάτη τῶν ἄχρι τοῦδε γνωστῶν, ἡ τοῦ *Μ. Ἀῤῥίου Διομήδους* καλουμένη, κεῖται εἰς τὸ προάστειον, καὶ εἶναι ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Εἶχε δὲ τρεῖς ὀρόφους, ἐξ ὧν διατηροῦνται ἤδη μόνοι οἱ δύο. Ἀπὸ τῆς ὁδοῦ μικρὰ πύλη φέρει εἰς τὸ προαύλιον (Impluvium) (ΠΙΝ. ΙΗ, 6), ἔχον ἄλλοτε κῆπον κατὰ τὸ μέσον, καὶ περὶ αὐτὸν περιστύλιον δώριον, οὗ οἱ κίονες στεροῦνται τῆς ἀρχικῆς ἑλληνικῆς καθαρότητος τῶν μορφῶν, ἔχοντες τὸν ἐχῖνον κατάκοσμον δι' ὠῶν, καὶ τὸν ἄβακα διαφόρως τετμημένον. Εἰς αὐτὸ δ' ἀνοίγονται πᾶσαι αἱ θύραι τῶν περικειμένων δωματίων. Δεξιῶς τῷ εἰσιόντι εἰσὶν αἱ διάφοροι κατοικίαι τῶν ὑπηρετῶν· μεταξὺ δ' αὐτῶν ἀναβάθρα φέρει πρὸς τὸν δεύτερον ὄροφον, περιέχοντα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀχυρῶνα, ἀφ' ἑτέρου δὲ λουτρῶνας, ἐν οἷς σώζεται μέχρι τοῦδε παράθυρον, διατηροῦν ὑελίον. Μετὰ τούτους δ' ἕπεται θάλα-

μος, ἔχων σκεύη μαγειρικὰ, καὶ ἑξῆς οἱ κοιτῶνες, οἵτινες, ταπεινοὶ καὶ μικροὶ, λαμβάνουσι φῶς μόνον ἐκ τῆς θύρας, καίτοι ὄντες ὅλοι κατάγραφοι. Ἐν μέσῳ δ' αὐτῶν εἶναι τὸ ἑστιατόριον, ἡμικυκλικὸν, ἔχον παράθυρα πρὸς τοὺς ἀγροὺς, καὶ τοὺς τοίχους κεκοσμημένους διὰ γραπτῶν παραστάσεων ἰχθύων. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν πολλὰ σκεύη περίεργα, πολυτελῆ καὶ ὡραῖα. Ἡ δ' ἀριστερὰ πλευρὰ περιέχει τὴν ἐξέδραν τῆς ὑποδοχῆς μετ' ἄλλων δωματίων, ὧν ἓν περιλαμβάνε μαρμαρίνην τράπεζαν, κεκοσμημένην κατὰ τὰς γωνίας διὰ κεφαλῶν θηρίων, αἵτινες εἰσὶ μικραὶ ὑδροῤῥόαι· εὑρέθησαν δ' ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ δωματίου καὶ ἀγάλματα, καὶ πολλὰ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα. Παρὰ τὴν ἐξέδραν δὲ, καὶ ὑπὲρ τὰ δωμάτια τῶν ὑπηρετῶν, ἐκτείνεται δῶμα, ἐφ' οὗ ἀπηντήθησαν τὰ ἴχνη μιᾶς τῶν περιπαθῶν σκηνῶν τοῦ φοβεροῦ δράματος. Εἷς τῶν ὑπηρετῶν ἐξῆλθεν ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀποφράδα στιγμὴν, καὶ ἔμφοβον τὸν παρηκολούθησε τὸ πιστὸν καὶ οἰκόσιτόν του ἀρνίον· ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπῆλθε κεραυνοβόλος ὁ θάνατος, καὶ πλησίον ἀλλήλων εὑρέθησαν ὁ σκελετὸς τοῦ οἰκέτου, καὶ ὁ σκελετὸς τοῦ ἀρνίου, φέροντος ἔτι τὸν κώδωνα εἰς τὸν τράχηλον. Ὄπισθεν δὲ τῆς οἰκίας ἐκτείνεται ὁ κῆπος, καὶ εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ὑπόγεια, εἰς ἃ κατέφυγεν ἡ οἰκοδέσποινα μετὰ δύο της τέκνων καὶ δεκαεπτὰ ὑπηρετῶν, ὡς δεικνύουσιν οἱ τύποι τῶν σωμάτων αὐτῶν ἐντὸς τῆς τέφρας ἥτις τοὺς ἀπέπνιξε.

Πολυτελεστάτη ἦν καὶ ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως μεγίστη οἰκία, ἡ λεγομένη τοῦ Φαύνου, ἐξ αἰτίας θαυμασίου ἀγάλματος εὑρεθέντος ἐντὸς αὐτῆς, καὶ κοσμοῦντος ἤδη τοῦ Μονάχου τὴν Γλυπτοθήκην. Ὅλη κατάγραφος, καὶ ζωηρότατα διατηροῦσα τὰ χρώματα, ἔχει καὶ εἰς τὰ ἐδάφη πολλαχοῦ δάπεδα ἐκ συνθέσεως ἀλαβάστρου, ἰάσπιδος καὶ ἀχάτου, ἓν μάλιστα, τὸ ὡραιότατον καὶ ἐντελέστατον πάντων τῶν τοῦ εἴδους τούτου,

κατὰ τὴν ἐξέδραν τὴν μεταξὺ τοῦ κήπου καὶ τοῦ ἄλσους, παριστῶν μάχην τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Μεταξὺ τῶν ἀνακαλυφθέντων μερῶν εἰσὶ καὶ λουτρῶνες, ἔχοντες πάντα τὰ πρὸς λοῦσιν ἀπαιτούμενα μέρη, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰ λοιπὰ πολυτελῆ παραρτήματα ἐφ' οἷς διέπρεπον οἱ λουτρῶνες τῆς Ῥώμης. Πλησίον δὲ τῶν λουτρώνων καὶ μετ' αὐτῶν συνδεδεμέναι ὑφίστανται δύο οἰκοδομαί, ἔχουσαι παραστάδας ἐσωτερικῶς εἰς τοὺς τοίχους, καὶ ἡ μία Ἄτλαντας ἔμπρὸς τῶν παραστάδων, κεκαλυμμέναι δ' ἀμφότεραι διὰ θόλων κιλυνδρικῶν, ἐξ ὧν ὁ εἷς κοσμεῖται ὑπὸ φατνωμάτων, ὁ δ' ἕτερος παραδόξως ὑπὸ διαξεσμάτων, οἷα τὰ τοῦ κορμοῦ τῶν κιονων.

Καθ' Ἑλληνικὸν μάλιστα ῥυθμὸν ἦν ᾠκοδομημένος καὶ ὁ παρὰ τῷ θεάτρῳ ἐν ἐρειπίοις κείμενος ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, δώριος, περίπτερος, ἀρχαϊκὸν τύπον ἔχων. Ἵδρυται δ' ἐν μέσῳ πλατείας τριγωνικῆς, ἣν κοσμεῖ δώριον περιστύλιον, ὡραίους καὶ καθαροῦ ῥυθμοῦ ἔχον τοὺς κίονας. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς δὲ τῆς πλατείας ταύτης ἄγει στοὰ Ἰώνιος, μεταγενεστέρας ἑλληνικῆς διαπλάσεως, καὶ παρ' αὐτὴν ἐκτείνεται ἑτέρα, δωρικὴ αὕτη, ἔχουσα τοὺς ἐχίνους τῶν κιονοκράνων προέχοντας εὐθυγράμμως. Πολλαχοῦ δ' ἀπαντῶνται καὶ Κορινθιακοὶ κίονες καὶ παραστάδες, ὧν τὰ σχήματα εἰσὶν ἐπὶ τὸ ῥωμαϊκώτερον μεταπεποιημένα. Καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς οἰκοδομὰς παρεμβάλλονται νῦμφαι καὶ ἄλλαι ἐντομαὶ διατέμνουσαι τὰς μεγάλας ἐπιφανείας, καὶ διαφόρως καὶ ἐπὶ τὸ ζωγραφικώτερον σκιάζουσαι αὐτάς.

Εἰς δὲ τὸ προάστειον, πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀῤῥίου Διομήδους, ἡ πρὸς τὸ Ἡράκλειον ἄγουσα ὁδὸς, 20' πλάτος ἔχουσα, ἔχει εἰς 500' μῆκος, 60 τάφους ἑκατέρωθεν, κεκοσμημένους διὰ γλυφῶν καὶ γραφῶν. Εἰσὶ δὲ τινὲς μὲν αὐτῶν εἰς σχῆμα ναίσκων, οἱ δὲ πλεῖστοι ὡς βωμοὶ ἐπὶ ὑψηλῆς βαθμιδοειδοῦς βάσεως ἱδρυμένοι, μετὰ

κοσμητικῶν μερῶν κατὰ ῥωμαϊκὸν ῥυθμὸν διατεθειμένων. Εἷς ἐξ αὐτῶν, στρογγύλος τὸ σχῆμα, εἶναι καθαρωτέρως Ἑλληνικός· εἷς δὲ τῶν ὡραιοτέρων εἶναι ὁ τῆς Νευαλείας Τύχης, παριστῶν βωμὸν ἐκ λευκοῦ λίθου ἐπὶ δύο βαθμίδων καὶ βάσεως ἐκ λάβας, μετ' ἀναγλύφων καὶ ἐπιγραφῶν.

Ἀπὸ Τραϊανοῦ μέχρις Ἀντωνείνων (98—138 μ. Χ.)

Ἐπὶ δὲ τῆς λαμπρᾶς καὶ εἰρηνικῆς ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ Τραϊανοῦ μέχρι τῶν Ἀντωνείνων, ἐξηκολούθησεν ἡ τέχνη ἀκμάζουσα, καὶ μεγαλοπρεπῆ ἀνηγέρθησαν καταστήματα, ἰδίως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐφάνη προσωρινῶς ἀναλάμψασα ἡ ἀρχαία φιλοκαλία, καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἥτις κατεκοσμήθη διὰ πολυτελεστάτων οἰκοδομῶν. Διετήρει δ' ἔτι κατα πᾶσαν ταύτην τὴν ἐποχὴν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς χαρακτῆρα μεγαλείου καὶ εὐγενείας, διὰ πλουσίων ἀλλὰ καὶ φιλοκάλων κοσμημάτων ἔτι μᾶλλον ἀναδεικνύμενον. Συγχρόνως ὅμως ἄρχεται ἀπὸ τοῦδε τῶν κοσμημάτων τούτων ἡ ἐπισώρευσις εἰς κατάχρησιν βαθμηδὸν ἐκτρεπομένη· καὶ ἐχνικᾶ ἡ ἀπὸ Δομιτιανοῦ ἤδη (81 μ. Χ.) γινομένη χρῆσις σ τ υ λ ο β α τ ῶ ν συνθέτων ἐξ ἀλλεπαλλήλων στερεοβατῶν ἢ βάσεων τῶν κιόνων, δι' ὧν αἱ κίονες ἀνεδείκνυντο ἐπιμηκέστεροι, καὶ αἱ γραμμαὶ αὐτῶν πολυσυνθετώτεραι.

Τοῦ Τ ρ α ϊ α ν ο ῦ ἡ ἀ γ ο ρ ὰ (Forum Trajani) ἦν, κατ' Ἀμμιανὸν (¹), τὸ θαυμαστότατον οἰκοδόμημα τῆς Ῥώμης, προστεθεῖσα ὡς ἐπέκτασις εἰς τὴν τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἐπὶ μακρὸν παρατεινομένη μεταξὺ τοῦ Καπιτωλίου καὶ τοῦ Κυριναλίου λόφου. Πρὸς αὐτὴν ἔφερεν ἀψὶς θριαμβευτική, καὶ τὰς μὲν δύο πλευρὰς

(¹) ΙΣΤ, 10.

κατεῖχον βιβλιοθῆκαι, κατὰ δὲ τὸ μέσον εἶχε ναὸν τοῦ Τραϊανοῦ, καὶ ἀπέναντι τῆς ἀψῖδος τὴν Οὐλπίαν στοὰν, τὸ πολυτελέστατον ἴσως πάντων τῶν τῆς Ῥώμης οἰκοδομημάτων, μετὰ τετραπλῆς κιόνων σειρᾶς, καὶ μετ' ἐπιχάλκου ὀρόφου, ὑπὸ παμπληθῶν ἀγαλμάτων περικοσμούμενον. Ταύτην τὴν στοὰν αἰνίττεται ὁ Παυσανίας λέγων (1)· *Ῥωμαίοις δὲ ἡ ἀγορὰ μεγέθους εἵνεκα καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης θαῦμα οὖσα, παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν*. Ὀπίσω δὲ καὶ τῆς στοᾶς ταύτης ἀνηγέρθη μεταξὺ δύο μικρῶν ναῶν ἐν ἔτει 113 μ. Χ. ὁ κίων τοῦ Τραϊανοῦ, ἐκ σπονδύλων λευκοῦ μαρμάρου, φέρων τὸν ἀνδριάντα τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ ὕψος ἔχων ποδῶν 100 μετ' αὐτοῦ τε καὶ μετὰ τοῦ 17' ὕψος ἔχοντος στυλοβάτου. Τὸ δὲ πάχος αὐτοῦ εἶναι 10—11', καὶ ἐσωτερικῶς μὲν ἔχει ἀναβάθραν φέρουσαν εἰς τὴν κορυφήν του, ἔξωθεν δὲ ταινίαν ἀναγλύφων ἑλισσομένην περὶ αὐτὸν (2). Ὠκοδόμησε δὲ τὴν ἀγορὰν ταύτην Ἀπολλόδωρος ὁ Δαμασκηνὸς (3), ἔξοχος ἀρχιτέκτων, τὴν τέχνην ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἀναζωογονήσας καὶ ἀποδοὺς αὐτῇ μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτῆς εὐγενείας. Δι' αὐτοῦ καὶ πάμπολλα ἄλλα ἀνήγειρεν οἰκοδομήματα ὁ Τραϊανὸς, λουτρῶνας, γυμνάσια, ᾠδεῖα, ἱπποδρόμια, λιμένας, ὑδραγωγεῖα, καὶ ἐντὸς τῆς Ῥώμης καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς μετὰ τοῦ νεωτέρου Πλινίου ἀλληλογραφίας του. Ἔζευξε δὲ καὶ τὸν Δούναβιν ἐν ἔτει 105 διὰ μεγάλης γεφύρας (4), καὶ ἐν Ἀγκῶνι ἀνήγειρε, διὰ τοῦ Ἀπολλοδώρου πάλιν, ὡραίαν ἀψῖδα ἐκ μεγίστων λίθων λευκῶν, φέρουσαν ἐφιπ-

(1) I, 5. — (2) Bartoli, Columna Trajana. — Pinaresi. — Fabretti, de col. Trajani. R. 1683. — (3) Δ. Κάσσ. ΞΘ, 4. — Προκόπ. π. κτισμ. Δ, 6. — (4) Τζέτζ. Χίλ. Β, 34. — Eckhel, p. 419.

πον ἑαυτοῦ ἀνδιάντα εἰς μνήμην τῆς οἰκοδομῆς τοῦ λιμένος. Ἡ ἀψὶς αὕτη, σωζομένη μέχρι τοῦδε ἄνευ τοῦ ἀνδριάντος, σύγκειται ἐκ μιᾶς θολωτῆς πύλης, διπλοῦν ἐχούσης θριγκὸν εὐθύγραμμον, καὶ κεκοσμημένης διὰ τεσσάρων ἡμικιόνων κορινθιακῶν, βαινόντων ἐπὶ στυλοβατῶν. Ἐπίσης δ' ἐκ λευκοῦ, παρίου λίθου εἶναι καὶ ἡ ἀνεγερθεῖσα ἐπ' αὐτοῦ ἐν Βενεβέντῳ κατὰ τὸ 113 μ. Χ. εἰς μνήμην τῆς κατασκευῆς τῆς διὰ τῶν Ἄλπεων ἀγούσης ὁδοῦ (Πιν. Κ, 1).

Ἦν δὲ καὶ ὁ Ἀ δ ρ ι α ν ὸ ς (114 μ. Χ.) φιλότεχνος ἅμα καὶ τεχνογνώστης, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ οἴησιν φιλοκαλίας τοσαύτην κεκτημένος, ὥστε ἐκ ταπεινῆς πρὸς ὁμότεχνον ζηλοτυπίας παρήχθη εἰς ἔγκλημα, καὶ εἰς θάνατον κατεδίκασε τὸν καὶ ἐπὶ τοῦ προκατόχου του καὶ ἐπ' αὐτοῦ διαπρέποντα, εἰς κολακείαν δὲ τὴν τέχνην μὴ ταπεινοῦντα διάσημον ἀρχιτέκτονα, τὸν Δαμασκηνὸν Ἀπολλόδωρον, διότι μεταξὺ ἄλλων ἐτόλμησε νὰ κατακρίνῃ τὸν κατ' ἴδιον σχέδιον τοῦ Αὐτοκράτορος οἰκοδομηθέντα ναὸν τῆς Ἀ φ ρ ο δ ί τ η ς καὶ Ῥ ώ μ η ς, εἰπὼν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀνεγερθῇ ἐπὶ ὑψηλοτέρου στερεοβάτου, ὅπως ᾖ καταφανέστερος ἐκ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ, ὅτι ἦτον μικρὸς ὡς πρὸς τὰ ἐνιδρυμένα ἀγάλματα, καὶ ὅτι εἰς τὰ θεμέλια αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ κτισθῶσι θόλοι διὰ τὰς μηχανὰς τὰς χρησίμους εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ παρακειμένου ἀμφιθεάτρου. Ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ βαρβάρως ἐφόνευσε τὸν εὔτολμον σύμβουλον ὁ Ἀδριανὸς, τὴν συμβουλὴν ὅμως αὐτοῦ ἐσεβάσθη, καὶ, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων ἐρειπίων ἀποδείκνυται, κατ' αὐτὴν ᾠκοδόμησε τὸν ναὸν, τὸν μέγιστον τῶν ἐν Ῥώμῃ ἀνεγερθέντων ποτέ (ΠΙΝ. ΙΗ, 6). Ἐντὸς προαυλίου 300′ μῆκος καὶ 500′ πλάτος ἔχοντος, καὶ κοσμουμένου ὑπὸ διπλοῦ περιστυλίου, τὸ πλεῖστον ἐκ λίθου λευκοῦ, περιελαμβάνετο ναὸς 333 τὸ μῆκος, τὸ δὲ πλάτος 160′, καὶ ἔξωθεν μὲν δίπτερος, δεκάστυλος, κορινθιακὸς, ἐντὸς δὲ διπλοῦς, ἔχων,

κατὰ τὸν μεσοτοιχον τῆς διαιρέσεως δύο ἀντινώτους παστάδας, περιεχούσας τῶν δύο θεῶν τὰ ἀγάλματα· εἰς δὲ τοὺς πλαγίους τοίχους ἐντετμημένας παστάδας μικράς, ὧν ἐμπρὸς ἵσταντο Κορινθιακοὶ κίονες. Ἡ ὀροφὴ τέλος αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ἐξ ἐπιμήκους θόλου ἐπιχάλκου μετὰ χρυσῶν φατνωμάτων, καὶ ἀπέληγεν εἰς ἀετώματα κοσμούμενα διὰ γλυπτικῶν συμπλεγμάτων, ἅτινα παρίστων τοῦ Ῥωμύλου τὸν μῦθον.

Ἐξέτεινε δὲ καὶ τὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ Τραϊανοῦ ἀγορὰν ὁ Ἀδριανὸς δι' ἄλλης τρίτης, ἥτις ἐπερατοῦτο δι' ἀψίδος καὶ αὐτή, καὶ εἰς ἧς τὸ μέσον ἡ βουλὴ τῷ ἀνέθηκε ναὸν μέγιστον.

Καὶ τὴν προσφιλῆ του δὲ κατοικίαν, τὴν Τιβουρτινὴν ἔπαυλιν, κατεκόσμησε διὰ ποικίλων καὶ πολυτελεστάτων οἰκοδομῶν, τοῦ τε Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ῥυθμοῦ, ὀνομάσας αὐτάς, καθ' ἃ ἐμιμοῦντο περιφημότατα τῆς γῆς καταστήματα, *Λύκειον*, *Ἀκαδημίαν*, *Πρυτανεῖον*, *Ποικίλην*, καὶ ὡς καὶ *Τέμπη* καὶ *Ἅδην*. Εἶναι δ' ἡ ἔπαυλις αὕτη ἀπέραντος τὴν σήμερον ἐρειπίων λαβύρινθος, ἐκτεινόμενος ἐπὶ 7 μίλια, καὶ πλουσιωτάτη πηγὴ ἀγαλμάτων καὶ ψηφοθετημάτων (1).

Ὁ δὲ Τάφος τοῦ Ἀδριανοῦ, περιγραφόμενος ὑπὸ Προκοπίου (2), ἔκειτο ἀπέναντι τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Αὐγούστου, καὶ συνέκειτο ἐκ βάσεως τετραγώνου, ἧς ἑκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 320', καὶ ἥτις, σωζομένη μέχρι τοῦδε, χρησιμεύει εἰς φρούριον (Forte St. Angelo). Ἐπὶ τῆς βάσεως δὲ ταύτης ὑψοῦντο τρεῖς ἐπάλληλοι στρογγύλοι δόμοι, πρὸς τὰ ἄνω μειούμενοι, καὶ φέροντες ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐν τεθρίππῳ κολοσσαϊκὸν τὸν ἀνδριάντα τοῦ Αὐτοκράτορος.

---

(1) Pirro Ligonio καὶ Fr. Contini, Pianta della villa Tiburti d. Adriano. R. 1751. — Winkelm. W. VI, I, p. 291, — (2) Πολ. Γοτθ. Α, 22.

Καὶ τῆς Ἑλλάδος δὲ, καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, ἐκηρύττετο φίλος ὁ Ἀδριανὸς, καὶ ἐδαψίλευσε μὲν χάριτας εἰς πολλὰς τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, καὶ μεγάλα ἀνήγειρεν οἰκοδομήματα ἐν αὐταῖς, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατεκόσμησε τὰς Ἀθήνας λαμπρῶς. Αὐτὸς ἀπεπεράτωσε καὶ ἀφιέρωσε τὸ Ὀλύμπιον, ναὸν ἀρχαιότατον, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἀκροπόλεως κείμενον (1), καὶ ὅστις ἐλέγετο ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐθεμελιώθη ὑπὸ Δευκαλίωνος (2). Ὁ Πεισίστρατος ἠθέλησε νὰ οἰκοδομήσῃ αὐτὸν κατὰ λαμπρὸν δωρικὸν σχέδιον ἐν ἔτει 350 π. Χ., ἀλλ' αἱ ταραχαὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν τῷ ἐπέτρεψαν νὰ προβῇ (3). Ἀντίοχος δὲ Δ', ὁ Ἐπιφανὴς (174 π. Χ.), ἀνέλαβε τὴν συντέλεσιν τῆς οἰκοδομῆς κατὰ νέαν μεγαλοπρεπεστέραν διάθεσιν ῥυθμοῦ Κορινθιακοῦ, δι' ἀρχιτέκτονος τοῦ Ῥωμαίου Κοσσουτίου, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἔκτοτε οἱ Ῥωμαῖοι ἡμιλλῶντο εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Βιτρούβιος (4) ἐπαινεῖ τὸ ἔργον τοῦ Ῥωμαίου τούτου καλλιτέχνου, τὸ μέγεθος τοῦ σηκοῦ, τὸ δίπτερον αὐτοῦ περιστύλιον, τὴν ἐπιδεξιότητα, τὴν τέχνην καὶ τὴν συμμετρίαν τῆς θέσεως τῶν ἐπιστυλίων καὶ τῶν λοιπῶν κοσμητικῶν μερῶν τοῦ ναοῦ (5). Ἀφῆκεν ὅμως καὶ ὁ Ἀντίοχος, ἀποθανὼν, ἡμίεργον τὸν ναὸν, καὶ μετὰ 78 ἔτη ὁ Σύλλας ἥρπασε τοὺς ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας αὐτοῦ διαθέσεως ἀχρήστους διαμείναντας δωρικοὺς κίονας, οὓς μετεχειρίσθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Καπιτωλίου Διὸς (6), ὄντα ἔτι τότε δωρίου ῥυθμοῦ, καὶ

(1) Θουκ. Β, 15. — (2) Παυσ. Α, 18. — (3) Πλούτ. Σύλ. 32. — Λουκ. Ἰκαρομεν. 24. — (4) VI, Praef. 15 καὶ 17. — (5) Ἰδ. καὶ Ἀθην. Ε, 194 Α. — Στράβ. Θ, 396. — T. Liv. XLI, 20. — Vellej. I, 10. — Bœckh, C. I. G. 363. — (6) Pl. 36, 6.

μόνον μεταγενεστέρως μεταποιηθέντα εἰς Κορίνθιον. Αἱ τοῦ Αὐγούστου δὲ φίλαι ἢ ὑποτελεῖς πόλεις καὶ οἱ βασιλεῖς ἀνέλαβον διά κοινοῦ ἐράνου τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Ὀλυμπείου ([1])· ἀλλὰ διεκόπησαν αὖθις, καὶ μόλις συνεπλήρωσεν αὐτὸ ὁ Ἀδριανὸς ἐν Ὀλ. 227, γ'. ὡς λέγει Δίων ὁ Κάσσιος ([2])· *Ἀδριανὸς δὲ τότε Ὀλύμπιον τὸ ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς ἵδρυται, ἐξεποίησε*· καὶ ὁ Λίβιος ([3])· Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine. Τὰ σωζόμενα αὐτοῦ λείψανά εἰσι 16 ὡραῖοι κορινθιακοὶ κίονες, ἔχοντες ὕψος 60', καὶ διάμετρον 7' 1/2, ἐπὶ τεχνητοῦ ἱδρυμένοι χώματος, ὅ περιβάλλει πάγιος τοῖχος. Ἡ περιφέρειαα τοῦ περιβόλου αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἦν 2300'. Συμπεραίνεται δ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐρειπίων ὅτι ὁ Ναὸς ἦν δεκάστυλος, ἔχων ἀνὰ 20 κίονας εἰς τὰς μακροτέρας πλευράς, καὶ εἰς ταύτας μὲν διπλῆν τὴν σειράν, εἰς δὲ τὰς βραχείας τετραπλῆν (Circa dipteron collocationem, κατὰ Βιτρούβιον), ἄρα ἐν ὅλοις 120 κίονας, καὶ διαστάσεις 354×171'([4]). Ἀνεσκάφησαν δὲ καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν θεμέλια τοῦ περιβόλου τοῦ Ναοῦ, ἔχοντα πρὸς τῇ βορειοδυτικῇ γωνίᾳ λείψανα πύργου ἡμικυκλικοῦ, ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐκεῖ ἦτον ἡ εἴσοδος τοῦ περιβόλου, ὅστις, συνεχόμενος μετὰ τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἐχρησίμευε βεβαίως αὐτῇ καὶ ὡς προμαχών.

([1]) Suet. Aug. 60.—([2]) ΞΘ, 16. — ([3]) XL, 20. — Ἰδ. καὶ Ἀθήν. Ε', 5. — Στρβ. Θ. — Spartian. v. Hadrian. XIII. — Vitr. Proem. in L. 7. — C. I. G, N. κ. 331. — Παυσ. Α. 18. — ([4]) Οἱ 3 μέγιστοι ναοὶ τῆς Ἑλλλάδος· Ὁ τῆς Ἐφέσου, κατὰ Pl., 425×220. Ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Μίλητον, κατὰ καταμετρήσεις, 368×165. Ὁ Ἐλευσίνιος, ὁμοίως, 216×178.—Ὁ δὲ τοῦ Διὸς ἐν Ἀκράγαντι, 358×172, καὶ ἐν Σελινοῦντι, 331×161, δὲν συνετελέσθησαν.

Παρὰ τῷ ναῷ δ' ἀνήγειρε πολυτελῆ πύλην, ἴσως τὴν τῆς πόλεως, τὴν ἀνοιγομένην ἀπέναντι καὶ πλησιέστατα τῆς πύλης τοῦ περιβόλου, ἔχουσαν δὲ μίαν μὲν ἀψίδα κάτω, ἐπ' αὐτῆς δὲ τρεῖς εὐθυγράμμους πυλίδας, ἐφ' ὧν ἀέτωμα, καὶ κοσμουμένην διὰ ρωμαϊκῶν ἡμικιόνων, ὁπωσοῦν ἐπιπέδου ἐργασίας. Ὡς ἐκ τῆς διπλῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις ἀναγινώσκεται ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τῆς ἀψίδος,

Αἵδ' εἴσ' Ἀθῆναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις·
Αἵδ' εἴσ' Ἀδριανοῦ κ' οὐχὶ Θησέως πόλις,

πολλοὶ ἐξέλαβον ὅτι ἡ πύλη αὕτη διῄρει τὴν πόλιν τοῦ Θησέως και τὴν Ἀ δ ρ ι α ν ο ύ π ο λ ι ν, ὡς ἐκαλεῖτο μέρος τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σπαρτιανοῦ· Cum titulos in operibus non amaret (Hadr.), multas civitates Hadrianopoles apellavit, et ipsam Carthaginem et Athenarum partem. Ταύτην τὴν ὑποτιθεμένην Ἀδριανούπολιν νομίζουσιν ὅτι ὀνομάζει Νέας Ἀθήνας (Novae Athenae) σωζομένη τις ἐπιγραφὴ τοῦ κατεστραμμένου ὑδραγωγείου τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντωνείνου, δι' οὗ τὸ ὕδωρ διωχετεύετο εἰς τοῦτο, ὡς φρονοῦσι, τὸ μέρος τῆς πόλεως· καὶ πρεσβεύουσι προσέτι ὅτι τὴν συνοικίαν ταύτην τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὅταν, ἐν φωνῇ Ὀλύμπιον, συγχέων δῆθεν, γράφῃ Στέφανος ὁ Βυζάντιος τὰ ἑπόμενα· *Τόπος ἐν Δήλῳ, ὃν κτίσαντες Ἀθηναῖοι χρήμασιν Ἀδριανοῦ, νέας Ἀθήνας Ἀδριανὰς ἐκάλεσαν.* Ἀλλ' ἐκ τοῦ Πλάτωνος τοὐλάχιστον ἐξάγεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ὑπῆρχον πέριξ τοῦ Ὀλυμπίου οἰκίαι τοῦ Ἄστεος· διότι ὁ Σωκράτης λέγει[1]· « *Ἀτὰρ Λυσίας ἦν, ὡς ἔοικεν, ἐν ἄστει* ». Ὁ δὲ Φαῖδρος ἀπαντᾷ « *Ναί, παρ'*

(1) Φαιδρ. 28.

Ἐπικράτει, ἐν τῇδε τῇ πλησίον τοῦ Ὀλυμπίου οἰκίᾳ τῇ Μορυχίᾳ ». Ὥστε πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἦν αὕτη ἡ πύλη ἡ ἐκ τῆς πόλεως πρὸς τὸ προάστειον φέρουσα τὸ περὶ τὸ Ὀλύμπιον, ὡς καὶ ὁ σχολιαστὴς Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐνταῦθα θέτει πύλην τῆς πόλεως· νέαι δ' Ἀθῆναι ὅτι ὀνομάζονται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αἱ Ἀθῆναι ἐν γένει, ὡς δῆθεν ἀνακαινισθεῖσαι ὑπ' Ἀδριανοῦ. Ἀδριανόπολις δ' ἦτον ἄλλο μέρος τῆς πόλεως, πιθανῶς τὸ περιέχον τὰ λαμπρότατα τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκοδομημάτων τοῦ Αὐτοκράτορος, περὶ ὧν λέγει ὁ Παυσανίας [1]· *Ἀδριανὸς δὲ κατεσκευάσατο μὲν καὶ ἄλλα Ἀθηναίοις, ναὸν Ἥρας καὶ Διὸς Πανελληνίου καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινόν· τὰ δὲ ἐπιφανέστατα ἑκατὸν εἴκοσι κίονας Φρυγίου λίθου. Πεποίηνται δὲ καὶ ταῖς στοαῖς κατὰ τὰ αὐτὰ οἱ τοῖχοι. Καὶ οἰκήματα ἐνταῦθά ἐστιν ὀρόφῳ τε ἐπιχρύσῳ καὶ ἀλαβάστρῳ λίθῳ, πρὸς δὲ ἀγάλμασι κεκοσμημένα καὶ γλυφαῖς. Κατάκειται δὲ ἐς αὐτὸ βιβλία. Καὶ γυμνάσιόν ἐστιν ἐπώνυμον Ἀδριανοῦ, κίονες δὲ καὶ ἐνταῦθα ἑκατὸν, λιθοτομίας τῆς Λιβύων.* Πιθανῶς δὲ τῶν στοῶν τούτων μέρος εἶναι τὸ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἀγορὰν σωζόμενον τετράγωνον μετὰ 10 κορινθιακῶν κιόνων, βαινόντων ἐπὶ στυλοβατῶν, καὶ ἐχόντων προμόχθους (consoles). Φαίνονται δὲ καὶ παρὰ τὰ τείχη αὐτοῦ, εἰς 23′ ἀπόστασιν, ἴχνη ἀρχαίας στοᾶς, καὶ παρὰ τὸ βόρειον τεῖχος μιᾶς τετραγώνου καὶ δύο στρογγύλων παστάδων, 34′ ἑκάστης. Καὶ ἡ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ τετραγώνου ὑφισταμένη ἐκκλησία, ἡ Μεγάλη Παναγία, διατηρεῖ λείψανα ἀρχαίου οἰκοδομήματος.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Μουσείου ὑπάρχον μνημεῖον τοῦ Σελευκίδου Φιλοπάππου, ἐγγόνου τοῦ Ἀντιόχου, τελευταίου τῆς Κομαγηνῆς βασιλέως, ὃν ἐξεθρόνισεν ὁ Βεσπεσια-

[1] 1, 28.

υὸς (69), κομίσας τοὺς υἱούς του *Καλλίνικον καὶ Ἐπιφανῆ* εἰς Ῥώμην. Ἐξ αὐτῶν ὁ Ἐπιφανὴς εἶχε τρεῖς υἱοὺς, καὶ τοὺς τρεῖς Ἀντιόχους καλουμένους. Καὶ ὁ μὲν πρωτότοκος διετήρει τὸ ἐπίθετον Βασιλέως, ὁ ἄλλος ἐγένετο ὕπατος Ῥώμης, καὶ ὁ τρίτος, ἐγγραφεὶς εἰς τον δῆμον τῶν Βησσαιέων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἣν αὐτὸς ὁ ἐπικληθεὶς φιλόπαππος, κατὰ τὸ ἔθος τῶν τότε ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν δυναστειῶν. Τὸ μνημεῖον τοῦτο, ὅ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (1) διὰ τῶν λέξεων· *Μουσεῖον .. ὕστερον δὲ μνῆμα αὐτόθι ἀνδρὶ ᾠκοδομήθη Σύρῳ*, εἶναι τοῖχος ὑψηλὸς ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀποτελῶν καμπύλην, ἧς τὸ κοῖλον ἀφορᾷ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, καὶ διαιρεῖται εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους σειρὰς κεκοσμημένας διὰ γλυφῶν. Ἐπὶ τῆς κατωτέρας εἶναι ἐπειργασμένος θρίαμβος Τραϊανοῦ, τοῦ εὐεργέτου τῶν τέκνων τοῦ Ἐπιφανοῦς· ἐπὶ τῆς δευτέρας, τρεῖς ἀνδριάντες ἐν κόγχαις, ἐν τῷ μέσῳ ὁ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Φιλοπάππου ἐν τεθρίππῳ, πρὸς δυσμὰς ὁ τοῦ πάππου του, Βασιλέως Ἀντιόχου τοῦ Ἀντιόχου, καὶ πρὸς ἀνατολὰς ὁ τοῦ γενάρχου των, Σελεύκου τοῦ Νικάτορος. Εἰς τὴν τρίτην τέλος σειρὰν ἵσταντο ὡς ἀκρωτήρια οἱ ἀνδριάντες τῶν τριῶν ἀδελφῶν. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ μετὰ τοῦ ἀγάλματος τοῦ *Βασιλέως Ἀντιόχου* κατεστράφη.

Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἀδριανὸς πολλὰ καὶ μεγάλα πολυτελῆ ἢ χρήσιμα ἐξετέλεσεν ἔργα, οἷον διωχέτευσεν εἰς Κόρινθον τῆς Στυμφάλου τὴν λίμνην, κατεσκεύασε τὴν Σκιρωνίδα ὁδὸν κτλ. Εἰς τὰ ἐνδότερα δὲ τῆς Μέσης Αἰγύπτου τὴν πόλιν Βῆσαν, ὅπου ἐπνίγη ὁ προσφιλής του Ἀντίνοος, μετωνόμασε Ἀντινοόπολιν, καὶ μετῳκοδόμησε κατὰ σχέδιον ὡραῖον καὶ κανονικῶς Ἑλληνικὸν, δι' ὃ μέχρι τοῦδε εὑρίσκονται αὐτόθι κορινθιακοὶ κίονες ἰδιοῤῥύθμου κατασκευῆς (2).

---

(1) A, 25. — (2) Descr. de l' Eg. T. IV, pl. 53.

Ἐν Νεμαυσῷ δὲ (Nismes) τῆς Γαλλίας ἀνήγειρεν ὁ Ἀδριανὸς μέγα οἰκοδόμημα εἰς τιμὴν Πλωτίνης, τῆς γυναικὸς τοῦ Τραϊανοῦ, ἥτις εἶχε συντελέσει εἰς τὸν ἐνθρονισμόν του. Ἦτον δὲ ναὸς συγχρόνως καὶ στοά, συγγενὲς ἔχον τὸ σχέδιον πρὸς τὸ ἕτερον ἀρχιτεκτονικὸν μεγαλούργημα τοῦ αὐτοκράτορος, τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ῥώμης. Καὶ τοῦτο εἶναι ὁμοίως ἐπίμηκες παραλληλόγραμμον, ὑπὸ κυλινδρικοῦ θόλου κεκαλυμμένον, εἰς τὰς μακράς του πλευρὰς ἔχον νύμφας ἐσωτερικῶς, καὶ πρὸ αὐτῶν σειρὰν κιόνων ῥωμαϊκῶν. Κοσμοῦσι δὲ τὸν θόλον οὐχὶ φατνώματα, ἀλλὰ ζῶναι ἐγκάρσιοι, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ γραφῶν ἄλλοτε. Εἰς τὴν ἀπέναντι δὲ τῆς εἰσόδου ἐλάσσονα πλευρὰν μεγάλη κογχὴ τετράγωνος κοσμεῖται εὐρύθμως καὶ φιλοκάλως ὑπὸ παραστάδων καὶ ὀρθοστατῶν, καὶ ἔξωθεν περιεκύκλου τὸ οἰκοδόμημα δεύτερος τοῖχος ἀποτελῶν τὴν στοάν. Σώζεται δὲ ἤδη ὁ σηκὸς ἄνευ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτοῦ κόσμου.

Ἀπὸ δὲ Ἀντωνείνου (138) ἐγένετο ἤδη ἐπαισθητοτέρα ἡ παρακμὴ τῆς φιλοκαλίας, καὶ ἀντὶ ἐφευρέσεως νέων σχημάτων, ἤρξατο ἄκομψος καὶ φορτικὴ ἐπισώρευσις κοσμημάτων, καὶ τῶν ὄγκων κατάχρησις. Τὴν Ἑλλάδα ὅμως, καὶ μάλιστα τὰς Ἀθήνας, ἐκόσμησε διὰ πολυτελεστάτων οἰκοδομῶν ἡ φιλογένεια καὶ ἡ ἐλευθεριότης μεγάλου τινὸς πολίτου αὐτῶν, τοῦ Τιβ. Κλαυδ. Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἐκ Μαραθῶνος, υἱοῦ Ἀττικοῦ, Ἀσιάρχου ἐπὶ Νέρβα, καὶ καταγομένου ἀπὸ Μιλτιάδου. Ἀφ' οὗ ὁ πάππος αὐτοῦ ἐδημεύθη, κατηγορηθεὶς τοῖς Ῥωμαίοις δι' ἐπιβολὴν εἰς τυραννίδα, εὗρεν ὁ πατήρ του θησαυρὸν « *ἐν μιᾷ τῶν οἰκιῶν ἃς πρὸς τῷ θεάτρῳ ἐκέκτητο,* » κατὰ Φιλόστρατον (1), καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· « *Θησαυρὸν, ὦ βασιλεῦ, ἐπὶ τῆς*

---

(1) Β. Ἡρώδ.

ἐμαυτοῦ οἰκίας εὕρηκα. Τί οὖν περὶ αὐτοῦ κελεύεις; » Ὁ δὲ, ἀπεκρίθη· « *Χρῶ* » καὶ ὅταν ὁ Ἀττικὸς τὸν εἰδοποίησεν ὅτι ὁ θησαυρὸς εἶναι μέγιστος, τῷ ἀπεκρίθη πάλιν « *Παραχρῶ* ». Νέος ἐδόθη ὁ Ἡρώδης εἰς τὴν σπουδὴν, καὶ ἐγένετο εἷς τῶν πρωτίστων σοφιστῶν καὶ ῥητόρων τῆς ἐποχῆς του, ὥστε ἐπωνομάζετο *ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα.* Τὸ **143** μ. Χ. ὠνομάσθη ὕπατος εἰς Ῥώμην, καὶ ἔπειτα διδάσκαλος τοῦ Μ. Αὐρηλίου καὶ τοῦ συμβασιλέως του Λ. Οὐήρου, τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Ἀντωνείνου. Τὸν δὲ ἀπέραντον πλοῦτόν του μετεχειρίσθη πρῶτον μὲν εἰς ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ του, εἰς ἣν ὅμως ἀπέτυχεν ἐντελῶς ἕνεκα τῆς βλακίας τοῦ παιδὸς, δεύτερον δ' εἰς μεγαλοπρεπεῖς εὐεργεσίας εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε κατὰ Φιλόστρατον, « *ὁ πλοῦτος ἀνέβλεψε παρὰ τῷ Ἡρώδῃ* ». Αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐκ νέου τὸ ἐν Ἀθήναις Παναθηναϊκὸν σ τ ά δ ι ο ν, ὃ εἶχεν (**350** π. Χ.) οἰκοδομήσει Λυκοῦργος ὁ Λυκόφρονος κατὰ Πλούταρχον (1), λέγοντα· « *Καὶ τῷ σταδίῳ τῷ Παναθηναϊκῷ τὴν κρηπῖδα περιέθηκεν, ἐξεργασάμενος τοῦτο, καὶ τὴν χαράδραν ὁμαλὴν ποιήσας* ». Ὁ δ' Ἡρώδης, κατὰ Φιλόστρατον (2), « *εἴσω τεττάρων ἐτῶν ἐπετέλεσεν, ἔργον συνθεὶς ὑπὲρ πάντα τὰ θαυμάσια· οὐδὲν γὰρ θέατρον αὐτῷ ἁμιλλᾶται* ». Περιγράφει δ' ὁ Παυσανίας (3) τὸ στάδιον τοῦτο ὡς ἕπεται· « *Τὸ δὲ ἀκούσασι μὲν οὐχ ὁμοίως ἐπαγωγὸν, θαῦμα δ' ἰδοῦσι, στάδιόν ἐστι λευκοῦ λίθου. Μέγεθος δὲ αὐτοῦ τῇδε ἄν τις μάλιστα τεκμαίροιτο. Ἄνωθεν ὄρους ὑπὲρ τὸν Ἰλισσὸν ἀρχόμενον ἐκ μηνοειδοῦς καθήκει πρὸς τὴν ὄχθην εὐθύ τε καὶ διπλοῦν. Τοῦτο ἀνὴρ Ἀθηναῖος ᾠκοδόμησε, καὶ οἱ τὸ πολὺ τῆς λιθοτομίας τῆς Πεντέλησιν ἐς τὴν οἰκοδομὴν ἀνηλώθη* »· Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ σταδίου τούτου ἵστατο ὁ Ναὸς τῆς Τύχης, ἐπὶ δὲ τῆς βορείας ὁ τάφος τοῦ Ἡρώδου.

(1) Β. Ι' Ῥητόρ. Λυκ. — (2) Β. Ἡρ. Ε. — (3) Α. 19.

Ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν δ' ᾠκοδόμησεν ὁ αὐτὸς εἰς μνήμην τῆς γυναικός του Ῥηγίλλας τὸ Ὠδεῖον ἢ τὸ θ έ α τ ρ ο ν, οὗ ἰσχυρὸν ἐρείπιον σώζεται, ῥωμαϊκὸν ἔχον τὸ διάγραμμα, τὰς θύρας καὶ θυρίδας καμαρωτάς, καὶ τὰ ἐδάφη ψηφόθετα, καὶ περὶ οὗ λέγει ὁ Παυσανίας (1)· *Τοῦτο γὰρ μεγέθει τε καὶ εἰς τὴν πᾶσαν ὑπερῆρχε κατασκευήν. Ἀνὴρ Ἀθηναῖος ἐποίησεν Ἡρώδης ἐς μνήμην ἀποθανούσης γυναικός. Ἐμοὶ δὲ ἐν τῇ Ἀτθίδι συγγραφῇ τὸ ἐς τοῦτο παρείθη τὸ ᾠδεῖον, ὅτι πρότερον ἔτι ἐξείργαστό μοι τὰ ἐς Ἀθηναίους ἢ ὑπῆρκτο Ἡρώδης τοῦ οἰκοδομήματος* ». Κατεκόσμησε δὲ καὶ ἄλλα μέρη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ ἐπαύλεις τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Κηφισίας (2), καὶ Ναὸν Ἀθηνᾶς ἀνήγειρεν εἰς Μυῤῥινοῦντα, καὶ εἰς Κόρινθον ᾠκοδόμησε θέατρον, καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα ἀνήγειρεν ἀλλαχοῦ, μαρτυρούμενα ὑπὸ ἐπιγραφῶν.

Ἀπὸ Μ. Αὐρηλίου μέχρι Γαλιηνοῦ (161 — 260).

Ἀλλὰ πρὸ πάντων μετὰ Μάρκον Αὐρήλιον (161 μ. Χ.) κατεστράφη ἐντελῶς ἡ φιλόκαλος ἀρχαία ἀφέλεια. Τὰ κοσμήματα ἔκτοτε σωρεύονται εἰς βαθμὸν ὥστε, συνταράττοντα τὴν εὐκρίνειαν, παράγουσι σύγχυσιν· Μεταξὺ τῶν πρωτίστων μερῶν παρενείρονται πάρεργα καὶ δευτερεύοντα, ἀλλοιοῦντα τῶν κυριωτέρων σχημάτων, ὡς τοῦ γείσου, τὸν ἰδιάζοντα καὶ διακεκριμένον χαρακτῆρα, καὶ καταστρέφοντα τῶν εὐθειῶν γραμμῶν καὶ τῶν μεγάλων ἐπιφανειῶν τὴν σεμνὴν εὐγένειαν. Οὕτως ἀνάγλυφα καλύπτουσιν ἀπό τινος ἤδη τοὺς κίονας, διπλαῖ παστάδων σειραὶ καὶ ἡμικίονες διατέμνουσι τὰ τείχη, καὶ πρόμοχθοι τοὺς θριγκούς, καὶ ὀρθοστάται συσσωρευόμενοι ἐπαλλήλως συνδέονται μεθ' ἡμικι-

(1) Ζ, 20. — (2) Aul. Gell. I, 2.

όνων, καὶ σειραὶ μικρῶν κιόνων βαινόντων ἐπὶ προμόχθων χρησιμεύουσιν εἰς ἁπλῆν κόσμησιν τῶν ἄνω μερῶν τῶν τοίχων, χωρὶς νὰ φέρωσιν ἐπικείμενα βάρη κατὰ τὸν κυρίως προορισμὸν τοῦ κίονος. Ἡ δὲ ζωοφορος πολλάκις ἢ προέχουσα κάμπτεται, ἢ κυρτοῦται εἰσέχουσα, ὥστε πάντα τὰ οἰκοδομικὰ μέρη, ἀπολέσαντα τὴν ἀρχικήν των ἁπλότητα, ἔπαυσαν ἀνταποκρινόμενα εἰς τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐπενοήθησαν, καὶ χαρακτηριστικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἦν ἀπὸ τοῦδε ἡ ἄρρυθμος, καὶ ἑπομένως μονότονος ποικιλία, ἥτις ὅμως, εἰς τ' ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα, ἐπιτυγχάνει ἐνίοτε ζωγραφικήν τινα χάριν καὶ ἐντύπωσιν. Ἡ δὲ χειρουργία, κατ' ἀρχὰς μὲν διετηρεῖτο ἀξιέπαινος εἰσέτι· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀπέβαινε βαθμηδὸν βαρεῖα εἰς τὰ καθέκαστα, καὶ τὰ κοσμήματα, ὅσῳ πολυπληθέστερα ἐπυκνοῦντο, τόσῳ ἀμελέστερον ἐξετελοῦντο, προοδοποιοῦντα οὕτω καὶ τοῦ ὑλικοῦ τούτου μέρους τῆς τέχνης τὴν ἐξαχρείωσιν.

Ἐπὶ Κομμόδου (180-193 μ. Χ.) ἀνηγέρθη ναὸς τοῦ Μ. Αὐρηλίου, ἔχων κοίλην τὴν ζωοφόρον. Τινὲς τῶν κιόνων αὐτοῦ σώζονται εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ σημερινοῦ τελωνείου. Τοῦ δὲ Σεπτ. Σεβήρου (203 μ. Χ.) σώζεται ἡ ἀψὶς, συγκειμένη ἐκ τριῶν θολωτῶν πυλῶν, μιᾶς μείζονος ἐν μέσῳ δύο ἐλασσόνων. Ἔχει δὲ βαρὺν καὶ εὐθύγραμμον τὸν θριγκὸν, καὶ τέσσαρας κίονας, ὧν οἱ δύο μέσοι προέχουσιν, ἴσως διότι ἔφερον ἀνδριάντας, καὶ κοσμοῦνται ὑπερμέτρως δι' ἀκόμψων γλυφῶν. Τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος τάφος ὑποτίθεται ὑπό τινων (1) τὸ ἀναφερόμενον Σεπτιζώνιον, κατεδαφισθὲν ἐν τῷ 16ῳ αἰῶνι. Ἴσως δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεικόνισις εἶναι παλαιαί τινες παραστάσεις πυργοειδοῦς οἰκο-

(1) Kugler, Kunstgesch. X, A. σ. 800,

δομήματος, ἔχοντος ἀλλεπαλλήλους θέσεις κιόνων οὐχὶ πυραμιδοειδῶς μειουμένων.

Τοῦ δὲ Καρακάλλα (211—218) οἱ λουτρῶνες ἦσαν οἰκοδομὴ λαμπρὰ καὶ ἀπέραντος (ΠΙΝ. ΙΘ, 3), ἔχουσα ἐξαιρέτους τοὺς τοίχους, καὶ μεγίστους καὶ ἐλαφροὺς θόλους, κατεσκευασμένους ἐκ κισσήρεως καὶ πηλοῦ. Ἡ κυριωτέρα αἴθουσα, τὸ λεγόμενον *ἐφηβεῖον* αὐτῶν, ἦν, κατὰ τὰ ἐρείπιά του, πολυτελέστατα κεκοσμημένον διὰ Κορινθίων κιόνων, ὑπερῴων παρόδων, καὶ ἀψίδων φατνωματικῶν (ΠΙΝ. ΙΘ, 2). Ἐν μέσῳ τούτων τῶν ἐρειπίων εὑρέθησαν πάμπολλα ἀγάλματα, τὰ λεγόμενα *Φαρνεσιανά*. Προσέθηκε δ' εἰς τοὺς λουτρῶνας τούτους καὶ νέας στοὰς ὁ Ἀλ. Σεβῆρος (222—235), ὅστις καὶ ἄλλα ἐπεσκεύασεν ἀρχαῖα οἰκοδομήματα.

Καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ δ' ἐσώζετο μέχρι πρὸ ὀλίγου ὡραιοτάτη στοά, ἥτις κρίνεται ὡς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκουσα (1). Παρεχωρήθη δ' ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως Γάλλοις τισίν, οἵτινες πρὸς τὰς δάφνας ἀνθαμιλλώμενοι τοῦ Λ. Ἔλγινος, τὴν κατεδάφισαν ὅπως λάβωσι διὰ τὰ μουσεῖά των τὸν γλυπτικὸν αὐτῆς κόσμον!

Μία δὲ τῶν ἀσιανῶν πόλεων ἃς ἐπιμελέστατα κατεκόσμησαν πάντες οἱ Αὐτοκράτορες, ἦν καὶ ἡ Ἀντιόχεια, ἐν ᾗ πάμπολλα ᾠκοδομήθησαν ὑδραγωγεῖα, Νυμφαῖα, βουλευτήρια, λουτρῶνες, ξύσται, οἰκοδομήματα ἀγωνιστικά, καὶ ὅσα τῶν ἀρχαιοτέρων κατερρίπτοντο ὑπὸ τῶν συνεχῶν σεισμῶν, ἀνεκαινίζοντο ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (2).

Ἐν Ἡλιουπόλει δὲ (Balbek, κοιλὰς Ἡλίου), τῇ ἄλλοτε μὲν ἐπισήμῳ, ἤδη δὲ σχεδὸν ἐρήμῳ πόλει τοῦ Ἀντιλιβάνου, σώζονται τρία λαμπρὰ οἰκοδομήματα, εἰς ταύτην μάλιστα τὴν ἐποχὴν ἀνήκοντα, καὶ τὸν ἀρχι-

(1) Stuart, III, ch. 9.—(2) Müller, Antiquitates Antiochianæ, 8.

τεκτονικὸν αὐτῆς φέροντα χαρακτῆρα, τὴν κατάτμησιν τῶν μεγάλων ἐπιφανειῶν, καὶ τὴν σώρευσιν τιῶν κοσμημάτων, ἥτις ὅμως ἐνταῦθα δὲν φαίνεται εἰσέτι βαρεῖα καὶ ἀπειρόκαλος. Εἰσὶ δὲ ταῦτα, ά. Εἷς μέγιστος ναὸς, ὑπερήφανος τὸ ὕψος, δεκάστυλος, περίπτερος, κορινθιακὸς (285×157×87′), ἔχων κατάκοσμον τὸν θριγκὸν, καὶ πιναθῶς ἀφιερωμένος εἰς τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεως Ἥλιον, τὸν Βαὰλ τῶν Ἀσιανῶν. Ἀνηγέρθη δ' ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Ἀντωνείνου, ἂν εἶναι αὐτὸς ὃν ὁ Μαλαλᾶς λέγει (1) ἓν τῶν θαυμάτων τοῦ κόσμου, προσθέτων ὅμως ὅτι ἦτον ναὸς τοῦ Διὸς, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συγχέων αὐτὸν μετ' ἄλλου μικροτέρου πλησιέστατα τούτου ᾠκοδομημένου. Τούτου σώζονται μόνον αἱ βάσεις τῶν κιόνων, καὶ ἓξ κίονες ἐν χώρᾳ μετὰ τοῦ θριγκοῦ των, 7 1|2′ διάμετρον ἔχοντες κατὰ τὴν βάσιν, ἐπιμήκεις δὲ μᾶλλον τὰς ἀναλογίας, ἐπὶ τὸ Ῥωμαϊκώτερον. Ἵσταται δ' ὁ ναὸς ἐντὸς τετραγώνου προαυλίου, οὗ τὰ πλευρὰ εἶχον οἰκίσκους ἐναλλὰξ ἡμικυκλικοὺς καὶ εὐθυγράμμους, ἐμπρὸς δ' ἀναπεπταμένους, καὶ ὑπὸ κιόνων ἐκ πορφυρίτου λίθου κεκοσμημένους. Καὶ οἱ μὲν στρογγύλοι οἰκίσκοι περιεῖχον ἀνὰ δύο ἐπαλλήλους στρογγύλας νύμφας, ὑπὸ κορινθιακῶν ὀρθοστατῶν περιλαμβανομένας, πρὸς ἔνθεσιν ἀγαλμάτων· οἱ δ' εὐθύγραμμοι ἐκοσμοῦντο ἐπίσης ὑπὸ διπλῆς σειρᾶς ἐπαλλήλων ὀρθοστατῶν. Μετὰ δὲ τὸ προαύλιον εἵπετο δευτέρα μικροτέρα αὐλὴ ἑξάγωνος, ἔχουσα ἀρχαῖα δωμάτια ἑκατέρωθεν. Ταύτην δ' ἔξωθεν ἐκόσμει μεγαλοπρεπὲς προπύλαιον ἐκ 12 κιόνων, ὧν ἐπίσης διατηροῦνται μόναι αἱ βάσεις. Ἵδρυται δ' ὁ ναὸς ἐπὶ στερεοβάτου ἀρχαιοτέρων, ὡς φαίνεται, χρόνων, καὶ ἐγχωρίου ἐργασίας, διότι σύγκειται ἐκ γιγαντιαίων λίθων, ὧν ἕκαστος ἔχει 14′ ὕψος, καὶ 65′ καὶ ἐπέκεινα μῆκος. Ἐπὶ τούτων δ' ὑπάρχει ἐνιαχοῦ μεταγενεστέρα, Ῥωμαϊκὴ

(1) Σ. 280, Ἐκδ. Dindorf.

ἐποκοδομή. Ὅλος τέλος ὁ ναὸς μετὰ τοῦ προαυλίου του στηρίζεται ἐπὶ ὑπογείων θόλων Ῥωμαϊκῆς οἰκοδομῆς, ἀνεγερθέντων ὅμως, ὡς φαίνεται, ἐπὶ βάσεων ἄλλων, ἀρχαιοτέρων.

β'. Πλησιέστατα δὲ τοῦ μεγάλου ναοῦ, εἰς θέσιν ταπεινοτέραν, σώζεται ὁλόκληρος ἄλλος ναὸς ὀκτάστυλος περίπτερος, (222 × 114 1/2 × 76 1/2) ὅν διετείχισαν οἱ Σαρακηνοὶ εἰς ὀχύρωμα. Καὶ αὐτὸς ἔχει ἐσωτερικῶς νύμφας, ἐναλλὰξ στρογγύλας καὶ εὐθυγράμμους, διαιρουμένας δι᾽ἡμικιόνων κορινθιακῶν. Τὰ δὲ φατνώματα αὐτοῦ ἔχουσι παραστάσεις τῆς Λήδας, καὶ τοῦ Γανυμήδους, ἐλεγχούσας τοῦ Διὸς τὴν λατρείαν.

γ'. Ἔτι δὲ μεσημβρινώτερον ὑπάρχει μικρὸς στρογγύλος ναὸς, ἔχων 32' διάμετρον, καὶ βαίνων ἐπὶ βάσεως ὀκταγώνου, περικοσμουμένης δι' ὀκτὼ κιόνων κορινθιακῶν, στηριζόντων προμόχθους (¹).

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἐκοσμήθη διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν, καὶ ἡ Π α λ μ ύ ρ α, πόλις ἀρχαιοτάτη ἐν τῷ ἐρήμῳ, ἧς μνημονεύει ἡ γραφὴ (²)· «*Καὶ ᾠκοδόμησε Σαλομὼν (1000 π. Χ.) τὴν Γαζὲρ καὶ τὴν Βαιθωρὼν τὴν κατωτάτην, καὶ τὴν Βαλὰθ καὶ τὴν Θ ε ρ μ ὰ θ ἐν τῇ ἐρήμῳ.*» Καὶ ἀλλαχοῦ (³) «*Καὶ ᾠκοδόμησε τὴν Θοεδμὸρ ἐν τῇ ἐρήμῳ*». Ἐν δὲ τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ γράφεται *Θαδμὸρ* ἢ μᾶλλον *Θεδμὸρ*, ὡς ὀνομάζει ὁ Ἰώσηπος τὴν Παλμύραν· καὶ τὸ ὄνομα ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ, ὡς καὶ ἐν τῇ Λατινικῇ, παράγεται ἐκ λέξεως δηλούσης τὸν *Φοίνικα*, διότι ἐν μέσῳ δάσους φοινίκων ἔκειτο ἡ πόλις· καὶ Τεδμὸρ τὴν λέγουσιν οἱ Ἄραβες καὶ μέχρι σήμερον. Τὴν δὲ θέσιν τῆς ἀρχαιοτάτης πόλεως, ἥτις κατὰ παράδοσιν τοῦ Με-

(¹) R. Wood, the ruins of Balbek, otherw. Heliopolis, L. 1757.— Cassas, Voy. pitt. en Syrie, II pl. 3-57.—(²) Βασιλ. Γ, 9. 17 — (³) Παραλείπ. Β. ἡ, 4.

σαιῶνος εἶχε καταστραφῇ 400 ἔτη μετὰ τὴν οἰκοδομὴν της, ἐλέγχουσιν ἔτι λοφίδιά τινα θάμνοις κεκαλυμμένα. Ἐπὶ δὲ τῶν Ῥωμαίων, χρησιμεύουσα ἡ Παλμύρα ὡς σταθμὸς καὶ ἐμπορεῖον μεταξὺ Συρίας καὶ Ἰνδιῶν, ηὐξήθη ταχέως, καὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ πλοῦτος αὐτῆς εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Μ. Ἀντωνίου (100 π. Χ.), ὅστις καὶ τὴν ἐλεηλάτησε. Μετὰ ταῦτα ὅμως προώδευσε πάλιν, ἰδίως ἐν τῇ ά. ἑκατονταετηρίδι μ. Χ., καὶ ὁ Ἀδριανὸς μάλιστα τὴν ἀνῳκοδόμησε καὶ τὴν κατεκόσμησεν, ὥστε ἐπεκλήθη Ἀδριανούπολις, καὶ ἤνθισεν ἐπὶ τῶν εἰρηνικῶν καιρῶν τῶν Ἀντωνείνων. Ἐπὶ Γαλιηνοῦ δὲ (260) ὁ Ὀδενάτος, νικήσας τὸν Σαπὼρ, καὶ συμμερισάμενος μετ' αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, ἐξελέξατο καθέδραν τὴν Παλμύραν, ἀναλαβοῦσαν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ἐκλατινισθὲν, καὶ μετ' αὐτὸν ἦρξε καὶ ἐδοξάσθη αὐτόθι ἡ γυνή του Ζηνοβία, ἡ ἐπικληθεῖσα βασίλισσα τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ὁ Αὐρηλιανὸς (270) κυριεύσας τὴν πόλιν, τὴν μὲν Ζηνοβίαν ἀπήγαγεν εἰς τὴν Ῥώμην, τὸν δὲ σοφὸν αὐτῆς σύμβουλον Λογγῖνον, καὶ πάντας τοὺς κατοίκους, κατ' ἐπιστολὴν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, σωζομένην, ἀπέσφαξε, καὶ ἔκτοτε παρήκμασεν ἡ πόλις καὶ κατεστράφη. Οὐχ ἧττον ὅμως καὶ ὁ Διοκλητιανὸς (284) προσέθηκεν εἰσέτι νέα οἰκοδομήματα εἰς αὐτήν· ὁ δ' Ἰουστινιανὸς (600) τὴν εὗρεν ἔρημον, καὶ ἀνεγείρας τὰ τείχη της, ἔθηκε φρουρὰν, καὶ ἐπεσκεύασε τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ λουτρά της. Κατὰ δὲ τὰ 1162 γράφει ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὶν ὁ Τουδέλιος (Tudelensis), ὅτι διαβὰς ἐκεῖθεν, εὗρε τὴν πόλιν κατοικουμένην ὑπὸ δισχιλίων Ἰουδαίων. Ὁ δ' Ἄραψ Ἀβουλφέδας (1321) ἀναφέρει αὐτὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Τεδμὸρ, καὶ κατὰ τὰ 1678, ἔμποροι Ἄγγλοι ἐκ Βεροίας (Χαλεπίου), ἀκούσαντες περὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐρήμου, ἐπεσκέφθησαν αὐτὴν, ἀλλ' ἐδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Τέλος δ' ἐν ἔτει 1691 ἄλλοι Ἄγγλοι, ἐπαναλαβόντες τὴν ἐκδρομὴν, ἀνεκάλυψαν τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐρείπια.

'Εν μέσῳ ἀπεράντου ἐρήμου, ἐπὶ 60 μίλλια μακρὰν πάσης κατοικίας πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολάς, ἐπὶ 180 δὲ πρὸς ἄρκτον, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατοντάδας πρὸς νότον, ἐκτείνεται πεδιὰς ὁλόκληρος κατάλευκος, κεκαλυμμένη ὑπὸ παντοίων συντριμμάτων μαρμάρου, ἀχανὴς ἔκτασις ἐρειπίων, οὐχὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως τοῦ Σολομῶντος, ἀλλὰ τῆς 'Ρωμαϊκῆς, μεγαλοπρεπῶν, καὶ ῥυθμὸν ἐχόντων ἱκανῶς καθαρὸν καὶ φιλόκαλον. Μεταξὺ δ' αὐτῶν αἴρεται, διακρινόμενος πρὸς τὸ ἀνατολικὸν πέρας, ναὸς μεγαλοπρεπέστατος, ἀναμφιβόλως ὁ τοῦ Β α ά λ, ἐν ἑνὶ τῶν πλαγίων σηκῶν του περιέχων ἀνάγλυφον στρογγύλον, 19' διαμέτρου, καὶ παριστῶν τὸν ἥλιον. Εἶναι δὲ βεβαίως αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν ἀναφέρει καὶ ὁ Αὐρηλιανός, καὶ οὗ διέταξε τὴν ἐπισκευήν, διότι κείμενος παρὰ τὰ τείχη, εἶχε βλαφθῇ ἐπὶ τῆς πολιορκίας. Κεῖται δ' ἐντὸς περιβόλου, οὗ ὁ τοῖχος, ἐξ ὡραιοτάτων μαρμάρων ᾠκοδομημένος, πρὸς τὰ ἔσω μὲν κοσμεῖται ὑπὸ περιστυλίου κομψῶν κορινθιακῶν κιόνων, οἵτινες ἦσαν ποτὲ 376 τὸν ἀριθμόν, πρὸς τὰ ἔξω δ' ἔχει ἀνὰ 62 ὀρθοστάτας εἰς ἑκάστην πλευράν, καὶ ἄνω θριγκὸν κατάκοσμον. 'Εμπρὸς δὲ τοῦ ναοῦ ἵσταται ἔτι ὀρθή, μεγάλη, τριπλῆ καὶ ὡραία ἁ ψ ὶ ς μετ' ὀρθοστατῶν, κεκοσμημένων ἀφθόνως δι' ἀνθεμίων, καὶ ἄγουσα εἰς ἀ γ υ ι ὰ ν συγκειμένην ἐκ τετραπλῆς σειρᾶς κορινθιακῶν κιόνων, οἵτινες ἦσαν ὑπὲρ τοὺς χιλίους ποτέ, εἰς μῆκος παρατεινόμενοι τρισχιλίων καὶ πεντακοσίων ποδῶν. Τούτων ὅμως σήμερον μόνον περὶ τοὺς διακοσίους ἵστανται ἐν θέσει ἀκέραιοι· εἰς τὸ ἕτερον δὲ πέρας τῆς ἀγυιᾶς ὑψοῦται ν α ο ς περίστυλος καὶ ἑξάστυλος. 'Εκατέρωθεν δὲ αὐτῆς εἰς ἀπόστασίν τινα, καλύπτουσι τὸ ἔδαφος ἐρείπια πολυτελῶν οἴκων, στοῶν ὑποστέγων ἢ μή, ἀγορῶν, ἐν ὅλοις 400 οἰκοδομημάτων, ἐκτὸς τῶν ὑδραγωγείων, ἀψίδων καὶ τάφων, οἵτινες ἐγείρονται ἄλλοι ἐπ' ἄλλων εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἀγούσης πρὸς τὴν πόλιν στενῆς κοιλά-

δος, κατ' ἰδιοῤῥυθμον, ἐγχώριον τρόπον ᾠκοδομημένοι, εἰς σχῆμα πύργων τετραγώνων, συγκειμένων ἐκ δόμων ἀλλεπαλλήλων, ὧν ὁ ἀνώτερος εἰσέχει πάντοτε ἐπὶ τοῦ κατωτέρου, καὶ ὧν ἡ στέγη ἐνίοτε μὲν εἶναι ἐπίπεδος, ἄλλοτε δὲ καὶ πυραμιδοειδής, καὶ ἔξωθεν μὲν ἔχουσι τὰς προτομὰς ἐν νύμφαις, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐντεθαμμένων συριστὶ ἢ ἑλληνιστὶ γεγραμμένα, ἐντὸς δὲ, μεταξὺ κορινθιακῶν παραστάδων, ἀλλεπάλληλα κοιλώματα ἢ λάρνακας ἐν τῷ τοίχῳ, τὰς θήκας τῶν νεκρῶν, κεκαλυμμένας ὑπὸ πωμάτων μετ' ἐπιγεγλυμμένων τῶν προτομῶν αὐτῶν. Ὁ ἀρχαιότερος τῶν τάφων τούτων φέρει ἡμερομηνίαν τὸ 314 ἔτος τῶν Σελευκιδῶν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ δεύτερον ἀπὸ Χριστοῦ· ὁ δὲ περιεργότερος εἶναι ὁ τοῦ φιλοσόφου Ἰαμβλίχου (103 μ. Χ.), ὑψηλὸς, πεντάδομος πύργος μετὰ βαθμίδων. Εὑρέθησαν δὲ μεταξὺ τῶν ἐρειπίων καὶ διὰ σφηνοειδῶν γραμμάτων γεγραμμέναι ἐπιγραφαί.

Ὁ αὐτὸς περίπου τῆς Παλμύρας ῥυθμὸς ἐπικρατεῖ καὶ εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Δωδεκαπόλεως, ἀνατολικῶς τοῦ Ἰορδάνου, ἰδίως εἰς τὰ Γέρασα, πόλιν ἐπίσημον τῆς Περαίας, ἧς τὰ ἀξιόλογα ἐρείπια ἔχουσι περιφέρειαν 1 1/2 ὥρας σχεδὸν, καὶ περιλαμβάνουσι βασίλεια, ναοὺς, ὧν εἷς εἶχε 250 κορινθιακοὺς κίονας, πέριξ τοῦ σηκοῦ καὶ εἰς τὸ διπλοῦν περιστύλιον τῆς αὐλῆς του· δύο μεγάλα θέατρα, καὶ περιστύλια κοσμοῦντα τὴν ἡμικυκλικὴν πλατεῖαν, καὶ πάσας τὰς ὁδοὺς, μετὰ λειψάνων τετραπλῶν ἀψίδων, ὅπου διεσταυροῦντο. Τῆς κυριωτέρας τῶν ὁδῶν οἱ κίονες δὲν ἔχουσι πάντες τὰς αὐτὰς διαστάσεις, ἐξ οὗ συμπεραίνεται ὅτι δὲν ἀπετέλουν ἐλευθέραν στοὰν, ὡς οἱ τῆς Παλμύρας, ἀλλ' ἐκόσμουν τὸ μέτωπον ἰδιωτικῶν οἰκιῶν διαφόρου ὕψους. Συνδέονται δ' αἱ ἐλάσσονες μετὰ τῶν μειζόνων δι' ἐξοχῶν, αἵτινες προκύπτουσιν ἐξ αὐτῶν. Ὁμοίως ἐρείπια ὁδῶν περιστύλων, δύο θεάτρων, προσέτι δὲ καὶ τάφων ἐχόντων τὰς θύρας λιθί-

νας, σώζονται εἰς Γ ά δ α ρ α, τὴν μεγάλην μητρόπολιν τῆς Περαίας, κατὰ τὰ ὅρια τῆς Ἀραβίας(¹). Εἰς δὲ τὴν Π έ τ ρ α ν μεσημβρινῶς τῆς Παλαιστίνης, πόλιν τῶν Ναβαταίων ἐν τῇ Πετραίᾳ Ἀραβίᾳ, ἐγκεκλεισμένην δ' εἰς δυσπροσίτους βράχους, καὶ πλουτισθεῖσαν διὰ τῆς ἐμπορικῆς κοινωνίας της μετὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς γῆς ἐστρωμένα παμπληθῆ ἐρείπια μεγαλοπρεπῶν οἴκων καὶ βασιλείων, καὶ εὐρυτάτου θεάτρου, καὶ ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένοι ἀπειράριθμοι καὶ ἀλλεπάλληλοι τάφοι, ἐφ ὧν πάντων ἐπικρατεῖ ὁ ῥωμαϊκὸς ἐκεῖνος ῥυθμὸς, ἑλληνικὰ παριστῶν σχήματα, αὐθαιρέτως μετ' ἀλλήλων καὶ μετὰ συριακῶν συνδιαζόμενα καὶ ἰδιοῤῥύθμως μεμορφωμένα. Περίεργον διὰ τὴν κομψότητα καὶ τὸ ἰδιότροπον τῆς διαθέσεως καὶ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ εἶναι ἰδίως τὸ ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένον μνημεῖον, ὃ οἱ ἐγχώριοι καλοῦσι θ η σ α υ ρ ὸ ν (χαζνὲ) τ ο ῦ Φ α ρ α ώ (²). Τοῦτο παριστᾷ ἔξωθεν ναὸν δύο δόμους ἔχοντα, ἢ μᾶλλον δύο ἐπαλλήλους ναούς. Ὁ κατώτερος ἔχει μέτωπον ἑξαστύλου κορινθιακοῦ, οὗ ὅμως τὸ ἀέτωμα στηρίζεται εἰς μόνους τοὺς 4 μέσους κίονας, οἱ δὲ δύο ἄκροι φέρουσιν ἁπλῆν ἐπέκτασιν τοῦ θριγκοῦ, καὶ ὁ ναὸς ὄπισθεν, ἐν τῷ βράχῳ, διαιρεῖται εἰς τρία κύτη. Ἐπὶ τοῦ πρώτου δὲ τούτου δόμου ἐγείρεται ἄλλος δεύτερος καλυπτόμενος, ὑπ' ἀετώματος, οὗ αἱ δύο γωνίαι στηρίζονται ἐπίσης ὑπὸ κιόνων. Ἀλλὰ τὸ ἀέτωμα τοῦτο δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον τὰς γωνίας ταύτας· ἀντὶ δὲ τοῦ λοιποῦ μέρους αὐτοῦ ἐγείρεται ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου δόμου πύργος στρογγύλος περίστυλος, φέρων λιθίνην τεφροδόχον κάλπην ἐπὶ κορυφῆς. — Ἐν Ἱ ε ρ α π ό λ ε ι δὲ, εἰς τάφους ὁμοίως λαξευτοὺς ἐν τῷ βράχῳ, καὶ ἰ-

(¹) Burckhard, trav, in Syria, p. 253. — Buckingam, trav. in Palaestina. p. 353. — (²) Burck. p. 421. — L. de Laborde et Linant, Voy. de l' Arabie Petrée, Liv. 2.

δίως εἰς τοὺς λεγομένους τῶν βασιλέων ἐν τῇ κοιλάδι Ἰωσαφάτ, ὧν ἡ ἐποχὴ δυσκόλως προσδιορίζεται, φαίνονται ἢ ἀρχιτεκτονικῶς διεσκευασμέναι εἴσοδοι ἐπὶ τοῦ βράχου, ἢ καὶ ἐξέχουσαι οἰκοδομαὶ, ἐν αἷς ἐπικρατεῖ ἁπλούστερος ἑλληνικὸς ρυθμὸς, εἰς τὸ πυραμιδοειδὲς ἀποκλίνων. Ἀσιανὰ δ' εἰσὶν αὐτῶν μόνα τὰ κοσμήματα, οἷον σταφυλαὶ, φοίνικες κτλ (1).

Ἐπίσης δὲ κατάκοσμος καὶ ἐπιδεικτικὴ ἦν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἧς παραδείγματα περισώζονται ἐν Ἐφέσῳ, Λαοδικείᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ· ἰδίως δ' ἐν Λαβράνδοις (ἢ κατ' ἄλλους Εὐρόμῳ τῆς Καρίας, (τῇ σήμερον Κισελτζίκ) ὁ σωζόμενος ναὸς (ἴσως ὁ τοῦ Διὸς καθ' Ἡρόδοτον) (2, καὶ ἐν Μυλάσοις μνημεῖον ἔχον ὀρθοστάτας συνδεδεμένους μεθ' ἡμικιόνων, ἐφ' ὧν ὑψοῦται πυραμιδοειδὲς οἰκοδόμημα, ὁποῖα καὶ τὰ ἀρχαιότερα τῆς Λυκίας (3).

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Μερόῃ, τῇ Αἰθιοπικῇ νήσῳ τοῦ Νείλου, ἀπαντᾶται, μάλιστα εἰς τὸν μικρὸν θολωτὸν Ναὸν παρὰ τὴν Νάγαν ἐν τῇ ἐρήμῳ, περίεργος σύνθεσις τῶν νεωτέρων ρωμαϊκῶν μορφῶν μετὰ τῶν ἰθαγενῶν (4).

Τελευταία ἐποχὴ Ῥωμαϊκή.

Μεσαιών.

Καὶ μέχρι μὲν Γαλιηνοῦ (260), ὅταν ὁ Μεσαιὼν ἄρχεται, τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Ῥωμαϊκὰ σχήματα ἐξηκο-

---

(1) Münten, Antiq. Abhandel. p. 95.—Cassas, III. pl 19-41. Forbin, Voy. dans le Levant, pl. 38, 6.— (2) Ε. 119.— (3) Chois. Gouffier, pl. 85. —Ion. Ant. ch. 7. pl. 25.— (4) Caillaud. Voy. à Méroé. I. pl. 13.

λούθουν συνενούμενα ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐναρμονίως, κἂν οὕτως, ὥστε ἐπεκράτει εἰσέτι τῶν Ἑλληνικῶν γραμμῶν ἡ καθαρότης, καὶ παρῆγεν ἐπίδειξιν εὐρύθμου τινὸς μεγαλοπρεπείας. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν Τριάκοντα τυράννων, ἰδίως δ' ἀπὸ Διοκλητιανοῦ (284), οἱ ὄγκοι ὑπερισχύοντες, ἐσωρεύοντο ἤδη ἀῤῥύθμως, καὶ ἐκοσμοῦντο βαναύσως καὶ κατακόρως, μέρη δὲ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα προτιθέμενα, συνεδέοντο ἀσκόπως, οἷον οἱ κίονες, καὶ οἱ ἐκ τῆς ἰταλικῆς τέχνης προκύψαντες, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μάλιστα ἐπικρατήσαντες θόλοι, οἵτινες ἀντὶ ὡς πρὶν νὰ ἐπικάθηνται ἐπὶ παραστάδων, ὡς συνέχεια αὐτῶν θεωρούμενοι, ἔβαινον ἤδη ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων αὐτῶν (impostes), ἔπειτα δὲ καὶ ἐπὶ μόνων τῶν κιονοκράνων. Πολλάκις δ' εἰς θόλον ἐκάμπτετο προσέτι καὶ ὁ θριγκὸς μετὰ τοῦ γείσου καὶ τῶν ὀδόντων. Ἕνεκα δὲ τῶν πολλῶν κατακαλυπτόντων τὸν θριγκὸν κοσμημάτων, ἐθεωρεῖτο αὐτὸς ἤδη ὡς κύριον μέρος τῆς οἰκοδομῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐπέκειτο βαρὺς ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων καὶ στηριζόντων μερῶν. Διὰ τὴν πρὸς τὸ ποικίλον δὲ καὶ κατάκοσμον τάσιν, εἰσήγοντο καὶ κίονες συνεστραμμένοι, ἢ ἄλλως πολυσχημάτιστοι, καὶ προσέτι ἐσωρεύοντο καὶ ἔτεμνον τὰς εὐθείας ἑλληνικὰς ἐπιφανείας ἀλλεπάλληλοι ἡμικίονες, πρόμοχθοι περιέχουσαι κόγχας, μικροὶ κίονες ἐπὶ στερεοβατῶν φέροντες ἀγάλματα, καὶ καταστρέφοντες τὴν τοῦ τοίχου ἑνότητα. Οἱ δὲ θόλοι ἐσχηματίζοντο καὶ συνεδέοντο ποικίλως, καὶ ἡ ἐπικράτησις αὐτῶν, καὶ ὁ μετὰ τῶν κιόνων συνδυασμὸς, προωδοποίει τὴν γέννησιν νέας τέχνης, τῆς Μεσαιωνικῆς, ἣν ἐπελθοῦσαι ἐγονιμοποίησαν νέων ἐθνῶν ἰδέαι καὶ αἴσθησις. Καὶ ἐπεφαίνετο μὲν εἰσέτι εἰς τὴν διάθεσιν τῶν οἰκοδομῶν ἡ πρὸς τὸ μεγαλουργεῖν τάσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, καὶ ἀρίστη διετηρεῖτο ἡ τοῦ τέκτονος ἐμπειρία κατά τε τὴν στερεότητα τῆς ἐργασίας καὶ κατὰ τὴν ἀκρίβειαν· ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῶν κοσμητικῶν μερῶν ἀπέβαινεν

ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν γένει ἰσχνὴ, ἐπίπεδος, βάναυσος, ἄκομψος καὶ ἐντελῶς ἀπειρόκαλος. Ἀπόδειξις δ' ὅτι κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐξέπιπτεν ἤδη τῆς καλλιτεχνικῆς της περιωπῆς, καὶ ἠσκεῖτο ὡς χρήσιμος μόνον τέχνη, εἶναι ὅτι τότε πρῶτον ἀναφέρονται μισθωτοὶ αὐτῆς διδάσκαλοι.

Προσέτι δ' ἀπὸ τοῦδε οἱ Αὐτοκράτορες ἤρξαντο παραμελοῦντες τὴν Ῥώμην διὰ τὰς λοιπὰς τοῦ κράτους πόλεις, καὶ ὁ Διοκλητιανὸς τέλος μετέφερε τὴν πρωτεύουσαν εἰς Νικομήδειαν. Ἑπομένως ἐν Ῥώμῃ ὀλίγα ἀνηγείροντο οἰκοδομήματα τοῦ λοιποῦ, πολὺ δὲ περισσότερα ἐκτὸς αὐτῆς. Ὡς ἀξία τινὸς λόγου δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀψὶς τοῦ Γαλιηνοῦ (260 μ. Χ.), ἔργον ἄλλως ἀτέχνου ἀφελείας, μίαν ἔχον πύλην εὐθύγραμμον, διὰ ῥωμαϊκῶν ὀρθοστατῶν καὶ δι' ἀναγλύφων μεταξὺ αὐτῶν καὶ κατὰ τὰ πλευρὰ κεκοσμημένην. Τοσοῦτον δ' εἶχεν ἐκπέσει ἡ ἄλλοτε βασιλὶς τῶν πόλεων, ὥστε ὁ Αὐρηλιανὸς (270), κηδόμενος ἤδη περὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτῆς, ἐφίστα τὴν προσοχήν του εἰς τὴν τειχοδομίαν της, καὶ ἐξέτεινε τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ Διοκλητιανὸς (284) ᾠκοδόμησεν ἐν αὐτῇ νέους λουτρῶνας, πολυτελεστάτους μάλιστα, ἔχοντας τρισχίλια θολωτὰ δωμάτια, ὧν σώζεται ὁ μέσος θόλος, ὁ πρῶτος τῶν σταυροειδῶν θόλων, οἵτινες χαρακτηρίζουσι τὴν μεσαιωνικὴν θολοδομίαν, στηριζόμενος ἐπὶ ὀκτὼ κιόνων ἐκ πυροποικίλου, καὶ μετασχηματισθεὶς ὑπὸ Μιχ. Ἀγγέλου εἰς τὴν ὡραίαν ἐκκλησίαν S. Maria degli angeli (1)· ἄλλο δὲ τῶν αὐτῶν λουτρώνων στρογγύλον οἰκοδόμημα μετεσκευάσθη εἰς τὴν μικρὰν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Βερναρδίνου.

Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος (320 μ.Χ.) ἀφ' ὅτου θελήσας ν' ἀναγείρῃ εἰς Ῥώμην, μετεσκεύασε μόνον τὴν τοῦ

(1) Desgod. 24.

Τραϊανοῦ, δι' ὃ καὶ τὸ οἰκοδόμημα ἔχει ῥυθμὸν ἀρχαιοφανέστερον καὶ ὡραιότερον τῶν λοιπῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, συγκείμενον ἐκ τριῶν θολωτῶν πυλῶν, αἵτινες κοινωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας διὰ πλαγίων θυρίδων, καὶ κοσμοῦνται δι' ἀναγλύφων ὑπὲρ αὐτὰς καὶ εἰς τοὺς στυλοβάτας. Τὰ δ' ἐπὶ Κωνσταντίνου προστεθέντα αὐτῷ μέρη εἰσὶν ἀτελῶς καὶ ἀρρύθμως εἰργασμένα.

Ὁ δὲ τάφος τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κ ω ν σ τ α ν τ ί α ς (306 μ. Χ.), ὁ λεγόμενος συνήθως Ναὸς τοῦ Βάκχου, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγ. Ἁγνῆς, καίτοι ἀμελῆ ἔχων καὶ βάναυσον τὴν ἐργασίαν τῶν κοσμητικῶν μερῶν, εἶναι προσοχῆς ἄξιος ὅμως, ὡς παριστῶν τὴν πρώτην ἀκριβῆ διάπλασιν τοῦ ἔκτοτε ταχέως αναπτυχθέντος βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ. Στρογγύλον οἰκοδόμημα, ἔχει ἐσωτερικῶς, εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τοῦ τοίχου, κυκλικὴν σειρὰν διπλοκιόνων, ὧν ἕκαστον ζεῦγος συνδέεται προσαλλήλως δι' ἐπιστυλίων, μετὰ δὲ τῶν ἄλλων ζευγῶν δι' ἀψίδων, καὶ πᾶσα ἡ στοὰ μετὰ τοῦ τοίχου διὰ θόλου κυλινδρικοῦ. Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ ὑπὲρ τοὺς κίονας, ἐγείρεται ὑψηλότερος κύλινδρος, κεκαλυμμένος ὑπὸ θόλου ἡμισφαιρικοῦ. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ μέρη συνδυάζονται ἐναρμονίως, καὶ φαίνονται ἀνήκοντα εἰς ῥυθμὸν ὀργανικῶς ἤδη διαπλασθέντα.

Ἐπίσης σπουδῆς ἄξιος, ὡς πρῶτον ὑπόδειγμα τῆς τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιῶν ἀρχιτεκτονικῆς διαθέσεως, εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ ὑπὸ Βεσπασιανοῦ οἰκοδομηθέντος καὶ πυρποληθέντος ναοῦ τῆς Ε ἰ ρ ή ν η ς ἀνεγερθεὶς ἔπειτα ὑπὸ Μαξεντίου ναὸς, ὅστις ὅμως φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ, ὡς ὑπ' αὐτοῦ καθιερωθείς. Οὗτος ἔχει ἐν τῷ μέσῳ σταυροειδῆ θόλον, βαίνοντα ἐπὶ μεγάλων κορινθιακῶν κιόνων, καὶ παστὸν εἰς τὸ βάθος, μετὰ δύο πλαγίων θολωτῶν στοῶν, ὧν ἑκάστη ὑποδιαιρεῖται τριχῆ.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς Ῥώμης ἀνηγείροντο οἰκοδομήματα

πολὺ πλουσιώτερα. Ὁ Διοκλητιανὸς (284 μ.Χ.) κατεκόσμησε βασιλικῶς τὴν νέαν του κατοικίαν, τὴν Νικομήδειαν, καὶ ἀφ' οὗ παρητήθη τοῦ θρόνου, ἀνήγειρε λαμπροτάτην ἀγροικίαν εἰς τὰ Δαλματικὰ Σάλωνα (νῦν Σπαλάτρο, κατὰ παραφθορὰν τῆς λέξεως Παλάτιον), διὰ τείχους καὶ πύργων περιβαλὼν αὐτήν. Τῶν ἀπεράντων αὐτῆς βασιλείων, πλουσίων οἴκων, περιπτέρων στοῶν καὶ ναῶν, σώζονται μεγάλα ἐρείπια, πανταχοῦ ὀργανικῶς συνδέοντα τὸν παρακμάσαντα καὶ ἐξηχρειωμένον ἑλληνικὸν ῥυθμὸν μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀψίδος, καὶ κατὰ κόρον κεκοσμημένα δι' ἰσχνῶν καὶ πτωχῶν κοσμημάτων (Πιν. 1Θ, 4.) (1)

Τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ εἶναι προσέτι καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σωζόμενος τοῦ Πομπηΐου λεγόμενος κίων, ὕψος ἔχων 88 1/2 ποδῶν, καὶ ῥυθμὸν πολὺ ἀπέχοντα τῆς παλαιᾶς καθαρότητος (2).

Λαμπρῶς δὲ, ἀφ' ὅτου ἤρχισε παραμελουμένη ἡ Ῥώμη, κατεκοσμήθησαν, πλὴν ἄλλων πόλεων, καὶ τὸ Μεδιόλανον(3), ἡ Βερόνα (270μ.Χ.), ἥτις εἶχεν ἀμφιθέατρον μέγιστον, καὶ 265 θολωτὰς καὶ τριπλᾶς πύλας, κεκοσμημένας δι' ἑλικτῶν κιόνων καὶ ὀρθοστατῶν. Μία ἐξ αὐτῶν, κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον διατηρουμένη, καὶ διὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ᾠκοδομήθη (τὴν γ'. χριστιανικὴν ἑκατονταετηρίδα) οὐχὶ ἀξιοκατακρίτου ῥυθμοῦ, εἶναι ἡ λεγομένη Arco de' Leoni. Πολὺ δ' εὐγενεστέρα κατά τε τὸ ἰδιόρρυθμον διάγραμμα, καὶ κατὰ τὴν πλουσίαν καὶ φιλόκαλον ἐπικόσμησιν, εἶναι ἡ καλουμένη Porta de' Borsari, τὸ ὡραιότατον ἴσως παράδειγμα τῆς μεταγενεστέρας ῥωμαϊκῆς τέχνης.

---

(1) Adam, Ruins of the palace of Diocl. at Spalatro, 1764.
(2) Descr. de l' Eg. T. V. pl. 34. — Hamilton, Aegyptiaca, pl. 18 — Cassas, III. pl. 58 — Κωνστάντιος, Ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια. — (3) Αὐσώνιος (392), Clarae Urbes, 5.

Ὁμοίως πλούσια ἐρείπεια, τῶν χρόνων, ὡς φαίνεται, τοῦ Κωνσταντίνου σώζονται καὶ εἰς Τ ρ έ β ε ρ ι (Trèves), εἰς λείψατα λουτρώνων, βασιλικῆς στοᾶς, ἀμφιθεάτρου, κτλ. συνιστάμενα. Ἰδίως δ' ἀξιοσημείωτος ἐν αὐτοῖς εἶναι ἡ porta nigra, κολοσσιαῖον πυργοειδὲς θύρωμα, ὅμοιον κατὰ τὸν ῥυθμὸν πρὸς τὸ τῆς Βερόνης, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀτέχνου ἐργασίας, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν δὲν ᾠκοδομήθη ἐπὶ φραγκικῆς ἐποχῆς (¹). Τῶν αὐτῶν χρόνων οἰκοδομήματα περιέχουσι καὶ ἡ Ν α ρ β ὼ ν, καὶ ἡ Ἰσπανικὴ Κ α ρχ η δ ὼ ν (Καρθαγένη).

Ἀλλὰ πρὸ πάντων σενετελέσθη τῆς Ῥώμης ἡ παρακμὴ, ἀφ' ὅτου, ἐν ἔτει 328 ἀπὸ Χριστοῦ, ἡ πρωτεύουσα μετετέθη εἰς τὸ Β υζάντιον, μετονομασθὲν τότε Κ ω ν σ τ α τι ν ο ύ π ο λ ι ν, καὶ κοσμηθὲν διὰ καταστημάτων ἀξίων κοσμοκράτορος πόλεως (²). Ἤδη ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος (195) εἶχε στρέψει τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ Βυζάντιον, καὶ κοσμήσει αὐτὸ διὰ διαφόρων οἰκοδομῶν. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος πρὸ πάντων (326), ὅταν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν γηράσασαν Ῥώμην τὴν θαυμασίαν ταύτην διάδοχον, ἔσπευσεν ἀμέσως ν' ἀνεγείρῃ ἐν αὐτῇ κτίρια ἐκ τῶν ἀναγκαιοτάτων, καὶ ὅπως διευκολύνῃ εἰς τὰς ἐπισημοτάτας τῆς Ῥώμης οἰκογενείας τὴν μετοίκησιν, ᾠκοδόμησεν αὐταῖς λαμπρὰς

(¹) Gudnow, Beschr. d. Alterth in Trier. — Kugler, in Schorns Kunstbl. 1840. N. 56. — (²) Νικήτης Χωνιάτης, de Statuis antq. Ζώσιμος, Μαλαλᾶς, καὶ ἄλλοι χρονολόγοι. — Προκόπιος, π. κτισμ. Ἰουστιανινοῦ—Κωδινὸς καὶ εἷς ἀνώνυμος, Ἀρχαιότητες Κωνσταν.— Gyllius(1558) Topogr. Cpoleos.— Banduri, imperium Orientale. — Heyne, senioris artis opera quae sub imper. Byzant. facta memorantur. Commentat. sol. Gett. XI. p. 39. — Σ. Δ. Βυζάντιος, Κωνσταντινούπολις.

κατοικίας, ὁμοίας πρὸς ἃς ἐβιάζοντο νὰ ἐγκαταλείψωσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πατρίδι των. Ἐκ τῶν ἔργων δ' ἐκείνων τῆς πρώτης ἐποχῆς, μόνον λείψανον σώζεται σήμερον ὁ κίων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐκ σπονδύλων πορφυρίτου συγκείμενος, 100′ ὕψος καὶ 10′ διάμετρον ἔχων, καὶ κείμενος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀγορᾷ (Ταοὺκ παζάρ). Ἡ κτιστὴ αὐτοῦ βάσις εἶναι σπεῖρα κρομμυοειδής, ἐπὶ στυλοβάτου ἱδρυμένη· ἡ δὲ κορυφὴ αὐτοῦ, ὑπὸ κεραυνοῦ βληθεῖσα, ἐπεσκευάσθη λιθόκτιστος ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Ἐβλάβη δ' ὁ κίων καὶ ὑπὸ πυρκαϊῶν, διὸ καὶ κεκαυμένη στήλη κοινῶς καλεῖται, καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων Τζεμπέρτασι, διότι ἐδέθη διὰ χαλκῶν ζωστήρων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δ' ἔφερεν ἀνδριάντα ἀκτινοστεφῆ, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Κωνσταντῖνον διὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν ἔφερε κατὰ τὴν βάσιν·

« *Κωνσταντίνῳ λάμποντι Ἡλίου δίκην.* »

Ἦν δὲ πιθανῶς ὁ ἀνδριὰς ἄγαλμα τοῦ Ἡλίου, ληφθὲν, κατὰ Ζωναρᾶν, ἐξ Ἡλιουπόλεως, κατὰ δὲ τὸν εὔπιστον Κεδρηνὸν, ἔργον Φειδίου ἐξ Ἀθηνῶν· καὶ κατέπεσεν ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ· Εἰς δὲ τὸ ἀνακαινισθὲν μέρος φέρει ἡ στήλη τὴν ἐπιγραφήν·

« Τὸ θεῖον ἔργον, ἐνθάδε φθαρὲν χρόνῳ,
καίνει Μανουὴλ, εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ. »

Καὶ εἰς τὴν βάσιν·

« Σὺ, Χριστὲ, κόσμου κοίρανος καὶ δεσπότης,
σοὶ νῦν προσῆξα τήν δε σὴν δούλην πόλιν,
καὶ σκῆπτρα τάδε, καὶ τὸ τῆς Ῥώμης κράτος.
Φύλαττε ταύτην, σῶζε ἐκ πάσης βλάβης. »

Ἐσέβοντο δὲ τὸν κίονα τοῦτον θρησκευτικῶς οἱ χριστι-

ανοί, διότι εἰς τὰ θεμέλια αὐτοῦ εἶχε ταφῇ *τίμιον ξύλον*.

Τὸ δὲ *ἀτ-Μεϊδάν* εἶναι τὸ ἀρχαῖον Ἱ π π ο δ ρ ό μ ι ο ν, διασκευασθὲν ὑπὸ Κωνσταντίνου πολυτελῶς, διὰ στοῶν καὶ ἑδρῶν. Ἐν αὐτῷ δὲ σώζονται ἐκ τῶν πρώτων χρόνων ἐκείνων τῆς διακοσμήσεως αὐτοῦ τρία εἰσέτι μνημεῖα, εἷς λίθινος κτιστὸς ὀ β ε λ ί σ κ ο ς 94′ ἔχων ὕψος, ἱστάμενος δ' ἐπὶ βάσεως τετραγώνου, καὶ κοσμηθεὶς ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου διὰ πετάλων χαλκῶν, ἅτινα ἀφηρέθησαν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὥστε καὶ τὴν σήμερον εἶν' ἑτοιμόῤῥοπος. Εἰς τὴν βάσιν δ' ἔχει ἰαμβικὸν ἑξάστιχον, παραβάλλον τὸν ὀβελίσκον πρὸς τὸν Ῥόδιον κολοσσόν. Τὸ δὲ δεύτερον εἶν' αἰγυπτιακὸς ὀ β ε λ ί σ κ ο ς 60 ποδῶν τὸ ὕψος, ἐπιγεγλυμμένος, ἀνεγερθεὶς δ' ὑπὸ Θ ε ο δ ο σ ί ο υ ἐπὶ 4 κύβων λιθίνων, εἰς βάσιν 70′ ὕψος ἔχουσαν, περίγλυφον, καὶ παριστῶσαν πράξεις τοῦ Αὐτοκράτορος· ἔχει δ' ἡ βάσις δύο ἐπιγραφάς, τὴν μὲν Λατινικήν, τὴν δ' ἔμμετρον Ἑλληνικήν, λέγουσαν ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ ὀβελίσκου ἐνηργήθη εἰς 32 ἡμέρας. Τὸ τρίτον τέλος εἶναι κίων χαλκοῦς σπειροειδής, τμῆμα τοῦ τρικαρήνου Ὄφεως, ὅστις εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς Δελφοὺς ἐκ τῶν ἐν Πλαταιαῖς λαφύρων. Ἔστησε δ' αὐτὸν ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ ὁ κατακτητὴς Μωάμεθ τῷ ἔκοψε τὴν μίαν κεφαλήν, ὅταν εἰσήλαυνε πορθητὴς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν· αἱ δ' ἄλλαι δύο ἀπεκόπησαν περὶ τὸ 1700. Πρό τινων δ' ἐτῶν ἀνασκαφὲν τὸ κατώτερον μέρος τοῦ περιέργου τούτου μνημείου, εὑρέθη ἔχον ἐν ταῖς σπείραις ἐπιγεγραμμένας ἀρχαϊκοῖς γράμμασι τὰς ἀναθείσας Ἑλληνικὰς πολεις. Ἐντὸς τοῦ ἱπποδρόμου τούτου ἦσαν καὶ 4 χαλκοῖ ἵπποι τῆς Κορίνθου, οὓς οἱ Ἐνετοὶ ἀπεκόμισαν, καὶ οἵτινες ἀκολουθήσαντες τὸ θριαμβευτικὸν ἅρμα τοῦ Ναπολέοντος εἰς Παρίσια, ἀπεδόθησαν πάλιν εἰς τὴν Βενετίαν μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς πρώτης Γαλλικῆς αὐτοκρατορίας.

Εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐποχὴν τῆς Κωνσταντινου-

πόλεως ἀνήκουσιν ἐπίσης καὶ αἱ δ ε ξ α μ ε ν α ὶ αὐτῆς, αἵτινες ἀριθμοῦνται εἰς δεκαεννέα, ἐξ ὧν δὲ καὶ σώζονται μέχρι τοῦδε ὀκτὼ, αἱ μὲν ὕπαιθροι, αἱ δὲ ὑπόγειοι, ὑπὸ θόλων κεκαλυμμέναι, οἵτινες βαίνουσιν ἐπὶ πολυαρίθμων κιόνων. Ἡ μόνη δ' ἔτι ἐν χρήσει εἶναι ἡ παρὰ τὸ ἱπποδρόμιον, δυτικῶς τῆς Ἁγ. Σοφίας κειμένη, τουρκιστὶ δὲ *Ερμπατὰν σεράϊ ἢ μπὶν μπὶρ διρὲκ* (χίλιαι καὶ μία κίονες) λεγομένη· οἰκοδόμημα ἐκτεταμένον, ἔχον 224 (16 × 14) κίονας ἰσχνοὺς καὶ ἀκόσμους, συγκειμένους ἐκ τριῶν σπονδύλων, ζώναις συνδεδεμένων. Τὰ δε κιονόκρανα αὐτῶν δι' ἁπλῆς ταινίας ἀπὸ τοῦ κίονος διαιρούμενα, εἰσὶ τετράγωνα, ἔχοντα κυρτὰς τὰς πλευρὰς, καὶ ἐπ' αὐτῶν, ὡς κόσμημα, μονόγραμμά τι, ἢ τὸν σταυρόν (1). Ἐπεκράτησε δ' ἐντεῦθεν τὸ σχῆμα τοῦτο τῶν δεξαμενῶν εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, καὶ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

γ'. Ἐποχὴ Βυζαντινή.

Ἐνταῦθα, μετὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐξαντληθέντος, σβέννυται καὶ ἡ ἀρχαία τέχνη, ἡ ἐναρμόνιος ἐκείνη θυγάτηρ τῆς καθαρᾶς ἑλληνικῆς φρενὸς, καὶ νέα παράγεται ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν οὐχὶ πλέον τοῦ δημοσίου βίου καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ νέου θρησκεύματος, ἐφ' οὗ κυρίως στηρίζεται, καὶ ὑφ' οὗ τοὺς οἰωνοὺς διαπλάττεται πᾶσα, ἡ ἀνατολικὴ τοὐλάχιστον, μεσαιωνικὴ κοινωνία.

Ἀφ' οὗ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ κυριαρχία ἐξ Ἑλλάδος εἶχον μεταβῆ εἰς Ῥώμην, κατὰ περίεργον σύμπτωσιν,

(1) Andréossy, Constantinople et le Bosphore de Thrace, σ. 414, pl. V.

ἢ κατ' ἀναγκαίαν στροφὴν, μετὰ τῆς μεταθέσεως τῆς πρωτευούσης τοῦ κόσμου ἐν τῷ μέσῳ τῆς τετάρτης χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπανέρχεται εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βυζάντιον, καὶ εἰς τοὺς κόλπους αὖθις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἐνταῦθα διατυποῦται, ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐπὶ νέων βάσεων, καί τοι φυεῖσα ἀρχικῶς ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς, ἥτις ἦτον, ὡς εἴδομεν, ἡ ἰδία παραφυὰς ἢ μετάπλασις τῆς Ἑλληνικῆς. Μετὰ δὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ κράτους εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικὸν, διηρέθη ἡ τέχνη εἰς δύο μεγάλους κλάδους, τὸν τῆς ἀνατολῆς, τὸν κυρίως Βυζαντινὸν, ὅστις συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διετήρησε δι' ὅλου τοῦ μεσαιῶνος καὶ μέχρι τοῦδε σχεδὸν ἀμετάβολον τὸν ἀρχικὸν καὶ ἅπαξ διατυπωθέντα χαρακτῆρα αὐτοῦ; καὶ τὸν τῆς δύσεως, μεταποιηθέντα καὶ παραφθαρέντα ὑπὸ τῶν καταχτησάντων τὴν Ῥώμην Γερμανικῶν ἐθνῶν, τῶν Βανδάλων καὶ τῶν Ἐρούλων, ὀπαδῶν τοῦ Γενσερίκου καὶ Ὀδοάκρου, μέχρις οὗ ἡ τῶν βορείων λαῶν ἐντελὴς ἐπικράτησις ἀντικατέστησεν αὐτῇ πανταχοῦ, πλὴν μόνης τῆς Ῥώμης, ἰδιόῤῥυθμον ἄλλην τέχνην, τὴν Γοτθικήν.

Ἦτον δ' ἡ νέα χριστιανικὴ νεωδομία ἐκ θεμελίων καὶ κατὰ πνεῦμα διάφορος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς, καθ' ἣν ὁ ναὸς, θεωρούμενος ὡς τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὑλικῶς παρόντος θεοῦ ἡ ἱερὰ κατοικία, ἦτον κυρίως μόνον ἐξωτερικῶς προσιτὸς εἰς τὸν λαὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἐξωτερικὸν εἶχε μάλιστα κόσμον, ἐνίοτε μόνον, ὡς εἰς τοὺς ὑπαίθρους ναοὺς, ἐφ' ἑαυτοῦ οὕτως εἰπεῖν διπλούμενον καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν· ἐν ᾧ ἡ χριστιανικὴ Ἐ κ κ λ η σ ί α, εἶναι, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐξηγεῖ, τόπος εἰς ὃν συνερχόμενοι οἱ πιστοὶ, ἀναπέμπουσιν ὁμοῦ τὰς εὐχάς των εἰς τὸν ἄυλον καὶ ἀόρατον Θεὸν τῶν οὐρανῶν. Διὸ τὸ σχῆμα αὐτῆς, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἐῤῥύθμως διαπεπλασμένον, προέκυψε φυσικῶς ἐκ

τοῦ τῶν οἰκοδομημάτων τῶν προωρισμένων εἰς τὰς τοῦ λαοῦ συνελεύσεις, οἷα ἦσαν ἀρχαιότερον τὰ τῆς Βασιλικῆς στοᾶς ἢ τοῦ Βουλευτηρίου (Basilica, Curia.). Τούτου ἕνεκα ὁ Κωνσταντῖνος πολλὰς ἀρχαίας Βασιλικὰς μετεσχημάτισεν εἰς ἐκκλησίας, ἤ, ὅσας ἐξ ὑπαρχῆς ἀνήγειρε, τὰς ᾠκοδόμησε κατ' ἐκείνων τὸ σχέδιον. Συνήθως δ' ἡ τοιαύτη ἐκκλησία ἦν παραλληλεπίπεδον οἰκοδόμημα, οὐχὶ ὡς αἱ στοαί, ἐν τῷ μέσῳ ὕπαιθρος, ἀλλὰ πᾶσα ὑπόστεγος, ἐπίπεδον ἔχουσα κατ' ἀρχάς, καὶ ὡς φαίνεται, φατνωματικὴν ὀροφὴν, ἔπειτα δὲ καὶ γυμνὴν μόνον, ἐσωτερικῶς ὁρωμένην, τὴν ξυλοδομίαν τῆς στέγης, πολλαχῶς διὰ γλυφῶν καὶ βαφῶν κοσμουμένην, μέχρις οὗ ἐξενίκησεν ὁ ῥυθμὸς τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπιθολώσεως. Διῃρεῖτο δὲ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἐσωτερικῶς δ' ἁπλῆς ἢ τετραπλῆς κιόνων σειρᾶς, εἰς τρία ἢ πέντε κύτη (nefs), ὧν τὸ μεσαίτατον ὑπερεῖχεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν λοιπῶν κατὰ τὸ ὕψος διὰ τοίχου, ὅστις δυσανολόγως βαρὺς ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν κιόνων, . ὅταν μάλιστα, ὡς εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας ἐκκλησίας, τοὺς κίονας συνέδεον τὰ ἀρχαῖα εὐθύγραμμα ἐπιστύλια. Μετὰ ταῦτα ὅμως τὰ ἐπιστύλια ἤρξαντο καμπτόμενα εἰς ζωηρὸν καὶ κυματοῦντα σύνδεσμον ἡμικυκλικῶν ἁψίδων, καὶ πολλάκις δευτέρα τοιαύτη ἁψιδωτὴ στοὰ ἐπὶ τῆς πρώτης αἰρομένη, καὶ τὸν τοῖχον ἀντικαθιστῶσα, ἀναδεικνύει χαριεστάτην τοῦ μέσου κύτους τὴν ἔξαρσιν, καὶ συντελεῖ εἰς τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῆς ἐκκλησίας τὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐντὸς τῆς θύρας ἐκτείνεται ὁ νάρθηξ, ὅπου ἵσταντο οἱ κατηχούμενοι, καὶ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ἀρχαῖον πρόναον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς ἀντικειμένης ἐλάσσονος πλευρᾶς ἐκάμπτετο κατ' ἀρχὰς εἰς πλάτος ἴσον τῷ μέσῳ κύτει, καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῆς οἰκοδομῆς, ἡ ἐξέδρα (Tribune, τὸ ἱερὸν) εἰς ἡμικύκλιον· ἐν τοῖς διαστήμασι τέλος τῶν κιόνων ἠνοίγοντο εἰς τὸν τοῖχον παράθυρα θολωτά, ὡς καὶ εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας πρόσωπον.

Ἡ δ' ἐξωτερικὴ κόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦτον εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὰ παράθυρα ταῦτα, ἅτινα ἐνίοτε προέχοντα, ἀπετέλουν παραστάδας, καμπτομένας ἄνω εἰς θόλους, καὶ εἰς τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου, μετὰ τῆς μιᾶς ἢ τῶν τριῶν θυρῶν συνεχῆ θολωτὴν στοάν. Ἔμπρὸς τοῦ ἱεροῦ ὑπῆρχε συνήθως ὑπόγειος κρύπτη, διὰ τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου εἰς ὃν ἀφιεροῦτο ὁ ναὸς, ἢ ἱερέων εἰς αὐτὸν προσηρτημένων. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐξετείνετο προαύλιον, τὸ λεγόμενον *Παράδεισος* καὶ atrium, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ ὑπῆρχε πηγὴ, ἡ καλουμένη κάνθαρος, καὶ χρησιμεύουσα πρὸς ἀπόνιψιν τῶν χειρῶν εἰς σύμβολον τοῦ καθαρισμοῦ τῆς ψυχῆς. Εἰς μεταγενεστέρας δ' ἐκκλησίας τὸ κύτος ἢ τὰ κύτη, διεσταύρου πολλάκις ἕτερον κύτος, ἢ, ἀρχαιότερον, ἔτεμνε μόνον ἐγκαρσίως τὸ πέρας αὐτῶν, εὐρύνον, καὶ ἐπιδεικτικωτέραν ἀποτελοῦν τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ δὲ διατομὴ τῶν κυτῶν, ἐγίνετο δι' ἀψίδος, ἥτις ἐκαλεῖτο θριαμβευτική. Κατ' ὀλίγον δὲ τὸ ἱερὸν διῃρέθη, καὶ ἤρθη κατὰ δύο βαθμίδας ὑπὲρ τὸ ἔδαφος τῆς λοιπῆς ἐκκλησίας· καὶ προσετέθη ἑκατέρωθεν ὁ θρόνος καὶ ὁ ἄμβων, ὅστις ἐνίοτε μὲν ἦτον εἷς, διαιρούμενος εἰς ἀνώτερον διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ εἰς κατώτερον διὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου, ἄλλοτε δ' ἐτίθετο εἷς διὰ τὸ Εὐαγγέλιόν δεξιῶς τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἕτερος ἀριστερῶς διὰ τὸν Ἀπόστολον. Οἱ δὲ θόλοι, καὶ οἱ ὑπὲρ τὰς στοὰς τοῖχοι, καὶ ἐνίοτε καὶ ἐξωτερικῶς αἱ ὑπὲρ τὰς θύρας ἀψῖδες, ἐκοσμοῦντο διὰ ψηφοθετημάτων, ἅτινα ζωὴν ἔδιδον εἰς τὰς νεκρὰς καὶ βαρείας ἐπιφανείας.

Ἐπὶ Κωνσταντίνου ἤδη ἀπέκτησεν ἡ χριστιανικὴ λατρεία πολλὰς ἐκκλησίας ἐν Ῥώμῃ, ἀλλ' οὐδεμία ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων σώζεται. Τινὲς δὲ καὶ ἀρχαῖαι στοαὶ μετεποιήθησαν εἰς ἐκκλησίας, ὡς ἡ λεγομένη Συγκινιανὴ Βασιλική, καθιερωθεῖσα εἰς μνήμην τοῦ Ἁγ.

Ἀνδρέου, ἁπλοῦν παραλληλόγραμμον οἰκοδόμημα, μεγάλα παράθυρα ἔχον εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῶν τοίχων, κατεδαφισθὲν δ' εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ὑπὸ Κωνσταντίνου ἀνηγέρθη κατὰ τύπον ἀρχαίας στοᾶς ἡ Ἑ λ ε ν ι α ν ὴ (κατὰ τὴν μητέρα του), ἢ τῆς ἁγ. Ἱερουσαλὴμ βασιλικὴ, ἔχουσα τρία κύτη ἰσοϋψῆ, διὰ μεγάλων διαιρούμενα κιόνων μετ' εὐθυγράμμων ἐπιστυλίων, εἰς δὲ τοὺς ἑκατέρωθεν τοίχους διπλᾶ ἐπάλληλα παράθυρα, χωροῦντα κάτωθεν μέχρις ἄνω. Αὕτη διατηρεῖται μὲν, ἀλλὰ μετεσκευάσθη κατὰ ῥυθμὸν ὅλως νέον.

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἀνηγέρθη καὶ ἡ εὐρύχωρος ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Π έ τ ρ ο υ, ἐν Βατικανῷ, ἐπὶ τοῦ ἱπποδρομίου τοῦ Νέρωνος, καθ' ἣν θέσιν ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀπόστολος. Εἶχε δὲ πέντε κύτη, καὶ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια. Μεταγενεστέρως δὲ διὰ στοῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομῶν μετὰ τοῦ Τιβέρεως ἑνωθεῖσα, ἐκρημνίσθη τέλος ἐν τῷ μεσαιῶνι.

Ἡ δὲ τοῦ ἁγ. Π α ύ λ ο υ, ἡ ἐκτὸς τῶν τειχῶν (S. Paolo fuori le mura) (ΠΙΝ. Κ, 2), εἰς τὴν θέσιν ἐλάσσονος ἄλλης τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος (ἐν ἔτει 386) ἐκ νέου θεμελιωθεῖσα, ὑπῆρξε μία τῶν ἐπισημοτάτων καὶ μεγίστων τῆς Ῥώμης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, 450' μῆκος ἔχουσα καὶ εἰς 5 κύτη διαιρουμένη, ὧν τὸ μεσαῖον ἔχει ἑκατέρωθεν ἀνὰ 20 μεγίστους καὶ ὡραίους κίονας κορινθιουργεῖς. Τούτων οἱ 24 ἐλήφθησαν ἐξ ἀρχαίου τινὸς μνημείου, κατὰ παράδοσίν τινα ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ἀδριανοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ εἰσὶ βάναυσος ἐκείνων ἀπομίμησις. Ἐπὶ τῶν κιόνων δὲ τούτων στηρίζονται διπλαῖ ἐπάλληλοι καὶ μικραὶ ἀψῖδες, καὶ ἡ στέγη τῆς ἐκκλησίας εἶναι ξυλίνη. Διασταυροῦνται δὲ τὰ πέντε κύτη δι' ὀρόφου ἐγκαρσίου, προστεθέντος ἴσως ὅτε κατὰ τὸ 804 ἐκάη ἡ ἐκκλησία, καὶ στηριζομένου ἐπὶ κιόνων, οὓς συνδέουσιν ἀψῖδες φέρουσαι τοῖχον. Τῶν κιόνων τούτων τὰ κιονόκρανα κα-

σμοῦνται ὑπὸ πτωχῶν καὶ ἐπιπέδων φύλλων ἀκάνθου, ἰσχνῆς μεταπλάσεως τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου, εἰς τὴν τελευταίαν ἀνηκούσης παρακμὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς τέχνης. Πυρπολυθεῖσα αὖθις νεωστὶ ἡ Βασιλικὴ αὕτη ἐν ἔτει 1823, ἀνῳκοδομήθη κατὰ τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς ῥυθμόν.

Τοῦ αὐτοῦ χρόνου καὶ ῥυθμοῦ εἶναι καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας (S. Maria maggior), τρία ἔχουσα κύτη, καὶ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια· καὶ ἡ μικροτέρα τῆς Τραστεβέρας (S. Maria in Trastevere), καὶ ἑτέρα τοῦ ἁγ. Πέτρου (S. Pietro in Vincola), μετὰ δωρίων κιονοκράνων, φερόντων ἀψίδας.

Ἡ δὲ τῆς ἁγ. Ἁγνῆς, ᾠκοδομήθη μὲν ὑπὸ Κωνσταντίας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἐκ βάθρων φαίνεται ὅτι ἀνηγέρθη πάλιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ή. ἑκατονταετηρίδος, τρία κύτη ἔχουσα, ἐξ ὧν ὑπερέχει τὸ μέσον, τὰ δὲ πλάγια στηρίζονται ἐπὶ κιόνων συνδεομένων δι' ἀψίδων, καὶ ἀποτελοῦσι τὸν γυναικωνίτην, ἐπικρατοῦντα καὶ κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ, ἐπὶ λεπτοτέρων κιόνων καὶ δευτέρων ἀψίδων κάθηται ὁ τοῦ μέσου κύτους τοῖχος, ἔχων παράθυρα. Αὕτη ἡ τῆς ἀνωτέρας στοᾶς, ἢ τοῦ γυναικωνίτου διάθεσις, ἀνήκει χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν διάταξιν τῶν βασιλικῶν.

Ὑπὸ Κωνσταντίνου ἐν τοῖς Λατεράνοις βασιλείοις εἶχεν ἀνεγερθῇ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Ἰωάννου (S. Giovani di Laterano), ἥτις ὅμως καταπεσοῦσα ὑπὸ σεισμοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς θ'. ἑκατονταετηρίδος, ἀνῳκοδομήθη, καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μετεπλάσθη παντάπασιν ἐσωτερικῶς εἰς μεγαλοπρεπεστάτην, τὴν προμήτορα πασῶν τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν μητρόπολιν. Ἔχει δὲ ἤδη μῆκος 318', καὶ κατὰ πλάτος διαιρεῖται εἰς 5 κύτη, ἡ δ' ὀροφὴ αὐτῆς στίλβει κατάχρυσος, καὶ ἔξωθεν κοσμεῖται ὑπὸ λαμπροῦ μετώπου ῥωμαϊκοῦ ῥυθμοῦ, μετ' ὀρθοστατῶν, ἀψίδων, ἀετώματος, καὶ μετ' ἀγαλ-

μάτων καὶ ἀκρωτηρίων, ὃ προσέθηκεν αὐτῇ ὁ Πάπας Κλήμης ΙΒ.

Ἡ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, εἶναι καθαρώτατον δεῖγμα τῆς ἀρχαίας βασιλικῆς, καὶ ἔχει τρία κύτη, διαιρούμενα διὰ 12 κιόνων ἐκ διαφόρων λίθων. Ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις προσετέθη αὐτῇ χοροστάσιον διαιρούμενον διὰ λιθίνων δρυφράκτων.

Περίεργος τέλος εἶναι καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Στεφάνου (S. Stefano Rotondo), στρογγύλον οἰκοδόμημα, ἔχον ἐσωτερικῶς διπλοῦν κύκλον κιόνων, ὧν οἱ πλησιέστεροι τῷ τοίχῳ συνδέονται συναλλήλως δι' ἀψίδων, οἱ μεσαίτεροι δὲ δι' εὐθυγράμμων ἐπιστυλίων, φερόντων ὑψηλότερον κύλινδρον μετ' ὀροφῆς ἐπιπέδου. Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἀνεκαινίσθη μετὰ τὰ μέσα τῆς ε. ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἀγνοεῖται ἂν δὲν ᾠκοδομήθη πρὶν ὅπως εἰς σκοποὺς ἄλλους χρησιμεύσῃ.

Ἀπὸ τῶν Λομβαρδικῶν δὲ χρόνων (568) ὑπέστη μεταβολήν τινα ὁ ῥυθμὸς τῆς Ἰταλικῆς ἐκκλησίας, διότι ἐπλατύνθησαν τὰ πλάγια αὐτῆς κύτη, τὸ ἡμικύκλιον ἐξετάθη, τὰ κοσμήματα ἐγένοντο σπανιώτερα καὶ ἰσχνότερα, καὶ οἱ τοῖχοι ὀγκωδέστεροι.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐκκλησιῶν, ᾠκοδομοῦντο τότε εἰς Ῥώμην παρ' αὐτάς, καὶ ἰδίως παρὰ τὰς Μητροπόλεις, τὰ λεγόμενα Τρικλίνια, ἐπιμήκεις αἴθουσαι μεθ' ἡμικυκλικῆς παστάδος, μιᾶς ἢ πλειόνων, χρησιμεύουσαι εἰς συσσίτια τῶν ἱερέων καὶ εἰς ξένων ὑποδοχήν, καὶ προσέτι τὰ Βαπτιστήρια, ἐν οἷς ἐβαπτίζοντο οἱ πρῶτοι χριστιανοί, κατὰ μίμησιν τοῦ ὁμωνύμου μέρους τῶν Ῥωμαϊκῶν λουτρώνων, κτιζόμενα στρογγύλα ἢ ὀκτάγωνα τὸ σχῆμα, πολλάκις κοσμούμενα διὰ κιόνων ἐσωτερικῶς. Τοιοῦτον βαπτιστήριον ὑπάρχει παρὰ τὸν ἅγ. Πέτρον (1)· ἀλλ' ὡραιότερον εἶναι

(1) Bunsen, II, σ. 83.

τὸ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ, ἔχον διπλῆν σειρὰν ἐπαλλήλων κιόνων, καὶ ᾠκοδομημένον μέχρι τοῦ ἡμίσεως ὕψους κατὰ τὴν έ, τὸ δ' ἐπίλοιπον κατὰ τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα (1).

Καὶ εἰς τὴν ἀνατολὴν ὁμοίως ἐξετάθη κατ' ἀρχὰς ὁ ῥυθμὸς οὗτος τῶν βασιλικῶν, καὶ κατ' αὐτὸν ᾠκοδομήθη ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Κωνσταντίνου, τῆς ἁγίας Ἑλένης, ὡς πιστεύεται, ἡ ἐν Βηθλεὲμ εἰσέτι ὑφισταμένη ἐκκλησία, ἥτις περιέχει ἐν τῇ κρύπτῃ αὐτῆς καὶ τὸ σπήλαιον τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Διαιρεῖται δὲ εἰς πέντε κύτη, ἔχουσα ἁπλοῦς Ῥωμαϊκοὺς κίονας καὶ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια· καὶ διαιροῦνται ὑπὸ κύτους ἐγκαρσίου, λήγοντας ἑκατέρωθεν εἰς ἡμικύκλιον, ὡς τὸ μεσαῖον κύτος εἰς τὸ ἱερόν (2).

Εἰς τὴν ἁγ. Ἑλένην ἐπίσης ἀποδίδεται καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Τάφου ἐν Ἱερουσαλὴμ, πολλάκις ἔκτοτε μετασκευασθέντος, καὶ ἐσχάτως μάλιστα ἐν ἔτει 1808 μεγάλην ὑποστάντος πυρκαϊάν. Εἶχε δὲ κατά τε τὴν περιγραφὴν τοῦ Εὐσεβίου (3), καὶ κατὰ τὸ διατηρούμενον μέρος, 3 κύτη, διαιρούμενα διὰ διπλῆς ἐπαλλήλου στοᾶς κιόνων, ὀροφὴν κατάχρυσον καὶ φατνωματικὴν, καὶ περὶ τὸ ἡμικύκλιον δώδεκα κίονας φέροντας τοὺς Ἀποστόλους. Τὸ δὲ μέρος τὸ περιέχον τὸν ἅγιον Τάφον, τὰ ἀρχαιότερον, ὡς φαίνεται, καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀνῆκον, ἦν ναὸς στρογγύλος, ὡς τὰ βαπτιστήρια, διπλῆν ἔχων ἐπάλληλον σειρὰν κιόνων καὶ παραστατῶν (4).

Ἀπαράλλακτος ἦν καὶ ὁ ῥυθμὸς τῆς ἐν Κωνσταν-

(1) Βαπτιστήριον μετὰ ψηφοθέτου θόλου ἐν Walz, Rhetores, I, σ. 638. — (2) Pococke, Beschr. d. Morgenlandes, II, Tf. 4. T. — Cassas, Voy. pitt. en Syrie. — Forbin. R. n. d. Morgenl. Tf. 20. — (3) Β. Κωνστ. Γ. 25 — 40. — (4) Pococke, αὐτ.

τνουπόλει μεγάλης καὶ λαμπρᾶς ἐκκλησίας τῶν ἁγ. Ἀποστόλων, τῆς οἰκοδομηθείσης κατὰ τοὺς μὲν ὑπὸ Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (1), κατ' ἄλλους δ' ὑπὸ Ἰουστιανοῦ (2), καὶ ἥτις ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐχρησίμευσεν ὡς Πατριαρχεῖον, ἀλλ' ὀλίγον μετὰ ταῦτα κατηδαφίσθη ὑπὸ Μωάμεθ Β', ἀνεγείραντος ἐνταῦθα Τζαμίον.

Πρωΐμως ὅμως ἐν ἀνατολῇ, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ε. καὶ στ'. ἑκατονταετηρίδος, ἡ νεωδομία ἔλαβε σπουδαίαν τινὰ ἀλλοίωσιν διὰ τῆς γενικωτέρας καὶ σκοπιμωτέρας χρήσεως τοῦ θόλου, ὅστις ὀργανικώτερον συνεδέθη μετὰ τοῦ ὅλου συστήματος τῆς οἰκοδομῆς, καὶ ἐντεῦθεν παρήχθη ῥυθμὸς γόνιμος, ὁ πανταχοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἔκτοτε μέχρι τοῦδε ἐπικρατήσας Βυζαντινός. Ἐν αὐτῷ ἐξέλιπον τὰ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια, ὡς καὶ αἱ μετὰ τῶν ἀψίδων κακῶς συνδυαζόμεναι ὁριζόντιοι ἐσωτερικαὶ ὀροφαὶ, καὶ οἱονδήποτε σχῆμα καὶ ἂν εἶχεν ὁ ναὸς, ἢ στρογγύλον, ἢ ὀκτάγωνον, ἢ ὀρθογώνιον, ἢ κατὰ διασταυρούμενα κύτη, ἐν τῷ μέσῳ ὑψοῦτο πάντοτε μέγας θόλος ἢ τροῦλος, ὁτὲ μὲν ἐπὶ τῆς στέγης ἀμέσως, ὁτὲ δὲ ἐπὶ καθέτου κυλίνδρου στηριζόμενος, καὶ πολλάκις περὶ αὐτὸν διετίθεντο ἄλλοι μικρότεροι, καὶ ἡμίσεις θόλοι, καὶ ἡμικύκλια τὰ τοὺς ἀρχαίους ἀετοὺς ἀντικαταστήσαντα. Καὶ εἶναι μὲν καθ' ἑαυτὸ τὸ σύστημα τοῦτο τῶν συνδεδεμένων θόλων ἐπιδεικτικώτατον, καὶ πολλάκις πολλὴν ἔχει τὴν χάριν καὶ μεγαλοπρέπειαν· ἀλλ' ὁ συνδυασμος αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγίνετο ἀρρύθμως καὶ ἄνευ ἀναγκαίου συνδέσμου καὶ ἁρμονίας, ξηρόν τι ἔχων καὶ ὀγκῶδες, καὶ τὴν ἀπειροκαλίαν ἐμφαῖνον τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐφηρμόζετο. Ἡ ἀρχαιοτάτη θολωτὴ ἐκκλησία εἶναι ἡ ὑπὸ Κωνσταντίνου οἰκοδομηθεῖσα μητρόπολις τῆς

(1) Banduri, II, 801.—(2) Kugler, Kunstgesch. Σελ. 363.

'Α ν τ ι ο χ ε ί α ς, ἔχουσα ὀκτάγωνον σχέδιον καὶ μέγαν καὶ ὑψηλὸν θόλον [1].

Τὴν ἀνωτάτην δ' αὐτοῦ ἐντέλειαν καὶ τὴν χαρακτηριστικωτάτην ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ὁ ρυθμὸς οὗτος εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς μεγίστης καὶ θαυμασιωτάτης τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, τῆς ἁγ. Σ ο φ ί α ς [2]. Αὕτη κατ' ἀρχὰς ἀνηγέρθη ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν ἔτει 326, ἴσως ἐπὶ βάσεων ἀρχαίου ναοῦ [3], οὐχὶ ἐπώνυμος ἁγίας τινός, ἢ μάρτυρος, ἀλλ' αὐτῆς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἐπιμήκης καὶ ἔχουσα ξυλίνην τὴν ὀροφήν, κατὰ τὸν ἀρχαῖον ρυθμὸν τῶν βασιλικῶν· καὶ παρ' αὐτὴν ᾠκοδόμησεν ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ καὶ ἐκκλησίαν τῆς ἁγ. Ε ἰ ρ ή ν η ς, καὶ ἑτέραν τῆς ἁγ. Δ υ ν ά μ ε ω ς, συμφώνως πρὸς τὸν ρωμαϊκὸν τρόπον, καθ' ὃν λατρεία ἀπενέμετο καὶ ναοὶ ἀνηγείροντο εἰς ἠθικὰς ἢ κοινωνικὰς ἰδέας. 'Ανῳκοδομήθη δὲ πάλιν, καὶ μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Εἰρήνης συνεδέθη εἰς μίαν ἐπὶ Κωνσταντίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, κατὰ τὸ 360, καὶ αὖθις καταστραφεῖσα ἐν ἔτει 404 ἐπὶ τῶν ταραχῶν ἃς προὐκάλεσεν ἡ ἐξορία τοῦ θεοπνεύστου ῥήτορος, ὅστις ἦν ὡς ἡ ψυχὴ τῆς ἁγίας Σοφίας, 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἀνηγέρθη ἐκ νέου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ δευτέρου, κατὰ τὸ ἔτος 415, καὶ δι' ἐπιμήκους ἡμικυλινδρικοῦ θόλου στεγασθεῖσα, διετηρήθη μέχρι τῶν 532, ὅτε ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ ἱπποδρομίου ἔγινε παρανάλωμα τοῦ πυρός. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ 'Ιουστινιανὸς ἀποφασί-

---

(1) Εὐσέβ. Γ, 50. — (2) Προκόπ. π. κτισμ. Α, 1. — 'Αγαθίας, Ε, 9. — Κωδινός. π. οἰκοδομ. τῆς ἁγ. Σοφίας· — Παυλ. Σιλεντιάριος, ἔκφρ.—Δουκάγγιος. —'Ανών. ἐν Banduri, I, 4,—Fossati, S. Sophia, 1847.—Salzemberg, die altchrist. Baudeukm, Konstantinopols, Bert. 1854.—Σκαρλάτου Βυζαντίου, Κωνσταντινούπολ. Τ. Α. σ. 464. κτλ. — (3) Κωδ. αὐτ.

πως ν' ἀνεγείρῃ αὐτὴν εἰς δόξαν τῆς θρησκείας καὶ εἰς ἐγκαλλωπισμὸν τῆς καθέδρας τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνεπιστεύθη τὴν οἰκοδομὴν αὐτῆς εἰς τὸν περίφημον Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν, εἰς Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον, καὶ εἰς τὸν Ἰγνάτιον, ὑφ' οὓς 100 ἀρχιτέκτονες ἀνὰ ἑκατὸν οἰκοδόμους ἕκαστος διευθύνοντες, ἐν ὅλοις δεκακισχίλιοι ἐργάται, ὑπὸ τὴν σύντονον ἐπιτήρησιν καὶ συνεργασίαν αὐτοῦ διατελοῦντες τοῦ Αὐτοκράτορος, διὰ δαπάνης ἣν, ἄνευ τοῦ πανταχόθεν συγκομισθέντος ὑλικοῦ, ἐπίσημοι ἱστορικοὶ (1) ἐκτιμῶσιν εἰς 30 ἑκατομμύρια δραχμῶν, συνετέλεσαν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μεγαλούργημα ἐντὸς πέντε ἐτῶν, ἕνδεκα μηνῶν, καὶ δέκα ἡμερῶν· καὶ ὅταν, τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγεννῶν τοῦ ἔτους 533, ἦλθε νὰ τὴν ἐγκαινιάσῃ ὁ Ἰουστινιανὸς, εἰσελάσας μεθ' ὁρμῆς, καὶ στὰς πρὸ τῆς ἁγίας τραπέζης, ἀνέκραξεν ὑπερηφάνως· «*Δόξα τῷ Θεῷ ἀξιώσαντί με εἰς τέλος ἐνεγκεῖν τὸ τοιοῦτον ἔργον. Νενίκηκά σε, ὦ Σολομῶν*». Μετὰ εἴκοσιν ἔτη ὅμως σεισμὸς κατέῤῥιψεν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους ἀρξάμενος τὸν θόλον, καὶ πάλιν ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεσκεύασεν αὐτὸν δι' Ἰσιδώρου, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ παλαιοῦ ἀρχιτέκτονος, κατὰ 15 πόδας ταπεινότερον τοῦ ἀρχαιοτέρου.

Τὸ σχῆμα τῆς ἐκκλησίας (ΠΙΝ. ΚΑ, 1) εἶναι σχεδὸν τετράγωνον, πλάτους μὲν 243', μήκους δὲ 269', καὶ ὕψους περίπου 188' ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης κορυφῆς μέχρις ἐδάφους. Τρεῖς πύλαι, ἐπίχαλκοι καὶ ἐπίχρυσοι ἄλλοτε, ἄγουσιν εἰς ἐξωνάρθηκα 6 γαλλικῶν μέτρων πλάτους, ὡς μῆκος δ' ἔχοντα τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ· καὶ ἐξ αὐτοῦ 5 πύλαι, αἱ ὡραῖαι λεγόμεναι (2), ἀνοίγονται ἐπὶ τοῦ πολὺ εὐρυτέρου καὶ ψηφιδώμασι πλουσίοις κεκοσμημένου ἐσωνάρθηκος. Οὗτος δὲ κοινωνεῖ μετὰ τοῦ ναοῦ δι' ἐννέα πυλῶν, τῶν Βασιλικῶν καλουμένων,

(1) Gibbon, VI, 40. — (2) Σ. Βυζάντιος Τ. Α. 502 —

αἵτινες ὑπετίθεντο κατεσκευασμέναι ἐκ ξύλων τῆς Κιβωτοῦ (1)! Διαιρεῖται δ' ἡ ἐκκλησία εἰς 3 κύτη, ὑπὲρ ἃ ὑπερτείνει θαυμάσιος ὁ θόλος, οὐχὶ ἡμισφαιρικὸς, ἀλλὰ πλατὺ τμῆμα μεγίστης σφαίρας ἀποτελῶν, καὶ ὕψος ἔχων τὸ τρίτον τῆς διαμέτρου, ἥτις εἶναι ποδῶν 115'. Ἐπιβαίνει δ' ὁ θόλος ἐπὶ κυλίνδρου τρυπωμένου δι' εἴκοσι καὶ τεσσάρων θυρίδων (ΠΙΝ. ΚΑ, 2, διατομή), ὃν στηρίζουσι τέσσαρες θαῤῥαλέαι ἀψίδες, ἐπικαθήμεναι ἐπὶ ἰσχυρωτάτων ὀρθοστατῶν, καὶ ἐνδυναμούμεναι κατὰ τὰ πλάγια, πρὸς βοῤῥᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν, δι' ἓξ κιόνων ἑκατέρωθεν, συηνίτου ἢ γρανίτου λίθου. Ἄλλοι δὲ περὶ τὸν μέγαν Τροῦλον κατώτεροι θόλοι ἢ ἡμιθάλια συνδέονται μετ' αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον σωρεύονται περὶ αὐτὸν ἄνευ μεγάλης ἑνότητος, καὶ περὶ τούτους ἄλλοι, ὥστε τὸ πολύπλοκον τοῦτο σύστημα δείκνυσιν ἔξωθεν τὴν οἰκοδομὴν ταπεινοτέραν καὶ βαρυτέραν ἢ ἔσωθεν. Κατὰ τὰ πλευρὰ δὲ ὑπάρχει διπλῆ στοὰ ὑπερῴα, ἡ γυναικωνίτις, ἡ μὲν κατωτέρα, (ὡς ἐν ΠΙΝ. ΚΑ, 4, ἀριστερῶς) στηριζομένη ἐπὶ 40 κιόνων, τῶν πλείστων ἀποσπασθέντων ἐξ ἀρχαίων ναῶν, ἰδίως ἐκ τῶν τῆς Ἡλιουπόλεως, ἡ δ' ἀνωτέρα (ὡς αὐτόθι, δεξιῶς) ἐπὶ ἑτέρων 60 ἐλασσόνων, καὶ ὑπὸ τὰς στοὰς ταύτας ἵδρυντο ἄλλοτε ἑκατέρωθεν δύο πολυτελέστατοι θρόνοι, ὁ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ τοῦ πατριάρχου· καὶ μετ' αὐτοὺς βαθμίδες ἔφερον πρὸς τὸ ἱερὸν, κοινωνοῦν διὰ διαφόρων θυρῶν μετὰ τοῦ βαπτιστηρίου, τοῦ βεστιαρίου, καὶ τῶν λοιπῶν εἰς τὴν ἱερουργίαν χρησίμων δωματίων. Ἵνα καταστήσῃ δὲ τὸ οἰκοδόμημα αὐτοῦ ἀπρόσβλητον ὑπὸ τοῦ πυρὸς ὁ Ἰουστινιανὸς, οὐδαμοῦ μετεχειρίσθη εἰς αὐτὸ ξύλον, πλὴν τῶν πυλῶν, αἵτινες ἦσαν ἐπίχαλκοι καὶ αὐταί· ἡ δὲ τοιχοδομία εἶναι ὅλη ἐκ κεράμων καὶ ἀμμοκονίας διὰ κριθίνου καὶ ἄλλου γλοι-

---

(1) Banduri, Αὐτ.

ωδους ὕδατος κατεσκευασμένης, καὶ αἱ παραστάδες σύγκεινται ἐξ ὀγκωδῶν τετραγώνων ἢ τριγωνικῶν λίθων, διὰ σιδηρῶν μοχλῶν, καὶ κονιαμάτος, καὶ μολύβδου, ὡς λέγεται, συνδεδεμένων, καὶ κατὰ τὰ θεμέλια μάλιστα ἔχουσι τὸ τεράστιον πάχος τῶν 50 ποδῶν. Ὁ θόλος δ' ἰδίως κατεσκευάσθη ἐξ ἐλαφρᾶς κισήρεως, καὶ ἐκ ῥοδίων κεράμων, αἵτινες εἰσὶ δωδεκάκις ἐλαφρότεραι τῶν συνήθων, καὶ ἐνεσπάρησαν εἰς αὐτὸν πάμπολλα ἅγια λείψανα. Ἡ δ' ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων κατεκοσμήθη πᾶσα δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ πολυτίμων καὶ πολυχρόων μαρμάρων, ἐν οἷς, ὡς καὶ εἰς τὸ ἔδαφος, διέλαμπεν ὁ ἴασπις καὶ πορφυρίτης· καὶ οἱ παντοῖοι χρωματισμοὶ καὶ αἱ περιπλοκάδες τῶν ποικίλων φλεβῶν πάντων τῶν καλλίστων καὶ πανταχόθεν τῆς γῆς συγκομισθέντων λίθων, τοῦ Καρυστίου, τοῦ Λακωνικοῦ, τοῦ Λυδίου, τοῦ Λιβυκοῦ, τοῦ Φρυγίου, τοῦ Κελτικοῦ, καὶ ἑτέρων, ἐφαίνοντο ὡς ἐκ χειρὸς ἐπιτηδείου ζωγράφου συντεθεῖσαι εἰς σαφὴν καὶ ἀπαράμιλλον ἁρμονίαν. Οἱ δὲ κίονες, καὶ αὐτοὶ ἐκ Πορφυρίτου καὶ πρασίνου λίθου, ἢ ἐκ στίλβοντος μαρμάρου κατεσκευασμένοι, ἐλήφθησαν οἱ πλεῖστοι ἐξ ἀρχαίων ναῶν, τῶν τῆς Ἐφέσου, τῆς Ἡλιουπόλεως, τῆς Ἀντιοχείας, τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀλλαχόθεν, καὶ εἶχον κιονόκρανα ἰδιόρρυθμα καὶ ποικίλα, οὐδὲν τῶν παραδεδεγμένων σχημάτων μιμούμενα, καὶ δι' ἐπιχρύσου κεκοσμημένα χαλκοῦ. Τέλος ὁ μέγας θόλος μετὰ τῶν δύω ἐλασσόνων ἡμιθολίων καὶ τῶν ἓξ μικρῶν ὑπ' αὐτά, κατεκοσμήθη διὰ ποικιλοχρύσων ψηφοθετημάτων· ὥστε φωτιζόμενος ὑπὸ τῶν ἱερῶν λύχνων, ὁ ναὸς οὕτως ἔλαμπεν ἀντανακλῶν πανταχόθεν τὰς ἀκτῖνας αὐτῶν, καὶ κατέστιλβεν ὡς ὁλόχρυσος.

Οἱ δ' Ὀθωμανοί, τέσσαρας προσθέντες μιναρέδας, μετεποίησαν τὴν ἁγ. Σοφίαν εἰς τὸ πρώτιστον τῆς θρησκείας αὐτῶν προσκύνημα, τὸν ἐξωτερικὸν αὐτῆς ῥυθμὸν ἀλλοιώσαντες καὶ διαφθείραντες (ΠΙΝ. ΚΑ, 3), καὶ ἔκρυψαν

ὑπὸ κονίαμα ὅλην τὴν πολυτέλειαν τοῦ ψηφιδώματος, ἐκτὸς ὅτι κατὰ τύχην ἐντὸς ἑνὸς τῶν μικρῶν ἡμικυκλίων ὑπὲρ τὸ ἱερὸν ἐλησμονήθη ἀκάλυπτος, καὶ ἔμενεν ἐπὶ τρεῖς καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ὡς φρουρὸς τοῦ ναοῦ, εἷς ἄγγελος. Ἐδαψιλεύθη δὲ καθ' ὅλα τὰ κοσμητικὰ αὐτοῦ μέρη ἀφθόνως ὁ χαλκὸς καὶ ὁ ἄργυρος καὶ ὁ χρυσός, καὶ ἀπίστευτος ἦν ἡ πολυτέλεια τῶν ἀπειραρίθμων αὐτοῦ σκευῶν, ἐξ ὧν ἡ ἁγία Τράπεζα, φερ' εἰπεῖν, κατεσκευάσθη ἐκ παγίου καὶ χυτοῦ χρυσοῦ, ἔχοντος ἐγκεχωνευμένους μαργαρίτας, ἀδάμαντας, σμαράγδους, καὶ παντοίους ἄλλους πολυτίμους λίθους. Πολλάκις μετὰ ταῦτα ἐκ σεισμῶν καὶ ἐξ ἄλλων περιστάσεων, ἰδίως ἐπὶ τῆς κατακτήσεως καὶ τῆς ἀγροίκου κυριαρχίας τῶν Σταυροφόρων, ἔπαθε τὸ γεραρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, καὶ τὰ τείχη αὐτοῦ, τ' ἀνατολικὰ μάλιστα μέρη, ἐκλονίσθησαν καὶ ἐστηρίχθησαν δι' ἀντηρίδων ἐπὶ Παλαιολόγου. Ἐπ' ἐσχάτων δ' αὖθις ἐπεσκευάσθησαν πεπονημένα τινὰ μέρη αὐτοῦ, ἅτινα ἐξ ἀκηδείας καὶ παραμελήσεως τριῶν αἰώνων ἐκινδύνευον νὰ καταπέσωσι, καὶ τὸ βάρβαρον κονίαμα πολλαχοῦ ἀπεξέσθη διὰ τοῦ ἱκανοῦ Ἰταλοῦ ἀρχιτέκτονος Φοσσάτου. Μητρόπολις τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, καὶ σεβαστὸν θέατρον τῶν ἐπισημοτάτων συμβάντων τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, ἡ ἁγ. Σοφία ἦν δι' ὅλων τῶν αἰώνων ἀντικείμενον εὐλαβείας πάσης τῆς ἀνατολῆς, διὰ τὰς μεγάλας καὶ ἱερὰς αὐτῆς ἀναμνήσεις, συγχρόνως δὲ καὶ τοῦ γενικοῦ θαυμασμοῦ διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς οἰκοδομῆς αὐτῆς, ἣν ἔψαλεν εἰς μακρὸν ποίημα δι' ἑξαμέτρων Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος.

Τῆς ἁγ. Σοφίας ἡ οἰκοδομὴ ἐχρησίμευσε μετὰ ταῦτα εἰς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν πασῶν τῶν καθ' ὅλον τὸ ἀνατολικὸν βασίλειον ἐπὶ τοῦ μεσαιῶνος ἀνεγειρομένων ὁπωσοῦν σπουδαίων ἐκκλησιῶν, καὶ εἰς πάσας ἐφηρμόζετο ὁ τροῦλος, ἡ ἡμικυκλικὸς θόλος, εἴτε μόνος, εἴτε μετ' ἄλλων ἐλασσόνων συνδυαζόμενος, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ

πλεῖστον ἐπὶ βραχέως κυλίνδρου φερόμενος. Τοιαῦται εἰσὶν αἱ πλεῖσται ὁπωσοῦν ἀρχαῖαι ἐκκλησίαι πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως τὸ ὡραῖον μοναστήριον τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ἐν Ἀμβρισσῷ τοῦ Ἑλικῶνος· ἐν Ἀττικῇ τὸ Δαφνίον, σῶζον καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ φραγκικοῦ φρουρίου ἴχνη. ἐν Ἀθήναις ἐν μικροῖς ὁ ναὸς τοῦ Νικοδήμου, ἡ Καπνικαρέα, καὶ αὐτὰ τὰ μικρότατα ἐκκλησίδια, ὧν πολυάριθμα περιεῖχεν αὕτη ἡ πόλις.

Ἐπεχώρησε δὲ ὁ ῥυθμὸς οὗτος καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Εὐρώπης, κατὰ τὴν Ὀστρογοτθικὴν μάλιστα ἐποχὴν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἰδίως ἐν Ῥαβέννῃ, ἥτις ἀφ' οὗ ἐν ἔτει 404 ἐγένετο καθέδρα τῶν δυτικῶν αὐτοκρατόρων, καὶ τὸ 493 τῶν Ὀστρογότθων βασιλέων, ὅταν ὁ Θεοδώριχος κατετρόπωσε τὸν Ἑρουλον Ὀδόακρον, ὑπετάγη ἐν ἔτει 540 εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας, καὶ ἔμενε μέχρι τοῦ ή. αἰῶνος ἕδρα ἐξάρχου. Ταύτην, πλὴν ἄλλων, ἐκόσμησε δι' οἰκοδομῶν καὶ ἡ φιλόκαλος τοῦ Θεοδωρίχου θυγάτηρ Ἀμαλασούνθα· καὶ ἕνεκα τῶν διαφορων τούτων περιπετειῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἀπαντῶνται ἐν αὐτῇ καὶ τοῦ ἀρχαίου χριστιανικοῦ ῥυθμοῦ (τοῦ τῶν βασιλικῶν στοῶν) ἐκκλησίαι, καὶ ἕτεραι τοῦ καθαροῦ Βυζαντινοῦ. Ἡ μητρόπολις εἶχε τὸ σχῆμα Βασιλικῆς, εἰς πέντε κύτη διαιρουμένη· Οἰκοδομηθεῖσα δὲ κατὰ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, μετεσκευάσθη ἐντελῶς ἐν τῇ δεκάτῃ ὀγδόῃ. Ἐξ ἐναντίας δὲ καθαροῦ Βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ εἶναι ἡ ἐκκλησία τῆς ἁγ. Βιταλίας, οἰκοδομηθεῖσα ἐν ἔτει 547, καὶ ἔχουσα τὸ διάγραμμα ὀκτάγωνον, καὶ 8 παραστάδας, αἵτινες φέρουσι τὸν θόλον ἐπὶ ἀψίδων· Μεταξὺ δὲ τῶν παραστάδων ὑπάρχουσι παστάδες μεθ' ἡμιθολίων, στηριζομένων εἰς διπλῆν ἐπάλληλον σειρὰν κιόνων, ὧν ἡ κατωτέρα ἀνέχει πάροδον, ὡς τὰς ἄνω στοὰς ἢ τὰ κατηχούμενα τῆς ἁγ. Σοφίας. Τὰ κιονόκρανα αὐ-

τῆς, ὡς καὶ τὰ τριγωνικὰ ἐπιθέματα, ἅτινα δίκην ἐπιστυλίων ἀπαντῶνται εἰς πολλὰς Βυζαντινὰς οἰκοδομάς, εἰσὶ διὰ πλουσίων φυλλωμάτων ἀῤῥύθμως πεποικιλμένα. Τὴν ἐκκλησίαν ταύτην κατεκόσμησεν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ ψηφοθετημάτων, καὶ προσέθηκε νάρθηκα δι' Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀργενταρίου (1).

Τὸ δὲ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεοδωρίχου, ἐπὶ τῆς ζωῆς τούτου ἀνεγερθὲν, εἰς μεταγενεστέρους δὲ χρόνους εἰς ἐκκλησίαν μετασκευασθὲν ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν Sta Maria della Rotonda, εἶναι οἰκοδομὴ μεγάλων τετραγώνων λίθων, ἔνδον μὲν στρογγύλη, ἔξωθεν δὲ δεκάγωνος, καὶ διὰ ταπεινοῦ μονολίθου θόλου κεκαλυμμένη, βαίνουσα δ' ἐπὶ δεκαγώνου ἰσχυρᾶς βάσεως, ἥτις περιεῖχε τὸν τάφον, καὶ ἐκοσμεῖτο, ὡς φαίνεται, ἐξωτερικῶς διὰ θολωτοῦ περιστυλίου. Τὸ σχῆμα τοῦ μνημείου τούτου εἶναι ἀφελὲς μὲν, ἀλλὰ βαρύ (2)· καὶ κατὰ παρεφθαρμένον ῥωμαϊκὸν ῥυθμὸν ἔχει κεκοσμημένον τὸ γεῖσον καὶ τὰς τῶν θυρῶν παραστάδας. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ διάφοροι ἄλλαι οἰκοδομαὶ τοῦ Θεοδωρίχου εἰς Ῥαβένναν, εἰς Ῥώμην, καὶ ἀλλαχοῦ (3).

Τοσοῦτον δ' ἐξέλιπε κατὰ τὴν ζ'. ἤδη ἑκατονταετηρίδα πᾶσα καλλιτεχνικὴ δραστηριότης ἐν Ῥώμῃ, ὥστε περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου γίνεται λόγος, ἐκτὸς περὶ ἑνὸς μόνου κίονος τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ, ὃν ἀνήγειρεν ἐν ἔτει 608 ὁ ἔξαρχος Ῥαβέννης, κορινθιακὸν, ῥαβδω-

(1) Rumohr, rech. Italiennes, III, σ. 200.—D' Argincourt, IV, pl. 18, 23. —(2) Smirke, Archeologia, XXIII, σ. 323. — Schorn, Reisen in Italien. 398. — (3) Manso, Gesch. d. Ostrogoth. Reichs, σ. 124. 396. — Rumohr, σ. 198. Ἀλλ' αὐτὸς δὲν λέγεται ὅτι αἱ ἰταλικαὶ οἰκοδομαὶ εἶσι μιμήσεις τῶν Βυζαντινῶν.

τὸν, ἔχοντα ὕψος 43' καὶ βάσιν 11', χρυσοῦν τὸν ἀνδριάντα ἐπὶ τῆς κορυφῆς, καὶ ἐπιγραφὴν εἰς τὴν βάσιν. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐλήφθη ἐξ ἀρχαίου οἰκοδομήματος (¹).

Ὁ χριστιανικὸς λοιπὸν οὗτος ῥυθμὸς, προϊὸν τῶν ἀναγκῶν τοῦ νέου θρησκεύματος καὶ τοῦ νέου βίου, ὅστις μετὰ παντοίας καταστροφὰς ἐνεφυσήθη εἰς τὴν γεγηρακυῖαν ἀρχαίαν κοινωνίαν, ἔφερεν ἀπ' ἀρχῆς τὸν τύπον βεβιασμένης ἀπομιμήσεως τέχνης παρακμαζούσης ἤδη καὶ νεκρουμένης· καὶ ἤρξατο μὲν πολυτελῶς ἐφαρμοζόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὅσαι διετήρουν τῶν Βασιλικῶν στοῶν τὴν εὐθύγραμμον ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν διακόσμησιν· ἀλλὰ πρῶτον ἀφ' οὗ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἰδίως εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ ἐπὶ Ὀστρογότθων εἰς τὴν Ῥαβένναν, παραδεχθεὶς διέπλασε τῶν θόλων τὸ σύστημα; τότε ἀνέπτυξεν ἐλεύθερον καὶ ἰδιότροπον χαρακτῆρα, σκοπιμώτερον τοῦ τῆς ἐσχάτης ῥωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μεθ' ἧς ὅμως κατ' ἀρχὰς ἐξηκολούθησε συνεχόμενος ὡς πρὸς τὰ καθέκαστα, καὶ ἀληθῶς σεμνότερον καὶ μεγαλοφανέστερον τοῦ ἐπιδεικτικοῦ καὶ ὀγκωδῶς κατακόσμου ἐκείνου τῶν ἐσχάτων Ῥωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων, ὁποῖα εἰσὶ τὰ τῆς Ἡλιουπόλεως καὶ τὰ τῆς Παλμύρας.

Ἐπεκράτησε δὲ καὶ διεδόθη ὁ Βυζαντινὸς ῥυθμὸς καὶ καθ' ἅπασαν τὴν βόρειον Εὐρώπην ἀφ' ὅτου, ἀπὸ τῆς ε. ἑκατονταετηρίδος, ἐξενίκησε πολλαχοῦ αὐτῆς ὁ χριστιανισμὸς, μετὰ τῶν ἀρχῶν, τῶν ἐθίμων καὶ παραδόσεων αὐτοῦ συνεισαγαγὼν ἐξ ἀνατολῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐκκλησιῶν, εἰς ὧν τὴν οἰκοδομὴν κατεβλήθη πρωΐμως προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια εἰς διάφορα μέρη, ὥστε καὶ μνημονεύεται ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 926 συνέλευσις ἀρχι-

(¹) F. A. Visconti, Lett. sopra la col. del Imper. Foca, 1813.

τεκτόνων ἐν Οὐοράκῳ τῆς Ἀγγλίας. Διεδίδετο δὲ καὶ ἐφηρμόζετο ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ὁ ἀρχιτεκτονικὸς ῥυθμὸς τῶν Βυζαντινῶν διὰ συντεχνιῶν (collegia), αἵτινες διετήρουν διαρκεῖς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐν τῷ 11ῳ αἰῶνι μνημονεύονται ἐνιαχοῦ τῆς Εὐρώπης Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες, καὶ οἰκοδομήματα καθ' Ἑλληνικὸν, δηλαδὴ Βυζαντινὸν τύπον (more Graecorum, ad consuetudinem Graecorum) ἀνεγειρόμενα (1).

Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ιγ'. αἰῶνος, ὅταν ἐπεκράτησαν τὰ Γερμανικὰ ἔθνη, τὸ σκοτεινὸν καὶ ὁμιχλῶδες κλίμα αὐτῶν, καὶ τὸ κατηφὲς αὐτῶν πνεῦμα καὶ σοβαρὸν αἴσθημα, μετεσχημάτισαν τὸν ῥωμαϊκὸν καὶ βυζαντινὸν ῥυθμὸν κατὰ νέας ἀρχὰς καὶ ἰδέας. Ἔκτοτε διεμορφώθη ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἥτις, ἕνεκα τῆς αἰσθητικῆς τάσεως καὶ τῶν κλιματικῶν περιστάσεων τῶν λαῶν ἐκείνων παραδέχεται τὰς ὀξείας ὀροφὰς, τὰ ὀξυγώνως διατεμνόμενα τόξα (ogives), καὶ τὰς ὅσον οἷόν τε ἀδιατμήτους καθέτους, καὶ φαίνεται ὡς χαρακτηρίζουσα τὴν ἐναγώνιον ἀνάτασιν τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας διὰ τοῦ σκοτεινοῦ καὶ παγίου παραπετάσματος τοῦ ὑπερβορείου οὐρανοῦ.

Εἰς Ἰταλίαν ὅμως ποτὲ ὁ ῥυθμὸς οὗτος δὲν ἐπεκράτησεν ἐντελῶς· ἀλλ' ἐξ ἐναντίας κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα παρεισήχθη καὶ ὑπερενίκησε πάλιν ὁ Ῥωμαϊκὸς τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων. Ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι ἔμεινεν ἡ Γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἄγνωστος ἐντελῶς, καὶ ἐν χρήσει μέχρι τέλους μόνη ἡ Βυζαντινὴ, ἐκβαρβαρωθεῖσα ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν Ὀθωμανῶν, οἵτινες, ὡς καὶ οἱ Ἄραβες πρὸ αὐτῶν, ἐπίσης τὴν παρεδέχθησαν χωρὶς νὰ τὴν ἐννοῶσι, καὶ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τὴν διέστρεψαν καὶ τὴν ἐξηχρείωσαν, ἀντὶ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος τὰ κατ' ἀμβλεῖαν γωνίαν διατεμνόμενα, ἢ τὰ *πετα-*

(1) Stieglitz, üb. d. Goth. Architect. s. 57.

Ἰονικῇ τόξα παραδεχόμενοι, καὶ εἰς τῶν ἱερῶν οἰκοδομῶν τὰς γωνίας προστιθέντες τοὺς εὐθυτενεῖς μιναρέδας, ἄλλοτε ἕνα καὶ ἄλλοτε πλείονας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Γλυπτική.

Ὅταν δὲ τοσαῦτα, καὶ τῶν ἄνω ἀπαριθμηθέντων πολὺ πλείονα ἀνηγείροντο ἐν Ῥώμῃ οἰκοδομήματα, μεγαλοπρεπέστατα πάντα, καὶ ἀσυγκρίτως πολυτελέστερα ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν, ἑπόμενον ἦτον εἰς ἐπικόσμησιν καὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἀπεράντων πλατειῶν, καὶ τῶν ἀλλεπαλλήλων στοῶν αἵτινες ἐπλήρουν τὰς ῥωμαϊκὰς πόλεις, πάμπολλα γλυπτικὰ ἔργα νὰ χρειάζωνται οἱ Ῥωμαῖοι. Καὶ ἔτι μᾶλλον ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην αὐτῶν, ὅταν τὰ νικηφόρα των ὅπλα πανταχοῦ περιφέροντες τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, ἐτέλουν κατ' οἶκον τοὺς ἐπιδεικτικοὺς ἐκείνους καὶ πομπώδεις θριάμβους, ὧν τὴν πολυτέλειαν κατεκόσμουν πολλάκις καὶ ἀπειράριθμα τεχνουργήματα. Ἀλλὰ στερούμενοι ζωηρᾶς καὶ γονίμου καλλαισθησίας, καὶ ἀνίκανοι ἀφ' ἑαυτῶν νὰ διαπλάσωσι πρωτότυπον τέχνην, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδανείζοντο τὴν τῶν κυρίων καὶ διδασκάλων αὐτῶν, τῶν Τυῤῥηνῶν, ἔπειτα δὲ, ὅταν αἱ περισσότεραι χῶραι τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔκλιναν ὑπὸ τὸν ζυγόν των, πλήρεις θάμβους διὰ τοὺς καλλιτεχνικοὺς αὐτῶν θησαυροὺς, ἥρπαζον αὐτοὺς καὶ τοὺς μετέφερον εἰς τὴν Ῥώμην. Οὕτως ἀπὸ Ὀλ. 109 καὶ τῶν Σαμνιτικῶν πολέμων ἤρξαντο λεηλατοῦντες τὰς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἑλληνικὰς πόλεις, καὶ μετὰ ταῦτα, ὅταν ἐξετάθησαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, τότε ὑπερεπλούτισαν

τὴν πόλιν αὐτῶν διὰ θησαυρῶν παντρίων ἀριστουργημάτων. Γνωστὴ καὶ περίφημος κατέστη τοῦ διοικητοῦ τῆς Σικελίας Οὐήρου ἡ θήρα Ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων (1)· καὶ ἀναρίθμητα ἦσαν τα ἔργα τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς, ὅσα ἐκόμισαν εἰς Ῥώμην οἱ Μάρκελλοι, οἱ Φλαμινῖνοι, οἱ Νοβιλίορες, οἱ Αἰμύλιοι Παῦλοι, καὶ ἄλλοι τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου κατακτηταί. Ὁ δ' Αἰμ. Σκαῦρος, ὁ γαμβρὸς τοῦ Σύλλα, μετεχειρίσθη καὶ ἐξέθηκεν ἐν ἔτει 694 (60 π. Χ.) εἰς τὰς ἀγορανομικὰς αὐτοῦ πανηγύρεις τὰς εἰκόνας ἃς εἶχε δώσει ἡ Σικυὼν ὡς ἐνέχυρα τῆς ἀποτίσεως τῆς χρηματικῆς ὀφειλῆς αὐτῆς εἰς τὴν Ῥώμην (2). Περὶ πολλῶν δ' ἐπὶ Κικέρωνος μαρτυρεῖται ὅτι, μὴ νομίζοντες ἄξιον ἑαυτῶν νὰ τελέσωσι θριάμβους μὴ κοσμουμένους ὑπὸ πολυπληθῶν ἔργων καλλιτεχνίας, ἐδανείζοντο αὐτὰ παρ' ἀλλήλων (3). Καὶ δυσηρέστει μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ πολυτέλεια αὕτη καὶ ἡ διάδοσις τῶν τεχνῶν τοὺς σοβαρωτέρους καὶ τοὺς μᾶλλον ἀρχαΐζοντας τῶν Ῥωμαίων, ὅσοι ἐπρέσβευον τὴν λιτότητα καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἠθῶν, ὡς τὸν Κάτωνα (557), κηρυττόμενον ἀντίπαλον τῶν τεχνῶν (4), καὶ τὸν Κικέρωνα, μικρὸν ἔχοντα ζῆλον ὑπὲρ αὐτῶν (5), καὶ ἐν τῇ κατὰ Οὐήρου δίκῃ (6), αἰδούμενον μὴ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν δικαστῶν ὡς ἀκριβὴς τεχνογνώστης (Nimirum didici etiam dum in istum inquiro artificum nomina). Ἀλλ' ἡ ἀντίστασις τοῦ ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ κατ' ἀρχὰς ὑπερέχοντος τούτου κόμματος ἐκέντα καὶ παρώξυνε τοὺς φιλοτέχνας, καὶ ὁ αὐτὸς ῥήτωρ ἀναφέρει

(1) Cic. ad. Verr.—(2) Pl. 35 40, 24.—26, 24, 7. — (3) Cic. Αὐτ. IV, 3. — (4) T. Liv. 34, 4.—Pl. 34, 14. — (5) Cic. Epist. ad div. VII, 23. — Parad. 5, 2. — (6) Cic. ad Verr.

τοὺς εἰδήμονας (intelligentes), οἵτινες, κατὰ Στάτιον (1), ἀνεγνώριζον καὶ τῶν ἀνεπιγράφων ἔτι ἀγαλμάτων τοὺς τεχνίτας (non inscriptis auctorem reddere signis), καὶ ἀντιτάσσει αὐτοῖς τοὺς ἰδιώτας, τοὺς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ἀπατωμένους.

Οὐδ' ἦσαν ἐπαρκεῖς πᾶσαι αὗται αἱ ἁρπαγαί, καὶ αἱ λεηλασίαι, καὶ ἡ ἀπογύμνωσις τῶν κατακτωμένων πόλεων, ὅπως κορέσωσι τῶν Ῥωμαίων τὴν καλλιτεχνικὴν ἀπληστίαν, καὶ ἐκπληρῶσι τὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως αὐτῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐρυνομένης καὶ ἀναπτυσσομένης εἰς μεγαλοπρέπειαν καὶ εἰς πολυτέλειαν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἡ φιλοτεχνία αὐτῶν δὲν ἤρκει ὅπως τοὺς καταστήσῃ καὶ καλλιτέχνας· καὶ ἀφ' ὅτου ἤρχισε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ ἀσκουμένη ἡ γλυπτικὴ, ἐπὶ πολὺν χρόνον Ἕλληνες ἦσαν πρὸ πάντων οἱ εἰς αὐτὴν ἐπιδιδόμενοι. Ἐξ εἰκοσιοκτὼ ὀνομάτων γλυπτῶν, ὧν μνημονεύουσι καὶ ὁ Πλίνιος, καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, καὶ ἐπιγραφαὶ, ὡς ἐν Ῥώμῃ ἐργασθέντων κατὰ τὸ ἀπὸ ἁλώσεως Κορίνθου μέχρι τῶν αὐτοκρατόρων διάστημα, τὰ εἰκοσιέξ ἦσαν Ἑλληνικὰ, καὶ μόνα ἠχοῦσιν ὡς Ῥωμαϊκὰ τὸ τοῦ Κοπωνίου καὶ τὸ τοῦ Δεκίου· δι' ὃ καὶ Ῥωμαϊκὴν τέχνη, ἰδίως Ῥωμαϊκὴν γλυπτικὴν λέγοντες, δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἀσκουμένην μάλιστα ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλλιτεχνῶν, ἀλλὰ τὴν μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Ῥωμαϊκὴν ἐπιῤῥοὴν καὶ κατὰ Ῥωμαϊκὰς ἰδέας μεταπλασθεῖσαν Ἑλληνικὴν, ἥτις οὐ μόνον ἠδυνάτει τοῦ λοιποῦ ν' ἀναπτερωθῇ εἰς ὃ ὕψος εἶχεν ἀφιχθῇ ἐπὶ τῶν μεγάλων ἡμερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ προσέτι ὑπὸ τῆς Ῥώμης τοὺς νόμους, διὰ τοῦ πλούτου τῆς Ῥώμης, καὶ διὰ τῆς Ῥώμης τοὺς ἄρχοντας ἐργαζομένη, ἔλαβε τὸν τύπον τῆς ῥωμαϊκῆς φύσεως, καὶ τοῦ πεζοῦ καὶ πρὸς τὰ θετικὰ καὶ χρήσιμα μάλιστα

(1) Stat. Silv. IV, 6, 21.

ἀφορῶντος πνεύματος τῶν Ῥωμαίων. Ὑπὸ τοιούτους οἰωνοὺς κατέστη ὑλικωτέρα ἢ πρίν, ἀνεπίδεκτος ἰδανικῆς ἀναπτύξεως, εἰ μὴ καθ' ὅσον διὰ μιμήσεως ἐδέχετο αὐτὴν κατ' ἀντανάκλασιν ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων, πρὸς τὴν γῆν ἀφορῶσα, καὶ μόνον τῶν ἀμέσων ἐξωτερικῶν σχέσεων ὀξέως καὶ ἀληθῶς ἀντιλαμβανομένη· δι' ὃ καὶ ἐπετύγχανεν εἰς τὴν ὁμοιογραφικὴν ἀκρίβειαν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν πρωτότυπον ἔμπνευσιν. Ἐπ' αὐτῆς δὲν ἐπιπνέει τοῦ λοιποῦ ἡ ἀκμαία νεότης καὶ ἡ χάρις τοῦ αἰωνίου ἔαρος, ὡς ἐπὶ τῆς κυρίως Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ πρώτιστος χαρακτὴρ αὐτῆς εἶναι ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ ἐμβρίθεια, δι' ἧς λαμβάνει μὲν ἀξίαν τινὰ καὶ εὐγένειαν, ἀλλὰ συγχρόνως καταβιβάζεται εἰς τὰ πεζὰ καὶ τὴν ὕλην, ἔχουσα πρὸς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς διδάσκαλον καθὼς πρὸς τὴν ποίησιν ἔχει ἡ ἱστορία. Ἡ τάσις δ' αὕτη πρὸς ἐπιμελῆ τῆς φυσικῆς ἀληθείας ἀντιγραφὴν τὴν ὠφέλησε κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀληθὲς καὶ ἐντελὲς αὐτῇ παρέχουσα πρότυπον, τὴν επροφύλαττε κἂν ἀπὸ τοῦ αὐθαιρέτου καὶ τεραστίου, καὶ οὐχ ἧττον ἀπὸ τοῦ βαναύσου καὶ εὐτελοῦς. Καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἑπομένως αὕτη ἐποχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προσθεῖσα εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἄλυσσιν κρίκον οὐχὶ βεβαίως πολύτιμον ὡς τὸν χρυσοῦν ἐκεῖνον τῆς Ἑλληνικῆς παραγωγῆς, τῆς τὴν ὕλην ἀναγούσης εἰς ποίησιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν, ὑπὸ τὴν σωματικὴν κἂν ἔποψιν, οὐχὶ πάντῃ λόγου ἀνάξιον.

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ἐν Ἀθήναις ἰδίως, εἴδομεν (Τ. Α'. 542) ὅτι ἡ μαρανθεῖσα καὶ ἐπὶ τῶν μακρῶν ἐρίδων τῶν Διαδόχων παντάπασι σχεδὸν ἀποσβεσθεῖσα τέχνη, μετὰ τὴν ἀνάμιξιν τῆς Ῥώμης εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, καὶ ὑπὸ τὴν προστάτιδα χεῖρα αὐτῆς, εἶχεν ἀναβλαστήσει, ὀλίγον πρὸ τῆς κατακτήσεως, ὄψιμά τινα ἄνθη, ἐξ ἀναμνήσεων ζῶσα, καὶ ἐκ μιμήσεων καὶ ἀντιγραφῶν τῶν ἀρχαίων ἀριστουργημάτων. Ἐκ δὲ τῶν ὀλίγων πρωτοτύπων ἔργων, ἅτινα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν

ὡς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὴν ἀμέσως τῶν Αὐτοκρατόρων προηγηθεῖσαν, ἀνήκοντα ἀναφέρομεν ὡς χαρακτηριστικὰς καὶ μεμαρτυρημένας(1) τὰς δίκην εὐρείας ζωοφόρου τὸ ὡρολόγιον τοῦ Ἀνδρονίκου ἔξωθεν περικοσμούσας γλυφὰς, αἵτινες παριστῶσι τοὺς ὀκτὼ πρωτίστους ἀνέμους, ἤτοι, κατὰ τὰς ἄνωθεν ἐπιγεγραμμένας ἐπωνυμίας αὐτῶν· ά. Τὸν Β ο ρ έ α ν, γέροντα φέροντα χιτῶνα χειριδωτὸν, καὶ μανδύαν καὶ ὑποδήματα, εἰς τὴν χεῖρα δ' ἔχοντα καὶ φυσῶντα κέρας. β'. Τον Σ κ ί ρ ω ν α (δυτικοβόρειον, τὸν Μαΐστρον), τὸν ἐπικρατοῦντα ἐν Ἀθήναις, ἰδίως ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, γέροντα ἔχοντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καὶ φέροντα ἀμφορέα ἴσως ἐλαίου, ὡς ἐπιφέροντα τὴν εὐφορίαν τῶν ἐλαιῶν. γ'. Τὸν Ζ έ φ υ ρ ο ν (δυτικὸν, τὸν πονέντεν), νέον, γυμνὸν, ἔχοντα τὸν μανδύαν πλήρη ἀνθέων, διότι κατὰ τὸ ἔαρ πνέει πρὸ πάντων δροσερὸς καὶ γλυκύς. δ'. Τὸν Λ ί β α (δυτικονότιον, Γαρπῆν) νέον, φέροντα χιτῶνα, καὶ πλοίου ἄφλαστα ἔχοντα εἰς τὰς χεῖρας, ὡς πρόσφορον τοῖς θαλασσοπόροις. έ· Τὸν Ν ό τ ο ν, νέον φέροντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καί τι ἔχοντα εἰς τὰς χεῖρας, ὡς λύραν ἐξηγηθέν. στ'. Τὸν Εὖ ρ ο ν (νοτιανατολικὸν, τὸν Σορόκον), γέροντα φέροντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καὶ ἔχοντα τὴν χεῖρα εἰς τὸν μανδύαν ἐνειλιγμένην, ὡς χειμερινὸν ἄνεμον καὶ αὐτον. ζ'. Τὸν Ἀ π η λ ι ώ τ η ν, (ἀνατολικὸν, λεβάντεν), νέον, φέροντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καὶ καρποὺς ἐν τῇ ποδιᾷ τοῦ χιτῶνος· καὶ ή. Τὸν Κ α ι κ ί α ν (βορειονατολικὸν, γραιγολεβάντεν), γέροντα, φέροντα χιτῶνα, ὑποδήματα καὶ μανδύαν, καὶ ἀνέχοντα μέδιμνον σπαρτῶν διὰ τῶν δύο χειρῶν, ὡς ἔμβλημα ὅτι ψυχρὸς πνέων κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐγγυᾶται ἄφθονον θέρος. Αἱ μορφαὶ αὗται εἰσὶ κατὰτὸ ἀνάστημα μείζονες τοῦ φυσικοῦ, καὶ ἡ διάθεσις αὐτῶν εἶναι ἀρχιτε-

(1) Varr. De re rustic. II. — Ἰδ. ἀνωτ. σελ. 61.

κτονικὴ μᾶλλον, διότι ἄνευ τινὸς ἀλληλουχίας κοσμοῦσιν ἑκάστη ἀνὰ μίαν τοῦ ὀκταγώνου πύργου πλευρὰν, καὶ πληροῦσιν οὐχὶ ἀφυῶς τὸ ὡρισμένον αὐταῖς ἐμβαδόν. Τὸ διάγραμμα ὅμως τῆς γλυφῆς αὐτῶν, καί τοι καλόν, ἔχει τι τὸ βαρὺ καὶ ὑλικὸν, καὶ ἡ ἐργασία στερεῖται λεπτότητος.

Εἰς τὴν κατηγορίαν δὲ τῶν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδοτέων ἔργων ὑπάγονται καί τινες ἀνδριάντες ἀνδρῶν συγχρόνων. Ὁ Καῖσαρ ἀνήγειρε τοὺς κατεδαφισθέντας ἀνδριάντας τοῦ Μαρίου, καὶ ἐσφάγη ὑπο τοὺς πόδας τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πομπηΐου, ὅστις ἴσως εἶναι αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς Σπαδαίοις οἴκοις διατηρούμενος· καὶ τοῦ Καίσαρος ὡραῖον τηβεννοφόρον ἄγαλμα ὑπάρχει εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου, προστεθειμένην ἀλλ' ἀρχαίαν ἔχον τὴν κεφαλήν.

Πρῶτος αἰὼν ἀπὸ Χριστοῦ.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν κοινὴν τῶν ἀρχαίων κρίσιν ἡ τέχνη ἀπώλεσε τὸν ἀκραιφνῆ Ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, καὶ παρήκμασεν εἰς τὴν χαρακτηριζομένην ὡς ῥωμαϊκὴν, ἰδίως ἀπὸ τῶν Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ὅτε ἤρξατο μάλιστα ὑπηρετοῦσα τὰς ἀτάκτους ὀρέξεις καὶ τὴν ἄκρατον καὶ ἄκριτον τῶν δεσποτῶν πολυτέλειαν (¹), ὡς καὶ ὁ Πλίνιος (²) ὁμολογεῖ αὐτὴν καταστραφεῖσαν διὰ τῆς χαυνότητος τῶν καιρῶν. Ἀφ' ὅτου τὸ πνεῦμα ἐξέλιπεν ἀπ' αὐτῆς, φυσικὸν ἦτον νὰ προκύψῃ βαθμηδὸν καὶ ἡ ὑλικὴ παρακμὴ, καὶ τῆς σωματικῆς μορφῆς ἡ ἀτέλεια νὰ παρακολουθήσῃ τὴν παραμέλησιν τῆς ψυχικῆς ἐκφράσεως. Ἀλλ' ἡ ἐξαχρείωσις αὐτῆς δὲν ἐπῆλθε διὰ μιᾶς· καὶ εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῶν Αὐτοκρατόρων

(¹) Senec' Epist. II. Luxuriæ ministri.—(²) 35, 2.

ἀνεδείκνυντο εἰσέτι ἀγχίνοες καὶ καλοὶ τεχνῖται, Ἕλληνες πάντοτε οἱ πλεῖστοι, ἐργαζόμενοι καὶ Αὐτοκρατόρων ἀνδριάντας, καὶ κοσμήματα τῶν οἴκων τῶν ναῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν οἰκοδομημάτων. Περὶ τῆς ἱστορίας ὅμως αὐτῶν καὶ τῶν ἔργων των ὀλίγιστα ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι, τῇ μὲν διότι ὀλίγοι ἦσαν τοὐντεῦθεν οἵπερ τὰ τοιαῦτα πολυπραγμονοῦντες, τῇ δὲ διότι καὶ αὐτοὶ (ὡς ὁ Παυσανίας καὶ ὁ Πλίνιος) κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς τὰ ἀρχαιότερα κυρίως προσεῖχον, καὶ τὰ ἐπ᾽ αὐτῶν παραγόμενα ἐθεώρουν ὡς ἀνάξια λόγου, καὶ τὰ παρέβλεπον ([1]). Αἱ βεβαιότεραι ἑπομένως πηγαὶ ἀφ᾽ ὧν δυνάμεθα ν᾽ ἀρυσθῶμεν ἀσφαλεστέρας ὁπωσοῦν εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς, ἢ τῆς ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων ἑλληνικῆς τέχνης, εἰσὶ μᾶλλον αὐτὰ τὰ καλλιτεχνήματα, καὶ κυρίως αἱ ἑπόμεναι κατηγορίαι αὐτῶν·

Α΄. Τὰ πλαστικὰ κοσμήματα δημοσίων μνημείων, ὧν γιγνώσκεται ἡ ἐποχὴ τῆς οἰκοδομῆς, καί τοι ἔργα ὄντα δευτερευούσης ἐπισημότητος, ὑπὸ τεχνιτῶν ὑποδεεστέρων καὶ ἀνωνύμων, ὡς ὑπηρετικὰ τῇ ἀρχιτεκτονικῇ παραχθέντα. Ἐν γένει τὰ τοιαῦτα, συνῳδὰ πρὸς τὴν θετικὴν τάσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ἀρύονται τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν οὐχὶ ἐκ μύθων καὶ ἀλληγοριῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς ἱστορίας, καὶ ταύτην παριστῶσιν οὐχὶ ὡς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ζωοφόρων, ἐξευγενιζομένην εἰς δρᾶμα καὶ ποίησιν, ἀλλ᾽ ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον, καὶ κατὰ τὰ γενικὰ μᾶλλον καὶ πολιτικὰ τῶν συμβάντων ἀποτελέσματα· ὡς φερ᾽ εἰπεῖν τὴν κατ᾽ ἐχθρῶν νίκην, ἣν ἄλλοτε ἐξέφραζον τῆς μάχης αἱ δραματικαὶ καὶ ποικίλαι περιπέτειαι, αἰνίττεται ἤδη μόνος ὁ ἑορτάσιμος καὶ μονότονος θρίαμβος.

Γενικὸν δὲ πρόσωπον τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐρ-

([1]) Ἰδ. Παυσ. ΣΤ. 21.

γάσίας τῶν τοιούτων προστύπων κοσμημάτων εἶναι ἡ σώρευσις τῶν ζωδίων· διότι οἱ ῥωμαῖοι, τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλυπτικῆς καθαρὰν μὴ ἔχοντες ἔννοιαν, οὐδ' εἰς τὴν ἀρτίαν καὶ ἐντελῆ ἑκάστου σώματος παράστασιν ἀφορῶντες; μετεχειρίζοντο ζωγραφικῶς μᾶλλον τὴν τῶν ἀναγλύφων διάθεσιν, καὶ δὲν ἐνόουν πόσον ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ μέρους τούτου τῆς τέχνης εἶναι τὸ νὰ παριστῶσι ζώδια ἀλλεπαλλήλως προέχοντα, καὶ κατὰ κανόνας διοπτικούς, ἐπὶ τῆς λιθογλυφίας οὐδόλως ἐφαρμοζομένους, τὰς μὲν ἐμπροσθίους γλυφὰς νὰ ἐργάζωνται λίαν ἐξεχούσας, καὶ ἐνίοτε σχεδὸν περιαιρετάς, τὰς δ' ὀπίσω αὐτῶν λίαν ἐπιπέδους καὶ μόλις ἐπὶ τοῦ λίθου διακεχαραγμένας, καὶ προσέτι τὴν ἀξίωσιν νὰ ἔχωσι, καὶ αὐτὰ τὰ τοπία, ἢ τὴν ἄψυχον φύσιν νὰ παριστῶσιν εἰς διαφόρους ὁρίζοντας διοπτικῶς φεύγοντα. Ἐκ τούτου τὰ ῥωμαϊκά, ἤτοι τὰ ἐπὶ τῶν ῥωμαίων ἀνάγλυφα, ἀποβαίνουσιν ὀγκώδη καὶ δυσδιάκριτα καὶ πολυτέλειαν μᾶλλον ἐμφαίνοντα, ἥτις ἀντικαθίστα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τὴν καθαρότητα καὶ σαφήνειαν. Τῆς κατηγορίας ταύτης, πλὴν δύο λίαν ἠκρωτηριασμένων, ἀλλὰ διὰ τὸ διάγραμμα ἀξιολόγων τμημάτων ἀψίδος τοῦ Κλαυδίου, θρίαμβον παριστώντων καὶ τρόπαια, ἄλλα ῥωμαϊκὰ ἔργα ἀρχαιότερα τῶν Φλαβίων, δὲν σώζονται, καὶ οὐδὲν λόγου ἄξιον πρὸ τῶν ἀναγλύφων τῆς Ἀψίδος τοῦ Τίτου, ἅτινα ἐπὶ τῆς ζωοφόρου παριστῶσι θρίαμβον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πομπὴν θυσίας διὰ τὴν ἐν ἔτει 79 μ. Χ. κατάκτησιν τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐν τούτοις, καθ' ἑλληνικὰς ἰδέας, ὁ ποταμὸς Ἰορδάνης, ὡς γέρων προσωποποιούμενος, περιάγεται ἐν φορείῳ. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τοῦ τόξου παρίσταται ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ ἀετοῦ, ὡς ἀποθεωθεὶς (divus), καὶ ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ θόλου ἐσωτερικῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Τίτος ἐπὶ τεθρίππου καὶ στεφανούμενος ὑπὸ Νίκης, καὶ ὑπὸ τῆς Θεᾶς Ῥώμης ἡνιοχούμενος, ἀφ' ἑτέρου δὲ στρατιῶται φέροντες ἐν θρι-

ἀμβροις τὸν μέγαν [illegible] ἐπὶ [illegible]
[illegible]
θέσεως (ΠΙΝ. ΚΒ, 1) (1). Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο παρατηρεῖται ἤδη ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν τέχνην πυκνότης τῶν προσώπων. Τὸ διάγραμμα ὅμως εἶναι ζωηρὸν καὶ ἐμφαίνει δύναμιν εἰς τὰ σώματα καὶ ἀξιοπρέπειαν εἰς τὸ σύνολον· ἀλλ' ἡ ἐξεργασία αὐτοῦ εἶναι λίαν ἀμελής.

Σώζονται δὲ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Δομιτιανοῦ ἢ Νέρβα ἰσχυρῶς ἐφθαρμένα τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ τῆς Παλλάδος, αἱ μόναι κοσμητικαὶ ῥωμαϊκαὶ γλυφαὶ αἱ μὴ ἔχουσαι ἱστορικὴν, ἀλλὰ μυθολογικὴν ὑπόθεσιν, καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ὡς Ἐργάνην, ἢ προστάτιν παριστῶσαι τῶν γυναικείων ἐργασιῶν. Καὶ ταῦτα τὴν μὲν διαγραφὴν ἔχουσιν ἐν γένει καλὴν, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἡ κατάστασις τῆς διατηρήσεώς των ἐπιτρέπει νὰ κρίνωμεν, ἐλαττοῦνται τῶν Ἑλληνικῶν ἔργων κατὰ τὴν ἐργασίαν, τὴν τῶν πτυχῶν μάλιστα (2).

Β'. Τὰ τῶν αὐτοκρατόρων ἀγάλματα [illegible]

(1) DENK. 345 a. b. — (2) DENK. 346. — (3) Mongez, iconographie Romaine [illegible] λόγου σειρά. — (4) [illegible]

τετηρημένος Τιβέριος (ΠΙΝ. ΚΓ, a). Τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἡ ἀναβολὴ καὶ ἡ διάθεσις εἶναι πάντοτε σχεδὸν ἐντελῶς ἡ αὐτή· δι' ἃ καὶ συνεχῶς κατεσκεύαζοντο πολλὰ τοιαῦτα ἕτοιμα, πλὴν τῆς κεφαλῆς, ἥτις μετὰ ταῦτα προσετίθετο κατὰ τὴν ἀπαιτουμένην ὁμοιότητα, ὅταν προσδιωρίζετο ἡ χρῆσις τοῦ ἀγάλματος· καὶ ἐντεῦθεν τὰ πολλὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἀπαντώμενα ἀκέφαλα, καὶ ἄνωθεν κοῖλον τὸν τράχηλον ἔχοντα. Ἐνίοτε δὲ τὰ ἀγάλματα ταῦτα εἶχον καὶ χλαμύδα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, εἰς ἔνδειξιν ἱερατικῆς ἀξίας, ὡς τὸ τοῦ Τιβερίου ἐν Βατικάνῳ (ΠΙΝ. ΚΓ, g) (1). β'. Παρίσταντο φέροντες στρατιωτικὴν στολὴν κατάκοσμον, πεζοὶ (thoracatae statue pedestres habitu militari), συνήθως ἐν θέσει προσφωνήσεως (allocutio) (2). γ'. Ἔφιπποι, εἰς ἔνδειξιν πολεμικῶν σκοπῶν. Κατ' ἀρχὰς τὰ τοιαῦτα ἀγάλματα ἀνηγείροντο πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης ἐκστρατειῶν ἢ στρατηγιῶν· ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ἀπήτει αὐτὰ ἡ ματαιοφροσύνη καὶ τὰ ἐδαψίλευεν ἡ κολακεία. Τοιοῦτο ἀναφέρει Δίων ὁ Κάσσιος (3) εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Τιβέριος ἔφιππον ἄγαλμα τοῦ Αὐγούστου, αὐτὸ ὅ παρίσταται καὶ ἐπὶ δηναρίων. Τοῦ Δομιτιανοῦ δ' ὁ κολοσσιαῖος ἔφιππος ἀνδριὰς ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, παρίστα αὐτὸν ὡς νικητὴν τῶν Γερμανῶν, ἔχοντα τὸν Ῥῆνον πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου του, εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατοῦντα τὴν Παλλάδα, καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς προσφέροντα τὴν εἰρήνην (4). Παραδείγματα δὲ καλῶν ἐφίππων ἀνδριάντων σώζονται ὁ τοῦ Καλιγούλα ἐν Λούβρ (ΠΙΝ. ΚΓ, φ), καὶ ὁ τοῦ Βάλβου ἐξ Ἡρακλείου (αὐτ. b), καὶ μετ' Ἀδρια-

---

(1) DENK. 350. Αὔγουστος, ὡς ἀρχιερεύς. Mus. P. Cl. II 46. — (2) Mongez 36, 1. Δροῦσος υἱὸς Τιβερίου ἐν Λούβρ. — DENK· 366. Τίτος ἐν Λούβρ. 29; Mong. 33 — (3) ΝΓ, 92. — (4) Schneider, Programma, 1820.

νὸν ὁ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου χαλκοῦς ἐπίχρυσος, βαρὺς δὲ καὶ ἄχαρις, ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου. δ'. Ἐν δίφροις ἀνηγείροντο κατ' ἀρχὰς ἐν γένει μόνοι οἱ ἄρχοντες, διότι οὕτω παρίσταντο εἰς τὸ ἱπποδρόμιον· ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἀπὸ Αὐγούστου, καὶ πάντες ἀνεξαιρέτως, καὶ ἀνεξαρτήτως παντὸς θριάμβου ἢ πομπῆς· προσέτι δὲ καὶ ἐπὶ τεθρίππων. Δι' ὃ καὶ πρὸς διάκρισιν ἐπεκράτησε μέχρι τέλους νὰ παρίστανται οἱ αὐτοκράτορες ὑπὸ ἓξ ἵππων (1) ἢ καὶ ὑπ' ἐλεφάντων (2) συρόμενοι. Τὰ τοιαῦτα δ' ἐν δίφροις ἀγάλματα ἐτίθεντο ἰδίως ἐπὶ τῶν ἁψίδων. Καὶ γλυπτικὰ μὲν αὐτῶν παραδείγματα δὲν σώζονται, τύποι ὅμως αὐτὰ εἰκονίζοντες φαίνονται ἐπὶ νομισμάτων (3).

Ἡ δ' ἑτέρα κατηγορία τῶν Αὐτοκρατορικῶν ἀνδριάντων εἶναι ἡ τῶν παριστώντων τοὺς Αὐτοκράτορας ὡς ἥρωας ὑπὸ σχῆμα θεῶν, κατὰ τὰς ἕξεις τῶν τελευταίων Ἑλλήνων βασιλέων, ἢ ἐν ἀποθεώσει, ἥτις ἀπεδίδετο εἰς πάντας τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ συνέπειαν τῶν Τυῤῥηνικῶν ἰδεῶν, καθ' ἃς οἱ μὴ ἀποθεούμενοι παρεδίδοντο εἰς τοὺς καταχθονίους θεούς (Ἴδε ἀνωτέρω σ. 12). Καὶ τὰ μὲν ἡρωϊκὰ ἀγάλματα εἰσὶ συνήθως γυμνά, ὄρθια, δόρυ ἢ ἄλλο ὅπλον κρατοῦντα, Ἀχίλλειαι (Achilleae) κατὰ Πλίνιον (4) καλούμενα, ὡς τὸ τοῦ Κλαυδίου, ἐν Ἡρακλείῳ εὑρεθέν, καὶ ἐν Νεαπόλει διατηρούμενον (ΠΙΝ. ΚΓ, c), καὶ τὸ τοῦ Ἀγρίππα ἐν Βενετίᾳ (Αὐτ. d.) (5).

(1) Martial, 12, 69. — Tacit. de Orat. 8, 11. — Juvenal, VII, 126. — Apul. Flor. 136. — (2) Pl. 34, 10. — (3) DENK. 354. Νόμισμα χαλκοῦν, Αὔγουστος εἰς τέθριππον, ἔχων ἑκατέρωθεν δύο Πάρθους, ἀφ' οὗ ἀνακτήσατο τὰς σημαίας τοῦ Κράσσου (18 μ. Χ.) Eckh. D. VI. vol.—DENK. 365. Νόμισμα Βεσπασιανός. -Νομισματ. Περτίναξ.—(4) 34, 10. —(5) DENK. 355. Ἀγρίππας κρατῶν δελφῖνα, οὗ μέρος νεώτερον. Λέγεται ὅτι εἶναι ὁ τοῦ Πανθέου. Ἐν οἴκῳ Γριμάνι,

Ἐνίοτε δὲ φέρουσι τὰ ἀγάλματα τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ ἱμάτιον περὶ τὸ κάτω σῶμα, ὡς ὁ Φειδιακὸς Ζεύς, καὶ τότε αἰνίττονται θεοὺς τοὺς Αὐτοκράτορας, ὡς τὸ [illegible] τοῦ [illegible] ἐν Λούβρῳ (1). [illegible] δὲ ταύτην παράστασιν τῶν ἀρχόντων [illegible] ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ἤδη ἀρξαμένην, [illegible] ἤδη [illegible] ὑπερβολικῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἡ ταπείνωσις τῶν λαῶν (2) [illegible] τοῦ Αὐγούστου ἔστεκεν ἀνδριὰς [illegible] Καισαρείᾳ ὑπὸ μορφὴν Διὸς μετὰ [illegible] Ἡρακλείῳ εὑρέθη χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Αὐγούστου ὡς ὀρθίου κεραυνοφόρου Διὸς (III N. K Γ, 6)(3) καὶ ἐν Μονάχῳ διατηρεῖται τοῦ αὐτοῦ ὡραία προτομὴ ἔχουσα στέμμα δρυὸς (III N. K B, 2)(4). Ὁ αὐτὸς Αὔγουστος ἐνίοτε παρίστατο καὶ ὡς Ἀπόλλων. Καὶ ὁ Τιβέριος δ' εὑρίσκεται ὑπὸ Διὸς σχῆμα, ὅπου ὁ [illegible] τὸ ἀγενὲς αὐτοῦ πρόσωπον (5). Ὁ Καλιγούλας συνέλαβε τὴν παράβολον καὶ βέβηλον [illegible] ἀποκόψας τὴν κεφαλὴν τοῦ Φειδιακοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ν' ἀντικαταστήσῃ [illegible] ἑαυτοῦ [illegible] τῆς ἐν Λούβρῳ προτομῆς (III N. K B, 5) [illegible] Κλαυδίου ἀκτινοφόρου ὑπάρχει κατάκοσμος προτομὴ ἐν Ἱσπανίᾳ, διατηροῦσα ὅμως τὸν χαρακτῆρα [illegible] εὐηθείας αὐτοῦ (III N. K B, 4)(6), καὶ ὁ Νέρων [illegible] προτομὴ διατηρεῖται

[illegible] ἐν Ἐνετίᾳ. Wink. VII, 217. Αὐγούστου ἐν [illegible] Ant. di Ercol. VI, 18. Κλαύδιος. — DENK 368. Δομιτιανὸς Guatani, mon ined. 1786, p. XVI.

1) DENK. 356. Clarac, pl. 322. Νέρων, αὐτόθ. 2) A, 21. — 3) DENK. 349. Αὔγουστος ἐξ Ἡρακλείου χαλκοῦς. — 4) DENK. 348. Ὡραία Αὐγούστου προτομὴ ἔχουσα στέμμα δρυὸς ἐν Λούβρ, 278. — Ὁμοία ἐν Μονάχῳ, 227. — 5) DENK. 355. Τιβέριος Ζεύς. Εὑρ. ἐν Πεπέρνῳ 1795. Moug. pl. 22, n. 1, 3. — 6) DENK. 359. Κλαύδιος ἐν Ἱσπανίᾳ. Moug. pl. 27, n. 3, 4.

[illegible] (ΜΗΝ. ΚΒ. 2) [illegible] καὶ χαλκοῦ, [illegible] ὑπὸ [illegible] ὕφος [illegible] ποδῶν, καὶ [illegible] τῆς Ἀφροδίτης καὶ [illegible] αὐτοῦ, [illegible] ἀγάλματα [illegible] Νέρωνος [illegible] πλεονάσαι (2). [illegible]

Ἄλλο δ' ἦν τὸ σχῆμα τῶν μετὰ θάνατον (3) [illegible] ὑπὸ τῆς βουλῆς [illegible] αὐτοκρατόρων. Οὗτοι [illegible] παρίσταντο· [illegible] πολλάκις καὶ [illegible] Νέρων [illegible] νομίσματα [illegible] (4). [illegible] Τιβερίου (5) [illegible] Augustus. [illegible] ψίδος του.

Εἰς [illegible] γυναικῶν τὰ ἀγάλματα. Καὶ αὐτοκρατόρων μὲν εἰκονικὰ [illegible] φόρων αὐτοκρατορισσῶν εὑρίσκονται ἀνδριάντες [illegible] τῆς Λίβιας ἐν Νεαπόλει (ἐκ Πομπηΐας), [illegible] νης ἐν βαθυπτύχῳ ἀναβολῇ, ὡς ἱερείας τοῦ Αὐγούστου [illegible]

1) [illegible] Α, 18. — 2) Προτομὴ ἐν Λούβρῳ, ἀρ. 3[illegible] — 3) DENK. 362. Νέρων ἀκτινοφόρος, νόμισμα ἐν Eckhel, VI, p. 269. — 4) DENK. 352.

(ΠΙΝ. ΚΓ, ι.) (1), ἡ ἐν Καπιτωλίῳ, καὶ ἄλλη ἐν Φλωρεντίᾳ καθημένη πρώτη Ἀγριππίνα (ΠΙΝ. ΚΓ, θ), μεγαλοπρεπὲς ἔργον, ἀλλ' ὑπερβολικῆς καὶ βαρείας διαθέσεως τῶν πτυχῶν (2)· καὶ ἡ Β'. Ἀγριππίνα ἐκ τῆς Φαρνεσιανῆς ἐπαύλεως, ἔργον μεγαλοφυὲς (3), καὶ ἡ μήτηρ καὶ ἀδελφὴ τοῦ Καλλιγούλου, ἐξ Ἡρακλείου ἐν Αρίσδῃ, ἄριστα εἰκονικὰ ἀγάλματα (Αὐτ. ρ.) (4). Πολλαὶ δὲ παρίστανται ὡς θεαί, οἷον αὐτὴ ἡ Λιβία ὡς Δήμητρα (5) (Αὐτ. π), ὡς Magna Mater εἰς γλυπτὰς ψήφους, ὡς Ἑστία, εἰς τὰ νομίσματα (6). Ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου Ἰουλία, ὡς Δήμητρα (7), αἱ τρεῖς ἀδελφαὶ τοῦ Καλλιγούλα (Ἀγριππίνα, Δρουσίλλα, καὶ Ἰουλία) ἐπὶ νομισμάτων ὡς Ἀσφάλεια, Εὐσέβεια καὶ Τύχη (Securitas, Pietas, Fortuna). (8)

Ὡς τρίτη δὲ πηγὴ τῆς ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων καταστάσεως τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης ἐθεωρήθησαν καὶ πολλὰ ἰδανικὰ ἀγάλματα, ἰδίως δὲ μυθολογικά. Ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Π. Λέντλου, πιθανῶς τὸ ἐν ἔτει 697 ἀ. κ. Ρ. ὑπατεύσαντος, καὶ Σπινθῆρος ἐπικαλουμένου, χαλκῆ κεφαλὴ κολοσσιαία, ἣν κατεσκεύασε πλάστης τις Δέκιος καλούμενος, ἀντιφιλοτιμούμενος πρὸς ἑτέραν τοῦ περιφήμου Ῥοδίου Χάρητος, ἐκ Ῥόδου ληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σπινθῆρος, καὶ μετὰ τῆς τοῦ Δεκίου συνανατεθεῖσαν.

---

1) DENK. 370. (Mus. Borb. II, 37). — 2) DENK. 371. Ἀγριππίνα Α'. ἐν Καπιτωλίῳ. — 3) Mus. Borb. III, 22. Πρόπλασμα αὐτῆς ἐν τῷ ἐν Ἀθήν. Πολυτεχν. σχολ. — 4) DENK. 372, 373. August. 19, 24. ἴδε καὶ Mus. Borb. II, 38—43, οἰκογένεια Νονίου Βάλβου. — 5) Bouill. II, 54. — 6) Eckh. VI, σ. 157. — 7) Bouill. II, 58. — 8) Eckh. VI, σ. 219.

Ἀλλ' ὁ Πλίνιος ὁμολογεῖ (1) ὅτι, πλὴν τοῦ μεγέθους, κατὰ τὰ ἄλλα ἠλαττοῦτο πολὺ τὸ ῥωμαϊκὸν ἔργον τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Ὁ δὲ Ζηνόδωρος, ὁ προμνημονευθεὶς πλάστης τοῦ κολοσσοῦ τοῦ Νέρωνος, Ἕλλην τὸ γένος ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος, ἐποίησε, κατὰ Πλίνιον (2), καὶ κολοσσιαῖον Ἑρμῆν διὰ τοὺς Γαλάτας Ἀρβέρνους, ἐπὶ δέκα ἔτη συντελέσας τὸ ἔργον του, καὶ ἐπὶ τιμῇ 400,000 σεστερτίων. Ἦτο δ' ἐπιδεξιώτατος τορευτὴς ὁ Ζηνόδωρος, καὶ ἐμιμήθη δύο φιάλας τοῦ Καλάμιδος μετὰ τοσαύτης τέχνης, ὥστε δὲν διεκρίνοντο ἀπὸ τῶν πρωτοτύπων. Τὰ κολοσσιαῖα ὅμως ἔργα αὐτοῦ ἀποδεικνύουν, κατὰ τοῦ Πλινίου τὴν μαρτυρίαν, ὅτι ἡ ἀρχαία τέχνη τῆς διαχύσεως τοῦ χαλκοῦ εἶχεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐντελῶς παρακμάσει.

Καὶ πολλὰ δὲ ἄλλα ἑλληνικῆς γλυφίδος ἔργα ὑπολαμβάνονται ὑπὸ πολλῶν ὡς προϊόντα ῥωμαϊκῶν ἐργαστηρίων, ἐν οἷς εἰργάζοντο ἔκτοτε οἱ ἐξ Ἑλλάδος πρόσφυγες καλλιτέχναι. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι λίαν δυσαπόδεικτον, καὶ ἐξ ἐναντίας περί τινων ἐκ τῶν ἔργων τούτων ὡς εἴδομεν περὶ τοῦ Λαοκόοντος (3), ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι ἦσαν μᾶλλον ἀπεσταλμένα ἐξ Ἑλλάδος, καὶ ἀνήκουν, τὰ τελευταῖα, εἰς τὴν Ῥοδίαν, τὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἢ τὴν ἐσχάτην ἐν Ἀθήναις προακμάσασαν σχολὴν τῶν μιμητῶν καὶ ἀντιγραφέων.

Ἐκτὸς δὲ τούτων διελέχθη ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη τὸν ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων ἐπικρατήσαντα, καὶ πρὸς τῶν Ῥωμαίων τὸ πνεῦμα συγγενέστατον τρόπον τοῦ παριστᾶν ἐμβληματικῶς πόλεις καὶ ἔθνη, ἐπισημότερον εἰς ἀγάλματα αὐτοτελῆ ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς μνημείων κοσμήματα. Εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας ἐπεδίωκον κυρίως τῶν ἐθνικῶν τύπων τὴν ὁμοιότητα, καὶ

1) 34, 41. — 2) Αὐτ. — 3) Ἰδ. Τόμ. Α΄. σ. 150.

συνήθως [illegible] τῶν μορφῶν τῶν εἰς δουλείαν [illegible] λαῶν [illegible] βαρυθυμίας σχεδὸν [illegible]

Κατὰ Οὐάρρωνα, ὃν παραθέτει ὁ Πλίνιος [illegible] τὰ 14 [illegible] ὑπὸ [illegible] Αὐγουστ[illegible] [illegible] Σ[illegible] π[illegible] λ[illegible] Κ[illegible] τοῦ 3 [illegible] χ[illegible] Γαλατικῶν ἐθνῶν· καὶ ἐν Πουτεόλῃ εὑρέθη [illegible] τοῦ [illegible] 30 [illegible] μ[illegible] ν[illegible] πόλ[illegible] μ[illegible] μ[illegible] ἴδ[illegible] νόλλ[illegible]

[illegible] ἐν Φ[illegible] Θ ο υ [illegible] σ[illegible] ἐν Β[illegible] σ[illegible] ν[illegible] ὕδατο[illegible]

[illegible]

1) [illegible] 2) [illegible] 3) Mus. Borb. III, 57, 58. — 4) Δ. 192. — 5) DENK. 376. Mém. Acad. XXIV, p. 128. — [illegible] 6) Mus. [illegible]

ἀρχαιοτέρων χρόνων, τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἀνάλογος δὲ γλυφὴ εὑρέθη καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ [?] ἐσχάτως [illegible]

[illegible]

1) Pl. 37, 1 (8). — Lact. Aug. 50. — 2) Ἴδ. Brunn Gesch. d. Künstl. II, σ. 479—497.—Stosch. Pierres grav. pl. 25.—Bracci, Mém. degli T. Incis. 57, 58.— Vink. W. VI, Tf. 8. — 3) Brunn. Αὐτ. σ. 499, 505, 507. — 4) Brunn. Αὐτ. Raoul Rochette, Lettre à M. Sehorn.—Lippert, I, II, 349. — 5) DENK. 384. Ἰουλία, θυγάτηρ τοῦ Τίτου, ἔργον Εὐόδου. Lippert, I, II, 349. — Mong. 35, 3. 4, 5. 29, [illegible]

Πρὸ πάντων ὅμως τῶν ἐκτύπων ψήφων (camées) τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι θαυμασία ἡ ἐργασία. Πολλαὶ σώζονται μεγάλης διαμέτρου, καὶ ἐξαίρετος εἶναι ἡ ὕλη αὐτῶν, λίθος πολύπτυχος καὶ πολύχρους, οὗ μετὰ μεγίστης ἐπιδεξιότητος συναρμολογεῖ ἡ γλυφὴ τὰ διάφορα χρώματα, ἔχουσαι καὶ τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἐργασίαν ἀρίστην, εἰ καὶ [illegible] ἐλλείπονται τῶν ἐπὶ Πτολεμαίων κατ' εὐφυΐαν καὶ κατ' εὐγένειαν, οὐδ' εἰσὶν ἀπηλλαγμέναι τοῦ βαρέως καὶ ἀγροίκου χαρακτῆρος τοῦ διακρίνοντος ἐν γένει τὰ ῥωμαϊκὰ τεχνουργήματα. Οὕτω παρετηρήθη ἐν αὐταῖς ἡ βραχύτης τῶν σκελῶν ἀναλόγως τοῦ σώματος, ἥτις ὅμως κατὰ μέρος ἀπεδόθη καὶ εἰς τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τῶν Ῥωμαίων· εἰς τὰς μεγίστας δὲ τῶν ψήφων, ὅσαι εἰσὶ σύγχρονοι τῶν ἐμπεριεχομένων προσώπων, παρίστανται οἱ Αὐτοκράτορες ὡς ἄρχοντες καὶ προστάται τοῦ κόσμου, ὡς φέραται ἐμφανίσεις τῶν μεγίστων θεῶν, καὶ ἐκτίθεται συμβολικῶς ἡ ἱστορία αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των. Οὕτως ἡ Αὐγουστεία ψῆφος (Gemma Augusta), ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Βιέννης, πλάτους ἔχουσα 9 δακτύλων, καὶ ὕψος 8, παριστᾷ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Αὐγούστου ἐν ἔτει 12 μ. Χ., καὶ δίχα καθ' ὕψος διαιρουμένη, ἐπὶ μὲν τοῦ ἄνω μέρους ἔχει τὸν Αὔγουστον καθήμενον ἐπὶ θρόνου, ὡς Δία νικηφόρον, καὶ συγκάθεδρον ἔχοντα τὴν Θεὰν Ῥώμην, ὡς καὶ ἐνίοτε συνελατρεύετο μετ' αὐτῆς· στρεφόμενον δ' ὑπὸ τῆς Γῆς, τῆς Θαλάσσης καὶ τῆς Ἀφθονίας, ἐν ᾧ ἐμπρὸς αὐτοῦ κατέρχεται τοῦ ὑπὸ τῆς Νίκης ἡνιοχουμένου δίφρου ἵνα προσπέσῃ αὐτῷ, ὁ Τιβέριος, καταστροπώσας τοὺς Παίονας, καὶ παρ' αὐτὸν ἵσταται συνθριαμβεύων ὁ Γερμανικός. Εἰς δὲ τὴν κατωτέραν διαίρεσιν, ἧς ἡ ἐργασία εἶναι ἔτι ἐντελεστέρα, στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἐγείρουσι τρόπαιον, μεταξὺ αἰχμαλώτων ἐσταλμένων κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὑπερβορείων. Ὁ δὲ Σαρδόνυξ, ὃν Βαλδουῖνος ὁ Β'. ἐ-

κόμισεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν ἁγ. Λουδοβίκον, καὶ ὅστις ἤδη διατηρεῖται ἐν τῷ μουσείῳ τῶν Παρισίων, ὕψος μὲν ἔχει 13 δακτύλων, πλάτος δὲ 11, καὶ ἐκ 5 διαφοροχρόων στρωμάτων συγκείμενος, χαριεστάτη, ὡς μὲν ἄλλοτε ὑπελαμβάνετο, τὸ ὄναρ τοῦ Ἰωσήφ, ὡς δὲ μετὰ ταῦτα ἀκριβέστερον ἐξηγήθη, τὴν αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν κατὰ τὸ 17 ἔτος μ. Χ., μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου. καὶ ἐν τῷ μέσῳ μὲν κάθηται ὁ Τιβέριος, ὡς ἔνθρονος Ζεύς, ἔχων παρ' ἑαυτὸν τὴν μητέρα του Λιβίαν, ὡς Δήμητραν, καὶ ἔμπροσθεν του τὸν Γερμανικόν, ὃν ἀποστέλλει εἰς τὸν κατὰ Πάρθων πόλεμον, καὶ παρ' αὐτῷ Ἀγριππίναν τὴν Α', Καλιγούλαν, ὡς συνοδεύοντα τὸν Γερμανικόν (1); Δροῦσον τὸν Β'. καί τινα ἔγγονα Ἀγριππίνην· πλὴν δὲ τούτων καὶ τὰς Μούσας, Κλειὼ καὶ Πολύμνιαν, ἑτοίμους νὰ ὑμνήσωσι τὰς πράξεις αὐτοῦ. Ἀνωτέρω δὲ φαίνονται ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ... ὁ Αἰνείας, ὁ Ἰούλιος θεός, καὶ ὁ Δροῦσος, δεχόμενοι τὸν Αὔγουστον, ὑπὸ πτερωτοῦ ἵππου ἀναβαίνοντα, καὶ ἀποθεωθέντα, καὶ εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς ψήφου παρίστανται τὰ ἡττηθέντα ἔθνη τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἀσίας (2).

Καὶ ἄλλαι δ' ἐν ἄλλοις μουσείοις εὑρίσκονται ψῆφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔξοχοι κατὰ τὴν ἐργασίαν, καί τινες καὶ κατὰ τὸ μέγεθος (3).

---

1) Lact. Kalig. 10. — 2) DENK. 377; Gesch. Anh. 378. Bibl. Rép. Κατὰ δὲ τὸν Hirt (analecta, I, 11, p. 389). Εἰσαγωγὴ Μέροπος εἰς τὴν Ἰουλίαν οἰκογένειαν, καὶ σύγχρονος ἄφιξις τῶν Βοσπορίων αἰχμαλώτων. — 3) Παραδείγματα ἄλλων ἐκτύπων ψήφων· Mongez. pl. 29. Σαρδόνυξ τοῦ Βασ. τῆς Ὀλλανδίας, ἐκ 5 στρωμάτων, διάμ. 10''. Κλαύδιος θριαμβεύων ἐπὶ τῶν Βρεττανῶν, ὡς Ζεύς. Μεσσαλίνα, Ὀκταβία, καὶ Βρεττανικὸς σύρονται ὑπὸ κενταύρων τροπαιοφόρων, προπορευομένης

Ἀνάλογος δὲ τῆς [illegible] ἀλληγορικαὶ [illegible] τοῦ χρόνου [illegible] τῆς νίκης. Ὡραία διαγραφή, ἀλλ' ἐργασία [illegible] G. M. 177, 678.

DENK. 380. [illegible] Ἀγριππῖνα, [illegible] καὶ Δήμητρα [illegible] θεσμοφόρος [illegible] δρακόντων, εἰς ἀνάμνησιν τῆς [illegible] ἀπὸ Ῥώμης εἰς Ἀντιόχειαν. [illegible] Παρισίοις. Millin [illegible] Mong. 24, 3. [illegible]

DENK. 379. [illegible] Magna Mater [illegible] τοῦ Ῥωμαίων [illegible] ἀποθεωθέντος [illegible] καὶ στάχυας Δήμητρος.

αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας εἰσὶν ἰσχνότεροι καὶ μᾶλ-
λον [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (XIII) [illegible] χίον [illegible] [illegible] [illegible] τινες [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] λώτους [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] τῆς [illegible] τῆς ἀνεπιτηδειότητος [illegible] πος τῶν μελῶν εἶναι ῥωμαλέος, αἱ θέσεις ἀληθεῖς καὶ φυσικαί, καὶ [illegible] μὲν [illegible] δὲ καὶ [illegible] [illegible]

1) Patin, Pedrusi, Banduri (ἀπὸ Δεκίου) Morelli, Mosl[illegible]

γίαν, ἡ μονοτονία τῆς στρατιωτικῆς τάξεως διατέμνεται εὐφυῶς διὰ δένδρων εἰς παραστάσεις ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους. Κατ' ἐξαίρεσιν ὅμως τὸ ἀπέραντον τοῦτο σύμπλεγμα περιέχει καὶ τινὰς σκηνὰς δραματικωτέρας καὶ περιπαθεστέρας, ὡς τὴν παριστῶσαν γυναῖκας μετὰ παιδίων δι' ἔλεος προσπιπτούσας εἰς τοὺς νικητάς, καὶ ἐν γένει δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔργον ἄξιον προσοχῆς διὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγένετο, καὶ ὡς ἔξοχον εἰς τὸ εἶδός του [1]. Εἰς δεῖγμα αὐτοῦ προσφέρεται μία τῶν πολυπληθεστάτων σκηνῶν τῆς προσβολῆς δακικῆς πόλεως (ΠΙΝ. ΚΒ, 7). Ἐπὶ τῆς βάσεως δὲ τῆς στήλης εἶναι ἐγκεγλυμμέναι Νῖκαι καὶ τρόπαια.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ τὰ εἰς τὴν ἁψίδα τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ ταῦτα τεθέντα ἀνάγλυφα, ἐν οἷς παρίσταται ὁ Τραϊανὸς μετ' Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντινόου ἔμπροσθεν τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἄρεως [2]· ὡς καὶ τὰ κοσμοῦντα τὴν ἐν Βενεβέντῳ ἁψίδα τοῦ Τραϊανοῦ, παριστῶντα ἑκατέρωθεν μὲν σκηνὰς θριάμβου μεθ' ἱκανῆς δυνάμεως καὶ ἀξιοπρεπείας, ἐν δὲ τῇ μέσῃ ζωοφόρῳ θυσίαν πομπικὴν καὶ μεγαλοπρεπῶς συντεθειμένην.

Οἱ δ' ἀνδριάντες καὶ αἱ προτομαὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἐξηκολούθησαν ὄντες καλλίτεχνοι ὡς καὶ ἐν τῇ προλαβούσῃ ἐποχῇ. Εἰς τὸν Ἀδριανὸν ἀνήγειραν ἀγάλματα πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις περὶ τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλύμπιον [3], καὶ τοῦ Νέρβα ὡς Διὸς καθημένου σώζεται ὡραῖος κολοσσὸς ἐν Οὐατικάνῳ (ΠΙΝ. ΚΓ, 1) [4]· καὶ ἔνοπλος τοῦ Τραϊανοῦ ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων [5], καὶ ἐν Καπιτωλίῳ χαλκῆ προτομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ (ΠΙΝ. ΚΒ, 6) [6].

---

1) DENK. 382. — 2) DENK 383. — 3) C. I. G. n. 321. — 4) M. P. Cl. III, 6. — Mong. Pl. 36, 1. 2. — 5) Clarac, pl. 37. — 6) Mong. pl. 38. Περὶ ἄλλων αὐτοῦ ἀγαλμάτων Wink. VI, I, σ. 306.

Πρὸ πάντων δ' ἀνεζωπυρήθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ πρὸς τὰ ἰδανικὰ καλλιτεχνήματα κλίσις διὰ τῆς ἐπιμόνου θελήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅστις «νέος Πολύκλειτος καὶ Εὐφράνωρ» ἐπικαλούμενος, ὡς ἀξίωσιν καὶ κατὰ μέρος καὶ ἀξίαν ἔχων φιλοτέχνου καὶ τεχνογνώστου, ἐν γένει δὲ μεγαλεπήβολος ὢν καὶ μεγαλοπράγμων, ἐφαντάζετο ν' ἀναπλάσῃ τὴν ἀρχαίαν καλλιτεχνικὴν λαμπρότητα τῆς Ἑλλάδος, καὶ νέαν ζωὴν νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὴν [illegible] τῆς δόξης καὶ τῶν τεχνῶν. Ὑπὸ τοιούτων ἰδεῶν ἐμπνεόμενος, ἀπέσπασε καὶ τὴν γλυπτικὴν ἐκ τῆς ὑλικῆς ὁμοιογραφίας εἰς ἣν εἶχε πρὸ αὐτοῦ δουλικῶς περιορισθῆ, καὶ ἐπροσπάθει νὰ τὴν ἐπαναγάγῃ ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ μεγάλου αὐτῆς παρελθόντος. Ἀλλ' ἡ ἰσχύς του δὲν ἤρκει ὅπως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ῥωμαϊκῆς δυναστείας κατορθώσῃ ὅ,τι εἰς μόνην ἦν δεδομένον τὴν πρὸ πολλοῦ ἐκπνεύσασαν ἐλευθερίαν· οὐδ' ἐξηγείρετο δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἡ μεγαλοφυΐα, ἣν ζωογονεῖ πρὸ πάντων ἡ ὑπερήφανος συναίσθησις ἑαυτῆς. Διὸ καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος κατακρίνει τὰ νεώτερα ἀθλητικὰ μνημεῖα, καὶ μόνους λέγει καλοὺς τοὺς [illegible] τῶν παλαιῶν παῖδας.» Ἂν δὲ καὶ σώζονται ἐν τοῖς Μουσείοις, καὶ ἰδίως ἐν τῷ Βατικανῷ, πλεῖστα ἔργα τῶν χρόνων τούτων, οἷον εἰς τὰ εἰκονικὰ ἀναφερόμενα, ὡς ὁ Μελέαγρος, ὁ Ἄδωνις, ὁ Σάτυρος, καὶ Τρίτωνες, καὶ Νύμφαι, καὶ Ἥρωες, καὶ ἀθληταί· ἀλλὰ συγχρόνων γλυπτῶν ἐξ μόλις ὀνόματα εἰσὶ γνωστὰ ἐξ ἐπιγραφῶν (1), καὶ ἐξ αὐτῶν οὐδεὶς ἦν

1) *Παπίας* καὶ *Ἀριστέας* ἐξ Ἀφρ. ἐποίησαν τοὺς δύο κενταύρους ἐν Ῥώμῃ. Mus. Capitol IV, 32.

Ζήνων ἐξ Ἀφρ. Ἐπιγρ. Wink. VI, I. σ. 378. σ. 241.

Ἀττιλιανὸς ἐξ Ἀφρ. Μοῦσαν ἐν Φλωρεντίᾳ, Ἐπιγρ.

Α. Πάντουλος, Ἐφέσιος, Μ. Ρ. I, 839.

λίαν ἐπίσημος, οὐδ' ἀπηχεῖ εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς τέχνης ἐργασίας, ἀλλὰ [illegible] ἐξ Ἀφροδισι[illegible] [illegible] Ἐφέσου, [illegible] Οἱ δύο [illegible] [illegible] κατεσκεύασαν [illegible] [illegible] [illegible] Εἰ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] εὐτυχῶς τοῖς παρεῖχεν ἀξιόλογον ἐνδόσιμον, διότι ἦτον εὐγενὴς καὶ ὡραία, καὶ εὐκόλως διακρίνεται εἰς τοὺς ἀνδριάντας καὶ εἰς τὰ ἀνάγλυφα καὶ εἰς τὰ νομίσματα δι' ἰδίων χαρακτηρισμῶν, ἔχουσα τὴν κόμην δασεῖαν, [illegible]

Ξενοφάντης, Θάσιος. C. I. 336. — (¹) Η, 9.

μέτωπον βραχὺ, τὰς ὀφρῦς ἀκριβῶς διαγεγραμμένας, τὸ στόμα προέχον, ὀλίγον αὐστηρὸν καὶ παχὺ, καὶ εὐρὺ τὸ στῆθος καὶ θολωτὸν (ΠΙΝ. ΚΓ, k). Ἡ περιφημοτάτη αὐτοῦ προτομὴ εἶναι ἡ εἰς Παρίσια (1) ἐξ Ἰταλίας μετενεχθεῖσα, καὶ ἔχουσα ἄλλοτε ἴχνη χρώματος, ὀφθαλμοὺς ἐκ πολυτίμων λίθων, καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν στέφανον μετάλλινον σταφυλῶν καὶ καρπῶν πίτυος. Ἀξιόλογοι δ' εἰσὶ καὶ ἡ ἐκ τῆς Τιβουρτινῆς ἐπαύλεως ἐν τῷ Λατερανῷ μουσείῳ, ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ διατηρουμένη. Ἀλλαχοῦ δὲ παρίσταται ὁ Ἀντίνοος ὡς *Ἀπόλλων, Νέος Πύθιος, Ἑρμῆς, Ἡρακλῆς, Ἀγαθοδαίμων, ἀγαθὸς Ἥρως, ἥρως Ἀρισταῖος*, ὁ Ἀρκὰς προστάτης τῶν ποιμένων καὶ κυνηγῶν (2). Θεραπεύοντες δὲ πολλάκις οἱ τεχνῖται τὴν φιλάρχαιον διάθεσιν τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπετηδεύοντο ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις καὶ ἔργα ἀρχαιοφανῆ, ὡς εἶναι ἡ Λ α ν ο υ β ί α Ἥ ρ α ἐν Βατικάνῳ· ἔτι δὲ μᾶλλον ἔπλαττον ἔργα αἰγυπτιάζοντα, ἐκ τῆς θεωρίας ἢ τῆς πεποιθήσεως τοῦ αὐτοκράτορος ὁρμώμενοι, ὅτι ἡ αἰγυπτιακὴ τέχνη ἦν ἡ προμήτωρ τῆς Ἑλληνικῆς. Τοιαῦτα πολλὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀγάλματα εὑρέθησαν ἐν τῇ Τιβουρτίνῃ ἐπαύλει, καὶ μεταξὺ αὐτῶν καί τινα τοῦ Ἀντινόου (3), κατ' αἰγυπτιακὸν ῥυθ-

---

1) DENK. 388, ἐν Louvre, 126. — 2) DENK. 389. Ἀγαθοδαίμων (Κεφ.) ἐν Βερολίνῳ, 140.
Lev. 10. Προτομὴ ἐν Βερολ. 141.
Louvre. 231. Ἑρμῆς.
» 258. Ἀρισταῖος.
Mus. P. Cl. VI, 47. Louvre, 49. Προτομή.
Mus Capit. III, 56. Ἥρως.
Eckh. P. Gr. 9. Κεφ. Ἀντινόου, ὡς Κεφαλόδεσμον προτωπ. Σιληνοῦ. Ἐκτ. ψηφ. Εἰς Δροβεντίαν συλλογήν. Ἀπόλλων Μαρμάρινος. — 3) Bouill. II, 47. — Levey. 11, 12. — Winkelm. VI, I, p. 299. καὶ 2, 357.

μῶν εἰργασμένα, τινὰ μὲν πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ξηρότητα ἔχοντα, τινὰ δὲ καὶ πρὸς τὸ ἀνετώτερον ἀποκλίνοντα, τὰ πλεῖστα ἐκ μελανολίθου (βασάλτου), ὡς ἴσως ἐκ τῆς ἀπομιμήσεως ἀρχαίων χαλκουργημάτων· διότι ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶχεν ἤδη ἀρχίσει καὶ εἰς τὴν γλυπτικὴν νὰ εἰσάγηται ἡ πολυτέλεια τῶν πολυχρόων λίθων. Οὕτως ἐκ μέλανος λίθου εἴδομεν (1) ὅτι ἦτον κατεσκευασμένον τὸ ὡραῖον, ἴσως ἐξ ἀρχαιοτέρου ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἀντιγραφὲν, ἄγαλμα τοῦ Νείλου, καὶ ὡς οἱ προμνημονευθέντες Κένταυροι. Ἐξ ἐρυθροῦ δὲ λίθου εἶναι Σάτυρός τις ἐν τῷ Καπιτωλίῳ, καρποὺς εἰς τὰς χεῖρας ἔχων, καὶ τοσοῦτον κομψὸς καὶ ὡραῖος διὰ τὴν θέσιν καὶ τὰς ἀναλογίας, ὥστε πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἐπίσης εἰς ἀρχαῖον πρωτότυπον. Ἐκ πρασίνου δὲ λίθου διατηρεῖται ἐν τῷ αὐτῷ Μουσείῳ κολοσσιαῖον ἄγαλμα παιδὸς Ἡρακλέους, ὁμοίων ἐπαίνων ὀλιγώτερον ἄξιον.

Ἐπὶ Ἀδριανοῦ δ' ἐξετάθη εἰς τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον καὶ ἡ ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἤδη εἰσαχθεῖσα λατρεία τοῦ Σαράπιδος, θεοῦ ἐκ τοῦ Πόντου κατ' ἀρχὰς προελθόντος, καὶ ὅστις ὡς τὴν οὐράνιον μετὰ τῆς ὑποχθονίου δυνάμεως συνδέων, ἦν εἷς τῶν κρίκων τῆς μεταβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πολυθεΐας εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἑνὸς καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ. Τούτου ἐν Οὐατικάνῳ εὑρίσκεται εὐγενεστάτη προτομὴ ἀκτινοστεφὴς, καὶ μόδιον φέρουσα καταχθονίου Θεοῦ (2).

Ἐκ δὲ τῶν νομισμάτων τοῦ Ἀδριανοῦ τὰ μεγάλα χαλκᾶ (maximi moduli) ἔχουσιν ὡραίαν τὴν κεφαλήν. Ὁμοίως δὲ καλοί εἰσι καὶ οἱ ἔμπαλιν τύποι. Καί τινες ἔκτυποι ψῆφοι προσέτι, παριστῶσαι τὸν Ἀδριανὸν ὡς πολεμιστὴν (3), εἰσὶ καλῆς ἐργασίας.

---

(1) Τομ. Α. σ. 541. — (2) DENK. 390, Σάραπις. — (3) Eckh. Pierres, Grav pl. 8.

'Αλλ' ἡ ἀχαιοπρέπεια ἣν ὁ 'Αδριανὸς ἠθέλησε νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὴν τέχνην, μὴ προκύπτουσα ἐξ ἰδίας καὶ ἐσωτερικῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ ἐξ ὀργανικῆς ἀναπτύξεως, δὲν ἐπέζησεν εἰς τὸν φιλόκαλον αὐτοκράτορα, καὶ ἐπὶ τῆς εἰρηνικῆς τῶν 'Α ν τ ω ν ε ί ν ω ν (138μ.Χ.) κυβερνήσεως, ὁ κεκμηκὼς κόσμος, εἰ καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναπαυθείς, δὲν ἠδυνήθη ὅμως ν' ἀναλάβῃ τὰς ἀρχαίας ζωτικάς του δυνάμεις, καὶ τὴν παραγωγικὴν αὐτοῦ εὐρωστίαν. 'Η δὲ γλυπτική, καθ' ὅσον ἐμαραίνετο τὸ ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ ἐμφυσηθὲν αὐτῇ πνεῦμα, κατὰ τοσοῦτον ἔφθινεν εἰς ἐνδόμυχον πτωχίαν, περιβεβλημένην ὄγκον ἐξωτερικὸν καὶ ἐπίδειξιν, καὶ περιωρίζετο εἰς ἐπιφάνειαν ἄνευ βάθους, ἀναλόγως πρὸς τὸν χαρακτῆρα ὅστις ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ φιλολογικὰ προϊόντα.

Μεταξὺ δὲ τῶν μνημείων, ὧν αἱ γλυφαὶ μαρτυροῦσι περὶ τοῦ τότε ῥυθμοῦ τῆς τέχνης, διακρίνεται ἡ ἐν Βατικάνῳ βάσις τοῦ πυροποικίλου κ ί ο ν ο ς, ὃν ὁ Μ. Α ὐ ρ ή λ ι ο ς καὶ ὁ Λ. Οὖηρος ἀνήγειραν εἰς τὸν 'Αντωνεῖνον, ἔχουσα ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν ἐπειργασμένην τὴν ἀποθέωσιν τοῦ 'Αντωνείνου καὶ τῆς ἀρχαίας Φαυστίνης, ἔργον ἐπιμελὲς μὲν καὶ ἐπιτήδειον, ἀλλ' ἔχον ὁπωσοῦν σκληρὸν τὸ διάγραμμα· ἐπὶ δύο δ' ἐκ τῶν ἄλλων, νεκρικὴν πομπὴν ἱππέων, ζωηρὰν μέν, ἀλλ' ἄτεχνον ἔχουσαν τῶν ζῳδίων τὴν σώρευσιν καὶ τὴν διοπτικὴν αὐτῶν διάθεσιν. Τὰ δ' ἐκ τῆς ἁ ψ ῖ δ ο ς τοῦ Μ. Α ὐ ρ η λ ί ο υ ληφθέντα, καὶ ἤδη ἐν Καπιτωλίῳ διατηρούμενα ἀνάγλυφα, ἐν οἷς διαπρέπει ὡς τὸ ἄριστον καὶ ἡ ἀποθέωσις τῆς Νεωτ. Φαυστίνης (1), εἰσι προϊόντα τέχνης παρακμαζούσης, εἰ καὶ οὐχὶ πάντοτε κατὰ τὴν συνθεσιν ἀφυῆ, πολλάκις δὲ ἀρχαιοτέρων συνθέσεων ἄτεχνον μίμησιν ἐμφαίνοντα.

---

(1) M. Cap. IV, 12.

Ἐπιφαίνεται δὲ μάλιστα εἰς τῶν αὐτοκρατόρων τὰς εἰκονικὰς προτομὰς ὁλόκληρος ὁ τῆς τέχνης χαρακτὴρ, ἰσχνότης καὶ κόμπος· καὶ εἰσὶ μὲν ἐπιμελέστατα ἐπεξειργασμέναι αἱ πλεῖσται, καὶ μέχρις ὑπερβολῆς· μάλιστα· καὶ ὁ πώγων καὶ ἡ κόμη σχηματίζουσι δασυτάτους καὶ βαθεῖς βοστρύχους, ἐπιπόνως καὶ διὰ τρυπάνου γεγλυμμένους πολλάκις, καὶ τὰ λοιπὰ πάρεργα εἰσι λίαν ἐπιτετηδευμένα· ἀλλὰ τοῦ προσώπου οἱ χαρακτῆρες ἔχουσί τι τὸ χυδαῖον καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν. Τὰ βλέφαρα παρίστανται ὡς δερμάτινα, αἱ ῥυτίδες περὶ τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰσι λίαν καταφανεῖς, πρὸς ἀκριβῆ τῆς φύσεως μίμησιν, ἄνευ ἀναγωγῆς εἰς τὸ τελειοτερον· καὶ αἱ κόραι καὶ αἱ ὀφρῦς σημειοῦνται πολλάκις, καὶ εἰς τῶν ἐπισήμων γυναικῶν τὰς προτρομὰς παρίσταται ἀκριβολόγως ἡ ἄκομψος αὐτῶν ἀνάδεσις, καὶ αἱ τῶν ἐνδυμάτων πτυχαί εἰσιν ὀγκώδεις καὶ πεφυσημέναι. Ὡς δ' ἐπὶ Ἀδριανοῦ ὁ Δίων, οὕτω, καὶ ἔτι δικαιότερον, ἐπὶ Ἀντωνείνων, θεωρεῖ ὁ Παυσανίας (¹) τὰ πλεῖστα ἔργα τῆς ἐποχῆς του («ἀγάλματα τέχνης τῆς ἐφ' ἡμῶν ») ὡς μνείας ἀνάξια, καὶ τὰ χρυσελεφάντινα τοῦ Ἀθήνῃσι Ὀλυμπείου ἐπαινεῖ μόνον διὰ τὸ σύνολον τῆς ἐντυπώσεως ἣν ἀπετέλουν· ὥστε καὶ μεταγενέστερα τῆς 120 Ὀλυμπιάδος μόλις δύο ἢ τριῶν τεχνιτῶν ὀνόματα ἀναφέρει. Σώζονται δὲ τοῦ Ἀντωνείνου ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν προτομάς. Τοῦ Μ. Αὐρηλίου ὑπάρχει ἔφιππος χαλκοῦς ἀνδριὰς ἐν Καπιτωλίῳ, καλῆς μὲν ἐργασίας, ἀλλὰ πολὺ λειπόμενος τῆς ἰδανικῆς εὐγενείας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων. Καὶ ἐν Λούβρῳ δὲ τῶν Παρισίων διατηροῦνται κολοσσαῖαι προτομαὶ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Οὐήρου (²).

(¹) ΣΤ, 21. — (²) DENK. 392, 393. Προτομὴ Μ. Αὐρηλίου καὶ Οὐήρου ἐν Λούβρ, 138, 140. Ἡ δευτέρα σχετι-

Ἐν Ἀθήναις ὅμως ἰδίως ἡ γενναία ἐλευθεριότης τοῦ βαθυπλούτου Ἡρώδου, ὅστις ἦν οὐχ ἧττον ἢ ὁ Ἀδριανὸς θαυμαστὴς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρχαιότητος, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέαν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα, καὶ ἐπολλαπλασίασε τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγαλμάτων, ἐν οἷς πολλὰ ἦσαν καὶ τὰ ἀρχαΐζοντα καὶ τὰ Αἰγυπτιάζοντα· δι' ἃ καὶ ἐν Μαραθῶνι, ὅπου εἶχε τὴν ἔπαυλίν του, εὑρέθησαν προτομαὶ τοῦ Μ. Αὐρηλίου τοῦ Σωκράτους, καὶ ἄλλαι, ὡς καὶ ὁ ἐν Θησείῳ διατηρούμενος Σ τ α δ ι δ ρ ό μ ο ς, ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου, κατ' αἰγυπτιακὸν ῥυθμὸν, ἀλλ' ἀμελέστερον εἰργασμένος, καὶ τέχνην ἐμφαίνων παρακμάσασαν ἤδη.

Χωροῦσι δὲ τὰ ν ο μ ί σ μ α τ α κατ' ὀλίγον πρὸς τὸ ἀτελέστερον. Τὰ πολυπληθῆ μάλιστα ἐν Ἑλλάδι καὶ μικρᾷ Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους κοπτόμενα ἦσαν ὡς πρὸς τὰς τῶν αὐτοκρατόρων προτομὰς εὐτελέστερα τῶν ἐν Ῥώμῃ. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἔμπαλιν, ἀναλόγως τῶν τότε κομποῤῥημόνων πανηγυρισμῶν τῶν ῥητόρων, παρίστανται ἐπιδεικτικῶς ἀλλὰ κακοῤῥύθμως αἱ ἐπιχώριοι ἑκασταχοῦ θεότητες, τὰ ἐντόπια μυθεύματα, καὶ τὰ μνημεῖα ἐφ' οἷς ἐκόμπαζον τόσῳ μᾶλλον αἱ πόλεις, καθ' ὅσον ἠδυνάτουν νὰ παραγάγωσι πλέον αὐτῶν ἐφάμιλλα. Ἀλλ' ἕνεκα τούτων τῶν παραστάσεων τὰ νομίσματα τῶν χρόνων τούτων εἰσὶν ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν ἔποψιν πολλῆς σπουδῆς ἄξια. Τοῦ Ἀ ν τ ω ν ε ί ν ο υ ὅμως τὰ μεγάλα χαλκονομίσματα, καὶ ἰδίως τὰ ἔχοντα ἐπὶ τοῦ Ἔμπαλιν μύθους Ἡρακλέους, ἢ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ῥώμης καιρῶν, εἰσὶν οὐχὶ κατώτερα τῶν τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐκτὸς ὅτι τὸ πρόσωπον εἶναι ἧττον ἐπιμελῶς εἰργασμένον [1].

κῶς πρὸς τοὺς καιροὺς, ὡραία. — [1] DENK. 391. Eckh. D N. VII. σ. 29.

Τρίτη ἑκατονταετηρίς.

Ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ τῆς ταραχώδους βασιλείας τοῦ Κομμόδου καὶ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ διαδόχων (180—235), τοῦ Σεπτ. Σεβήρου καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἡ τέχνη διετήρησε μὲν εἰσέτι ὃν εἶχε τύπον καὶ ἐπὶ τῶν Ἀντωνείνων, ἀλλὰ προέβαινε πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον στερουμένη ψυχῆς, καὶ ὑλικῶς ἐξαχρειουμένη.

Τοῦτο προφανῶς δεικνύουσι τὰ ἐπὶ τοῦ κίονος ὃν ὁ Κόμμοδος (180 μ. Χ.) ἀνήγειρεν εἰς Μ. Αὐρήλιον σωζόμενα, καὶ ἑλικοειδῶς αὐτὸν περιβάλλοντα ἀνάγλυφα, τὴν νίκην δὲ τοῦ Αὐτοκράτορος παριστῶντα κατὰ Μαρκομάνων, ἔργα νεκρὰ καὶ ἀφυῶς τὰ τοῦ κίονος τοῦ Τραϊανοῦ μιμούμενα, καὶ τὸ ἄγονον καὶ ἐπισφαλὲς ἀποδεικνύοντα τῆς κατὰ χόρον σωρεύσεως τῶν ζῳδίων, εἰς ἣν ἀκρίτως ἔχαιρεν ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη. Ἔτι μᾶλλον δ' ἄκομψα καὶ χειρονακτικῶς εἰργασμένα, καὶ ἀτέχνως συγκεχυμένα, εἰσὶ τὰ γλυπτικὰ κοσμήματα τῶν ἀψίδων τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (201 μ. Χ), ἐξ ὧν τὰ ἐπὶ τῆς ἐλάσσονος ἀψίδος παριστῶσι τὴν παράδοσιν τῆς Παρθικῆς Κτησιφῶντος, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους προσαγομένους τῷ αὐτοκράτορι (1).

Αἱ δὲ προτομαὶ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐπολλαπλασιάζοντο ἤδη ὑπὸ τοῦ δουλικοῦ φρονήματος ταύτης τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν καὶ αὐτὴ ἡ βουλὴ ἐπέβαλλε διὰ θεσπίσματος εἰς ἕκαστον πολίτην νὰ ἔχῃ ἀνὰ μίαν εἰς τὴν οἰκίαν του. Καὶ ἔμενε μὲν πάντοτε ἡ ἀκρίβεια τῆς ἐξεικονίσεως τὸ πρώτιστον τῶν ἔργων τούτων πρόβλημα, ἀλλ' ἡ ἰσχνότης, ἡ ἐπιτήδευσις, καὶ συγχρόνως ὁ ὄγκος αὐτῶν ηὔξανεν ὁσημέραι. Τοῦ Κομμόδου σώζονται προτομαὶ παριστῶσαι αὐτὸν ἐνίοτε μὲν νέον, ὡς

(1) DENK. 403.

πυγμάχος, ἐνίοτε δὲ προβεβηκότα· ἡ δ' ὡραιοτέρα αὐτοῦ κεφαλὴ διατηρεῖται εἰς τὸ Καπιτώλιον. Καὶ τοῦ Π ε ρ τ ί ν α κ ο ς καλὴ προτομὴ ὑπάρχει ἐν Βατικάνῳ (1). Τοῦ δὲ Σ ε π τ ι μ ί ο υ Σ ε β ή ρ ο υ αἱ προτομαί, ὧν πάμπολλαι σώζονται, ἦσαν ἤδη ξηρότεραι τῶν τοῦ Ἀντωνείνου (2), ἀλλ' ὑπάρχει χαλκοῦς αὐτοῦ ἀνδριάς, οὗ ἡ ἐργασία, καὶ μάλιστα ἡ τῶν παρέργων, εἶναι ἱκανῶς ἐπιμελής (3)· Τοῦ δὲ Κ α ρ α κ ά λ λ α (211 μ. Χ.) σώζονται πολλαὶ προτομαί, λόγου ἄξιαι διὰ τὴν ὁμοιογραφικὴν ἀκρίβειαν μεθ' ἧς παριστῶσι τοῦ τέρατος ἐκείνου τὴν μορφὴν καὶ τὸ ἦθος, εἰς ὃ ἐγκαταμίγνυται καὶ ἐπιτήδευσις αὐστηρότητος(4). Οὗτος ὁ τύραννος, τὴν ἀνέγερσιν ἰδίων ἀνδριάντων περὶ πολλοῦ ποιούμενος, συνέλαβε τὴν παράβολον, ἀλλὰ μὴ ἐκτελεσθεῖσαν ἰδέαν τοῦ νὰ οἰκειοποιηθῇ τὸν Ὀλύμπιον Δία τοῦ Φειδίου, εἰς τὸ ἀριστούργημα ἐκεῖνο τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θηριώδη κεφαλὴν ἐπιθέτων. Ὑφίσταντο δὲ καὶ τοῦ Ἐ λ α ι ο γ α β ά λ ο υ (218) τινὲς προτομαὶ ἀξιέπαινον δεικνύουσαι λεπτότητα ἐργασίας (5). Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀ λ ε ξ ά ν δ ρ ο υ Σ ε β ή ρ ο υ (222) παρίστανται οἱ Αὐτοκράτορες ἔχοντες κεκομμένον τὸν πώγωνα, καὶ ἐν χρῷ κεκαρμένην τὴν κόμην (6). Ἐν γένει δ' ἀντὶ τῶν ἀγαλμάτων πολλαπλασιάζονται ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων αἱ προτομαί, διότι αὗται κυρίως ἀφορῶσι τὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁμοιογραφίαν. Τὰ ἐνδύματα δὲ τῶν ἀγαλμάτων πολλάκις ταὐντεῦθεν ἐπιδεικτικώτερον κατεσκευά-

(1) Cardinali, mém. Rom. III σ, 83. — (2) DENK. 398 Mong. pl. 47, 1, 2. — Mon. Gab. n. 37. — (3) Maffei Racc. 92. — (4) DENK. 399. Καρακάλλας ἐν Νεαπόλει, M. Barb. III, 25. — P. Cl VI, 55.—Mong. 49, 1.—Louvre, 6C. (5) Mong. pl. 57, 1. 2. — Louvre, 83. — ἐν Μονάχῳ 216. (6) DENK. 400. Ἀλ. Σεβ.

ζοιτο ἐκ πολυχρόων λίθων, καὶ τῶν γυναικῶν ἡ κόμη παρίστατο ὑπερβολικὴ, ἄκομψος, ἐνίοτε καὶ περιαιρετὴ ἐκ χρώματος διαφόρου. Οὕτως εἰς τὴν ἐν Βατικάνῳ προτομὴν Ἰουλίας Δόμνας, τῆς γυναικὸς τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ μάμμης τοῦ Καρακάλλα, ἡ κόμη ἐμφαίνει φαινάκην (Galeri, Galericula, sutilia, textilia, capillamenta) (1), ὡς καὶ ἡ τῆς Μαμμαίας, μητρὸς τοῦ Ἀλ. Σεβήρου, καὶ ἡ τῆς Πλαυτίλλης, γυναικὸς τοῦ Καρακάλλα. Τὸ δ' ἄγαλμα τῆς Σοαιμιάδος, μητρὸς τοῦ Ἐλαιογαβάλου, ἐν Πραινέστῃ, παριστῶν Ἀφροδίτην, ἔχει τὴν κόμην περιαιρετὴν (2), καὶ ἄγαλμα τῆς Λουκίλλης ἔχει αὐτὴν ἐκ μέλανος λίθου (3). Ἐξηκολούθουν δ' εἰσέτι παριστώμενοι πολλάκις οἱ Αὐτοκράτορες καὶ ὡς θεοί· ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς τῶν ἀτομικῶν καὶ ἰδανικῶν μορφῶν δὲν ἦν ὡς πρὶν ἐναρμόνιος πλέον καὶ φυσικός. Κατ' ἐπίγραμμα σωζόμενον ἐν Δίωνι Κασσίῳ (4), ὁ Κόμμοδος παρίσταται πολλάκις ὡς Ἡρακλῆς, καὶ σώζονταί τινα Ἡρακλέους ἀγάλματα ἔχοντα κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπιτεθειμένην. Καὶ εἰς νομίσματα ἐπίσης εὑρίσκονται καὶ ὡς Ἡρακλῆς ἐσταλμένος (5). Κατὰ νεωτέρους δὲ χρονογράφους (6) ἐπέθεσε τὴν κεφαλήν του εἰς τὸν Ῥόδιον κολοσσὸν, ὃν εἶχεν ἀνεγείρει ἐκ νέου ὁ Ἀδριανὸς ἢ ὁ Οὐεσπασιανός. Τοῦ Σεπ. δὲ Σεβήρου (195 π. Χ.) καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἀνδριάντες, ἐν οἷς παρίστανται ὡς Ζεὺς, ὡς Βάκχος καὶ ὡς Ἡρακλῆς, εἰς Λούναν. Ὁ δὲ Γαλιηνὸς (260) παρουσιάζετο εἰς τὰς θεατρικὰς παραστάσεις ἀκτινοφόρος ὡς ἥλιος, καὶ τοιοῦτος ἤθελε νὰ παρίσταται καὶ ἐν ταῖς γλυφαῖς (7). Καὶ αἱ αὐτοκρατόρισσαι ἐπίσης παρίσταντο

(1) DENK. 401. pl. 48. 2. — (2) DENK. 402. M. P. Cl. II, 51, Mong. 8. 2. — (3) Wink. V, 31. — (4) Nov. collect. II, σ 225. Mai. — (5) DENK. 396, χαλκόνόμισμα. — (6) Allatius, ad Phila σ. 107. — (7) Flebell 16, 18.

τότε ὡς θεαί, οἷον αἱ δύο Φαυστῖναι, ὡς Δήμητρα καὶ ὡς Περσεφόνη (1), συνηθέστερον δὲ ἠμίγυμνοι ὡς Ἀφροδῖται, εἰ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς πιστῆς εἰκονίσεως καὶ ἡ παράδοξος τῆς κόμης ἀνάδεσις ἀντιφάσκουσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν μυθολογικὴν ταύτην παράστασιν (2).

Ἐκ τοῦ πλήθους δὲ τῶν κατασκευαζομένων προτομῶν ἐπεκράτησεν ἤδη ἡ ἕξις τοῦ γλύφειν τοιαύτας δικεφάλους, ἢ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἑκατέρωθεν παριστώσας, ἢ πατέρα καὶ υἱόν, ἢ συνάρχοντας οὕτω συνδεδεμένους. Τοῦ Καρακάλα (211), φρονοῦντος ὅτι ὡμοίαζε τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ προσπαθοῦντος νὰ σχηματίζηται ὡς ἐκεῖνον, παρίστατο πολλάκις ἡ κεφαλὴ εἰς τοιαύτας διπλᾶς προτομὰς μετὰ κεφαλῆς τοῦ Μακεδόνος (3), οὗ πολλὰ ἕνεκα τῆς γελοίας ἀξιώσεως ταύτης τοῦ τυράννου κατεσκευάσθησαν τότε ἀγάλματα. Ἠγάπα δὲ καὶ ὁ Ἀλεξ. Σεβῆρος τὰ ἀγάλματα, καθ' ὅσον ἀνεκάλουν τὴν μνήμην ἐναρέτων ἀνδρῶν, καὶ μετεκαλέσατο πανταχόθεν τεχνίτας, ἵνα ἐργασθῶσι τοιαῦτα (4).

Ὀφείλεται ὅμως καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδιαιτέρας καὶ ἐν μέρει ἰδιόρρυθμος συνεισφορὰ εἰς τὴν τέχνην, ἡ ἐργασία τῶν σαρκοφάγων, προκύψασα μέρος μὲν ἐκ τῶν τυρρηνικῶν λαρνάκων, αἵτινες ὅμως ἦσαν μικραὶ καὶ τεφροδόχοι κυρίως, μέρος δ' ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς χριστιανικῆς δοξασίας περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, ἥτις εἰσχωρήσασα εἰς τὰς συνειδήσεις καὶ πρὸ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἐπισήμου εἰσαγωγῆς τοῦ νέου θρησκεύματος, συνεπήγαγε τὸ ἔθος τοῦ ἐνταφιάζειν,

(1) R. Roch. Ann. d. Just. d. Rom. I, 147. — (2) DENK. 402. Σοαιμιάς, μήτηρ τοῦ Ἐλαιογαβάλου, Ἀφροδίτη. Ὁμοία ἡ Μαρκιανή, ἀδελφὴ τοῦ Τραϊανοῦ. — P. Cl. II, 52, Σαλουστία, γυνὴ Ἀλεξ. Σεβήρου. — (3) Ἡρωδιαν. Δ, 8. — (4) Lampr. 25.

ἀντὶ νὰ κατακαίωσι τὰ σώματα. Πρὸς τοῦτο τὰς πρὶν ἐν χρήσει κάλπας ἀντικατέστησαν μεγάλαι λάρνακες, εἰς ἃς ἐναπετίθετο ἀκέραιον τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ, καὶ ἃς οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλεσαν σαρκοφάγους. Ἐκοσμοῦντο δ' αἱ πλουσιώτεραι ἐξ αὐτῶν ἔξωθεν ἐπὶ τῶν πλευρῶν δι' ἀναγλύφων, ἅτινα ὑπὲρ πᾶν ἄλλο προϊὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς τέχνης ἔχουσι τάσιν ἰδανικὴν, διότι εἰσὶ μίμησις καὶ ἐξακολούθησις τῶν κοσμημάτων τῶν Τυῤῥηνῶν λαρνάκων, καὶ διότι ὡς ἐκεῖνα ἀντιγράφουσι πολλάκις Ἑλληνικὰ πρωτότυπα ἐκ τῶν περιφημοτέρων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὧν τινα μόνον διὰ τοιούτων μιμήσεων μᾶς γίνονται γνωστά. Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ ἡ ἐργασία αὐτῶν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετρία, ἢ καὶ κακὴ, κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν χρόνων ἐφ' ὧν κατεσκευάζοντο, τὸ διάγραμμα ὅμως αὐτῶν φαίνεται πολλάκις εὐφυὲς καὶ ὡραῖον, κατὰ τὸ πρωτότυπον ὃ ἀντέγραφον, ὅταν δὲν ἐπικρατεῖ καὶ εἰς αὐτὸ ἡ ὀγκώδης ἐκείνη ἐπισώρευσις, ἥτις ἐμφαίνει ὅτι ἐξετελέσθησαν κατὰ πρωτότυπα ῥωμαϊκὰ σχέδια. Ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων ὀλίγαι εἰσὶν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοῦ ἐντεθαμμένου τὸν βίον, ἢ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ, καὶ εἰς τῶν οἰκείων αὐτοῦ τὸ πένθος, ὡς ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν τάφων. Ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων τούτων λαρνάκων εἶναι ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρουμένη, καὶ ἐν ἀλληλοδιαδόχοις περιεργοτάταις παραστάσεσι πάντα τὸν βίον ἀνδρὸς Ῥωμαίου ἐμφαίνουσα. Ἄλλη δ' ἐν Λουγδούνῳ περιέχει θρίαμβον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν βρεφῶν Ῥωμύλου καὶ Ῥώμου, τρεφομένων ὑπὸ τῆς Λυκαίνης. Αἱ δὲ πλεῖσται παραστάσεις εἰσὶ, κατὰ τὸν Τυῤῥηνικὸν τρόπον, συμβολικαὶ, ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ τῆς μυθολογίας σκηνὰς ἀρυόμεναι εἰς ἀλληγορίαν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, αἵτινες ἐν μέσῳ τῆς ἐκπνεούσης εἰδωλολατρίας φαίνονται ὡς προαύγασμα τοῦ ἀνατέλλοντος νέου θρησκεύματος. Οὕτω συνθέσεις θήρας, ἀγώνων, μαχῶν, εἴτε ἰδανικῶν, οἷαι αἱ γιγαντομαχίαι, αἱ ἀμαζονομαχίαι, εἴτε συμπλο-

κῶν Ῥωμαίων κατὰ βαρβάρων, αἰνίττονται τὴν ἐν τῷ βίῳ πάλην κατὰ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἁμαρτίας. Ὡραῖος τῆς κατηγορίας ταύτης σαρκοφάγος εἶναι ὁ ἐν Δελφοῖς σωζόμενος ἠκρωτηριασμένος, καὶ παριστῶν θήραν τῆς Καλυδωνίας συὸς, καὶ ὁ ἐν τῷ Θησείῳ τῶν Ἀθηνῶν ἠκρωτηριασμένος, καὶ ἐπιγεγλυμμένην ἔχων Ἀμαζονομαχίαν μεθ' ὑπερβολικῶν σεσωρευμένων καὶ προεχόντων τῶν ζῳδίων. Ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τῆς Ῥώμης διατηρεῖται ἐπίσης ὡραῖος σαρκοφάγος μετ' Ἀμαζονομαχίας καὶ αὐτόθι καὶ ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας, ἕτεροι μάχας ἔχοντες Ῥωμαίων κατὰ βαρβάρων, καὶ πολλοὶ ἐν τῷ Βατικανῷ Μουσείῳ ἀγῶνας παριστῶντες τοῦ ἱπποδρομίου. Τοὺς δ' ἐγκοσμίους ἀγῶνας αἰνίττονται οἱ συνεχῶς παριστώμενοι ἆθλοι τοῦ Ἡρακλέους, ὧν ὀκτὼ εἰσὶν ἐπιλελαξευμένοι ἐπὶ λάρνακος τῆς Φλωρεντίας· ἐπὶ δ' ἑτέρας τῆς Βοργεσιανῆς ἐπαύλιος οἱ ἆθλοι διαιροῦνται διὰ κιόνων, ὡς εἰσὶν αἱ τοῦ Θησείου μετόπαι.

Συνεχέστεραι ὅμως εἰσὶν αἱ μυθολογικαὶ καὶ ἡρωολογικαὶ παραστάσεις, ὧν τινὲς, ὡς φαίνεται, ἦσαν ἄνευ ἰδιαιτέρας τινὸς σημασίας, ἁπλαῖ κοσμήσεις ἐξ ἀντιγραφῆς ἀρχαίων ἀριστουργημάτων. Ἀλλ' οἱ καὶ τούτων πολυπληθέστεροι εἰσὶν ἀλληγορίαι τοῦ θανάτου, τῆς τελευταίας ὁδοιπορίας, καὶ τῆς ἀνατάσεως τῆς ψυχῆς πρὸς παλιγγενεσίαν καὶ πρὸς εὐγενέστερον μέλλον. Ὁ μῦθος, φέρ' εἰπεῖν, τῶν Νιοβιδῶν, ὁ κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύμπλεγμα ἐπὶ λάρνακος τοῦ Βατικανοῦ μουσείου, καὶ ἄλλους τῆς Βενετίας, ἐπιγεγλυμμένος, αἰνίττεται τὸν μοιραῖον θάνατον. Αἱ πολλαὶ Νηρηίδων πλοῦν ἔχουσαι, ἴσως κατὰ πρότυπα τοῦ Μύρωνος καὶ τοῦ Σκόπα, οἷαι αἱ ἐν τῷ Βατικανῷ, ἐν Καπιτωλίῳ καὶ ἐν τοῖς Ὀρσινίοις οἴκοις ἐν Ῥώμῃ, ὡς καὶ ἡ τὸν πλοῦν τοῦ Ἀχιλλέως παριστῶσα ἐν Καπιτωλίῳ, πιθανῶς καὶ αὐτὸν κατὰ τοῦ Σκόπα τὸ ἀριστούργημα (1), ἐννοοῦσι τὸν εἰς ᾅδου διά-

(1) Ἴδε τόμ. Α. σελ.

πλουν. Ἡ δ' ἀλληγορία τῶν Δημητριακῶν παραστάσεων, αἵτινες εἰσὶν ἐκ τῶν συνηθεστέρων, αἰνίττεται τὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοῦ σίτου, εἰς τὴν γῆν καταθαψιν καὶ τὴν ἀναβλάστησιν· ἡ πολλάκις ἐπαναλαμβανομένη, ἁρπαγὴ τῆς Περσεφόνης, εἶναι καὶ αὐτὴ τοῦ Δημητριακοῦ κύκλου, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐτὴ ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος. Ἡ δὲ παράστασις τῆς Ἀρτέμιδος, πρὸς τὸν καθεύδοντα Ἐνδυμίωνα προσερχομένης, ἥτις διαπρέπει ἐπὶ ὡραίου σαρκοφάγου τοῦ Καπιτωλίου, καὶ ἐπὶ ἄλλου τοῦ Βατικάνου δηλοῖ τοῦ θανάτου τὸν ὕπνον, καὶ τὴν ἐλπίδα εὐτυχοῦς ἐξεγέρσεως· καὶ τὴν ἀνάστασιν, ἢ κἂν τὴν μετὰ θάνατον ἀναγνώρισιν καὶ συμβίωσιν ἔτι ἐμφαντικώτερον αἰνίττονται αἱ παραστάσεις τῆς Ἀλκήστιος καὶ τοῦ Πρωτεσιλάου, ἐκ τοῦ ᾅδου ἐπιστρεφέντων, αἵτινες κοσμοῦσι δύο λάρνακας, τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Ἀλβανῆς ἀπαύλιος. Τὴν αὐτὴν ἀλληγορίαν ἐμφαίνει καὶ ὁ οὐχ ἧττον συνεχῶς ἐπὶ τῶν λαρνάκων εἰκονιζόμενος μῦθος τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Ἔρωτος, ὅστις ὑπῆρχε μὲν ἤδη καὶ πρὸ Χριστοῦ γνωστὸς τοῖς τεχνίταις, διότι Ψυχαὶ καὶ Ἔρωτες πλέκοντες στέφανα εὑρέθησαν ἤδη ἐν Πομπηίᾳ (1). Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπὸ Ἀντωνείνων, ἢ κἂν ἀπὸ Ἀδριανοῦ φαίνεται διαδοθείς, διότι ἔκτοτε μόνον γίνεται μνεία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν συγγραφέων, καὶ τὰ παριστῶντα αὐτὸν συμπλέγματα, εἰ καὶ εὐφυῶς διαγεγραμμένα, ὡς πρὸ πάντων τὰ ἐν Καπιτωλίῳ, Ἔρωτος τὴν Ψυχὴν ἐναγκαλιζομένου, εἰσὶν ὅμως ἐργασίας ὅλα σχεδὸν μετρίας, καὶ ἐμφαίνουσιν οὐχὶ ἀρχαιοτέραν τὴν ἐργασίαν. Εἷς δὲ τῶν ὡραιοτάτων σαρκοφάγων, εἰς ὃν παρίσταται ὁ μῦθος τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Ἔρωτος, διατηρεῖται ἐν Ἀρλασίᾳ τῆς Γαλλίας.

Πρὸ πάντων δὲ συνεχεῖς εἰσὶν ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων αἱ Βακχικαὶ παραστάσεις, τὴν ἐπίγειον μέθην, καὶ τὸν ὕπνον τῆς αἰωνίας ἀναπαύσεως αἰνιττόμεναι. Τὸ ἐπ'

(1) Mus. Borb. IV, 49,

αὐτῶν πολλάκις ἐν μέθῃ ἀπακομιζόμενον παιδίον ἢ δαιμόνιον, ὡς ἔν τινι σαρκοφάγῳ τοῦ Θησείου, δηλαῖ τὸν ἐν τῷ βίῳ χειμασθέντα καὶ εἰς τὴν ἠρεμίαν τοῦ τάφου κατακλινόμενον. Πολλάκις τὸ παιδίον τοῦτο ἔφερε τὴν μορφὴν τοῦ ἀποθανόντος· διὰ τοῦτο, ὡς ἐκ σωζομένων λαρνάκων ἐξάγεται (1), τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἔμενε πολλάκις ἀκατέργαστον, μέχρις οὗ εὕρῃ τὸν ἀγοραστὴν της ἡ ἐν ἐργοστασίῳ κατασκευασθεῖσα λάρναξ. Ἐκ τοῦ Βακχικοῦ κύκλου παριστᾷ τὸν Διόνυσον εὑρίσκοντα τὴν Ἀριάδνην ὡραία λάρναξ τοῦ Βατικανοῦ μουσείου. Διονυσιακὰς δὲ σκηνὰς ἔχουσαι καὶ διάφοροι ἄλλοι σαρκοφάγοι ἐν τοῖς μουσείοις Νεαπόλεως, Πίσης, Λουγδούνου καὶ Ῥώμης, καὶ πρὸ πάντων ἐξαίρετον βακχικὴν ὄρχησιν μία τῶν τοῦ Βατικανοῦ μουσείου· καὶ ἀξιόλογον ἔργον τῆς κατηγορίας ταύτης περιέχουσι τρία τεμάχια σαρκοφάγου ἐκ Πατρῶν, ἐν τῷ Θησείῳ διατηρούμενα, καὶ χοροὺς παριστῶντα Σατύρων καὶ Βακχῶν, κακῆς μὲν ἐργασίας, ἀλλὰ θαυμασίου, καὶ βεβαίως ἀρχαίου διαγράμματος· μία μάλιστα τῶν ὀρχουμένων γυναικῶν ἀναπολεῖ τὴν Χαμαιροφόνον τοῦ Σκόπα, καὶ ἴσως εἶν' ἐκείνης ἀντίγραφον. Ἐν Σπάρτῃ δὲ, εἰς βρύσιν, ὑπάρχει ἐπίσης σαρκοφάγος κοσμουμένη δι' ὀρχήσεως Βακχικῆς, καὶ ἐπὶ τῶν γωνιῶν Πᾶνας ἔχων ἐπὶ βάσεων, ὄπισθεν δὲ λυχνίαν φυλασσομένην ὑπὸ γρυπῶν. Εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις κῆπον τοῦ Κ. Μ. Σούτζου, ὡραῖον σαρκοφάγον κοσμοῦσι παῖδες μεθύοντες, δαιμόνιον ποτίζον γρῦπα, βούκρανα καὶ στέμματα, καὶ ἀσπὶς ἔχουσα ὡς ὀμφαλὸν γοργόνιον. Εἷς δὲ τῶν περιεργοτάτων σαρκοφάγων διὰ τὴν πλουσίαν καὶ ἀγχίνοα αὐτοῦ συμβολικὴν εἶναι ὁ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ Μουσείῳ διατηρούμενος (2), καὶ αἰνιττόμενος πᾶσαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὴν τύχην κατ' ἰδέας καὶ δι' εἰκόνων, ἐν αἷς συνδέεται ἡ ἐνπνέου-

(1) Mus. P. Cl. V, 13. — (2) DENK. 405

σα πολυθεία μετὰ τοῦ ἐκνικῶντος χριστιανισμοῦ. Κατ' ἀρχάς, ἐνώπιον τοῦ 'Αδὰμ καὶ τῆς Εὔας ἐν τῷ παραδείσῳ, ὑπὸ τὸ δένδρον τῆς πρώτης ἁμαρτίας, παρίστανται ἐν προσωποποιήσει τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ὁ Ἥφαιστος ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ του μετὰ τῶν σιδηρουργῶν του, ἐν ζωηρῷ, πλήρει εὐρωστίας, καὶ βεβαίως ἐξ ἀρχαίου ἔργου ἀντιγεγραμμένῳ συμπλέγματι· ἡ γῆ τὸ κέρας τῆς 'Αμαλθείας φέρουσα, καὶ ἐν θέσει ἀρχαιοπρεπῆ καθημένη· ὁ Ποσειδῶν μετὰ κυματούσης ἐσθῆτος ἐπὶ δελφῖνος ὀχούμενος· καὶ ἐναέριον ἅρμα φέρον τινά, νεανίαν ἢ νέαν, διότι δὲν διαγιγνώσκεται, ὑπὸ δὲ τῶν ἐξηγητῶν ἐκληφθέντα ὡς τὸν προφήτην 'Ηλίαν. Μεταξὺ δὲ τούτων παρίστανται ὡς παιδία ὁ Ἔρως καί ἡ Ψυχή, ἐν τρυφερᾷ περιπτύσει κατὰ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Καπιτωλίου. Τούτοις δ' ἕπεται ὁ Προμηθεὺς ἐν ἐπισήμῳ θέσει καθήμενος, καὶ ἐν μέσῳ τῶν Μοιρῶν διαπλάττων ἀνθρώπινον ἴνδαλμα, εἰς ὅ ἐμφυσᾷ ψυχὴν ἡ 'Αθηνᾶ, τὸ πτερωτὸν ὁμώνυμον ἔντομον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπιθέτουσα. 'Αλλ' ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἕπεται ἡ σκηνὴ τοῦ θανάτου. 'Επὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πλάσματος, ἐκτάδην κειμένου, στηρίζει τεθλιμμένος ὁ Ἔρως ἀνεστραμμένην καὶ ἐσβεσμένην τὴν δᾷδα αὐτοῦ, καὶ ἐπ' αὐτῆς κάθηται, ὡς τὸν νεκρὸν ἐκφυγοῦσα, ἡ ψυχὴ ἐν σχήματι ἐντόμου. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δὲ τοῦ νεκροῦ κρατεῖται ἠνεῳγμένη βίβλος τῶν πράξεών αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς ἀνακομίζει μετὰ ταῦτα τὴν ψυχὴν ὑπόπτερον, καὶ τὸν Προμηθέα, εἰς τὸν βράχον προσδεδεμένον, σώζει ὁ 'Ηρακλῆς, τὸν γῦπα κατατοξεύων, εἰς ἀλληγορίαν τῆς ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ θανάτου ἀπολυτρώσεως τῆς ψυχῆς.

Πολλοὶ τῶν σαρκοφάγων ἔχουσιν ἐπὶ τῶν πωμάτων αὐτῶν καὶ ἐπικειμένους ἀνδριάντας, κατὰ τοὺς accumbentes τῶν τυρρηνικῶν λαρνάκων, οὐχὶ μὲν βαρεῖς καὶ συντετμημένους, καὶ ἐπανεγειρομένους ὡς ἐκείνους, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐργασίας μετριωτάτους. Τοιοῦτοι

ρίοι δύο ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Θησείου, τινὲς ἐν Ἐπιδαύρῳ, καὶ δύο ἐν τῷ Καπιτωλίῳ.

Καθ' ὅσον δ' ἐξησθενοῦντο αἱ ὑπὲρ τοῦ πατρίου θρησκεύματος πεποιθήσεις, καὶ ἐκλονίζετο ἡ πίστις πρὸς τὰς ἐπιχωρίους θεότητας, ἃς ἀπαρακαλύπτως καὶ ἀφόβως ἐκωμῴδει ἤδη ἡ δηκτικὴ Μοῦσα τοῦ Λουκιανοῦ, καὶ ἐπεκράτει ἡ ἀδιαφορία, εἰσεχώρουν καὶ ἐπολιτογραφοῦντο ἀκωλύτως εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν Ὄλυμπον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα, ξέναι θεότητες, καὶ μετὰ τὸν ἐκ Πόντου προγενεστέρως ἤδη προελθόντα Σέραπιν, εἰσήχθη ἐπὶ Πομπηΐου ἡ λατρεία τῆς Αἰγυπτίας Ἴσιδος, ἧς τὰ μυστήρια, τὴν ἐκδιαίτησιν τῶν τότε ἠθῶν συγκαλύπτοντα καὶ καθιεροῦντα, ἐγίνοντο διὰ τοῦτο πολλοῖς ἀσπαστά. Ἐπεκράτησαν δὲ πρὸ πάντων ὅταν καὶ οἱ Αὐτοκράτορες Κόμμοδος καὶ Καρακάλλας, παρευρεθέντες εἰς αὐτά, τοῖς ἔδωκαν ἐπίσημον κῦρος. Τῆς Ἴσιδος ἐξαίρετον ἄγαλμα τηρεῖται ἐν Καπιτωλίῳ, ἔργον καλῆς ἐποχῆς, ἐφ' οὗ ἐπιπρέπει ἐπίσημος ἐμβρίθεια, διὰ τῆς ἀναβολῆς μόνον καὶ τῶν ἐξωτερικῶν συμβόλων ἐμφαῖνον τὴν ξενικὴν τῆς λατρείας καταγωγήν. Πολλὰ δ' ἄλλα τῆς αὐτῆς θεᾶς σωζόμενα ἀγάλματα ἐκ μέλανος λίθου τὸ πλεῖστον, ἔχουσι τὸν ξηρὸν τῶν Αἰγυπτιακῶν πλασμάτων ῥυθμόν, καὶ διὰ τῆς κακοτεχνίας των ἐμφαίνουσι τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς. Ἀπὸ δὲ Κομμόδου καὶ Καρακάλα ἐπετυποῦντο αἱ προτομαὶ καὶ τοῦ Σαράπιδος καὶ αὐτῆς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ῥώμης (1).

Ἐν γένει δ' ὡς ἐκ μυστηριώδους τινὸς συναισθήσεως ὅτι τὸ φῶς, τὸ ἄρτι ἀναλάμψαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἔμελλεν ἐκεῖθεν νὰ ἐκταθῇ ἐφ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, αἱ καρδίαι καὶ αἱ διάνοιαι ἐστρέφοντο ἤδη πρὸς τὰς τότε μᾶλλον ἀνθούσας ἀσιανὰς ἐπαρχίας· καὶ ἰδίως ἀφ' ὅτου Συριακὸς

(1) Eckh. VII, p. 128, 213.

οἶκος, ὁ τοῦ Βασσιανοῦ ἱερέως τοῦ Ἡλίου ἐν Ἐμέσῳ ἀνέβη τὸν Ῥωμαϊκὸν θρόνον διὰ τῶν γυναικῶν, τῆς Ἰουλίας Δόμνης, συζύγου τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, καὶ τῆς Ἰουλίας Μαίσης, μάμμης τοῦ Ἐλαιογαβάλου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, ἔκτοτε Ἀσιαναὶ ἰδέαι, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι ἐπεπόλασαν εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν κόσμον, οὐ μικρὰν ἐπιῤῥοὴν καὶ ἐπὶ τῆς τέχνης ἐξασκήσασαι τότε.

Ἡ Μιθραϊκὴ λατρεία (1), μίγμα Ἀσσυριακῆς καὶ Περσικῆς θρησκείας, ἐπικρατῆσαν εἰς Φρυγίαν, Καππαδοκίαν, καὶ τὰς πέριξ χώρας, ἐγνώσθη ἤδη καὶ πρὸ τοῦ Πομπηίου διὰ τῶν Κιλίκων πειρατῶν, καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν Ῥώμην ἀπὸ Δομιτιανοῦ (80 μ. Χ.), καὶ ἰδίως ἐπὶ Κομμόδου (177). Συνίστατο δ' εἰς πράξεις ἱλασμῶν τελουμένων ἐν ἄντροις ἀποκρύφοις διὰ θυσίας ταύρου βασανιζομένου. Πολλὰ ἀνάγλυφα σώζονται παριστῶντα αὐτῆς τὰ μυστήρια, συνήθως τὸν Μίθραν, νέον, τὸν Φρυγικὸν πῖλον φέροντα, κεντῶντα δὲ τὸν ταῦρον διὰ μαχαίρας, καὶ κύνας, σκορπιοὺς καὶ ἄλλα ἀκάθαρτα ζῶα, τὸ αἷμα αὐτοῦ ῥοφῶντα, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους καὶ τῶν καταχθονίων. Διασπαρείσης δὲ τῆς λατρείας ταύτης καθ' ὅλην τὴν τότε βάρβαρον Εὐρώπην, παμπληθεῖς αὐτῆς εὑρίσκονται παραστάσεις ἐν τῇ Μεσημβρινῇ Γερμανίᾳ, ἐν Οὐγγαρίᾳ, προσέτι καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ· ἀλλ' αἱ πλεῖσται εἰσὶ κακαὶ καὶ βάναυσοι. Ἡ δὲ πασῶν περιφημοτάτη εἶναι ἡ ἐν Παρισίοις διατηρουμένη ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸ Καπιτώλιον Μιθρα-

---

(1) Kreuzer, Symbol. I, σ. 728. Tf. 3, 36, — Zoëga, üb. die den Dienst des Mihra betr. Kunstdkm. Abh. σ. 39-211. καὶ Welker, Anmerk. 394 — Eichhorn, Comment. Soc. Gott-rec. 1814, 15. — Sect, Mithrageheiminsse, 1823.

ἰκοῦ σπηλαίου ληφθεῖσα, τοῦ ἐν ἔτει 377 καταστραφέντος (1).

Ὁμοίως δὲ κατ' Ἀσιατικὸν αἴσθημα, καὶ ἐκ ῥοπῆς πρὸς τὰς ἰδέας τῆς Πλατωνικῆς καὶ Χριστιανικῆς μονοθείας, συγκεντρούσης εἰς ἓν τὰς θείας ἰδιότητας καὶ δυνάμεις, ἤρχισαν κατασκευαζόμεναι καὶ αἱ τριπλαῖ (triformis) Ἑκάται (2), καὶ τὰ λεγόμενα Πάνθεα ἀγάλματα (Signa Panthea), ἀποδιδόντα εἰς μίαν μορφὴν τὰ ἐμβλήματα πολλῶν θεοτήτων Ἑλληνικῶν τε καὶ μή, καὶ καταστρέφοντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς συγχύσεως ταύτης τῆς παραστάσεως, τὴν καθαρότητος τῆς ἀρχικῆς καὶ ἰδανικῆς ἀντιλήψεως. Τοιαύτη εἶναι, φέρ' εἰπεῖν, ἡ παράστασις τῆς Ἀθηνᾶς, φερούσης κράνος, κρατούσης Δήμητρος στάχεις, Τύχης κέρας καὶ κώπην, καὶ ἐχούσης πτερά, καὶ τὸν Ἀσιατικὸν ἀστέρα (3). Τοιαύτη καὶ ἡ Ἄρτεμις, ἡ κατ' Αἰγυπτιακὴν συμβολικὴν πολλοὺς μαστοὺς ἔχουσα, καὶ τὴν τροφοδότιν φύσιν αἰνιττομένη.

Ἡ αὐτὴ δ' ἐκλεκτικὴ ἀνεξιθρησκεία παρεδέχετο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, μετὰ τῆς θεουργικῆς τῶν Χαλδαίων καὶ μάγων φιλοσοφίας, καὶ πάσας αὐτῶν τὰς δεισιδαιμονίας (4) περὶ Ὡροσκοπίων ἢ γεννηθλιακῶν σημείων (5), ἃ ἐφόρουν εἰς τοὺς δακτυλίους, καὶ περὶ μαγικῶν φυλακτηρίων (6) ἐναντίον ἀσθενειῶν καὶ

---

(1) DENK. 46. Louvre, 76. Μίθρα ἀνάγλυφον. —(2) Köppen, die dreygestaltete Hecate, W. 1823. (3) DENK. 408. —(4) Heine, Alex. Sev. Imp. religiones miscel. probantis judicium. Epim. VI, De artis fingendi et sculp. corruptelis ex religionibus peregrinis et superstitionibus. profectus opusc. VI, p. 273 — (5) DENK, 407. Ὡροσκόπιον. —(6) Gaffarel, Arpe. A. Fr. Gori, Thes. gemmarum antiq. astriferarum. Σχόλια τοῦ J. B. Passeri, Florent. 1750.

δαιμονιακῶν ἐπηρειῶν. Ἤδη ὁ ἰατρὸς Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Τράλλεων συνίστατοὺς ἰαματικοὺς λίθους (medicas gemmas) καὶ εὑρέθη ψῆφος φέρουσα ἐπιγραφὴν κατὰ τῆς ὀφθαλμίας. Παρίστατο δὲ συνήθως ἐπὶ τῶν φυλακτηρίων τούτων ὁ Σάραπις, καὶ ἄλλοτε ἑκατέρωθεν ὁ Ὧρος Ἁρποκράτης μετ' ἐπιγραφῆς· *«Μεγας Ὡρος Ἀπόλλων Ἁρποκράτης εὐίλατον τῷ φοροῦντι* (1). Ἐκ τερατώδους δὲ μίξεως αἰγυπτιακῆς καὶ συριακῆς συμβολικῆς μετά τινων χριστιανικῶν ἰδεῶν προέκυψαν οἱ λεγόμενοι Ἀ β ρ α ξ ᾶ ς, ἐπώνυμοι τοῦ Θεοῦ τῆς ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ ἀναφυείσης αἱρέσεως τῶν Β α σ ι λ ι δ ι α ν ῶ ν, ἀπὸ Βασιλιδείου, τοῦ εἰσαγαγόντος παρὰ τοῖς ἐν Περσίᾳ χριστιανοῖς τὴν αἵρεσιν τοῦ Πέρσου Μανοῦς, τὸν Μανιχεϊσμόν. Παρίστανται δ' οἱ Ἀβραξὰς ἐπὶ ψήφων ὡς ἄνδρες, ἀλεκτοροκέφαλοι, ὀφιόποδες, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Ἰαὼ - Ἀβραξάς* (4). Ἐνίοτε δὲ συνοδεύονται καὶ ὑπ' ἄλλων τινῶν συμβόλων, ὥστε διακρίνονται καὶ εἰς Ἀβραξοειδεῖς καὶ Ἀβραξαϊστάς.

Τ ρ ί τ ο ς α ἰ ὼ ν.

Πρὸ πάντων δ' ἀπὸ Ἀ λ ε ξ ά ν δ ρ ο υ Σ ε β ή ρ ο υ (236 μ. Χ.) ἐξέλιπον συγχρόνως αἱ δύο πλούσιαι τῆς ἀρχαίας τέχνης πηγαί, ἡ θρησκεία καὶ ὁ πατριωτισμός·

---

(1) Eckh Pogr. pl. 30. —(2) Baudelet, hist. ds l' Acad. d. inscr. T. I, p. 279, — (2) Macarii, Abraxas, cum comm. J. Chifletii, Antv. 1657 — Prodromns iconicus sculptilium gemmarum Basilidiani de Museo ant. Capello. Ven. 1702.— Passeri, II, 221. — Bellermann, Programme üb. die Abraxas Gemme Berl. 1820.— Dorow, Kunstbl. 1524, N. 103. —Kopp. Palaeogr T. III. — (4) DENK. 409

καὶ τὴν μὲν ὀλίγον ὠφέλουν, ὡς πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν κἂν αὐτῆς γονιμότητα, αἱ σπάνιαι πρὸς ἀνόρθωσιν αὐτῆς ἀπόπειραι, ἀντικαθιστῶσαι γενικὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας ἀντὶ ἀτομικῶν ἀντιλήψεων καὶ ὑλικῶν παραστάσεων· τὸν δὲ εἶχον ἐξαντλήσει αἱ ἀλλεπάλληλοι πολιτικαὶ ἀνατροπαὶ καὶ μεταβολαί, ἡ ἀναιδὴς τῶν πολιτευομένων ἰδιοτέλεια, καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς, καὶ μετ' αὐτοῦ ἔπαυσε καὶ πᾶσα φιλοτιμία ὑπὲρ τῆς Ῥώμης, καὶ πᾶσα ὑπὲρ τῆς κοσμήσεως καὶ λαμπρότητος αὐτῆς προσπάθεια Τέλος δὲ, ἡ τῆς ἀρετῆς περιφρόνησις, καὶ τῶν ἀνδρικῶν προτερημάτων ἡ ἔκλυσις, διέφθειραν τὴν αἴσθησιν, καὶ ἀπεξήραναν τὴν τέχνην εἰς τὴν ῥίζαν αὐτῆς, ὅθεν ἤδη, τὴν τελευταίαν καταβᾶσα βαθμίδα, ἀπὸ ἐπιδεικτικῆς ἐγένετο βάναυσος, καὶ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὸν ὄγκον αὐτῆς διεδέχθησαν πτωχαλαζονία καὶ περιορισμὸς καὶ ὕλης καὶ ἰδεῶν. Εὐκόλως δὲ γνωρίζονται τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα εἰς τὰ νομίσματα ταύτης τῆς ἐποχῆς, οἷα τὰ τοῦ Γορδιανοῦ καὶ τοῦ Γαλιηνοῦ (1), τοῦ Πρόβου, Κάρου, Νουμεριανοῦ, Καρίου καὶ Μαξιμιανοῦ, ὅπου καὶ αὐτὴ ἡ ὁμοιογραφικὴ προσπάθεια ἐνδίδει, καὶ συστέλλονται αἱ κεφαλαὶ ὅπως ἀφήσωσι μεῖζον μέρος εἰς τὰ καλύπτοντα τὸ σῶμα αὐτοκρατορικὰ σύμβολα. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν προτομῶν φαίνεται ἡ αὐτὴ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν τοῦ ἐξωτερικῶς κεκοσμημένου μᾶλλον μέρους τοῦ σώματος, ἐν ᾧ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τὴν κόμην, ἥτις ἄλλοτε ἦτον τοσοῦτον ὀγκώδης καὶ κατειργασμένη, μόλις ἐμφαίνουσιν ἤδη τρύπαι τινὲς εἰς τὸ μάρμαρον (2).

(1) DENK. 410 Νόμισμ. Γαλιηνοῦ. —(2) Mong pl. 54, 1, 2. Γορδιανὸς ἐκ Γαβιῶν. Louvre, 2,

Τέταρτος αἰών.

Ἀλλὰ κυρίως μετὰ τὸν Γ'. αἰῶνα, καὶ ἀπὸ Κωνσταντίνου (318 μ. Χ.), ἀφ' οὗ κατέῤῥευσε πᾶς ὁ ἀρχαῖος ὀργανισμός, τότε συγκατεστράφησαν καὶ τὰ τελευταῖα στοιχεῖα τῆς τέχνης, καὶ ἄκομψος βαναυσουργία τ' ἀρχαῖα διαδεχομένη ἀριστουργήματα, εἶναι ἡ ἀπόδειξις καὶ τὸ ἔμβλημα τῆς ἐπερχομένης ἐπὶ τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν βαρβαρότητος.

Τόσον δὲ σπανία καὶ δυσχερὴς εἶχεν ἤδη ἀποβῇ ἡ καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ, ὥστε πρὸς κόσμησιν νεωτέρων οἰκοδομῶν ἀφῃροῦντο αἱ γλυφαὶ ἐξ ἀρχαιοτέρων, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ ἀψίδα τοῦ Κωνσταντίνου. Ταύτης μέρος ἐκοσμήθη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν (1) διὰ καλῶν ἀναγλύφων τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ· ἐν ᾧ τὰ ἐπὶ τῶν δύο ἐλασσόνων τόξων τῆς ἀψίδος ταύτης γλυπτικὰ κοσμήματα ἦσαν σύγχρονα προϊόντα, εἰς τὴν τοῦ Μαξεντίου νίκην καὶ τῆς Ῥώμης τὴν ἅλωσιν ἀναφερόμενα, ἀκατέργαστα ἔργα καὶ βάναυσα (2). Ἔτι δὲ χείρωνα ἦσαν τὰ ἐπικοσμοῦντα ἐξωτερικῶς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κίονα τοῦ Θεοδοσίου, ὃν ἀνήγειρεν ὁ Ἀρκάδιος (395) πρὸς τιμὴν τοῦ Θεοδοσίου, ἢ Θεοδόσιος ὁ β' (408) πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρκαδίου, γνωστὰ δὲ μόνον ἐξ εἰκονικῶν παραστάσεων, διότι ἡ στήλη ἥτις ἦν ἐκ μαρμάρου, καὶ εἶχεν ἐσωτερικὴν κλίμακα, ὡς ἡ τοῦ Τραιανοῦ, κατέπεσε καὶ μόνον ἡ βάσις αὐτῆς σώζεται (2). Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τῆς βάσεως τοῦ αἰγυπτιακοῦ ὀβελίσκου, ὃν ἀνήγειρεν ὁ Θεοδόσιος εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παριστῶντα αὐτὸν δεχόμενον αἰχμαλώτους, καὶ κατωτέρω χορὸν, ἔχουσι

(1) DENK 417.—(2) Bellino, Columna thoadosiana, quam vulgo histcriatam vocant, P. 4702, — Argincourt, pl. 11,

τὸ διάγραμμα ἄθλιον, καὶ τὴν γλυπτικὴν ἐργασίαν ἔτι χείρονα (¹).

Ἐπὶ δὲ τῶν Λαρνάκων τὰ λίαν ὀγκώδη, σεσωρευμένα, καὶ ὑπερβολικὰς ἔχοντα τὰς κινήσεις ἀνάγλυφα τῆς τελευταίας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, διαδέχονται ἰσχνά, πτωχά, ἀρχιτεκτονικῶς καὶ μονοτόνως διατεταγμένα, καὶ πάσης στερούμενα ζωηρότητος, δανειζόμενα δὲ τα ἀντικείμενα τῶν παραστάσεων αὐτῶν ἐκ τῆς ἥκιστα εἰκονικῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐπ' αὐτῶν φαίνεται συνεχῶς ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν Ἀποστολων (²), καὶ ἐνίοτε ὡς ἀγαθὸς ποιμὴν, πρόβατον φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ὑπὸ ποιμνίου πεσιεστοιχισμένος, ὡς ἐπὶ τῆς ἐν Παρισίοις λάρνακος (³). Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον παριστᾷ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἄγαλμα ἐν Ῥώμῃ σωζόμενον(⁴). Ὁ Κασσιόδωρος (⁵) ἀναφέρει τὸν γλύπτην Δανιὴλ, λαβόντα ἐπὶ Θεοδωρίχου (476) τὸ προνόμιον πρὸς κατασκευὴν μαρμαρίνων λαρνάκων. Καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς δ' ἀπαντᾶται ὄνομα γλύπτου Εὐτρόπου (⁶), καὶ χριστιανὸς μνημονεύεται (⁷) λιθοξόος (artifex signarius), καὶ μεταξὺ τῶν μαρτύρων ἦσάν τινες τεχνῖται (⁸). Ὡς πρὸς τὴν ἀγαλματοποιίαν δὲ, ἰδίως αὕτη μάλιστα παρεωράθη καὶ παρήκμασε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· διότι ἡ ἄϋλος χριστιανικὴ θρησκεία ἀμέσως ἀπ' ἀρχῆς παρε-

(¹) Montfaucon, ant. expl. III, 187.— Arginc. Hist. de l'art, T. IV. P. II, pl. 10, n. 5. 7. — Fiorillo. Hist. de l' art en Italie, p. 18. — (²) Bouill. III, 65. — Clarac, p. 227. ἐν Λούβρ. 764, 76, 77. — Aringi et Arginc. pl. 4 — 6.— Gerh. Ant. Bildw. 79, 2. Sickler, Almanac, I, p. 173. Ἐν ταῖς κρύπταις τῆς Ῥώμης.— (³) Louvre, 772. — Clarac. pl. 122. —(⁴) Rumohr, rech. ital. — (⁵) Var. III, 29. — (⁶) Fabretti', Inscr. V, 102.—(⁷) Muratori, p. 963, 4.— (⁸) Baronius, Ann. ad. A. 303.

δέχθη τῆς τέχνης τὸ ἧττον ὑλικὸν μέρος, τὴν ζωγραφικὴν μᾶλλον ἢ τὴν γλυπτικὴν, καὶ ἀπέκρουσε τ' ἀγάλματα ὡς σκεύη τῆς εἰδωλολατρείας. Ἡ πολιτικὴ ὅμως φιλοδοξία οὐχ ἧττον ἐπεζήτει εἰσέτι τοὺς ἀνδριάντας (1) καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ὀστρογότθοις (2), καὶ ἀφ'οὗ ἐξέλιπεν ἡ ἱκανότης τοῦ παράγειν αὐτούς· διὸ ἐξηκολούθησε καὶ ἐπὶ βυζαντινῶν ἡ ἐπὶ πάσης τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπικρατήσασα, καὶ τῆς τέχνης τὴν ἀνικανόνητα ἀποδεικνύουσα μ ε τ α γ ρ α φ ὴ ἀρχαίων ἀνδριάντων εἰς νεωτέρους (3). Δὲν ἔλειπον ὅμως καὶ ἀνδριάντες νεωστὶ κατασκευαζόμενοι, ὡς εἰς τὴν ἐν Προκοπίῳ συνθήκην μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ Θεοδότου λέγεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς τῶν Γότθων δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀνδριάντα ὅπου δὲν ὑπάρχει καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ πάντοτε ἀριστερῶς ἐκείνου. Ἀνηγείροντο δ' ἀγάλματα καὶ εἰς ἄλλους πολίτας, οἷον εἰς ποιητὰς, ὡς εἰς τὸν Μεροβάνδην, καὶ εἰς χορευτρίας προσέτι ἐν Βυζαντίῳ (4), Εἰς τὴν κατασκευὴν ὅμως τῶν ἀνδριάντων ἐδίδετο ἤδη προσοχὴ οὐχὶ εἰς τῆς μορφῆς τὸ κάλλος, ἢ εἰς τὴν εὐρυθμίαν τοῦ διαγράμματος, ἢ καὶ εἰς τὸν εἰκονισμὸν τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλ' εἰς τοῦ βαθμοῦ τὴν διάκρισιν διὰ τοῦ ἱματισμοῦ ἢ διὰ τῆς θέσεως, διότι περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο τότε καθ' ὅλον τὸ κράτος τοὺς κενοὺς καὶ ματαίους τύπους τῆς ἐθιμοταξίας, καὶ τοὺς βαθμοὺς καὶ τοὺς τίτλους, ὡς ἀποδεικνύουσι προσέτι καὶ ἐπιγραφαὶ, καὶ αἱ ἐπὶ νομισμάτων Ὁ μ ό ν ο ι α ι τῶν πόλεων, καὶ οἱ Ν ε ω κ ό ρ ω ν αὐταῖς διδόμενοι ἄσημοι τίτλοι. Τοῦ Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ σώζονται ἀνδριάντες,

(1) Winkelm. VI, σ. 410. — (2) Manso, Gesch. d. ostrog Reichs, σ. 493. — (3) Winkelm, VI, σ. 405. — (4) Niebb. Merob. rel. p. VII, 1824. — Anthol. — (5) Planud· IV, 283.

εἷς μὲν ἐν ἁγ. Ἰωάννῃ τῷ Λατερανῷ, ἄλλος ἐν τῷ Καπιτωλίῳ (1), φυσικὴν μὲν ἔχοντες θέσιν, ἀλλὰ βαρέα τὰ μέλη. Ὑπάρχει δὲ καὶ τοῦ Ἰ ο υ λ ι α ν ο ῦ ἀνδριάς, ἄψυχος καὶ ἄνευ ἐκφράσεως (2). Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον (3) ὑπῆρχεν ἐν τῷ Αὐγουστείῳ ἔφιππος ἀνδριὰς τοῦ Ἰ ο υ σ τ ι ν ι α ν ο ῦ (527 μ. Χ.) ἐν ἡρωϊκῇ ἀναβολῇ, ἥτις ἐφαίνετο παράδοξος τότε· εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν ἔφερε σφαῖραν μετὰ σταυροῦ. Καὶ εἰς Βαρλέτταν δὲ τῆς Ἀπουλίας ὑπάρχει κολοσσὸς τῆς ἐσχάτης ῥωμαϊκῆς ἢ τῆς βυζαντινῆς εποχῆς, ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Ἡράκλειον (4). Ὡς χριστιανικὸν δ' ἔργον, παριστῶν τὸν Ι. Χριστὸν μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος, ἐθεωρήθη σωζόμενόν τι σύμπλεγμα· ἀλλ' ὀρθοτέρα κριτικὴ τὸ ἐξήγησεν ὡς Ἀδριανὸν καὶ Ἰουδαίαν, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐθεωρήθη τὸν Ἀδὰμ μετὰ τοῦ Ὄφεως παριστῶν ὁ ἐν Ἀθήναις καλοσσιαῖος Ἑρμῆς, ὁ ὄφεις ἔχων ἀντὶ ποδῶν.

Εἰς δὲ τὰ ν ο μ ί σ μ α τ α, τὴν παρακμὴν τῆς τῶν τύπων κατασκευῆς ἀποδεικνύουσι τὰ ἤδη ἀπὸ Ἀντωνείνου εἰς τοὺς ἀγῶνας διανεμόμενα μεγάλα χαλκονομίσματα, τὰ διὰ τὸν εἰσέχοντα γύρον παρὰ τὴν περιφέρειάν των Contorniati καλούμενα (5), καὶ τὰ ἐπὶ Γαλιηνοῦ καὶ Διοκλητιανοῦ *νομίσματα καθιερώσεως* (numi consecrationum) (6). Ἀπὸ Κωνσταντίνου ὅμως, καὶ κυρίως μετὰ Θεοδόσιον, αἱ προτομαὶ τῶν νομισμάτων ἐγίνοντο ἐπίπεδοι, ἡ διαγραφή των ἐσφαλμένη, ὡς ἐκ χειρῶν ἀγυμνάστων μαθητῶν ἄνευ χαρακτῆρος κεχαραγμένη, καὶ τόσον ὀλίγον ἐνέφαινον ἀτομικὴν ὁμοιότητα, ὥστε μόνον διὰ τῶν πέριξ ἐπιγραφῶν διακρίνονται. Τινὰ ἀρχαῖα

(1) DENK. 414, — (2) DENK. 415. — (3) Π. κτισμ.' Ἰουστ. 1, 2. —Ῥητορ. ἔκδοσ. Walz. I, σ. 578. — (4) Fea, ston. delle arti. II, tr, 11. — Marulli, mem. —(5) DENK. 418.— (6) DENK. 411.

ἀντικείμενα ἐπεγλύφοντο ὅμως εἰσέτι ἐπὶ τῶν νομισμάτων καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, οἷον πόλεων προσωποποιήσεις, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ φέρων τὸ λάβαρον καὶ φοίνικα, εἰς felicium temporum reparationem, ἢ στεφόμενος ὑπὸ Νίκης (1). Μετ' οὐ πολὺ δ' εἰσήχθη ὁ ἄψυχος καὶ ὅλως βάναυσος ῥυθμὸς τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων (2).

Μεγάλη δ' ἐγένετο χρῆσις, ἐπὶ τῆς ἐσχάτης ἐποχῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας πολυτελῶν ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν σκευῶν, καὶ γεγλυμμένων πολυτίμων λίθων (3) ἐπ' αὐτῶν τε καὶ ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων, οἷον εἰς πόρπας, τελαμῶνας καὶ ὑποδήματα (balteus, bibulae, caligae, secci). Ὁ Ἐλεογάβαλος (218) ἐκόσμει τοὺς πόδας του διὰ γλυπτῶν ψήφων ἀρχαίων τεχνιτῶν (4), ὁ Γαλιηνὸς κατεσκεύαζεν ὁ ἴδιος ἀγγεῖα, εἰς ἃ ἐνήρμοζε γλυπτὰς ψήφους (5)· περὶ δὲ τοῦ Αὐρηλιανοῦ λέγεται ὅτι ἀφιέρωσεν in templo solis vestes gemmis consertas(6). Καὶ τοῦ Ὠνορίου (395) περιγράφει ὁ λατῖνος ποιητὴς Κλαυδιανὸς τὰ αὐτοκρατορικὰ ἱμάτια, διάλιθα δι' ἀμεθύστου καὶ ὑακίνθου κεκοσμημένα. Ἀπὸ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος (457) ἐλάμβανον μόνοι οἱ αὐλικοὶ καλλιτέχναι, (Palatini artifices), τὸ δικαίωμα τοῦ ἐργάζεσθαι τοιαῦτα καλλιτεχνήματα (7), διὸ καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων ἀπαντῶνται ἀνάγλυφα καὶ ἔγγλυφοι ψῆφοι ἐπιμελοῦς ὁπωσοῦν ἐργασίας. Ἰδίως δὲ ἐρυθροῦ αἱματόχροος ἰάσπιδος ἀνάγλυφοι ψῆφοι κατεσκευάζοντο πολλαὶ ἐν Βυζαντίῳ, χριστιανικὰ ἀντικείμενα παριστῶσαι, οἵας πολλὰς ἔχει τὸ Μουσεῖον τῆς Βιέννης. Αἱ διὰ τὴν τέχνην ὅμως ἀξιολογώτεραί εἰσιν αἱ

(1) Walsch, Essay on anc. coins σ. 81. — (2) De Sauly numism. Byz. —(3) Heyne, artes ex Const. numquam prorsus exulantes. Commenatt, Gott. III, p. 3. — (4) Lamprid 23 —(5) Trebell. 16.—(6) Vopisc. Aurel. 28.—(7) Κωδ. IA, 11.

ἐπὶ Κωνσταντίνου, ὡς ὁ ἐν Παρισίοις σαρδόνυξ, παριστῶν τὸν Κωνσταντῖνον ἔφιππον, καὶ καταβάλλοντα ἐχθρόν· καὶ ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ σάπφειρος, ἔχων θήραν Κωνσταντίνου ἐν Καππαδοκίᾳ (1).

Μετὰ μεγίστης δ' ἐπιμελείας εἰργάζοντο ἐσχάτως τὰ λεγόμενα δίπτυχα, πίνακας ἐλεφαντίνους ἢ ἐξ ὀδόντος ἱπποποτάμου, πρὸς γραφὴν διεσκευασμένους, κοσμουμένους δὲ διὰ γλυφῶν ἔξωθεν. Ταῦτα διῃροῦντο εἰς ὑπατικά, διδόμενα τοῖς ὑπάτοις ἐπὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεώς των, καὶ εἰς ἐκκλησιαστικά. Καὶ ἐν γένει ἀφ' οὗ ἐξέλιπε τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ζωὴ τῆς τέχνης, ἔμεινε μέχρι τέλους ἀκόμη μνείας ἀξία ἡ μεγάλη περὶ τὴν λεπτουργίαν, καὶ ἐν γένει περὶ τὸ ὑλικὸν μέρος αὐτῆς ἐπιμελεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γραφική.

Τῆς δὲ γραφικῆς τὴν εἰς Ἰταλίαν καὶ Ῥώμην εἰσαγωγὴν εἴδομεν ὅτι ὁ Πλίνιος θέλει ἀρχαιοτάτην (2), ἀλλ' ὅτι ἀληθῶς ἡ τέχνη αὕτη μέχρι τῶν αὐτοκρατόρων ὑφ' Ἑλλήνων κυρίως ἠσκεῖτο, καὶ πλὴν τοῦ Φαβίου, ὅστις περιεφρονήθη διότι εἰς αὐτὴν ἐπεδίδετο, καὶ τοῦ Παχουβίου, καὶ αὐτοῦ Ἕλληνος μᾶλλον, οὐδὲν ἕτερον ῥωμαϊκὸν ὄνομα ζωγράφου ἀπαντᾶται προγενέστερον τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου. Τὸ θετικὸν τῷ ὄντι καὶ πεζὸν τῶν Ῥωμαίων πνεῦμα, ἀμβλὺ ἐν γένει πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ καλοῦ, καὶ ψυχρὸν πρὸς τὴν καλλιτε-

---

(1) DENK. 416. Σάπφ. ἐν Φλωρεντίᾳ. Θήρα Κωνσταντίνου. Moug. 61, 5. Σαρδόνυξ ἐν Πετρουπόλει. Κωνς. καὶ Φαυς. Lipp. III, 11, 460. Ἀχάτης. Κωνσταντῖνος Β'. — (2) Ἰδ. ἄνωτ: σ. 49.

χνίαν διὰ τὴν ἐνδόμυχον ἀξίαν αὐτῆς, ἠδιαφόρει πρὸς τὴν ἄσκησιν τῆς ζωγραφικῆς, ἀφ' ὅτου οἱ νικηταὶ ἐδύναντο νὰ κοσμῶσι προχειρότερον τοὺς θριάμβους των διὰ τῶν κατακτωμένων ἑλληνικῶν εἰκόνων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἀφ' ὅτου πολύτιμα γλυπτικῆς λάφυρα ὑπηρέτουν πλουσιώτερον τὴν ἐπιδεικτικὴν αὐτῶν πολυτέλειαν. Διὰ τοῦτο ἡ ζωγραφικὴ δὲν ἐτιμᾶτο ὡς ἐλευθέριον καὶ εὐγενὲς ἐπιτήδευμα, καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ἐξηκολούθησεν ἡ ὑπὸ ξένων, ἢ ὑπ' ἀσήμων καλλιτεχνῶν ἀσκουμένη, μέχρις οὗ περιέπεσεν εἰς χεῖρας δούλων, πρώτιστον πρόβλημα ἔχουσα τὴν πρόχειρον καὶ σχεδὸν χειρονακτικὴν κόσμησιν τῶν οἰκιῶν.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Καίσαρος (100 π. χ.) ἀναφέρεται ὡς διαπρέψασα ἰδίως εἰς τὴν ὁμοιογραφίαν ἥτις ἦτον τοῦ κυριώτερον πρόβλημα τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης, κόρη τις ἐκ Κυζίκου, ἥτις ἐν τοῖς ἀρχαίοις τοῦ Πλινίου ([1]) χειρογράφοις γράφεται Λάλα, ἐν δὲ τῷ Βαμβεργίῳ *Ιαΐα*, πιθανώτερον δὲ Λ α ΐ α ἐκαλεῖτο. Ἔγραφε δ' αὕτη κυρίως γυναῖκας, καὶ ἐν Νεαπόλει λέγει ὁ Πλίνιος ὅτι ἐζωγράφησε γυναικὸς μεγαλογραφίαν, ἐκ κατόπτρου δ' ἐχάραξε καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς εἰκόνα. Ἐπαινεῖ δὲ πρὸ πάντων αὐτὴν διὰ τὴν ταχυγραφίαν της, ἥτις κατ' οὐδὲν ἠλάττου τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων της, διότι λέγει ὅτι ἦσαν βαρυτιμότερα ὅλων τῶν εἰκόνων τῶν ἀξιολογωτέρων συγχρόνων ζωγράφων. Προσέτι δὲ διέπρεπεν εἰς τὴν μικρογραφίαν, καὶ ἐζωγράφει ἐπὶ ἐλέφαντος (pincillo pinxit et cestro in ebore). Ὑπὸ Πλινίου μνημονεύονται προσέτι εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὡς λίαν περισπούδαστοι σύγχρονοι τῆς Λαΐας ζωγράφοι ὁ Σ ώ π ο λ ι ς καὶ ὁ Δ ι ο ν ύ σ ι ο ς, ὧν αἱ εἰκόνες ἐπλήρουν, ὡς ἀναφέρει πάσας τότε τὰς πινακοθήκας. Περὶ τοῦ πρώτου λέγει ἀλλαχοῦ ([2]) ὅτι ἐπεκαλεῖτο *ἀνθρωπογράφος*, διότι

([1]) 35, 11. — ([2]) 35. 113.

μόνον ἀνθρώπους ἐζωγράφει. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἐπίθετον εἶχε, κατ' Ἀριστοτέλην, καὶ ὁ ἐπὶ Πολυγνώτου Διονύσιος, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Πλίνιος, ἢ μᾶλλον ὁ ὑπ' αὐτοῦ παρατιθέμενος Οὐάρων, νὰ συγχέῃ τοὺς δύο. Ὁ δὲ Σώπολις εἶχε σχολὴν ζωγραφικῆς, διότι ὁ Κικέρων ἀναφέρει τὸν ἀπελεύθερον Ἀντίοχον Γαβίνιον, ὡς ἕνα τῶν ζωγράφων, δηλαδὴ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωπόλιδος (1). Εἰς τοιχογραφίας δέ, δι' ὧν ἰδίως ἐκόσμησε τοὺς ἐξώστας ὑπὸ τὰς ἀρχαίας στοὰς τῆς ἀγορᾶς (Maeniana snb veteribus) ἠσχολήθη κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦ Πλινίου χωρίον ὁ Σεράπιων, ὅστις μόνον σκηνὰς τῆς φύσεως ἔγραψε, καὶ οὐδόλως ἀνθρώπους.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ Αὐγούστου ὀνομάζει ὁ Πλίνιος (2) τὸν Ἀρέλλιον, ὅστις ἐψέγετο ὡς ἐξαχρειῶν τὴν τέχνην, διότι ὑπὸ μορφὴν θεαινῶν ἐζωγράφει τὰς ἑταίρας καὶ ἐρωμένας του. Ἐπὶ δὲ τῶν Αὐτοκρατόρων κατέστη καὶ ἡ γραφική, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ πλαστικαὶ τέχναι, ὑπηρετικὴ τῇ τρυφῇ τῶν πλουσίων καὶ τῇ πολυτελείᾳ. «*Τὸ ἀξίωμα*, λέγει ὁ Βιτρούβιος (3), *ὃ ἐχορήγει τοῖς τεχνουργήμασιν ἄλλοτε ἡ λεπτότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἐργασίας, δίδωσιν αὐτοῖς ἤδη ἡ πολυτέλεια τῶν ἀρχόντων.*» Ἀντὶ τοῦ εὐγενεστέρου εἴδους τῆς ἐπὶ πινάκων ζωγραφίας, ἥτις σκοπὸν καὶ ἀντικείμενον ἔχει αὐτὴν τὴν τέχνην, ἀντικατέστη ἀπὸ τοῦδε ὡς πρωτίστη τῆς γραφικῆς ἐφαρμογὴ ἡ ταχυγραφία, ἥτις εἰς οὐδὲν ὑψηλότερον ἀφορᾷ τῆς κοσμήσεως τῶν οἰκοδομῶν, δυσχερῶς διατηρεῖται, καὶ μικρὰν ἔχει ἀξίωσιν εἰς καλλιτεχνικὴν φήμην. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀσκούντων καὶ τοῦτον τὸν ταπεινότερον κλάδον τῆς τέχνης, ἀπαντῶνται μὲν καὶ ῥωμαϊκά τινα, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ πρῶτον λόγον ἑλληνικὰ ὀνόματα.

---

(1) Cїtt. ad Ab. IV, b. —(2) 35, 119. — (3) VII, 5. — Ἰδ. καὶ Pl. 35, 32.

Ἐν γένει δ' ἡ τέχνη, ἀφ' οὗ ἔπαυσεν ἐπιδιώκουσα ἢ εὑρίσκουσα τὸ μέγα καὶ τὸ καλὸν, ἔχαιρε μᾶλλον εἰς τὰ παιγνιώδη καὶ εἰς τὰ τεράστια, ὥστε καὶ ἐθαυμάζετο ἡ εἰκὼν τοῦ Νέρωνος, ἡ πρώτη περὶ ἧς ῥητῶς λέγεται ὅτι ἐζωγραφήθη ἐπὶ ὑφάσματος, μία τῶν ἀποπλανήσεων τῆς τέχνης καὶ τοῦ αἰῶνος, ὡς δικαίως λέγει ὁ Πλίνιος (1), διότι ἀπ' ἐναντίας τῆς φύσεως τῆς ζωγραφικῆς, εἶχεν ἑκατὸν εἴκοσι ποδῶν ὕψος. Ὡς τέχνασμα δὲ τῆς γραφικῆς ἐθεωρεῖτο καὶ ἡ ἐν τῷ χρυσῷ οἴκῳ Παλλὰς τοῦ Ἀμουλίου (2), ἥτις ἠτένιζεν ὅλους τοὺς πανταχόθεν προσβλέποντας. Ὁ ζωγράφος οὗτος, οὗ τὸ ὄνομα ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις καὶ ἧττον δοκίμοις χειρογράφοις ἀνεγινώσκετο Fabullus, ἦν ἐπιδεικτικὸς καὶ κομπαστικὸς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνθηρὸς (floridus) ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Πλινίου, καὶ εἰργάσθη σχεδὸν μόνον διὰ τὸν οἶκον τοῦ Νέρωνος.

Πρὸ πάντων δ' ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς Ῥώμην εἶδος σκηνογραφίας παράδοξον καὶ φανταστικὸν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν κυρίως λαμβάνον ὡς μιμήσεως ἀντικείμενον, ἀλλ' ὅλους αὐτῆς τοὺς κανόνας παραγνωρίζον ἐπίτηδες καὶ συγχέον. Διεμόρφωσε δ' αὐτὸ παρὰ Ῥωμαίοις ἡ ἔλλειψις μέτρου καὶ καλλιτεχνικῆς ἐγκρατείας ἔτι ἀτοπώτερον εἰς τερατόμορφόν τινα, οὐχὶ ὅμως καὶ ἄχαριν πάντοτε, ποικιλματογραφίαν, ἀναλογοῦσαν πρὸς τὰς σήμερον καλουμένας Ἀραβογραφίας (arabesques). «*Ἐπὶ τοῦ κονιάματος*, λέγει ὁ Βιτρούβιος (1), *ζωγραφοῦνται τέρατα μᾶλλον ἢ μορφαὶ ὡρισμέναι καὶ ὑπαρκταὶ, καὶ ἀντὶ μὲν κιόνων κάλαμοι, ἀντὶ δ' ὀροφῶν ἁρπάγαι μετὰ φύλλων συνεστραμμένων καὶ μετ' ἰούλων, ἔτι δὲ λυχνίαι, ἀγάλματα ἀνέχουσαι κ.τ.λ.*» Καὶ διηγούμενος ὅτι Ἀπατούριός τις ἐξ Ἀλαβάνδων εἶχε

(1) Pl. 35. 57. Ἴδ. καὶ Λουκιαν. περὶ Συρ. θεᾶς, 32. — (2) Pll. 35 120. — (3) VII, 5.

διασκευάσει καὶ ζωγραφήσει εἰς Τράλλεις σκηνὴν μικροῦ θεάτρου κατὰ τὸν ἀκανόνιστον τοῦτον ῥυθμὸν, συνδέων τὰ μᾶλλον ἐναντία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς μέρη, «*θεὶς ἀγάλματα ἀντὶ κιόνων, κενταύρους ἀνέχοντας ἀνδριάντας κ.τ.λ.*» καὶ ὅτι ὁ μαθηματικὸς Λικίνιος διεπράξατο τὴν κατεδάφισιν τῆς σκηνῆς, « *εἴθε*, ἀνακράζει, *ἐπέτροπον οἱ ἀθάνατοι θεοὶ ν' ἀνεβίου ὁ Λικίνιος πάλιν* ! (Utinam dii immortales fecissent ut Licinius revivisceret!) Ὁ αὐτὸς δὲ Βιτρούβιος διαιρεῖ τὰς τοιαύτας ἐντιχίους γραφὰς εἰς τὰς ἀκολούθους τάξεις· ά. εἰς μίμησιν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων, κατ' ἀρχὰς ἐν χρήσει εἰς τῶν δωματίων τὰς τοιχογραφίας.—β'. εἰς γενικὰς ἀρχιτεκτονικὰς προσόψεις σκηνογραφικῶς.—γ'. εἰς δραματικὰς (τραγικὰς, κωμικὰς, σατυρικὰς) σκηνὰς, εἰς τὰς μεγάλας αἰθούσας (Exedris).—δ'. εἰς τοπιογραφίας (varietates topiorum) ἐντὸς τῶν στοῶν (ambulationes).—έ. εἰς μεγαλογραφίας (ἱστορικὰς εἰκόνας) πολλάκις μετὰ τοπίων συνδεδεμένας.

Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς διέπρεψεν ἐπὶ Αὐγούστου ὁ Λ ύ δ ι ο ς, «*ὅστις πρῶτος εἰσήγαγε χαριεστάτην τοιχογραφίαν*» (1), ζωγραφῶν ἐν τοῖς δωματίοις *ἀγροικίας, στοὰς, τεχνητοὺς κήπους, ἄλση, λόφους, καταῤῥάκτας, διώρυγας, ποταμοὺς, τερπνοτάτας παραθαλασσίους θέσεις· καὶ πανταχοῦ ἀνθρώπους περιδιαβάζοντας ἢ πλέοντας, ἐπὶ ὄνων ἢ ἁμαξῶν τὰς ἀγροικίας αὐτῶν περιερχομένους, ἄλλους ἁλιεύοντας, ἄλλους ὀρνιθοθήρας, κυνηγοὺς, τρυγητάς. Ἀλλαχοῦ παρίστα ὡραίας ἐπαύλεις περιεχομένας ὑπὸ τελμάτων, δι' ὧν οἱ ἄνδρας ἐβάτευον φέροντες ἐπὶ ὤμων τὰς γυναῖκας, καὶ ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῶν κλονούμενοι· καὶ παντοῖα ἄλλα εὐτράπελα καὶ φαιδρῶς εὐφυῆ.*» Περιλαμβάνει δὲ

(1) Pl. 35, 37, (116—1173.

πάσας τὰς τοιαύτας γραφὰς ὁ Πλίνιος ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπωνυμίαν τῆς τοπιογραφίας (topiaria opera), δηλούσης οὐχὶ κυρίως τὴν μεγάλην τῶν νεωτέρων φυσιογραφίαν (paysage), ἀλλὰ μᾶλλον ἀγροτικὰς θέσεις καὶ ἀγροτικὰ ἀντικείμενα

Ἄλλοι δὲ ζωγράφοι τῶν χρόνων ἐκείνων σχεδὸν παντάπασι δὲν μνημονεύονται. Τουρπίλιόν τινα, ἱππότην Ῥωμαῖον, ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (1), ὡς τὸν μόνον ἐπ' αὐτοῦ καὶ μετὰ τὸν Πακούβιον εὐγενῆ εἰς τὴν τέχνην ἀσχολούμενον, καὶ δι' ὡραίων ἔργων τὴν Βερόναν κοσμήσαντα. Εἰργάζετο δὲ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Τὸν δὲ Τιτίδιον Λαβεῶνα, ὅστις καὶ στρατηγὸς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἀνθύπατος ἐχρημάτισεν, ὀνομάζει μόνον ὡς χλευασθέντα καὶ περιφρονηθέντα διότι μικρὰς εἰκόνας εἰργάζετο. Τέλος μνημονεύει (2) καὶ τῶν δύο ζωγράφων Κορνηλίου Πίνου καὶ Ἀττίου Πρίσκου, οἵτινες διὰ γραφῶν ἐπεκόσμησαν τὸν ὑπὸ Οὐεσπασιανοῦ (μ. Χ. 69) ἀνακαινισθέντα ναὸν τῆς Τιμῆς καὶ Ἀρετῆς. Τὸν δεύτερον ἐξ αὐτῶν λέγει ὁ Πλίνιος ἀρχαΐζοντα.

Κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ πρὸς τὰς περὶ τῆς τότε τοιχογραφίας εἰδήσεις του Οὐάρωνος καὶ Πλινίου συνᾴδουσιν ἐντελέστατα τὰ ἀπειράριθμα ἐν διαφοροις μνημείοις ἀνευθέντα τοιχογραφικὰ δείγματα, μάλιστα δὲ τὰ ἐν τῇ πυραμίδι τοῦ Κεστίου(3), τὰ ἐν τοῖς λαμπροῖς θαλάμοις τοῦ οἴκου τοῦ Νέρωνος, ὅσα διετηρήθησαν ἐν τοῖς τοῦ Τίτου λουτροῖς, τὰ τοῦ μνημείου τῶν Νασώνων,

---

(1) 35, 20. — (2) 35, 120.— (3) Ab. Rive, Hist. crit. de la Pyr. de Cestius, πίνακες τοῦ M. Carloni. P. 1787.— Descr. des Bains de Titus sous la direction de Ponce. P. 1787. —Smuglievitz, μεγάλαι ἰχνογραφίαι τῶν Λ. τοῦ Τίτου.

τοῦ ἀνεγερθέντος ἐπὶ Ἀντωνείνων (1), καὶ πρὸ πάντων τὰ ἐν Ἡ ρ α κ λ ε ί ῳ, Π ο μ π η ί ᾳ καὶ Σ τ α β ι α ῖ ς (2), ταῖς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον κεκοσμημέναις ἐκείναις πόλεσιν, ἀνευρεθέντα παμπληθῆ καὶ θαυμάσια τοιχογραφήματα. Παρέχουσι δὲ πάντα ταῦτα τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ὁ περίεργος οὗτος κλάδος τῆς τέχνης διετήρησε τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα, καὶ ἀπαραμείωτον τὴν ἀξίαν ἀπὸ Αὐγούστου μέχρις Ἀντωνείνων. Εἰς Πομπηΐαν διατίθεται μετὰ πλείστης φιλοκαλίας τὸ ἔμβαδόν, ἐφ' οὗ εἰσιν αἱ γραφαὶ ἐξειργασμέναι· καὶ τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν παριστῶσι π ο ι κ ί λ μ α τ α, μετὰ πολλοῦ πλούτου καὶ χάριτος φαντασίας συνηρμολογημένα, καὶ εἰργασμένα μετὰ πολλῆς ἐλαφρότητος· ἄλλα εἰσὶ σ κ η ν ο γ ρ α φ ί α ι ἐλαφραὶ καὶ φαιδραί, ἢ σκηναὶ ἀγροτικαί, καὶ τοπία μετ' ἀνθρωπίνης καλλιεργείας κατὰ τοῦ Λυδίου τὸν τρόπον. Αἱ ὀροφαὶ πολλάκις καλύπτονται ὑπὸ φύλλων καὶ ἀνθέων κρεμαμένων εἰς τὸν ἀέρα, δι' ὧν πετῶσι πτηνά. Μετ' ἀμιμήτου δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἁβρό-

(1) P. S. Bartoli, gli. ant. sepelori, B. 1797—Le pitt. ant. delle grotte di Roma e del. sepolc. dei Nasonitc. R. 1706. 2721-Rec. de oPeint. ant.T, I, II, sec. éd P, 1783.-Collect. d peint. ant. qui rnaient les Pal. thermes, ect. d'Emp. R. 1781e — Arabesques ant. des B. de Livie et de la ville Adrienue. grv. p. Ponce d' après Rafael, P. 1789. -G, M. Cassini, pitt, 1783. —Cabott, stücchi figurati, R. 1795. — C. Butti. Archit. Parietinae puturae ect. 1778.— Pitt. ant. della villa Negroni, 7 ὡραῖοι πίνακες. Καὶ ἐν γένει Winkelm. V. σ. 156. ἐπ.—(2) ant. di Ercol I—IV. VII.— Pitt. ant. N. 1757,— Gli ornεti. dell' ant. Pompei, N. 1868. 2 V· — Zahni, neuentd· Wandgem. in Pomp. — Τοῦ αὐτοῦ Schönst. Ornam. aus Pomp. Herc. Sotabiae.—Mus. Berb. — Mazois.— Gell. — Goro—. R. Roch.

τητός εἰσι διαγεγραμμέναι αἱ ἐπὶ βαθέος ἐμβαδοῦ αἰωρούμεναι καὶ εἰς τὸν ἀέρα χορεύουσαι ὀρχήστριαι καὶ Βάκχαι, ἔχουσαι ζωηρὰ χρώματα, ἐντέχνως καὶ εὐρύθμως συνηρμοσμένα, καὶ εὐαρεστοτάτην ἀποτελοῦσαι ἐντύπωσιν. Ἀλλαχοῦ εἰσὶν εἰκόνες σκηνογραφικῶς ἐκτετελεσμέναι, ὥστε ἐκ τοῦ σύνεγγυς μὲν παριστῶσι δυσδιάκριτον μίγμα χρωμάτων, μακρόθεν δὲ μόνον διαγιγνώσκονται καὶ νοοῦνται. Πολλαὶ δ' εἰσι καὶ αἱ μυθολογικὰς καὶ ἱστορικὰς σκηνὰς παριστῶσαι, αἱ μὲν ἐλαφρῶς καὶ παρέργως, αἱ δὲ μετὰ πάσης ἐπιμελείας, καὶ πιθανῶς ἐξ ἀρχαιοτέρων ἀριστουργημάτων ἀντιγεγραμμένας, διότι ἐφιλοτιμοῦντο τότε καλλιτέχναι εἰς ἀντιγραφὴν τῶν ἀρχαίων περιφήμων ἔργων, ὡς λέγει ὁ Κουϊγκτιλιανὸς (1), ὅτι ἤξευρον κατὰ μέτρα καὶ γραμμὰς ἀκριβῶς ν' ἀντιγράφωσι (ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant, καὶ ὡς προσμαρτυρεῖ ὁ Λουκιανὸς λέγων· (2) *Τῆς εἰκόνος ταύτης ἀντίγραφός ἐστι νῦν Ἀθήνησι πρὸς αὐτὴν ἐκείνην ἀκριβεῖ τῇ στάθμῃ μετενηνεγμένη·* Εἶναι δὲ καί τινες τῶν τοιούτων ἱστορικῶν τοιχογραφιῶν διακρινόμεναι διὰ τὴν καλλονήν των, ὡς ἡ ἁρπαγὴ τῆς Β ρ ι σ η ί δ ο ς, ἡ παιδοκτονία τῆς Μ η δ ε ί α ς, κατὰ τὴν εἰκόνα πάντως τοῦ Τιμομάχου (3), ἡ φ ω λ ε ὰ τ ῶ ν ἐ ρ ώ τ ω ν, ὁ Ὕ π ν ο ς μετὰ τῆς Πασιθέας, περίεργος αὕτη πρὸ πάντων διὰ τὸν ὡραῖον της φωτισμόν (4). Εὐ·

(1) X, 2. — (2) Ζεῦξ. 3. — (3) Ἴδε Τομ. Α. σελ. 562—
(4) Παραδείγματα γραφῶν τῆς Πομπηΐας.

DENK. 422 Ποικίλματα
» 426 *Σκηνογραφίαι*, ὡς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.
» 421. *Ἀγροτικαὶ σκηναί..*
« 425. *Τοπιογραφίαι*, ὡς αἱ τοῦ Λουδίου.
» 427· *Μυθολογικαὶ σκηναί·* Ἔρωτες λουόμενοι.
» 426 Ἁρπαγὴ Βρισηΐδος.

ρέθησαν δὲ καὶ τέσσαρες εἰκόνες ἐπὶ μαρμάρου παρὰ τὸ Ἡράκλειον, ὡραῖα, καὶ καθαρότητα ἑλληνικοῦ σχεδίου ἐλέγχοντα περιγράμματα, ἔργα δὲ, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, Ἀ λ ε ξ ά ν δ ρ ο υ τινὸς Ἀθηναίου. (1).

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν οὐδὲν, καὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν συγχρόνων τεχνογνωστῶν ὡς ἀμυδραὶ καὶ ταχέως ἀποσβεσθεῖσαι ἀνταναχλάσεις τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος τῆς ζωγραφικῆς· δι' ὃ καὶ ὁ Πλίνιος παραπονεῖται ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του τοσαῦτα χρώματα οὐδὲν λόγου ἄξιον παρῆγαν, οὐδ' ἐβοήθει πολὺ τὴν τέχνην, ὡς φαίνεται, τὸ ὅτι τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἔχαιρον εἰς αὐτὴν ἐν παιδιᾶς μέρει ἐνασχολούμενοι, ὡς ὁ Νέρων (2), ὁ Ἀδριανὸς (3), καὶ μεταγενεστέρως ἔτι ὁ Μάρκος Αὐρήλιος (4), ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος (5), ὁ Ἐλαιογάβαλος (6), καὶ αὐτὸς ὁ Βαλεντινιανὸς (7). Ὁ Ἀ δ ρ ι α ν ὸ ς μάλιστα εἶχε καὶ ἀξιώσεις ἐπισήμου ζωγράφου. Ἀλλὰ μικρὰν εἶχε καὶ περὶ τῆς ζωγραφικῆς ὡς καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος ἰδέαν ὁ ἔξοχος καὶ ἀτρόμητος ἀρχιτέκτων Ἀπολλόδωρος, καὶ ἀγανακτήσας ποτὲ δι' ἀτόπους τοῦ Αὐτοκράτορος ἐπικρίσεις, ἐτόλμησε νὰ τῷ εἰπῇ κατὰ πρόσωπον· «*Ἄπελθε καὶ τὰς κολοκύνθας γράφε*». Ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι περὶ ζωγραφίαν μικρῶν τινῶν καὶ ῥωπικῶν ἀντικειμένων ἠσχολεῖτο ὁ Ἀδριανὸς,

---

α 424. Ὕπνος καὶ Πασιθέα. (Κατ' ἄλλους Βάκχος καὶ Ἀριάδνη ἢ Αὔρα. Ἢ Ζέφυρος καὶ Ἀνθώ).

Mus. Borb. Φωλεὰ ἐρώτων.

Βάκχαι.

(1) Pitt. Erc. I, 1—4.— (2) Suet. Nero, 52. — Tac. ann. XIII 3 — Δίων Χρυσ. ΟΑ. σ. 381, Reisc.— (3) Δίων Κάσ. Ξιφυλ· ΞΘ, 8 καὶ 4.—Σουΐδ. φ. Ἀδριαν. — Spatian σ. 14— Aur. Vict. epist. c. IV, 2, —(4) Capit. c. 4. — (5) Lamprid. c. 27 — (6) 36 c. 36 — Ἡρωδιαν. Λ, 5. — (7) Amm. Marcel. XXX, 6, 4— Ann. Vict. epit. c. XLV.

δι' ὃ καὶ τὸ περιφρονητικὸν ἐπίθετον ρ υ π α ρ ο γ ρ ά φ ο ς, τὸ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς εἰς αὐτὸν ἀποδοθὲν, πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἦτον ρ ω π ο γ ρ ά φ ο ς.

Καὶ μετὰ τὸν Αὐτοκράτορα δὲ τοῦτον ἀπαντῶνται ἔτι ἀφανῶν τινων ζωγράφων ὀνόματα, ὡς τὸ τοῦ φιλοσόφου Δ ι ο γ ν ή τ ο υ (1), ὅστις παιδαγωγὸς ὢν τοῦ Μ. Αὐρηλίου (470 μ. Χ.), τῷ ἐδίδαξε καὶ τὴν ζωγραφικήν· τοῦ Ε ὐ μ ή λ ο υ, ἂν ἦτον ἐπὶ Κομμόδου (180), καὶ οὐχὶ ἀρχαῖος ζωγράφος, γράψαντος Ἑλένην· καὶ κατά τινας, ἀλλ' ἐσφαλμένως, καὶ τὸ τοῦ Ἀ ε τ ί ω ν ο ς, ὅστις ἤκμαζεν ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (2). Μαθητὴς δὲ τοῦ Εὐμήλου νομίζεται Ἀ ρ ι σ τ ό δ η μ ο ς ὁ Κάρ, ἐπὶ Σεπτ. Σεβήρου (210), ξένος τοῦ ἀρχαίου Φιλοστράτου, γράψας καὶ περὶ ἱστορίας τῆς ζωγραφικῆς, καὶ ζωγράφος ὁ ἴδιος (3). Μνημονεύονται δὲ προσέτι καὶ Κ α ρ τ έ ρ ι ο ς, ὁ περὶ 250 μ. Χ. ἐκ μνήμης γράψας τὴν εἰκόνα Πλωτίνου τοῦ φιλοσόφου (4), καὶ Ἱ λ ά ρ ι ο ς ὁ Βυθυνὸς (5), ἐν Ἀθήναις ζῶν ἐπὶ Θεοδοσίου (380), περὶ οὗ ὑπερβολικῶς πως λέγει ὁ Εὐνάπιος (6), ὅτι ἐν αὐτῷ ἐφαίνετο ἐπιζήσας ὁ Εὐφράνωρ.

Ἀλλ' οἱ καλλιτέχναι οὗτοι δὲν ἀπετέλουν ἐργαστήρια, καὶ αἱ ἀσθενεῖς καὶ μεμονωμέναι αὐτῶν προσπάθειαι δὲν κατίσχυον ν' ἀναζωογονήσωσι τὴν τέχνην, ἥτις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πλινίου πρώτιστον ἀντικείμενον εἶχεν εἰκόνας πυγμάχων, καὶ ἐγκατελείπετο ὡς βαναυσουργία εἰς δούλους, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βάφοντας τοὺς τοίχους τῶν οἴκων κατὰ τὰς παραδόξους ὀρέξεις τῶν δεσποτῶν των. Οὕτως ὁ Πετρώνιος (7) ἀναφέρει τὴν οἰκίαν τοῦ Τρι-

(1) Capitolinus κ. 4. — (2) Ἰδ. Τόμ. Α. σ. 464. — (3) Φιλόστρ. Β. Σοφ. Β, 5. — (4) Πορφ. Β. Πλωτ. 1. — (5) Eunap. Vit. philos. et soph. Vit, Prisci, σ. 94. — (6) 35, 28. — (7) IX. 145.

μαλλίωνος, ὅπου ἐζωγραφήθη ὁ οἰκοδεσπότης ὡς Ἑρμῆς καθ' ὅλα τοῦ Θεοῦ τὰ ἔργα, καὶ ἔπειτα ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, καὶ laenalis gladiatorium. Παρὰ δὲ τῷ Ἰουβενάλῃ(1) ἐπιθυμεῖ τις νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν δούλων του εἷς curvus caelator, et alter qui multas facies pingat cito, καὶ ἐν τοῖς νομικοῖς βιβλίοις ἀναφέρονται δοῦλοι ζωγράφοι (2).

Ἀφ' ὅτου δ' ἐπεκράτησεν ὁ χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ό ς, ἡ ζωγραφικὴ, ὡς παράστασις τοῦ ἄκρου καλοῦ, ταχέως συμπαρεφθάρη μετὰ πάσης τῆς λοιπῆς τέχνης. Καὶ αὐτὴ ἡ πλουσία ποικιλματογραφία τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἐξέλιπεν, ἀντικαταστᾶσα ὑπὸ βαναύσου γυμνότητος, οἵα φαίνεται εἰς τὰς εἰκόνας τῶν τοῦ Κωνσταντίνου λουτρώνων (3)· ἡ σπουδὴ καὶ ἀκριβὴς μίμησις τῆς φύσεως ἔπαυσε κατ' ὀλίγον, καὶ ἀπεβαρβαρώθη τέλος καὶ αὐτὴ ἡ ἐπί τινα καιρὸν ἐπιζήσασα χειρωνακτικὴ ἐπιδεξιότης, μέχρις οὗ περιωρίσθη ἡ χριστιανικὴ ζωγραφικὴ, ὡς εἴδομεν ὅτι εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τὴν γλυπτικὴν, εἰς ἁπλῆν βιομηχανίαν, ἀνεπιδεξίως καὶ βαναύσως διαμορφοῦσαν τὰ ἀντικείμενα. Ἐκ παραδόσεως ὅμως διετήρησε σταθερῶς καὶ ἀμεταβόλως τινὰς τῶν ἀρχαίων τύπων μετὰ τῆς ἀξιοπρεποῦς αὐτῶν ἐμβριθείας, οὐ μόνον διότι ἡ τέχνη εἶχεν ἀπολέσει τὴν παραγωγικὴν αὐτῆς δύναμιν καὶ ἐλευθερίαν, καὶ τὴν εὐφυΐαν τῆς ἐφευρέσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ θρησκεία εὐλαβῶς ἐνέμενεν εἰς τὰ παραδεδομένα, καὶ τὰς ἀρχαιοτάτας εἰκόνας ἐθεώρει ὡς τὰς ἀσφαλέστερον διατηρούσας τῶν πρωτοτύπων τὴν ἀληθῆ ὁμοιότητα. Τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀρχαιόταται ὑπῆρ-

(1) 29. — (2) Fea, Note in Winkelm. W. V. σ. 496.— (3) DENK. 428. Bartoli, p. 24. ἑπ. — Argincourt. V, 4. — Hirt, Gesch. II. 440. — Sickler κ. Reinhart, Almanach aus. Rom, 1810.

χὸν εἰκόνες· τοιαύτην εἶχεν ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος (222) εἰς τὸ εἰκονοστάσιόν του (Lararium), τοιαύτας καὶ ἡ αἵρεσις τῶν Καρποκρατίων, καταστήσασα αὐτὰς μετὰ ταῦτα ἐν Αἰγύπτῳ ἀντικείμενον εἰδωλολατρικῶν δεισιδαιμονιῶν· καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς ψηφοθετικῆς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς γλυπτικῆς, διεδόθη καὶ ἐπεκράτησεν ὁ τύπος τῆς μορφῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γνωστὸν εἶναι τὸ μανδύλιον τῆς Ἐδέσσης, καὶ πολλαχοῦ ἀντικείμενον σεβασμοῦ εἰσὶν αἱ κηρόπλαστοι τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ εἰκόνες. Τινὲς τῶν τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παρθένου καὶ τῶν Ἀποστόλων τύποι διεμορφώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὡς ἀποδεικνύει τὸ ἔνδυμα, ἡ διάθεσις τῶν πτυχῶν καὶ ἄλλα αὐτῶν πάρεργα μέρη. Τὰ δὲ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα παντάπασι ξένα ἀντικείμενα, ἡ ἱερὰ βαρυθυμία τοῦ ἐσταυρωμένου, οἱ μάρτυρες, κτλ. εἰσήχθησαν εἰς τὴν τέχνην μόνον περὶ τὸν 7ον ἢ 8ον αἰῶνα.

Προσέτι δ' ἐνέμειναν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν χριστιανικὴν εἰκονογραφίαν καί τινες ἐξ αὐτῶν τῶν ἀλληγοριῶν τῆς μυθολογίας, ὡς ἐπὶ τῆς πορφυρᾶς λάρνακος τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἐπὶ ἄλλων τινῶν αἱ συνήθεις βακχικαὶ παραστάσεις (1), ἀλλαχοῦ θεοὶ ποτάμιοι, εἰς ἀλληγορίαν τοῦ διαῤῥεύσαντος βίου (2), καὶ εἰς τὰς ὑπογείους κρύπτας τῆς Ῥώμης ἐν τοιχογραφίᾳ (3) ὁ μῦθος τοῦ Ὀρφέως, τὴν ἀνάστασιν τῶν ψυχῶν αἰνιττόμενος.

---

(1) Wink. VI. 1. σ. 342. — (2) Boull.. III. pl. 65. — (3) R. Roch. Tableau des Catac. de R. P. 1837. — Rosio, Roma sotteranea, R. 1632. — Aringhi, R. subl. novissima, R. 1651. — Bottari, Cimeteri, di R. 1737—54. — Artaud, voy. dans les catac. de R. P. 1810. — Bartoli, II 212. — d'Arginc. pl. 6—12. — Roestel, Beschr. Roms, I, p. 410.

Ἀνακαλοῦσι δ' ἔτι, ἀλλὰ μόλις, τὴν ἀρχαίαν τέχνην καί τινα ἔσχατα αὐτῆς ἀποσπάσματα ἐν ταῖς μικρογραφίαις ταῖς κεχαραγμέναις ὑπὸ Χριστιανῶν ἤδη εἰς χειρόγραφα, οἷον τὸ τῆς Ἰλιάδος ἐν τῇ Ἀμβροσιανῇ βιβλιοθήκῃ (1)· ὁ Βιργίλιος τοῦ Βατικάνου (τοῦ δ' ἢ ε' αἰῶνος) (2)· ὁ Τερέντιος τοῦ Βατικάνου, ἔχων παραστάσεις σκηνῶν τινων τῶν κωμῳδιῶν (3)· τὸ αὐτόθι διατηρούμενον χειρόγραφον Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδοπλεύστου (μοναχοῦ τοῦ 6ου αἰῶνος, ὅστις ἔγραψε χριστιανικὴν τοπογραφίαν), καὶ αἱ τοῦ Βατικάνου ἀρχαιόταται μικρογραφίαι τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς, καὶ ἰδίως τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, ὁμοιάζουσαι τὰς τοῦ Ὁμήρου ἐκείνας. Ὁ ἔσχατος δὲ σβεννύμενος σπινθὴρ τοῦ ἀρχαίου αἰσθήματος, καὶ τῶν ἀρχαίων τύπων ἀτελής τις ἀνάμνησις, ἐπενείργησαν εἰς διατύπωσιν καί τινων τῶν νεωτέρων χριστιανικῶν εἰκόνων, εἴτε ἱστορικῶν ὡς τῆς τοῦ Δανιὴλ ἐν τῷ βόθρῳ τῶν λεόντων, καὶ τῆς τοῦ Ἰωνᾶ καταβροχθιζομένου ὑπὸ τοῦ κήτους, ἢ καὶ ἀλληγορικῶν, ὡς τῆς καὶ τῇ γλυπτικῇ συνήθους (4) παραστάσεως τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος, φέροντος κατὰ τὸν ἀρχαῖον Κριοφόρον Ἑρμῆν, ἀρνίον ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ἐν γένει ὅμως ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἀπέκρουεν ὅσον ἐνεδέχετο τὰς εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας ἐνδόσιμον χορηγούσας διαπλάσεις. Καὶ ἂν ἡ Ῥώμη ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τὴν τέχνην, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὅμως ὁ Τερτουλλιανὸς, ὁ Αὐγουστῖνος, καὶ αὐτὸς ὁ Κλήμης, κατεδίκαζον αὐστηρῶς οὐ μόνον τὴν γλυ-

(1) Mai, Iliad. fragm. antiquis c. picturis, Med. 1819. — DENK. 420. Αὐτόθεν. — (2) Bartoli, fig. antiq. e cod. ving. vatic. — D'Arginc. 20—25. — Millin. G. M. pl. 175, 6 π. — (3) Berger, de Persenis, 1723. — (4) DENK. 431.

πτικὴν, ἀλλὰ προσέτι καὶ τὴν ζωγραφικήν. Ἀλλ' ἐξ ἑτέρου αἱ σύνοδοι, ἰδίως ἡ Ἰλλιβερικὴ (300 μ. Χ.), ἡ πρώτη ἀσχοληθεῖσα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἦσαν εὐνούστεραι πρὸς ταύτην ἢ πρὸς ἐκείνην, καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ (783) αἰνίττεται τὴν παραδοχὴν μὲν τῶν εἰκόνων, τὸν ἀποκλεισμὸν δὲ τῶν ἀγαλμάτων. Ἐκ τούτου, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ συμβολικῶν προσωποποιήσεων, παρήχθησαν ἀλληγορίαι τινὲς, ἐνίοτε μὲν ἰσχναὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς, ὡς ὁ εἰκονιζόμενος ΙΧΘΥΣ, καὶ αἰνιττόμενος τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν λέξεων *Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ*· ἄλλοτε ὅμως ὁπωσοῦν γραφικώτεραι, οἷον ἡ περιστερὰ, φέρουσα κλάδον ἐλαίας, ἡ διψῶσα ἔλαφος, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ ὅμως ἡ 6η οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, (680) διὰ τοῦ 82 κανόνος ἀποφαίνεται ὅπως μὴ παρίσταται ὁ Χριστὸς ὡς ἀμνὸς, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος, προστιθεῖσα· «*Τοὺς οὖν παλαιοὺς τύπους καὶ τὰς σκιὰς, ὡς τῆς ἀληθείας σύμβολά τε καὶ προχαράγματα, τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδομένους κατασπαζόμενοι, τὴν χάριν προτιμῶμεν καὶ τὴν ἀλήθειαν, ταύτην ὑποδεξάμενοι.*»

Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐγκαυστικῆς καὶ τῆς ὑγρογραφίας (Fresque), δι' ὧν ἐπὶ πολὺ ἔτι ἐκοσμοῦντο αἱ ἐκκλησίαι καὶ αἱ οἰκίαι εἰς τὸ Βυζάντιον, εἰσήχθη καὶ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πολυτελεστάτας αὐτῶν καὶ ἡ ψηφοθετικὴ, δι' ὑέλου μάλιστα κεχρωματισμένου ἢ διαχρύσου, καὶ ἀπὸ Βυζαντίου μετέβη εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀλλαχοῦ ἐφ' ὅλου τοῦ μεσαιῶνος (1). Οὕτως εἰς τὴν Χαλκιδικὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρεστάθησαν διὰ ψηφοθετημάτων ὅλα αὐτοῦ τὰ κατορθώματα (2), καὶ ἐν Λουγδούνῳ εὑρέθη ψηφοθέτημα

(1) Cassiodor Var. I, 6. VII, 5.— Symmachus Ep. VI, 49, VIII, 42. — (2) Προκόπ. π. κτισμ. Ἰουστ. I, 10. — Ἰδ. καὶ

παριστῶν σκηνὰς ἀγωνιστικάς (1). Κυριωτέρα ὅμως χρῆσις αὐτῶν ἐγίνετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὧν κατεκάλυπτον καὶ κατεκόσμουν τοὺς τοίχους, καὶ πρὸ πάντων τοὺς θόλους, ὡς διαλάμπει εἰσέτι κεκοσμημένη ἡ Ἁγ. Σοφία ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ ἅγ. Μάρκος ἐν Βενετίᾳ, καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ ὅσιος Λουκᾶς, τὸ Δαφνίον καὶ ἄλλαι διάφοροι (2).

Κατὰ δὲ τὸν μεσαιῶνα, ὅταν ἡ Εὐρώπη ἐκ τῆς βαρβαρότητος ἀνακύπτουσα ἔστρεψε πάλιν τὴν προσοχὴν ὀπίσω πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, τότε ἀρχαῖοί τινες τύποι ἤρξαντο αὖθις εἰσχωροῦντες εἰς τὴν ἁγιογραφίαν, καθ' ὅσον κἂν ἀφορᾷ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν, ἀλλὰ τοῦτο πρὸ πάντων εἰς ἀντικείμενα νεωστὶ εἰσαγόμενα, οὐχὶ δ' εἰς τὰς μορφὰς τὰς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ διαμενούσας διὰ παραδόσεως. Καὶ ἔκτοτε καταφαίνονταί τινα ἀρχαιοπρεποῦς σχολῆς ἴχνη καὶ ἀναμνήσεις, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἔτι ἀντίληψις τῆς φύσεως ζωηρὰ καὶ αὐτόματος, μέχρι τοῦ ιγ' καὶ ιδ'. αἰῶνος, ὅτε ἡ ἐνδελεχὴς σπουδὴ τῆς τε φύσεως ὁμοῦ καὶ τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας διεπαιδαγώγησε τὴν νέαν τέχνην, καὶ ἀνεγέννησεν αὐτὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἐφάμιλλον τῆς ἀρχαίας. Ἐν Βυζαντίῳ δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι, αἱ ἅπαξ παραδεχθεῖσαι μορφαὶ, ὡς ἔσχατα λείψανα καὶ συντρίμματα καταστραφέντος καλλιτεχνικοῦ κόσμου, διετηρήθησαν δι' ὅλου τοῦ μεσαιῶνος, καὶ διατηροῦνται εἰσέτι περιμένουσαι νὰ ἐμφυσήσῃ νέαν ζωὴν εἰς αὐτὰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας.

Αὐτοῦ Π. Γοτθ. πολ. I, 24, περὶ ἄλλου ψηφοθετ. — Rumh. I, 183.— Manso. σ. 403 ἑσφ.— Müll. de gen. aev. Theod. σ. 168. — (1) DENK. 429. — (2) Sartorins, Gouv. des Ostrog. σ. 317. N. 21. — Δείγματα. Ciampini, Opera, R. 1747.— Furietti, de Musivis. R. 1752. — D'Arginc. V, pl. 24. — Guttensohn et Knapp. σ. 196.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Καταστροφὴ τῶν Καλλιτεχνημάτων.

Ἀλλ' αἱ διάφοροι περιπέτειαι δι' ὧν διῆλθεν ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἀλληλοδιαδόχως, ἡ Ἑλλὰς, καὶ μετ' ἐκείνην ἡ Ῥώμη, καὶ ἔπειτα τὸ Βυζάντιον, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἠλλοίωσαν, καὶ μέχρι τέλους ἐξηφάνισαν ἄρδην τὴν ἀρχαίαν τέχνην, μέχρι ῥανίδος τὴν παραγωγικὴν αὐτῆς ἰκμάδα ἀποξηράνασαι, κατέστρεψαν προσέτι καὶ τὰ πλεῖστα καὶ ἀξιολογώτερα τῶν προϊόντων αὐτῆς, καὶ ὅπως κρίνωμεν περὶ τῆς ὑμνουμένης αὐτῆς λαμπρότητος, μᾶς ἀφῆκαν μόνον σπανίας, παρέργους, καὶ ἀνεπαρκεῖς τὸ πλεῖστον εἰδήσεις, καί τινα συντρίμματα ἄμορφα δευτερευόντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀσήμων τεχνουργημάτων.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν πολλοὶ ἔγραψαν περὶ τῆς τέχνης εἰς ἣν ἐπεδίδοντο, καὶ περὶ τῶν ἔργων ἑαυτῶν τε καὶ τῶν ὁμοτέχνων των, ὡς ὁ Ἰ κ τ ῖ ν ο ς, ὁ Φ ί λ ω ν, ὁ Π ο λ ύ κ λ ε ι τ ο ς, ὁ Π α ῤ ῥ ά σ ι ο ς, ὁ Ε ὐ φ ρ ά ν ω ρ· πολλοὶ δὲ, μάλιστα ἐν τοῖς χρόνοις ὅτε ἤρξατο ἡ προσοχὴ πρὸς τ' ἀρχαιότερα, ὡς ἐντελέστερα, στρεφομένη, συνέταξαν καταλόγους καὶ περιγραφὰς τῶν προγενεστέρων τεχνουργημάτων, ὡς ὁ Π ο λ έ μ ω ν ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ὁ Π α σ ι τ έ λ η ς ἐπὶ Ῥωμαίων. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ εἰδικὰ καὶ περιεκτικὰ συγγράμματα ἐξέλιπον μέχρις ἴχνους, καὶ πρὸς γνῶσιν τῶν ἀρχαίων προϊόντων μόναι σχεδὸν πηγαὶ μένουσιν ὁ Παυσανίας, ὅστις ἐν παρόδῳ μόνον περὶ αὐτῶν ὁμιλεῖ, τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν μᾶλλον ἔποψιν περιγράφων, καὶ ὁ Πλίνιος, ὁ ἐν παραρτήματι τοῦ συγγράμματός του ἐν ὀνομαστικῷ πίνακι μονολεκτικῶς πολλάκις περὶ τῶν πρωτί-

στων ἀριστουργημάτων περιλαβών· καὶ τέλος, πλὴν τῆς τυχαίας μνείας ἔν τισι χωρίοις τῶν συγγραφέων, ἐκτενέστεραι εἰδικαί τινες περιγραφαὶ, οἷον τῶν δύο Φιλοστράτων καὶ τοῦ Καλλιστράτου αἱ πομπώδεις καὶ ῥητορικαὶ πραγματεῖαι, αἵτινες καὶ αὗται παραλείπουσι τὰ ὀνόματα τῶν καλλιτεχνῶν, ἀποδεικνύουσιν ὅμως πόσον ξηραὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς εἰσιν αἱ ἐπίτομοι ἐκεῖναι τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Παυσανίου εἰδήσεις.

Ὡς δὲ πρὸς τὰ τεχνουργήματα, ταῦτα καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἐνίοτε κατεστρέφοντο, διότι ἀείποτε ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι ἡ ἕξις τοῦ ἐχθρικῶς διαρπάζειν ἐκ δεισιδαιμονίας τὰ θεῖα ἀγάλματα· καὶ ἀφῃροῦντο μὲν τὰ Παλλάδια, καθὸ ἐμβλήματα καὶ ἐγγυήσεις τῆς σωτηρίας τῶν πόλεων, ὡς ἀφῃρέθησαν φέρ' εἰπεῖν τὰ τῆς Τροίας, ἐκλέπτοντο δὲ θαυματουργὰ ξόανα, καθὸ παρακολουθούσης δῆθεν αὐτὰ τῆς ἐνυπαρχούσης θείας χάριτος, ὡς ἡρπάγη ὑπὸ Ὀρέστου τὸ τῆς Ταυρικῆς Ἀρτέμιδος ξόανον, καὶ τὸ τοῦ Ἄρεως ὑπὸ τῶν Ἀργοναυτῶν, καὶ τὸ χρυσοῦν δέρας ὑπὸ τοῦ Ἰάσωνος· ἀπεκομίζοντο δὲ καὶ ὑπὸ εὐσεβείας πολλὰ πρὸς διατήρησιν ἐκ τῶν λεηλατουμένων πόλεων, ὡς ὁ Αἰνείας μετὰ τοῦ γέροντος πατρός του συναπεκόμισε καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν του, καὶ ὡς εἰς τοὺς *Ξοανοφόρους* τοῦ Σοφοκλέους οἱ θεοὶ ἀπεκόμιζον τὰ ἴδια ἑαυτῶν ἀγάλματα ἐκ τοῦ Ἰλίου.

Ἄλλοτε δὲ κατεστρέφοντο ἢ διηρπάζοντο καὶ ὑπὸ μόνης ἐχθρικῆς δυσμενείας, ἐπὶ βαρβαρικῶν εἰσβολῶν μάλιστα, ὡς κατέστρεψαν οἱ Πέρσαι τοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος, καί τινα μὲν ἠφάνισαν, ἄλλα δ' ἀπήγαγον τῶν ἑλληνικῶν ἀγαλμάτων, ἐξ Ἐφέσου τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ Κανάχου, καὶ ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ Ἀντήνορος τοὺς τυραννοκτόνους.

Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἑλλήνων συνέβαινον οὐ σπανίως

αἱ τοιαῦται καταστροφαὶ, οἵας ὁ Θουκιδίδης (1) ἀναφέρει ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ ὡς ὁ πλούσιος ναὸς τῶν Δελφῶν πολλάκις ἐπεβουλεύθη, πρῶτον μὲν ὑπὸ Π ύ θ ω ν ο ς, τοῦ Εὐβοέως ληστοῦ, ἔπειτα ὑπὸ τῶν Φλεγυῶν, μετὰ ταῦτα ὑπὸ Πύῤῥου τοῦ Ἀχιλλέως (2), καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, μετὰ τὴν ὑπὸ Ξέρξου λεηλασίαν, πρὸ πάντων κατὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον (Ὀλ. 106, β′-108, γ′,) ὅταν οἱ Φωκεῖς κατέκοψαν εἰς νόμισμα τὰ χρυσᾶ αὐτοῦ ἀναθήματα.

Διαβόητος ἦν καὶ ὁ Διονύσιος διὰ τὴν ἀσέβειαν ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν ἀπληστίαν του. Οὗτος ἐν Συρακούσαις γυμνώσας τὸν Δία τῆς χρυσῆς του ἐσθῆτος, ἀγούσης 85 τάλαντα, τῷ περιέβαλεν ἄλλην ἐξ ἐρίου, εἰπὼν αὐτὴν ἐλαφροτέραν μὲν τὸ θέρος, θερμοτέραν δὲ τὸν χειμῶνα· καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος *ἀπέκειρε* τοὺς χρυσοῦς βοστρύχους· καὶ ἐν Τυῤῥηνίᾳ, κατὰ διαταγήν του, οἱ στρατιῶται ἀφήρεσαν ἔμπροσθεν τοῦ Ἀπόλλωνος τὴν ἀργυρᾶν τράπεζαν, *«ἀγαθοῦ δαίμονος τῷ θεῷ διδόντες πρόποσιν»* (3).

Καὶ ἐπὶ τῶν ἐκστρατειῶν δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένοντο ἀναμφιβόλως ζημίαι, ὡς ἐν τῇ κατασκαφῇ τῶν Θηβῶν. Ἀλλ' ἰδίως καταστρεπτικοὶ ὑπῆρξαν ὁ συμμαχικὸς καὶ οἱ Μακεδονικοὶ πόλεμοι, ὅτε οἱ ἡμιβάρβαροι Αἰτωλοὶ (Ὀλ. 139) ἐλεηλάτουν καὶ κατέσκαπτον τοὺς ναοὺς, καὶ ἀνέτρεπον τοὺς ἀνδριάντας, ὡς ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας, ἐν Δωδώνῃ, ἐν τῷ Ἡραίῳ τοῦ Ἄργους, ἐν τῷ Ποσειδωνίῳ τοῦ Ταινάρου καὶ τῆς Μαντινείας, καὶ ἀλλαχοῦ (4). Πάλιν δὲ Φίλιππος ὁ Γ′. (ὁ Μισοῤῥώμαιος), ἀντεκδικούμενος διὰ τὸ Δῖον, ἐπόρθησε τὴν ἐν

(1) Α, 114. — Β, 21, 23. — (2) Παυσ. Ι, 7. — (3) Ἀριστοτ. Οἰκον. Β. — Αἰλ. Π. Ι. Α. 20. — (4) Πολύβ. Δ. 18, 62, 67. — Ε. 9, 11. — Θ. 34, 35.

Αἰτωλίᾳ Θέρμον, ἐν ᾗ διέφθειρε περὶ τοὺς δισχιλίους ἀνδριάντας, φεισθεὶς μόνον τῶν ἐχόντων ἐπιγραφὰς θεῶν (1), καὶ προσέτι ἐλεηλάτησε καὶ τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, καὶ ἔκαυσε τὸ Κυνόσαργες καὶ τὸ Λύκειον. Καὶ αὐτὸς δὲ, καὶ ὁ τῆς Βιθυνίας βασιλεὺς Προυσίας, ἠρήμωσαν τοὺς ναοὺς τῆς Περγάμου, καὶ ὁ τελευταῖος, ἀφ' οὗ ἐσύλησε πολλὰ ἀγάλματα, ἥρπασε καὶ τὸν περίφημον τοῦ Πυρομάχου Ἀσκληπιόν (2).

Ὅτε δ' ἤρξατο ἐκτείνουσα ἡ Ῥώμη τὰ ὅπλα της ἐκτὸς ἑαυτῆς, τότε ἥρπαζον οἱ στρατηγοί της τὰ τεχνουργήματα τῶν πορθουμένων πόλεων, ἀλλὰ μετά τινος φειδοῦς κατ' ἀρχὰς, καὶ μόνον πρὸς ἐπικόσμησιν τῶν τῆς πατρίδος των οἰκοδομῶν ἢ τῶν ἰδίων θριάμβων. Οὕτως ὁ Γ. Κ ά μ ι λ λ ο ς, κυριεύσας τοὺς Οὐΐους (**400** π. Χ.) ἀπήγαγε τοὺς ἀνδριάντας ἐξ εὐσεβείας μᾶλλον ἢ διὰ λεηλασίαν (Colentium magis quam rapientium modo), κατὰ Λίβιον (3), καὶ προσέτι καὶ τὴν κολοσσιαίαν Ἥραν, ἀλλὰ μόνον ἀφ' οὗ τὴν ἠρώτησε· Visne Romam ire Juno? Τὸν δὲ Μάρκελλον ἐπαινεῖ ὁ Κικέρων (4) ὡς πράως προσενεχθέντα πρὸς τὰς Συρακούσας (Ὀλ. **142**, ά)· καὶ ὁ Φάβιος Μάξιμος, κυριεύσας τὴν Τάραντα (Ὀλ. **142**, β'), ἐδείχθη, κατὰ Λίβιον (5), ἐπιεικὴς πρὸς αὐτὴν, καὶ κατὰ Πλούταρχον (6) εἶπεν εἰς τοὺς ἐρωτήσαντας αὐτὸν «*Τί διατάττει περὶ τῶν Θεῶν;*» «*Ἀπολίπωμεν τοὺς θεοὺς Ταραντίνοις κεχολωμένους.*» Τὸν Ἡρακλῆν ὅμως τοῦ Λυσίππου μετεκόμισεν ἐντεῦθεν εἰς τὸ Καπιτώλιον.

Ἀλλὰ κυρίως ἐσυστηματοποιήθη ἡ ἐκ τῶν κατακτωμένων χωρῶν ἀπαγωγὴ τῶν τεχνουργημάτων, ἀφ' ὅτου οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέτειναν τὰς κατακτήσεις των ἐπὶ

(1) Πολ. — Ε, 9. — (2) Πολ. ΚΒ, 25. — (3) T. L. V, 22.
(4) O. Verr. I. 2. — (5) XXVII, 16. — (6) Φ. Μ. ΙΒ.—

τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος. Ὁ Σύλλας ἐγύμνωσε τοὺς Δελφούς· ὁ Κόϊντος Φλαμινῖνος, ὁ ἀξιῶν νὰ καλῆται ἐλευθερωτὴς τῶν Ἑλλήνων, τρὶς νικήσας Φίλιππον τὸν Γ' (Ὀλ. 144, γ'), ἐγύμνωσε τὰς μακεδονιζούσας τῶν πόλεων, καὶ παμπόλλους χαλκοῦς καὶ λιθίνους ἀνδριάντας ἐξ Ἐρετρίας καὶ ἀλλαχόθεν ἔσυρεν εἰς τὸν θρίαμβόν του (1). Καὶ Σκιπίων δ' ὁ Ἀσιανὸς πολλὰ ἀπήγαγε τορευτὰ ἀγγεῖα, πρὸ πάντων ἐκ τῆς κατ' Ἀντιόχου τοῦ Γ'. νίκης του (Ὀλ. 147, δ'). Ἐξ Ἀμβρακίας δ' ὁ Νοβιλίωρ (Ὀλ. 148, α') ἥρπασε 285 χαλκοῦς καὶ 230 λιθίνους ἀνδριάντας, καὶ ὁ Π. Αἰμίλιος (Ὀλ. 153, β') ἐξ 70 πόλεων ἐκόμισεν εἰς τὸν θρίαμβόν του 250 ἁμάξας πλήρεις ἀγαλμάτων· ὁ δὲ Μέτελλος ὁ Μακεδονικὸς ἀφείλετο πολλοὺς ἀνδριάντας κυρίως ἐκ τοῦ Δίου, καὶ μάλιστα τοὺς 25 χαλκοῦς ἱππεῖς τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοὺς ἐν Γρανικῷ πεσόντας, ἔργον Λυσίππου.

Καιρίαν δὲ πληγὴν ἐπέφερεν εἰς τὴν τέχνην ἡ ὑπὸ Μομμίου ἅλωσις καὶ καταστροφὴ τῆς Κορίνθου (Ὀλ. 158, δ'), ὅπου πολλὰς χιλιάδας ἀριστουργημάτων κατέφαγον αἱ φλόγες ἢ κατέστρεψεν ἡ στρατιωτικὴ βία, πολλὰ δὲ καὶ ἀπεκομίσθησαν εἰς Ῥώμην, ἢ εἰς Πέργαμον διὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἀττάλου, συμμαχοῦντος τότε τοῖς Ῥωμαίοις, ὅθεν ἐν Ὀλ. 161, δ'. ἡ διαθήκη τοῦ Ἀττάλου ἔπεμψε πάντα ταῦτα τὰ καλλιτεχνικὰ λάφυρα εἰς Ῥώμην. Μεταξὺ δὲ τῶν διαρπαγέντων τούτων θαυμάτων τῆς τέχνης, εὗρεν ὁ Πολύβιος καὶ ἔσωσε τῆς καταστροφῆς καὶ εἰκόνας τοῦ Φιλοποίμενος καὶ Ἀράτου, ἃς ἔλαβεν ὡς δῶρον παρὰ τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ τοὺς στρατιώτας εἶδεν ὡς τραπέζας πεττείου μεταχειριζομένους τὸν Διόνυσον, καὶ τὸν Ἡρακλῆν καταπονούμενον τῷ τῆς Δηϊανείρας χειτῶνι, περίφημα ἔργα τοῦ Ἀριστείδου. Ἐξηγόρασε δὲ τοὺς πίνακας τού-

(1) T. Liv. XXXII, 307.

τους ὁ Ἄτταλος, ἕκαστον 6,000 στατήρων, καὶ τοὺς παρεχώρησεν εἰς τὸν Μόμμιον, ὅστις ὅμως ἦν τοσοῦτον ἀγροῖκος, ὥστε ἐσυμφώνει μετὰ τῶν μετακομιζόντων τὰ τεχνουργήματα ταῦτα πλοιάρχων, ἂν ἤθελον βλαβῇ ἐπὶ τοῦ πλοῦ, νὰ τὰ κατασκευάσωσι νέα!

Οὕτως ἐπ' αἰώνων ἐξηκολούθησεν ἡ Ἑλλὰς ἀκένωτον οὖσα μεταλλεῖον, ἐξ οὗ ἀναρίθμητοι θησαυροὶ καλλιτεχνίας μετεκομίζοντο εἰς τὴν νέαν τοῦ κόσμου πρωτεύουσαν, ἥτις, κατὰ γενόμενον ὑπολογισμὸν, ἀνδριάντας μόνον Ἑλληνικῆς καταγωγῆς περιεῖχε μέχρι τέλους ὑπὲρ τὰς δέκα μυριάδας, πλὴν τῶν ἐν αὐτῇ ὑφ' Ἑλλήνων πλαστῶν ἐπὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς κατακτήσεως καλλιτεχνηθέντων.

Ἡ δ' ἐκ Ῥώμης εἰς Βυζάντιον ἐν ἔτει 320 μ. Χ. γενομένη μετάθεσις τῆς καθέδρας, ἐπέφερεν ἔτι ἐπαισθητοτέραν ζημίαν ὡς πρὸς τὰ καλλιτεχνήματα, ὧν πάμπολλα, καὶ ἀγάλματα, καὶ εἰκόνας μετέφερεν αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς μεγάλην βεβαίως βλάβην αὐτῶν, ἔκ τε Ῥώμης, ἐξ Ἑλλάδος, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐκ μικρᾶς Ἀσίας, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς διὰ θαλάσσης μετακομίσεως, ὅπως λαμπρύνῃ δι' αὐτῶν τὴν πόλιν τῆς ἐκλογῆς του· καὶ ἐκόσμησε τοὺς λουτρῶνας τοῦ Ζευξίππου, τοὺς ἐπὶ Σεβήρου, ἐν ἔτει 222 οἰκοδομηθέντας, καὶ ἔστησεν εἰς τὰς πρωτίστας ὁδοὺς ἀγάλματα θεῶν καὶ ἡρώων καὶ μεγάλων ἀνδρῶν, ὧν ὅμως τὰ χαλκᾶ ἐχώνευσε μετὰ ταῦτα ἐν ἔτει 491 ὁ Ἀναστάσιος, ἵν' ἀνεγείρῃ κολοσσὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ (1).

Προσέτι δ' ὁ ἤδη ἐκνικῶν χριστιανισμὸς, ψυχρὸς ἐν γένει πρὸς τὴν τέχνην, ἕνεκα τῆς τάσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄϋλον, ἦν δυσμενὴς μάλιστα πρὸς τ' ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα, ὡς προϊόντα θεωρῶν αὐτὰ τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ

(1) Μαλαλᾶς ΙΕ.

τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας πίστεως διατελῶν, οὐ μονὸν ἐπροστάτευεν ἔτι τοὺς ὀπαδοὺς τῆς πολυθεΐας, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ἐπὶ πολὺ δὲν εἶχεν ἀρνηθῆ αὐτὴν ἐντελῶς, ὥστε δὲν φαίνεται πιθανὸν νὰ ἐλεηλάτησε τοὺς ναούς, εἰ καὶ ὁ Εὐσέβιος (1) πολλοὺς ἀποδίδει αὐτῷ ἕνεκα τούτου ἐπαίνους, διηγούμενος ὅσους μετεχειρίζετο τρόπους ὅπως καταστήσῃ τὰ εἴδωλα περιφρονητὰ εἰς τὸν λαόν, καὶ πῶς μεταξὺ ἄλλων ἐλέπιζε καὶ ἀπεγύμνου τὰ ἐπίχρυσα ἢ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα, καὶ ἐξέθετε δημοσίως τὸ εὐτελὲς ξύλον, ὅπερ ἦν ὁ κορμὸς τῶν τοιούτων ξοάνων.

Ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνστάντιος (337), ἔνθερμος ὢν Χριστιανός, ἀπηγόρευσε τὰς θυσίας καὶ τὴν λατρείαν τῶν ἀγαλμάτων, καὶ ἔκτοτε πολλοί, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μάλιστα, ἐπίσκοποι, ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν Αὐτοκρατόρων ἐμψυχούμενοι, ἐπετίθεντο μετὰ τοῦ ποιμνίου των κατὰ τῶν ναῶν, καὶ κατέστρεφον αὐτούς, καὶ ἠφάνιζον τὰ ἀγάλματα. Οὕτως ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος κατηδάφισεν ἐν ἔτει 389 τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σεράπειον, τὸν μετὰ τὸ Καπιτώλιον μέγιστον ναὸν τοῦ καιροῦ του.

Ἰουλιανὸς δ' ὁ Παραβάτης (361) μετέφερε καὶ αὐτὸς πολλὰ ἀγάλματα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ βεβαίως οὐχὶ ἐρημῶν τοὺς ναοὺς τῆς θρησκείας ἣν ἤθελε ν' ἀναστήσῃ, ἀλλὰ συνάγων αὐτὰ ἐκ τῶν κατηδαφισμένων ναῶν, ὅπως τὰ διασώσῃ. Ἐν γένει δὲ φαίνεται ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀλιγώτερον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπέφερε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐκ τῶν τοιούτων καταστροφῶν καὶ ἀπαγωγῶν, διότι εἰς αὐτὴν βραδύτερον εἰσεχώρησε τὸ νέον θρήσκευμα, καὶ μέχρις ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐπανηγυρίζοντο ἔτι οἱ ἀγῶνες τῶν Ἰσθμίων, τῶν Νεμείων καὶ τῶν Πυθίων, αἱ δ' Ἀθῆναι ἦσαν ἡ προσφι-

(1) Β. Κωνστ. Γ, 54.

λῆς πόλις τῶν Αὐτοκρατόρων. Προσέτι δὲ, ἐπειδὴ ἐνταῦθα οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀρχαίας λατρείας, πρὸς ἀνεξιθρησκείαν ἐν γένει διατεθειμένοι, καὶ ὑπὸ τῶν φώτων τῆς φιλοσοφίας προπαρεσκευασμένοι, δὲν παρηνόχλουν τὸν ἀρτιγέννητον Χριστιανισμὸν, διὰ τοῦτο ὅταν οὗτος ὑπερενίκησε, δὲν ἐκινεῖτο ὑπ' αἰσθημάτων ἀντεκδικήσεως, καὶ ἀντὶ νὰ καταστρέψῃ, παρεδέχθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τὰ καταγώγια τῆς εἰδωλολατρείας, καθιερῶν τοὺς ναοὺς εἰς ἐκκλησίας μνήμης συνήθως ἀναλόγου πρὸς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἐπωνυμίαν, καὶ περιβάλλων οὕτως αὐτοὺς διὰ τῆς σωτηρίου αἰγίδος του. Οὕτω διετηρήθη ἐν Ἀθήναις ὁ Παρθενὼν, μεταποιηθεὶς εἰς ἐκκλησίαν τῆς Ἀειπαρθένου, καὶ ὁ ναὸς τοῦ Θησέως εἰς ἐκκλησίαν τοῦ ἁγ. Γεωργίου, καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς συνέβη τὸ αὐτὸ καὶ ἐν Ῥώμῃ.

Κυρίως ὅμως ἐπὶ Θεοδοσίου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, Ἀρκαδίου καὶ Ὠνορίου (395), ἐξεδόθησαν ἀλλεπάλληλα διατάγματα, πρῶτον μὲν κατὰ τῶν προσκυνητηρίων πάσης ἀκολάστου ἢ μυστηριώδους λατρείας, ὁποῖα τὰ σπήλαια τοῦ Μίθρα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἔπειτα δ' ἐν γένει κατὰ τῆς τελέσεως θυσιῶν εἰς τὰ εἴδωλα, καὶ κατὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ἐπὶ Θεοδοσίου δὲ τοῦ Νεωτέρου, ἐν ἔτει 426, ὅτε φαίνεται καὶ ἐν Ἀθήναις ἐντελῶς ὑπερισχύσας ὁ Χριστιανισμὸς, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον διάταγμα περὶ καταργήσεως τῶν ναῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἰλλυρίας, ἥτις περιελάμβανε καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἕτερα ὅμως διατάγματα πάλιν ἀπαγορεύουσι τὴν βάρβαρον αὐτῶν καταστροφὴν, καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν εἰς βεβήλους ἀνάγκας. Ἦν δ' ἐν γένει ὁ Θεοδόσιος φίλος τῆς τέχνης, ὡς ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν τιμῶν ἃς ἐν τῷ κώδηκί του ἀποδίδωσι τοῖς τεχνίταις (1), καὶ φαίνεται ὅτι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἁνθαμιλλώμενος,

(1) ΙΓ, 4.

πολλὰ τῶν ἔτι πολλαχοῦ σωζομένων ἀρχαίων ἀγαλμάτων μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἁπλᾶ, καὶ πρὸς πᾶσαν θρησκευτικὴν ἰδέαν ξένα τῆς πόλεως ἐκείνης κοσμήματα, ὧν πολλὰ περιέστησε βεβαίως εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς ἁγίας Σοφίας, διότι αὕτη λέγεται πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤδη (546) ἀγάλματα ἔχουσα. Πολλὰ δ' ἀναφέρει ὀνομαστὶ ὁ Κεδρηνὸς ἐκ τῶν τεθέντων εἰς τὰ τοῦ Λαύσου καλούμενα ἢ τὸ Λαυσαϊκόν, μέγιστον οἰκοδόμημα ἐπὶ Ἀρκαδίου ἀνεγερθὲν, οἷον Ἀθηνᾶν Λινδίαν, τετράπηχυ ἄγαλμα σμαράγδινον, περὶ οὗ προστίθησι, συμπληρῶν τὴν ἀτοπολογίαν του, ὅτι ἦν δῶρον τοῦ Σεσώστριδος, 1350 π. Χ. ζῶντος, τῷ Λινδίῳ Κλεοβούλῳ, ἀκμάζοντι, ὀκτὼ μετὰ ταῦτα αἰῶνας· τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην, ἔργον Πραξιτέλους τοῦ Κνιδίου, ὡς τὸν λέγει· τὴν Σαμίαν Ἥραν, ἔργον Λυσίππου καὶ τοῦ κατὰ δύω ἑκατονταετηρίδας ἀρχαιοτέρου Βουπάλου τοῦ Χίου· Δία τὸν Ὀλύμπιον τοῦ Φειδίου· Χρόνον, ἔργον Λυσίππου· καὶ προσέτι Μονοκέρως, Τίγρεις, Γρύπας, Καμηλοπαρδάλεις, Ταυρελέφαντας, Κενταύρους, Πᾶνας. Ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ὡς πρὸς τὰ καθέκαστα αὐτῆς ἀξιόπιστος, καὶ περὶ τῶν ἔργων καὶ τῶν χρόνων τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν ἐλέγχει ἄγνοιαν, ἥτις ἦν κοινὴ τοῖς πλείστοις τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, καλούντων συνήθως ἕκαστον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καλλιτεχνημάτων κατὰ τὸ περιφημότερον τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι· ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ περὶ τοῦ μεγίστου καλλιτεχνικοῦ πλούτου ὅστις εἶχε συσσωρευθῇ εἰς τὴν καθέδραν. Καὶ ἐν Ῥώμῃ δὲ δὲν εἶχον παύσει ἔτι τιμώμενα τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, διότι ὑπῆρχεν αὐτόθι τεταγμένος ἐπὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν ἑκατόνταρχος, καὶ ἔπειτα tribunus Comes rerum nitentium.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐγγενῶν τούτων αἰτιῶν, ὅ,τι ἔτι μᾶλλον καὶ κυρίως ἐπέφερε τὴν φθορὰν

τῶν ἀρχαίων τεχνουργημάτων, ἦσαν καὶ αἱ ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἀρξάμεναι βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ εἴς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐν ἔτει 267, ἐπὶ Γαλιηνοῦ, ὑποτιθέμενοι Σκύθαι, ἀλλ' ὀρθότερον Γότθοι, ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ὁρμώμενοι, εἰσέπλευσαν εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἐπόρθησαν τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ ἐκυρίευσαν τὰς Ἀθήνας, αἵτινες ἀπὸ Σύλλα εἶχον μείνει σχεδὸν ἀτείχιστοι, καὶ μόνον ἐπὶ Βαλεριανοῦ (253) κατεσπευσμένως περιεκλείσθησαν δι' ἀτελοῦς τινος περιφράγματος, εἰς ὃ ὅμως, ἐσχάτως κατὰ μέρος ἀνασκαφέν, ὡς εἰκάζεται, πολλὰ εὑρέθησαν κατακεκομμένα καὶ ἐντετειχισμένα καλλιτεχνήματα, καὶ ἀρχαῖοι ἐνεπίγραφοι λίθοι· ἀλλά, μεταξὺ λεηλατοῦντας, προσέβαλεν αὐτοὺς ἀνδρείως καὶ τοὺς ἀπεδίωξεν ὁ Δέξιππος μετὰ τῶν Ἀθηναίων. Μετὰ δὲ τὸν τοῦ Βάλεντος θάνατον, ἐν ἔτει 375, ἀνεφάνησαν αὖθις οἱ Γότθοι πρὸς Ἄρκτον, καὶ βαρβάρων χείμαρος κατέκλυσε τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλ' ἀνεχαιτίσθη ὑπὸ τῆς ἔμφρονος δραστηριότητος Θεοδώρου, τοῦ διοικητοῦ Ἀχαΐας.

Μετὰ εἴκοσι δὲ μόλις ἔτη, τὸ 395, εἰσελάσαντες οἱ Βισιγότθοι μετ' Ἀλαρίχου, ἐκυρίευσαν τὰς Ἀθήνας. Ἦν δ' ὁ Ἀλαρίχος ἔνθερμος χριστιανός, καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ μοναχῶν, θεωρούντων τὰ ἀγάλματα ὡς παραστάσεις καὶ ὡς ἔργα τοῦ διαβόλου, καί, κατ' Εὐνάπιον, παροτρυνάντων αὐτὸν εἰς κατεδάφισιν τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ναοῦ, ὅστις ἦν τὸ ἰσχυρότατον ἐναπολειπόμενον κέντρον καὶ ὁ ἔσχατος προμαχὼν τῆς πολυθεΐας. Λεηλατήσας δ' ὁ στρατός του διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἐφείσθη ὅμως, ὡς φαίνεται, τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ μὲν Ζώσιμον τὸν ἱστορικὸν διότι ἐξεπλάγη ὁ κατακτητὴς ὑπὸ τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, ἥτις καὶ μετ' αὐτὸν ἔτι ἔμεινεν εἰς τὴν θέσιν της· ἴσως ὅμως ἀληθέστερον διότι πλούσια ἔλαβε λύτρα, καὶ συγχρόνως ἐνέδωκεν εἰς

τὸ αἴσθημα τῆς εὐλαβείας ὃ ἐμπνέουσι τ' ἀρχαῖα ἀριστουργήματα καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀγριωτέρας ψυχάς. Ἄλλως τε οἱ Γερμανικοὶ ἐν γένει λαοὶ δὲν ἐδείχθησαν εἰς τὰς ἐκστρατείας των φύσεως ἐθελοκάκου καὶ καταστρεπτικῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἡμέρου, καὶ δεκτικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐξευγενισμοῦ.

Ἡ δὲ Ῥώμη ἐπολιορκήθη ὑπὸ Ἀλαρίχου ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ὠνορίου τὸ 408, καὶ μετὰ μεγάλα λιμοῦ δυστυχήματα, οἱ Ῥωμαῖοι, ἀφ' οὗ καὶ ἀνθρώπινον κρέας κατέφαγον, ὡς καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ τέκνα των, κατὰ τοὺς ἱστορικούς, ἀφ' οὗ μετὰ τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν ἐπεκαλέσθησαν τοὺς ἀρχαίους θεούς, οὓς συνέχεον τότε μετὰ τῶν καταχθονίων δυνάμεων, ἐπέτυχον τότε τὴν ἀπομάκρυνσίν του, ἐξαγοράσαντες αὐτὸν διὰ λύτρων μεγίστων, εἰς ὧν τὸν ἀπαρτισμὸν ἐχώνευσαν πολλὰ τῶν ἀρχαίων χρυσῶν ἀγαλμάτων. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη ἐπανελθὼν ὁ αὐτὸς, ἐκυρίευσε τὴν πόλιν, καὶ τὴν ἐγκατέλιπεν ἐπὶ ἓξ ἡμέρας εἰς τῶν στρατιωτῶν τὴν λεηλασίαν, φεισθεὶς μόνης τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν, καὶ τῶν θησαυρῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

Περὶ δὲ τὸ 450 ἐπέδραμον τὴν Ἑλλάδα τοῦ Γενσερίχου οἱ ἐκ Βαλτικῆς Βάνδαλοι πειραταὶ, καὶ πιθανώτατα ἔβλαψαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰς ἔτι ἀτειχίστους ἢ ἀτελέστατα τετειχισμένας Ἀθήνας· ἀλλ' ἡ ἱστορία δὲν ἀπομνημονεύει ποίας οὗτοι ἐπέφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ζημίας. Εἰς δὲ Ῥώμην, ἐν ἔτει 455, Εὐδοξία, ἡ χήρα τοῦ μετὰ τὸν Ἀλαρίχον ἄρξαντος ἐκεῖ Βαλεντινιανοῦ, ἐκάλεσεν εἰς συμμαχίαν τοὺς αἱμοβόρους τούτους ἀγρίους τῆς Ἄρκτου, καὶ οὗτοι, τὴν πόλιν κυριεύσαντες, παρέδωκαν αὐτὴν εἰς σφαγὴν καὶ λεηλασίαν ἐπὶ δεκατέσσαρας ὅλας ἡμέρας, καὶ τὸν Τίβεριν διὰ τῶν πειρατικῶν των καλύψαντες πλοιαρίων, ἀπήγαγον εἰς τὴν Καρχηδόνα, ἣν εἶχον προκατακτήσει, πλῆθος ἄπειρον αἰχμαλώτων, καὶ ἀναριθμήτους θησαυ-

ροὺς, ἐν οἷς καὶ πάμπολλα τεχνουργήματα. Κατεστράφησαν δὲ καὶ πολλὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ διὰ τῶν πυρκαϊῶν αἵτινες ἐρήμωσαν τὸ Βυζάντιον ἐν ἔτει 404.

Ὁ δὲ μετὰ ταῦτα (496) τὴν Ῥώμην κυριεύσας Ὀστρογότθος βασιλόπαις Θεοδώριχος, εἰς Βυζάντιον τραφεὶς, καὶ Ἑλληνικῆς παιδείας γευσάμενος, ἀνεδείχθη προστάτης τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς τέχνης, ὥστε καί τινα ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, οἷον τὸ τοῦ Πομπηΐου θέατρον, παριστῶν ἐπ' αὐτοῦ ὄρος ὅλον λελαξευμένων μαρμάρων, ἐπεσκεύασε, καὶ ἐπὶ πολλῶν κεράμων τῶν τοῦ Καράκαλλα λουτρῶν ἀναγινώσκεται· Theodoricus rex, Roma felix, διότι κατ' ἔτος ἐχορήγει 200 λίτρας χρυσοῦ καὶ 25 χιλιάδας κεράμων, πρὸς διατήρησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἐξέδωκε δὲ καὶ ψηφίσματα ὑπὲρ τῆς αὐτῶν συντηρήσεως, καὶ εἰς τὴν ἐφορείαν αὐτῶν ἐγκατέστησεν ἀρχιτέκτονα.

Ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁ Βελισάριος διὰ τῶν θριάμβων του ἀπέσπασε τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τῶν Γότθων, ὁ διάδοχος τοῦ Θεοδωρίχου Βίττιγος ἐπολιόρκησεν αὖθις τὴν πόλιν ἐν ἔτει 537, καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην πολλὰ πάλιν ἀπωλέσθησαν ἔργα τῆς τέχνης. Τόσον δ' ὀλίγη ἐδίδετο τότε εἰς αὐτὰ προσοχὴ, ὥστε τοῦ Βελισαρίου οἱ στρατιῶται πολλὰ μὲν ἀγάλματα μετεχειρίζοντο ὡς ἁπλῆν ὕλην, ὀχυροῦντες τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Ἀδριανοῦ, πολλὰ δὲ κατεσφενδόνιζον ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων κατὰ τῶν ἐφορμώντων ἐχθρῶν. Ἀφ' οὗ δ' ὁ Βελισάριος, νικήσας καὶ συλλαβὼν τὸν Βίττιγον, ἀνεκλήθη ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ, Τοτίλας, ὁ τοῦ Βιττίγου διάδοχος, κυριεύσας πάλιν τὴν Ῥώμην, ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ αὐτὴν ἐκ θεμελίων, καὶ νὰ τὴν ἀφανίσῃ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, καὶ κατεδαφίσας τὰ τείχη της, μετῴκισεν ἀλλαχοῦ τοὺς κατοίκους της, ἡ δὲ χθὲς καὶ πρώην μεγίστη καὶ κραταιοτάτη τῶν ἐπὶ γῆς πόλεων, ἔμεινεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐντελῶς ἔρημος, μέχρις οὗ ὁ Βελι-

σάριος διὰ νέας νίκης ἀνεκάλεσεν εἰς αὐτὴν τοὺς σπανίους ἐναπολειφθέντας πολίτας της.

Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην ἐποχὴν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔκλειε τὰ σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε ἐσβέννυτο ἡ φιλοσοφία, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία κατέφευγεν εἰς τὰ μοναστήρια, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ἀρχαίων μνημείων τὴν ὕλην μετεχειρίζετο εἰς νέας οἰκοδομάς, ἴσως καὶ εἰς τὸν περίβολον τῶν Ἀθηνῶν, ὃν τυχαίως τειχισθέντα ἐπὶ Βαλεριανοῦ, καὶ πεσόντα ἔκτοτε, ἀνήγειρεν αὖθις καὶ συνεπλήρωσε. Προσέτι δὲ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ τῶν εἰκονοκλαστῶν αἵρεσις, περὶ τὰ 725—842, εἰ καὶ κυρίως κατὰ τῶν χριστιανικῶν εἰκόνων καταφερομένη, πολλὰ ὅμως καὶ ἀρχαῖα ἔργα κατέστρεψε καὶ αὐτή. Καὶ εἰς τὴν κυρίως δ' Ἑλλάδα πολλὰ ἔφθειρον αἱ πάντοτε ἐξακολουθοῦσαι εἰσβολαὶ λαῶν Σκυθικῶν, τῶν Σθλάβων καὶ τῶν Τούρκων, καὶ πολλὰ ὑπ' ἀκηδείας καὶ πτωχείας ἐθάπτοντο ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν αὐτομάτως καταῤῥεόντων ἢ τῶν ὑπὸ κακίας κρημνιζομένων οἰκοδομημάτων.

Νέα δ' ἦν συμφορὰ διὰ τὰ καλλιτεχνήματα ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν πολεμοβίων, καὶ πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἀρχαιότητα ἀδιαφορούντων Σταυροφόρων· καὶ αἱ ἐπ' αὐτῆς ἐν ἔτεσι 1203 καὶ 1204 γενόμεναι δύω μέγισται πυρκαϊαὶ μετὰ τοῦ μεγάλου μέρους τῆς πόλεως κατηνάλωσαν καὶ πολλὰ αὐτῆς ἀρχαῖα κοσμήματα, ἐν ᾧ ἄλλα ἀπήχθησαν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Οἱ δὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα διανεμηθέντες Φράγγοι, οὐδ' ἀγωγὴν οὐδὲ φιλοκαλίαν ἔχοντες ὥστε νὰ ἐκτιμῶσι τὰ τῶν ἀρχαίων μνημεῖα καὶ καλλιτεχνήματα, κατέστρεφον ἢ διετήρουν αὐτὰ κατὰ τὸ δοκοῦν, καὶ κατὰ τὰς ἐμπιπτούσας ἀνάγκας, ὡς μετεσκεύασαν τὰ προπύλαια εἰς Παλάτιον τῶν Δουκῶν, βάναυσον πύργον προσθέντες ἴσως ἐν ἔτει 1400, ἐπὶ τοῦ ἐκ Γενούης Ἀντωνίου τοῦ

Ἀϊακκιόλου. Συγχρόνως δὲ καὶ πειραταὶ ἐλεηλάτουν τὰς παραλίους πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ὧν, ἕνεκα τούτου, πολλαὶ ἐγκατελείφθησαν, ἀποσυρθέντων τῶν κατοίκων εἰς τὸ ἐνδότερον.

Ἀλλὰ τὴν θανατηφόρον πληγὴν κατὰ τῶν ἀρχαίων μνημείων ἐπέφερε τέλος ἡ τῶν Τούρκων κατάκτησις, ἥτις ἐν χαιρεκακίᾳ καὶ βαρβαρότητι τὰ πάντα κατέστρεφε, καὶ οἱ μετ' αὐτὴν ἐνετικοὶ πόλεμοι, ὧν ἰδίως θῦμα ἐγένετο ὁ Παρθενὼν τὸ 1682. Πολλαὶ δ' ἐγένοντο ἀρχαιοτήτων ἀπαγωγαὶ καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, ἐφ' ὧν οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ ὡς λίθους ἀχρήστους περιεφρόνουν τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ ἠδιαφόρουν πρὸς τὴν αὐτῶν ἀφαίρεσιν, οἱ δ' Ἕλληνες ἐστεροῦντο δυνάμεως ὅπως τὰ διατηρήσωσι, διότι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐκτιμῶντες καὶ ἀγαπῶντες αὐτὰ ὡς πολύτιμα κειμήλια προπατορικά, καὶ δι' ἀνισχύρων δακρύων συνώδευον τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Φειδίου, ἃ ἥρπαζεν ἐξ Ἀθηνῶν ἀδείᾳ τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ὁ λόρδος Ἔλγιν τὸ 1811.

Ἀλλ' ὁ θάνατος τῆς παιδείας καὶ τῆς τέχνης ἐν Ἑλλάδι ἦν ἀναβίωσις αὐτῶν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ. Οἱ φυγάδες τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετέφερον μεθ' ἑαυτῶν εἰς Ἰταλίαν τοὺς θησαυροὺς καὶ τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἔκτοτε ἤρξατο ἡ προσοχὴ στρεφομένη ἐκ νέου πρὸς τῆς ἀρχαίας τέχνης τὰ λείψανα, ἅτινα κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους φυγάδας φιλοξένως ὑποδεξαμένων Μεδίκων, καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ὑπ' ἄλλων πεφωτισμένων ἡγεμόνων, συνελέγοντο ἔκτοτε ἐπιμελῶς, καὶ κατετάττοντο εἰς Μουσεῖα πολυτελῆ. Ἐξ αὐτῶν δὲ τὰ πλουσιώτερα καὶ ἐπισημότερα εἰσὶ σήμερον.

α'. Ἐν Ῥώμῃ τὸ Καπιτώλιον Μουσεῖον (Museo Capitolino), τὸ Πιοκλεμέντιον (Mus. Pio Clementino), καὶ πολλὰ ἰδιωτικὰ ἔν τε τῇ πόλει καὶ εἰς διαφόρους τῶν παρα-

κειμένων ἐπαύλεων, περιέχουσι πάμπολλα ἀριστουργήματα οὐ μόνον Ῥωμαϊκῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνικῆς ἐκ τῶν ἀπαχθέντων εἰς Ῥώμην ἀπὸ τῆς καταχτήσεως τῆς Ἑλλάδος.

β'. Ἐν Νεαπόλει, τὸ Βορβονικὸν Μουσεῖον (Museo Borbonico), περιέχει τοὺς κυριωτέρους θησαυροὺς τῆς Πομπηΐας καὶ τοῦ Ἡρακλείου, ἀγάλματα, γλυφὰς, ψηφοθετήματα, τειχογραφίας, σκεύη διάφορα.

γ'. Ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ Βασιλικὸν Μουσεῖον (Reale galaria), πλούσια καὶ ὡραιότατα ἀγάλματα, ἰδίως ἐκ Ῥώμης συλλεχθέντα ἐπὶ Μεδίκων.

δ'. Ἐν Ἐνετίᾳ, Βολονίᾳ καὶ ἄλλαις χώραις τῆς Ἰταλίας, διάφορα ἀρχαῖα ἔργα αὐτόθι ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῶν πόλεων τούτων μετακομισθέντα.

ε'. Ἐν Πανόρμῳ, μουσεῖον περιέχον κυρίως τὰ ἐν Σικελίᾳ ἀνευρεθέντα.

στ'. Ἐν Παρισίοις, τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου (πρὶν Cabinet du Roi), περιέχει διάφορα θαυμάσια ἀγάλματα ἐξ Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος, ὡς τὸν Βελβεδέριον Ἀπόλλωνα, τὴν Ἄρτεμιν τῶν Γαβιῶν, τὴν Ἀφροδίτην τῆς Μήλου τὰς μετόπας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς], προσέτι συλλογὴν πλουσίαν ἀγγείων, δακτυλιολίθων, νομισμάτων. Ἔτι δὲ καὶ διάφοροι ἰδιωτικαὶ συλλογαί.

ζ'. Ἐν Ἀγγλίᾳ, τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον, κοσμούμενον διὰ τῶν Ἐλγινίων μαρμάρων, καὶ τῶν ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ καὶ Λυκίας, τοῦ δισκοβόλου τοῦ Μύρωνος, καὶ παμπόλλων ἄλλων γλυπτικῆς κειμηλίων, πλὴν τῶν προερχομένων ἐξ Αἰγύπτου καὶ Ἀσσυρίας· πλουσιώτατον δ' ἐπίσης εἰς ἀγγεῖα, νομίσματα κτλ. Τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀξωνίας (Oxford), περιέχον τὰ Ὀξώνια μάρμαρα· πολλαὶ συλλογαὶ ἰδιωτικαί.

η'. Ἐν Μονάχῳ, ἡ Γλυπτοθήκη ἔχει πρώτιστον θησαυρὸν τὰ ἀγάλματα ἐκ τῶν ἀετῶν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ.

θʹ. Ἐν Δρέσδῃ, τὸ Αὐγουστεῖον (Augusteum ἢ Antiken Galerie), ὡραία συλλογὴ ἐξ Ἰταλίας, ἰδίως ἐξ Ἡρακλείου, ἐξ Αἰγύπτου κτλ.

ιʹ. Ἐν Βιέννῃ, Μουσεῖον περιλαμβάνον ἐκτὸς ἀγαλμάτων ἐξ Ἰταλίας, κυρίως ἀγγεῖα, νομίσματα, δακτυλιολίθους.

ιαʹ. Ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν (Leyde), μουσεῖον περιέχον πολλὰς ῥωμαϊκὰς καὶ αἰγυπτιακὰς ἀρχαιότητας, καὶ ὅμοια, δευτερεύοντα, εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Γερμανίας.

ιβʹ. Ἐν Πετρουπόλει, τὸ αὐτοκρατορικὸν Μουσεῖον (Musée de Tzarskoesélo), ἐγκλεῖον ὡραῖα γλυπτικὰ ἔργα, καὶ πλουσίαν συλλογὴν γλυπτῶν ψήφων· ἀπὸ δὲ τοῦ πολέμου τοῦ 1855, περιλαμβάνον καὶ τοὺς ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ Παντικαπαίου (Kertsch) μετακομισθέντας ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου.

ιδʹ. Ἐν δ' Ἑλλάδι πάμπολλα ἀνευρέθησαν καὶ ὁσημέραι ἀνευρίσκονται τῆς ἀρχαίας τέχνης λείψανα, ἐξ ὧν δύναται πλουσιώτατον μουσεῖον ν' ἀπαρτισθῇ.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΕΘΝΗ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Ἂν ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ εἶναι προϊὸν αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ τῆς θεοπλάστου αὐτῆς ἁρμονίας πρὸς τὸν κόσμον τὸν αἰσθητὸν, ἕπεται ὅτι ἡ τέχνη, ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἀποκάλυψις καὶ ἐφαρμογὴ τῆς καλλαισθησίας, δὲν ἀνήκει ὡς κτῆμα ἴδιον εἰς ἓν ἔθνος ἢ εἰς μίαν ἐποχὴν, ἀλλὰ δυνάμει εἰς πάντα λαὸν ἐνυπάρχουσα, φύεται ἐν καταλλήλοις περιστάσεσιν, ὁρμωμένη πανταχοῦ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας, ἥτις εἶναι ἡ νηπιώδης καὶ ἄτεχνος τῆς φύσεως μίμησις καὶ διαπλάττεται ἀναλόγως τῆς φυσικῆς τῶν ψυχῶν αἰσθητικότητος, καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς καλλιεργείας αὐτῶν, καὶ τῆς ἑκασταχοῦ κοινωνικῆς τῶν λαῶν ἀναπτύξεως. Πᾶν ἄρα ἔθνος, ἱκανῶς ἀνακύψαν ἐκ τῆς βαρβαρότητος, ὥστε νὰ στραφῇ πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ θεωρίαν, καὶ νὰ αἰσθανθῇ τὴν εὐγενῆ ἀνάγκην τῶν ἀπ' αὐτοῦ ἀπολαύσεων, εἶναι ἑπόμενον, ἂν δὲν προσκρούσῃ εἰς κωλύματα ἐξωτερικὰ, νὰ διαμορφώσῃ τέχνην αὐτοφυᾶ καὶ ἰδίαν· Ἔξωθεν δὲ τότε μόνον λαμβάνει αὐτὴν, ὅταν διὰ βίας πολέμου, ἢ καὶ ἐξ ἄλλων περιπετειῶν, ὑποκύψῃ εἰς τὴν ὑλικὴν δύναμιν ἢ τὴν ἠθικὴν ἐπιρροὴν ἄλλων ἐθνῶν, ἀνωτέρων, ἢ κἂν ἴσων αὐτῷ κατὰ τὸν πολιτισμόν. Οὐχ ἧττον ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι καὶ μεταξὺ λαῶν συγ-

χρόνων, καὶ εἰς συνάφειαν πρὸς ἀλλήλους διατελούντων, ὑπάρχει μέχρι τινὸς καὶ ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἀμοιβαία μετάδοσις, καὶ ὅτι ἑπομένως καὶ ἡ καλλιτεχνία αὐτῶν, ὅταν ἀσκῶσι τοιαύτην, δὲν μένει ἐστερημένη τινὸς προσαλλήλου ἐπιῤῥοῆς.

Ὡς ἄρα πρωτότυπος ἐβλάστησεν ἐν Ἑλλάδι ἡ τέχνη, ἀπ' αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας ἀποῤῥεύσασα, οὕτω πρωτότυπος ἐφύη, πρὶν ἢ ἔπειτα, καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη τοῦ ἀρχαίου κόσμου τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, παρ' οἷς ὑπῆρχεν ἰδιόῤῥυθμός τις πολιτισμός. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην αὐτῆς διαμόρφωσιν ἦν πανταχοῦ ἡ ἀρτιγέννητος καλλιτεχνία ἂν οὐχὶ ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ λίαν προσόμοιος ἐν τῇ ἀδιαπλάστῳ ἀτελείᾳ αὐτῆς· ἀλλὰ καθ' ὅσον ἠνδροῦτο ἑκασταχοῦ ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν ἐπιῤῥοὴν ἢ τῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ κλίματος ἑκάστου τόπου, ἢ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἑκάστου ἔθνους, διεχάραττεν ὁδὸν ἄλλη ἄλλην μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὑπερβολῶν τῆς ἀψύχου ἀκινησίας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς ἀχαλινώτου καὶ ἀῤῥύθμου συγχύσεως, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς τὴν τέχνην τῶν Ἰνδῶν· καὶ μόνη ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη εὗρε καὶ ἐχάραξε μεταξὺ πασῶν τὴν ἀληθῆ καὶ λεπτὴν γραμμὴν τοῦ ὑπερτάτου καλοῦ, καθ' ἣν ζωηρὰ ἀλλὰ καὶ νήφουσα φαντασία συναρμολογεῖται μετὰ θερμῆς ἀλλὰ καὶ φιλοκάλου αἰσθήσεως, καὶ ὁ συντηρῶν τύπος συνδυάζεται μετὰ τῆς παραγούσης ἐλευθερίας.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην ἠλλοίωσεν ἡ ὑπερισχύσασα αὐτῆς μαθήτρια καὶ κληρονόμος, ἡ Ῥωμαϊκὴ, καὶ διέφθειρε τὴν ἰδανικὴν αὐτῆς ἁγνότητα διὰ τοῦ πεζοῦ καὶ θετικοῦ αὐτῆς πνεύματος, καὶ διὰ τῶν κακοτέχνων διδαγμάτων ἃ εἶχε λάβει παρὰ τῆς Τυῤῥηνικῆς. Ἀλλὰ καὶ πρὶν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐπὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, καὶ προσέτι καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτῆς μορφώσεως, ἡ Ἑλ-

λὰς διετήρει ἐμπορικὰς καὶ παντοίας ἄλλας συναλλαγὰς μετ' ἄλλων ἐθνῶν, ἀσκούντων ἰδίαν καλλιτεχνίαν, ἢ τοὐλάχιστον κλάδους αὐτῆς. Ἑπόμενον ἆρα ἦτον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη νὰ μὴ ἔμεινεν ἄνευ τινὸς ἐπιῤῥοῆς ἐπὶ τῶν τεχνῶν τούτων, ὅσαι ἐξηκολούθουν ἀσκούμεναι μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ αὐταὶ ἐπίσης νὰ ἐπενείργησαν μέχρι τινος ἐπ' ἐκείνης. Πρὸς συμπλήρωσιν ἑπομένως τῶν εἰδήσεων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀνάγκη νὰ ῥίψωμεν ταχὺ βλέμμα καὶ ἐπὶ τῆς καλλιτεχνίας τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὅσαι πιθανὸν εἶναι νὰ ἀφῆκαν ἴχνη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Γενικὸς Χαρακτήρ.

Αἴγυπτος εἶναι ἡ μακρὰ τενία γῆς, ἡ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου παρατεινομένη, ἐκ τῆς ποταμίας ἰλύος τὸ πλεῖστον σχηματιζομένη, ἑκατέρωθεν δ' ὁριζομένη ὑπ' ἐρήμων ἐκτάσεων ἄμμων καὶ βράχων, καὶ μόνον πρὸς βοῤῥᾶν τριγωνικῶς κατὰ τὸ Δέλτα εὐρυνομένη μεταξὺ τῶν στομίων τοῦ ποταμοῦ.

Καὶ *Κάτω* μὲν *Αἴγυπτος* ἐκαλεῖτο, ἐπὶ τῶν Μακεδόνων Βασιλέων, τὸ μεταξὺ τῶν βραχιόνων τοῦ Νείλου καὶ τῆς θαλάσσης περιλαμβανόμενον τρίγωνον, τὸ ἄλλως *Δέλτα* λεγόμενον, καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρωτεύουσαν ἔχον. Ἡ δ' ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Δέλτα πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως Βήσσης ἐκτεινομένη χώρα ἐλέγετο *Μέση Αἴγυπτος*, καὶ πρωτεύουσα αὐτῆς ἦν ἡ Μέμφης· ἐκεῖθεν δὲ μέχρι Φιλῶν ἐξετείνετο ἡ *Ἄνω Αἴγυπτος*, πρωτεύουσαν ἔχουσα τὰς Θήβας ἐπὶ Σεσώστριδος, καὶ νοτιώτερον ἐξετείνετο ἡ *Αἰθιοπία*, καὶ ἡ ποτάμιος νῆσος *Μερόη*.

Τὸ δ' ἀνέκαθεν τὴν χώραν ταύτην οἰκοῦν ἔθνος, ἦν τῆς Καυκασίας μὲν φυλῆς, ἀλλ' ὑπομέλαν τὸ χρῶμα (μελάγχρουν ἢ μελίχρουν), τοὺς φυσιογνωμικοὺς χαρα-

κτῆρας συγγενεῖς ἔχον πρὸς τοὺς τῶν Μαυριτανῶν, τὰ χείλη παχύτερα παρὰ οἱ Ἕλληνες, τὴν ῥῖνα μᾶλλον ἀνανεύουσαν, καὶ ἰσχνότερον τὸ ἀνάστημα. Εἰς διαρκῆ δὲ πάλην πρὸς τὴν φύσιν τῆς χώρας του διατελοῦν, ἦν κατὰ τὴν κρᾶσιν ἀνεκτικώτερον σωματικῶν μᾶλλον κόπων ἢ ψυχικῆς καρτερίας καὶ προσπαθείας ἡρωϊκῆς, ὅπερ συμμαρτυροῖ καὶ ὁ Αἰλιανός, λέγων (1)· «*Αἰγυπτίους φασὶ δεινῶς ἐγκαρτερεῖν ταῖς βασάνοις.*» Ἀπόγονοι δὲ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων εἰσὶν οἱ σημερινοὶ ἡμιβάρβαροι Κόπται, διατηροῦντες ἴχνη τῆς γλώσσης ἐκείνων, ἥτις ἦν τοῦ Σημιτικοῦ κλάδου, συγγενὴς μὲν τῇ Συριακῇ, πολὺ δ᾽ ἀπέχουσα τοῦ ὀργανικοῦ πλούτου τῆς Ἑλληνικῆς.

Εἶχε δ᾽ ὁ χαρακτὴρ καὶ πᾶς ὁ βίος τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἰδιόρρυθμόν τι καὶ δι᾽ αἰώνων στερεόν, ἀμετάβολον καὶ ὡς ἀπολελιθωμένον, ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν ἀρχαίων εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῆς χώρας αὐτῶν ἀποδιδόμενον, καὶ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ποταμοῦ, ὅστις ἡ δευτέρα ὢν τῆς Αἰγύπτου πρόνοια, εἰς σταθερὰς ἐποχὰς ἐπανέφερε τακτικῶς τὰ αὐτὰ φαινόμενα, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος (2)· «*Αἰγύπτιοι ἅμα τῷ οὐρανῷ τῷ κατὰ σφέας ἐόντι ἑτεροίῳ, καὶ τῷ ποταμῷ φύσιν ἀλλοίαν παρεχομένῳ ἢ οἱ ἄλλοι ποταμοί, τὰ πολλὰ πάντα ἔμπαλιν τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι ἐκτήσαντο ἤθεά τε καὶ νόμους.*»

Τὸ δὲ θρήσκευμα αὐτῶν ἦν *φυσιοσεβές*, δεδευσμευμένον εἰς ἀμεταβλήτους τελετάς, καὶ εἰς ἀπόλυτον ἱεροκρατίαν, τῆς φυλῆς τῶν ἱερέων στηριζούσης τὴν ἰσχὺν αὐτῆς εἰς ἀξιώσεις βαθυτέρας σοφίας. Ἐπίστευον δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, διὸ καὶ ἐταρίχευον τὰ σώματα, καὶ διετήρουν αὐτά, καθ᾽ ἣν εἶχον γενικὴν τάσιν πρὸς τὸ μόνιμον καὶ τὸ ἀμετάβολον. Τὴν ἀνάγκην

(1) Π. Ι. Ζ. 18. — (2) Β, 35.

δὲ συντόνου ἐνεργείας καὶ συμπαγοῦς ἰσχύος ὑπὲρ πάντα ἄλλον λαὸν αἰσθανόμενοι, ἀπαντῶνται πρῶτοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν πολίτευμα ἀπολύτως δεσποτικὸν ἔχοντες, ἐνισχυόμενον ἔτι μᾶλλον δι' ὠργανισμένης ἱεροκρατίας, καὶ δι' αὐστηρᾶς πολιτικῆς πειθαρχίας, καθ' ἣν διῃρεῖτο πᾶς ὁ λαὸς εἰς τάξεις ἢ γένη, ἑπτὰ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (1), *ἱερεῖς, μαχίμους, βουκόλους, συβώτας, καπήλους, ἑρμηνεῖς, κυβερνήτας* » ἀσκοῦντας τὰς τέχνας καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ταῦτα κληρονομικῶς καὶ πατροπαραδότως.

Συγγενεῖς δὲ τῶν Αἰγυπτίων ἦσαν καὶ οἱ πρὸς νότον αὐτῶν οἰκοῦντες Αἰθίοπες, τῆς Μερόης οἱ νησιῶται, καὶ εἶχον τὰ αὐτὰ ἤθη, τὴν αὐτὴν θρησκείαν καὶ τὴν αὐτὴν τέχνην· πολιτικῶς ὅμως σπανίως ἦσαν ἡνωμένοι μετὰ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ κυρίως συνέβη τοῦτο μόνον ἐπὶ Σεσώστριδος (15 αἰῶνας π. Χ.), καὶ ἐπὶ Σαβάκωνος (8 αἰῶνας π. Χ.).

Ἕνεκα δὲ τοῦ ἐν ἑαυτῷ συνεσταλμένου βίου αὐτῶν, καὶ τῆς ἐκ τούτου διαμορφωθείσης ἐμβριθείας τοῦ χαρακτῆρός των, πρωϊμώτατα ἤρξαντο οἱ Αἰγύπτιοι καλλιεργοῦντες ἐπιστήμας, ὧν τινες, ὡς ἡ γεωμετρία, τοῖς ἦσαν ἀναγκαιόταται διὰ τὴν φύσιν τοῦ τόπου των. Ὅτι δ' ἐν ἀρχαιοτάταις χρόναις ἔφθασαν εἰς οὐκ εὐκαταφρόνητον βαθμίδα πολιτισμοῦ, τοῦτο μαρτυροῦσιν αἵ τε ἱεραὶ τῶν Ἑβραίων βίβλοι, καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγράμματα, καὶ πρὸ πάντων αὐτὰ αὐτῶν τὰ μνημεῖα, ἅτινα ἀνεγειρόμενα ἑκάστοτε εἰς ἀπομνημόνευσιν ἐπισήμων συμβάντων, εἰσὶν ὥς τις κολοσσιαία ἱστοριογραφία, δι' ἧς οἱ Αἰγύπτιοι ἐφαίνοντο ὡς θέλοντες καὶ αὐτὸν τὸν καιρὸν νὰ δεσμεύσωσι καὶ ν' ἀπολι-

(1) Α, 164. — Πλουτ. Λυκ. Δ. — Πλατ. Τιμ. 24. — Κριτ. 110.

θώσωσι. Καὶ ἐν γένει, ἐν ᾧ πάντων τῶν ἐθνῶν τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους περικαλύπτει μύθων ἀχλύς, ἐν Αἰγύπτῳ αἱ ἀκτῖνες τῆς ἱστορίας διαφωτίζουσιν αὐτοὺς τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως, καθ' οὓς ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων μερῶν τῆς γῆς ἐπικρατεῖ σκότος βαθύ. Ἰδίως δ' ἐκανόνισαν καὶ συνεπλήρωσαν τὰς περὶ Αἰγύπτου χρονολογικὰς εἰδήσεις τὰ ἐπιγραφικὰ τῶν μνημείων τούτων, ἀφ' ὅτου ἡ κριτικὴ ἤρξατο ἐμβαθύνουσα εἰς τὴν ἄλλοτε ἀνέφικτον φαινομένην ἀνάγνωσιν αὐτῶν καὶ κατάληψιν.

Ἀποδείκνυται δ' ἀρχαιοτάτη καὶ τῶν γραμμάτων ἡ χρῆσις παρ' Αἰγυπτίοις. Ἦσαν δὲ ταῦτα τριπλᾶ κατὰ σχῆμα καὶ ἐφαρμογήν.

α΄. Ἱερογλυφικά, ἅτινα κατ' ἀρχὰς ἦσαν, ὡς τὰ τῶν Σινῶν, *εἰκονικά*, παριστῶντα ἕκαστον τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου ὃ ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ (τὸν λέοντα δι' εἰκόνος λέοντος, τὸ δένδρον δι' εἰκόνος δένδρου), ἢ *συμβολικά*, παριστῶντα δι' ἐμβλημάτων τὰς ἰδέας, ἰδίως τὰς ἀφῃρημένας (οἷον διὰ πτεροῦ τὴν ταχύτητα, διὰ κύκλου ἢ ὄφεως δάκνοντος τὴν οὐράν του, τὴν αἰωνιότητα)· μεταγενεστέρως ὅμως μετέπεσαν καὶ εἰς *φωνητικά*, ἐκφράζοντα ἕκαστον τὴν πρώτην φωνὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑπ' αὐτῶν παριστωμένου ἀντικειμένου (ὡς ἂν εἰκὼν λέοντος ἐξέφραζε τὴν φωνὴν Λ, εἰκὼν ῥινὸς τὴν φωνὴν Ρ), κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς ὡρισμένας τινὰς λέξεις, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς πολλὰς ἢ εἰς ὅλας.

β΄. Ἱερατικά, ἢ κατὰ Κλήμεντα (1) «*Ἱερατικὴ γραμμάτων μέθοδος, ᾗ χρῶνται Ἱερογραμματεῖς*», γράμματα ἐκ συγκοπῆς τῶν φωνητικῶν ἱερογλυφικῶν παραχθέντα, ὡς τὰ Φοινικικά, καὶ συνεχῶς ἀπαντώμενα εἰς δέματα παπύρων περιέχοντα θρησκευτικοὺς ὕμνους, ἢ Βασι-

(1) Κλ. Ἀλεξ. Στρωμ. Ε. 657.

λέων χρονολογίας· ὡς εἰσί, φερ' εἰπεῖν, οἱ πάπυροι τοῦ Ταυρίνου (1).

γ'. Ἐπιστολογραφικά, ὡς τὰ καλεῖ ὁ Κλήμης (*ἐπιστολογραφικὴν μέθοδον*), φωνητικὰ καὶ ταῦτα, ἁπλούστερα τῶν ἱερατικῶν, καὶ σχεδὸν ἀλφαβητικά. Ἐλέγοντο δὲ καὶ Δημοτικά, ὡς ὁ Ἡρόδοτος (2)· «*Διφασίῃσι γράμμασι χρέονται, καὶ τὰ μὲν αὐτῶν ἱρὰ, τὰ δὲ δημοτικὰ καλέεται*». Ὁ δὲ Διόδωρος τὰ καλεῖ Δημώδη, διότι ἐχρησίμευον εἰς γραφὴν τῆς δημώδους ἢ κοινῆς γλώσσης τῶν Αἰγυπτίων, ἐν ᾧ τὰ ἱερατικὰ ἐπεφυλάττοντο διὰ τὴν ἱερὰν ἢ ἀρχαίαν γλῶσσαν αὐτῶν. Δι' αὐτῶν γεγραμμένοι σώζονται πολλοὶ πάπυροι, περιέχοντες ἐπιστολάς, συμβόλαια, διαφόρους ἄλλας τοῦ κοινοῦ βίου πράξεις (3).

Οἱ δὲ μεταγενέστεροι Κόπται παρεδέχθησαν ἀπὸ τοῦ γ'. αἰῶνος μ. Χ. γραφὴν μεταποιηθεῖσαν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς.

Μόλις δ' ἐπ' ἐσχάτων ἀπέσυρε πρῶτος τὸν πέπλον ἀπὸ τῆς πρὶν ἐντελῶς αἰνιγματώδους καὶ ἀκαταλήπτου ἱερογλυφικῆς γραφῆς ὁ Ἄγγλος Ὑοὺγγ (Young), ὅστις ἐρευνῶν τὸν ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ διατηρούμενον λίθον τῆς Ῥοσέτης, περιέχοντα τρίγλωσσον ἐπιγραφήν, ἱερογλυφικήν, δημοτικὴν καὶ ἑλληνικήν, ἀνεγνώρισεν ἐν τῇ πρώτῃ τὸ ὄνομα *Πτολεμαῖος*, γεγραμμένον φωνητικῶς, ἐξ οὗ ὁρμώμενος Σαμπολλίων ὁ νεώτερος, ἀνέγνω ἐπὶ τοῦ ἐν Φιλαῖς Ὀβελίσκου τὰ ὀνόματα Ἀλεξάνδρου καὶ Κλεοπάτρας, καὶ ἐσχημάτισεν ἐν ἔτει 1822 τὸ πρῶτον ἱερογλυφικὸν φωνητικὸν ἀλφάβητον ἐκ 12 στοιχείων· κατὰ δὲ τὸ 1834 ἐξέδωκε τὸ περὶ τοῦ ἱερογλυφικοῦ συστήματος σύγγραμμα (4), καὶ μετὰ τὸν

---

(1) Mai, Catal. dei Pap. Egyziani della Bibl. Vaticana, 1825, 4. — (2) B, 36. — (3) Ἰδὲ καὶ Boeckh. Erkl. einer Aeg. Urk. Berl. 1821. — (4) Précis du systène hiéroglyphique.

θάνατόν του, τὸ 1836, ἐδημοσιεύθη ἡ Αἰγυπτιακὴ αὐτοῦ Γραμματικὴ (1). Ἀλλ' ἔκτοτε μεγάλως προὐχώρησεν ἡ τῶνἱερογλύφων ἀνάγνωσις διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἰταλοῦ Rosselini, τοῦ Γάλλου de Saulcy, τοῦ Γερμανοῦ Bunsen, τῶν Ἄγγλων Salt, καὶ Wilkenson, καὶ ὑπὲρ τὰ 20,000 ἱερογλυφικὰ σημεῖα εἰσὶν ἤδη γνωστά. Εἶναι δὲ πλουσιωτάτη ἱερογλύφων συλλογὴ ἡ τοῦ Young (2)· ἀλλ' ὁπωςδήποτε ἡ ἀνάγνωσις τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων νηπιάζει εἰσέτι.

Ἐκ δὲ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων σώζονται περὶ Αἰγύπτου καὶ τῆς χρονολογίας αὐτῆς γράψαντες, ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις καὶ περιηγήθη αὐτὴν περὶ τὰ 450 π. Χ. (3)· ἀποσπάσματα ἐν Διοδώρῳ καὶ Στράβωνι (4) τοῦ Κτησίου, ἰατροῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Μνήμονος· Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (5), ἐπισκεφθεὶς καὶ αὐτὸς τὴν Αἴγυπτον περὶ τὰ 60 π. Χ.· πρὸ πάντων ὅμως ὁ Μανέθων, ὅστις ἱερεὺς ὢν Αἰγύπτιος, καὶ ζῶν ἐπὶ τῶν πρώτων Πτολεμαίων, ὡς κοινῶς νομίζεται ἐπὶ Φιλαδέλφου (304 π.Χ.), ἐδύνατο ν' ἀρύηται ἐκ πηγῶν γνησιωτέρων ἢ ὁ Ἡρόδοτος, ἐξ αὐτῶν τῶν ἀπορρήτων ἀρχείων τῶν ναῶν, μὴ ἀναγκαζόμενος, ὡς ἐκεῖνος, νὰ πιστεύηται εἰς πληροφορίας ἀνθρώπων συμφέρον ἴσως ἐχόντων νὰ τὸν ἀπατῶσιν. Οὗτος ἔγραψεν, ἐκτὸς ἄλλων, Ἑλληνιστὶ *τὴν ἱερὰν βίβλον* (6), περιέχουσαν κατὰ τὰς ἐγχωρίους πηγὰς πᾶσαν τὴν τῶν Αἰγυπτίων μυθολογίαν καὶ ἱστορίαν· τῶν δὲ συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀποσπάσματα (7) διετηρήθησαν ἐν ταῖς χρονολογίαις Ἰουλίου τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ Εὐσεβίου, καὶ παρὰ Γεωργίῳ τῷ Συγκέλλῳ,

(1) Grammaire Egyptienne. — (2) Hierohlyphics, collected by the egypt. society. — (3) Ἡρόδ. Β. — (4) Fragm. ἐκδ. τοῦ Ch. Müller, Paris, Didot, 1844. — (5) Α. — (6) Εὐσ. Προπ. Εὐαγ. Β'. — (7) Ἐκδ. ὑπὸ Scaliger ἐν Doctrina temporum, Gen. 1629. — Didot, Fragm. Histor. T. II, 1848 κτλ.

χρονογράφῳ τῆς ἐννάτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ πολλάκις εὑρέθησαν ἐπικυρούμενα ὑπὸ τῶν μνημείων, ὡς ἡ τοῦ Ῥαμσοῦ γενεαλογία ὑπὸ τοῦ ἱερογλυφικοῦ πίνακος, τοῦ εὑρεθέντος ἐν Ἀβύδῳ τῆς Θηβαΐδος.

Κατὰ τὰς πληροφορίας λοιπὸν τοῦ Μανέθωνος, πρῶτοι ἦρξαν τῆς Αἰγύπτου οἱ Θεοὶ καὶ ἡμίθεοι. Ἀλλὰ λαοῦ ἥκιστα ποιητικοῦ οἱ Θεοὶ δὲν εἶχον ἀτομικὴν ἱστορίαν, ἑπομένως οὐδὲ χρονολογίαν. Τοὺς δὲ Θεοὺς διεδέχθησαν Βασιλεῖς, οἵτινες ἀπὸ Μανοῦς, τοῦ πρώτου μεταξὺ αὐτῶν, μέχρι τῆς Μακεδονικῆς καταχτήσεως, ἀπετέλεσαν τριάκοντα καὶ μίαν δυναστείας, ἤτοι διαφόρους μοναρχῶν γενεὰς καὶ διαδοχάς, ὧν ἄλλη ἄλλον περιεῖχεν ἀριθμὸν βασιλέων. Τὴν δὲ διάρκειαν ὅλων αὐτῶν ὁμοῦ ἐκτείνει ἐκ τῶν ἀρχαίων τοῦ Μανάθωνος ἐπιτομέων ὁ μὲν Σύγκελλος εἰς 2388 ἔτη, ὁ δ' Εὐσέβιος εἰς 4471, καὶ Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανὸς εἰς 5471· οἱ δὲ νεώτεροι Αἰγυπτιολόγοι ταλαντεύονται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τριῶν τούτων συστημάτων (1).

Ἐπὶ τῆς μακρᾶς παύτης τοῦ Αἰγυπτιακοῦ κράτους ὑπάρξεως πολλὰ ἀνηγέρθησαν ἐν Αἰγύπτῳ μνημεῖα, ἀλλ' ἡ ὡς ἐκ τοῦ καλλιτεχνικοῦ ῥυθμοῦ χρονολογικὴ αὐτῶν κατάταξις εἶναι ἀνέφικτος, διότι, ὡς καὶ ὁ Πλάτων παρετήρει, ἡ τέχνη παρ' Αἰγυπτίοις ἔμενε δι' ὅλου τοῦ χρόνου σχεδὸν ἐντελῶς ἀμετάβολος, μόνον δ' αἱ ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφαί, ὅταν ἐντελῶς ἀναγνωσθῶσι, θέλουσιν ἐξηγήσει τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἕκαστον ἀνηγέρθη· διότι ἅπαντα τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα ἱδρύοντο παρ' Αἰγυπτίοις εἰς ἀπομνημόνευσιν πολιτικῶν συμβάντων,

---

(1) W. Brunnet de Presle, Examen de la succes. des Dynasties égypt. 1850. — Ἰδίως δὲ Bunsen, Aegyptens Stellung in der Weltgeschichte. — Καὶ μάλιστα, Lepsius, Chronologie der Aegypter, I.

εἰς ἃ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀνεφέροντο καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἱερογλυφικαὶ ἐπιγραφαί. Ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τέχνης, ἰδίως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, δύνανται γενικῶς νὰ διακριθῶσι τρεῖς ἐποχαὶ ἐν Αἰγύπτῳ, χαρακτηριζόμεναι ὑπὸ τῆς διαφορᾶς δευτερευόντων τινῶν καὶ παρέργων μερῶν, χωρὶς ὅμως οὐδεμίαν νὰ ἐνδεικνύωσι σπουδαίαν τροπὴν περὶ τὴν δι' αἰώνων ἀναλλοίωτον διαμείνασαν αἴσθησιν καὶ διάνοιαν τῶν Αἰγυπτίων. Εἰσὶ δ' αἱ ἐποχαὶ αὗται·

ά. Ἡ πρὸ καὶ ἐπὶ τῆς καταχτήσεως τῶν Συροαράβων (Ὕξως ἢ ποιμένων Βασιλέων), ἐπιδραμόντων τὴν Αἴγυπτον (1) καὶ ἀρξάντων αὐτόθι ἐπὶ τῆς 17ης δυναστείας, ἀπὸ τῶν 2080 π. Χ. ἐπὶ 260 ἔτη. Τούτων ἀπεικονίσματα ἀπαντῶνται ἐπὶ Αἰγυπτιακῶν ἀναγλύφων. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤκμαζεν ἡ Θὶς καὶ ἡ Μέμφις· ἀλλ' οἱ ἀγροῖκοι καταχτηταὶ κατηδάφισαν πάντα τὰ πρὸ αὐτῶν ἀνεγερθέντα μνημεῖα, πλὴν τῶν πυραμίδων τῆς Μέμφιδος, καὶ λείψανα μόνον τινὰ αὐτῶν εὑρίσκονται τετειχισμένα σποράδην εἴς τινας μεταγενεστέρους ναούς· δεικνύουσι δὲ ταῦτα ῥυθμὸν καὶ σχῆμα ὀλίγον διαφέροντα τῶν μεταγενεστέρων.

β'. Ἡ ἀπὸ τῆς παλινορθώσεως τῆς ἀρχαίας Αἰγυπτιακῆς βασιλείας, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18ης δυναστείας ἢ 1800 π. Χ., ὅτε ἐπέστρεψαν οἱ ἐγχώριοι ἡγεμόνες ἐκ τῶν μεσημβρινῶν μεθορίων τῆς Αἰγύπτου, ὅπου εἶχον καταφύγει. Τότε ἀνέθαλεν ἡ Αἴγυπτος, καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς 19ης δυναστείας, περὶ τὰ 1400 π. Χ., Ῥαμσῆς ὁ μέγας, *Σέσοστρις* δὲ καθ' Ἡρόδοτον (2), καὶ κατὰ Μενάθωνα Σῆθος, προήγαγε τὸ κράτος εἰς μεγάλην δυνάμεως καὶ δόξης ἀκμήν, καὶ πολλὰ ἀνηγέρθησαν οἰκοδομήματα ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῶν διαδόχων του, οὐ μόνον ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κάτω Νουβίᾳ, διότι

(1) Letronne, ἐν Ideler, Hermapion. — (2) B. 102—111.

ἐπὶ πολλῶν μνημείων ἀπαντῶνται ἱερογλυφικῶς γεγραμμένα τὰ ὀνόματα καὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλων Ῥαμσῶν, ἔτι δὲ Ἀμενοφίων, καὶ Θαυτμοσίων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἰδίως ἤκμαζον αἱ Θῆβαι, πρωτεύουσα τῆς Αἰγύπτου, καὶ κατεκοσμήθησαν διὰ μνημείων παντοδαπῶν· ἀνηγέρθησαν δὲ πολλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἑπομένων δυναστειῶν, μέχρι τῆς 29ης, ἤτοι τῶν 525 π. Χ., ὅτε τὴν Αἴγυπτον κατέκτησαν οἱ Πέρσαι. Ἀναγινώσκονται δ' ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς μακρᾶς ταύτης ἐποχῆς ὀνόματα οὐ μόνον Αἰγυπτίων βασιλέων, ἀλλὰ καὶ Αἰθιόπων, διότι ἀπὸ τῶν 730 π. Χ. καὶ ἐπί τινα χρόνον, Αἰθίοπες κατέσχον τὴν Αἴγυπτον.

γ'. Ἡ τῆς ὑποταγῆς τῆς Αἰγύπτου εἰς ξένους δυνάστας, κατ' ἀρχὰς μὲν (ἀπὸ Καμβύσου, 525 π. Χ.) εἰς τοὺς Πέρσας, ἔπειτα δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ τελευταῖον εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἐπὶ πάσης ταύτης τῆς ἐποχῆς ὀλίγον μετεβλήθη τῶν Αἰγυπτίων ὁ ἐθνικὸς βίος, καὶ ἡ ἱεραρχία αὐτῶν, ἡ εἰς τάξεις ἢ βίους διαίρεσις, καὶ ἡ διαδοχικὴ ἐξάσκησις ὅλων τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων ἔμεινεν ἡ αὐτὴ καὶ ἀπαρασάλευτος, ὡς καὶ ἡ ἀρχαία θρησκεία ἀνεπηρέαστος, διὸ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι βασιλεῖς, ὧν ὀνόματα ἀπαντῶνται ἱερογλυφικῶς κεχαραγμένα ἐπὶ τῶν ναῶν μέχρι Καρακάλλα, ἤτοι τῆς γ'. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐξηκολούθησαν μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων τιτλοφορούμενοι καὶ παριστάμενοι ὑπὸ τῶν ἱερέων ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ ἀρχαῖοι Φαραώ, ὡς βλέπομεν τοῦτο ἐπὶ τοῦ λίθου τῆς Ῥοσέτης, περιέχοντος ψήφισμα τῶν ἐν Μέμφιδι ἱερέων, δι' οὗ καθιεροῦσιν οὕτω Πτολεμαῖον τὸν Ε', διότι ἠλάφρυνε διάφορα αὐτῶν βάρη (1), πιθανως καὶ ἐπὶ ἑτέρου εὑρεθέν-

(1) Τὸ Ἑλλην. κείμενον, καὶ τὸ δημοτικὸν βοηθείᾳ τῆς Κοπτικῆς, ὑπὸ Saulcy.

τὸς ἐν Φιλαῖς ὑπὸ Λεψίου (1), καὶ ἐν ἱερογλυφικῷ ψηφίσματι τῶν κατοίκων Βουσίριδος, ὑπὲρ Νέρωνος. Οὐχ ἧττον ὅμως ἀπαντῶνται ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν ναῶν, εἰς μνήμην Πτολεμαίων, ἢ Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων (2).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Ἕκαστον ἔθνος διαμορφοῖ τὸν ῥυθμὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ Ἀρχιτεκτονικῆς, ἥ, ἂν ἔξωθεν ἐδέξατο αὐτὸν, τὸν μετασκευάζει, κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ, ἢ κατὰ τὰς ἀξιώσεις τοῦ κλίματος εἰς ὃ κατοικεῖ. Οὕτως, ἐν ᾧ ὁ νομὰς καὶ ὀρεσίβιος Πελασγὸς ἐδανείσατο τὰ στοιχειώδη σχήματα τῆς οἰκοδομικῆς ἐκ τῆς ποιμενικῆς κλαδοπλέκτου καλύβης του, καὶ ὁ Δωριεὺς ἐκ τῆς ἀπερίττου ξυλοδομίας, ἧς ἄφθονον τῷ παρεῖχον τὴν ὕλην τὰ περὶ αὐτὸν δάση, ἐν τῇ ἀδένδρῳ Αἰγύπτῳ ἦσαν ἀναγκαίως αἱ ἀρχαιόταται κατοικίαι ὀρύγματα τρωγλοδυτικὰ καὶ ὑπόγειοι σύριγγες εἰς τὴν γῆν καὶ τοὺς παροχθίους βράχους τοῦ Νείλου, ἢ ἐπὶ τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους τοῖχοι ὀγκώδεις, οἵτινες πρὸ τῆς εὑρέσεως τῆς ἁψῖδος ἔπρεπε νὰ στεγάζωνται ἢ διὰ μονολίθων, ἢ διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους προσαναχλίσεως. Καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς φαίνεται ἡ Αἰγυπτιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ, συμφώνως πρὸς τὸ ξηρὸν καὶ αὐχμῶδες τῆς χώρας κλίμα, παραμελοῦσα μὲν πάντα τὰ πρὸς ἀπαγωγὴν τοῦ

---

(1) Saulcy, Journ. arch. 2 ann. 393. — (2) Letronne, rech. p. serv. à l' hist. de l' Eg. pendant la dom. des Grecs et des Rom. 1823.

ὀμβρίου ὕδατος ἀλλαχοῦ ἀναγκαῖα μέρη, ὡς τὰς ὀξείας ὀροφὰς μετὰ τῶν ἀετωμάτων, παραδεχομένη δὲ καὶ ἀναπτύσσουσα πάντα τὰ παρέχοντα σκιὰν καὶ δροσερὸν διάπνουν.

Κατὰ ταύτας ἄρα τὰς ἀνάγκας, καί τινας θρησκευτικὰς ἀρχὰς διατυπωθὲν τὸ ἐθνικὸν τεχνικὸν αἴσθημα, παρήγαγεν ἰδιοῤῥυθμόν τινα, τῆς ἑλληνικῆς ῥιζηδὸν διάφορον, καὶ τὸ ἀφελὲς μετὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς συνδέουσαν ἀρχιτεκτονικὴν, ἥτις σχεδὸν ἐντελῶς ἀμετάβολος διέμεινεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀσκήσεως αὐτῆς, διὰ τῶν δυστυχῶν ἢ εὐτυχῶν περιπετειῶν τῆς Αἰγύπτου, διὰ τῆς καθυποτάξεως αὐτῆς ὑπὸ ξένον ζυγὸν ἢ τῆς ἀναμίξεως μετὰ ξένων ἐθνῶν οὐδὲν ἐκ τοῦ μεγαλείου, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς ἀῤῥυθμίας αὐτῆς ἀπολέσασα, μέχρις οὗ ἐπὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ τέλος ἐπὶ τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως, ἐξέλιπε πᾶν ἴχνος τοῦ ἀρχαίου Αἰγυπτιακοῦ βίου.

Ἡ Τοιχοδομία τῶν Αἰγυπτίων ἦν πάντη ἀλλοία τῆς παναρχαίας Ἑλληνικῆς. Οἱ Αἰγυπτιακοὶ τοῖχοι ᾠκοδομοῦντο συνήθως ἐκ μεγάλων λίθων, λείως λελαξευμένων, καὶ ἦσαν παχύτατοι, μάλιστα κατὰ τὴν βάσιν, ἥτις κατὰ Διόδωρον (1) εἶχεν ἐν τῷ ἐν Θήβαις ἱερῷ 24 ποδῶν πλάτος· πρὸς δὲ τὰ ἄνω ἐμειοῦντο (ΠΙΝ. ΚΕ, 1), ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπινεύσεως μόνης τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας, ἐν ᾧ ἡ ἐσωτερικὴ ἠγείρετο σχεδὸν κάθετος, ὅπερ καθίστα τὸν αἰγύπτιον τοῖχον ἀπροσφορώτατον εἰς ἐναρμονίους συνθέσεις, ὡς καὶ αἱ θύραι, καθέτους ἔχουσαι τὰς γραμμὰς, κακῶς συνηρμολογοῦντο μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν τοίχων. Κατὰ δὲ τὴν τῶν λίθων συναρμογὴν ἦσαν οἱ τοῖχοι ἰσόδομοι ἢ ψευδισόδομοι, πολλάκις δὲ καὶ λοξόδομοι, καὶ οἱ λίθοι κατελαξεύοντο

(1) Α, 46.

καὶ ἐλειαίνοντο ἔξωθεν, ἀφ' οὗ μόνον ἦσαν ἐν θέσει, ὡς τοῦτο ἀποδείκνυται ἔκ τινων μερῶν αὐτῶν μεινάντων ἀκατεργάστων. Ἐκαλύπτοντο δὲ πανταχοῦ, καὶ πολλάκις μετ' αὐτῶν οἱ κίονες, δι' ἀναγλύφων καὶ σημείων ἱερογλυφικῶν· διότι τῆς τέχνης τὸ αἴσθημα, ἀμυδρὸν ὂν παρ' Αἰγυπτίοις, δὲν διέκρινεν, ὡς παρὰ τοῖς Ἕλλησι, τὴν ἀναγκαίαν σχέσιν μεταξὺ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς, οὐδὲ τὸν εἰδικὸν ἑκάστου ἀρχιτεκτονικοῦ μέρους σκοπὸν, καὶ διέτεμνεν ἐν οὐ δέοντι τὰς μεγάλας ἀρχιτεκτονικὰς ἐκτάσεις διὰ τῶν γλυφῶν.

Ἔξωθεν δὲ περιλαμβάνονται συνήθως οἱ τοῖχοι ὅλων τῶν οἰκοδομημάτων ἄνω καὶ κατὰ τὰς γωνίας διὰ *σπείρας* ἢ γογγύλου κανόνος, καὶ ὑπὲρ τὴν σπεῖραν, τὴν πρὸς τὰ ἄνω τοῦ τοίχου, ὑψοῦται ὁ *θριγκὸς*, περιλαμβάνων *κυμάτιον* καὶ ὑπ' αὐτὸ *τροχίλον*, ἢ κοῖλον κόσμημα (**ΠΙΝ. ΚΔ, 2**). Ἄνω δὲ τῶν θυρῶν ὑπάρχει συνήθως λελαξευμένη ὑπὸ τὸν θριγκὸν σφαῖρα πτερωτὴ ἐν εἴδει κοσμήματος (Αὐτ. 3). Ἐνίοτε δὲ τὸ κυμάτιον εἶναι διπλοῦν, καὶ τὸ μεταξὺ τῶν δύω κοσμεῖται ὑπό τινων σχημάτων ὀφιοειδῶν, τακτικῶς διατεθειμένων, τῶν καλουμένων *βασιλίσκων* ἢ *οὐραίων*.

Ἡ δ' ὀροφὴ τῶν οἰκοδομῶν, ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ ἐπικαθημένη, ἦν ὁριζόντιος, ἐκ λιθίνων δοκῶν συγκειμένη, ἐφ' ὧν μεγάλαι ἐπέκειντο πλάκες. Εἰς δὲ μικρότερα οἰκοδομήματα ἦν πολλάκις μονόλιθος.

Τοῦ δ' αἰγυπτιακοῦ κ ί ο ν ο ς τὸ σχῆμα ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἰδέας τῶν δένδρων, ἰδίως μάλιστα τῶν φοινίκων, οἵτινες συνήθως ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἐσκίαζον ἀναμφιβόλως τὰς εἰσόδους τῶν οἰκιῶν· καὶ οἱ κορμοὶ αὐτῶν, ὡς οἱ φοίνικες, εὐθυγράμμως καὶ ἰσχυρῶς ἐμειοῦντο πρὸς τὰ ἄνω. Οὕτω λέγει ὁ Ἡρόδοτος [1] ὅτι τὸ ἐν Σάϊδι ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἐκοσμεῖτο «*στύλοισι φοίνικας τὰ δένδρα μεμιμημένοισι.*»

---

[1] Β, 169

Συνηθέστερον ὅμως ἐμιμοῦντο τὸ σχῆμα ποταμίων φυτῶν, ὅτε, καμπύλως πρὸς τὰ ἄνω μειούμενοι, εἶχον μικρὰν ἔντασιν κατὰ τὸ κατώτερον τρίτον τοῦ ὕψους των, ὡς ὁ καυλὸς τοῦ ποταμίου λωτοῦ. Καὶ ῥαβδωτοὶ μὲν δὲν ἦσαν ποτέ· πολλάκις ὅμως συνέκειντο ὡς ἐξ ἀκτὼ συνδεδεμένων καυλῶν, καὶ ἐκοσμοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ γραμμῶν ἐναλλὰξ καθέτων καὶ ὁριζοντίων, καὶ δι' ἱερογλύφων (ΠΙΝ. ΚΔ. 4). Ἐν γένει δὲ ἦσαν ἰσχνότεροι τῶν ἀρχαίων δωρικῶν, καὶ ἱστάμενοι πυκνοὶ ἐπὶ στρογγύλων, πολλάκις σπειρωτῶν βάσεων.

Τὰ δὲ κιονόκρανα ἦσαν ποικίλα, κυρίως ὅμως τριῶν διαφόρων ῥυθμῶν, ἤτοι· ἢ ὀγκωδέστερα προς τὰ κάτω, ἰσχυρῶς δὲ συστελλόμενα πρὸς τὰ ἄνω, σχῆμα ἔχοντα καρποῦ, ἢ κεκλεισμένου κάλυκος λωτοῦ, καὶ φέροντα ταπεινὸν ἄβακα, ὅστις ἐξέχει ὑπὲρ τὸ κιονόκρανον, καὶ κοσμεῖται πολλάκις, ὡς καὶ αὐτὸ τοῦτο, διὰ γραμμῶν ἢ δι' ἱερογλύφων (Αὐτ. 5)· ἢ πρὸς τὰ ἄνω κυρτῶς ἀναπτυσσόμενα, παριστῶντα σχῆμα ἄνθους ἠνεῳγμένου, καὶ κοσμούμενα διὰ φύλλων, πολλάκις φοίνικος, διὰ καλύκων, δι' ἀνθέων, καὶ ἐν γένει διὰ παντοίων φυτικῶν ποικιλμάτων (Αὐτ. 6.), ἄνωθεν δὲ καλυπτόμενα ὑπ' εἰσεχόντων ἀβάκων. Τοῦ τοιούτου ῥυθμοῦ κίονας εἶχε κατὰ τὸν Ἀθήναιον (1) τὸ ἐν τῇ Θαλαμηγῷ τοῦ Φιλοπάτορος *«συμπόσιον τῇ διαθέσει τῆς κατασκευῆς Αἰγύπτιον . . . . . Οἱ γὰρ γεγονότες αὐτόθι κίονες ἀνήγοντο στρογγύλοι, διαλλάττοντες τοῖς σπονδύλοις, τοῦ μὲν μέλανος τοῦ δὲ λευκοῦ, παράλληλα τιθεμένων. Εἰσὶ δ' αὐτῶν καὶ αἱ κεφαλαὶ τῷ σχήματι περιφερεῖς, ὧν ἡ ὅλη περιγραφὴ παραπλησία ῥόδοις ἐπὶ μικρὸν ἀναπεπταμένοις ἐστίν. Παρὰ δὲ τὸν προσαγορευόμενον κάλαθον οὐχ ἕλικες, καθάπερ ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν, καὶ φύλλα τραχέα περίκειται· λωτῶν*

(1) Ε, 206.

δὲ ποταμίων κάλυκες, καὶ φοινίκων ἀρτιβλάστων καρπὸς, ἔστι δ' ὅτε καὶ πλειόνων ἄλλων ἀνθέων γέγλυπται γένη. Τὸ δ' ὑπὸ τὴν ῥίζαν, ὃ δὴ τῷ συνάπτοντι πρὸς τὴν κεφαλὴν ἐπίκειται σπονδύλῳ, κιβωρίων ἄνθεσι καὶ φύλλοις ὡσανεὶ καταπεπλεγμένοις ὁμοίαν εἶχε τὴν διάθεσιν.» γ'. Ἑτέρου δὲ ῥυθμοῦ κιονόκρανα ἦσαν ὑψηλά τινα καὶ δίχα διαιρούμενα, ἔχοντα, ἐπὶ μὲν τῆς κατωτέρας διαιρέσεως, τέσσαρα πρόσωπα Ἴσιδος ἢ Ἄθορος εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς, ἐπὶ δὲ τῆς ἀνωτέρας, τέσσαρας προσόψεις ναῶν, εἰς ὧν τὸ μέσον ἀνοικτὴ θύρα, καὶ διὰ τῆς θύρας διορᾶται τὸ ἄγαλμα τοῦ ναοῦ (Αὐτ. 7.) Τὰ κιονόκρανα ταῦτα δὲν ἔχουσιν ἄβακα· ἐξ ἐναντίας μάλιστα αὐτὰ πολλάκις ἀντὶ ἄβακος τίθενται ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τοῦ δευτέρου εἴδους. Συνεχῶς δὲ ἐντὸς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ οἱ κίονες ἔχουσι διάφορα κιονόκρανα, ὧν ὅμως τὰ ποικίλα κοσμήματα παριστῶσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνθη ποτάμια.

Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Αἰγύπτου παρετηρήθησαν καί τινες μεμονωμένοι κίονες μετὰ 16 διαξεσμάτων, μειούμενοι πρὸς τὰ ἄνω, καὶ φέροντες ἄβακα ἀντὶ κιονοκράνου, θεωρηθέντες δ' ὑπό τινων ὡς οἱ γενείτορες τοῦ δωρίου ῥυθμοῦ (1).

Ἐπὶ δὲ τῶν ἀβάκων, ἢ ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τοῦ τρίτου εἴδους, ἐπικάθηνται τὰ ἐπιστύλια, κοσμούμενα ὡς πᾶν τῶν τοίχων τὸ σύστημα διὰ τοῦ γογγύλου κανόνος καὶ τοῦ κυματίου.

Ἔχουσι δ' ἐκτὸς τῶν κιόνων οἱ ναοὶ καὶ ὀ ρ θ ο σ τ ά τ α ς πολλάκις. Οἱ ἀρχαιότεροι μάλιστα, οἱ πρὸ τῶν Ποιμένων Βασιλέων, φαίνεται ὅτι περιεῖχον μόνον τοιούτους, τετραπλεύρους ἢ πολυγωνίους, ἄνω δὲ οὐχὶ

(1) Lepsius, sur. les. colonnes. piliers. Ann. dell' Inst. d. Rom. 1837.

κιονόκρανον, ἀλλὰ μόνον ἄβακα ἔχοντας. Ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις πολλάκις ἀπαντῶνται εἰς τοὺς ὀρθοστάτας προσανακεκλιμένοι ἀνδριάντες ὄρθιοι, ἔχοντες τὰς χεῖρας εἰς τὸ στῆθος ἐσταυρωμένας, μὴ καθίκοντες δὲ μέχρι τοῦ θριγκοῦ, ἀλλὰ μόνον ὡς κοσμήματα χρησιμεύοντες· καὶ ὑπό τινων μὲν ἐκλήθησαν φύλακες τοῦ ναοῦ, ὑπ' ἄλλων δ' ἐξηγήθησαν ὡς ἀγάλματα τοῦ Ὀσίριδος, διὸ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν κοσμουμένους ὀρθοστάτας ὠνόμασαν οἱ νεώτεροι *κίονας ὀσιριακούς*. Τοιούτους περιγράφει ὁ Διόδωρος (1) εἰς τὸν τάφον τοῦ Ὀσυμανδύου· «*Ὑπηρεῖσθαι δὲ ἀντὶ τῶν κιόνων ζῴδια πηχῶν ἑκκαίδεκα μονόλιθα, τὸν τύπον τὸν ἀρχαῖον τρόπον εἰργασμένα.*» Καὶ ὁ μὲν Ἀθήναιος, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Θαλαμηγοῦ (2), καλεῖ τοὺς τοιούτους ἀνδριάντας *Ἄτλαντας*, ὁ δὲ Βιτρίβιος (3) τοὺς ὀνομάζει *Τελαμῶνας*. Τοιοῦτοι σώζονται εἰς τὸν ἐν Ἰ ψ α μ β ο ὺ λ τῆς Νουβίας, καὶ εἰς διαφόρους τῆς ἄνω Αἰγύπτου ναούς. Ὁ δ' Ἡρόδοτος (4), εἰς τὰ νότια προπύλαια τοῦ ἐν Μέμφει Ἡφαιστείου, τὰ οἰκοδομηθέντα ὑπὸ Ψαμμιτίχου, ἀναφέρει κολοσσούς, ἐπέχοντας τόπον κιόνων. «*Ἀντὶ δὲ κιόνων ὑπεστᾶσι κολοσσοὺς δυωδεκαπήχεας τῇ αὐλῇ* (5).

Νεωδομία.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ διάγραμμα δὲ (ΠΙΝ, ΚΔ, 9) ἡ Αἰγυπτιακὴ *Νεωδομία* διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς Ἑλληνικῆς, στερουμένη καὶ τῆς ὀργανικῆς ἑνότητος, ἥτις εἶναι τοῦ κάλλους ἐκείνης ἡ πρωτίστη συνθήκη· δι' ὃ τὸ Αἰγυπτιακὸν σχέδιον ἐπιδέχεται τὴν συσσώρευσιν διαφόρων ναῶν, δυναμένων ἀορίστως νὰ πολλαπλασιασθῶσιν. Οὕ-

(1) Α, 47. — (2) Ε. 92. — (3) VI. 10. — (4) Β, 152. — (5) Champol. Figeac, Univ. Pitt. 9.

τω, καθ' Ἡρόδοτον (1) τὸ ἐν Μέμφει ἱερὸν τοῦ Ἡφαίστου (τοῦ Φθᾶ), ᾠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Μῆνος, προσέθηκε δ' αὐτῷ νέας πτέρυγας ὁ Σέσωστρις, καὶ προπύλαια ἐπὶ προπυλαίων ὁ Μοῖρις, ὁ Ῥαμψίνητος, ὁ Ἄσωχις καὶ ὁ Ψαμμίτιχος.

Εἶχον δὲ, κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Στράβωνος (2), καὶ κατὰ τὰ σωζόμενα λείψανα, τοιοῦτό τι ἐν γένει τὸ διάγραμμα οἱ ναοί· Δρόμοι λιθόστρωτοι, πλεθριαῖοι τὸ πλάτος, τριπλάσιον δ' ἢ τετραπλάσιον τούτου τὸ μῆκος ἔχοντες, κοσμούμενοι δ' ἑκατέρωθεν διὰ δύο παραλλήλων στίχων σφιγγῶν, ἢ κριῶν κολοσσιαίων, ἢ καὶ κιόνων, κατὰ 220 πήχεις ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων, ἔφερον ἄλλοτε μὲν καθέτως, ἄλλοτε δὲ λοξῶς, πρὸς τὸ πρόπυλον τοῦ ναοῦ. Πολλάκις δὲ τῶν δρόμων τούτων προηγοῦντο καὶ ναΐσκοι ἐλασσόνων θεοτήτων, οἷον Τυφώνια, ἅτινα κατὰ μεταγενέστερον, Ἑλληνικῷ ἀναμεμιγμένον ῥυθμὸν, ἦσαν συνήθως περίστυλα, μέχρι τοῦ ἡμίσεως ὕψους των ὅμως ἔχοντα θωρακεῖον ἐφ' οὗ οἱ κίονες ἐπέβαινον, καὶ τείχη πυραμιδοειδῆ κατὰ τὰς γωνίας, ὁποῖος εἶναι ὁ ἐν τῇ νήσῳ Φιλαῖς ὡραῖος ναΐσκος (ΠΙΝ. ΚΔ. 8), καὶ ὁ ἕτερος εν Ἐδφοὺ (ΠΙΝ. ΚΕ, 2.)

Εἰς δὲ τοῦ δρόμου τὸ πέρας, καὶ ἐμπρὸς τῆς εἰσόδου, ἠγείροντο συνήθως δύο ὀβελίσκοι, ὡς μνημεῖα τῆς τοῦ ναοῦ ἢ ἐν γένει τῆς τοῦ οἰκοδομήματος ἀναθέσεως, εἰς ἣν ἀνεφέροντο καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἱερογλυφικαὶ ἐπιγραφαί.

Παρα δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ περιβόλου ᾠκοδομοῦντο ἑκατέρωθεν δύο πύργοι πυραμιδοειδεῖς, οἱ πυλῶνες ἢ πτερὰ καλούμενοι, χρησιμεύοντες δ' ὡς προμαχῶνες τοῦ οἰκοδομήματος, ἢ καὶ ὡς κατοικία τῶν φυλάκων καὶ πυλωρῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς ἄλλας χρήσεις προσδιοριζόμενοι. Οὕτω, κατ' Ὀλυμπιόδωρον, ὁ Κλαύ-

(1) Β, 99, 101, 108, 121, 136, 153. — (2) ΙΖ, 448.

διος Πτολεμαῖος κατῴκησεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐν τοῖς Πτεροῖς τοῦ Κανώβου, εἰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις ἐπιδιδόμενος.

Ὁ δὲ Πυλὼν οὗτος ἔφερεν εἰς τὸ Π ρ ό π υ λ ο ν, ἢ αὐλὴν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περίστυλον (ΠΙΝ. ΚΔ, 1), περιέχουσαν καὶ ναΐσκους καὶ κατοικίας ἱερέων. Μετὰ τὸ πρῶτον δὲ πρόπυλον εἵπετο συνήθως καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον, καὶ πλείονα, μετὰ τῶν Πυλώνων αὐτῶν, ἴσως ἀλληλοδιάδοχοι προσθῆκαι διαφόρων καιρῶν. Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ αὐλῇ ἔκειτο τέλος ὁ ναὸς, συγκείμενος ἐκ Π ρ ο ν ά ο υ καὶ ἐκ τοῦ κυρίως σ η κ ο ῦ, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἦν τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ ναοῦ μέρος, ὑπόστεγον οἰκοδόμημα, ἔχον ἐντὸς σειρὰς, πολλάκις ὅλον δάσος, κιόνων, ὡς ἐν τοῖς τῶν Θηβῶν μνημείοις. Ἦσαν δ' οἱ ἀρχαιότεροι κἂν τῶν προνάων τούτων σκοτεινοὶ, ἔχοντες κατὰ τὴν ὀροφὴν μόνον μικρὰς ὀπὰς πρὸς διάπνουν καὶ ἔξοδον τοῦ θυμιάματος· ἀλλ' ἐνίοτε οἱ μέσοι κίονες, παχύτεροι ὄντες καὶ ὑψηλότεροι, ἐξύψουν ἐνταῦθα τὴν ὀροφὴν, καὶ αἱ ὀπαὶ ἠνοίγοντο εἰς τὴν κάθετον ἐπιφάνειαν, τὴν μεταξὺ τῶν δύο στεγῶν.

Ὁ δὲ σ η κ ὸ ς ἦν τὸ ἧττον ἐπιφανὲς τοῦ ναοῦ μέρος, ταπεινὸς, τὴν ὀροφὴν ἔχων πολλάκις μονόλιθον, ἄστυλος, στενόχωρος, καὶ διαιρούμενος συνήθως εἰς πολλὰ δωμάτια, ὧν ἕκαστον περιεῖχεν εἴδωλον, ἢ ζῶον ταριχευμένον (ΠΙΝ. ΚΔ. 9).

Καὶ τῶν πυλώνων δὲ καὶ τῶν προπυλαίων καὶ τῶν σηκῶν οἱ τοῖχοι ἦσαν, ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ κίονες, συνήθως πανταχοῦ κεκαλυμμένοι ὑπὸ ἱερογλύφων.

Περίπτεροι δὲ οὐδέποτε ἦσαν οἱ ναοὶ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἄν που, οἱ μεταγενέστεροι μάλιστα, οἷος ὁ ἐν Φιλαῖς, εἶχον ἐξωτερικὸν περιστύλιον, καὶ αὐτὸ, ὡς τόπον τοίχου ἐπέχον, συνεδέετο διὰ θωρακείου μέχρι τοῦ ἡμίσεως ὕψος του, καὶ, ὡς εἰς τὰ Τυφώνια, εἶχεν εἰς τὰς γωνίας τοῖχον ἀντὶ κιόνων.

Καὶ πάντα δὲ τὰ λοιπὰ δημόσια τῆς Αἰγύπτου οἰκοδομήματα εἶχον τὸν ῥυθμὸν ὅμοιον τῷ τῆς νεωδομίας, καὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας ἦσαν ἐφαρμογή, θεωρούμενα κυρίως ὡς μνημεῖα διαιωνίζοντα συμβὰν ἢ ἐποχήν τινα. Διὰ τοῦτο εἶχον πάντα ὁμοίως δύο μέρη, τὸ μὲν ἐμπρόσθιον, τὸ ἰδίως μνημονευτικόν, κεκοσμημένον καὶ διεσκευασμένον πολυτελῶς, διὰ πυλώνων καὶ προνάου ἢ προδόμου, ἀσυγκρίτως δ' εὐτελέστερον τὸ ὀπίσθιον, τὸ εἰς χρῆσιν προωρισμένον, εἰς ἵδρυσιν τῶν ἀγαλμάτων ἐν τοῖς ναοῖς, εἰς κατοικίαν τῶν βασιλέων ἐν τοῖς Ἀνακτόροις, εἰς ἐναπόθεσιν τῶν νεκρῶν ἐν τοῖς τάφοις, καὶ διῃρημένον εἰς πάσας ταύτας τὰς περιστάσεις εἰς μικρούς, καὶ ἀρχιτεκτονικῶς ἀκοσμήτους οἰκίσκους, σηκοὺς ἐν τοῖς ναοῖς, διαίτας ἐν τοῖς βασιλείοις, αἵτινες ὅμως ἦσαν εὐρυχωρότεραι καὶ ποικιλότεραι τῶν σηκῶν, καὶ θήκας ταπεινὰς καὶ σκοτεινὰς ἐν τοῖς τάφοις.

Ὀβελίσκοι.

Μέρος δ' ἀναγκαῖον τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν ἦσαν καὶ οἱ πρὸ τῶν πυλώνων αὐτῶν ἱστάμενοι ὀβελίσκοι (ΠΙΝ. ΚΔ, 10), περὶ ὧν ὁ Πλίνιος λέγει (1) ὅτι ἦσαν τῷ Ἡλίῳ ἀφιερωμένοι, τὸ αἰγυπτιακὸν αὐτῶν ὄνομα ἀπ' αὐτοῦ δανειζόμενοι, καὶ τὸ σχῆμα ἔχοντες τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ. Καὶ τί μὲν ἦν τὸ αἰγυπτιακὸν τοῦτο ὄνομα ἀγνοεῖται, τὸ δ' ἑλληνικὸν ἔλαβον διὰ τοῦ συνήθους τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς Ἕλλησι σχήματος τῆς ἀντιφράσεως, ὄντες κίονες μονόλιθοι, τετράπλευροι, πυραμιδοειδεῖς, εἰς μείουρον ἀνιόντες, καὶ εἰς πυραμίδιον ἀπολήγοντες, ἱστάμενοι δ' ἐπὶ ταπεινοῦ βάθρου, καὶ ἔχοντες συνήθως ὕψος ἐννεαπλάσιον ἢ δεκαπλάσιον τοῦ πλά-

(1) 36, 14.

τους τῆς βάσεως, πρὸς τὰ ἄνω κατὰ τὸ ἓν τρίτον συστελλομένου. Ἦσαν δὲ συνήθως ἐκ τοῦ ἐρυθροῦ κοκκωτοῦ λίθου(granit), τοῦ καλουμένου πυῤῥοποικίλου, ἢ αἰθιοπικοῦ ποικίλου, καθ' Ἡρόδοτον (1), καὶ Συηνίτου, κατὰ Πλίνιον(2), διότι ἐτέμνοντο εἰς τῆς Συήνης τὰ λατομεῖα, ὅπου μέχρι τοῦδε φαίνονται ἴχνη λαξεύσεως τοιούτου ὀβελίσκου. Κατεκαλύπνοντο δὲ διὰ τύπων ἀναγλύφων, ἢ διὰ γραμμάτων ἱερογλυφικῶν, δι' ὧν ἐδηλοῦντο αἱ ὑπὸ τῶν ἱερέων απονεμηθεῖσαι εἰς βασιλέα τινα τιμαὶ διὰ τὴν ἀνέγερσιν, τὴν ἐπισκευὴν ἢ τὸν πλουτισμὸν τοῦ οἰκοδομήματος· Οὐδεὶς ὀβελίσκος σώζεται ἀρχαιότερος τῆς ιή. δυναστείας (**1800** π. Χ.). Τοσαύτην δὲ λέγονται οἱ Αἰγύπτιοι βασιλεῖς εἰς τὴν ἀνέγερσιν αὐτῶν ἀποδιδόντες σπουδαιότητα, ὥστε τερατολογοῦσι περὶ τοῦ Ῥαμσοῦ, ὅτι ἀνεγείρων μέγαν ὀβελίσκον, ἔδεσεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ τὸν ἴδιον υἱόν του, ὅπως καταστήσῃ τοὺς ἐπιμελητὰς τῆς ἱδρύσεως προσεκτικωτέρους εἰς τὴν τοῦ ἔργου εὐόδωσιν. Προστίθεται δ' ὅτι τοσοῦτον κατεπλάγη ὑπὸ τῆς θέας τοῦ ὀβελίσκου τούτου ὁ κατακτητὴς τῆς Αἰγύπτου Καμβύσης, ὅστις πολλὰ καὶ ἄλλα μνημεῖα κατεδάφισεν, ὥστε διέταξε τὴν κατάσβεσιν τῆς πυρκαϊᾶς ἣν εἶχεν ἀνάψει, ὅταν εἶδεν ὅτι ἠπείλει καὶ τὸ ὡραῖον αὐτὸ τεχνούργημα. Ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελῖνος διετήρησε πολυτιμότατον μνημεῖον τῆς Αἰγυπτιακῆς ἀρχαιολογίας, μέρος τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑρμαπίωνος γενομένης Ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς ἱερογλυφικῆς ἐπιγραφῆς αὐτοῦ ἴσως τούτου τοῦ ὀβελίσκου, ἐν ᾧ περιέχονται αἱ ἀποδοθεῖσαι τιμαὶ ὑπὸ τῶν ἱερέων εἰς τὸν ἀνεγείραντα αὐτὸν Ῥάμεσιν, ὃν ἀποκαλοῦσιν « *Ἀπόλλωνα ὃν ὁ Ἥλιος (Φρὰ) φιλεῖ·* » Εἰσὶ δ' οἱ ἐπισημότεροι τῶν σωζομένων ὀβελίσκων οἱ ἑξῆς·

ά. Ὁ ἐκ Θηβῶν εἰς Ἀλεξάνδρειαν μεταχθείς, καὶ ἐ-

(1) Β, 127. — (2) Αὐτ.

κεῖθεν εἰς Ῥώμην ὑπὸ Κωνσταντίου τοῦ Β', ἤδη δὲ εἰς τὴν πλατεῖαν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ ἱστάμενος, καὶ ἔχων ἐπιγεγραμμένον τὸν Βασιλέα Θούτμοσιν (1783 π. Χ.), εἶναι ὁ πάντων μέγιστος, 148 σπιθαμῶν ἔχων ὕψος.

β'. Ὁ ὑπ' Αὐγούστου εἰς Ῥώμην μετακομισθεὶς, καὶ εἰς τὸν Μάρτιον Κάμπον ὡς γνώμων, ὑπὸ δὲ Πίου ΣΤ' εἰς τὴν θέσιν Monte Citorio ἀνεγερθεὶς, ἔχων δὲ 94 1/2 σπ. ὕψος. Οὗτος εἶναι ὁ κατὰ Πλίνιον (1) εἰς Ἡλιούπολιν, τὴν κεφαλὴν τοῦ Δέλτα ἀνωτέρω τῆς Μέμφιδος, στηθεὶς ὑπὸ Σαμανψέρτιος (δηλ. Ψαμμητίχου), οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἀναγινώσκεται ἐπ' αὐτοῦ.

γ'. Ὁ ὑπ' Αὐγούστου εἰς τὸν Μάξιμον Κίρκον μετακομισθεὶς ἐξ Ἡλιουπόλεως, ὅπου εἶχεν ἀνεγερθῇ ὑπὸ Σεσώστριδος ἢ Ῥαμέσσου τοῦ μεγάλου (1500 π. Χ.)· ἴσως αὐτὸς ὃν ἠνίττετο ὁ Πλίνιος, μνημονεύσας κατ' ἀ λάθος τοῦ ἐν τῷ Μαρτίῳ κάμπῳ. Οὗτος ἐν ἔτει 1589 μ. Χ. ἀνηγέρθη παρὰ τὴν Porta del Popolo, καὶ ἔχει ὕψος 110'. Εἶναι δὲ κατ' Ἀμμιανὸν αὐτὸς ὁ ὑπὸ τοῦ Ἑρμαπίωνος ἐξηγηθεὶς. Τοῦ Σεσώστριδος ὀβελίσκον ἀναφέρει καὶ ὁ Διόδωρος (2), 125 πήχεις ὑψηλόν.

δ'. Ὁ ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἄνωθεν ἠκρωτηριασμένος. Ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρας δὲ βάσεως αὐτοῦ παρίσταται ἐν ἀναγλύφοις καὶ ἀναφέρεται ἐν ἐπιγραφαῖς ἡ ὑπὸ Θεοδοσίου ἀνέγερσίς του.

ε'. Οἱ δύο δὲ πάντων ὡραιότατοι ἦσαν οἱ πρὸ τοῦ Πυλῶνος μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς τινος ἐν Λουξὸρ τῶν Θηβῶν, ἀνισοϋψεῖς πρὸς ἀλλήλους, καὶ τριπλῆν (κάθετον) γραμμὴν ἔχοντες ἱερογλύφων, ὧν ἡ μέση, βαθύτερον τῶν ἄλλων κεχαραγμένη, ἀναφέρεται εἰς Ῥάμεσιν Β'. αἱ δ' ἑκατέρωθεν εἰς τὸν ἀποπερατώσαντα τὸ ἔργον υἱὸν αὐτοῦ, Ῥάμεσιν Γ'. Τούτων ὁ ἕτερος, 70 ποδῶν ὕψος

(1) 17. 4.—(2) Α, 57.

ἔχων, μετηνέχθη ὑπὸ τῶν Γάλλων, ὅτε κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτον, εἰς Παρίσια, καὶ κοσμεῖ τὴν Place de la Concorde (1).

στ΄. Ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καλούμενος τῆς Κλεοπάτρας, καὶ ὁμοίως τριπλῆν ἔχων ἱερογλύφων σειράν.

Καὶ ἰσιόρρυθμοι δέ τινες, ἄνευ ἀναγλύφων, ὀβελίσκοι εὑρίσκονται παρὰ τῇ ἀρχαίᾳ Βερενίκῃ πρὸς τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, εἰς Ἀβὲς Ἀξοὺν, βασίλειον διαπρέπον περὶ τὰ 500 π. Χ., καὶ σχηματισθὲν, ὡς εἰκάζεται, ἐκ τῆς ἐξελάσεως τῆς πολεμικῆς τῶν Αἰγυπτίων φυλῆς.

Ὅμοιοι δ' ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ κόλπῳ Ἀζὰβ (Ἀφροδισιάδι), καὶ ἐν Ἀδούλῃ (2).

Σωζόμεναι Οἰκοδομαί.

Τῶν δ' ἐν πάσῃ τῇ Αἰγύπτῳ σωζομένων οἰκοδομημάτων τὰ κυριώτερα εἰσὶ τὰ ἑπόμενα·

Α΄. Ἐν τῇ ἄνω Αἰθιοπίᾳ, ἰδίως δ' ἐν τῇ νήσῳ Μερόῃ· Εἰς Μεσαῦραν, ὀλίγον ἀπέχων τοῦ Νείλου, ναὸς μετὰ Λαβυρίνθου, ὑποτιθέμενος ὑπὸ Heeren (3) ὡς ὁ αὐτὸς τῷ ναῷ καὶ χρησμῷ οὗ μνημονεύει ὁ Ἡρόδοτος (4). *Οἱ δὲ ἐν Ναπάτῃ Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μούνους σέβονται· καί σφι μαντήϊον Διὸς κατέστηκε.* Εἰς δὲ Νάγαν, ναὸς Διὸς Ἄμμωνος, ἔχων δρόμον κολοσσιαίων κριῶν. Ὑπάρχουσι δ' αὐτόθι καὶ πολλὰ ἄλλα ἐρείπια, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα διεφθαρμένου μεταγενεστέρου ῥυθμοῦ τῶν τελευταίων χρόνων πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνίοτε καὶ δωρίων σχημάτων δεικνύοντα μίμησιν.

---

(1) Univers Pittoresque, Egypte, 15. — (2) Περὶ ὀβελίσκων Zoëga, de origine et usu obeliscorum, Rom. 1796, fol. — Cypriani, Su i dodeci Obelisci Egyziani che adornano la citta di Roma, P. 182 B. — (3) Ideen. — (4) B, 29

Β΄. Ἐν τῇ κάτω Αἰθιοπίᾳ, μάλιστα δὲ παρὰ τὴν Αἴγυπτον, μεταξὺ τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ καταῤῥάκτου, ὑπάρχουσι πολλὰ μνημεῖα λελαξευμένα εἰς τὰ στενὰ πλευρὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου, ἐκ τῆς ἀκμῆς τῶν Θηβῶν, κατὰ τὴν 18ην καὶ 19ην δυναστείαν. Πολλὰ δ' αὐτῶν φαίνονται καὶ μείναντα ἀτελῆ. Τὰ δ' ἐπισημότερα εἰσὶ δύω ναοὶ εἰς Ἰφαμβοὺλ, ἔχοντες ἀντὶ κιόνων κολοσσοὺς (ὀσιριακοὺς κίονας), καὶ ναὸς ἐν Τύλζιδι (Gyrscheh). ἀρχαῖος, μέγας, κατὰ μέρος ἐν τῷ βράχῳ ἐσκαμμένος (ΠΙΝ. ΚΔ, 10). Ἐν αὐτῷ Πυλὼν φέρει εἰς Πρόστυλον, ἔχον κατὰ τὰ δύο πλευρὰ τοὺς ἀντὶ κιόνων κολοσσοὺς, καὶ ὀπίσω αὐτῶν στοὰς ἢ παράδους κλειστάς. Ἀπὸ δὲ τοῦ Προπύλου εἴσοδος, μετὰ πυλώνων καὶ αὕτη, ἄγει δι' ἑπτὰ βαθμίδων ἀνιουσῶν εἰς δεύτερον πρόπυλον, ὑπόγειον τοῦτο καὶ στενώτερον, ἔχον ἑκατέρωθεν ἐπίσης κολοσσοὺς, ἀνὰ τρεῖς εἰς ἑκατέραν πλευρὰν, ἱσταμένους μεταξὺ παραστάδων, ἀποτελουσῶν μεταξύ των ἐσοχὰς, ἢ νύμφας, ὧν ἑκάστη περιέχει ἀνὰ τρία ἀγάλματα. Ἐντεῦθεν δὲ τρίτη εἴσοδος φέρει εἰς ὑπόγειον, ἔτι ἐλάσσονα πρόδομον, ἔχοντα ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἕνα, κατὰ βάθος δὲ τρεῖς ὑπογείους σηκοὺς, ὧν ὁ μεσαῖος καὶ μείζων τῶν ἄλλων περιέχει τεσσάρων θεοτήτων ἀγάλματα. (Ἡ κατὰ μῆκος διατομὴ, ΠΙΝ. ΚΔ, 11).

Γ΄. Ἐν τῇ Ἄνω Αἰγύπτῳ ἢ Θηβαΐδι, ἀπὸ Φιλῶν (24°) καὶ τοῦ πρώτου καταῤῥάκτου μεσημβρινῶς, μέχρις Ἑρμουπόλεως, Βήσσης ἢ Ἀντινόης (28°). εἰς Φιλὰς, τὴν μεσημβρινωτέραν πόλιν, ἐπὶ νήσου (νήσου Ἴσιδος καθ' Ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς) ἐκτὸς ἄλλων ἐλασσόνων οἰκοδομῶν, ὑπάρχει μέγας ναὸς Ἴσιδος (1), ἔχων δύω ἀλλεπάλληλα πρόπυλα μετὰ πυλώνων (2), μετ' αὐτὰ δὲ πρόναον ὑπόστυλον (3), ὃν ἐκδέχονται

---

(1) Uitt. Pa. 4. 73. — (2) U. P. 5. — (3) U. P. 6.

τρεῖς σκοτειναὶ αἴθουσαι, καὶ μετ᾽ αὐτὰς ἕπεται τὸ ἱερὸν, περιέχον τετράγωνον ὀπὴν, τὴν θέσιν τοῦ κλωβοῦ τοῦ ἱεροῦ Ἱέρακος, ὅστις ἐνταῦθα παρίστα τὴν Ἶσιν. Πᾶν δὲ τὸ ἔνδον τοῦ ναοῦ, οἱ τοῖχοι, οἱ κίονες καὶ αἱ ὀροφαὶ, καλύπτονται ὑπὸ ποικιλοχρόων ἀναγλύφων καὶ ἱερογλύφων, ἐν οἷς ἀναφέρεται Πτολεμαῖος Β', ὁ Εὐεργέτης· καὶ ἐντὸς τοῦ πρώτου προπύλου ὑπάρχει μικρὸν τυφώνιον ἀρίστης διατηρήσεως (1). Πολλὰ δὲ τοῦ ναοῦ μέρη εἰσὶν ᾠκοδομημένα ἐξ ἐρειπίων ἀρχαιοτέρου οἰκοδομήματος, περιεχόντων ἱερόγλυφα· καὶ ἐπὶ τῆς στέγης μιᾶς τῶν αἰθουσῶν αὐτοῦ, ἥτις, ὡς πάντοτε αἱ αἰγυπτιακαὶ στέγαι, εἶναι ἐπίπεδος, ᾠκοδομήθη ἐν νεωτέροις χρόνοις χωρίον ὁλόκληρον. Εἰς δὲ τὴν βορειότερον τῶν Φιλῶν κειμένην νῆσον καὶ πόλιν Ἐ λ ε φ α ν τ ί ν η ν, τὸ σημεῖον μέχρις οὗ προέβη ὁ Ἡρόδοτος (2), σώζονται δύω μικροὶ ναοὶ, ἐκ τῆς 18ης δυναστείας, διότι ἐν τοῖς ἱερογλύφοις αὐτῶν ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα Ἀμενόφιος. Ἔχουσι δὲ πλαγίως μὲν ἀνὰ 7 τετραγωνικοὺς ὀρθοστάτας, ἐμπρὸς δὲ καὶ ὀπίσω ἀνὰ δύο στρογγύλους κίονας μεταξὺ δύω ὀρθοστατῶν. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐφημίζετο μέγας ναὸς τοῦ Κνούφιος ἐν Ἐλεφαντίνῃ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι οὗτος κατεστράφη, καὶ οἱ δύο σωζόμενοι ὅτι ἀνῆκον αὐτῷ ὡς Τυφώνια· Ἐνταῦθα ὑπάρχουσι καὶ λείψανα ἀρχαίου Νειλομέτρου, οἰκοδομήματος σπουδαιοτάτου διὰ τὴν Αἴγυπτον, εἰς ἣν ὁ ποταμὸς φέρει εὐημερίαν μὲν καὶ πλοῦτον ὅταν ὑψοῦται ἀπὸ 18 μέχρι 22 πηχῶν, λιμὸν δὲ καὶ καταστροφὴν, ὅταν ὑπερβαίνῃ κατὰ δύο ἢ τρεῖς πήχεις τὸ μέτρον τοῦτο. Μικρὸς ναὸς, ἴσως ἐπίσης Τυφώνιον ἑτέρου μείζονος μὴ ὑπάρχοντος, σώζεται, ἀλλὰ κακῶς διατηρούμενος, καὶ ἐν τῇ ἀπέναντι τῆς νήσου Φιλῶν κειμένῃ πόλει Συήνῃ

(1) U. P. — (2) Ἡρ. Β, 29.

('Ασουάν), παρ' ᾗ ἦσαν τοῦ πυῤῥοποικίλου λίθου τὰ περίφημα λατομεῖα.

Πρὸς βοῤῥᾶν δὲ τῆς Συήνης, ἐν Ὁ μ β ω (²), (οὕτω καὶ νῦν καλουμένῳ), σώζονται ἔτι δύω ναοί, ὧν ὁ μείζων ἔχει διπλοῦν, κατὰ μῆκος διῃρημένον πρόναον, μετ' ὀγκωδεστάτων καὶ ὡραίων κιόνων, 15 μὲν ἐν τῇ μιᾷ, 10 δὲ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν διαιρέσεων, καὶ μετὰ τὸν πρόναον τρεῖς αἰθούσας (³). Ὁ δ' ἐλάσσων ναὸς, ἧττον καλῶς διατετηρημένος, ἔχει τὰ κιονόκρανα παριστῶντα τὰ τέσσαρα πρόσωπα, καὶ εἶναι, ὡς καὶ ὁ μέγας, κεκαλυμμένος ὑπὸ γλυφῶν πολυχρόων. Εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν συνετέλεσε καὶ ὁ Μοῖρις.

Ἔτι δὲ βορειότερον, εἰς Ἐ δ φ οὐ (τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνόπολιν), ὑπάρχει μεγαλοπρεπέστατος ναὸς, σχεδὸν σῶος, εἰ καὶ κατακεχωσμένος, ἔχων ἀνεπάφους τοὺς πυλῶνας (ΠΙΝ. ΚΔ, 1) ἐν οἷς διακρίνονται τέσσαρες δόμοι οἰκημάτων, καὶ κλίμακες εὐρεῖαι, εἰς ἕνδεκα συστήματα, ἐξ ὀκτὼ καὶ πέντε βαθμίδων, ἐφ' ἑαυτῶν στρεφόμενα, διῃρημένα. Μεταξὺ δὲ τῶν πυλώνων πύλη μεγίστη, 11' πλάτος, καὶ 50' ὕψος ἔχουσα, φέρει πρὸς τὸ πρόπυλον ἢ τὴν περίστυλον αὐλὴν, ἀνιοῦσαν διὰ 12 βαθμίδων, ὧν ἑκάστη ἔχει 12' βάθος (ΠΙΝ. ΚΔ, 2). Αὕτη δὲ περιλαμβάνεται ὑπὸ στοῶν ὑποστύλων, ὧν ἡ μὲν πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς πύλης ἔχει 10 κίονας, αἱ δὲ πλάγιαι, ἀνὰ 12, ἤτοι ἀνὰ ἕνα κίονα ἐφ' ἑκάστης βαθμίδος. Μετὰ δὲ τὴν αὐλὴν ἕπεται πρόναος, ἔχων 18 κίονας (ΠΙΝ. ΚΕ, 1), 6 ποδῶν διαμέτρου κατὰ τὴν βάσιν, καὶ μετ' αὐτὸν δεύτερος πρόναος, οὗ οἱ κίονες ἔχουσι 4 1/2' διάμετρον μόνον. Ὁ δὲ δεύτερος πρόδομος φέρει εἰς πρώτην, καὶ αὕτη εἰς ἄλλην δευτέραν αἴθουσαν, μεθ' ἣν ἕπεται ὁ σηκὸς, μέρος σκοτεινὸν καὶ μικρὸν, ἔχον μόνον 38' μῆκος καὶ 15' πλάτος, περιλαμ-

---

(²) Στρ. ΙΖ. Αἰλ. π. Ζ. Γ. βιβλ. Γ' 1', 21. — (³) U. P. 40.

δανόμενον δὲ πέριξ, καὶ ὡς μανούμενον ἀπὸ τῆς τῶν βεβήλων προσεγγίσεως διὰ παρόδων αἵτινες οὐδόλως μετ' αὐτοῦ κοινωνοῦσι, καὶ ὧν τινες εἰσὶν ἐπαλλήλως διπλαῖ. Ἐπὶ τῆς στέγης δὲ τοῦ ναοῦ ὑπάρχει χωρίον κατοικούμενον σήμερον, καὶ οὐ μακρὰν αὐτοῦ σώζεται μικρὸν Τυφώνιον ὡραῖον καὶ ἄριστα διατηρούμενον, ἔχον ἀνὰ 6 κίονας εἰς ἑκάστην πλευράν, καὶ ἀνὰ 2 ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσω ἐπὶ θωρακίου, ἐσωτερικῶς δὲ διαιρούμενον εἰς 2 αἰθούσας. Καλύπτεται δ' ὁλόκληρον καὶ αὐτὸ ὑπὸ παμποικίλων γλυφῶν (1), ὡς καὶ ὁ μέγας ναὸς, ὅστις κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς, ἀνηγέρθη ὑπὸ Μοίριδος ἢ Θουτμόσιος, πέμπτου βασιλέως τῆς 18ης δυναστείας.

Ἐν Τεντύρᾳ (Denderah) ναὸς τῆς Ἀθὼρ ἔχει πρόναον μετὰ εἰκοσιτεσσάρων κιόνων, ὧν τὰ κιονόκρανα παριστῶσιν εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς των τὸ πρόσωπον τῆς θεᾶς· καὶ μετὰ δευτέραν ὑπόστυλον αἴθουσαν, τὸ ἱερὸν ὀπίσω σκοτεινῶν παρόδων, καὶ ἐπὶ τῆς στέγης ἄλλον ναΐσκον τῆς αὐτῆς θεᾶς· εἰς ὀλίγην δ' ἀπόστασιν Τυφώνιον, οὗ τὰ κιονόκρανα παριστῶσι τὴν δυσειδῆ μορφὴν τοῦ Φθᾶ. Πάντες δ' οἱ τοῖχοι εἰσὶν ὑπὸ ἀναγλύφων καὶ ἱερογλύφων κεκαλυμμένοι, ἐν οἷς ἀναγινώσκονται τὰ ὀνόματα τῆς Κλεοπάτρας, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Καισαρίωνος, προσέτι δὲ καὶ τὰ τοῦ Καλιγούλα, τοῦ Κλαυδίου καὶ τοῦ Νέρωνος, ἀποδεικνύοντα πόσον ἀκάμπτως ἀμετάβολος ἔμενεν ἡ Αἰγυπτιακὴ τέχνη καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς Ἐσνὲ (Λατόπολιν), ἔτι μᾶλλον πρὸς βορρᾶν, μέγας ὑπάρχει καὶ ἰσχυρὸς ναὸς, τὴν αὐτὴν διάθεσιν ἔχων, ἐπὶ δὲ τῆς ὀροφῆς τοῦ προνάου του μεταξὺ ἄλλων γλυφῶν περίεργον παράστασιν Ζῳδιακοῦ (2). Κατὰ σωζομένας δ' ἐπιγραφὰς ᾠκοδόμησεν αὐτὸν ὁ Θούτμωσις τῆς ιη' δυναστείας (1783).

(1) U. P. 30. 41. 49. — (2) U. P. 42.

Καὶ εἰς Ἑρμονθιν (Ἑρμὲν ὑπεράνω τῆς Λατοπόλεως), σώζεται ἀξιόλογος ναὸς, εἰς τρεῖς αἰθούσας διῃρημένος, ἔχων ὅμως ὀλίγους κίονας τοῦ προνάου σωζομένους, καὶ ὅλος κατάγλυφος. (¹).

Αἱ δὲ πλησίον τῆς πόλεως ταύτης, καὶ περὶ τὴν 26ᵒ κείμεναι Θῆβαι, ἡ *μεγάλη Διὸς Πόλις*, ἃς ὁ Ὅμηρος *Ἑκατομπύλους* καλεῖ, εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἀφιχθεῖσαι ἀπὸ τῆς ιη. δυναστείας (1800 π. Χ.), μετὰ τὴν ἀποδίωξιν τῶν Ἀράβων, καὶ ὅταν ὁ Σέσωστρις περιέφερεν εἰς τὴν Ἀσίαν νικηφόρα τὰ Αἰγυπτιακὰ ὅπλα, περιεῖχον τὰ μεγαλοπρεπέστατα καὶ μᾶλλον γιγαντιαῖα μνημεῖα, ὧν τὰ ἐρείπια θαυμαστικῶς ἀναφέρει ὁ Στράβων (²). «*Καὶ νῦν δείκνυται ἴχνη τοῦ μεγέθους αὐτῆς ἐπὶ ὀγδοήκοντα σταδίους τὸ μῆκος. Ἔστι δὲ ἱερὰ πλείω, καὶ τούτων δὲ πολλὰ ἠκρωτηρίασε Καμβύσης* (523 π. Χ.). Πολλὰ τῆς πόλεως ταύτης ἐπεσκευάσθησαν ἐπὶ Φιλίππου Ἀριδαίου. Ὁ τυραννικὸς ὅμως Πτολεμαῖος, ὁ ἐπιλεγόμενος Σωτὴρ Β΄. (239), κυριεύσας τὰς Θήβας, ἀπειθούσας εἰς αὐτὸν, τὰς κατέστρεψε. Καὶ μέχρι τοῦδε δὲ τὰ ἐρείπια αὐτῶν, καταπληκτικὰ διά τε τὸ μέγεθος καὶ διὰ τὸ κάλλος, ἐκτείνονται εἰς ὅλων δέκα ὡρῶν περιφέρειαν. Ἐντὸς τῆς ἐκτάσεως ταύτης, καὶ ἐπὶ τῆς Λιβυκῆς ἢ δυτικῆς ὄχθης τοῦ Νείλου, εἰς θέσιν *Μεδινέτ-Ἀβοὺ*, σώζεται μεταξὺ ἄλλων μέγιστον οἰκοδόμημα, τὸν διπλοῦν χαρακτῆρα ναοῦ ἔχον καὶ ἀνακτόρων, καὶ συγκείμενον ἐξ ὀκτὼ ἀλληλοδιαδόχων αἰθουσῶν, περιλαμβανομένων ἐν ὡραίαις στοαῖς Ὀσιριακῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κιόνων, τὸ ὅλον θαυμασίως δι' αναγλύφων κατάκοσμον, καὶ πλαίσια βασιλικῶν ὀνομάτων περιέχον, ἀπὸ τοῦ ἀρχαιοτάτου, Θουθμώσιος τοῦ Γ΄. μέχρι Πτολεμαίου τοῦ Λαθύρου, καὶ αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων Τίτου, Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντω-

(¹) U. P. 18. — (²) ΙΖ, 462.

νίνου. Παράκειται δὲ καὶ ἕτερον οἰκοδόμημα ἐκ τριῶν συγκείμενον πύργων διωρόφων, ὅπερ σπάνιον ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις, ἀποτελούντων τὸν γυναικωνῖτιν τοῦ βασιλέως, ὡς φαίνεται δηλούμενον ἐκ τῶν κοσμούντων αὐτοὺς ἀναγλύφων, ἐνῷ τὰ κεχαραγμένα ἐπὶ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ μερῶν, καὶ μάλιστα τὰ πολυπληθέστατα ὑφ' ὧν κοσμοῦνται οἱ τοῖχοι τοῦ πρώτου κυρίως μνημείου, ἀποδεικνύουσιν ἐναργῶς, ὅτι ἦν τοῦτο τὸ Ῥαμέσειον, ἀνάκτορον τοῦ Ῥάμσου Γ'. Βασιλέως τῆς ιθης δυναστείας, ὅν τινες ἐκλαμβάνουσιν ὡς τὸν αὐτὸν τῷ Αἰγύπτῳ, ἀδελφῷ τοῦ Δαναοῦ, καὶ οὗ ὁ τάφος γινώσκεται ἐν τῇ κοιλάδι τῶν βασιλικῶν τάφων, ἔχων ἐπὶ τῶν τοίχων ἀνάγλυφα παριστῶντα τὴν αὐλὴν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἀκολουθίαν τοῦ βασιλέως. Ὑπεράνω δὲ καὶ βορειότερον τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, κατὰ τὴν αὐτὴν ὄχθην, μέγιστα ὑπάρχουσιν ἐρείπια μεγαλοπρεπεστάτης οἰκοδομῆς, εἰς ἣν ἔφερε δρόμος καθημένων κολοσσῶν. Τρύτων εἷς εἶναι ὁ εἰς τὸν Μέμνονα ἀποδιδόμενος, καὶ περὶ οὗ διηγοῦντο ὅτι ἔψαλλε θαυμασίως. Ἐκλαμβάνεται δὲ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο (1) ὡς τὸ ὑπὸ Διοδώρου, καθ' Ἑκαταῖον τὸν Ἀβδηνὸν περιγραφόμενον (2) Ὀσυμανδύιον, κατοικία καὶ τάφος τοῦ βασιλέως Ὀσυμανδύου, ἐπὶ δέκα στάδια ἀπὸ τῶν βασιλικῶν τάφων ἀπέχον, καὶ κατὰ τὴν περιγραφὴν πυλῶνα ἔχον, περίστυλον μετὰ ζωδίων μονολίθων πηχῶν ἑκκαίδεκα, δεύτερον πυλῶνα μετὰ δευτέρου περιστύλου, ἐν ᾧ μέγιστος κολοσσὸς τοῦ Μέμνονος μετὰ δύο ἄλλων ἐλασσόνων ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου τετμημένων καὶ ἕτερος μονόλιθος κολοσσὸς τῆς μητρὸς τοῦ Ὀσυμανδύου· μετὰ δὲ τὸ περίστυλον τοῦτο ἕτερον ἄλλο μετὰ πυλῶνος κατάγλυφον, ἔχον μέγιστον βωμὸν ἐν

(1) Ἰδ. **Jollois et Devilliers**, ἐν **Descr. de l'Ég. Antiquités. T. I, Ch. IX, sect. III. — (2) A, 47—49.**

τῷ μέσῳ, καὶ δύω κολοσσοὺς μονολίθους 27 πηχῶν πρὸς τὸ βάθος· μετ' αὐτὸ δὲ οἶκον (πρόναον) ὑπόστυλον, καὶ μετὰ τοῦτον παντοῖα οἰκήματα, ἐν οἷς καὶ ἡ ἱερὰ βιβλιοθήκη, ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «ψυχῆς ἰατρεῖον,» καὶ ὁ οἶκος Διὸς καὶ Ἥρας, ἐν ᾧ ὑπετίθετο τεθαμμένον τὸ σῶμα τοῦ βασιλέως, πέριξ ἔχων οἰκίσκους πάντων τῶν ἱερῶν ζώων, καὶ ἄνωθεν χρυσοῦν κύκλον πηχυαῖον τὸ πάχος, καὶ 365 πηχῶν τὴν περίμετρον, μετ' ἐπιγεγραμμένων τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ σημείων ἀστρονομικῶν καὶ ἀστρολογικῶν. Τὸν κύκλον τοῦτον ἥρπασεν ὁ Καμβύσης. Καὶ ὁ μὲν Ὀσυμανδύας οὗτος, εἰς ὃν τὸ ἀπέραντον τοῦτο ἀνάκτορον ἀποδίδοται, εἶναι, Ῥάμεσις ὁ Β'. ὁ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλούμενος Σέσωστρις· διότι Ὀσυμανδύας ἦν, φαίνεται, ὄνομα γενικὸν ἢ προσηγορικόν. Σώζονται δὲ ἤδη, εἰ καὶ ἐν ἐρειπίοις, οἱ δύο ὀγκωδέστατοι πυλῶνες, πυραμιδοειδῶς πρὸς τὰ ἄνω μειούμενοι, καὶ περικλείουσι τὴν εὐθύγραμμον πύλην, ἄγουσαν εἰς τετράγωνον περίστυλον προαύλιον, μεθ' ὃ ἕπεται δεύτερον, ὅμοιον τῷ πρώτῳ, καὶ μεταξὺ τῶν δύο ἵσταται, ἰσχυρῶς βεβλαμμένος, ὁ γιγάντιαῖος, ἑξηκοντάπους, ὅταν ἦτον ὁλόκληρος, καὶ ἐκ πυροποικίλου λελαξευμένος κολοσσὸς τοῦ Ῥαμέσιος. Ἐπ' αὐτοῦ, κατὰ διόδρομον, ἀνεγινώσκετο ἡ ἐπιγραφή· « *Βασιλεὺς Βασιλέων Ὀσυμάνδυας εἰμί. Εἰ δέ τις εἰδέναι βούλεται πηλίκος εἰμὶ καὶ ποῦ κεῖμαι, νικάτω τι τῶν ἐμῶν ἔργων.*» Ἔχει δ' ἡ δευτέρα αὕτη αὐλὴ παραστάδας ἃς κοσμοῦσιν Ὀσιριακοὶ ἀνδριάντες, ἐσταυρωμένας ἔχοντες τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους. Οἱ δὲ τοῖχοι αὐτῆς εἰσὶ κεκαλυμμένοι ὑπ' ἀναγλύφων, παριστώντων τὸν βασιλέα προσβάλλοντα πόλιν περίρρυτον. Ἐντεῦθεν τρεῖς εἴσοδοι ἄγουσιν εἰς αἴθουσαν πλήρη ὅλου δάσους 60 κιόνων, (6 κατὰ βάθος, καὶ 10 κατὰ πλάτος) ὧν τὰ κιονόκρανα μιμοῦνται κάλυκας ἠνεῳγμένους, καὶ ὧν ἡ μέση διπλῆ σειρά, τῶν ἄλλων ὑψηλοτέρα, ἔτεμνε τὴν στέγην, καὶ

παρεῖχε φῶς εἰς τὴν αἴθουσαν διὰ πλαγίων θυρίδων. Καὶ ταύτης δὲ τῆς αἰθούσης τὴν εἴσοδον ἐκόσμουν καὶ ἐφρούρουν κολοσσιαῖοι ἀνδριάντες, ὧν ἑνὸς ἡ κεφαλὴ ὑπάρχει καὶ διατηρεῖται εἰς τὸ Βρεταννικὸν μουσεῖον. Μετὰ τὴν πρώτην δὲ ταύτην ἕπεται δευτέρα μικρὰ κατάστυλος αἴθουσα, ἥτις ἦτον πιθανῶς ἡ περίφημος βιβλιοθήκη, ἢ ὁ πρόδομος αὐτῆς, διότι τὴν μὲν ὀροφὴν της κοσμοῦσιν ἀστρονομικὰ ἀνάγλυφα, εἰς δὲ τὰς παραστάδας τῆς θύρας ἥτις ἦγεν εἰς ἑτέραν ἤδη ἐλλείπουσαν διαίρεσιν, εἰσὶν ἐπικεχαραγμέναι αἱ μορφαὶ μετὰ τῶν ἱερογλυφικῶν ὀνομάτων, τῆς Σάφ, τῆς Αἰγυπτιακῆς Μούσης, καὶ τοῦ Θώτ, θεοῦ τῆς ἱερατικῆς σοφίας, τὸ ὄνομα τοῦ Ῥαμέσσεως εἰς φύλλον καὶ εἰς καρπὸν ἱεροῦ δένδρου χαραττόντων.

Τοῦ ναοῦ δὲ τούτου μεσημβρινῶς ὑψοῦτο ἕτερος κολοσσιαῖος, τὴν σήμερον ὅλος ἐν ἐρειπίοις κείμενος, ναὸς Ἀμενώφιος τοῦ Γ΄. ὀγδόου βασιλέως τῆς ιη΄. δυναστείας, περὶ τὰ 1690 π. Χ. ἄρξαντος, κατὰ τὴν καινότατα παραδεδεγμένην χρονολογίαν, αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις Μέμνων ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡνοῦντο δ᾽ οἱ δύο ναοὶ διὰ δρόμου, ἑκατέρωθεν κοσμουμένου δι᾽ ὀρθίων κολοσσῶν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, ἐξ ὧν δύο διατηροῦνται ἐρριμμέναι εἰς τῆς ἐρήμου τὴν ἄμμον.

Εἰς δὲ τὸ τμῆμα τῆς πόλεως τὸ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἢ Ἀραβικῆς ὄχθης τοῦ Νείλου, εἰς θέσιν Λουξόρ, ὑπάρχει ναὸς τοῦ αὐτοῦ Ἀμενώφιος τοῦ Γ΄, τὸ μικρὸν μεμονωμένον ἱερὸν μεταξὺ ἄλλων ὑποστύλων δωματίων καὶ αἰθουσῶν, ὧν προηγεῖται ὑπόστυλος πρόναος, πρόπυλον περίστυλον καὶ δεύτερον πρόπυλον, προστεθὲν ὑπὸ Ῥαμσοῦ τοῦ Β΄. οὐχὶ ἐντελῶς κατὰ τὴν αὐτὴν τῶν ἄλλων αὐλῶν διεύθυνσιν, καὶ κοσμούμενον πρὸ τοῦ πυλῶνος διὰ δύο ὡραίων ὀβελίσκων, ὧν εἷς ὁ ἀπαχθεὶς εἰς Παρισίους. Ἀλλὰ τὰ πάντων ἐξαισιώτατα καὶ καταπληκτικώτατα μνημεῖα τῶν Θηβῶν καὶ πάσης τῆς Αἰ-

γύπτου, καὶ διὰ τὰ μέγεθος, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν διατήρησιν αὐτῶν, ἴσως ἄνευ ὑπερβολῆς καὶ πάσης τῆς οἰκουμένης, εἰσὶ τὰ ἐν τῇ μεσημβρινῶς τοῦ Λουξὸρ κειμένῃ θέσει Κ α ρ ν ὰ κ ἐκτεινόμενα, αὐτὰ μόνα, εἰς περιοχὴν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας περίπου. Ἀπὸ τοῦ μεγάλου πυλῶνος τοῦ ἐν Λουξὸρ ναοῦ, δρόμος λιθόστρωτος δέκα σταδίων, κοσμούμενος δι' ἑξακοσίων ὡς ἔγγιστα κολοσσιαίων κριοκεφάλων καὶ λεοντοσώμων σφιγγῶν, τῶν ἱερογλυφικῶν συμβόλων τοῦ πνεύματος τοῦ Κόσμου *Ἀμαὺν*, ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς, κατὰ μέρος δὲ κατακεχωσμένος, φέρει ἐκ Καρνὰκ εὐθὺ πρὸς μεγίστην πύλην, ἑξήκοντα ποδῶν ὕψος ἔχουσαν, καὶ δι' αὐτῆς εἰς περίβολον, περιέχοντα τρεῖς ἀναλόγως μικρούς, ἀλλὰ πλήρεις ναοὺς μετὰ πυλώνων, προπύλων καὶ προνάων. Ὄπισθεν δὲ τοῦ πρώτου τούτου περιβόλου ἐκτείνεται ὁ γίγας τῶν ναῶν, ὁ τοῦ *Ἀμαὺν*, τοῦ ἀρχικοῦ πνεύματος, ὅστις ὡς *Ἀμοὺν-ρὲ*, ἐνσωματοῦται εἰς τὸν ἥλιον. Οὗτος ἔχει μῆκος 1200' καὶ αὐτοῦ προηγεῖται δρόμος σφιγγῶν, οὗ βραχίων διακλαδούμενος, χωρεῖ πρὸς τὸ ὄρος τῶν τάφων καὶ τὸν ἐκεῖ κείμενον ναὸν Θουτμόσεως Γ', τοῦ καθ' Ἕλληνας Μοίριδος. Οὐχὶ δὲ τῆς κυρίας εἰσόδου, ἀλλὰ τῆς μεσημβρινῆς μικρᾶς αὐτοῦ πλευρᾶς προηγοῦνται τέσσαρες ἀλληλοδιάδοχαι αὐλαὶ καὶ πυλῶνες, καὶ ἀπὸ τούτων πάλιν ἕτερος σφιγγῶν δρόμος παραλλήλως θέων, ἑνοῦται μετὰ ταῦτα μετὰ τοῦ ἐκ Λουξὸρ προερχομένου, ἀφ' οὗ διελθῇ ἔμπροσθεν ἑτέρου ναοῦ τοῦ θεοῦ τῆς Σελήνης Χονσοῦ. Αὐτὸς δ' ὁ ναὸς μετὰ τὸν μέγιστον πυλῶνά του, οὗ οἱ πύργοι ἔχουσιν ἔτι καὶ νῦν 124', ἡ δὲ πύλη 60' ὕψος, ἔχει πρόπυλον ὑπόστυλον, ἀριστερῶς μὲν 18 κίονας ἔχον, δεξιῶς δὲ μόνον 11, καὶ ναΐσκον καθέτως προέχοντα ἐκ τοῦ περιβόλου, ἐν δὲ τῷ μέσῳ στοὰν ἐκ 12 μεγάλων κιόνων εἰς δύο σειράς, φερόντων πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ προνάου, ἥτις ἀποτελεῖ μικρὸν κατάγλυφον δωμάτιον, καὶ ἧς ἐμ-

πρὸς ἵσταντο δύο κολοσσοὶ τοῦ Ῥαμέσιος ἢ Σεσώστριδος, τοῦ τὸν ναὸν οἰκοδομήσαντος βασιλέως. Ὁ δὲ πρόναος περιλαμβάνει ὅλον δάσος 134 κιόνων, ὧν οἱ μὲν 12 μέσοι, οἱ ἰσχυρώτατοι καὶ μέγιστοι κίονες ὧν ὑπάρχει παράδειγμα, μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων, φέρουσιν ὑψηλὴν ὀροφὴν, οἱ δ' ἑκατέρωθεν, εἰς ἑκάστην πλευρὰν ἐννέα σειρὰς ἐξ ἑπτὰ κιόνων ἀποτελοῦντες, ἐλάσσονες ὄντες τὰς διαστάσεις, (36x ὕψος καὶ 22' περιφέρειαν ἔχοντες), φέρουσι ταπεινοτέρας τὰς ὀροφὰς, καὶ μεταξὺ τῶν δύο ὀροφῶν ὑπάρχουσι φωταγωγοὶ κάθετοι, τὸ ἔνδον τοῦ προνάου φωτίζοντες. Πᾶς δ' ὁ πρόναος οὗτος, ὀροφὴ, τοῖχοι καὶ κίονες, εἶναι θαυμασίως κατάγλυφος καὶ κατάγραφος. Μετὰ δὲ τὸν πρόναον ἕπεται ὁ κυρίως ναὸς, ἀρχαιότερος ἐκείνου, ὡς φαίνεται, ἔχων ὀγκωδέστατον τὸν τοῖχον τοῦ μετώπου, καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου μικρὸν δωμάτιον, ὡς καὶ ὁ πρόναος, μετ' αὐτὸν δὲ δύο ὀβελίσκους, ὧν ὁ εἷς μόνος σώζεται, καὶ δύο ἄλλους εἰς δευτέραν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν, κοσμουμένην δι' ὀρθοστατῶν ἑκατέρωθεν, καὶ μεθ' ἣν ἕπεται τὸ κυρίως ἱερὸν, μικρὸν, στενόχωρον, ἐκ πυρροποικίλου λίθου λελαξευμένον, καὶ ἑκατέρωθεν ἔχον σειρὰς ἐλασσόνων δωματίων κατὰ παντοίας θέσεις.

Ὄπισθεν δὲ τοῦ ναοῦ τούτου, κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, μετὰ δύο ὀβελίσκους ὧν αἱ βάσεις μόνον σώζονται, καὶ ὧν ὁ εἷς εἶναι ἴσως ὁ ἐν τῇ Λατερανῇ πλατείᾳ ἐν Ῥώμῃ ἱστάμενος Θοτμούσιος τοῦ Γ'. (τοῦ Μοίριδος), ἕπεται τοῦ βασιλέως τούτου τῆς ιη. δυναστείας (1780 π. Χ.) τὸ ἀνάκτορον, ἔχον πρόδομον ὑπόστυλον, κοσμούμενον καθ' ἑκατέραν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ὑπὸ εἰκοσιτεσσάρων πυκνῶν κιόνων εἰς τέσσαρας σειράς. Ἰδιότροπον δὲ τὴν διασκευὴν κατὰ τοῦτο, ὅτι αἱ μὲν ἄκραι σειραὶ εἰσὶν ὀρθοστάται, αἱ δὲ μέσαι κίονες στρογγύλοι, ἐρυθροὶ, καὶ μετὰ κιονοκράνων μιμουμένων ἀνοικτοὺς κάλυκας, ἀλλὰ, παραδόξως, ἀνεστραμμένων. Ὄπισθεν

δ' αὐτοῦ ὑπῆρχον ἄλλα ὑπόστυλα δωμάτια, ὧν τὸ σχῆμα καὶ ἡ διάθεσις δὲν διακρίνονται σήμερον, καὶ ὧν τὸ ἓν περιεῖχε τὰς ἐπὶ χρίσματος πολυτίμους εἰκόνας τοῦ Θουτμώσιος, αἵτινες σήμερον κοσμοῦσι τὸ Μουσεῖον τῶν Παρισίων· εἰς τὸ βάθος δὲ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος ὑπῆρχε τὸ μικρὸν καὶ ἀφώτιστον ἱερὸν τῶν ἀνακτόρων.

Δ. Ἐν δὲ τῇ Μέσῃ Αἰγύπτῳ ὑπῆρχον πάμπολλα μνημεῖα τὸ πάλαι, διότι αἱ πρῶται δυναστεῖαι μέχρι τῆς ἐννάτης ἦσαν αἱ πλεῖσται ἐκ Μέμφιδος, τῆς πρωτευούσης τοῦ τμήματος τούτου. Ἀλλὰ τὰ μνημεῖα ταῦτα κατεστράφησαν διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπιδρομῶν καὶ μεταναστεύσεων, καὶ διὰ τῆς συστάσεως νέων ἐπικρατειῶν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα. Ἐντεῦθα, δυτικομεσημβρινῶς τῆς Μέμφιδος (τοῦ νῦν Καΐρου), ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ὁ Λαβύρινθος, οἰκοδομηθεὶς μὲν ὑπ' Ἀμενεμφοῦ τοῦ Γ'. δευτέρου βασιλέως τῆς ιβ'. δυναστείας (3660 π. Χ.), ἢ ὑπὸ Λαβάρους, τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ· κατὰ δε Πλίνιον 4600 ἔτη πρὸ αὐτοῦ, ἤτοι 4500 π. Χ., ὅπερ ὅμως ἀναβιβάζει τὸν Λαβύρινθον εἰς τὴν ε. δυναστείαν· ἐπισκευασθεὶς δ' ὑπὸ Ψαμμητίχου ἐν τῇ ἑβδόμῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι. Καθ' Ἡρόδοτον ([1]) ἦν τοῦτο ἓν τῶν ἐξαισιωτάτων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος, πολὺ ὑπερέχον κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν πολυτέλειαν πάντων τῶν Ἑλληνικῶν· περιεῖχε δὲ δώδεκα αὐλὰς ὑποστύλους, καταστέγους καὶ συνεχεῖς μετὰ παρόδων καὶ περιστυλίων, ἐντὸς ἑνὸς περιβόλου, καὶ τρισχίλια δωμάτια εἰς δύο δόμους, ὅλα κατάγλυφα, ὧν τὰ κατώτερα περιεῖχον τάφους βασιλέων καὶ ἱερῶν κροκοδείλων. Κατὰ δὲ τὴν μίαν τῶν γωνιῶν του εἶχε πυραμίδα τεσσαράκοντα ὀργυιῶν, κατάγλυφον καὶ αὐτήν, καὶ κοινωνοῦσαν μετὰ τοῦ Λαβυρίνθου δι' ὑπογείου σύριγγος. Κατὰ δὲ Στράβωνα συνέκειτο ἐκ δώδεκα βασιλείων, ὧν αἱ μονόλιθοι στέγαι ἦσαν

---

(1) Ἡρόδ. Β, 99, 101, 108, 121, 136, 153.

θαυμασμοῦ ἄξιαι, ἰσαρίθμων πρὸς τοὺς νομοὺς τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ἔπεμπον ἐνταῦθα τοὺς ἀντιπροσώπους των εἰς πανηγύρεις θρησκευτικὰς καὶ πολιτικάς. Τούτου λείψανα ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν ἐσχάτως ὑπὸ Λεψίου, καὶ ἐξ αὐτῶν φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Λαβύρινθος καὶ ἡ πυραμὶς ἦσαν ἐκ πλίνθου ὠμῆς, κεκαλυμμένης ὑπὸ λιθίνων πλακῶν. Αὐτόθι ἦν καὶ τὸ θαυμάσιον μεγαλούργημα τῆς ἀρχαιότητος, ἡ λίμνη τοῦ Μοίριδος.

Εἰς δὲ Μέμφιν τὴν πρωτεύουσαν τῆς μέσης Αἰγύπτου, ὑπῆρχε, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (¹) καὶ τὸν Στράβωνα, μεταξὺ τῶν ἄλλων μεγαλοπρεπέστατος καὶ κατάγλυφος ναὸς τοῦ Φθᾶ ἢ Ἡφαίστου, κατὰ τὸ Αἰγυπτιακὸν σχέδιον αὐλὴν ἔχων τοῦ Ἄπιδος, περιλαμβανομένην ὑπὸ κιόνων Οσιριακῶν δωδεκαπήχεων, καὶ διάφορα ἀλληλοδιαδόχως πρόπυλα, ἃ ἐπὶ διαφόρων ἐποχῶν ἀπὸ τοῦ Μηνὸς ἀρχόμενοι, βασιλεῖς διαφόρων δυναστειῶν ἀνήγειρον, καὶ βασίλεια ἐντὸς περιβόλου ἐκ τοίχου λευκοῦ· τούτων ὅμως οὐδὲν σώζεται σήμερον πλὴν τῶν ἐν ἔτει 1850 ἀνακαλυφθέντων λειψάνων τῶν τοῦ Ἄπιος τάφων, ἅτινα κακῶς ὠνομάσθησαν Σεραπεῖον, ἕνεκα τῆς συγχύσεως τοῦ Σεράπιδος (Ὄσιρις Ἆπις) καὶ τοῦ Ἄπιδος. Σύγκεινται δὲ ταῦτα ἐκ στοᾶς σφιγγῶν, καὶ ὑπογείων θηκῶν μετὰ μεγίστων ενεπιγράφων λαρνάκων, ὧν τινες εἰσὶν ἐκ τῶν χρόνων Ῥαμέσσου τοῦ Β' ἢ τῆς ιδ'. π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Διατηροῦνται δὲ λείψανα καὶ ἐν Ἑρμουπόλει, Κυνοσπόλει, Ἀφροδιτοπόλει, πολὺ ὅμως ἐλάσσονα καὶ κατώτερα τῶν ἐν τῇ Ἄνω Αἰγύπτῳ.

F. Ἐν δὲ τῇ Κάτω Αἰγύπτῳ ἀπὸ Μέμφιδος μέχρι τῆς θαλάσσης, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὀλίγιστα ὑπάρχουσι καθαρῶς Αἰγυπτιακὰ λείψατα, εἰς Τάνυν

(¹) ΙΖ, 448.

(Σέν), παρὰ τὴν θάλασσαν, πλησίον τῆς Θαμυάτης, δράμοις κιόνων ἐκ πυῤῥοποικίλου, καὶ εἰς τὴν παρακειμένην Σάζιν (Sa el Hagger) πολλὰ ἐρείπια (1).

ΣΤ'. Εἰς δὲ τὰς Ὀάσεις ἢ Αὐάσεις, εἰς τὴν μεγάλην (Σιβά), δυτικῶς τῶν Θηβῶν εἰς τὴν ἔρημον, σώζονται ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄμμωνος, καὶ βασιλείων καὶ τάφων (2). Εἰς δὲ τὴν βορειοτέραν, ἐν τῇ μέσῃ Αἰγύπτῳ, (Ἐλ Βὰ ἢ Ἐλ Κασσὰρ), ἐκτεταμένα ἐρείπια, καὶ ἄλλα ὅμοια Αἰγυπτιακῶν ναῶν καὶ μεταγενεστέρων οἰκοδομημάτων εἰς ἄλλας νοτιωτέρας Ὀάσεις (Ἐλ Χάργὲ καὶ Ἐλ Δακὲλ (3).

Τάφοι.

Τάφων δὲ δύο εἴδη ὑπῆρχον καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς καὶ πανταχοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐποχῇ, οἱ ἐν ὀρθοῖς τοῖς βράχοις λελαξευμένοι, καὶ οἱ ἐπὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας ᾠκοδομημένοι. Τοῦ πρώτου εἴδους βασιλικοὺς τάφους ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (4), ἀποκαλῶν αὐτοὺς « θηκαῖα μνήματα· » καὶ ὁ Στράβων (5) λέγει περὶ αὐτῶν· « Ὑπὲρ δὲ τοῦ Μεμνονείου θῆκαι βασιλέων ἐν σπηλαίοις λατομηταὶ περὶ τετταράκοντα, θαυμαστῶς κατεσκευασμέναι, θέας ἄξιαι. » Αἱ θῆκαι αὗται σώζονται τῷ ὄντι εἰς στενὴν ἔρημον καὶ ἀπότομον χαράδραν τοῦ Λιβυκοῦ ὄρους παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Νείλου, εἰς τὴν θέσιν τὴν καλουμένην Βιβὰν ἐλ Μαλοὺκ (Βασιλικὰ ὑπόγεια), κεχρυσωμέναι, κατ' ἐπιγραφὰς ἱερογλυφικὰς ἀναγινωσκομένας ἐπὶ 16 ἐξ αὐτῶν, εἰς βασιλεῖς τῶν τριῶν Διοσπολιτικῶν ἢ Θηβαϊκῶν δυναστειῶν, τῆς ιη'—κ'. Ἔχουσι

(1) Descr. de l' Eg. V. — (2) Jomard, Voy. à l' Oas. de Syouah. — (3) Cailliaud, Voy. à l' Oas. de Thèbes, 2 Vol. fol. — (4) B, 86. — (5) IZ, 463. — (6) B, 143.

δὲ πολλάκις προαύλιον ὕπαιθρον, καὶ μετ' αὐτὸ ἡ θύρα φέρει δι' εἰσόδου ἐνίοτε θολοειδοῦς, κατὰ τὸν τρόπον μάλιστα τοῦ πελασγικοῦ θόλου (1), εἰς στενὰς σύριγγας κατιούσας, αἵτινες στρεφόμεναι καὶ διασταυρούμεναι μετὰ δρόμων λαβυρινθοειδῶς ἔχουσιν ἀλληλοδιαδόχους καὶ μεγίστας αἰθούσας, ὧν πολλαὶ στηρίζονται ἐπὶ ὀρθοστατῶν ἐκ τοῦ βράχου λελαξευμένων. Κοσμοῦνται δ' αἱ αἴθουσαι αὗται πλουσιώτατα δι' ἀναγλύφων καὶ ἱερογλύφων, σωζόντων ζωηρότατα τὰ παμποίκιλα αὐτῶν χρώματα, καὶ ἡ ἐνδοτάτη περιέχει τὴν βασιλικὴν λάρνακα. Εἰς ἓν τῶν ὑπογείων τούτων ὁ Ἰταλὸς Belzoni εὗρε μεγάλην λάρνακα ἀλαβαστρίνην, περιέχουσαν ἄλλας ἐλάσσονας, καὶ περιεχομένην ἐντὸς θήκης λιθίνης. Ὑπάρχουσι δὲ τοιαῦτα ἄξια λόγου ὑπόγεια καὶ ἀλλαχοῦ, ἰδίως δ' ἐν τῇ κάτω Νουβίᾳ, ἐν Ἰψαμβοὺλ, ἴσως κενοτάφεια, ἔχοντα καὶ ἔξωθεν ὀρθοστάτας μετὰ προσανακεκλιμένων ἀνδριάντων τοῦ Ῥαμσοῦ, καὶ ἔσω ἀγάλματα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως (2).

Πυραμίδες.

Οἱ δὲ τοῦ ἑτέρου εἴδους αἰγυπτιακοὶ τάφοι εἰσὶν αἱ πυραμίδες, τὰ γιγαντιαῖα ἐκεῖνα οἰκοδομήματα, ὧν ἡ ἀνέγερσις κρύπτεται εἰς τὰ σκότη τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος, καὶ περὶ ὧν Ἄραψ μυθογράφος λέγει ὅτι, ἐν ᾧ τὰ πάντα φοβοῦνται τὸν χρόνον, ὁ χρόνος φοβεῖται μόνας τὰς πυραμίδας. Ὑποτίθεται δ' ὑπό τινων ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἔλαβον ἐκ λέξεως δηλούσης ἐν ταῖς Ἀραβικαῖς διαλέκτοις *φρίαμ νεκρῶν*. Ἀλλὰ πιθανώτερον ἐκλήθησαν οὕτως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ σχῆμα ἀντιφράσεως καὶ αὗται ὡς καὶ οἱ ὀβελίσκοι, ὡς δῆθεν τερατωδῶν πλακούντων ἔχουσαι ὄψιν. Ὡς οἱ ἀνωτέρω

(1) Ἰδ. Τόμ. Α, σ. 51. — (2) U. P. 68. 71. 72.

ὑπόγειοι τάφοι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τοὺς κατὰ πᾶσαν τὴν παναρχαιον ἐποχὴν καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἀπαντωμένους λαξευτούς, οὕτως ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τοὺς τύμβους αἱ πυραμίδες, καὶ εἰσὶν ἀρχαιότεραι τῆς εἰςβολῆς τῶν Ποιμένων, καὶ τὰ μόνα ἴσως ἐπ' αὐτῶν μὴ καταστραφέντα αἰγυπτιακὰ μνημεῖα. Αἱ πλεῖσται αὐτῶν, περὶ τὰς τεσσαράκοντα ἀριθμούμεναι, κεῖνται εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ Λιβυκοῦ ὄρους, ἐπὶ ἐκτάσεως ὀκτὼ μιλίων, κατὰ συστήματα διεσπαρμέναι εἰς τὰς θέσεις Σαχάραν, Δασχοὺρ, Μεϊδοὺν καὶ Γιζὲ, πλησίον τῆς Μέμφιδος (ἀπέναντι τοῦ Καίρου), ὅπου ἵσταται ἡ μεγίστη πασῶν, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (1) καλουμένη τοῦ Χέοπος (Χουφοῦ), κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς, βασιλέως τῆς δ'. δυναστείας, ἥτις ὑποτίθεται ἄρξασα περὶ τὰ 4000 π. Χ. Περιγράφει δ' αὐτὴν ὁ ἱστορικὸς ὡς ἔχουσαν ὀκτάπλεθρον (800 ποδῶν) ἑκάστην πλευρὰν, ἢ *κῶλον* κατ' αὐτὸν, καὶ ἴσον τὸ ὕψος, κεκαλυμμένην δ' ἔξωθεν ὑπὸ λίθων ξεστῶν, ὧν οὐδεὶς εἶναι ἐλάσσων τῶν 30'· καὶ προστίθησιν ὅτι ᾠκοδομήθη δι' ἑκατὸν χιλιάδων ἀνθρώπων ἐν 20 ἔτεσι, χωρὶς τῆς τομῆς καὶ μετακομιδῆς τῶν λίθων. Κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα (2) εἶχεν εἰς ὑψηλὴν θέσιν κατὰ τὸ μέσον τῶν πλευρῶν *λίθον ἐξαιρέσιμον*, φέροντα διὰ σκολιᾶς σύριγγας εἰς τὴν θήκην. Ἡ πυραμὶς αὕτη ἐξετασθεῖσα καὶ καταμετρηθεῖσα ἀκριβῶς, εὑρέθη ἔχουσα τετραγωνικὴν περίπου τὴν βάσιν, ἤτοι 728 ποδῶν τὴν μίαν καὶ 699' τὴν ἄλλην πλευρὰν, τὰς τέσσαρας γωνίας ἐστραμμένας ἀκριβῶς πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ὕψος σήμερον ἐκ ποδῶν 448· τὸ δὲ στερεὸν αὐτῆς ἐμβαδὸν περιέχει, κατὰ τοὺς γενομένους ὑπολογισμοὺς, περὶ τὰ 74 ἑκατομμύρια κυβικῶν ποδῶν λίθων. Σύγκειται δ' ἐξωτερικῶς ἐκ 203 βαθμίδων ἢ *κρωσσῶν*, ὡς καλεῖ αὐτὰς ὁ Ἡρό-

(1) Β. 124—5. — (2) ΙΖ, 449.

δοτος, ὧν ἡ κατωτέρα εἶναι ἐνηρμοσμένη ἐντὸς τοῦ αὐτοφυοῦς ἐπιπέδου βράχου, τοῦ κατὰ 200′ περίπου πόδας ὑψουμένου ὑπὲρ τὸν Νεῖλον, καὶ ἐσωτερικῶς μὲν κοιλωθέντος κατὰ 3″ ὅπως δεχθῇ τὴν οἰκοδομὴν, ἐξωτερικῶς δὲ σκαφέντος εἰς βαθμίδα 5′ 8″ ὑψηλήν· ἄνωθεν δ' ἐλλείπουσιν οἱ δύο τελευταῖοι κρωσσοὶ μεθ' ὧν ἡ πυραμὶς θὰ εἶχεν ὅλον ὕψος ἐκ 480 ποδῶν. Ἐκ δὲ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου μνημονευομένου ἐπικαλύμματος ξεστῶν λίθων, οἵτινες, κατ' αὐτὸν, ἐπί τινων πυραμίδων ἐπεκοσμοῦντο, ὡς φαίνεται, καὶ δι' ἀναγλύφων («*Πυραμὶς . . . ἐν τῇ ζῶα μεγάλα ἐγγέγλυπται*») (1), οὐδὲν σώζεται μέρος, καὶ περιῃρέθη εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ὑπὸ τῶν Ἀράβων, εἰς οἰκοδομικὴν ὕλην τοὺς ὡραίους καὶ ἑτοίμους λίθους μεταχειρισθέντων. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ αἱ βαθμίδες πρὸς τοῦ ἐπικαλύμματος τούτου τὴν ἀναβίβασιν καὶ τὴν στερεὰν ἐναπόθεσιν ἐχρησίμευον; ὥστε τὸ πρῶτον περατούμενον μέρος ἦν ἡ κορυφὴ, καὶ μετὰ ταῦτα βαθμηδὸν ἐνεδύετο καὶ τὸ ἐπίλοιπον σῶμα τῆς πυραμίδος μέχρι τῆς βάσεως. Ἀλλὰ πλὴν μιᾶς καὶ μόνης διατηρούσης μέρος τοῦ ἐπικαλύμματος περὶ τὴν κορυφὴν, αἱ ἄλλαι πᾶσαι στεροῦνται αὐτοῦ, εἴτε συληθεῖσαι, εἴτε διότι ἴσως δὲν εἶχον περατωθῇ, ὡς μαρτυρεῖται τοῦτο καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Ὁ δ' ἐξαιρέσιμος λίθος, ὁ τὴν εἴσοδον τῆς πυραμίδος καλύπτων, ἀνευρέθη κατὰ τύχην μᾶλλον, διότι δὲν διεκρίνετο ἔξωθεν, εἰς τὴν βορειανατολικὴν πλευρὰν, κατὰ τὴν 15ην βαθμίδα, καὶ 45′ ὑπὲρ βάσιν. Φέρει δ' ἡ κρυπτὴ αὕτη εἴσοδος (2) (ΠΙΝ, ΚΕ, 3), εἰς πάροδον τετράγωνον 3 1/2′ πλάτος καὶ 4 ὕψος ἔχουσαν, ἥτις, ἀφ' οὗ ἐπὶ 50′ χωρήσῃ κατιοῦσα, κλείεται αἴφνης δι' ὀγκωδῶν λίθων, μεθ' οὓς, ἀφαιρεθέντας, εὑρέθη ἀνιοῦσα

(1) B, 148. — (2) Champol. Figeac (Univers Pittoresque), l' Egypte, pl. 15.

πάλιν ἐπὶ 102 πόδας, μέχρι μικροῦ ἐπιπέδου, ἀφ' οὗ διαιρεῖται τριχὶ, καὶ μία μὲν πάροδος τῶν αὐτῶν διαστάσεων ὕψους καὶ πλάτους, μήκους δὲ 124', φέρει ὁριζοντίως πρὸς θαλαμίσκον 17' μήκους καὶ 19 πλάτους, ὅστις ὠνομάσθη *θήκη τῆς βασιλίσσης*, ἑτέρα δὲ, ἀνιοῦσα, 28' ὕψος ἔχουσα, καὶ κεκλιμένην θολοειδῶς τὴν ὀροφὴν, πλάτος δὲ 6 1/2', καὶ μῆκος 123, φέρει εἰς τὴν διὰ λίθων ὀγκωδῶν κρυπτομένην εἴσοδον θαλάμου 32' μήκους, 16 πλάτος, καὶ 18 ὕψους, ὅστις περιέχει μέχρι τοῦδε τὴν βασιλικὴν λάρνακα, κενὴν ὅμως, διότι ἐσυλήθη ὑφ' ἑνὸς Καλίφου ἐν τῷ 8ᾧ αἰῶνι. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τέλος σημείου, ὅθεν ἡ ἀνιοῦσα πάροδος χωρίζεται τῆς ὁριζοντίου, φρέαρ, ἔχον 2' διάμετρον, κατέρχεται καθέτως εἰς μέγα βάθος, καὶ ὁ πυθμὴν αὐτοῦ δὲν ἐγνώσθη εἰσέτι, καίτοι ἐρευνηθέντος καθέτως μέχρι 50' ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Νείλου. Τοιαύτην κάθοδον βαθεῖαν καὶ δυναμένην νὰ κατακλυσθῇ ἴσως αἰνίττεται ὁ Ἡρόδοτος, ὅταν λέγῃ· «*Τὰς ἐποιέετο θήκας ἑωυτῷ ἐν νήσῳ διώρυχα τοῦ Νείλου εἰσαγαγών.*» Ὡς τινες ὅμως διϊσχυρίζονται, ἡ κυρία εἴσοδος τῆς Πυραμίδος ἀνεκαλύφθη ὅτι ἦτον ἄλλη, ὑπόγειος, ἀπὸ τῆς Σ φ ι γ γ ὸ ς ἀρχομένη, καὶ ἄγουσα ἄνευ διατρίχου καὶ κωλύματος εἰς τὸ κατώτερον τῆς Πυραμίδος δωμάτιον, τὸ καλούμενον τῆς Βασιλίσσης, ὅπερ ἴσως ἦν μικρὸν ἱερὸν κάτωθεν τῆς θήκης. Ἐντὸς ταύτης τῆς πυραμίδος εἰκῇ λελαξευμένον καὶ ἐρυθρῶς ἐπιβεβαμμένον ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα *Χουφοὺ* (πιθανῶς τοῦ Ἑλληνιστὶ καλουμένου Χέοπος).

Αἱ δὲ δύο ταύτῃ παρακείμεναι μέγισται ἄλλαι πυραμίδες, ὧν ἡ ἑτέρα διατηρεῖ πρὸς τὴν κορυφὴν μέρος τοῦ ξεστοῦ αὐτῆς ἐπικαλύμματος, εἰσὶ τῶν διαδόχων τοῦ Χέοπος, *Χεφρήνου* καὶ *Μυκερίνου* (Χαφρὲ καὶ Μενχερὲ, κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς), καὶ τοῦ τελευταίου τούτου τὸ σῶμα ἀνακαλυφθὲν, διατηρεῖται ἤδη ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ.

Ὑπάρχουσι δὲ περὶ τὰς μεγάλας καὶ πάμπολλοι μικραὶ πυραμίδες, αἵτινες πρὸ αἰώνων καταστρέφονται καὶ λεηλατοῦνται, καὶ οἱ μὲν λίθοι αὐτῶν χρησιμεύουσιν εἰς εἰκοδομίσιμον, αἱ δὲ μομίαι εἰς καύσιμον ὕλην. Ἡ τοῦ Δασχοὺρ εἶναι, ὡς καὶ ἄλλαι τινὲς, κεραμίνη, ἐπίλιθος, ἴσως ἡ ὑφ' Ἡροδότου μνημονευμένη ὡς φέρουσα ἐπιγραφὴν ([1]), καὶ ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν οὕτω τετμημένην, ὥστε φαίνεται σύνθετος ἐκ δύο πυραμίδων, ὧν ἡ ἀνωτέρα εἶναι ἀμβλυτέρα τῆς κατωτέρας, ἴσως διότι κατά τινας, εἰς τὸ κατώτερον αὐτῆς μέρος δὲν εἶχεν εἰσέτι δοθῇ ὁλόκληρον τὸ ἀνῆκον αὐτῇ πλάτος. Πυραμίδες δ' ἀπαντῶνται προσέτι καὶ εἰς τὴν ἄνω Νουβίαν, 43 μὲν εἰς Γουρκάβ, 80 δὲ εἰς Ἀσσοὺρ, ὅμοιαι δὲ καὶ εἰς τὴν κάτω Αἴγυπτον, μικραὶ, 80' ὕψος ἔχουσαι, τινὲς δὲ καὶ μόνον ὀλίγους πόδας ὑψούμεναι, ὡς ἐπιτάφιοι στῆλαι, ἱερογλύφοις κεκαλυμμέναι, ἐν γένει δ' ὀξύτεραι, πυλῶνας ἔχουσαι, καὶ πολλαὶ, ὡς φαίνεται, μεταγενέστεραι, περιέχουσαι τὸν ῥωμαϊκὸν θόλον ([2]).

Δημοσίου ὠφελείας ἔργα.

Τῶν δὲ πόλεων τῆς Αἰγύπτου σώζονται μὲν πολλὰ ἴχνη, ἀλλὰ λίαν δυσδιάκριτα, διότι τὰ τείχη καὶ οἱ ἰδιωτικοὶ οἶκοι αὐτῶν ἦσαν τὸ πλεῖστον ἐκ πλίνθων ἀπέφθων. Ὅπου δὲν διαγινώσκονται, φαίνονται γεωμετρικῶς διατεθειμέναι, καὶ ὁδοὺς ἔχουσαι ὀρθογωνίως διατεμνομένας.

Σώζονται δὲ προσέτι καὶ οὐκ ὀλίγα λείψανα τῶν εἰς τὴν φύσιν τοῦ τόπου τοσοῦτον ἀναγκαίων ὑδραυλικῶν ἔργων, οἷον γεφυρῶν, διωρύγων, καταῤῥακτῶν, καὶ δεξαμενῶν. Τὸ δ' ἐξαισιώτατον πάντων τῶν τοιούτου εἴδους ἔργων, μέγιστον καὶ θαυμασιώτατον τῶν ὅσων ποτὲ ἡ

([1]) Ἡρ. Β. — ([2]) U. P. 21.

ἀνθρωπίνη διάνοια συνέλαβε καὶ ἐξετέλεσεν, ἣν ἡ λίμνη τοῦ Μοίριδος, ὅστις κατά τινας μὲν (¹) ἦτο ὁ Ἀμενεμῆς, κατ' ἄλλους ὁ Θούτμοσις, βασιλεὺς τῆς ιη. δυναστείας, ἄρχων ἐν Αἰγύπτῳ περὶ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα π. Χ., καὶ οὗ κολοσσιαῖον μὲν ἄγαλμα ὑπάρχει ἐν Ταυρίνῳ, ὀβελίσκος δ' ἐν Ῥώμῃ (ἁγ. Ἰωάννῃ τῷ Λατερανῷ). Οὗτος, ὑπὲρ τῆς ἀρδεύσεως πρανοῦν τῆς κάτω Αἰγύπτου ἐν καιρῷ ἀνυδρίας, κατεσκεύασε τὴν λίμνην πλησίον τοῦ Λαβυρίνθου αὐτὸς πεδίου ταπεινοῦ καὶ ἑλώδους, μέρος μὲν ὠφεληθεὶς ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτοῦ, μέρος δὲ καὶ ἀπὸ τεχνητῶν προχωμάτων, καὶ ἔδωκεν αὐτῇ καθ' Ἡρόδοτον (²) 3600 σταδίων (180 ὡρῶν) περίμετρον, βάθος δὲ 50 ὀργυιῶν (300'), ὅπως διὰ χαράδρας τοῦ Λιβυκοῦ ὄρους, ἣν διεσκεύασεν εἰς διώρυγα, εἰσρέωσι μὲν εἰς τὴν λίμνην ἐπὶ ἓξ μῆνας, ἐκρέωσι δ' ἐξ αὐτῆς τοὺς ἑτέρους ἓξ μῆνας τὰ ὕδατα τοῦ ἐκχειλίζοντος Νείλου. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τῆς λίμνης ἤγειρε δύο πυραμίδας 300' ὑπὲρ αὐτὴν ὑψουμένας, καὶ φερούσας ἑκάστην κολοσσὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Τὰ ἴχνη τοῦ τεραστίου τούτου ἔργου διαγινώσκονται ἔτι εἰς τὴν θέσιν τὴν καλουμένην Ἐλ Φαϋούμ, κατ' ἀρχαίαν αἰγυπτιακὴν λέξιν *Φαϊόμ*, δηλοῦσαν τὸ διάβροχον. Τῶν δὲ πυραμίδων οὐδὲν λείψανον μένει. Εἶναι δὲ ξηρὸν ἤδη τὸ ἔδαφος τῆς λίμνης, καὶ τὸ ὀλίγον αὐτόθι μένον ὕδωρ εἶναι πολὺ ἁλμυρότερον τῆς θαλάσσης.

Ἐν δ' Ἐλεφαντίνῃ εὑρέθη καὶ Νειλόμετρον, συνιστάμενον εἰς κλίμακα καὶ σημεῖα ἐπὶ κίονος πρὸς καταμέτρησιν τοῦ ὕψους τῆς πλημμύρας.

(¹) Κατὰ Λέψιον. — (²) Β, 148.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Γλυπτική.

Κατ' επιγραφὰς ἱερογλυφικὰς, ἐπ' ἀνδριάντων κεχαραγμένας, οἱ Αἰγύπτιοι, εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας π. Χ. ἐγνώριζον καὶ ἤσκουν τὴν γλυπτικὴν, κυρίως ὅμως ὡς ὑπηρετικὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἧς ἐκόσμει τὰς μεγάλας ἐπιφανείας, εἴτε δι' ἀγαλμάτων εἴτε δι' ἀναγλύφων. Διὰ τοῦτο ἦν ἡ λιθογλυφία τὸ κυριώτερον τῆς γλυπτικῆς εἶδος εἰς ὃ ἠσχολοῦντο οἱ Αἰγύπτιοι, μεταχειριζόμενοι τοὺς σκληροτάτους τῶν λίθων, τὸν πυῤῥοποίκιλον, τὸν συηνίτην, τὸν πορφυρίτην, καὶ συνεχέστερον τὸν πυκνὸν πῶρον, οὐδέποτε δὲ τὸ μάρμαρον, οὗ ἐστεροῦντο· εἰς δὲ τὰ μικρὰ ἀγαλμάτια, τὸν ἀλάβαστρον, τὸν ὀφίτην, τὸν αἱματίτην.

Εἰ δὲ καὶ ἐξαίσιος ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ δεξιότης μεθ' ἧς εἰργάζοντο τὰς σκληρὰς ταύτας ὕλας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει ὅπως ἀναβιβάσῃ τὴν γλυπτικὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἀξίαν καλλιτεχνίας, διότι ἐν γένει ἡ τεχνουργία παρ' αὐτοῖς δὲν ἦτον, ὡς ἡ τῶν Ἑλλήνων, ἀπόῤῥοια τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ, καὶ τῆς ἐνδομύχου κρατερᾶς ἀνάγκης τοῦ παριστᾷν αὐτὸ, ἀλλὰ χαρακτῆρα εἶχεν ἁπλῶς μνημονευτικὸν, καὶ σκοπὸν τὴν ἐπὶ τὸ συμβολικώτερον ἀπομνημόνευσιν τῶν ἐπισήμων συμβάντων, καὶ τῶν διακρίσεων οὐχὶ τῆς μορφῆς ἢ τοῦ ἤθους, ἀλλὰ τῆς ἱσταρικῆς θέσεως καὶ ἀξίας τῶν παριστωμένων προσώπων· διὸ καὶ οὐδόλως ζωογονουμένη ὑπὸ τοῦ θερμοῦ τῆς ἀληθείας αἰσθήματος, οὐδ' ὑπὸ τῆς φαντασίας εἰς ποιήσεως ὕψος αἰρομένη, ἐθεώρει τὸν κοινὸν βίον ὑπὸ τὴν θετικωτέραν αὐτοῦ ἔποψιν, καὶ παρίστα τὰς περιστάσεις αὐτοῦ ξηρῶς καὶ ἀκαλλωπίστως, κατὰ ῥυθμὸν ὃν ἡ

θρησκεία καὶ ἡ χειρονακτικὴ ἕξις καθιέρουν εἰς ἀπαράβατον τύπον, οὕτως ὥστε αἱ σταθεραὶ παραστάσεις ἀπέβαινον τέλος εἰς σύμβολα, εἰς εἶδος γραφῆς ἐκ συνθήκης, ὁποία ἦν καὶ ἡ πάντοτε συνοδεύουσα αὐτὰς γραφὴ τῶν ἱερογλύφων, ὁποῖα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἐν μεγάλοις καὶ αὐτὰ τὰ ὑπ᾽ αὐτῶν κοσμούμενα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα.

Οὐδ᾽ εὐαίσθητοι λοιπὸν ὄντες πρὸς τὸ καλὸν, οὐδὲ τῆς φύσεως εὐφυεῖς παρατηρηταί, ἐνέμεινον οἱ Αἰγύπτιοι δι᾽ ὅλων τῶν αἰώνων ἄνευ ἐπαισθητῆς προόδου εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ νηπιάζουσαν αὐτῶν τέχνην καὶ εἰς τὸν σκληρὸν, ἄκαμπτον καὶ μονότονον αὐτῆς ῥυθμὸν, καὶ τὸν καθαρῶς ἀρχιτεκτονικὸν χαρακτῆρα τῶν προϊόντων τῆς γλυπτικῆς. Οἱ ἀνδριάντες αὐτῶν, ὡς προωρισμένοι κυρίως ὅπως προσερείδωνται εἰς κίονας, ὀρθοστάτας καὶ τοίχους, καθήμενοι μὲν ἐμφαίνουσιν ἐντελῆ ἀκινησίαν, ἔχοντες γεωμετρικῶς κανονικὴν τὴν διάθεσιν, καὶ ἐνίοτε εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους, τοὺς ἐκ Μέμφιδος, ὄντες ὄγκοι σχεδὸν μόνον ἄμορφοι, ἐφ᾽ ὧν τὰ μέλη δι᾽ ὀλίγων γραμμῶν διακρίνονται. Ἱστάμενοι δέ, ὅπως μὴ στερῶνται εὐρείας βάσεως, ἔχουσι διαβεβηκότας τοὺς πόδας, ἀλλὰ κατὰ τρόπον σκληρὸν καὶ δύσκαμπτον, τὰς δὲ χεῖρας παρατεταμένας τῷ σώματι, τὰ μέλη ξηρὰ, καὶ τὸ πρόσωπον ἄψυχον, καὶ ἀποδεικνύουσι μέν τινα ἀνατομικὴν παρατήρησιν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν σχηματισμὸν τῶν μυώνων, ἀλλ᾽ ὡς πρὸς ἄλλα μέρη τοῦ σώματος, καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῶν μελῶν, ἡ τέχνη φαίνεται καὶ μένει παιδαριώδης. Εἰς μόνην δὲ περιοριζόμενοι τὴν ἀξίωσιν τῆς καθόλου παραστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, εἰσὶ κάλλους, ἤθους καὶ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος οἱ ἀνδριάντες παντάπασιν ἄμοιροι· οὐδ᾽ ὁ Ἡρόδοτος λέγων (1)· «*Ἀρχιερεὺς γὰρ ἕκαστος αὐτόθι* (ἐν Θήβαις)

(1) B, 143.

ἱστᾶται ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ζόης εἰκόνα ἑαυτοῦ», ἐννοεῖ εἰκόνας ὁμοιογραφικάς, ἀλλὰ γενικῶς μόνον μνημονευτικοὺς ἀνδριάντας. Οὐχ ἧττον ὅμως ἡ τοιαύτη αὐτῶν ἀφέλεια δὲν στερεῖται τινὸς μεγαλείου.

Κατεσκευάζοντο δὲ βιομηχανικῶς μᾶλλον ἢ καλλιτεχνικῶς, κατά τινας καθιερωμένας μαθηματικὰς ἀναλογίας· ὥστε καὶ κατὰ Διόδωρον (1), οἱ τεχνῖται περὶ τοῦ μεγέθους ἀνδριάντος συμφωνήσαντες, ἐδύναντο πολλάκις νὰ ἐργάζωνται διάφορα αὐτοῦ μέρη καὶ ἰδιαιτέρως, διαιροῦντες κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, τὸ ὅλον σῶμα εἰς 21 1/4 μέρη, καὶ τὸ μῆκος τῆς ῥινὸς ὡς μονάδα λαμβάνοντες. Ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Ταυρίνου διατηρεῖται ἀνδριὰς φέρων τὰς γραμμὰς τῶν τοιούτων διαιρέσεων, ὧν ὁ κανὼν φαίνεται ὅτι εἰσήχθη κυρίως μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Συροαράβων βασιλέων, ἔτι μᾶλλον καὶ ὁριστικῶς τὴν τέχνην δεσμεύσας. Κατὰ δὲ τὰ σωζόμενα αὐτῶν ἔργα, παρίστων γενικῶς τὰ μονόρρυθμα ταῦτα αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα μετά τινος ἀκριβείας τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα; ἔχοντα εὐρὺ μὲν τὸ στῆθος, ἰσχνὸν δὲ τὸ κάτω σῶμα, ὀξέα τὰ γόνατα, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰργασμένα, μακρεῖς τοὺς τῶν ποδῶν δακτύλους, τὴν ῥῖνα πλατεῖαν καὶ στρογγύλην, παχέα τὰ χείλη, τὸ μέτωπον ταπεινόν, πεπιεσμένον τὸ κρανίον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς παρέχοντας καὶ μακροσχιδεῖς, ἄνευ ἐκφράσεως, ἄνευ ψυχῆς ἢ πάθους, καὶ ἄνευ διακρίσεως ἀτομικῶν χαρακτήρων (ΠΙΝ. ΚΕ, 4, ἐκ Θηβῶν). Πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῇ ἡ διαμόρφωσις αὕτη και αἱ ἀναλογίαι αὐτῆς, ὡς τυπική τις καὶ ἀπαράβατος· δι' ὃ καὶ ὁ Πλάτων (2) λέγει ὅτι πρὸ μυρίων ἐτῶν «*Οὐχ ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀλλ' ὄντως,*» οὐδεμία μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὴν τέχνην τῶν Αἰγυπτίων, καὶ σπάνιαι μόνον καὶ σχεδὸν ἀνεπαίσθητοι παρατηροῦνται τινὲς διαφοραὶ κατὰ τόπους

(1) Β, 98. — (2) Νόμ. Β.

καὶ χρόνους, ὡς ἔτι ἐν τῇ βαρβαροτέρᾳ Νουβίᾳ ἦσαν βαρύτεραι αἱ μορφαὶ καὶ χονδροειδέστεραι, ἐπὶ δὲ τῶν ἐσχάτων Πτολεμαίων ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ χειρουργικὴ ἐξεργασία ἀπέβη ἀμελεστέρα, ἐν ᾧ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος. ὥς τις ἀμυδρὰ ἀκτὶς τῆς Ἑλληνικῆς φιλοκαλίας φαίνεται ἀντανακλωμένη καὶ ἐπὶ τῆς τέχνης τῶν Αἰγυπτίων.

Ἐστερημένη λοιπὸν τῆς δυνάμεως τοῦ διακρίνειν δι' ἐσωτερικῶν χαρακτήρων τὰ πρόσωπα, ὡς καὶ αὐτοὺς τοὺς Θεοὺς ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, κατέφευγε πρὸς τοῦτο ἡ Αἰγυπτιακὴ τέχνη εἰς σημεῖα ἐξωτερικά, οἷα ἦσαν τὰ χρώματα, τὰ σύμβολα, ἡ ἐνδυμασία, ἣν καί τοι σκληρῶς ἐπίσης, ἀλλὰ μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας εἰργάζετο. Συνίστατο δ' αὕτη εἰς χιτῶνας *πλατυσήμους* λεγομένους κατά τινας λεξικογράφους, *σινδόνας* δὲ κατὰ Διόδωρον, καὶ κατὰ τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν *Καλασίρεις*, λινοῦς ἢ βυσσίνους, καὶ παριστωμένους ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων ἐνίοτε μὲν ὡς προσκεκολλημένους τῷ σώματι, ἄλλοτε δὲ παραδόξως ἀφισταμένους, μετὰ πτυχῶν παραλλήλων, ἀκάμπτων καὶ μὴ φυσικῶν, αἵτινες ἐνίοτε σημειοῦνται καὶ δι' ἁπλῶν χρωμάτων. Ἐπὶ δὲ τῶν χιτώνων παρίστανται μανδύαι μάλλινοι, περὶ ὧν ὁ Ἡρόδοτος (²) «*εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβληδὸν φορέουσι*,» καὶ πολλάκις στρογγύλα περιστερνίδια. Τὴν κεφαλὴν τέλος καλύπτει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ *καλάντικα*, πῖλος στενὸς καὶ λεῖος, διαφόρως ὑψούμενος καὶ κοσμούμενος, πρὸς παράστασιν τῆς ἱερατικῆς ἀξίας, ἢ τῆς τῶν βασιλέων, ὅτε περιάπτονται παντοῖαι ἀσπίδες καὶ φυλακτήρια. Διακρίνονται δὲ τέλος οἱ ἀνδριάντες καὶ διὰ διαφόρων κεφαλῶν ζώων, πτερύγων ἢ ἄλλων συμβόλων εἰς αὐτοὺς προστιθεμένων, καὶ εἰσίν, ἐνίοτε μὲν Θεῶν, ἄλλοτε δὲ

(¹) B, 143. — (²) B, 81.

ἱερέων, καὶ τὸ συνεχέστερον βασιλέων, διὰ μόνον τῶν ἐμβλημάτων διαστελλόμενοι, κατὰ τύπον δὲ καὶ φυσιογνωμίαν οὐδόλως τῶν θείων διαφέροντες, ὡς καὶ οἱ ναοὶ δὲν διέφερον τῶν βασιλείων. Κατεσκευάζοντο δὲ καθ' ἑαυτοὺς πάντοτε, ὡς μνημεῖα αὐτοτελῆ, οὐδόλως ἐν συμπλέγματι συνδεόμενοι, καὶ οὐδεμίαν πρᾶξιν ἐμφαίνοντες, ἀλλ' ἠρεμίαν ἐντελῆ καὶ ἀκινησίαν· καὶ τὰ θεῖα ἀγάλματα οὐ σπανίως συνεδυάζοντο μετὰ τῶν ἱερῶν οἰκοδομῶν, αἵτινες, ὡς καὶ αὐτὰ, ἦσαν θρησκευτικῆς εὐλαβείας ἀντικείμενα (ΠΙΝ. ΚΣΤ. 1).

Ἦσαν δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κολοσσιαῖοι, ὡς καὶ ὁ Διόδωρος (¹) λέγει περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ὀσυμανδύου, «οὗ τὸν πόδα μετρούμενον ὑπερβάλλειν τοὺς ἑπτὰ πήχεις·» ὁ Ἡρόδοτος (²) περὶ τῶν ἐν τῷ Ἡφαιστείῳ εἰκοσαπήχεων κολοσσῶν τοῦ Σεσώστριδος, ὧν εἷς ἐστιν ὁ ἐν μέσῳ τῶν συντριμμάτων τοῦ ναοῦ πρηνὴς σήμερον κείμενος τριακοντάπους περίπου ἀνδριάς· καὶ ὁ Παυσανίας ὁμοίως (³) περὶ τοῦ 60′ ὕψος ἔχοντος κολοσσοῦ τοῦ Μέμνονος, ὅστις σωζόμενος μέχρι τοῦδε ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῶν Θηβῶν, εἶναι, ὡς αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἱερόγλυφοι ἐπιγραφαὶ ἀποδεικνύουσιν, ἀνδριὰς Ἀμενόφιος τοῦ Γ', τῆς ιη. δυναστείας (1680 π. Χ.), ἀνεγερθεὶς, ὡς καὶ ἕτερος παρ' αὐτὸν ἱστάμενος, ἰσομεγέθης, βέλτιον δὲ διατετηρημένος, ὁ τοῦ Ῥαμέσιος, εἰς κόσμησιν τοῦ πυλῶνος τοῦ Ἀμενοφείου, ἢ τῶν βασιλείων τοῦ Ἀμενόφιος. Ἐκλήθη δὲ *Μέμνων* ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὁ κολοσσὸς οὗτος διὰ τὴν διπλῆν περίστασιν, ὅτι ἵστατο ἐν θέσει ἥτις ἐκαλεῖτο Μεμνόνεια, ὅπερ ἐδήλου *μνήματα* παρ' Αἰγυπτίοις, καὶ διότι, ἀφ' οὗ ὑπὸ Καμβύσου, ἢ, κατὰ Στράβωνα, ὑπὸ σεισμοῦ, ἴσως τοῦ συμβάντος ἐν ἔτει 29 π. Χ., ἐθραύσθη καὶ κατέπεσε τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ, τὸ ἐναπολειπόμενον, θερμαινόμενον ὑπὸ τῶν πρωϊνῶν ἀκτίνων,

---

(¹) Α, 47. — (²) Β, 110. — (³) Α, 22.

ἀνέπεμπεν ἦχον τινα, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξελήφθη ὡς πρόσρησις ἢ ὕμνος πρὸς τὴν Ἠῶ, ἧς υἱὸν ἔλεγον τὸν Μέμνονα, βασιλέα τῶν Αἰθιόπων, καὶ ἀνεψιὸν τοῦ Πριάμου. Διὸ καὶ ἐπιστεύθη ὅτι ἐνταῦθα τῷ ἀνηγέρθη ἀνδριὰς ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του, ὅταν ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ ὁ Ζεὺς πρὸς παρηγορίαν τῆς μητρός του ἔπλασε τὰς Μεμνονίδας ὄρνιθας, ὅπως ἐπιπετῶσιν ἐπὶ τοῦ τάφου του (1), καὶ ὅτι κατὰ τὸν μελῳδικὸν τοῦτον τρόπον ἠσπάζετο κατὰ πᾶσαν αὐγὴν τὴν μητέρα του. Ἤρξατο δὲ τὸ θαῦμα συμβαῖνον ἢ πιστευόμενον περίπου ἐπὶ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐπιδημίας τοῦ Στράβωνος, διότι πεντήκοντα ἔτη πρὸ αὐτῆς ὁ Διόδωρος οὐδὲν τοιοῦτον ἤκουσε διηγούμενον· ἀλλὰ μαρτυρεῖται ἔκτοτε ὑπὸ πολυπληθῶν ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος κεχαραγμένων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἐπιγραφῶν τῶν προσκυνητῶν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου (2) ἐπεσκευάσθη ὁ ἀνδριάς, ἔκτοτε ἀπώλεσε τὴν ἰδιότητα τοῦ ἠχεῖν, ἥτις πιθανῶς ἦτον τρυγμός τις προερχόμενος ἐκ τῆς θερμάνσεως καὶ τοῦ διασπασμοῦ τῶν μορίων τῆς τεθλασμένης ἐπιφανείας. Πλὴν δὲ τούτων σώζονται καὶ ἕτεροι κολοσσοὶ Ῥαμέσιος, Τουθμόσιος, Ἀμενόφιος καὶ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ εἰς τὰ μουσεῖα τοῦ Λονδίνου, τοῦ Ταυρίνου, τῆς Ῥώμης. Περίεργον δ' ὑπάρχει ἀνάγλυφον ἐν Θήβαις ταῖς Αἰγυπτιακαῖς, τὴν δι' ἐλκήθρων καὶ μεγάλου πλήθους ἀνθρώπων εναγώνιον μετακόμισιν ἑνὸς τῶν κολοσσῶν τούτων παριστῶν (3).

Ζωηρότερον δὲ καὶ εὐκρινέστερον ἀντελαμβάνοντο οἱ Αἰγύπτιοι τῆς τῶν ζώων μορφῆς μᾶλλον, ὡς ἐστερημένης κυρίως ἤθους, καὶ παρίστων αὐτὴν ἀκριβέστερον, ἐλευθερώτερον, καὶ ἀπηλλαγμένην παντὸς δεσμοῦ τυπικοῦ (4). Φύσει δ' εἶχον κλίσιν πρὸς αὐτά, καὶ τὰ

(1) Ὁμ. Ὀδ. Δ, 188, Λ, 521. — (2) Juvenal, XV, 5. — (3) Rossel. 48. — (4) Ros. 20, 21. 22. Ζῷα. — 8 πτηνὰ (Ἀνάγλυφα).

ἐσπούδαζον, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐλάμβανον σύμβολα, καὶ πολλάκις καὶ ἀντικείμενα τῆς λατρείας των. Μετεχειρίζοντο δ' ἐκ τῆς κατηγορίας ταύτης ἀγάλματα ἰδίως εἰς κόσμησιν οἰκοδομῶν, λέοντας καὶ κριοὺς, οὓς ἵδρυον εἰς τοὺς *δρόμους* τοὺς ἄγοντας πρὸς τοὺς ναοὺς καὶ τὰ βασίλεια, καὶ εἰς ὧν τὴν πλάσιν ἀρχιτεκτονικὴ κανονικότης συνεδέετο μετὰ φυσικῆς ἀνέσεως καὶ εὐγενείας τῶν γραμμῶν. Τοιούτων ὡραῖα παραδείγματα εἰσὶν οἱ ἐν Καπιτωλίῳ τῆς Ῥώμης ἐκ Βασανίτου λέοντες (ΗΙΝ. ΚΕ, 5), οἱ ἐν τῷ Βρεταννικῷ μουσείῳ ἐκ πυῤῥοποικίλου, καὶ οἱ κολοσσιαῖοι κριοὶ ἐν Βερολίνῳ. Ἔχαιρε δὲ προσέτι ἡ αἰγυπτιακὴ τέχνη παριστῶσα καὶ θῶας, πιθήκας, ὁποῖοι αἱ κυνοκέφαλοι, κριοὺς ἔχοντας οὐρὰν καὶ ὄνυχας λεόντων, προσέτι δὲ τερατώδεις συνθέσεις, οἷαι ἦσαν αἱ *σφίγγες* (ἀνδρόσφιγγες ἢ ἀνθρωπόσφιγγες), ἤτοι λέοντες κατ' ἐξαίρεσιν ἀνθρωποκέφαλοι, διότι τὸ αἰγυπτιακὸν αἴσθημα κατὰ προτίμησιν ἐπέθετε ζώου κεφαλὴν ἐπ' ἀνθρωπίνου σώματος, ἀπ' ἐναντίας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐξηυγένιζον τὰ τέρατα αὐτῶν, διδόντες τοις σχεδὸν πάντοτε κεφαλὴν ἀνθρωπίνην.

Τοιαύτη Σ φ ί γ ξ ἐκ τοῦ αὐτοφυοῦς βράχου λελαξευμένη οὐ μακρὰν τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος, ὕψος μὲν ἔχουσα 62', μῆκος δὲ 172', καὶ τὴν τῆς κεφαλῆς περίμετρον 81'. Οἱ κολοσσιαῖοι τοῦ προσώπου αὐτῆς χαρακτῆρες ἔχουσιν αἰγυπτιακὸν μὲν τὸν τύπον, ἀλλὰ δὲν στεροῦνται κάλλους καὶ ὑπερηφανείας, ἡ κόμη ἢ ἡ καλύπτρα τῆς κεφαλῆς εἶναι δι' ὁριζοντίων καὶ παραλλήλων γραμμῶν διατεθειμένη, ὡς ἐν γένει ἐπὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων· ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς ἔχει κοίλωμα, εἰς ὃ ἐνηρμόζοντο ἀναμφιβόλως τὰ συνήθη σύμβολα τοῦ κεφαλοδέσμου, καὶ ἰδίως ὑπερμεγέθης ὁ ἡλιακὸς δίσκος, ὅστις καὶ ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων κοσμεῖ τὰς τῶν σφιγγῶν κεφαλάς. Τὸ δὲ σῶμα αὐτῆς παρίσταται καθήμενον, ἀκατέργαστον τὸ πλεῖστον, κατὰ τὸ σχῆμα ὃ ἐκ τύχης συνέπεσε

νὰ ἔχῃ ὁ βράχος· οἱ δ' ἐμπρόσθιοι προτεταμένοι πόδες της εἰσὶν ἐξ ὀγκωδῶν προσθέτων βράχων λελαξευμένοι, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ναΐσκος, ἔχων ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τοίχου του ἐπιγεγλυμμένον τὸν βασιλέα Χεφρὴν, κατὰ τὴν ἱερογλυφικὴν ἐπιγραφὴν, προσκυνοῦντα σφίγγα. Ἀπὸ τοῦ ναΐσκου δὲ τούτου ὑπόγειος σύριγξ λέγεται φέρουσα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς μεγάλης πυραμίδος, ἧς ἡ Σφίγξ πρέπει ἐπομένως νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἰδιόρρυθμον καὶ ἐξαίσιον πρόπυλον.

Ἀνάγλυφα.

Ἐπιδεξιωτέρα δὲ, ποικιλωτέρα, καὶ ἀνετωτέρα τὰς κινήσεις ἦν ἡ αἰγυπτιακὴ τέχνη εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀναγλύφων, καί τοι διατηροῦσα καὶ ἐν αὐτοῖς τὸν σκληρὸν, ἄκαμπτον καὶ ἄτεχνον πολλάκις ῥυθμὸν, ἕκαστον τοῦ σώματος μέλος κατὰ τὴν χαρακτηριστικωτέραν αὐτοῦ θέσιν παριστῶσα· ἀντωπὸν μὲν τὸ στῆθος, ἐν καταγραφῇ δὲ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν, ἐν ᾗ αὖθις τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀντωποὺς, καὶ τὰς δύο χεῖρας μὴ ἀπ' ἀλλήλων διακρίνουσα, τὴν πτύξιν ἀγνοοῦσα τῶν ἐνδυμάτων, καὶ τὴν κόμην δι' ἁπλῶν καὶ ἀμόρφων παραλλήλων γραμμῶν παριστῶσα. Εἰσὶ δ' ἐπὶ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν οἰκοδομημάτων, τῶν ὀβελίσκων, καὶ αὐτῶν τῶν ἀγαλμάτων, κεχαραγμένα οὐχὶ στρογγύλως καὶ ἐκτύπως, ἀλλ' ἐπιπέδως, ἀκατέργαστον καὶ λαμπρῶς κεχρωματισμένην ἔχοντα τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ δι' ἀκριβῶν γραμμῶν προέχουσαν ἐπὶ τοῦ στιλπνῶς ἐκκεχοιλωμένου ἐμβαδοῦ. Τινὰ δ' ἐχαράττοντο καὶ δι' ἁπλῶν περιγραμμάτων, ὄντα ἐσωτερικῶς βεβαμμένα. Πολυπληθέστατα δὲ, καὶ τὰ πάντων ἀρχαιότατα μέχρι τῆς 4 δυναστείας, (3000 ἔτη π. Χ.) ἀναβαίνοντα, εἰσὶ τὰ τοὺς τάφους τῶν βασιλέων πλησίον τῶν Πυραμίδων κοσμοῦντα. Ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τούτων οἱ θεοὶ παρίστανται κατὰ τὰς διαφόρους συμβολικὰς αὐτῶν μορφὰς, θηριοκέφαλοι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐν ἀτέχνῳ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ

τῆς τοῦ ζώου μορφῆς συνθέσει, οὐδόλως εἰκονικῶς διατετυπωμένοι, καὶ σχεδὸν οὐδέποτε πράττοντες, διότι ἡ κυρίως μυθολογία, γόνιμος εἰς περιπετείας, ἦν ξένη πρὸς τὸ πεζὸν πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἥκιστα παρ' αὐτοῖς ἀνεπτυγμένη. Παρίστανται δ' ἐν τοῖς συμπλέγμασιν οὐχὶ ὡς πρωτεύοντα πρόσωπα, ἀλλ' ὡς πάρεργα μᾶλλον, καὶ ὡς ἀντικείμενα τῆς τῶν Βασιλέων λατρείας. (ΠΙΝ. ΚΕ, 6. Ῥάμεσης Γ'; μεταξὺ Θὼτ καὶ Ὥρου ἐν Θήβαις). Οὐ σπανίως δ' ἀπαντῶνται εἰς τὰς εἰκονικὰς ταύτας παραστάσεις, καὶ γνωρίζονται οἱ Θεοὶ ἐκ τῶν συμβόλων αὐτῶν, ἅτινα τερατωδῶς δανείζονται καὶ μετὰ τῶν ἀνθρωπίνων αὐτῶν σωμάτων συνδέουσιν ἥκιστα γραφικῶς μέρη διαφόρων ζώων, ὧν τὰ ὀνόματα, ἢ αἱ ἐπωνυμίαι τῶν ἀρετῶν, ἢ ὑποτιθεμένων ἰδιοτήτων αὐτῶν, ἔχουσι συνάφειαν, καθ' ἱερογλυφικὸν μάλιστα τρόπον, μετὰ τῶν ὀνομάτων ἢ τῶν ἰδιοτήτων τῶν θεοτήτων. Οὕτω παρίστανται·

Θεοὶ μέν,

α'. *Φθὰς* (*Πτᾶ* ἐν ἱεπογλύφοις, ὁ *Ἥφαιστος*, ὁ θεὸς τοῦ κοσμογόνου πυρὸς), ὁτὲ μὲν στενὸν φέρων χιτῶνα, τοὺς πόδας ἔχων συμβεβηκότας, καὶ ἐρειδόμενος εἰς κατασκεύασμα ἐκ τεσσάρων βαθμίδων (ἐμφαῖνον ἴσως τὰ τέσσαρα στοιχεῖα), ὁτὲ δὲ ναννώδης καὶ ἰθυφαλλικός, καὶ ἄλλοτε τέλος κεφαλὴν ἔχων κάνθάρου. Σύμβολον δ' αὐτοῦ εἶναι ὁ κυνοκέφαλος (πίθηξ).

β'. *Ἄμμων* (*Ἀμν*, τὸ πνεῦμα τοῦ κοσμου), παρίσταται διαφόρως, ἤτοι ἔχων κεφαλὴν κριοῦ, καθ' Ἡρόδοτον (1), ἢ ἀνδρὰς, μετὰ δύο πτερῶν ἑτεροχρόων, μετὰ προσθέτου πώγωνος, καὶ σκῆπτρον κρατῶν. Ἢ ἄλλως ἰθυφαλλικός, τοὺς πόδας ἔχων συμβεβηκότας, μάστιγα δὲ κρατῶν· ἴσως ὁ Μένδης ἢ Πὰν τῶν Αἰγυπτίων (2). Ἢ φέρων κέρατα, ὡς *Ἄμμων Κνοῦφις* (*Νὲφ*,

(1) Β, 42. — (2) Αὐτ. 46.

Νοὐφ, καθ' ἱερόγλυφα). Ἢ ἐν σχήματι ὄφεως, ὁ τῶν Ἑλλήνων Ἀγαθοδαίμων. Ἢ ὑπὸ μορφὴν σταμνίου ἀνθρωποκεφάλου τοῦ Νείλου, ὡς *Κάνωβος (Κνδβ. Κνοῦφις)*. Ἢ ἡνωμένος μετὰ τοῦ *Ῥὲ (Ἡλίου)*, ὡς *Ἀμμωνρά*.

γ'. *Ῥὲ, Φρὰ, (Ἥλιος)*, ἱερακόμορφος, κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος καὶ δίσκον ἡλίου, ἐν ᾧ Οὐραῖος [1].

δ'. *Θωὺτ* (ὁ Γραμματεὺς τῶν Θεῶν), ἔχων ἴδδιος, καὶ ἄλλοτε ἱέρακος κεφαλὴν, ὡς Ἑρμῆς Τρισμέγιστος. Ἔμβλημα δ' αὐτοῦ ἦν πτερωτὸς δίσκος. (ΠΙΝ. ΚΕ, 6).

ε'. *Σοῦχος (Σοὺκ)*, κεφαλὴν ἔχων κροκοδείλου, ἔμβλημα δὲ τὸν κροκόδειλον, ἐστραμμένην ἔχοντα τὴν οὐράν.

στ'. *Μηνὸς (Πρὼ ἢ Πιώ, ὁ* Lunus*)*, θεὸς τῆς σελήνης, σύμπους, πλοκάμους ἔχων καὶ μηνίσκον. Ἐνίοτε δὲ παρίσταται ὡς Ἑρμαφρόδιτος, σπείρων τὸν αἰθέρα.

ζ'. *Ὄσιρις (Οὐσρὶ)*, θεὸς ἐν μέρει ἱστορικὸν ἔχων χαρακτῆρα, δολοφονηθεὶς εἰς δεῖπνον ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Τυφῶνος. Ἡ ἀδελφή του Ἶσις ἀνευροῦσα τὸ σῶμά του ἐν Φοινίκῃ, τὸ ἐπανέφερεν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ὁ Τυφὼν κατεσπάραξεν αὐτὸ, καὶ διέρριψε τὰ μέλη του· ἀλλ' ἡ Ἶσις ἀνεῦρεν αὖθις καὶ συνέλεξεν αὐτά. Ὁ δ' Ὄσιρις καταβὰς εἰς τὸν Ἅδην, ἔγινε κύριος αὐτοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα ἀπεβίωσε παλιν. Τὸν ἐξεδικήθη δ' ὁ υἱός του Ὧρος, πολεμήσας τὸν Τυφῶνα παρὰ τὴν Ἀντινοόπολιν), ἀνθρωπόμορφος, ἔχων βακτηρίαν γονατώδη, μάστιγα, καὶ πρὸ πάντων ὑψηλὸν πῖλον. Σύμβολον δ' αὐτοῦ εἶναι ὁ ὀφθαλμός.

ή. *Ὧρος Ἁρποκράτης, Ἀροέρης (Ἀρορὶ)*, υἱὸς τοῦ Ὀσίριδος, πολλάκις ὡς παιδίον καθήμενον ἐπὶ ξύλου, μεθ' ἑνὸς μόνου πλοκάμου· πολλάκις θηλάζων ἐκ τῆς Ἴσιδος. Ἐνίοτε ἱερακοκέφαλος (ΠΙΝ. ΚΕ, 6)· ἔν τινι δ' ἀναγλύφῳ (ἐν Ῥώμῃ), καὶ ὡς ἱέραξ θηλάζων ἐκ τῆς Ἴσιδος.

---

[1] R. 118 Ῥὲ καὶ Ὄσιρις.

θ'. *Ανουβις* (*Ἄνβο*), ἔχων κεφαλὴν θωὸς, πολλάκις τοὺς νεκροὺς ταριχεύων.

ί. *Βάβυς* ἢ *Τυφὼς*, ἀδελφὸς καὶ φονεὺς τοῦ Ὀσίριδος, σῶμα ἔχων Ἱπποκάμπης, κεφαλὴν κροκοδείλου, καὶ ξίφος εἰς τὴν χεῖρα κρατῶν. Εἰς τὸν ἐν Τεντύρᾳ ζῳδιακὸν φέρεται ὡς δορυφόρος τῆς μεγάλης Ἄρκτου.

ιά. *Ἐοὺ* (τέκνον τῆς Ἀθὸρ, ἡ ἑλληνικὴ Ἠὼς), ὡς βρέφος ἐπὶ λωτοῦ καθήμενον.

Θεαὶ δὲ

ά. *Νηὶθ* (Ἀθηνᾶ), κεφαλὴν ἔχουσα ἀνθρώπου, γυπὸς ἢ λέοντος, ὅτε καὶ καλεῖται *Ταφνὲτ*. Σύμβολον αὐτῆς εἶναι ὁ γύψ. Παρίσταται δ' ἔτι καὶ ὡς Ἑρμαφρόδιτος.

β'. *Ἀθὼρ* (Ἀφροδίτη, καὶ θεὰ ὑποχθόνιος) λατρευομένη κυρίως ἐν Τεντύρᾳ (Denderah), ἔτι δὲ καὶ ἐν Φιλαῖς, καφαλὴν δὲ βοὸς ἔχουσα. Ἄλλοτε ἀνθρωπόμορφος, γῦπα ἔχουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τὸ δὲ σύμβολον αὐτῆς εἶναι δάμαλις, καὶ ἐν τοῖς ἱερογλύφοις ἱέραξ ἐν τετραγώνῳ.

γ'. *Ἶσις* (ἀδελφὴ τοῦ Ὀσίριδος) ἀνθρωπόμορφος, κέρατα βοὸς ἔχουσα, διὸ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (¹) ταυτίζει αὐτὴν μετὰ τῆς Ἰοῦς. Μεταξὺ δὲ τῶν κεράτων ἔχει δίσκον, (ΠΙΝ. ΚΣΤ, 1), καὶ πολλάκις δυσκόλως διακρίνεται ἀπὸ τῆς Ἀθώρ.

δ'. *Τμὴ* (Θέμις ἢ Ἀλήθεια) εἰς τὰς μετὰ θάνατον δίκας, ἀνθρωπόμορφος, κρατοῦσα πτερόν.

έ. *Οἱ τέσσαρες δαίμονες τοῦ Ἀμένθους* (τοῦ Ἅδου), μορφὴ σύνθετος ἐκ κεφαλῆς ἀνδρὸς, θωὸς, πίθηκος καὶ ἱέρακος, πολλάκις ὡς πῶμα ἀγγείων.

Μέγα δὲ μέρος τῶν ἀ ν α γ λ ύ φ ω ν παριστᾷ πράξεις θρησκευτικὰς, αἵτινες εἰσίν· ά. *θυσίαι*, ἐν αἷς τμήματα τοῦ θύματος, πτηνὰ καὶ καρποὶ φαίνονται ἐπὶ τῆς

(¹) Β, 41.

τραπέζης, καὶ θυμιατήρια εἰς τεχνητὰς χεῖρας. β'. *Προσκυνήσεις* θεῶν καὶ ἱερῶν θηρίων, ἐν αἷς οἱ προσκυνοῦντες εἰσὶν ἐν γένει ἱστορικὰ πρόσωπα, βασιλεῖς καὶ βασίλισσαι, διὰ συμβόλων καὶ ἐπιγραφῶν, οὐχὶ δὲ ὁμοιογραφικῶς διακρινόμενα ([1]). Εἷς ἓν ἐκ τῶν ἀναγλύφων τούτων (ἐν Καρνὰκ) ὁ βασιλεὺς προσκυνεῖ τὸν Ὄσιριν, πρὸς ὃν ὁ Ἄμμων φέρει τὸ ἀποκοπὲν αὐτοῦ μέλος, ὁ δὲ Ὧρος τιμωρεῖ τὸν Τυφῶ διότι τὸ ἀπέκοψε. γ'. *Καθιερώσεις* βασιλέων δι' ἐπιχύσεως ἱεροῦ ὕδατος, ἢ δι' ἐπιθέσεως ἱερῶν πίλων, ὡς ἐν Ἡροδότῳ ([2])· «*Τῶν τις Αἰγυπτίων ὄπισθεν στὰς, περιέθηκεν οἱ* (τῷ Ἀπρίῃ) *κυνέην, καὶ περιτιθεὶς ἔφη ἐπὶ βασιληΐῃ περιτιθέναι.*» δ'. Ἱεραὶ *πομπαί*, ἐν αἷς, ὡς ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει ([3]), περιφορεῖται ὁ θεὸς ἐν χρυσῷ ναϊδίῳ ([4])· ἰδίως δ' ἡ μεγάλη *κωμασία* διὰ τῆς ἀμμωνιάδος νηὸς πρὸς τὰ μεμνόνια ([5]). ε. Σκηναὶ τῆς *μετὰ θάνατον* τύχης, ἤτοι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀνούβιδος ταρίχευσις τῶν νεκρῶν ([6]), ὁ διάπλους τοῦ Νείλου εἰς τὴν ἀντιπέραν νεκρόπολιν, ἡ κρίσις τῶν νεκρῶν, καὶ ἡ ψυχοστασία, ἐν ᾗ ὁ Ἄνουβις καὶ ὁ Ἀρωέρης σταθμίζουσι τὰς πράξεις τῶν θνητῶν· θυσία προσφερομένη εἰς τὸν Ὄσιριν, ὡς ἄρχοντα τῶν καταχθονίων, καὶ ᾗ παρακάθηνται καὶ 42 ἢ 43 δικασταί, φέροντες τὸ ἔμβλημα τῆς ἀληθείας· ἄλλαι δύσληπτοι νεκρικαὶ τελεταί· βασιλεῖς ἀποθεούμενοι καὶ ὑποδεχόμενοι ὑπὸ τῶν θεῶν, οἵτινες τοὺς ἐναγκαλίζονται, δεχόμενοι δῶρα.

Ἥρωας δ' οἱ Αἰγύπτιοι δὲν ἐπίστευον, δι' ὃ ἡ ἡρωολογία, ἡ ἀλλαχοῦ ἄφθονος αὕτη πηγὴ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης, ἦν ἐντελῶς ἄγονος παρ' αὐτοῖς. Τὰ δ' ἐκτὸς τῶν θρησκευτικῶν ἕτερα τῆς γλυπτικῆς ἀντικείμενα

([1]) R. 145. Ῥάμεσις λατρεύων Ὄσιριν καὶ Ἶσιν. — ([2]) B, 162. — ([3]) B, 63. — ([4]) R. 128. — ([5]) R. 109. — ([6]) R. 129.

εἰσὶ καθαρῶς ἱστορικαὶ πράξεις τῶν βασιλέων, ἤτοι μάχαι, τειχομαχίαι, ναυμαχίαι (1), προσέτι δὲ μονομαχίαι τῶν ἀρχηγῶν, θρίαμβοι εἰς τοὺς Θεοὺς μᾶλλον ἀναφερόμενοι (2), καὶ ἐν οἷς πολλάκις πρὸ τοῦ ἅρματος τοῦ βασιλέως φέρεται χειρῶν σωρὸς, ἐμφαίνων τὸν ἀριθμὸν τῶν θανατωθέντων (3), προσφοραὶ λαφύρων, πρεσβεῖαι τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν, καὶ ἄλλα ὅμοια, ἐν οἷς οὐδεμία ὑπάρχει διόψεως γνῶσις, ἢ τέχνης περὶ τὴν τοῦ ἐμβαδοῦ διάθεσιν, οὐδεμία ἤθους ἔκφρασις εἰς τὰ πρόσωπα, ἀλλ' οὐχ ἧττον ζωηρότης πολλὴ τῶν κινήσεων, καὶ τῶν ἐθνικῶν φυσιογνωμιῶν ἀκριβὴς διάκρισις (4) (ΗΙΝ. ΚΣΤ, 2). Κέντρον δὲ πασῶν τῶν πράξεων, τῶν μυριάδων εἰκονικῶν ἀπομνημονευμάτων, δι' ὧν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐκαλύπτοντο οἱ ἀπέραντοι τοῖχοι ὅλων τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων τῆς Αἰγύπτου, εἶναι πάντοτε ὁ βασιλεύς. Αὐτὸς πανταχοῦ κολοσσιαῖος διαπρέπει μεταξὺ τοῦ ταπεινοτέρου πλήθους, αὐτὸς ἐν δίφρῳ φερόμενος, καταπατεῖ τῶν πυγμαίων ἐχθρῶν του τὰ σμήνη, αὐτὸς πρῶτος ἐν ταῖς ναυμαχίαις, πρῶτος εἰς τῶν φρουρίων τὴν προσβολήν· αὐτὸς διὰ μιᾶς πληγῆς τοῦ ὅπλου του ἀποκεφαλίζει ὁλόκληρον λαὸν, συλ-

---

(1) **R. 79, 80, 81, 84, 87, 103.** — (2) **R, 86.** Βασιλεὺς ἀναφέρων τὴν νίκην του εἰς Ὄσιριν, Ῥὲ καὶ Ἴσιν. — (3) **R. 101.**

(4) **R. 160** *Αἰγύπτιος*, ἐρυθρὸν βαθύ. Πλεξίδας ἔχων λευχείμων. » **159** *Αἰθίοψ*, μέλας.

» 156 *Ναμού*, Ἀσιανὸς Ἄραψ ἢ Ἑβραῖος, Κιτρινωπὸς, βραχυτράχηλος, παχεῖαν κόμην ἔχων, γένειον ὀξύ.

85 *Ταμχὸα*, Εὐρωπαῖος ἢ λευκὸς Ἀσιανὸς, κρεατόχρους, γλαυκόπις, δύω πτερὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.

99 *Ἕλλην*; ἢ Ἴων, ἡμίγυμνος, τόξον, φαρέτρα, σάνδαλα.

83. *Ἀσσύριος*, (ἢ Ἑβραῖος), ἐνίοτε φέρων πλουσ.ον μανδύαν.

λήβδην αὐτὸν διὰ τῆς γιγαντιαίας χειρὸς τοῦ ἐκ τῆς κόμης κρατῶν (ΜΗΝ. ΚΣΤ, 3).

Ἀλλαχοῦ δὲ, ἰδίως εἰς τοὺς τοίχους τῶν ὑπογείων τάφων, παρίστανται διὰ τῶν αὐτῶν βαπτῶν ἀναγλύφων παμποίκιλοι τοῦ κοινοῦ βίου σκηναὶ, ἐν αἷς διαπρέπει συνήθως διὰ μειζόνων διαστάσεων ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ τάφου, εἷς τῶν ἡγεμόνων ἢ μεγιστάνων τῆς χώρας. Ὁ ῥυθμὸς καὶ τούτων εἶναι ὡς καὶ ὁ τῶν λοιπῶν, ξηρὸν μὲν καὶ δύςκαμπτον τὸ διάγραμμα ἔχον, πάσης ἰδανικῆς εὐγενείας ἄμοιρος, ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ ποικιλίας ἐστερημένος, δι᾽ ἧς ἐπιδιώκεται ἡ παράστασις τῆς φυσικῆς ἀληθείας, καὶ τῆς ζωηρότητος τῶν κινήσεων. Εἰς τὰς παραστάσεις δὲ ταύτας ἐπιτυχέστατα εἰσὶ διαγεγραμμένα ἰδίως τὰ ζῶα, ὁ γεωργικὸς βοῦς, ἡ αἶξ καὶ τὸ πρόβατον τοῦ ποιμνίου, ὁ φορτηγὸς ὄνος, ὁ ἰσχνὸς θηρευτικὸς κύων, καὶ τὰ θηρία τῆς ἐρήμου.

Καὶ ἐκ γῆς ὀπτῆς δὲ κατεσκεύαζον οἱ Αἰγύπτιοι ἐν ἐργοστασίοις πάμπολλα Θεῶν ἀγαλμάτια, ἐπιχριόμενα διὰ πρασίνου ἢ κυανοῦ ὑελώδους γανώματος, ἰσχυροῦ καὶ αὐστηροῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ῥυθμοῦ, ὅμοια τοῖς ἐκ σκληρῶν πολυτίμων λίθων κατασκευαζομένοις, καὶ συνήθως δι ἱερογλύφων κεκαλυμμένα. Περίεργα δ᾽ εἰσὶ καὶ τὰ πήλινα αὐτῶν ἀγγεῖα, τὰ ἔχοντα ἀνθρωποκέφαλον σῶμα, καὶ καλούμενα *κάνωβοι*, κατὰ τὸν θεὸν Κνοῦφιν, ὅστις, ὡς ἀνθρωποκέφαλος ἀμφορεὺς ἐνέφαινε τὸν τοῦ Νείλου ῥοῦν. Ἐντὸς τάφων εὑρίσκονται καὶ τετρακέφαλα ἐνίοτε τοιαῦτα ἀγγεῖα, ἄλλοτε μὲν πλήρη γεγανωμένων ἀγαλματίων, ἄλλοτε δὲ λίθινα και ὁλόλιθα (πάγια).

Ὁμοίως δ᾽ ἐκ γῆς ὀπτῆς, πολλάκις δὲ καὶ ἐκ λίθων σκληρῶν καὶ πολυτίμων, κατεσκεύαζον καὶ τοὺς κανθάρους ἢ σκαραβαίους, οἵτινες παμπληθεῖς εὑρίσκονται εἰς θήκας νεκρῶν, εἴτε ὡς περιδέραια πολλοὶ ὁμοῦ εἰς κλωστὴν ἐνειρμένοι, ἢ κεχωρισμένοι μεταξὺ τῶν

ταινιῶν αἷς ἑλίσσονται οἱ νεκροί. Τούτων τὸ σχῆμα ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου μετέβη καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα. Ἦσαν δ' οἱ μὲν μείζονες, ὡς φαίνεται, φυλακτήρια· οἱ δὲ λοιποὶ ἐθεωρήθησαν ὡς κέρματα, διότι πρῶτον ἐν Ἐρυξίᾳ τοῦ (ψευδο)Πλάτωνος (¹) λέγεται ὅτι ἐν Αἰθιοπίᾳ κἂν ἐχρῶντο ἀντὶ ἀργυρίου, *λίθοις γεγλυμμένοις*· δεύτερον δέ, γνωστὸν εἶναι ὅτι πρὸ τῶν Πτολεμαίων οἱ Αἰγύπτιοι νόμισμα δὲν ἔκοψαν· καὶ τρίτον πολλοὶ τῶν κανθάρων τούτων φέρουσιν ὀνόματα βασιλέων, μέχρις αὐτοῦ τοῦ Κομμόδου. Οὕτως ἐκ τῶν **1700** τοῦ ἐν Ταυρίνῳ Μουσείου, **172** φέρουσι τὸ τοῦ Τουθμόσιος τῆς ιη' δυναστείας. Ἴσως δέ τινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς σφραγίδες, διότι σφραγίδας ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (²) ἐκ Αἰθιοπίᾳ, λέγων ὅτι οἱ ἐγχώριοι ἔγλυφον αὐτὰς διὰ λίθων ὀξέων· καὶ τῶν θυμάτων *σφραγισταὶ* ἀναφέρονται ἐν Αἰγύπτῳ.

Μετάλλινα δὲ τεχνουργήματα εἰσὶ σπανιώτατα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τ' ἀπαντώμενα θεῶν καὶ ζώων ἀγαλμάτια φέρουσι μεταγενέστερον χαρακτῆρα. Μόνον χρυσοῦν ἀνδριάντα, ἀνάθημα τοῦ Ἀμάσιδος, ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (³), καὶ ἐν γένει φαίνεται ὅτι εἰς τὴν μεταλλουργίαν ἄλλα ἔθνη προηγήθησαν τῶν Αἰγυπτίων. Ἀρχαιότατα δ' ἠσκεῖτο εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ὑελουργία καὶ ὑελογραφία.

Ἡ δὲ ξυλογλυφία καὶ ἡ τορευτικὴ (τοῦ ἐλέφαντος) ἦσαν τέχναι σπανιώτεραι ἐν Αἰγύπτῳ διὰ τὴν τοῦ ξύλου ἔλλειψιν. Ἀναφέρει ὅμως ὁ Ἡρόδοτος (⁴) εἴκοσι ξυλίνους κολοσσοὺς ἐν Σάϊδι, καὶ **341** κολοσσοὺς ἱερέων εἰς τὸ ἐν Θήβαις Ἡφαίστειον. Παραδείγματα δὲ τοῦ κλάδου τούτου τῆς τέχνης των ἔχομεν τὰς θήκας τῶν νεκρῶν (μομίας), ὧν πολλαὶ μιμοῦνται τὴν μορφὴν τοῦ Ὀσίριδος καὶ τῆς Ἴσιδος, ἔχουσαι κεχρυσωμένον τὸ

(¹) σ. 400. — (²) Ζ, 69. — (³) Β, 182. — (⁴) Β, 143.

πρόσωπον, καὶ ἱερογλύφως οὖσαι ἐπιγεγραμμέναι. Εὑρίσκονται δὲ καὶ ξύλινα ἀνάγλυφα βεβαμμένα, ἐκ συκομορέας, καὶ ὁ Διόδωρος (1) ἀναφέρει ἀναθήματα ἐλεφάντινα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γραφική.

Ἡ γραφικὴ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς σκιᾶς καὶ τῆς ἀποχρώσεως καὶ τῆς τῶν χρωμάτων ἁρμογῆς ἐντελῶς στερουμένη, καὶ μόνον γνωρίζουσα τὸ περίγραμμα μετ' ἐμβαδῶν μονοχρόων, ἦν συγγενεστάτη πρὸς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀναγλύφων, ἅτινα ἦσαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κεχρωματισμένα ἐντὸς τοῦ αὐτῶν διαγράμματος· διὸ καὶ ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς τάφοις ἀπαντῶνται ἐντοίχιοι γραφαὶ ἐπὶ κονιάματος, ἢ ἐπὶ λίθου μετὰ γλυφῶν ἀναμεμιγμέναι, καὶ ἐκείνας πολλάκις συμπληροῦσαι, παριστῶσαι δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τῆς γλυπτικῆς ῥυθμὸν καὶ τρόπον, οὐχὶ ὡς ἐν τοῖς τῶν βασιλέων, συμβάντα ἱστορικὰ καὶ ἐπίσημα, ἀλλὰ πράξεις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καὶ εἰκόνας πασῶν τῶν οἰκιακῶν καὶ ἀγροτικῶν ἀσχολήσεων, οἷον θέρος, τρύγος (2), ἀροτρίασιν, (ΠΙΝ. ΚΣΤ, 4), θήραν, ἁλιείαν (3), ποιμαντικὴν (4), ἐμπόριον, βιομηχανίαν (4), γυμναστικήν, μετὰ πολλῆς ἐνίοτε ζωηρότητος, καὶ μετὰ ποικιλίας διδακτικωτάτης διὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν παλαιῶν Αἰγυπτίων. Καὶ αἱ θῆκαι δὲ τῶν νεκρῶν (μουμίαι) ἔχουσι συνεχῶς ἔξωθεν ἐπὶ γυψίνης ὑπαλοιφῆς ἐπιγεγραμμένα θρησκευτικὰ ἀντικείμενα, καὶ ἰδίως τὴν νεκρώσιμον ἐθιμοταξίαν, καὶ

(1) Α, 46. — (2) 39. — (3) R. 7. — (4) R. 36. — (5) R. 41. Ὑφαντική, κλωστική. — 44, Ἁμαξοπηγία, ναυπηγία, — Γλυπτική.

πολλάκις καὶ ἐντὸς ἐπὶ τῶν βυσσίνων περιτυλιγμάτων τῶν νεκρῶν, ἢ, ὅταν ἔξωθεν εἶναι ἄγραφοι, παριστῶσιν αὐτὴν εἰς παπύρους τετυλιγμένους, καὶ ἐν αὐταῖς κεκρυμμένους. Ἔν τισι δὲ εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν νεκρὸν καὶ γραπτὴ αὐτοῦ εἰκὼν, φυσικοῦ μεγέθους, ὁμοιάζουσα, μάλιστα κατὰ τὴν ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν, τὰς βυζαντινὰς ζωγραφίας. Ἦσαν δὲ τὰ εἴτε ταῖς γραφαῖς εἴτε τοῖς ἀναγλύφοις ἐφαρμοζόμενα χρώματα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμβολικὰ, ἀλλὰ κατά τι εἰς τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν πλησιάζοντα· οἷον οἱ μὲν ἄνδρες ἐβάφοντο ὑπέρυθροι, αἱ δὲ γυναῖκες λευκοκίτρινοι, καὶ κατ' ἔθνη αὖθις διαφόρως ἐνίοτε· τὰ δὲ τετράποδα μάλιστα ἐρυθρὰ, καὶ τὰ πτηνὰ καὶ τὸ ὕδωρ κυανᾶ ἢ πράσινα.

Τῇ Αἰγύπτῳ δ' ἦν ἰδία, κατὰ μεταγενεστέρους χρόνους τοὐλάχιστον, καὶ ἡ ἐπὶ μετάλλων ζωγραφία, περὶ ἧς ὁ Πλίνιος (1)· Tingit et Aegyptus argentum, et in vasis Anubem suum spectat, pingitque, non celat argentum. Τοιαύτη εἰκὼν εὑρίσκεται ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Ταυρίνου, ἡ λεγομένη Tabula Bembina, καὶ ἔστι πλὰξ χαλκῆ, γραφὰς ἔχουσα, τὰ δὲ περιγράμματα ἀργυρῷ μίτῳ διαγεγραμμένα. Εὑρέθη δ' ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἴσως ἐχρησίμευεν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἴσιδος.

---

(1) 33, 46.

ΑΣΣΥΡΙΟΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

Ἡ Ἀσσυρία, ἡ Βαβυλωνία καὶ ἡ Μεσοποταμία, τρεῖς χῶραι ἐν αἷς προϊμώτατα ἔθαλεν ὁ πολιτισμὸς, ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας μέχρι τῆς Ἐρυθρᾶς ἐκτεινόμεναι, διαῤῥεόμεναι δὲ καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν ὑπὸ τῶν δύο μεγάλων ποταμῶν, τοῦ Εὐφράτου καὶ Τίγριτος, κατῳκοῦντο ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, Συριακοῦ τὴν καταγωγὴν, τῆς Ἀραμαίας ἡ Σημιτικῆς λεγομένης φυλῆς, ἔχοντος δὲ κοινὰ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἤθη, τὴν λατρείαν καὶ τὸ πολίτευμα. Καὶ ἡ μὲν γλῶσσα αὐτῶν, κλάδος τῆς Συριακῆς, διεσπᾶτο εἰς διαλέκτους ὀλίγον κατὰ τόπους διαφερούσας. Ἐπεκράτει δὲ παρ' αὐτοῖς, καὶ ἡ Ἀραβικὴ, διότι Ἄραβες ἐνωρὶς κατῴκησαν μέρος τῆς Μεσοποταμίας. Ἡ δὲ θρησκεία των ἀνεγνώριζε δεκατρεῖς μὲν μεγάλους θεοὺς, ἐν οἷς Βασιλεὺς μὲν ἦν ὁ ἐπώνυμος τῆς χώρας *Ἀσσοὺρ*, ἐν δὲ Βαβυλῶνι ἰδίως *Μιρδοὺχ* καλούμενος, καὶ πολλάκις ἐν τρισὶ προσώποις παριστώμενος· ὡς πατὴρ δὲ τῶν θεῶν ἐθεωρεῖτο ὁ *Βῆλος* (Βαάλ), ἀντιστοιχῶν τῷ Κρόνῳ τῶν Ἑλλήνων, τὸ πᾶν διακοσμήσας, καὶ διὰ τῆς παραγωγῆς τοῦ φωτὸς τὰ ἄμορφα τέρατα τῆς ἀρχιγεννοῦς σκοτίας ἐξολοθρεύσας. Ὁ δὲ *Ἰάὼ* ἦν

ἴσως αὐτὸς ὁ Ζεὺς, ὡς ὁ *Νέβος* φαίνεται ὢν ὁ Ἑρμῆς· ἡ δὲ *Μύλιτα*, γυνὴ τοῦ Βήλου, μήτηρ τῶν μεγάλων θεῶν, παραστάτης τῶν παραγωγικῶν τῆς φύσεως δυνάμεων, ἦν συγχρόνως τῶν Ἑλλήνων ἡ Ῥέα καὶ ἡ Ἀφροδίτη. Μετ' αὐτῶν δὲ τέλος καταριθμεῖται καὶ ὁ *Ἥλιος* (Schamascb) καὶ ἡ *Σελήνη* (Ischtar, ἡ τῶν Συρίων *Ἀστάρτη*). Ἐκτὸς δ' αὐτῶν ἀνεγνώριζον καὶ ἀπειραρίθμους, ὑπὲρ τοὺς 4,000 ἐλάσσονας θεοὺς, ἀντιπροσωπεύοντας πιθανῶς τὰς διαφόρους δυνάμεις, καὶ τὰ διάφορα συμπτώματα τῆς φύσεως, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ *Σάνδων*, ὁ Ἡρακλῆς τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ὁ θαλάσσιος ἄνθρωπος ἢ ἀνθρωπόμορφος ἰχθὺς, ὁ *Ὤαννης* τοῦ Βηρωσσοῦ (1), (ὁ αὐτὸς ἀναμφιβόλως τῷ *Δαγῶνι* τῶν Φιλισταίων (2), ὅστις ἐκ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης προελθὼν, ἐδίδαξε τοῖς λαοῖς τῆς Μεσοποταμίας τοὺς νόμους, τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας.

Τὸ δὲ πολίτευμα τῶν λαῶν τούτων ἦν, ὡς ὅλων τῶν Ἀσιανῶν, μοναρχικὸν, ἀπόλυτον· καὶ διῃροῦντο μὲν εἰς διάφορα βασιλευόμενα, καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητα κράτη, ἀλλὰ πολλάκις ἓν ὑπερίσχυε τῶν λοιπῶν, καὶ καθίστα αὐτὰ ὑποτελῆ, μέχρις οὗ αὐτὸ πάλιν ὑποκύψῃ εἰς ἕτερον. Οὕτως ἐν τοῖς ἀπωτάταις χρόνοις τῆς σχεδὸν μυθικῆς ἀρχαιότητος διέπρεπεν ὡς τῶν λαῶν τούτων βασιλὶς ἡ παλαιὰ Βαβυλών· περὶ τὰ δισχίλια δ' ἔτη πρὸ Χριστοῦ ὑπερίσχυσε τῶν πλείστων χωρῶν τῆς πέριξ Ἀσίας, ἡ Ἀσσυρία, λαμπρὰν πρωτεύουσαν ἔχουσα τὴν Νινευὶ εἰς τὸν Τίγριν, καὶ ὑποχείριον κατέστησε καὶ αὐτὴν τὴν Βαβυλωνίαν. Ἐν δὲ τῇ ζ'. πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, οἱ Βαβυλώνιοι τοῖς Μήδοις συμμαχήσαντες, κατέβαλον αὖθις τὴν Ἀσσυρίαν, καὶ ἐταπείνωσαν αὐτὴν εἰς ἐπαρχίαν τοῦ κράτους των, μέχρις οὗ μετὰ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ὑπετάγη καὶ ἡ Βαβυλω-

---

(1) Ἐν Ἰωσήπῳ. — (2) Ἴδ. Selden, de diis Syris Syntagma.

νία μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀσσυριακῶν χωρῶν, εἰς τὴν τὸ πλεῖστον τῆς Ἀσίας κατακλύσασαν δύναμιν τῶν Περσῶν, καὶ μετ' αὐτῶν κατεκτήθη ὑπὸ τῶν ὅπλων τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ περιελθοῦσα εἰς τοὺς Σελευκίδας, ὑπεδουλώθη τέλος ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Ῥωμαίων.

Τὰ κράτη ταῦτα ἦσαν ἀρχαιότατα γνωστὰ εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ ἀναφέρονται ἤδη ἐπὶ μνημείων Θουτμόσιος τοῦ Γ' τῆς ιη' αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἤτοι τῆς ιε' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ἐπὶ δὲ τῆς μεγάλης ἀκμῆς αὐτῶν διέπρεπον ἐπὶ πλούτῳ, πληθυσμῷ καὶ δυνάμει, καὶ τὰς ἀπεράντους πόλεις αὐτῶν ἐκόσμουν μεγαλοπρεπῶς ἔργα καλλιτεχνίας, ἐφ' ὧν ἐπιῤῥοήν τινα ἤσκουν ἴσως καὶ ἡ παράλιος Συρία (ἡ Φοινίκη καὶ ἡ Ἰουδαία) καὶ ἡ Αἴγυπτος, διότι μετ' αὐτῶν διετέλουν εἰς συνεχῆ σχέσιν ἐμπορίου καὶ κατακτήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Αἱ ὑπὸ τῶν δύο ποταμῶν περιῤῥεόμεναι χῶραι, ἰδίως δὲ τὸ κατὰ τὴν Βαβυλωνίαν κατώτερον αὐτῶν μέρος, ταπεινὸν ὂν καὶ διάβροχον, παριστῶσι σήμερον ἐρήμους ἑλώδεις, ἀβάτους καὶ νοσηράς. Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι Βαβυλώνιοι διὰ τῆς μεγαλοπραγμοσύνης καὶ φιλεργίας των μετέβαλον αὐτὰς εἰς πηγὴν πλούτου ἀκαταλογίστου, δι' ὅλου πλέγματος ἀπειραρίθμων διωρύγων οὐ μόνον τὰς πεδιάδας ἀποξηράναντες, καὶ εὐφορωτάτας αὐτὰς καταστήσαντες, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο ποταμούς, τὰς μεγάλας ταύτας ἐμπορικὰς τῆς Ἀσίας ἀρτηρίας, διὰ μυρίων φλεβῶν πρὸς ἀλλήλας συνδέσαντες. Κατήρτιζον δὲ τὰς διώρυγας ταύτας διὰ σοφοῦ συστήματος προχωμάτων, καταῤῥακτῶν καὶ κτιστῶν λιμνῶν, ἔργων

ἃ ὁ Στράβων (1) ἀποδίδωσι τῇ Σεμιράμιδι, ἥτις νομίζεται βασιλεύσασα ἐπὶ τοῦ ὅλου Ἀσσυριακοῦ κράτους κατὰ τὴν ιθ′ ἑκατονταετηρίδα. Ἡ δὲ παντελὴς σήμερον παραμέλησις τῶν ἔργων τούτων, ὧν τὰ ἴχνη σώζονται προφανέστατα, ἐπανέφερε τὰς ἐκτάσεις ἐκείνας εἰς τὴν ἐλεεινὴν καὶ ἀγρίαν κατάστασιν, ἧς πρὸ τετρακισχιλίων ἐτῶν τὰς εἶχεν ἀποσπάσει ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός.

Ἕνεκα δὲ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆς τούτου, ἐστερεῖτο, ἡ Βαβυλωνία τοὐλάχιστον, οἰκοδομικῆς ὕλης, καὶ λίθων, οἵτινες δυσχερῶς ἔπρεπε νὰ μετακομίζωνται ἐκ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας, καὶ ξύλων, διότι ὁ φοίνιξ μόνον φύεται δένδρον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ κάτω Εὐφράτου· κέδρους δὲ καὶ κυπαρίσσους μετέφερον πολυδαπάνως ἐκ τοῦ Λιβάνου (2). Τούτου ἕνεκα καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ μόνον ὅλως λίθινον καὶ ξύλινον οἰκοδόμημα μνημονεύεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἡ ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου μεγάλη γέφυρα, ἣν ὁ μὲν Διόδωρος (3) ἀποδίδωσιν, ὡς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἔργων, εἰς τὴν *Σεμίραμιν*, ὁ δὲ Ἡρόδοτος (4), πιθανότερον, εἰς τὴν πολὺ μεταγενεστέραν *Νίτοκριν*, τὴν γυναῖκα τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Βαβυλῶνος, περὶ τὰ 570 π. Χ., αὐτόθι ἄρξαντος Ναβουχοδονόσορος, θυγατέρα δὲ τοῦ Μήδου Κυαξάρου. Περιγράφει δ' ὁ πρῶτος τὴν γέφυραν ταύτην ὡς ἕπεται. «*Αὕτη δὲ, κατὰ τὸ στενώτατον μέρος τοῦ ποταμοῦ γέφυραν σταδίων πέντε τὸ μῆκος κατεσκεύασεν, εἰς βυθὸν φιλοτέχνως καθίσασα τοὺς κίονας. Οἱ δὲ διειστήκεισαν ἀπ' ἀλλήλων πόδας δώδεκα. Τοὺς δὲ συνερειδομένους λίθους τόρνοις σιδηροῖς διελάμβανε, καὶ τὰς τούτων ἁρμονίας ἐπλήρου μόλυβδον ἐντήκουσα. Τοῖς δὲ κίοσι, πρὸ τῶν τὸ ῥεῦμα δεχομένων πλευρῶν γωνίας προκατασκεύασεν. Ἡ μὲν οὖν γέφυρα κεδρί-*

(1) ΙΒ, 334.— (2) Layard, Nineveh and Babylon, 356.— (3) Ε. 8. — (4) Α, 186.

νοις καὶ κυπαριττίνοις δοκοῖς, ἔτι δὲ φοινίκων στελέχεσιν ὑπερμεγέθεσι κατεστεγασμένη. . . ,»

Ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως λοιπὸν ἑτέρας οἰκοδομικῆς ὕλης, κατεσκεύαζον ἀξιολόγους πλίνθους ἐκ τοῦ λεπτοῦ ἀργίλλου τῆς χώρας των, τὰς μὲν ὠμὰς καὶ εἰς τὸν ἥλιον ἐξηραμένας διὰ τὸ ἔνδον τοῦ τοίχου, τὰς δὲ διὰ τὸ ἐκτὸς ὀπτάς, καὶ συνήθως διὰ παχέως μεταλλικοῦ ἐπιχρίσματος στιλπνότατα γεγανωμένας· καὶ ταύτας συνήνουν εἰς ὄγκους στερεωτάτους διὰ γύψου συγκολλῶντες αὐτάς, ἢ δι' ἀσφάλτου, οὗ ὑπάρχουσιν ἄφθονοι φυσικαὶ πηγαὶ εἰς διάφορα μέρη παρὰ τὸν Εὐφράτην καὶ παρὰ τὸν Τίγριν, πλησίον τῆς Νινευὶ (1), παρεντιθέντες πρὸς ἀσφαλέστερον σύνδεσμον καὶ καλάμων στρώματα, ἅτινα ἐνιαχοῦ μετὰ τοσούτους αἰῶνας θαυμασίως διατηροῦνται.

Ἐκ τοιούτων στοιχείων συνιστάμενα τὰ οἰκοδομήματα τῆς Β α β υ λ ῶ ν ο ς (2), παριστῶσι σήμερον παρὰ τὴν Ἀραβικὴν κώμην Ἰλλὰ σειρὰν μόνον ἀμόρφων γηλόφων, ἐπιμαρτυροῦσαν τὴν ἀπέραντον ἔκτασιν ἣν οἱ συγγραφεῖς ἀποδίδουσιν εἰς τὴν Ἀσσυριακὴν μεγαλόπολιν, μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς οἰκουμένης, διότι μνείαν αὐτῆς ποιοῦνται αἱ αἰγυπτιακαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς ιέ π. Χ. ἑκατονταετηρίδος· ἀνῳκοδομήθη δ' αὕτη, σχεδὸν ἐκ νέου, μεγαλοπρεστάτη, ἀφ' οὗ, καταβαλοῦσα τὴν Νινευὶ, ἀνεβιβάσθη εἰς πρωτεύουσαν πάσης τῆς Ἀσσυρίας, ἐπὶ Ναβουχοδονόσορος, βασιλεύσαντος ἐπὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἰσὶ τὰ πλεῖστα τῶν σωζομένων ἐρειπίων αὐτῆς. Σύγκεινται δ' οἱ γήλοφοι ἐκεῖνοι ἐκ μυριάδων καὶ ἑκατομμυρίων

---

(1) Layand, αὐτ. 202. — Ἰδ. καὶ Πλούταρχ. Ἀλεξ.

(2) Ἡρ. Α. 178.— Ξενοφ. Ζ, 5.— Διοδ. Β, 7—11.— Στράβ. ΙΣΤ, 1. — Κούρτ. Ε, 4.

πλίνθων, ἃς ἐν διαστήματι πολλῶν αἰώνων ἀνασκάπτοντες οἱ περίοικοι, μεταχειρίζονται εἰς τὰς νεωτέρας αὐτῶν οἰκοδομάς, ὥστε οὐ μόνον ἡ πρὸς βοῤῥᾶν τῆς Βαβυλῶνος ἐπὶ τοῦ Τίγριδος ἀνεγερθεῖσα Σελεύκεια μετὰ τῆς Κτησιφῶντος, ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ παρακείμεναι χῶραι ᾠκοδομήθησαν ἔκτοτε καὶ ἐξακολουθοῦσιν οἰκοδομούμεναι διὰ τῶν πλίνθων τούτων, ὧν πάμπολλοι καὶ εἰς ἀπώτατα μέρη πέμπονται. Ὁ Στράβων (1) διηγεῖται ὅτι ὁ Ξέρξης κατέσκαψε τοὺς ναοὺς τῆς Βαβυλῶνος, ὅτι δ' ὁ Ἀλέξανδρος, θελήσας ν' ἀνοικοδομήσῃ τὸν τοῦ Βήλου, μετεχειρίσθη μυρίους στρατιώτας εἰς ἀποκόμισιν τῶν ἐρειπίων, καὶ δὲν τὴν κατώρθωσε.

Τείχη Βαβυλῶνος.

Κατ' ἀρχὰς ἡ Βαβυλὼν ἔκειτο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἢ δυτικῆς ὄχθης τοῦ Εὐφράτου. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Βαβυλωνίας καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορος ἐξετάθη καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης, διαῤῥεομένη ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ, καὶ ἔχουσα ἑκατέρωθεν τείχη μετὰ χαλκῶν πυλῶν. Ἀπετέλει δ' ἀπέραντον τετράγωνον ἐξ οἰκιῶν τριωρόφων καὶ τετρωρόφων, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (2), καὶ ἐξ ὁδῶν εὐθειῶν καὶ ὀρθογωνίως διασταυρουμένων, ὧν τὴν διεύθυνσιν δεικνύουσι μέχρι τοῦδε πολλαχοῦ τὰ ἐρείπια. Περιεβάλλετο δ' ὑπὸ τείχους ἔχοντος κατὰ τὸν αὐτὸν μὲν ἱστορικὸν περίμετρον 480 σταδίων (24 ὡρῶν), πάχος δὲ 50 πήχεων, καὶ ὕψος 200· κατὰ Στράβωνα (3) ὅμως εἶχε τὸ τεῖχος τοῦτο 388 σταδίων τὴν περίμετρον, πάχος δὲ 32 ποδῶν, καὶ 50 πήχεων ὕψος· καὶ κατὰ Διοδωρον τέλος (4), 365 σταδίων περίμετρον, πάχος «*ἐξ ἅρμασιν ἱππάσιμον*» καὶ ὕψος «*ἄπιστον τοῖς ἀκούουσι*» Τὴν δὲ τοιχοδομίαν αὐτοῦ περιγράφει οὕτως ὁ

(1) ΙΓ. — (2) Α, 186. — (3) ΙΣΤ. 335. — (4) Β, 7

Ἡρόδοτος· «*Ἑλκύσαντες πλίνθους ἱκανὰς, ὤπτησαν αὐτὰς ἐν καμίνοισι· μετὰ δὲ τέλματι χρεώμενοι ἀσφάλτῳ θερμῇ, καὶ διὰ τριήκοντα δόμων πλίνθου, ταρσοὺς καλάμων διαστοιβάζοντες, ἐδείμαντο πρῶτα μὲν τῆς τάφρου τὰ χείλεα* . . . .» καὶ τὰ αὐτὰ περιγράφει καὶ ὁ Διόδωρος λέγων· «*Ὀπτὰς δὲ πλίνθους εἰς ἄσφαλτον ἐνδησαμένη (ἡ Σεμίραμις), τεῖχος κατεσκεύασε.*» Καὶ ὁ Ἀριστοφάνης δὲ μνημονεύει τοῦ τείχους τῆς Βαβυλῶνος, θέλων τὴν πόλιν του ἐν ταῖς Ὄρνισι (1) «*περιτειχίζειν μεγάλαις πλίνθοις ὀπταῖς, ὥσπερ τὴν Βαβυλῶνα*·» καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις κατηριθμεῖτο τὸ τεῖχος τοῦτο μετὰ τῶν ἑπτὰ θαυμάτων· ὥστε πιθανὴ φαίνεται ἡ ὑπόθεσις τινῶν τῶν νεωτέρων (2), ὅτι ἐπειδὴ ἴχνη πλέον τοῦ ἀρχαίου τείχους δὲν φαίνονται, διὰ τοῦτο οὐδ' ὑπῆρξεν αὐτὸ ποτὲ, ἀλλ' ὅτι ἕκαστον τῶν μεγάλων οἰκοδομημάτων εἶχεν ἴδιον περιτείχισμα, ὅπερ παρεξηγήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν.

Μηδικὸν τεῖχος.

Καὶ ἕτερον δὲ μέγα τεῖχος περιγράφει ὁ Ξενοφῶν (3), τὸ *Μηδίας τεῖχος* λεγόμενον, διότι κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Μήδων ᾠκοδομήθη, ἔχον 20' πάχος, 100 ὕψος καὶ 60 σταδίων μῆκος, ἦν κατεσκευασμένον «πλίνθοις ὀπταῖς ἐν ἀσφάλτῳ κειμέναις». Τοῦ τείχους τούτου σώζονται καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν ἴχνη ἐν εἴδει γηλόφου ἐπὶ ὥρας ἐκτεινομένου ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ποταμῶν, βορείως τοῦ ὑπὸ τῶν διωρύγων διατεμνομένου μέρους. Καλεῖται δὲ τὸ μέρος σήμερον ὑπὸ τῶν Ἀράβων «τεῖχος τοῦ Νεμρὸδ», καὶ εἰς ἴσας ἀποστάσεις σώζει ἴχνη τετραγώνων πύργων. Πλέθρα δέ τινα βορειότερον ἐκτείνε-

(1) Ὀρν. 552. — (2) Layard, 493 — (3) Ἀνάβ. Β, 4.

ται καὶ δευτέρα σειρὰ γηλόφων, ἀποδεικνύουσα ὕπαρξιν καὶ ἑτέρου τείχους ταπεινοτέρου, ἀποτελοῦντος μέρος τοῦ αὐτοῦ ὀχυρωτικοῦ συστήματος. Ὁ αὐτὸς δὲ συγγραφεὺς περιγράφει καὶ τὸ τεῖχος τῆς ἐπὶ τῷ Τίγριτι Λαρίσσης, στηριζόμενον εἰς κρηπῖδα λιθίνην, εἰκοσάπουν τὸ ὕψος, ἔχον δὲ πάχος μὲν 25′, ὕψος δὲ 100′.

Οἰκοδομήματα.

Ἐκ τῶν μεγάλων δὲ τῆς Βαβυλωνίας οἰκοδομημάτων τὰ ἀρχαιότερα, τὰ πρὸ τῆς καθυποτάξεως τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῆς αὐξήσεως τῆς Βαβυλῶνος, ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης. Ἐνταῦθα ἦσαν τ' *ἀρχαῖα βασίλεια*, ὧν λείψανα ἴσως σώζονται ὑπὸ τοὺς γηλόφους οἵτινες συχνοὶ καλύπτουσι τὴν ὄχθην ταύτην, ἂν καὶ οἱ ἀξιολογώτεροι αὐτῶν ἀνασκαφέντες, ἐφάνησαν περιέχοντες ἐρείπια οὐχὶ ἀρχαιότερα τοῦ μεγαλείου τῆς Βαβυλῶνος.

Τῶν ταπεινοτέρων δὲ γηλόφων ὑπέρκεινται καὶ ἐνταῦθα τινὲς, μέχρις 150′ ἐνίοτε ὑψούμεναι μέγισται πυραμίδες, οἷαι καλύπτουσι πανταχοῦ τῆς Ἀσσυρίας τὸ ἔδαφος· περιέχουσι δὲ οἰκοδομήματα πλίνθινα τῶν ἀρχαίων χρόνων, συγκείμενα, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐπαλλήλων δόμων, ὧν οἱ ἀνώτεροι ἦσαν στενώτεροι τῶν κατωτέρων πάντοτε, καὶ εἰς ὧν τὴν κορυφὴν ἵστατο πιθανῶς ἱερὸν ἢ βωμός. Καὶ πολλοὶ δὲ τάφοι ἀνασκάπτονται ἐπὶ τῶν πλευρῶν αὐτῶν, ἀλλ' εἰσὶ χρόνων μεταγενεστέρων, τῶν Μακεδονικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν· ὥστε δὲν εἶναι βέβαιον ἂν παρὰ τοῖς Ἀσσυρίοις δὲν ἐχρησίμευον καὶ ὡς νεκροταφεῖα, ἢ ἂν τοὐλάχιστον εἰς τὴν βάσιν αὐτῶν δὲν ἔκρυπτον τάφον ἐπισήμου νεκροῦ, ὡς κολοσσιαῖοι αὐτοῦ τύμβοι ὑψούμενοι.

Πύργος Βαβυλῶνος.

Τοιούτου ῥυθμοῦ οἰκοδόμημα περιγράφεται ὁ πανάρχαιος Πύργος τῆς Βαβυλῶνος, ὃν ἤδη ἐν τῇ ιη. ἑκατονταετηρίδι λέγει ἡ Γραφὴ ὅτι ἀνήγειραν οἱ

ἄνθρωποι ἀμέσως μετὰ τὸν κατακλυσμόν· « *Καὶ ἐγένετο αὐτοῖς ἡ πλίνθος εἰς λίθον, καὶ ἄσφαλτος ἦν αὐτοῖς ὁ πηλός.* » Τοιαύτης ἐπίσης κατασκευῆς ἦν καὶ ὁ Πύργος ἢ τάφος τοῦ Βήλου καλούμενος ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, ὅστις ἀποδίδωσιν αὐτῷ 600 ποδῶν ὕψος, *ἱερὸν* δὲ τοῦ Βήλου λεγόμενον ὑπὸ Ἡροδότου ([2]), ὅστις λέγει ὅτι ὑφίστατο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, καὶ κείμενον ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἦν τετράγωνον, εἶχεν ἑκάστην πλευρὰν δύο σταδίων (1200′), καὶ τὰς πύλας χαλκᾶς· ἐν τῷ μέσῳ δ' ἠγείρετο πυραμίς, τὴν πλευρὰν ἔχουσα σταδιαίαν, ἐξ ὀκτὼ δὲ συγκειμένη πύργων ἀλλεπαλλήλων, ἐχόντων τὴν ἄνοδον ἔξωθεν ἑλικοειδῆ, καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ναὸν μέγαν μετὰ κλίνης χρυσῆς καὶ τραπέζης. Ἀλλὰ δὲν ὑφίστατο πλέον ὁ ναὸς ἐπὶ Διοδώρου, ὅστις λέγει ([3])· «*Περὶ δὲ τούτου τῶν συγγραφέων διαφωνούντων, καὶ τοῦ κατασκευάσματος διὰ τὸν χρόνον καταπεπτωκότος, οὐκ ἔστιν ἀποφήνασθαι τ' ἀκριβές*·» Ἐπιφέρει δ' ὅτι ὁ πύργος ἦν ὑψηλὸς, ὅτι ἀπ' αὐτοῦ καὶ οἱ μεταγενέστεροι Χαλδαῖοι παρετήρουν τοὺς ἀστέρας, καὶ ὅτι ἔφερε τρία ἀγάλματα. Ἐρείπιον αὐτοῦ νομίζεται ὁ ἐπὶ τῆς κώμης Ἰλλὰ περίπου μίαν ὥραν ἀπέχων, ἀλλ' ἐντὸς ὢν τῆς ἀρχαίας περιοχῆς λόφος, ὁ σήμερον *Βιρς Νιμρούδ*, ἢ παλάτιον τοῦ Νεμρὸδ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ὑπὸ δὲ τῶν Ἰουδαίων Φυλακὴ τοῦ Ναβουχοδονόσορος καλούμενος, καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων περιηγητῶν ὡς αὐτὸς ὁ πύργος τῆς Βαβυλῶνος ἐκλαμβανόμενος, πρὸ πάντων διότι ἡ κορυφὴ αὐτοῦ φαίνεται κεραυνόβλητος. Τὸ ὕψος αὐτοῦ εἶναι 200 ποδῶν, καὶ ὑπεράνω τῆς κορυφῆς ὑψοῦται ἔτι πάγιος τοῖχος ἐκ πλίνθων ὀπτῶν καὶ γύψου, 37 μὲν ποδῶν ὕψος, πάχος δὲ 28′ ἔχων ([4]). Ἡ δὲ βάσις αὐτοῦ ἔχει σήμερον περιφέρειαν ὑπὲρ τοὺς 2000 πόδας. Αἱ

([1]) Γέννεσ. ΙΑ, 3. — ([2]) Α, 181. — ([3]) Β, 9. — ([4]) Rich, Collected memoirs, σ. 176.

πλευραὶ αὐτοῦ εὑρέθησαν ἔχουσαι πολλαχοῦ τετραγώνους ὀπὰς, αἵτινες ἴσως ἦσαν προσδιωρισμέναι εἰς θήκας νεκρῶν, καὶ κατὰ τὸν Ἰουδαῖον περιηγητὴν τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος Βενιαμὶν τὸν Τυδέλιον, εἶχεν ἔξωθεν ἑλικοειδῆ ἄνοδον, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἡρόδοτος, ἧς ὅμως οὐδὲν ἴχνος φαίνεται σήμερον. Ἀπέδωκαν δὲ τὴν οἰκοδομὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Ναβουχοδονόσορα ὅσοι ἐνόμισαν ὅτι ἐπὶ τῶν πλίνθων αὐτοῦ ἀνέγνωσαν ἐπιγεγραμμένον τοῦ βασιλέως τούτου τὸ ὄνομα. Ἀλλ' ἡ ἀνάγνωσις αὕτη ἐπ' ἐσχάτων πάλιν ἠμφισβητήθη. Πλησίον δὲ τοῦ ὑψηλοτέρου πύργου, καὶ σχεδὸν διὰ τῆς βάσεως συνεχόμενος μετ' αὐτοῦ, ὑπάρχει ἄλλος ταπεινότερος ἀλλ' εὐρύτερος, οὗ τὸ ἐρείπιον δὲν ἐξηρευνήθη, καὶ ἴσως οἱ δύο ὁμοῦ ἀπετέλουν ποτὲ ἕνα, ἀνοιχθέντα καὶ διχοτομηθέντα, ἔχοντα δ' ἀρχικῶς τὴν εὑρεῖαν βάσιν περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος.

Ἕτεροι δὲ περιηγηταὶ ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὸν πύργον τοῦ Βήλου εἰς ἄλλον ὑψηλὸν σωρὸν ἐρειπίων, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ κείμενον, καὶ ὑπὸ τῶν Ἀράβων *Βαβὲλ* καλούμενον. Ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς αὐτοῦ εὑρέθησαν πολλοὶ ὀρθοστάται ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, φερουσῶν τὴν ἐπιγραφὴν ἥτις ἀπεδόθη εἰς τὸν Ναβουχοδονόσορα, καὶ ἐξ ἀσφάλτου ἢ γύψου ἀποτελοῦντες πολλαχοῦ *θολωτὰς* παρόδους, ἐν αἷς εὑρέθησαν τάφοι χρόνων μεταγενεστέρων τῶν Ἀσσυριακῶν. Ὁ λόφος οὗτος περιέχει ἄρα τὰ ἐρείπια μεγάλων οἴκων ἢ βασιλείων, ὧν ὅμως οὐδὲν ἄρτιον μέρος σώζεται, ὥστε νὰ διαγραφῇ αὐτοῦ τὸ σχέδιον. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δ' αὐτοῦ ὑπάρχει μέγας τοῖχος ἐκ πλίνθων ὠμῶν, λείψανον ἴσως ὀχυρώματός τινος ἐκ τῶν ἀνεγερθέντων ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἀντιστάντων εἰς τὰ ὅπλα Δημητρίου τοῦ πολιορκητοῦ (1).

(1) Διόδ. Σικ. ΙΘ, 100.

Κρεμαστοὶ κῆποι.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἐξαισίων οἰκοδομῶν τῆς ἀρχαίας Βαβυλῶνος διεκρίνοντο, καταριθμούμενοι καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν ἑπτὰ θαυμάτων, οἱ λεγόμενοι **Κρεμαστοὶ κῆποι τῆς Σεμιράμιδος**, οὓς ὅμως κατὰ τὸν ἀξιοπιστότερον Βηρωσσὸν κατεσκεύασεν οὐχὶ ἡ ἀρχαία ἐκείνη βασιλίς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ναβουχοδονόσωρ, εἰς μίμησιν, ὡς λέγει, τῶν ὀρεινῶν κήπων τῆς Περσίας, διὰ τὴν ἐκ Μηδείας σύζυγον του Ἀμουΐαν, ἴσως τὴν ἄλλως καλουμένην Νίτοχριν· ἀληθῶς δὲ κατὰ τὸν ἐν Βαβυλωνίᾳ, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδαμεν, ἐπικρατοῦντα ῥυθμὸν τῶν ἀναβαθμῶν. Κατὰ δὲ Διόδωρον (1), κατεσκευάσθησαν «ὑπὸ *Σύρου βασιλέως χάριν γυναικὸς παλλακῆς, τὸ γένος Περσίδος*,» καὶ ἐφυτεύθησαν ἐπὶ δέκα συρίγγων, κατ' ἀμφιθέατρον ὑψουμένων, καὶ ἐστεγασμένων διὰ λιθίνων δοκῶν. «*Τὸ δ' ἐπὶ ταῖς δοκοῖς ὀρόφωμα πρῶτον μὲν εἶχον ἐπεστρωμένον κάλαμον μετὰ πολλῆς ἀσφάλτου, μετὰ δὲ ταῦτα πλίνθον ὀπτὴν διπλῆν, ἐν γύψῳ δεδεμένην*,» καὶ ἄνωθεν ἐστεγασμένην μολύβδῳ. Εἶχον δ' αἱ σύριγγες αὗται 4 πλέθρων ἑκάστην πλευράν, κατὰ Στράβωνα (2), καὶ ἦσαν ἔσωθεν μὲν διεσκευασμέναι εἰς βασιλικὰς κατοικίας, βαθμηδὸν εἰσεχούσας καθ' ὅσον ἀνήρχοντο, ἄνωθεν δ'εἰς κήπους πολυτελεστάτους. Ἡ δὲ πασῶν ἀνωτάτη ἔφερεν ὑδραυλικὰς μηχανάς, δι' ὧν ἀναμυζώμενον τοῦ Εὐφράτου τὸ ὕδωρ, ἤρδευε πᾶσαν τὴν μετέωρον ταύτην φυτείαν. Καλεῖ δ' ὁ Στράβων τὰς σύριγγας ταυτας *καμαρωτὰ ψαλιδώματα*, καὶ ἡ ἐπωνυμία αὕτη φαίνεται τινῶν τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν τὴν οἰκοδομὴν χαρακτηρίζουσα, διότι καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων λειψάνων ἐξάγεται ὅτι ἀρχαιότατα ἦν τοῖς Ἀσσυρίοις γνωστὴ ἡ ἀψίς, εἰς ἧς τὴν κατα-

(1) Β, 10. — (2) ΙΣΤ. 335.

σκευὴν αἱ πλίνθοι εἶσι προσφορώταται. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Εὐφράτου καὶ παρ' αὐτὸν τὸν ποταμὸν, εἰς δύο ὡρῶν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Βὶρς - Νιμροὺδ, ἀλλὰ πάντοτε ἐντὸς τῆς Βαβυλῶνος, σώζεται μέγιστον ἐρείπιον, παρὰ τοῖς Ἄραψι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κάσρ* (βασίλειον) ἢ *Μουσδελίβ* (κατεστραμμένον), πιθανώτατα κατέχον τὴν θέσιν τῶν κρεμαστῶν κήπων. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν αὐτὸ ἐντελῶς κατηδαφισμένον, καὶ ἀνεκάλυψαν μόνον τοίχους καὶ ὀρθοστάτας ἐκ πλίνθων ἐν γύψῳ δεδεμένων, ὧν αἱ πλεῖσται ἐνομίσθη ὅτι φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ Ναβουχοδονόσορος, πολλαὶ δ' εἰσὶ κεχρισμέναι διὰ παχέος γανώματος, φέροντος ζωηρὰ χρώματα καὶ ἴχνη ζωγραφιῶν. Εὑρέθη δ' ἐν τοῖς ἐρειπίοις καὶ μία σύριγξ, διὰ λιθίνων κεκαλυμμένη δοκῶν (1), ἀλλὰ τὸ ὕψος αὐτῆς δὲν εἶναι ἀνώτερον τῶν 7 ποδῶν, ὥστε πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς διώρυξ μᾶλλον ἢ ὡς μέρος βασιλικῆς κατοικίας. Ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι ἤκουσε Γάλλος περιηγητὴς, ὁ Beauchamp, ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὅτι εὗρον αὐτόθι οἴκημα, οὗ οἱ τοῖχοι ἦσαν διὰ στιλπνῶν πλίνθων ἐπεστρωμένοι, ἐχόντων ἐπιγεγραμμένον τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ μίαν βοῦν, πάντα σύμβολα Ἀσσυριακά. Μέγα δένδρον σωζόμενον εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τούτου, (τὸ δένδρον *Ἀθλη*), θεωρεῖται ὑπὸ τῶν κατοίκων ὡς μοναδικὸν ἐφ' ὅλης τῆς γῆς, καὶ ὡς τὸ μόνον διασωθὲν ἐκ τῶν κρεμαστῶν κήπων, ὅταν ὁ Θεὸς κατέστρεψε τὴν Βαβυλῶνα, ὅπως δέσῃ εἰς αὐτὸ ὁ Προφήτης τὸν ἵππον του μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἰλλᾶ.

Σύριγξ.

Καὶ ἕτερον δὲ περιεργότατον ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον ἐν Βαβυλῶνι ἀναφέρει ὁ Διόδωρος, εἰς ὃ ἡ Ἀψὶς ἐφηρμό-

(1) Rich, αὐτ.

σθη, καὶ ὃ ἀποδίδωσι τῇ Σεμιράμιδι. Εἶναι δὲ τοῦτο ὑποβρύχιος σύριγξ, ἑνοῦσα τὰς δύο ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, καὶ οὕτως ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ περιγραφομένη· «*Μετὰ δὲ ταῦτα, τῆς Βαβυλωνίας ἐκλεξαμένη τὸν ταπεινότατον τόπον, ἐποίησε δεξαμενὴν τετράγωνον, ἧς ἦν ἑκάστη πλευρὰ σταδίων τριακοσίων ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεσκευασμένη, καὶ τὸ βάθος ἔχουσα ποδῶν τριάκοντα καὶ πέντε. Εἰς ταύτην ἀποστρέψασα τὸν ποταμὸν, κατεσκεύασεν ἐκ τῶν αὐτόθι βασιλείων εἰς θάτερα διώρυγα· ἐξ ὀπτῆς δὲ πλίνθου συνοικοδομήσασα τὰς καμάρας, ἐξ ἑκατέρου μέρους ἀσφάλτῳ κατέχρισεν ἡψημένῃ, μέχρις ὅτου τὸ πάχος τοῦ χρίσματος ἐποίησε πηχῶν τεσσάρων. Τῆς μὲν διώρυγος ὑπῆρχον οἱ μὲν τοῖχοι τὸ πλάτος ἐπὶ πλίνθους εἴκοσι, τὸ δὲ ὕψος, χωρὶς τῆς καμφθείσης ψαλίδος, ποδῶν δώδεκα, τὸ δὲ πλάτος ποδῶν δεκαπέντε. Ἐν ἡμέραις δ' ἑπτὰ κατασκευασθείσης αὐτῆς, ἀποκατέστησε τὸν ποταμὸν ἐπὶ τὴν προϋπάρχουσαν ῥύσιν, ὥστε τοῦ ῥεύματος ἄνω τῆς διώρυγος φερομένου, δύνασθαι τὴν Σεμίραμιν ἐκ τῶν πέραν βασιλείων ἐπὶ θάτερα διαπορεύεσθαι περαίνουσα τὸν ποταμόν. Ἐπέστησε δὲ καὶ πύλας τῇ διώρυγι χαλκᾶς ἐφ' ἑκάτερου μέρους, αἳ διέμειναν μέχρι τῆς τῶν Περσῶν βασιλείας.*» Ἀλλ' οὐδὲν ἴχνος ἀπέδειξε μέχρι τοῦδε ἂν ἡ περιγραφὴ αὕτη ἔργου ὑπερβάντος πολὺ κατὰ τὴν μεγαλουργίαν τὴν περίφημον σύριγγα τοῦ Θαμέσιος, εἶναι ἀληθής, ἢ ἀποκύημα τερατολόγου φαντασίας.

Κοσμήματα.

Ὡς δὲ πρὸς τὸ κοσμητικὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μέρος, αἱ μέχρι τοῦδε ἐν Βαβυλῶνι ἔρευναι οὐδὲν ἕτερον ἀπέδειξαν, ἢ ὅτι οἱ τοῖχοι, ἐσωτερικῶς κἂν, ἦσαν πολλάκις γεγανωμένοι καὶ κατάγραφοι· προσέτι δὲ τμήματά τινα, εἰ καὶ σπάνια, μαρμάρου καὶ ἑτέρων λίθων

μεταξὺ τῶν συντριμμάτων ἀνευρισκόμενα, φαίνονται ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐγίνετο ἐνίοτε χρῆσις καὶ στερεωτέρας τῶν πλίνθων ὕλης πρὸς ἐξωτερικὴν ἐπικόσμησιν. Κίονος δὲ οὐδαμοῦ ἀνευρέθη ἴχνος, καὶ μόνον ὁ Στράβων ([1]) λέγει ὅτι κατεσκεύαζον κίονας· «*περὶ τοὺς στύλους στρέφοντες σχοινία ἐν καλάμοις περιετίθεσαν, εἶτ' ἐπαλείφοντες χρώμασι κατέγραφον*.»

Ἀ σ σ υ ρ ί α.

Ἡ πρὸς βορρᾶν ὅμως τῆς Βαβυλωνίας κειμένη Ἀ σ σ υ ρ ί α δὲν ἦν ἐπίσης λίθων ἐστερημένη, ἀλλ' ὀρεινὴ κατὰ μέρος οὖσα, εἶχε καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἀξιόλογα λατομεῖα, καὶ ἰδίως παρῆγεν εἶδος τι στιλπνοῦ ἀλαβάστρου, καταλληλοτάτου εἰς τὴν γλυπτικήν. Τούτου ἕνεκα οἱ τοῖχοι, οἵτινες ἐνίοτε ἀνηγείροντο, κατὰ τὸν κοινῶς ἐν τῇ χώρᾳ εἰθισμένον ῥυθμόν, ἐκ πλίνθων ὠμῶν ἢ ὀπτῶν ἐν γύψῳ ἢ ἀσφάλτῳ δεδεμένων, ᾠκοδομοῦντο πολλάκις καὶ λίθινοι, εἰς δὲ τὰς πολυτελεῖς οἰκοδομὰς ἐνεδύοντο ἔξωθεν δι' ἀλβαστρίνων πλακῶν, ὧν τὰς πλείστας κατεκάλυπτον γλυφαὶ καὶ ἐπιγραφαί.

Τῆς Ἀσσυρίας δὲ πρωτεύουσα ἦτον ἡ Ν ι ν ε υ ΐ, ἥτις ἐλέγετο μὲν οἰκοδομηθεῖσα ὑπὸ Νίνου καὶ Σεμιράμιδος εἴκοσι αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ, ἀναφέρεται δ' ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις τῆς ιη. π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὡς καὶ ἡ Βαβυλών, καὶ κυρίως ἤκμασε κατὰ τὴν ὀγδόην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, πρὶν ἢ ὑποδουλωθῇ εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἔκτασιν ἔχουσα, ὡς ἐνομίζετο, ὁδοῦ τριῶν ἡμερῶν. Τὰ μεγάλα αὐτῆς οἰκοδομήματα, ὧν σώζονται ἀξιόλογα ἐρείπια ἐπὶ τοῦ Τίγριδος, παρὰ τὴν νέαν πόλιν Μοσσούλ, ἀνηγέρθησαν, ὡς νομίζεται, τὰ πλεῖστα ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου βασιλέως Σενναχερίβ, ἀκμά-

([1]) ΙΣΤ. 738. (κ, 5).

σαντος ἐπὶ τοῦ τέλους τῆς ἑβδόμης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, τινὰ δὲ καὶ πολὺ ἀρχαιότερον, ἐπ' αὐτῆς τῆς δεκάτης (1). Οὐχ ἧττον ὅμως, τὰ ἐρείπια ταῦτα, ἕνεκα τῆς στερεωτέρας ὕλης ἐξ ἧς σύγκεινται, εἰσὶν εἰς πολὺ κρείττονα κατάστασιν διατηρήσεως ἢ τὰ τῆς Βαβυλῶνος. Ὑψηλὸς λόφος, ὡς ὄρος μικρὸν, καλούμενος *Κουϊν̃ζίκ*, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Μοσοὺλ ἀνασκαφεὶς κατὰ τὰ 1841 ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου *Λαϋάρδου* (2), ἀνέδειξε τὰ ἐρείπια τῶν ἀπεράντων ἀνακτόρων τοῦ Σενναχερίβ. Ἐκαθαρίσθησαν δ' ἐν αὐτοῖς οὐχ ἧττονες τῶν 70 διαιρέσεων, αἰθουσῶν εὐρυτάτων, παρόδων μεγαλοπρεπῶν, πλινθοκτίστων ἢ λιθοκτίστων, ἐχουσῶν κατὰ πάσας μὲν τὰς εἰσόδους κολοσσιαῖα ἀγάλματα ἐπιχωρίων θεῶν ἢ τεράτων, (ΠΙΝ. ΚΖ, 1), πάντας δὲ τοὺς ἐσωτερικοὺς τοίχους αὐτῶν ἄνωθεν ἕως κάτω κεκαλυμμένους ὑπ' ἀλαβαστρίνων πλακῶν, κεκοσμημένων δι' αναριθμήτων γλυπτικῶν συνθέσεων, καὶ διὰ μακροτάτων ἐπιγραφῶν. Εἰς ἓν τῶν δωματίων τούτων τὸ ἔδαφος παριστᾷ, ἐκ συνθέσεως λίθων πλουσιώτατον κόσμημα (ΠΙΝ. ΚΖ, 2) λωτῶν ἠνωγμένων ἐναλλὰξ καὶ κεκλεισμένων, μεγάλην ἔχον πρὸς τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ τὰ κοσμήματα σχέσιν, καὶ πιθανολογοῦν ὅτι, εἴτε διὰ τοῦ ἐμπορίου τῶν μιμουμένων τὰ ὡραῖα ταῦτα ποικίλματα ἀσιατικῶν ταπήτων, εἴτε δι' ἄλλης ἐπιμιξίας, ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἐγνώριζεν αὐτὰ, καὶ τὰ παρεδέχετο ἐπὶ τὸ εὐρυθμότερον τελειοποιοῦσα.

Εἰς ἑτέραν δὲ θέσιν, *Νιμρὸδ* σήμερον καλουμένην, μεσημβρινῶς δὲ τῆς Νινευὶ κειμένην, εὑρέθησαν ἕτερα βασί-

(1) Layard, Ninev. and Babyl. 351. — (2) Layard, Nineveh, and its Remains, καὶ τοῦ αὐτοῦ Nineveh and Babylon. — (3) Ἴδ. Fergusson, Palaces of Nineveh and Persepoli restored.

λεια μεγαλοπρεπέστατα καὶ αὐτὰ, συγκείμενα ἐκ πολυπληθῶν, ἀλλ' ἀτάκτως διατεθειμένων παρόδων καὶ δωματίων, (ὧν τὸ βορειοδυτικώτερον παρίσταται ἐν τῷ ἡμετέρῳ ΙΙΙΝ. ΚΖ, 3). Τούτων τινὰ εἰσὶ θολωτὰ, καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἐν αὐτοῖς περιλαμβάνεται καὶ ὁ τάφος Σαρδαναπάλου τοῦ Α'. (930 π.Χ.)· τὰ δὲ λοιπὰ εἶχον ξυλίνην τὴν στέγην, ὡς φαίνεται. Περιεῖχον δὲ τὰ ἀνάκτορα καὶ δύο ναοὺς, οἵτινες ὅμως, ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτῶν διασκευὴν, κατ' οὐδὲν διαφέρουσι τῶν λοιπῶν αἰθουσῶν, καὶ εἰσὶ μικροὶ, ὡς πιθανολογεῖται ὅτι ἐν γένει ἦσαν αὐτόθι καὶ ἐν πάσαις ταῖς περικειμέναις χώραις τὰ ἱερὰ οἰκοδομήματα κατὰ τὸν Περσικὸν τρόπον, καὶ διότι οἱ βασιλεῖς συνεκέντρουν εἰς χεῖράς των καὶ τὴν ἱερατικὴν ἐξουσίαν. Αἱ δὲ πλάκες, αἱ ἐπικαλύπτουσαι τοὺς τοίχους αὐτῶν, εἰσὶ πᾶσαι κεκαλυμμέναι ὑπὸ γλυφῶν καὶ ὑπὸ ἐπιγραφῶν, ἐξ ὧν ὅμως ἀμφισβητεῖται εἰσέτι ἄν τι δύναται νὰ ἐξαχθῇ περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνεγέρσεως τῶν οἰκοδομημάτων. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἀσσυρίας εὑρίσκονται ἐρείπια μεγάλων οἰκοδομημάτων· ὅλα δ' εἶχον κοινὸν χαρακτῆρα μεγάλην ἔκτασιν, τὸ πολυώροφον, πολυπληθῆ δωμάτια μικρὰ ἢ μεγάλα, μετὰ παρόδων ἐνίοτε θολωτῶν, τείχη πλίνθινα ἢ λίθινα γλυφαῖς πλουσιώτατα κεκαλυμμένα, καὶ ἀγάλματα κολοσσιαῖα πρὸ τῶν εἰσόδων. Κιόνων δὲ ἢ ἐξωτερικῶν ἄλλων κοσμημάτων οὐδὲν σχεδὸν ἴχνος ὑπάρχει.

Ἐπὶ οἰκοδομῶν ὅμως αἵτινες ἄρτιαι εἰκονίζονται ἐπὶ ἀναγλύφων, φαίνεται ἀμέσως ὑπὸ τὴν στέγην σειρὰ ὀπαίων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἢ φωταγωγῶν, κοσμουμένη διὰ περιέργων κιόνων (ΙΙΙΝ. ΚΖ, 4), ἐχόντων κιονόκρανα, μετὰ διπλῶν ἑλίκων, ἐξ ὧν ἴσως δύναται νὰ εἰκασθῇ ὅτι ἐπήγασεν ὁ ἰώνιος κίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Γλυπτική.

Τῆς γλυπτικῆς δὲ μεγίστη ἐγίνετο χρῆσις παρὰ τοῖς Ἀσσυρίοις πρός τε κόσμησιν τῶν ναῶν, τῶν ἀνακτόρων καὶ ἄλλων μεγάλων οἰκοδομῶν, καὶ πρὸς παράστασιν τῶν θεῶν αὐτῶν. Τῆς τέχνης αὐτῶν γίνεται μνεία ἐν τῇ Γραφῇ, ὡς ἐν Προφητ. Ναοὺμ (8η ἑκατ. π. Χ.) (1) «*Καὶ ἐξ οἴκου Θεοῦ σου ἐξολοθρεύσω τὰ γλυπτά σου.*» Ἀλλὰ γλυπτικὰ αὐτῶν ἔργα σώζονται, ὡς νομίζεται, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς δεκάτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, τὸ ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ διατηρούμενον καὶ ἐξ ἑνὸς τῶν ναῶν τῆς Νεμρὸδ προελθὸν ἀνάγλυφον, ἐφ' οὗ εἰκάζεται ὅτι παρίσταται ὁ ἐν 930 π. Χ. ἄρξας Ἀσσουρακβὲλ ἢ Σαρδανάπαλος ὁ Α. (2). Ἐν γένει δὲ, αἱ κατὰ τὴν Βαβυλωνίαν καὶ Ἀσσυρίαν ἐπ' ἐσχάτων γενόμεναι ἀνασκαφαὶ διεφώτισαν πολὺ μᾶλλον τὴν γλυπτικὴν παρὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ἑκατέρωθεν πασῶν τῶν εἴτε ἐξωτερικῶν εἴτε ἐσωτερικῶν εἰσόδων τῶν μεγάλων αὐτῶν οἰκοδομημάτων ἔταττον οἱ Ἀσσύριοι, ὡς φύλακας αὐτῶν, κατὰ σταθερὸν κανόνα δὴ πάμπολλα ἀποδεικνύουσι παραδείγματα, κολοσσοὺς παριστῶντας συνήθως μὲν ταύρους πτερωτοὺς, ἀνθρωποκεφάλους καὶ τιαροφόρους, ἐνίοτε δὲ καὶ λέοντας, ἔργα οὐχὶ μὲν λεπτὰ καὶ ἐντελῆ ὡς τὰ Ἑλληνικὰ, ἀλλ' ἰσχυρὰ, νευρώδη, ἀξιοπρεπῆ, ζωὴν πνέοντα, καὶ πολὺ εὐκαμπτότερα καὶ τῆς φυσικῆς ἀληθείας πλησιεστέρα ἢ τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀνάλογα. Καὶ τὰ μὲν σώματα αὐτῶν εἰσὶν ἀναγεγλυμμένα διπλᾶ ἐπὶ τῶν δύο κατὰ τὴν γω-

---

(1) A, 4. — (2) Layard 352.

νίκν συναπαντωμένων πλευρῶν τοῦ τοίχου, ἡ δὲ κεφαλὴ μετὰ τῆς προτομῆς αὐτῶν, καὶ ὁ εἷς τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, προέχουσι συνήθως ἐπὶ τῆς γωνίας, καὶ ἑκατέρωθεν ὁρώμενα συμπληροῦσιν ἑκάτερον τῶν σωμάτων (ΠΙΝ. ΚΖ, 5). Ἐνίοτε δ' εἰσὶ τὰ τέρατα ταῦτα ἁπλᾶ εἰς ἑκάστην γωνίαν, ὡς ἐν Κορσαβὰδ (ΠΙΝ. ΚΖ, 1). Ἐπὶ δὲ τῶν πλευρῶν αὐτῶν εἰσὶ συνήθως ἐγκεχαραγμέναι πολύστιχοι ἐπιγραφαί, γεγραμμέναι διὰ τῆς Ἀσσυριακῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, εἰς ἣς τὴν ἔρευναν πρῶτος ἐνέκυψεν ὁ Γερμανὸς Γροτεφὲνδ (Grotefend), μετ' αὐτὸν οἱ πολυμαθεῖς Ἄγγλοι Ἴγκς (Hinks) καὶ Ῥωλινσὼν (Rowlinson), καὶ ὁ Γάλλος Δε Σωλσὺ (de Saulsy), ὁδηγηθέντες ὑπὸ τριγλώσσου ἐπιγραφῆς, ἐν Βισούτῳ ἀνακαλυφθείσης. Καὶ ἐναγωνίως μὲν προβαίνοντες, ἤρχισαν ἐλπίδας νὰ συλλαμβάνωσιν ὅτι θ' ἀναγνώσωσιν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας πολυτιμοτάτην συλλογὴν πάντων τῶν χρονικῶν τῆς Ἀσιανῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων ὁ Γάλλος κόμης Γοβινώ, ὅστις τὰς στιγμὰς ὅσας ὑπέκλεπτεν ἀπὸ τῆς διπλωματικῆς ὑπηρεσίας ἀφιέρου εἰς τὴν σπουδὴν καὶ ἔρευναν τῶν ἀσιατικῶν ἀρχαιοτήτων, ἠμφισβήτησε πάσας τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας, καὶ ἠθέλησε ν' ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ἀπέραντοι σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαί, αἱ ἐφ' ὅλης τῆς μέσης Ἀσίας ἀπαντώμεναι, οὐδὲν ἄλλο περιέχουσι, πλὴν προσευχῶν τινῶν μονοτόνων, καὶ πανταχοῦ σχεδὸν τῶν ἰδίων (1)· ὥστε τὸ περὶ τούτου ζήτημα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκκρεμὲς εἰσέτι.

Ἀνάγλυφα.

Τὸ δ' ἔνδον τῶν οἰκοδομημάτων τούτων (2) παριστᾷ θέαν ἐξαίσιον, καὶ πρὸς ἣν οὐδ' ἡ τῶν λαμπροτάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μνημείων, οὐχὶ βεβαίως κατὰ

(1) C. de Gobineau, sur l'écriture Cunéiforme. 2 vol 1864.—(2) Monuments of Nineveh, μέγα ἀγγλικὸν σύγγραμμα. Le Palais de Khorsabad.

καλλιτεχνίαν, ἀλλὰ κατὰ πολυτέλειαν, ὡς οὐ δ' ἡ τῶν πλουσιωτάτων νεωτέρων μουσείων δύναται νὰ ἐρίσῃ. Οἱ ἀπέραντοι ἐκεῖνοι τοῖχοι πασῶν τῶν μεγίστων αἰθουσῶν, πάντων τῶν πολυπληθῶν δωματίων, δι' ἀλαβάστρου ἐνδεδυμένοι, ἦσαν ἄνωθεν μέχρι κάτω κατάγλυφοι. Αἱ δὲ μυριάδες τῶν καλυπτουσῶν αὐτοὺς γλυφῶν παριστῶσιν ἐνίοτε μὲν θρησκευτικὰ ἀντικείμενα, ὡς τὸν ἰχθυόμορφον θεὸν Ὤαννιν, ἢ ἄνδρας πτηνοκεφάλους (ΠΙΝ. ΚΖ, 6), ἢ κεφαλὴν ἔχοντας κερασφόρου λέοντος, ἐν οἷς ἀξιοπαρατήρητος εἶναι τῶν διαφόρων φύσεων ὁ ἐπιδέξιος καὶ φυσικὸς συνδυασμός· ἢ τέρατα μυθολογικά, ἃ διελαύνει ἀνδρεῖος ἥρως· ἐν μιᾷ τῶν παραστάσεων (ΠΙΝ. ΚΗ, 1), λέοντα πτερωτόν, κερασφόρον, ἰσχυροτάτους ἔχοντα πόδας καὶ ὄνυχας πτηνοῦ, φεύγοντα δ' ἐνώπιον πτερωτοῦ ἀνδρὸς ὅστις τὸν διώκει.

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰσὶ τὰ παμποίκιλα ταῦτα ἀνάγλυφα γλυπτικὰ τῶν διαφόρων βασιλέων ἀπομνημονεύματα, τὴν λατρείαν, τὰς μάχας μάλιστα καὶ τοὺς θριάμβους αὐτῶν παριστῶντα, καὶ εἰς τὰ καθέκαστα τοῦ ἐθνικοῦ βίου μετὰ πλείστης ἀκριβείας συγχρόνως καὶ ἀγχινοίας κατερχόμενα. Ὁ Βασιλεὺς παρίσταται σπανίως μέν, ὡς ἐπὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν ἀναγλύφων, αὐτὸς πράττων καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων μετέχων. Ἐνίοτε ὅμως εἰς θήραν ἐξιών, τὴν προσφιλῆ ἄσκησιν τῶν υἱῶν τοῦ Νεμρὸδ (ΠΙΝ. ΚΖ, 9)· τὸ δὲ συνεχέστερον, ἐν ἀσιατικῇ μεγαλοπρεπείᾳ, ἢ σεμνῶς ἱστάμενος, τὴν βασιλικὴν βακτηρίαν ἐν τῇ μιᾷ τῶν χειρῶν ἔχων, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ πολλάκις τὸν καρπὸν τῆς πίτυος, ἔμβλημα τῆς ἀφθονίας (ΠΙΝ. ΚΗ, 2)· ἢ ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ καταγλύφου καθήμενος, ἢ ἐφ' ἅρματος ὑπ' εὐπρεπῶν ἵππων συρομένου, πολυτελῶς δ' ἐνδεδυμένος, ὑπὸ τῆς θεραπείας του περιστοιχιζόμενος, καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἔχων πολλάκις τὸ ἔμβλημα τῆς προστάτου θεότητος, προτομὴν ἀνθρωπίνην, ἐνίοτε τριπλῆν, πτερωτὴν καὶ

ὑπὸ κύκλου κάτωθεν περιλαμβανομένην. Εἰσὶ δὲ τὰ σώματα τῶν βασιλέων, καὶ ἐν γένει τῶν Ἀσσυρίων, ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων βραχέα μᾶλλον, εὔσαρκα καὶ ὀγκώδη, κατὰ τὰ γυμνὰ αὐτῶν μέχρις ὑπερβολῆς νευρώδη, τὸν σχηματισμὸν τῶν ὀστῶν καὶ τῶν μυῶν ἔχοντα ἀκριβῆ, καὶ πολὺ τῶν ἰσχνῶν καὶ συνεπτυγμένων αἰγυπτιακῶν διαφέροντα. Αἱ κεφαλαὶ ἔχουσι τὴν ἔκφρασιν ζωηρὰν (ΠΙΝ. ΚΗ, 3), τοὺς ὀφθαλμοὺς μακροσχιδεῖς, τὴν ῥίνα γρυπήν, τὰ χείλη παχέα, τὴν κόμην ὡς καὶ τὸν πώγωνα ἐν πυκνοῖς βοστρύχοις. Τὸ δ' ἔνδυμα, χιτὼν ποδήρης διὰ τοὺς βασιλεῖς, προσφυὴς εἰς τὸ σῶμα, καλύπτεται ὑπὸ πλουσίων παρυφῶν καὶ ἑτέρων κοσμημάτων, καὶ στερεῖται σχεδὸν διόλου πτυχῶν.

Ἐνώπιον δὲ τῶν Βασιλέων ἀναπτύσσονται, ἐν μέσῳ τῶν χαρακτηριστικωτέρων σκηνογραφιῶν, ποικίλα, ἀληθῆ, ζωηρά, ἐν παντοίαις περιπετείαις τὰ τοῦ πολέμου συμβάντα καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἀλληλουχίαν, γλυπτικὰ χρονικά, ἢ ἐποποιίαι ὁλόκληροι. Ἡ πολιορκουμένη πόλις ἐγείρεται μεταξὺ ὀρέων, εἰς ὄχθας πλωτοῦ ποταμοῦ, εἰς ὃν νήχονται ἰχθῦς καὶ καρκῖνοι, μεταξὺ δασῶν ὡρισμένου εἴδους δένδρων. Ἡ κατ' αὐτῆς ἐκστρατεία ἄρχεται ὅταν οἱ φοίνικες ἔχωσι τοὺς καρποὺς τῶν ὡρίμους, ὅταν οἱ νεοσσοὶ τῶν πτηνῶν προκύπτωσι τῆς φωλεᾶς των. Ὁ στρατὸς ἐπέρχεται, πεζός, ἐφ' ἵππων, ἢ μεταφέρων τὰ πολιορκητικὰ σκεύη ἐφ' ἁμαξῶν. Ἀλλ' ὁ ποταμὸς ἀναχαιτίζει τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ. Τότε οἱ τολμηροὶ ῥίπτονται εἰς τὰ ὕδατα, καὶ οἱ μὲν διαπορεύονται αὐτὸν εἰς τ' ἀβαθέστερα μέρη, οἱ δὲ φυσῶσιν ἀσκούς, καὶ ἐπ' αὐτῶν διανήχονται, ὡς καὶ σήμερον οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ἄλλοι διαπλέουσιν εἰς ἀκάτια (ΠΙΝ. ΚΗ, 4), ὅτε καὶ συναντήσεις πολλάκις γίνονται μετὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ ναυμαχίαι συμπλέκονται. Οἱ δ' ἵπποι διαπλέουσι, γενναίως πρὸς τὸ ῥεῦμα καὶ τὰς ἐχθρικὰς προσβολὰς ἀντιταττόμενοι. Εἰσὶ δ' εὐγενεῖς τὴν φύσιν, βραχεῖς τὸ σῶμα, κυρ-

ταύγενες, καὶ τὸ βλέμμα νοήμονες, καὶ εἰ μὴ τὸ ἐντελὲς κάλλος, ἀλλὰ κατὰ πολὺ τὸν χαρακτῆρα τῶν τοῦ Παρθενῶνος ἀναμιμνήσκοντες (ΠΙΝ. ΚΘ, 2). Ὑπερβὰς τέλος ὁ στρατὸς καὶ τὸ κώλυμα τοῦτο, καὶ τὰς ἀλλαχοῦ μὲν ἐρήμους, ἀλλαχοῦ δὲ περιφύτους ὁδοὺς διαβὰς, φθάνει ἐνώπιον τῆς πόλεως, καὶ προσβάλλει αὐτὴν διὰ πολιορκητικῶν μηχανῶν· ματαιῶν δὲ πᾶσαν τῶν ἀμυνομένων τὴν γενναίαν ἀντίστασιν, εἰσπηδᾷ τέλος, καὶ ἐκπορθεῖ αὐτὴν ἐκ διαφόρων μερῶν καὶ τότε ἄρχεται ἡ σφαγὴ καὶ ἡ αἰχμαλωσία (ΠΙΝ.ΚΘ, 1), καὶ στρατιῶται παρουσιάζουσιν ὑπερηφάνως εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς των κεφαλὰς τῶν ἐχθρῶν ὡς ἀπαίσια τρόπαια, καὶ παντοῖα ἄγουσι καὶ φέρουσι λάφυρα ἐπὶ ἵππων ἢ ἁμαξῶν, εἰς ἐνδύματα συνιστάμενα ἢ εἰς ἱερὰ σκεύη· καὶ οἱ αἰχμάλωτοι, ἄλλοι μὲν βαρβάρως βασανίζονται, ἀνασκωλοπιζόμενοι, ἐκδερόμενοι, ἢ καὶ ἐκ τοῦ φάρυγκος τὴν γλῶσσαν ἀποσπώμενοι· οἱ δὲ πλεῖστοι ἄγονται σιδηροδέσμιοι πρὸς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως, ἢ μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ἐκτοπίζονται τῆς πατρίδος των. Ἔντρομοι οἱ ἡττημένοι λαοί, προσάγουσι δῶρα τοῖς νικηταῖς, ἐκ καρπῶν ἢ ἄλλων προϊόντων συγκείμενα, καὶ αἱ πόλεις δέχονται αὐτοὺς ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνοις. Τέλος δ' εἰς ἀπομνημόνευσιν τῆς ἐνδόξου κατακτήσεως, προστίθεται εἰς τ' ἀνάκτορα κατάγλυφος αἴθουσα, διηγουμένη αὐτὴν εἰς τοὺς ἐκθάμβους ὀφθαλμούς, καὶ πρὸς τοῦτο τέμνεται, προσέτι ἐκ τῶν ὀρέων, λαξεύεται, καὶ διὰ παντοίων δυσχερειῶν, διὰ κοιλάδων καὶ ποταμῶν, μετακομίζεται εἷς τῶν γιγαντιαίων ἐκείνων ἀνθρωπομόρφων ταύρων, εἰς ὧν τὰ πλευρὰ ἡ ἱστορία ὑποτίθεται ὅτι γράφεται καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς.

Τοιαῦται εἰσὶν αἱ γλυπτικαὶ αὗται συνθέσεις, αἱ πάσας τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν ἀνακτόρων καταποικίλλουσαι, πολὺ μὲν ἐλαττούμεναι τῶν ἑλληνικῶν κατὰ τὸ κάλλος, τὴν λεπτότητα, καὶ τὴν χάριν τῆς διαπλάσεως, καὶ κατὰ τὸ ὑπερφυὲς τῆς ἐκφράσεως, καὶ πολλὰς ἔχου-

σαι τὰς ἀτελείας κατά τε τὰς ἀναλογίας καὶ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν, πάσας τὰς τῆς διόψεως ἀρχὰς παραβαίνουσαι, εἰς τὴν παράστασιν τῶν δένδρων, τῶν ὀρέων, καὶ ἐν γένει τῆς σκηνογραφίας, ἀλλὰ ζωὴν καὶ κίνησιν πνέουσαι, καὶ μετ' ἀγχινοίας καὶ κατ' ὀρθὴν τῆς φύσεως παρατήρησιν διατεθειμέναι, καὶ εἰς καλλιτεχνικὴν βαθμίδα ἱστάμεναι ἀνωτέρω τῆς γλυπτικῆς τῆς Αἰγύπτου.

Εἰς δὲ τὰς νοτιωτέρας ἐπαρχίας, εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, ὅπου ὁ ἀλάβαστρος, καὶ ἐν γένει ὁ λίθος ἦν σπάνιος, καὶ οἰκοδομικὴ ὕλη ἦσαν μόναι αἱ πλίνθοι, ἄλλως ἠναγκάζοντο νὰ κοσμῶσι τοὺς ναούς των καὶ τὰ βασίλεια, ἐπὶ τῶν πλίνθων, νωπῶν ἔτι, ἐπιτυποῦντες, ἤ, ὡς φαίνεται, συνηθέστερον ἐπὶ τοῦ ὑελώδους αὐτῶν χρίσματος ζωγραφοῦντες τὰ ζώδια. Ὁ Διόδωρος (1) λέγει ὅτι εἰς τὸν δεύτερον περίβολον τῶν πρὸς ἑσπέραν Βασιλείων τῆς Βαβυλῶνος « *Ἐν ὠμοῖς ἔτι ταῖς πλίνθοις διετετύπωτο θηρία παντοδαπὰ, τῇ τῶν χρωμάτων φιλοτεχνίᾳ τὴν ἀλήθειαν ἀπομιμούμενα,* » καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ τρίτου περιβόλου ἐπεποίητο «*κυνήγιον παντοίων θηρίων*» οὗ τὰ ζῶα εἶχον «μέγεθος *πλεῖον ἢ πηχῶν τεττάρων,*» καὶ ἦσαν «*φιλοτέχνως τοῖς τε χρώμασι καὶ τοῖς τῶν τύπων ἀπομιμήμασι κατεσκευασμένα. Κατεσκεύαστο δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ἡ Σεμίραμις ἀφ' ἵππου πάρδαλιν ἀκοντίζουσα, καὶ πλησίον αὐτῆς ὁ ἀνὴρ Νῖνος, παίων ἐκ χειρὸς λέοντα λόγχῃ* »· ὅπου ἡ Σεμίραμις καὶ ὁ Νῖνος ὡς πανάρχαια καὶ ἡρωϊκὰ πρόσωπα παρεστήθησαν, ἂν μᾶλλον δὲν ἦσαν οἱ παριστώμενοι ὁ Ναβουχοδονόσωρ καὶ ἡ Ἀμουΐα. Καὶ ὁ Ἰεζεκιὴλ δ' ὁμοίως περιγράφει ἐντοιχίους γραφάς (2)· « *Καὶ εἶδεν ἄνδρας ἐζωγραφημένους ἐπὶ τοῦ τοίχου, εἰκόνας Χαλδαίων ἐζωγραφημένας, ἐν γραφίδι διεζωσμένους ποικίλ-*

(1) Β, 8. — (2) ΚΓ, 14.

ματα ἐπὶ τῆς ὀσφύος αὐτῶν καὶ τιάρας βαπτὰς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν »· καθὼς διεζωσμένοι καὶ τιαροφοροι παρίστανται οἱ Ἀσσύριοι ἐφ' ὅλων τῶν ἀναγλύφων.

Εὑρίσκονται δ' ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῶν πέριξ χωρῶν μέχρι τοῦδε πλίνθοι πολλαὶ ἔχουσαι ζώδια, αἱ μὲν γραπτὰ ἐπὶ τοῦ στιλπνοῦ γανώματος, ὡς ἦν ἡ αἴθουσα περὶ ἧς διηγεῖται, ὡς προεῤῥέθη, ὁ Beauchamp, καὶ πολλαὶ πλίνθοι ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ Κάσρ, ἐφ' ὧν σώζονται παραστάσεις πετάλων ἵππων, χαλκινῶν, ὀφθαλμῶν, ποδῶν, οὐρῶν καὶ σιαγώνων ζώων, ἴσως τὸ κυνήγιον περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ Διόδωρος· αἱ δὲ ἐντετυπωμέναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰκῇ αὗται καὶ χονδροειδῶς εἰργασμέναι.

Καὶ ἕτερα δ' ἐκ γῆς ὀπτῆς ἀποτυπώματα ἀπαντῶνται ἐν τοῖς Ἀσσυριακοῖς ἐρειπίοις, σφραγίδες, ὡς φαίνεται, προσαρτώμεναι εἰς δημόσια ἔγγραφα, καὶ ἔχουσαι ὀνόματα, τίτλους καὶ ἐμβλήματα βασιλέων ἐπιτετυπωμέναι.

Ξ ύ λ ο ν. Μ έ τ α λ λ ο ν.

Ἀλλ' ὁ λίθος καὶ ἡ πλίνθος δὲν ἦσαν ἡ μόνη τῆς πλαστικῆς ὕλη παρὰ τοῖς Ἀσσυρίοις. Ἡ Γραφὴ καὶ οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι προσέτι καὶ τὰ πολύτιμα μ έ τ α λ λ α καὶ τὸ ξ ύ λ ο ν. Ὁ Δανιὴλ (1), ὁμιλῶν περὶ τῶν εἰδώλων τοῦ Βαλθασὰρ, λέγει· «*Καὶ τοὺς θεοὺς τοὺς χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς καὶ χαλκοῦς καὶ σιδηροῦς καὶ ξυλίνους*· καὶ ἀλλαχοῦ (2) ἀναφέρει *εἰκόνα χρυσῆν*, ἣν ἐποίησεν ὁ Ναβουχοδονόσωρ, ὑψηλὴν πήχ. 60, πλατεῖαν 6. Ὁ δ' Ἡρόδοτος (3) περιγράφει ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον τοῦ Βήλου, ἄγαλμα Διὸς καθήμενον χρυσοῦν, ἄγον, μετὰ τοῦ χρυσοῦ θρόνου καὶ τῆς παρακειμένης χρυσῆς τραπέζης, ὀκτακόσια τάλαντα· προσέτι δ' ἕτερον ἀνδριάντα χρυσοῦν, πάγιον, δωδεκάπηχυν, ὃν ὅμως δὲν εἶδεν ὁ ἴδιος. Καὶ ὁ Διόδωρος δ' ἀναφέρει (4) ἐπὶ τῆς

(1) Ε, 23. — (2) Γ, 1. — (3) Α, 103. — (4) Β, 9.

ἄκρας τοῦ αὐτοῦ πύργου τρία ἀγάλματα χρυσᾶ, σφυρήλατα, τὸ τοῦ Διός, τὸ τῆς Ἥρας καὶ τὸ τῆς Ῥέας, ὧν τὸ μὲν περιγράφει ὡς «*ἑστηκὸς καὶ διαβεβηκός*,» τεσσαρακοντάπουν χίλια τάλαντα ἄγον, τὸ δὲ τῆς Ῥέας, ὡς ἐπὶ δίφρου καθήμενον, χιλιοτάλαντον καὶ αὐτό, ἐπὶ δὲ τῶν γονάτων ἔχον δύο λέοντας, περίπου ὡς παρίσταται ἡ Μύλιττα εἰς τὰς Ἀσσυριακὰς γλυφάς, καὶ κάτωθεν ὄφεις ἀργυροῦς ὑπερμεγέθεις, ὧν ἕκαστος ἦγε 39 τάλαντα· τὸ δὲ τῆς Ἥρας τέλος ὡς ἑστηκός, 800 τάλαντα ἄγον, καὶ τῇ μὲν δεξιᾷ κρατοῦν ὄφιν ἐκ τῆς κεφαλῆς, τῇ δ' ἀριστερᾷ σκῆπτρον λιθοκόλλητον. Ἐμπρὸς δ' αὐτῶν περιγράφει τράπεζαν χρυσῆν, σφυρήλατον, 500 τάλαντα ἄγουσαν, καὶ τεσσαρακοντάπουν τὸ μῆκος, καὶ ἐπ' αὐτῆς δὲ καρχήσια δύο ἀργυρᾶ, 30 ταλάντων, δύο θυμιατήρια ταλάντων 300 ἕκαστον, καὶ 3 κρατῆρας χρυσοῦς, τὸν μὲν 1200 ταλάντων, τοὺς δ' ἄλλους δύο ἑξακοσίων ἕκαστον, πάντα συληθέντα ὑπὸ Περσῶν. Ἀλλὰ ταῦτα φαίνονται μυθώδη, διότι ὁ Ἡρόδοτος ἄνευ ἄλλης παρατηρήσεως λέγει περὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ πύργου ναοῦ· «*Ἄγαλμα δὴ οὐκ ἔνι οὐδὲν αὐτόθι ἐνιδρυμένον* ». Προσέτι δ' ἀναφέρει ὁ Διόδωρος (1) *Χαλκοῦς ἀνδριάντας τοῦ Διὸς Βήλου, ἢ Νίνου, τῆς Σεμιράμιδος καὶ τῶν ὑπάρχων εἰς τὰ βασίλεια, καὶ ἐκ χαλκοῦ παρατάξεις καὶ κυνηγέσια*».

Ἀλλὰ συνηθέστερον φαίνεται, ὅτι εἰργάζοντο οἱ Βαβυλώνιοι ἀγάλματα ξύλινα περίχρυσα, περιάργυρα ἢ περίχαλκα, ἤτοι χρυσοῖς, ἀργύροις ἢ χαλκοῖς πετάλοις διακεκολλημένα, καὶ τοιαῦτα ἴσως ἦσαν πολλὰ τῶν ὑπὸ τῶν ξένων ὡς πάγια χρυσᾶ ἐκλαμβανομένων. Ὁ Ἱερεμίας λέγει (2)· «*Γλῶσσα γὰρ αὐτῶν ἐστι κατεξυσμένη ὑπὸ τεκτόνων, αὐτὰ δὲ περίχρυσα καὶ περιάργυρα*,» ὅπου ἡ λέξις *γλῶσσα* πιθανῶς δηλοῖ τὸν ξύλινον κορμόν, ὅθεν καὶ τὸ τοῦ Βηρωσοῦ ἄγαλμα ἐν Ἀθήναις λέγεται ὑπὸ τοῦ Πλινίου (3) lingua inaurata.

Τὰ δὲ ξόανα ταῦτα ἐνεδύνοτο δι' ὑφασμάτων πο-

(1) Αὐτ. 8 — (2) 1, 7. — (3) VII, 37.

λυτελῶν, ὡς μαρτυροῖ εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁ Ἰερεμίας, λέγων· «*Καὶ ὥσπερ παρθένῳ φιλοκόσμῳ, λαμβάνοντες χρυσίον κατασκευάζουσι στεφάνους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν θεῶν αὐτῶν, . . . κοσμοῦσι δὲ αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους τοῖς ἐνδύμασι, θεοὺς ἀργυροῦς, καὶ θεοὺς χρυσοῦς καὶ ξυλίνους*». Διὸ καὶ εἶχον οἱ Θεοὶ, καὶ ἐκεῖ ὡς ἐν Ἑλλάδι, κοσμητὰς, ὡς ἔν τινι χωρίῳ τοῦ Βηρωσοῦ παρ' Ἡσυχίῳ (¹) γυνή τις καλεῖται τῆς Ἥρας κοσμήτρια.

Κύλινδροι.

Εὑρέθησαν δ' ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς τε Νινευὴ καὶ τῆς Βαβυλῶνος καὶ ἑτέρων Ἀσσυριακῶν χωρῶν παμπληθῆ προσέτι δείγματα τῆς μικρᾶς λιθογλυφίας τῶν Ἀσσυρίων. Τοιαῦτα δ' εἰσὶ κυρίως κυλινδρίσκοι ἐκ πολυτίμων λίθων, κρυστάλλου, ἀμεθύστου, ὄνυχος, ἰάσπιδος, χαλκηδονίου, αἱματίτου, ἀχάτου, μῆκος ἔχοντες τριῶν γραμμῶν μέχρι δύο δακτύλων, καὶ κατὰ τὸν ἄξονα τετρυπημένοι, ὥστε νὰ περιάπτωνται, ἔξωθεν δὲ κεκοσμημένοι διὰ γλυφῶν, οὐχὶ φιλοτέχνως πάντοτε εἰργασμένων, ἀλλ' ὅμως πολλῶν ἐπιμελῶς καὶ ἀκριβῶς διαγεγραμμένων, καὶ πολλάκις συνοδευομένων καὶ ὑπὸ μικρῶν σφηνοειδῶν θρησκευτικῶν, ὡς φαίνεται, ἐπιγραφῶν. Παριστῶσι δὲ συνεχέστερον μὲν θρησκευτικὰ ἀντικείμενα, ὡς τὴν Θεότητα ἀετοκέφαλον, ἢ ἰχθυόμορφον, ἢ ὑπὸ ἄλλας οἵας δήποτε μορφὰς, καὶ οἱ ἰδίως Βαβυλώνιοι μετὰ τῶν ὀνομάτων μάλιστα τῶν θεῶν τούτων· προσέτι θεότητας κατὰ τεράτων μαχομένας, ἱερεῖς ἢ βασιλεῖς τὴν θεότητα προσκυνοῦντας, ἐμβλήματα θρησκευτικὰ, ζῶα συμβολικὰ καὶ τερατόμορφα· σπανίως δ' εἰσὶ τὰ ἐπιγεγλυμμένα ἀντικείμενα ἱστορικὰ, ὡς βασιλεὺς θηρία ἢ ἐχθροὺς πολεμῶν. Ἐρρέθη δὲ περί τινων τῶν κυλίνδρων, ὅτι ὡς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν παριστωμένων ἀντικειμένων ἀνήκουσιν ἤδη εἰς τὴν ἐννάτην καὶ δεκάτην π.Χ.

(¹) Φ. Σεραχήρω.

ἑκατονταετηρίδα, καὶ οἱ τοιοῦτοι ἔχουσι συνήθως ἀτελεστέραν, δυσκαμπτοτέραν καὶ ξηροτέραν τὴν γλυφήν· οἱδ' ἄριστοι ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ναβουχοδονόσορος, καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ἀποβαίνουσι κατώτεροι πάλιν τὴν ἐργασίαν, δεχόμενοι καὶ Περσικὰς παραστάσεις καὶ ἐπιγραφάς. Ὑπό τινων ὑπετέθη ὅτι ἦσαν φυλακτήρια· διότι, ὡς καὶ οἱ Μάγοι ἐν Περσίᾳ (1), οὕτω καὶ οἱ Ἀσσύριοι θαυματουργοὺς ἀπέδιδον δυνάμεις εἰς τοὺς πολυτίμους λίθους, ἐξ οὗ καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν, *Βήλου ὀφθαλμός*, *Βήλου λίθος*, (ὁ ἄλλως *Εὐμίθρας*, *Ἀδάδου νεφρός*, (ἦν δ' ὁ Ἀδὰδ θεὸς τῶν Συρίων). Ἀλλὰ καὶ τοιαύτη ἂν περιήπτετο εἰς τοὺς κυλίνδρους θρησκευτικὴ ἰδέα, φαίνεται ὅμως ὅτι συγχρόνως καὶ κυρίως ἐχρησίμευον ὡς σφραγῖδες, ὧν μεγίστη ἦν ἡ χρῆσις παρ' Ἀσσυρίοις, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (2), λέγων περὶ τῶν Βαβυλωνίων, ὅτι «*σφραγῖδα ἕκαστος ἔχει*.»

Καὶ πάμπολλα δὲ μετάλλινα, ἐλεφάντινα καὶ ὑάλινα εὑρέθησαν ἐν Ἀσσυρίᾳ κοσμήματα, ἀγγεῖα καὶ σκεύη παντὸς εἴδους, οἷον κώδωνες, λέβητες, πινάκια, φιάλαι, κομψοτάτων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σχημάτων, καὶ συχνὰ αὐτῶν κατάγλυφα ἔξωθεν, ἔχοντα δὲ τὰς γλυφὰς ἀναλόγους πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν οἰκοδομῶν καὶ ἐπὶ τῶν κυλίνδρων. Πάμπολλα μάλιστα αὐτῶν εὑρέθησαν ἐντὸς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δωματίου τῶν ἐν Νιμρὸδ βασιλείων σεσωρευμένα· μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ πολλαὶ φιλοκάλως εἰργασμέναι ἐλεφάντιναι ῥάβδων κεφαλαί, διότι ἕκαστος Ἀσσύριος ἐκράτει ῥάβδον. Περίεργοι δ' εἰσὶ καὶ λίθιναί τινες καὶ ἐπιγεγραμμέναι παραστάσεις νησσῶν, χρησιμεύουσαι ὡς σταθμὰ (30 μναῖ ἢ Βαβυλώνιον ἡμιτάλαντον), καθὼς ἐπίσης φαίνεται ὅτι σταθμὰ ἦσαν μικροί τινες χαλκοῖ λέοντες, καὶ αὐτοὶ ἐν Νεμρὸδ ἀνασκαφέντες.

---

(1) PI, XXXVI, 34. — (2) Α, 195.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ζωγραφική.

Τῆς γραφικῆς δὲ τῶν Ἀσσυρίων οὐδὲν σώζεται μνημεῖον, ἐκτὸς ὀλιγίστων στιλπνῶν πλίνθων, ἐφ' ὧν ἴχνη γραφῶν μόλις φαίνονται. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διὰ τῆς τέχνης ταύτης ἐκοσμοῦντο κατὰ μέγιστον μέρος τὰ οἰκοδομήματα τῆς Βαβυλῶνος, ὅπου, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως, τοῦ λίθου ἡ γλυπτικὴ ἦτον ὀλιγώτερον ἐν χρήσει. Εἰς τὴν τέχνην δὲ ταύτην ἀνήγοντο καὶ τὰ ποικίλματα ἃ ἐνύφαινον οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι εἰς τοὺς τάπητας καὶ τὰ λοιπά των ὑφάσματα, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Φιλόστρατος (1). «*Θηρίων τερατώδεις μορφὰς, οἷα ποικίλλουσι βάρβαροι*» καὶ ὡς οἱ Μασσαγέται λέγονται ὑπὸ Ἡροδότου (2) «*Ζῶα ἑαυτοῖσι εἰς τὴν ἐσθῆτα ἐγγράφειν.*» Τὰ τοιαῦτα δὲ ὑφάσματα, διὰ τοῦ ἐμπορίου μεταχομιζόμενα, καθίστων γνωστοὺς ἐν Εὐρώπῃ τοὺς Ἀσσυριακοὺς τύπους οὓς εἶχον ἐνυφασμένους, δανειζόμενα αὐτοὺς ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν ἐντοιχίων γλυφῶν· καὶ ἐξ αὐτῶν ἐμιμεῖτο ἡ τυῤῥηνικὴ μάλιστα τέχνη τὰ σχήματα τῶν τερατομόρφων αὐτῆς θηρίων, καὶ ἄλλας Ἀσσυριακὰς παραστάσεις.

(1) Εἰκ. Β, 21. — (2) Α, 20.

ΛΑΟΙ

ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ.

Ἐκ τῶν λαῶν δὲ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἱ μὲν ἦσαν αὐτόχρημα Ἑλληνικοί, οἷον οἱ Ἴωνες, οἱ Δωριεῖς, οἱ Αἰολεῖς, καὶ οὗτοι εἶχον τὴν τέχνην καθαρῶς Ἑλληνικήν, ὀλίγον μόνον κατὰ τοπικὰς ἰδέας καὶ ἕξεις μεταῤῥυθμιζομένην. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ ἑλληνικοί, καὶ ὡς μιξοβάρβαροι θεωρούμενοι, φαίνονται, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ ὡς ἐκ τῶν μυθευμάτων των, κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς αὐτῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιοτέρας πηγῆς καταγόμενοι, ἐκτὸς ὅτι ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις νέαν ἔλαβον πολλαχοῦ μετὰ τῶν Ἑλλήνων σχέσιν· ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἐδανείζοντο δι' ἐπιμιξίας καὶ ἐκ τῶν μεσογειοτέρων βαρβάρων. Καὶ οἱ Αἰγύπτιοι δὲ δὲν ἦσαν εἰς τοὺς λαοὺς τούτους ἄγνωστοι, ὡς ἐκτείνοντες ἐνίοτε τὰ ὅπλα των μέχρις αὐτῶν. Ὁ Ἡρόδοτος (1) εἶδεν ἐν Ἰωνίᾳ στήλας τοῦ Σεσώστριδος, καὶ ἱερογλυφικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ πάπυροι Μενεφθᾶ τοῦ ά, καὶ Σεσώστριδος, ἀναφέρουσι τοὺς Ἴωνας καὶ Λυκίους. Ἀλλ' ἡ ἐπιῤῥοὴ τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῶν λαῶν τούτων δὲν ἦτον τοσοῦτον διαρκής, ὥστε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι μετέδωκεν αὐτοῖς τύπον καλλιτεχνίας.

Καθ' ὅσον δὲ δείγματα τῆς τέχνης αὐτῶν ἡ σώζον-

(1) Β, 106.

ται ἢ ἀναφέρονται, πολλαχοῦ μὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην, ἀλλαχοῦ δὲ πρὸς τὴν τῶν Ἀσιανῶν ἐθνῶν· ἔχουσιν ὅμως πολλάκις καὶ ἰδιόῤῥυθμόν τινα τύπον, συγγενῆ μᾶλλον πρὸς τὸν πανάρχαιον τῆς Ἑλλάδος. Οὕτως ἐν Λυδίᾳ καὶ ἐν Φρυγίᾳ οἱ τάφοι ἦσαν ὁποῖοι οἱ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περιγραφόμενοι (¹), καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ οἱ πολλαχοῦ τῆς Τυῤῥηνίας σωζόμενοι, τύμβοι ἢ σωροὶ χώματος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεγάλοι, κολοσσιαῖοι ἐνίοτε, στρογγύλην ἔχοντες καὶ λιθίνην κρηπῖδα· πολλάκις δ' ἐκτὸς αὐτῆς καὶ ἑτέρους κύκλους τοίχου μετ' ἐγκαρσίων τειχίων πρὸς ἐνίσχυσιν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τετράγωνον θάλαμον εἰς ἐναπόθεσιν τῶν ὀστῶν, στεγαζόμενον ἄνωθεν διὰ θόλου ἀπαρτιζομένου ὑφ' ὁριζοντίων δόμων βαθμηδὸν μειουμένων ὡς ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς θησαυροῖς. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τῶν Λυδῶν βασιλέων τάφοι παρὰ τὰς Σάρδεις, πόλει εἰς ἣν ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἦν ἄλλως τε γνωστή, διότι κατ' αὐτὴν ἦν ᾠκοδομημένος ὁ ναὸς τῆς Κυβέλης. Τοιοῦτος ἐν Φρυγίᾳ ἦν καὶ ὁ τάφος τοῦ Μύγδονος, πατρὸς τοῦ Κοροίβου, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, «*τῆς Ἠλείας ἐπὶ τῷ πέρατι*» κατὰ Παυσανίαν (²), αὐτοῦ τοῦ Κοροίβου, τοῦ πρώτου Ὀλυμπιονίκου, ὁ ἐν ἔτει 1846 ἀνοιχθεὶς ὑπὸ τοῦ Κ. Πρόκες. Τοιοῦτοι δὲ καὶ πολλοὶ ἕτεροι ἐν Πελοποννήσῳ, οὓς ὁ Ἀθήναιος (³) καλεῖ «*τάφους τῶν μετὰ Πέλοπος Φρυγῶν.*» Τὸν μέγιστον τῶν Λυδικῶν τάφων, τὸν τοῦ Ἀλυάττου, πατρὸς τοῦ Κροίσου (περὶ Ὀλ. 35), περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος (⁴), ὡς ἐντελῶς αὐτὸ ἔχοντα τοῦτο τὸ σχῆμα, περίμετρον δὲ 3800'. Ὁ τάφος οὗτος σώζεται, καὶ ἔχει ἐπὶ κορυφῆς κολοσσιαῖον φαλλὸν 13' διαμέτρου.

Ὑπῆρχον δὲ προσέτι ἐν Φρυγίᾳ, κατὰ Βιτρούβιον (⁵),

(¹) Ἰλ. Ω, 795. — (²) Ἠλ. 8.— Ἀρχ. 26.— (³) ΙΔ. 625. — (⁴) Α, 93. — (⁵) Π, 1, 5.

ὁποῖαι καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ, κατὰ Ξενοφῶντα (1), *«ὑπόγειαι κατοικίαι φρεατοειδεῖς»*, συγγενεῖς πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς θησαυρούς.

Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἕτερον εἶδος τάφων ἀπαντᾶται, οὐδ' αὐτὸ ξένον εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν Τυῤῥηνίαν, οἱ ἐν καθέτῳ βράχῳ ἐσκαμμένοι, οἱ ἔχοντες εἰς ἐπικόσμησιν ἀρχιτεκτονικὸν μέτωπον, ἐκ τῆς ξυλοδομίας τὰ στοιχειώδη αὐτοῦ σχήματα ποριζόμενον, διότι ἔχει ἐκ τοῦ βράχου λελαξευμένας ὡς δύο δοκοὺς ὀρθίας, ἐφ' ὧν δύο ἐγκάρσιαι, συγκλίνουσαι εἰς ταπεινὸν ἀετὸν, μετὰ κοσμήματος ἑλικοειδοῦς ἐπὶ τῆς κορυφῆς, τὴν ξυλουργίαν καὶ αὐτοῦ ἀναπολοῦντος. Ὅλον δὲ τὸ ἐμβαδὸν εἶναι κατάγλυφον, καὶ ἡ ἀληθὴς εἴσοδος εἶναι χωστὴ κατὰ τὴν βάσιν καὶ ἀφανής. Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἐν *Νακολείᾳ* τῆς ἄνω Φρυγίας (κοιλάδι Δουγανλοῦ, σωζόμενος τάφος τοῦ Μίδου, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν (ΜΙΔΑΙ . . . . . FANAKTEI), λατομητὸς ἐξ ἐρυθροῦ πώρου, ἔχων μέτωπον 80' ὕψους καὶ 60' πλάτους, καὶ ἀέτωμα κοσμούμενον διὰ μεγάλων ἑλίκων. Ὑπάρχουσι δὲ πλησίον αὐτοῦ καὶ ἄλλα τάφων λατομητὰ μέτωπα, ἔχοντα ἐπίσης δύο κίονας, θριγκὸν καὶ ἀέτωμα Ἰωνικοῦ περίπου ῥυθμοῦ.

Ἄλλος δὲ τάφων ῥυθμὸς, ἐκ τοῦ σωροῦ κυρίως πηγάσας, εἶναι ὁ ἔχων ἐπὶ τετραγώνου καὶ συνήθως περιστύλου βάσεως πυραμίδα τετράπλευρον, ὡς ἦν τὸ ἐν Ἁλικαρνασσῷ Μαυσωλεῖον, ἢ στρογγύλην, ὁποῖαι εὑρέθησαν ἐν Κνίδῳ ὑπὸ τοῦ καὶ τὸ Μαυσωλεῖον ἀνακαλύψαντος Ἄγγλου Νεύτωνος (Newton). Εἶχον δὲ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ συνήθως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πυραμίδος ἐπίθεμα γλυπτικόν.

Σπουδαιότατοι δ' ἀνακαλύψεις ἐγένοντο κατὰ τὰ 1841 ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Φέλλως (S. Ch. Fellows) ἐν Λυκίᾳ καὶ

(1) Ἀνάβ. Δ, 5, 25.

Παμφυλίᾳ, κυρίως πρὸς τὴν Ξάνθον καὶ Τελμισσὸν, παμπληθῶν ἐγχωρίων μνημείων ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς, καὶ πόλεων ὁλοκλήρων. Οἱ τάφοι αὐτόθι εἰσὶ δύο κυρίως εἰδῶν. Τινὲς αὐτῶν πλησιάζουσιν εἰς τὸ περιγραφὲν πυραμιδοειδὲς σχῆμα τοῦ Μαυσωλείου, καὶ ἔχουσιν ἀγάλματα ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τῆς βάσεως, ἐπὶ δὲ τῶν πλευρῶν ἐπιγραφὰς Λυκιακὰς διγλώσσους, ὡς ἡ ἐκ Ξάνθου εἰς τὸ Βρεταννικὸν μουσεῖον μετακομισθεῖσα μεγίστη, ἡ καὶ Ἑλληνικὸν τετράστιχον περιέχουσα, ἀναφερόμενον εἰς Ἅρπαγα, τὸν σατράπην Κύρου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἐκ τῶν τοιούτων τάφων τινὲς ἐπὶ τῆς βάσεως ἥτις κοσμεῖται διὰ κορωνίδος καὶ πολλάκις δι' ἀναγλύφων, φέρουσιν ἀντὶ τῆς πυραμίδος ἐπίθεμα μιμούμενον οἰκίσκον περίστυλον, καὶ εἰς ἀέτωμα ὀξυτμήτων τόξων, οἷα τὰ γοτθικὰ, ἀπολῆγον. Τοιαῦτα πολλὰ ἐν Ἀντιφέλλῳ (ΙΙΙΝ. Λ, 1) καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Λυκίας.

Οἱ δὲ τοῦ ἑτέρου εἴδους τάφοι εἰσὶν ἐκ τῶν ἐν καθέτοις βράχοις λελαξευμένων, ἔχοντες οἱ πλεῖστοι, πολὺ μᾶλλον ἔτι ἢ οἱ ἐν Φρυγίᾳ, καταφανῆ τὰ σχήματα τῆς ξυλοδομίας, μετὰ πάσης ἀκριβείας πάντα τὰ καθέκαστα τῆς ξυλοδεσίας μεγάλων δοκῶν παριστῶντες, καὶ εἰκονίζοντες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δύο δόμους, ὧν ὁ κατώτερος περιέχει τὴν θύραν ἢ μόνην, ἢ καὶ μετ' ἄλλης θύρας ψευδοῦς, ὁ δ' ἀνώτερος μικροτέρας (ψευδεῖς) θυρίδας. Ἄνω δ' ἀπολήγουσιν ἢ εὐθυγράμμως, ἢ εἰς ταπεινὸν ἀέτωμα, κοσμούμενον κάτωθεν δι' εἴδους ὀδόντων (ΙΙΙΝ. Λ, 1, α). Οἱ τοιοῦτοι τάφοι κατακαλύπτουσι κατὰ συστήματα πλησίον ἀλλήλων, ἢ ἐπαλλήλως, μεγάλας πολλάκις βράχων ἐκτάσεις.

Πολλαχοῦ δ' ἀπαντῶνται καὶ ἄλλοι, ἔχοντες τὸ μέτωπον σχεδὸν καθαρῶς ἑλληνικὸν, κατ' ἀνεπτυγμένον ἰωνικὸν ρυθμὸν (ΙΙΙΝ. Λ, 2), αὐτοὶ δὲ ζωηροτάτας περιέχοντες ζωγραφίας.

Τὰ δὲ θέατρα καὶ αἱ λοιπαὶ οἰκοδομαὶ τῶν χωρῶν τούτων μετέχουσι ῥυθμοῦ Ἑλληνικοῦ, διότι κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς Ἑλλάδος πολλὴ ἦτον ἡ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν τόπων ἐπιμιξία.

Ἡ δὲ γλυπτικὴ καὶ ἡ γραφικὴ αὐτῶν ἀναπολοῦσι τὴν ἀρχαϊκὴν, μάλιστα Ἑλληνικὴν τέχνην. Τινὰ ὅμως αὐτῶν προϊόντα δὲν φαίνονται ἀνάξια καὶ τῶν καλῶν ἡμερῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως εἷς πολυτελέστατος τάφος, ἔχων ἀναγλύφως κεκοσμημένην τὴν ζωοφόρον, εἰς δὲ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς βάσεως, ὡς ἀκρωτήρια, ἀγάλματαγυναικεῖα καὶ Νίκας.

Πρωΐμως δὲ διέπρεψαν οἱ Λυδοὶ,καὶ οἱ γείτονες λαοὶ, εἰς τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων καὶ τοῦ ἐλέφαντος, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑφαντικὴν, διδαχθέντες, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων Σημιτικῶν (Συριακῶν) ἐθνῶν. Ἐν Ὁμηρικῷ ἐπιγράμματι (1) κόρης ἥτις ἦν ἴσως ἱδρυμένη ἐπὶ τοῦ προρρηθέντος Λυκιακοῦ τάφου, ἀναγινώσκεται·

»Χαλκέη παρθένος εἰμὶ, Μήδεο δ' ἐπὶ σήματι κεῖμαι.»

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲ τὰ μέρη ταῦτα ἐξελάμβανον ὡς τὴν ἀρχαιοτάτην πατρίδα τῆς μεταλλουργίας, καὶ κατὰ Πλίνιον (2), ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἀπέδιδε τὴν ἐφεύρεσιν αὐτῆς εἰς τὸν Λυδὸν Σκύθην, ὁ δὲ Θεόφραστος εἰς τὸν Φρύγα Δέλαν.

Καὶ τὴν περὶ τὴν ἐλεφαντουργίαν δ' ἀρχαίαν τῶν λαῶν τούτων γνῶσιν καὶ δεξιότητα ἐμφαίνει ὁ μῦθος τοῦ ἐλεφαντίνου ὤμου τοῦ Λυδοῦ Πέλοπος· καὶ εἰς αὐτοὺς ἀποδίδοται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἡ ἱκανότης οὐ μόνον τοῦ ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦ βάφειν τὸν ἐλέφαντα, ἐν τοῖς ἑξῆς (3)·

---

(1) Ἐπιγρ. 3. — (2) Ι, 57. — (3) Ἰλ. Δ, 141.

Ὡς δ' ὅτε τίς τ' ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μιήνῃ
Μηονὶς ἠὲ Κάειρα, παρήϊον ἔμμεναι ἵππων.

Ἦν δ' ἡ Μαιονία ὄνομα ἡ ἐπαρχία τῆς Λυδίας.

Τέλος δὲ καὶ τῆς ζωγραφικῆς τὴν ἐφεύρεσιν ἀποδίδωσιν ὁ Πλίνιος εἰς ἄνδρα Λυδὸν, τὸν Γύγην. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους, εἰς οὓς τίθεται ἡ ἐφεύρεσις τῶν διαφόρων κλάδων τῆς καλλιτεχνίας, οἱ λαοὶ οὗτοι τῆς ἐλάσσονος Ἀσίας συμπεριελαμβάνοντο εἰς τὸν γενικὸν βίον τοῦ ἀρχαιοτάτου Ἑλληνισμοῦ.

ΣΥΡΟΦΟΙΝΙΚΕΣ

ΚΑΙ

ΙΣΡΑΪΛΙΤΑΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Ἀρχιτεκτονική.

Ὁμογενεῖς δὲ τοῖς Βαβυλωνίοις, καὶ συγγενὲς ἐκείνοις τὸ θρήσκευμα ἔχοντες, ἦσαν οἱ παρὰ τὴν δυτικὴν τῆς Ἀσίας παραλίαν ἐν τῇ Μεσογείῳ οἰκοῦντες Φοίνικες, ἔθνος ἄκρως βιομήχανον, ναυτικὸν καὶ ἐμπορικὸν καὶ ἑπομένως πλούσιον, καὶ δραστηρίως ἐπιμιγνύ[illegible]ο μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ὡς τοιοῦτον δὲ, δὲν ἐδύ[illegible] στερῆται καὶ αὐτὸ εἴτε ἰδίας εἴτε ἐπεισάκτου [illegible] χνίας· ἀλλὰ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς ὀλίγα γ[illegible] ζομεν. Ἐν γένει δὲ φαίνεται ὅτι ἐπεδίωκεν ὀλιγώτερο[illegible] τὸ μεγαλεῖον, καὶ τὴν στερεότητα, καὶ τὴν ἐκ τοῦ κολοσσιαίου ἐντύπωσιν, παρὰ τὴν ἐπιπόλαιον καὶ ἐξωτερικὴν λαμπρότητα.

Ναοί.

Περὶ τῶν ναῶν ἰδίως τῆς Φοινίκης μαρτυρεῖται ὅτι ἦσαν κατάκοσμοι· ἀλλ' εἰκάζεται συγχρόνως ὅτι ἦσαν μικροὶ, καὶ οὐχὶ λίαν παγίως ᾠκοδομημένοι, διότι ἐρείπια αὐτῶν δὲν σώζονται, πλὴν ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ τῆς

Ἀστάρτης ἢ *Ἀφροδίτης*, ἐν Πάφῳ τῆς Κύπρου, ἥτις ἀρχαιότατα εἶχεν ἀποικίαν Φοινίκων. Ἐξ αὐτῶν δέ, ὡς καὶ ἐκ νομισμάτων ἐφ' ὧν εἰκονίζεται ὁ αὐτὸς ναός, φαίνεται ὅτι τὸ τέμενος αὐτοῦ συνίστατο ἐξ αὐλῆς 100 βήματα πλάτος καὶ 150 μῆκος ἐχούσης, διῃρημένης δὲ διὰ μεσοτοίχου εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἐξωτερικὸν ἐκόσμει στοά, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν ὑψοῦτο ὁ ναός, μικρὸς τὰς διαστάσεις, ἔχων σηκὸν ὑψηλότερον τῶν δύο πλαγίων θαλάμων, μετὰ παραθύρων εἰς τὴν διαιροῦσαν κάθετον ἐπιφάνειαν, ὡς εἴς τινα αἰγυπτιακὰ οἰκοδομήματα. Ἦσαν δ' οἱ πλάγιοι οὗτοι θάλαμοι ὑπόστυλοι. Εἰς δὲ τὸ ἄδυτον ἀνέκειτο τὸ ἄγαλμα τῆς Θεοῦ, ἐν σχήματι κίονος ὀξέος, περιστοιχιζόμενον ὑπὸ πολυφώτων λυχνούχων. Πρὸ δὲ τῆς εἰσόδου ἵσταντο δύο κίονες ἢ ὀβελίσκοι ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἐμπρὸς αὐτῶν διῃρεῖτο διὰ κιγκλίδων ἡμικυκλικῶς ὁ περιστερεὼν τῆς Θεοῦ.

Ἄλλοι δὲ περίφημοι ναοὶ τῶν Φοινίκων μνημονεύονται ὁ ἐν Γαδείροις τοῦ Ἡρακλέους, καὶ ἐν Τύρῳ ὁ τοῦ Ἡρακλέους, ὁ τοῦ Διὸς καὶ ὁ τῆς Ἀστάρτης, οὓς κατ' Ἰώσηπον, ἢ μᾶλλον κατὰ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ παρατιθεμένους(¹) Δῖον καὶ Μένανδρον, ᾠκοδόμησεν ἐπὶ Σολομῶντος ὁ Εἵρωμος, κόψας κέδρους τοῦ Λιβάνου διὰ τὰς ὀροφιαίας δοκούς, καὶ ἐνθεὶς χρυσοῦς κίονας. Παμπάλαιον ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ κεδρίνων δοκῶν ἀναφέρει καὶ ὁ Πλίνιος (²) ἐν Ἰτύκῃ τῆς Ἀφρικῆς. Ἐν δὲ Καρχιδόνι μνημονεύεται ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως λαμπρὸς ναός, καὶ ἕτερος τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἔχων τοὺς τοίχους χρυσοῖς πετάλοις διακεκολλημένους. Ἦν δὲ καὶ ὁ λιμὴν τῆς πόλεως ταύτης περιφανής, καὶ κατεκοσμεῖτο πέριξ Ἰωνικῇ στοᾷ, τοῦ ἀσιατικοῦ πάντως Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ.

(¹) Κατ' Ἀππίων. Α, 17, 18, — (²) 16, 79.

Ἐκ τοῦ Στράβωνος (1) δὲ μανθάνομεν προσέτι ὅτι αἱ οἰκίαι τῶν Φοινίκων ἦσαν πολυώροφοι, ὡς αἱ τῶν Βαβυλωνίων.

Ναὸς Σολομῶντος.

Ἐπεκράτει δ' ἡ Φοινικικὴ τέχνη καὶ παρὰ τοῖς γείτοσι τῶν Φοινίκων, καὶ μεσημβρινῶς αὐτῶν οἰκοῦσιν Ἰσραηλίταις. Καὶ παρ'αὐτοῖς τὰ οἰκοδομήματα συνέκειντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ δοκῶν ξυλίνων ἐπικοσμουμένων διὰ μεταλλίνων ἐλασμάτων. Εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῶν ποιμένων, ὁ περιέχων τὴν κιβωτὸν, ἦν κατεσκευασμένος ἐκ κινητῶν σανίδων κεκαλυμμένων διὰ ταπήτων. Ἀλλ'ἀντ'αὐτοῦ ὁ Σολομὼν ᾠκοδόμησε κατὰ τὴν γραφὴν (2) και κατ' Ἰώσηπον (3) ναὸν, κατὰ τοῦτο διαφέροντα τῶν Φοινικικῶν, ὅτι ἦν μέγας σχετικῶς, καθ' ὃ ἀφιερούμενος εἰς τὸν μέγιστον θεόν· « *Ὅτι μέγας ὁ Θεὸς ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς Θεούς* » καὶ «*Ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐ φέρουσιν αὐτοῦ τὴν δόξαν* (4). Πρὸς ἀνέγερσιν δ' αὐτοῦ μετεκαλέσατο ἀρχιτέκτονα καὶ οἰκοδόμους ἐκ Φοινίκης, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν ταυτότητα τῆς Φοινικικῆς καὶ Ἰουδαϊκῆς τέχνης, καὶ, ὡς διηγοῦνται αἱ γραφαὶ, κατέστησεν ἐπὶ τῆς λατομίας καὶ ὑλοτομίας 150 χιλ. ἀνδρῶν. (5) Καὶ κατ' ἀρχὰς μεν ἰσοπέδωσε τὸ ἔδαφος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἀνήγειρε τὸν ναὸν, προσχώσας 400 πήχεων φάραγγας, καὶ περιαγαγὼν ἀναμφιβόλως τεχνητὸν πρόχωμα, οἷον ὑπῆρχε καὶ ὑφ' ὅλα τὰ ἀσσυριακὰ οἰκοδομήματα. Ἔδωκε δ' εἰς τὸν ναὸν 60 πήχεων μῆκος, 20 πλάτος καὶ 30 ὕψος, καὶ πέριξ ᾠκοδόμησε τρεῖς δόμους ἐπαλλήλων ὑπερῴων οἰκημάτων. Πρὸ δὲ τῆς εἰσόδου

(1) ΙΣΤ, σ, 361 —(2) Βασιλ' Γ, 7. — Παραλειπ. Β, 2— Ἰεζεκιὴλ, μά. 6.—(3) Ἰουδ. ἀρχ. Γ, 32 — Η, 3, 9, — Ἰουδ. ἁλ. ε, 5, 1.— (4) Παραλ. Β, 2,5. — (5) Βασ. Ε, 15.

προσέθηκεν *αἰλὰμ*, ἢ πυλῶνα πυργοειδῆ, ἔχοντα 20 × 10 πήχεις μῆκος καὶ πλάτος, καὶ 120 πήχεις ὕψος, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔστησε δύο χαλκοῦς κίονας 35 πήχεις ὑψηλοὺς, μεθ' ὡραίων κιονοκράνων, ἐχόντων 5 πήχεων ὕψος, καὶ ὠνόμασε τὸν μὲν *κατόρθωσιν*, τὸν δὲ *ἰσχὺν (ἰαχὴν καὶ βοάζ)*. Ἦσαν δ' οἱ τοῖχοι τοῦ ἱεροῦ ἔσωθεν κεκαλυμμένοι διὰ ξύλων κεδρίνων, τετορευμένων μετὰ διαφόρων ἐπιχρύσων γλυφῶν, καὶ κοσμουμένων διὰ χρυσῶν ἐλασμάτων καὶ λίθων πολυτίμων, ὡς λέγεται ἐν τῇ γραφῇ· (¹) « *Καὶ τὸν οἶκον τὸν μέγαν ἐξύλωσε ξύλοις κεδρίνοις, καὶ κατεχρύσωσε χρυσίῳ καθαρῷ, καὶ ἔγλυψεν ἐπ' αὐτοῦ φοίνικας καὶ χαλαστὰ, καὶ ἐκόσμησε τὸν οἶκον λίθοις τιμίοις, εἰς δόξαν κ. τ. λ.* Καὶ ἀλλαχοῦ(²) «*Καὶ ὅλον τὸ ἔσω τοῦ δαβεὶρ ἐπετάλωσε τῷ χρυσίῳ*». Ὅλος δ' ὁ ναὸς περιεστοιχίζετο ὑπὸ δύο προαυλίων, τοῦ τῶν ἱερέων, καὶ τοῦ προαυλίου τοῦ λαοῦ, μέχρις οὗ ὁ Ἡρώδης προσέθηκε καὶ ἄλλο τρίτον, τὸ τῶν Ἐθνικῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἤτοι ξυλίνη, τορευτὴ καὶ ἐπικεχρυσωμένη, ἦν καὶ ἡ *κιβωτὸς τοῦ μαρτυρίου*· καὶ ὁμοίως ξύλινοι κεχρυσωμένοι μετὰ χρυσῶν κιονοκράνων καὶ ἀργυρῶν βάσεων, *οἱ κίονες τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου*, ἥτις ἄλλως συνέκειτο ἐκ ποικίλων ταπήτων μετὰ *Χερουβὶμ* ἐνυφασμένων κατὰ τὰ ἀσσυριακὰ ὑφάσματα, καὶ κρεμαμένων εἰς χρυσοῦς κρίκους (³). Ἐκτὸς ὅμως τῶν χρυσῶν ἐλασμάτων, ἐπεκόσμουν πολλάκις, φαίνεται, τὰς μεγάλας οἰκίας καὶ τὰ διάφορα λαμπρὰ σκεύη πλάκες ἐλεφάντιναι· ὥστε καὶ ἐν τῇ Γραφῇ (⁴) λέγεται· « *Ἀχαὰβ . . . οἶκον ἐλεφάντινον ᾠκοδόμησε* »· καὶ ἀλλαχοῦ (⁵) « *Ἐποίησεν ὁ βασιλεὺς (Σολομὼν) θρόνον ἐλεφάντινον μέγαν, καὶ περιεχρύσωσεν αὐτὸν χρυσίῳ δοκίμῳ . . , καὶ δύο λέοντες*

(¹) Παραλ. Β, 3, 5, — (²) 6, 22. — (³) Ἐξοδ. 25, — 27. — (⁴) Βασιλ. 22, 39. — (⁵) Αὐτθ. 1, 18, 20.

ἑστηκότες παρὰ τὰς χεῖρας, καὶ δώδεκα λέοντες ἑστῶτες ἐκεῖ ἐπὶ τῶν ἓξ ἀναβαθμῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Πλαστική.

Καὶ εἰς τὴν πλαστικὴν δὲ τῶν Συριακῶν ἐθνῶν ἐπεκράτει ὁ αὐτὸς τεχνικὸς τρόπος τῆς ἐπικολλήσεως χρυσῶν πετάλων ἐπὶ τοῦ ξύλου, ὅστις ἀπετέλει παρ' αὐτοῖς τὸ κοσμητικὸν μέρος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ ὃν εἴδαμεν καὶ παρὰ τοῖς Ἀσσυρίοις.

Βαιτύλια.

Τὰ ἀρχαιότερα αὐτῶν ἀγάλματα, λατρευόμενα ὡς θεοί, ἦσαν *ἄμορφοι λίθοι*, κωνοειδεῖς καὶ κιονόμορφοι, τὰ καλούμενα βαιτύλια ἢ βαίτυλα, πιθανῶς ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς λέξεως beth-el (οἶκος θεοῦ), διότι τοιαῦτα βεβαίως ἀνηγείροντο εἰς ἱεροὺς τόπους, εἰς *οἴκους θεοῦ* καθ' Ἑβραϊκὴν ἔκφρασιν. Οὕτως ὁ Ἰακὼβ, ἐγερθεὶς μετὰ τὸ ὄνειρόν του, «*εἶπεν· ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος· οὐκ ἔστι τοῦτο, ἀλλ' ἢ οἶκος θεοῦ* . . . . *Καὶ ἀνέστη Ἰακὼβ τὸ πρωΐ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον, ὃν ἔθηκεν ἐκεῖ πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου οἶκον θεοῦ*» (¹). Ἐν Φοινίκῃ, ἰδίως ἐν Καρχηδόνι, ἐλατρεύετο τὸ βαιτύλιον τῆς Παφίας θεοῦ, καλούμενον Ὀμφαλὸς, ὡς ὁ ὅμοιος λίθος ἐν Δελφοῖς· διότι ἐκ Φοινίκης μετηνέχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ λατρεία ἢ κἂν τὸ ὄνομα τῶν βαιτύλων, ἐφαρμοσθὲν ἴσως εἰς ἐγχώριον θρήσκευμα,

(¹) Γεν. ΚΗ, 17.

ὥστε καὶ ἐξελήφθη ἡ λέξις ὡς παραγομένη ἐκ τῆς *Βαίτης*, τοῦ καλύπτοντος δῆθεν δέρματος τὸν ὑπὸ τῆς Ῥέας τῷ Κρόνῳ δοθέντα λίθον (1).

Ἀγάλματα.

Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιμιξίας μετ' ἄλλων λαῶν ὀπαδῶν τῆς πολυθείας παρεδέχθησαν κατ' ὀλίγον οἱ Συροφοίνικες καὶ ἄλλας θεῶν παραστάσεις, καὶ ἔκτοτε τὰ συνήθη αὐτῶν καὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀγάλματα ἦσαν, ὡς καὶ τὰ τῶν Βαβυλωνίων, ξύλινα, διὰ πετάλων μετάλλου, ἢ δι' ἐλέφαντος ἢ δι' ἠλέκτρου διακεκολλημένα. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ δύο ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ Χερουβὶμ, χρυσᾶ, τορευτὰ (2), περιγραφόμενα ὑπὸ τῶν ὑπομνηματιστῶν τῆς Γραφῆς (3) ὡς πτερωτὰ, κεφαλὴν μὲν ἀνθρωπίνην, σῶμα δὲ λέοντος ἢ ταύρου ἔχοντα, ὡς τὰ Ἀσσυριακὰ ἐμβλήματα. Ταύτην τῶν ἀγαλμάτων τὴν κατασκευὴν περιγράφει καὶ ὁ Ἡσαίας (4), κηρύττων ὅτι οὐδὲν ὁμοίωμα εἶναι ἄξιον τοῦ Θεοῦ· «*Μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων, ἢ χρυσοχόος χωνεύσας χρυσὸν περιεχρύσωσεν αὐτόν... Ξύλον γὰρ ἄσηπτον ἐκλέγεται τέκτων*» κτλ. Οὕτω καὶ κατωτέρω (5), ἐλέγχων τοὺς προσκυνοῦντας ξυλίνους θεοὺς, ἐπιφέρει· «*Ἐκλεξάμενος τέκτων ξύλον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ, καὶ ἐν κόλλῃ ἐῤῥύθμισεν αὐτό..... καὶ ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφὴν ἀνδρὸς, καὶ ὡς ὡραιότητα ἀνθρώπου*» κτλ. Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἀφορμὴν ἔτι εὐκρινέστερον ὁ Ἱερεμίας (6)· «*Ξύλον ἐστὶν ἐκ τοῦ δρυμοῦ ἐκκεκομμένον, ἔργον τέκτονος, καὶ χώνευμα, ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ κεκαλλωπισμένα ἐστίν· ἐν σφύραις, καὶ ἥλοις ἐστερέωσαν αὐτά.*»

---

(1) Ἡσύχ. φ. Βαίτυλοι. — Ἰδ. Thiersch, Epoch. 41. Anm. — (2) Ἐξόδ. ΚΕ, 18. — (3) Kalmet, dict. de la Bible. — (4) Μ, 19. — (5) ΜΔ, 13. — (6) 1, 3.

Τὰ ἔθνη ταῦτα ἐγνώριζον τὴν τέχνην τοῦ διαχέειν, ἢ χωνεύειν μετάλλινα ἔργα, καὶ ὡραῖα ἢ ὑπερμεγέθη ἀγγεῖα, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ τῶν λεγομένων ἐν τῇ Γραφῇ περὶ τῶν χαλκῶν σκευῶν, λεβήτων, φιαλῶν καὶ κιόνων τοῦ ναοῦ τῆς Ἰερουσαλὴμ, ὅσα ὁ Φοῖνιξ Χειρὰμ (ὁ Εἴρωμος) «*ἐχώνευσεν ἐν τῷ πάχει τῆς γῆς*» (1). Τοιούτου εἴδους ἦν καὶ ὁ ἐκ Σιδόνος ἀργυροῦς κρατὴρ, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν Ὁμήρῳ (2).

«*Ἀργύρεον κρητῆρα τετυγμένον· ἓξ δ' ἄρα μέτρα*
χάνδανεν, αὐτὰρ κάλλει ἐνίκα πᾶσαν ἐπ' αἶαν
πολλόν· ἐπεὶ Σιδόνες πολυδαίδαλοι εὖ ἤσκησαν,
Φοίνικες δ' ἄγον ἄνδρες ἐπ' ἠεροειδέα πόντον.»

Καὶ ὁ Λίβιος (3) δὲ καὶ ὁ Πλίνιος (4) ἀναφέρουσι Φοινικικὰς ἀσπίδας μετ' ἐπισήμων ἐπειργασμένων· καὶ καθ' Ὅμηρον ἡ πανοπλία τοῦ Ἀγαμέμνονος ἦν ἐκ Κύπρου. Δὲν φαίνεται ὅμως, τοὐλάχιστον δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις, ὅτι τὴν τέχνην ταύτην τοῦ χωνεύειν μέταλλα μετεχειρίζοντο οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι καὶ εἰς κατασκευὴν ἀνδριάντων. Πολλάκις δ' οἱ κατεργαζόμενοι τὰ πολύτιμα μέταλλα ἤσκουν συγχρόνως καὶ τὴν τέχνην τῆς σφραγιδογλυφίας καὶ λιθοκολλήσεως, ἔτι δὲ καὶ τῆς ὑφαντικῆς πολυτελῶν καὶ ποικίλων ὑφασμάτων καὶ ταπήτων. Οὕτω κατὰ τὴν Γραφὴν (5), ὁ οἰκοδομήσας τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος Φοῖνιξ Χειρὰμ λέγεται «*εἰδὼς ποιῆσαι ἐν χρυσίῳ καὶ ἐν χαλκῷ καὶ ἐν σιδήρῳ καὶ ἐν λίθοις καὶ ξύλοις καὶ ὑφαίνειν ἐν τῇ πορφύρᾳ καὶ ἐν τῇ Ὑακίνθῳ καὶ ἐν τῇ βύσσῳ καὶ ἐν τῷ κοκκίνῳ καὶ*

---

(1) Βασιλ. Γ, 7, 49. — (2) Ἰλ. Ψ. 741. — (3) 25, 24. — (4) 35, 4. — (5) Παραλ. Β, 2, 14.

γλύψαι γλυφάς.» Καὶ περὶ τῶν ἐπωμίδων τῶν ἀρχιερέων λέγεται ἀλλαχοῦ (1)· *«ἔργον λιθουργικῆς τέχνης, γλύμμα σφραγῖδος, διαγλύψεις τοὺς δύο λίθους.»* Καὶ συνεχῶς, οἷον ἐν Ἰεζεκιὴλ (2), ἀπαριθμοῦνται διάφοροι πολύτιμοι λίθοι *«Πάντα λίθον χρηστὸν ἐνδέδεσαι, σάρδιον, τοπάζιον, καὶ σμάραγδον, καὶ ἄνθρακας, καὶ σάπφειρον, καὶ ἴασπιν, καὶ ἀργύριον, καὶ χρυσίον, καὶ λιγύριον, καὶ ἀχάτην, καὶ ἀμέθυστον, καὶ χρυσόλιθον, καὶ βηρύλλιον, καὶ ὀνύχιον.»* Παραπετάσματα δὲ ποικίλα καὶ πλούσια περιγράφονται, ἐν ἄλλοις, τὰ τῆς Σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ *«σιδονίους πέπλους παμποικίλους»* ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος (3)·

Ἔνθ' ἔσαν οἱ πέπλοι παμποίκιλοι ἔργα γυναικῶν
Σιδονίων, τὰς αὐτὸς Ἀλέξανδρος θεοειδὴς
ἤγαγε Σιδονίηθεν, ἐπιπλὼς εὐρέα πόντον.

Λιθουργία.

Λιθουργικὸν δὲ καλλιτέχνημα οὐδὲν αὐτῶν ἀπαντᾶται ἢ ἀναφέρεται, πλὴν κολοσσιαίου τινὸς λιθίνου ἀγγείου ᾠοειδοῦς, ἔχοντος 30′ περίμετρον, τέσσαρας λαβὰς καὶ ταῦρον ἐπειργασμένον. Τοῦτο σώζεται εἰς Ἀγαθοῦντα, τὴν νῦν Λεμισσὸν τῆς Κύπρου, ὅπου εὑρέθη καὶ ἀνάγλυφον παριστῶν ἄνδρα νευρώδους καὶ βαρείας σωματικῆς μορφώσεως, ἀνῆκον δὲ μᾶλλον, ὡς φαίνεται, καὶ ὡς ἀποδεικνύουσι καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαί, εἰς τὴν Ἀσσυριακὴν τέχνην.

Ἀνάγλυφά τινα, Φοινικικὰς ἢ μᾶλλον διγλώσσους ἐπιγραφὰς ἔχοντα, εὑρέθησαν ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' αὐτὰ εἰσὶν ἐργασίας ἑλληνικῆς, ἐπιτάφιοι ἀνδρῶν Φοινίκων. Ἓν ἐξ αὐτῶν ἐπιγεγραμμένον Ἑλληνιστὶ *«Εἰρήνη Βυ-*

(1) Ἐξοδ. ΚΗ, 11. — (2) ΚΗ, 43. — (3) Ἰλ. Ζ, 28.

ζαντία,» ἔχει καὶ Φοινικικὴν ἐπιγραφὴν, ἣν οἱ Φοινικολόγοι ἐξήγησαν ὡς μετάφρασιν τῆς ἑλληνικῆς. Ἀλλ' εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Γάλλος στρατηγὸς Duvivier, οὕτω τὴν μετέφρασεν· «*Ὁ ἀετὸς ἀπέπτη, ἤχησαν τὰ πτερά του, ἐφώρμησε, κατέπληξε κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου.*»

Τέλος ἐθεωροῦντο οἱ Φοίνικες ὡς ἐφευρεταὶ τοῦ ὑέλου, καὶ περὶ ὑελουργείων αὐτῶν ὁμιλεῖ ὁ Στράβων.

Τύποι.

Ἐπειδὴ ὅμως ὅλων τῶν πλαστικῶν τούτων ἔργων οὐδὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν, διὰ τοῦτο ἀδύνατον νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ πόσον ἦν ἀνεπτυγμένον παρὰ τοῖς Συροφοίνιξι τὸ ἀληθὲς αἴσθημα τοῦ καλοῦ, καὶ ὁποῖος ἦν ὡς πρὸς τὸν τύπον ὁ τῆς τέχνης αὐτῶν χαρακτήρ. Ἐκ δὲ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν εἰδήσεων ἐξάγεται ὅτι ἔχαιρον εἰς τεραστίας συνθέσεις ἀνθρώπων μετὰ θηρίων, ἢ τοὐλάχιστον ἀνθρώπων ἐπιβαινόντων ἐπὶ θηρίων. Οὕτως εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἰουδαίας Ἄζωτον καὶ Ἀσκάλωνα ἐλατρεύοντο οἱ δαίμονες ὁ Δαγὼν καὶ ἡ Ἀτέργατις, ἐξ ἡμισείας ἄνθρωποι καὶ ἐξ ἡμισείας ἰχθῦς, ὡς ἐν Βαβυλῶνι ὁ Ὠάννης. Καὶ ἐν Φοινίκῃ τοιαύτη παρίστατο ἡ ἡρωῒς Δερκετώ, ἡ λεγομένη μήτηρ τῆς Σεμιράμιδος κατὰ Λουκιανὸν (1)· «*Δερκετοῦς δὲ εἶδος ἐν Φοινίκῃ ἐθεησάμην, θέημα ξένον. Ἡμισέη μὲν γυνή, τὸ δὲ ὁκόσον ἐκ μηρῶν εἰς ἄκρους πόδας ἰχθύος οὐρὴ ἀποτείνεται*». Εἰς δὲ τὸν μέγαν ναὸν τῆς ἐν Συρίᾳ σχεδὸν Ἑλληνίδος πόλεως, τῆς Ἱεραπόλεως, διηγεῖται αὐτόθι πάλιν ὁ Λουκιανὸς (2), ὅτι ὁ μὲν Ζεὺς ἐκάθητο ἐπὶ Ταύρων, τὴν δὲ Ἥραν, κοσμουμένην παντοίοις πολυτίμοις λίθοις ἐξ Ἰνδιῶν, Αἰγύπτου, Βαβυλωνίας κλ. καὶ ἔχουσαν σύμβολα διαφόρων ἄλλων θεαινῶν, ὡς

(1) π. Συρ. Θεοῦ 14. — (2) Αὐτ. 31.

signum pantheum, ἔσυρον λέοντες, καθ' ὃν τρόπον φαίνονται παριστάμενοι οἱ δύο οὗτοι θεοὶ καὶ ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἱεραπόλεως. Τὸν αὐτὸν τέλος ῥυθμὸν εἶχε καὶ ἐν Καρχηδόνι ἡ Οὐρανία Ἥρα.

Παρίστων δὲ προσέτι τὸ θαυματουργὸν τῆς θείας δυνάμεως διά τινων ἀμόρφων καὶ ναννωδῶν εἰδωλίων, Παταΐκων καλουμένων. Ταῦτα οὕτω περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἐν Μέμφει Ἡφαίστου, ὃν κατεγέλασεν ὁ Καμβύσης (1)· «*Ἔστι γὰρ τοῦ Ἡφαίστου τὤγαλμα τοῖσι Φοινικηΐοισι Παταΐκοῖσι ἐμφερέστατον, τοὺς οἱ Φοίνικες ἐν τῇσι πρώρῃσι τῶν τριήρεων περιάγουσι. . . . πυγμαίου ἀνδρὸς μίμησίς ἐστι.*» Καθ' Ἡσύχιον (2) ὁ Ἄδωνις ἐν Κύπρῳ παρίστατο ἐν σχήματι Παταΐκου, καὶ ὁ Ἀθήναιος (3) ἀναφέρει ἀγαλμάτιον ἀρχαῖον (Ὀλ. 23), σπιθαμιαῖον τῆς Ἀφροδίτης ἐκ Πάφου.

Στηριζομένη δ' ἡ θρησκεία τῶν λαῶν τούτων εἰς ἀσελγῆ φυσιολατρείαν, εἶχεν ὡς ἓν τῶν κυριωτέρων αὐτῆς ἐμβλημάτων καὶ τὸ τοῦ φαλλοῦ σημεῖον, ὡς ὁμοίως καὶ τὸ τῆς διφυΐας σύμβολον. Εἰς τοῦ ἐν Ἱεραπόλει ναοῦ τὸ προαύλιον ἵσταντο, κατὰ Λουκιανὸν (4), δύο κολοσσιαῖοι φαλλοὶ 180' ὑψηλοί, καὶ ἄλλοι ὅμοιοι ἀλλαχοῦ τῆς Συρίας καὶ τῆς Βαβυλωνίας, καὶ ἴσως ἐκεῖθεν ἐπεκράτησεν ἡ χρῆσις τοῦ σημείου τούτου καὶ ἐν Ἑλλάδι, μάλιστα ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐπὶ οἰκοδομημάτων ἐφ' ὧν ἐθεωρεῖτο ὡς μαγικήν τινα δύναμιν ἔχον πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας. Εἰς δὲ τὴν Ἀμαθοῦντα τῆς Κύπρου ἀναφέρεται Ἀφροδίτη διφυής, ἡ πρώτη ἰδέα Ἑρμαφροδίτου. Αἱ τοιαῦται δυσειδαίμονες καὶ βδελυραὶ παραστάσεις ἦσαν βεβαίως ξέναι εἰς τὸν καθαρωτέραν θρησκείαν ἔχοντα λαὸν τοῦ Θεοῦ. Οὐχ ἧττον ὅμως ὑπέκυψε πολλάκις καὶ τῶν Ἑβραίων, καὶ μάλιστα τῶν ὑμνῳδῶν αὐτῶν, ἡ

(1) Γ, 37. — (2) Φ. Πυγμαίων. — (3) ΙΕ, 675. — (4) Αὐτ.

φαντασία εἰς τὴν ἐπιῤῥοὴν τῶν πολυμόρφων συνθέσεων τούτων, καὶ πολλάκις ἡ ποίησίς των εἰς τὰς περιγραφάς της θηρεύει ἧττον τὸ πλαστικὸν κάλλος παρὰ τὴν ὑπερφυσικὴν συναρμογὴν παντοίων καὶ συμβολικῶν εἰεἰκόνων, ἀμελοῦσα πολλάκις τὰ ὅρια τοῦ φυσικῶς δυνατοῦ.

ΑΡΙΑΝΑ ΕΘΝΗ.

(ΜΗΔΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΣΑΙ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

Τὰ δὲ κατ' ἀνατολὰς τοῦ Τίγριτος καὶ μέχρι τῆς 'Ινδικῆς οἰκοῦντα ἔθνη, τὰ καλούμενα Ἀριανὰ ἢ Ἄριοι καθ' Ἡρόδοτον (1) καὶ Στράβωνα (2), Ἀρὶ δὲ ἢ Ἰρὰ κατ' ἐγχωρίους ἐπιγραφάς, καὶ περιλαμβάνοντα τοὺς Πέρσας, τοὺς Μήδους, τοὺς Βακτριανοὺς καὶ τοὺς κυρίως Ἀριανούς, καίτοι παντάπασι διάφορα τῶν Συριακῶν ἐθνῶν κατά τε θρησκείαν, ἤθη καὶ γλῶσσαν, εἶχον ὅμως τὴν τέχνην συγγενῆ τῆς Ἀσσυριακῆς, ἧς και ἁπλῆ μετάπλασις εἶναι ἡ ἐν Περσίᾳ ἀπαντωμένη. Τοῦτο δὲ προέρχεται ἐκ δύο, ὡς φαίνεται, αἰτιῶν συγχρόνως· πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ὅτι τὸ μέγα Ἀσσυριακὸν κράτος, ἐμπεριλαμβάνον καὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐξετείνετο πρὸ τῶν 750 π. Χ. ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῆς Ἀριανῆς· ἀλλ' ἐπικρατησάντων μετὰ ταῦτα τῶν Μήδων, ἐξ Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλῶνος μετέβη ἡ ἐξουσία καὶ τῆς πολυτελείας ἡ ἕξις καὶ ὁ τρόπος εἰς Ἐκβάτανα, καθὼς ἐπὶ Κύρου πάλιν (550 π.Χ.), ὅταν κέντρον τῆς ἀρχῆς ἐγένοντα τὰ Σοῦσα καὶ ἡ Περσαίπολις, μετηνάστευσεν ἐκεῖσε ἡ τέχνη ἐξ Ἐκβατάνων, καὶ διέμεινεν ἐπὶ δύο εκα-

(1) Ζ. 62. — (2) ΙΕ, 311.

τονταετηρίδας, μέχρις οὗ τὴν Περσικὴν κυριαρχίαν ἀνέτρεψεν ὁ Ἀλέξανδρος. Ἐκ τῆς τοιαύτης μετὰ τῶν Ἀσσυρίων σχέσεως πηγάζει ἡ ἐπικρατοῦσα παρ' Ἀρίοις λατρεία τῆς θηλείας φύσεως, ὑπὸ τὸ ἔμβλημα Ἀφροδίτης ἐν τοῖς πλανήταις, καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μίτρας* παρὰ Πέρσαις (¹) καὶ *Αἴνης* (Anahid) παρὰ Μήδοις καὶ Ἀρμενίοις, ἣν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐκφράζουσιν αἱ ὑποτιθέμεναι ἐκστρατεῖαι τῆς Δερκετοῦς καὶ τῆς Σεμιράμιδος μέχρι Μικρᾶς Ἀσίας καὶ μέχρι Βακτριανῆς. Ἡ δ' ἄλλη αἰτία εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία τῶν Ἀρίων ἐπιχώριος θρησκεία, ὡς τοῦ φωτὸς λατρεία δυαδική, δηλ. τὴν καλὴν συνάμα καὶ τὴν κακὴν αὐτοῦ ἔποψιν ἀφορῶσα, ἦν ἀνεπίδεκτος τεχνικῶν παραστάσεων, καὶ ἀπέτρεπεν ἀπ' αὐτῶν τὸ αἴσθημα. Ῥητῶς μάλιστα ὁ Ἡρόδοτος (¹) περιγράφει τοὺς Πέρσας ὡς « *Ἀγάλματα καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ εν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι* », καὶ προσθέτει ὅτι « *Οὐκ ἀνθρωποφυέας ενόμισαν τοὺς θεούς* ». Ἀλλ' ὅταν μεγαλυνθέντες ᾐσθάνθησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀνάγκην εἰκαστικῶν τεχνῶν, ὅπως ὑπηρετῶσι τῆς αὐλῆς τὴν πολυτέλειαν, τότε ἐδέχθησαν αὐτὰς ἔξωθεν, καὶ προχειρότερον δὲν ἠδύνατο νὰ τὰς εἰσαγάγωσιν, ἢ ἐκ τῆς ὁμόρου Ἀσσυρίας, μεθ' ἧς τοὺς συνέδεον τοσαῦται σχέσεις καὶ παραδόσεις. Ἡ δ' οὕτω τὴν γέννησιν λαβοῦσα Περσικὴ τέχνη ἐξετάθη μετὰ τῶν Περσικῶν ὅπλων εἰς μέγα μέρος τῆς τότε γνωστῆς Ἀσίας.

(¹) Ἡρόδ. Α, 131.— (²) Ἡρόδ. Αὐτόθι. Λατρεία Περσῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Τειχοδομία.

Ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ ἱδρυμένη ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἐκβατάνων ἢ Ἀγβατάνων, τῆς ἐν ἔτει 715 π. Χ. ὑπὸ Δηϊόκου κτισθείσης πρωτευούσης τῶν Μήδων, συνέκειτο ἐξ ἑπτὰ ἐπαλλήλων κυκλικῶν φρουρίων, καὶ εἶχε, καθ' Ἡρόδοτον (1), « ἕτερον ἑτέρῳ κύκλῳ ἐνεστεῶτα », ὥστε ἑκάστου κύκλου αἱ ἐπάλξεις ὑπερεῖχον ὑπὲρ τὰς τοῦ κατωτέρου. Καὶ τοῦ μὲν μεγίστου τείχους ἡ περίμετρος ἦν ἴση τῇ τῶν Ἀθηνῶν, δηλ. 50 σταδίων, τοῦ δ' ἀνωτάτου ἐκ μόνων ἑπτὰ (2), καὶ πάντα τὰ τείχη ἦσαν διὰ διαφόρων ἀνθηρῶν χρωμάτων βεβαμμένα, ἤτοι, καθ' Ἡρόδοτον, « *Τοῦ μὲν πρώτου κύκλου αἱ προμαχεῶνές εἰσι λευκοί, τοῦ δὲ δευτέρου μέλανες, τρίτου δὲ κύκλου φοινίκεοι, τετάρτου δὲ κυάνεοι, πέμπτου δὲ σανδαράκινοι . . . δύο δ' οἱ τελευταῖοι . . ὁ μὲν καταργυρωμένους, ὁ δὲ κατακεχρυσωμένους ἔχων τοὺς προμαχεῶνας* ». Πέριξ δὲ τοῦ ἔξω τείχους ἐξετείνετο ἡ λοιπὴ πόλις ἀτείχιστος· ὥστε τὸ ὅλον ἀπετέλει ἐκπληκτικωτάτην ἐντύπωσιν κολοσσαϊκῆς πολυχρόου πυραμίδος, ἀναβαθμῶν δίκην ᾠκοδομημένης, κατὰ τὸν Συροβαβυλώνιον ῥυθμὸν τοῦ Πύργου τοῦ Βήλου ἢ τῶν κρεμαστῶν κήπων.

Βασίλεια.

Ἐντὸς δὲ τοῦ ἀνωτάτου περιβόλου ᾠκοδομήθησαν τὰ

---

(1) Α, 98. — (2) Πολύβ. Ι, 27, 9.

βασίλεια καὶ ὁ ναὸς τῆς *Αἴνης* (Anahid), πολυτελέσταται οἰκοδομαί, κατὰ τὸν Πολύβιον (¹), ὧν ἡ κεδρίνη καὶ κυπαρισσίνη ξυλεία πανταχοῦ, καὶ εἰς τὰς δοκοὺς, καὶ εἰς τὰ φατνώματα, καὶ εἰς τοὺς κίονας τῶν στοῶν καὶ τῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς περιστυλίων, κατεκαλύπτετο κατὰ τὸν Συροβαβυλώνιον ῥυθμὸν διὰ λεπίδων ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν, αἱ δὲ πλίνθοι καὶ αἱ κεραμίδες ἦσαν ὅλαι ἐξ ἀργύρου καὶ ἐκ χρυσοῦ παγίου. Καὶ τοσοῦτος ἦν ὁ πλοῦτος τῆς κοσμήσεως ταύτης, ὥστε ἂν καὶ ἐλεπίσθη ἡ ξυλεία ἐπὶ Ἀλεξάνδρου, καὶ πάλιν ἐπὶ Ἀντιγόνου καὶ ἐπὶ Σελεύκου, ὁ Ἀντίοχος οὐχ ἧττον ἐκ τῶν λεπίδων καὶ πλίνθων ὅσαι εἶχον ἐναπομείνει ἔκοψεν εἰσέτι νόμισμα τετρακισχιλίων ταλάντων. Τὴν σήμερον δ' εἰς τὴν θέσιν τῆς πόλεως ταύτης, καλουμένην ἤδη Hamadan, σώζονταί τινα ἐρείπια μεγάλων τειχῶν, καί τινα ἄλλα λείψανα φέροντα τὸν χαρακτῆρα τῆς Περσαιπολιτικῆς τέχνης.

Εἰς δὲ τὰ Σοῦσα, μητρόπολιν τῆς μεταξὺ Μηδίας, Βαβυλωνίας καὶ Περσίας κειμένης Σουσιανῆς, ὑπῆρχον Περσικὰ βασίλεια, *Μεμνόνεια* καλούμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπέδιδον τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν εἰς ὑποτιθέμενόν τινα Μέμνονα. Ταῦτα, ὡς καὶ τὰ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἱερά, καὶ τὰ τείχη αὐτῆς, ἦσαν, κατὰ τὸν Στράβωνα (²) «*παραπλησίως ὥσπερ τὰ τῶν Βαβυλωνίων ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου*»· καὶ τῷ ὄντι εἰς τὴν θέσιν τῶν Σούσων, ἤδη Schus ἢ Schuster καλουμένην, σώζονται ἐρείπια συγκείμενα ἐκ σωρῶν πλίνθων κατὰ μέρος κεχρωματισμένων.

Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα ἐπὶ τῆς Περσικῆς δυναστείας ἀνεγερθέντα οἰκοδομήματα ἔκειντο ἐν τῇ ἱερᾷ, οὕτως εἰπεῖν, κοιλάδι τῶν Πασαργάδων, διότι αὕτη, καθ' Ἡρόδοτον (³), ἦν ἡ πατρὶς τῆς ἀριστοκρατικῆς φυλῆς

(¹) I, 17. — (²) ΙΕ, 317. — (³) Α, 11.

τῶν Πασαργάδων, ἐξ ἧς προήρχοντο οἱ Βασιλεῖς τῶν Περσῶν. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο, κατὰ τὴν θέσιν ἥτις ἤδη καλεῖται *Μουργάβ*, ἔκειτο παρὰ τὸν ποταμὸν Κύρον ἡ πόλις ἣν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀποκαλοῦσι *Πασαργάδας* (πόλιν Περσῶν) ὁμωνύμως τῇ ἐπαρχίᾳ. καὶ ἐν αὐτῇ ἦσαν τὰ ἀρχαῖα βασίλεια, καὶ ἔτι κατωτέρω ὁ τάφος τοῦ Κύρου καὶ τῶν λοιπῶν βασιλέων.

Περσαίπολις.

Ἀλλ' ἀρκτικώτερον αὐτῆς, παρὰ τὸν ποταμὸν Ἄραξιν, ἔκειτο ἄλλη πόλις, ἣν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Περσαίπολιν, καὶ εἰς αὐτὴν ἦσαν τὰ « *νεώτερα Βασίλεια, οἰκοδομηθέντα ἐπὶ Καμβύσου τοῦ Κύρου διὰ τεχνιτῶν Αἰγυπτίων* », κατὰ Διόδωρον [1], καέντα δ' ὑπ' Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς κραιπάλης. Ἡ ἀκρόπολις τῆς πόλεως ταύτης, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ [2], ἦν ὁμοιόρρυθμος τῇ τῶν Ἐκβατάνων, διότι συνέκειτο καὶ αὐτὴ ἐκ τριῶν ἀλλεπαλλήλων περιοχῶν, προεχουσῶν ἑκάστης ὑπὲρ ἑκάστην, κατεσκευασμένων δ' ἐκ λίθου σκληροῦ, καὶ κλειομένων διὰ μεγάλων χαλκῶν, βεβαίως ἐπιχάλκων, πυλῶν.

Ἄντικρυ δ' αὐτῆς ἔκειντο τὰ λαμπρότατα βασίλεια ὧν ὁ Διόδωρος φημίζει ὡς πολυτελεστάτην τὴν κατασκευήν, καὶ εἰς ἃ πιθανότατα ἀπέβλεπεν ὁ Ἀπουλήϊος [3]) περιγράφων οἴκους Περσῶν βασιλέων ἔχοντας ὀροφὰς διαλαμπούσας ἐλέφαντι, ἠλέκτρῳ, χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, ὡς ἦσαν αἱ τῶν Φοινικικῶν ἢ Βαβυλωνίων οἰκοδομημάτων. Τῶν βασιλείων τούτων ἐρείπια εἰσὶ θετικῶς τὰ ἐν τῇ σιγῇ τῆς μονώσεως αὐτῶν μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ 12 μίλια ἐκτεινόμενα, ἐπὶ πολὺ δὲ τῆς Ἀσίας γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Τζιλμινάρ (τεσσαράκοντα κίονες) ἢ Ταχτζημσίδ, καὶ κείμενα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ ὄ-

(1) Α, 46. —(2) ΙΖ, 71. — (3). De mundo, p 171

ρους Ῥαγμὲδ, ἥτις διὰ μεγάλων καὶ στερεῶν λιθίνων βάσεων διετέθη κατ' ἀναβαθμούς. Ἦσαν δὲ κατεσκευασμένα ἐκ μελανοῦ λίθου τοῦ αὐτοῦ ὄρους, καὶ διὰ τὴν σκληρότητα αὐτοῦ διετηρήθησαν ἐν πολλοῖς θαυμασίως (ΠΙΝ. Λ, 3). Μεγάλαι πύλαι, εὐχύρωροι αὐλαὶ περιλαμβανόμεναι ὑπὸ διαφόρων οἰκημάτων, μεγαλοπρεπεῖς κλίμακες, λαμπρόταται στοαὶ, ἐξεδέχοντο βαθμιδοειδῶς ἀλλήλας, καὶ ἔφερον εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν βασιλείων οἰκήματα. Διπλῆ ἀναβάθρα 55 βαθμίδων, ὧν ἑκάστη ἔχει 4'' ὕψος, πλάτυς δὲ τοσοῦτον, ὥστε δέκα ἱππεῖς ν' ἀναβαίνωσι κατὰ μέτωπον εὐχερῶς, καὶ ὧν 10 ἢ 14 ὁμοῦ εἰσιν ἐξ ἑνὸς ἑκάστοτε λίθου λελαξευμέναι (ΠΙΝ. Λ, 4, 1), φέρει διὰ 4 μεγάλων πυλῶν, ὧν αἱ παραστάδες κοσμοῦνται διὰ κολοσσιαίων θηρίων, οἱονεὶ φρουρῶν τῆς εἰσόδου, εἰς ἄλλην δευτέραν κλίμακα ἔτι μεγαλητέραν τῆς πρώτης, τὰς πλευρὰς ἔχουσαν καταγλύφους ὡς καὶ ἡ ἄλλη, καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐφ' οὗ ἵσταντο τὰ κυρίως βασίλεια. Τοῦτο δὲ κοσμεῖται κατὰ μὲν τὸ μέσον διά στοᾶς τετραγώνου, ἐχούσης 36 κίονας, κατὰ δὲ τὰς τρεῖς πλευρὰς δι' ἐλασσόνων στοῶν ἐκ 12 κιόνων ἑκάστης, καὶ εἰς τὸ βάθος εἶχε τὰ κυρίως τῶν βασιλέων οἰκήματα, εἰς ἃ ἄλλαι πάλιν ἔφερον κλιμάκες (ΠΙΝ. Λ 3, 4, 5, 6, 7), ἤδη τὸ πλεῖστον κατεστραμμέναι.

Τῶν οἰκοδομημάτων τούτων σώζονται ἤδη πολλαχοῦ τὰ θεμέλια μετὰ κιόνων, καὶ διάφοροι ὑπόγειοι δίοδοι καὶ διώρυγες διὰ τὸ πότιμον ὕδωρ (ΠΙΝ. 1 μέχρι 4)· καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἓν τῶν ἀνακαλυφθέντων μερῶν εἶναι τὸ κυρίως ἀνάκτορον τὸ πυρποληθὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου, (d), ἀλλ' οἱ λουτρῶνες (e), εἰς μικρὰν ἀπόστασιν μέγα οἰκοδόμημα (g) περιεῖχεν ἑκατὸν κίονας, καὶ αὐτοῦ προηγεῖτο γιγαντιαία πύλη (h) καὶ πρόπυλον (i), παρ' ᾧ κίων κολοσσιαῖος (k). Τὰ δ' ἀρχιτεκτονικὰ αὐτῶν κοσμήματά εἰσι πλουσιώτατα καὶ παμποίκιλα, ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς αὐ-

τῶν στερεῖται ἀκριβοῦς ῥυθμοῦ καὶ μεγάλης κομψότητος. Οἱ κίονές εἰσιν ἰσχνότατοι, ἔχοντες πολλαχοῦ 4' διάμετρον καὶ 14κις τοσοῦτον ὕψος. Εἰσὶ δὲ ῥαβδωτοὶ μετὰ βάσεων ὑψηλῶν, αἵτινες διαφόρων φύλλων σχήματα δέχονται, καὶ μετὰ κιονοκράνων ποικίλων, ὧν τὰ μὲν σύγκειται ἐκ διπλῆς προτομῆς μονοκεράτων (ΙΙΙΝ. Λ, 5), τὰ δ' ἐξ ἄλλων γεωμετρικῶν σχημάτων, καὶ ἰδίως ἐξ ἐπισεσωρευμένων ἑλίκων (ΙΙΙΝ. Λ, 6), αἵτινες ὅμως πολὺ ἀπέχουσι τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ἰδέας τῆς Ἰωνικῆς ἕλικος. Τὰ δ' ὑπέρθυρα ὁμοιάζουσι κατά τι τὰ Αἰγύπτια, ἐκτὸς ὅτι αὐτὰ ἀντὶ τοῦ στρογγύλου κανόνος ἔχουσι τὸν ἀστράγαλον. Τοῦ θριγκοῦ ὅμως καὶ τῆς ὀροφῆς οὐδὲν σώζεται λείψανον, καὶ πιθανώτατα, ὡς ἀποδεικνύει καὶ τῶν κιόνων αὐτῶν ἡ ἰσχνότης, ἦν ἡ ὀροφὴ ξυλίνη, χρυσοῖς πετάλοις κεκοσμημένη, κατὰ τὸν Σύριον τρόπον (¹).

Τάφοι.

Πλησίον δὲ τῶν βασιλείων, ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ βράχου τοῦ αὐτοῦ ὄρους ὑπῆρχον οἱ τάφοι τῶν βασιλέων, περὶ ὧν λέγει ὁ Διόδωρος (²) ὅτι « *Πέτρα ἦν κατεξεσμένη, καὶ κατὰ μέσον οἴκους ἔχουσα πλείονας, ἐν οἷς σηκοὶ τῶν τετελευτηκότων ὑπῆρχον, πρόσβασιν μὲν οὐδεμίαν ἔχοντες χειροποίητον, ὑπ' ὀργάνων δέ τινων χειροποιήτων ἐξαιρομένων τῶν νεκρῶν δεχόμενοι τὰς ταφάς* ». Τοιοῦτοι τῷ ὄντι φαίνονται δύο εἰς τὸ ὄρος Ῥαχμέδ, καὶ εἰς τὴν ἐφ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ἐπικεχαραγμένην σφηνοειδῆ ἐπιγραφὴν ἀνέγνωσάν τινες, ὑφ' ἑτέρων ὅμως εἰσέτι ἀμφισβητούμενον (³), τὸ ὄνομα Δαρείου τοῦ Ὑστάσπου. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλοι τέσσαρες τοιοῦτοι τάφοι εἰς τὸν κάθετον,

---

(¹) Ἰδ. Niebuhr, Reise, II, 121 — Heeren, Ideen, I, 94. — (²) ΙΖ, 71 — (³) C. de Gobineau, Inscr. cunéiformes.

καὶ 300′ ὑψηλὸν βράχον τοῦ *Νάξι 'Ρουστὰν* (ὄρος ἐν ταφιασμοῦ) ἀρχτικῶς τῆς Περσαιπόλεως, ὅμοιοι κατά τι πρὸς τοὺς ἐν Λυκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς 'Ασίας. Τὸ μέτωπον αὐτῶν κοσμεῖται ὑπὸ γλυφῆς σταυροειδῆ ἐχούσης τὴν διάθεσιν, καὶ τὸ μὲν ὕψος 100′, τὸ δὲ πλάτος 53′, καὶ τὸ βάθος 14′ οὔσης ποδῶν. Τὸ πλατύτερον μέρος αὐτῶν παριστᾷ ἡμικίονας ἔχοντας διπλᾶς προτομὰς μονοκεράτων ἀντὶ κιονοκράνων, καὶ μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων ψευδῆ πύλην, εν ᾧ ἡ ἀληθὴς εἴσοδος κρύπτεται ὑπὸ ἁπλοῦ λίθου τεσσάρων καὶ ἡμίσεος ποδῶν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἡμικιόνων ἐκτείνεται θριγκός, ἔχων ἐπιστύλιον τριχῆ διαιρούμενον διὰ ταινιῶν, ὡς τὸ Ἰωνικόν, καὶ κοσμούμενον δι' ὀδόντων (ΠΙΝ. Λ, 7). Ἄνωθεν δὲ τοῦ ἐπιστυλίου παρίσταται συνήθως ὁ βασιλεὺς ἱερουργῶν.

Ἀλλ' ὁ Στράβων (¹) περιγράφει ἐν Πασαργάδαις τον τάφον τοῦ Κύρου, οὐχὶ ὡς τοὺς ῥηθέντας λαξευτὸν ἐν τῷ βράχῳ, ἀλλ' ὡς οἰκοδόμημα κτιστόν, ἐν παραδείσῳ ἱστάμενον, σχῆμα δ' ἔχον πύργου, κάτωθεν μὲν στερεοῦ, ἄνω δ' ἀποτελοῦντος σηκὸν ὑπόστεγον μετὰ στενῆς τῆς εἰσόδου, περιέχοντα χρυσῆν θήκην, ἧς οἱ πόδες χρυσελεφάντινοι, κεκαλυμμένην διὰ ταπήτων ἐνδυμάτων, ὅρμων καὶ ὅπλων. Ἡ περιγραφὴ αὐτη ἀνακαλεῖ καὶ πάλιν πολλοὺς τῆς Λυκίας καὶ ἄλλων τῆς ἐλάσσονος Ἀσίας τάφους, συνισταμένους ἐκ βάσεως διὰ βαθμίδων πυραμιδοειδῶς μειουμένης, καὶ φερούσης ἐπὶ τῆς κορυφῆς λάρνακα. Τοιοῦτον μνημεῖον τεσσαρακοντάπουν τὸ ὕψος ὑπάρχει ἐν *Μούργαβ* (ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν *Πασαργαδῶν*) παρὰ τῷ Κύρῳ ποταμῷ, ἔχον 6 βαθμίδας ἐκ μεγάλων παραλληλεπιπέδων λευκοῦ μαρμάρου, καὶ ἐπ' αὐτῶν μικρὸν μαρμάρινον οἴκημα, διαστάσεων 20 × 17′, μετ' ἀετώματος, σῶζον ἔνδον ἴχνη στιλβώσεως. Πέριξ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος φαίνονται ἴχνη περιστυλίου 24 πα-

(¹) IE, 321.

γέων χιόνων. Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανόνητα αὐτὸς ὁ τάφος τοῦ Κύρου (ΙΙΙΝ. ΛΑ. 1).

Πυραιθεῖα.

Ἡ θρησκεία τῶν Περσῶν δὲν ἐδέχετο, ὡς ἐρρέθη, ναοὺς καὶ ἀγάλματα· διὰ δὲ τὴν λατρείαν τοῦ πυρὸς εἶχον μόνον ἐπὶ τῶν ὀρέων τὰ καλούμενα πυραιθεῖα, ὁποῖον σώζεται ἓν παρὰ τοὺς τάφους, μικρὸς πύργος, ὡς τὸν περιγραφέντα τάφον τοῦ Κύρου, περίπου 30′ ὑψηλὸς, ἱστάμενος, ὡς φαίνεται, ἐπὶ βάσεως πυραμιδοειδοῦς κατὰ βαθμίδας διεσκευασμένης, ἥτις ὅμως εἶναι καταχεχωσμένη, καὶ περιέχων ἓν μόνον ἁπλοῦν δωμάτιον, ὅπου ἐκαίετο τὸ πῦρ, καὶ εἰς ὃ ἔφερε μικρὰ θύρα διαστάσεων 5 × 6′, ἕνδεκα δὲ πόδας ὑπερέχουσα τοῦ ἐδάφους, ὥστε ἄνευ προσθέτου κλίμακος ἦν ἀπρόσβατος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ′.

Πλαστική.

Εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Περσαιπόλεως ἡ πλαστικὴ εἶναι ὑπηρετικὴ τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, ἐπικοσμοῦσα τὰς μεγάλας αὐτῆς ἐπιφανείας ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ κατὰ πολλὰ μεγίστην ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἀσσυρίας, προφανέστατα ἐξ ἐκείνης διάφορα τῶν σχημάτων αὐτῆς κληρονομήσασα. Τοιαῦτά εἰσι τὰ μεγάλα ζῶα, οἱ μονόκεροι, ταῦροι πτερωτοὶ καὶ ἄπτεροι, γρύπες, λέοντες, καί τινα τέρατα ἀνθρωπίνην καὶ βασιλικῶς κεκοσμημένην ἔχοντα τὴν κεφαλὴν, ἱστάμενα δὲ πρὸ τῶν πυλῶν ὡς συμβολικὰ τοῦ κράτους παράσημα, καὶ τὸ ἐμπρόσθιον μέρος περιφανὲς, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα ἰσχυρῶς ἀνάγλυφον ἔχοντα.

Τῆς αὐτῆς ἐπίσης καταγωγῆς εἰσὶ τὰ ἐπὶ τῶν πυλῶν ἑνὸς τῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς οἰκημάτων ἀνάγλυφα, τὰ

παριστῶντα ἀνδρεῖον ἥρωα (ΠΙΝ. ΛΑ, 2), ἴσως Ἀγαμέμνην, τὸν ἀρχηγὸν τοῦ βασιλικοῦ γένους, διελαύνοντα ποικιλόμορφον τέρας, ἢ τὸν Ὀρομάσδην νικῶντα τὸν Ἀριμάνην· προσέτι δὲ καὶ ἡ αὐτόθι ἀνάγλυφος εἰκὼν τοῦ βασιλέως ὑπὸ σχῆμα ἀνδρὸς πτερωτοῦ (ΠΙΝ. ΛΑ, 3).

Τὰ δὲ καλύπτοντα τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων, ἰδίως κατὰ τὰς ἀναβάθρας, εἰσὶν ἀβαθῆ, διὰ λεπτῆς μόνον γραμμῆς ἀνέχοντα ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ εἰς αὐτὰ παρίσταται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ βασιλεὺς, ἐνδεδυμένος μακρὰν Μηδικὴν στολὴν, βαδίζων ἐν πομπῇ, ὡς ὑπηρέτης τῆς καθαρᾶς τοῦ πυρὸς λατρείας, ἢ καθήμενος ἐπὶ θρόνου ὑπὸ καταπέτασμα, καὶ φερόμενος ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πρωτίστων Περσικῶν φυλῶν· ἀλλαχοῦ δὲ (ΠΙΝ. ΛΑ, 4) παρίσταται ἡ σωματοφυλακὴ τοῦ βασιλέως, οἱ αὐλικοὶ ἐναλλὰξ τὸν μακρὸν Μηδικὸν χιτῶνα, ἢ τὸν βραχύτερον Περσικὸν κάνδυν μετὰ τῆς τιάρας ἐσταλμένοι, καὶ αἱ ἐπαρχίαι ἐν προσωποποιήσει, προσφέρουσαι δῶρα.

Ἐν γένει αἱ παραστάσεις τῶν Ἀριανῶν ἐθνῶν εἰσὶ κυρίως ἱστορικαὶ, διότι ἡ θρησκεία των, ἡ λατρεία τῆς ἀγαθῆς ἀρχῆς, τοῦ καθαροῦ Ὀρομάσδου, ἦν ἀνεπίδεκτος μύθου καὶ εἰκονισμοῦ, καὶ μόνον ὅπως παραστήσωσι τὴν τοῦ ἀΰλου τούτου ὄντος προσκύνησιν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως, ἐνέφαινον αὐτὸ συμβολικῶς διὰ τῆς μικρᾶς ἐκείνης ἡμισείας ἀνθρωπίνης εἰκόνος, τῆς αἰρομένης ὑπὲρ τὸν βασιλέα, ἐπὶ μεγάλων πτερύγων.

Ἐκτὸς δὲ ταύτης τῆς παραστάσεως, δύνανται καὶ τὰ συμβολικὰ ζῶα νὰ θεωρηθῶσι μέχρι τινὸς ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν θρησκευτικὸν κύκλον. Ὅλα δὲ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα τῆς πλαστικῆς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τούτων εἰσὶν ἱστορικὰ καὶ μνημονευτικὰ, οὐχὶ ὅμως κατὰ τὸν τρόπον τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες διαιωνίζουσιν εἰκονικῶς ἢ συμβολικῶς διὰ τῆς γλυπτικῆς ῥητήν τινα πρᾶξιν τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ μᾶλλον συντεθειμένα κατὰ τὴν ἑλληνι-

κὴν ἰδέαν εἰς τιμὴν ἁπλῶς ἢ μνήμην αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, ἢ μᾶλλον τῆς βασιλείας του. Καὶ τὰς οὕτω δὲ ὡς πρὸς τὴν ὕλην περιωρισμένας παραστάσεις τῆς τέχνης ἡ αὐστηρὰ ἐθιμοταξία καὶ ἡ σεμνότης τῆς Περσικῆς αὐλῆς περιώριζεν ἔτι μᾶλλον, ἐπιβάλλουσα εἰς αὐτὰς τύπον ἀπαράβατον καὶ ὑποχρεωτικόν. Οὕτως ἡ ἐνδυμασία δὲν μακρύνεταί ποτε τῆς κανονικῆς στολῆς· οὐδὲν σῶμα παρίσταται γυμνόν· αἱ γυναῖκές εἰσιν ἀποκεκλεισμέναι κατὰ τὰ Ἀσιανὰ ἔθιμα· τὸ βάδισμα εἶναι σοβαρὸν καὶ εὐσχῆμον, καὶ ἀμφότεροι τῶν βαδιζόντων οἱ πόδες βαίνουσιν ἐπίσης ἐπὶ τῆς γῆς· οὐδὲν δὲ κίνημα βίαιον ἐπιτρέπεται, οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν πάλην κατὰ θηρίων· οἱ ἄνδρες φοροῦσι κόμας προσθέτους· αἱ πτυχαὶ τῶν ἐνδυμάτων εἰσὶ κανονικαὶ καὶ ἐπιμελεῖς, οὐκ ὀλίγον ἐμφερεῖς ταῖς τοῦ ἀρχαΐζοντος ἑλληνικοῦ ῥυθμοῦ· περὶ τὰς χεῖρας, τὸν λαιμὸν, καὶ τὴν τιάραν τοῦ βασιλέως παρατηροῦνται ἴχνη προσθέτων χρυσῶν κοσμημάτων, καὶ πανταχοῦ καταφαίνεται ἡ αὐλικὴ πολυτέλεια καὶ αὐστηρὰ ἐθιμοταξία. Οὐχ ἧττον ὅμως ἡ τέχνη οὐδόλως φαίνεται νηπιάζουσα, ἀλλ' ἀποδεικνύει μάλιστα ἡ ἐργασία ἐμπειρίαν καὶ ἄσκησιν. Οἱ τοῦ προσώπου χαρακτῆρες, καί τοι ἐμφαίνοντες ἐθνικὸν τύπον, ἔχουσι συγχρόνως πολλὴν τὴν ἐμβρίθειαν. Εἰς τὰς μορφὰς τῶν ἐπαρχιῶν παρατηρεῖται λεπτὴ χαρακτῆρος διάκρισις, αἱ δὲ θέσεις καὶ ἡ τοῦ προσώπου ἔκφρασις τῶν αὐλικῶν ποικίλλεται εὐαρέστως. Αἱ ἐν κατατομῇ φαινόμεναι μορφαὶ εἰσὶ καθαρῶς διαγεγραμμέναι, αἱ δ' ἀντωποὶ κατὰ τοῦτο ἀνακαλοῦσι τὰς Αἰγυπτιακὰς ἢ τὰς ἀρχαιοτάτας Ἑλληνικὰς γλυφὰς, ὅτι ἔχουσι τοὺς πόδας ἐν κατατομῇ.

Τῶν δὲ θηρίων ἡ διαγραφὴ ἔχει τι μέγα, εὔρωστον καὶ νευρῶδες. Εἶναι δὲ πανταχοῦ καὶ ἐν πᾶσι καθαρὰ τοῦ τραχέος λίθου ἡ ἐργασία, καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ τρόπου πολὺ καλητέρα. Εἰς τὴν παραγωγὴν δὲ τῶν τεχνουργημάτων

τούτων εἶναι ἀπαραγνώριστος ἡ ἐπιῤῥοὴ τῆς Βαβυλωνικῆς τέχνης, επὶ τὸ ἐλαφροτερον καὶ φυσικώτερον διαπονηθείσης ἐν τοῖς Μηδικοῖς ἐκβατάνοις καὶ Σούσοις. Ὁμοίως δὲ, πλὴν τοῦ ἰδιοῤῥύθμου ἐπιχωρίου στοιχείου, διαφαίνεται ἐν αὐτῇ καὶ ὃ προσέθηκαν οἱ ἀνταῦθα ἐργασθέντες Αἰγύπτιοι τεχνῖται. Ἀλλὰ καί τις σχέσις, καὶ αὕτη οὐ μικρὰ οὐδὲ πάρεργος, καταφαίνεται ἀπαραγνωρίστως ἐν αὐτοῖς καὶ πρὸς τὰ προϊόντα τῆς ἀρχαϊκῆς τῶν Ἑλλήνων τέχνης.

Ἂν τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ᾠκοδομήθησαν, ὡς διϊσχυρίζονται οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ἀνέγνωσαν τὰς σφηνοειδεῖς αὐτῶν ἐπιγραφὰς, ἐπὶ Δαρείου καὶ Ξέρξου, ἀνηγέρθησαν ὅτε τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ἤκμαζεν ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος, καὶ ὅτε, κατὰ Πλίνιον (1), *Τηλεφάνης ὁ Φωκεὺς* εἰργάζετο διὰ τοὺς δύο τούτους βασιλεῖς τῆς Περσίας.

Ὁ ῥυθμὸς δ' οὗτος τῶν Περσαιπολιτικῶν γλυφῶν ἐπεκράτει οὐ μόνον εἰς τὴν Περσίδα, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὴν ἔκτασιν πέριξ, ὅπου ἐξετείνετο ἡ Περσικὴ ἐπιῤῥοὴ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς τῶν Περσῶν δυνάμεως. Εἰς τὴν θέσιν Βισοῦτον ἐν Μηδίᾳ, μεταξὺ Ἐκβατάνων καὶ Σούσων, σώζονται πρόστυπα ζώδια παριστῶντα μεταξὺ ἄλλων βασιλέα θριαμβεύοντα κατὰ πολεμίων. Εἰσὶ δὲ τὰ ἔργα ταῦτα ὁμοιότατα τοῖς Περσαιπολιτικοῖς, καὶ ἔτι ἀρχαιότερα ἐκείνων φαινόμενα. Ἡ θέσις αὕτη ἦν ἡ τοῦ ἀρχαίου Βαγιστάνου, περὶ ὃ, κατὰ Διόδωρον (2), ἦσαν βράχοι ὑψηλοὶ καὶ ἀπότομοι, οὓς κατέξεσεν ἡ Σεμίραμις, (διότι εἰς τὴν Σεμίραμιν ἀπεδίδοντο ὅλα τὰ ἐν Ἀσίᾳ ἀρχαῖα τεχνουργήματα), καὶ ἐπεχάραξε τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς εἰκόνα μεθ' ἑκατὸν δορυφόρων, καθ' ὃν τρόπον παρίστανται οἱ βασιλεῖς εἰς Περσέπολιν, προσθεῖσα καὶ ἐπιγραφὰς *Συρίοις γράμμασι*, λέγει ὁ ἱστορικὸς, τὰ Ἀσσύρια σφηνοειδῆ πιθανῶς αἰνιττόμενος.

---

(1) 34, 19, 9. — (2) Β, 13.

Ἄλλα δ' ἀξιόλογα ἐρείπιά εἰσιν ἐν Σεμιραμοκέρτοις (Schamiramakert), ἤδη Βὰν τῆς Ἀρμενίας, συνιστάμενα εἰς ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀνάλογα τῶν τῆς Περσαιπόλεως, καὶ εἰς ἐπιγραφὰς σφηνοειδεῖς, ἐφ' ὧν ἀναγινώσκεται κατὰ τοὺς Ἀσσυριολόγους τὸ ὄνομα τοῦ Ξέρξου. Ἀλλ' οἱ δόντες εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ ὄνομα Πέρσαι φαίνεται ὅτι εἶχον εὕρει ἐνταῦθα ἐρείπια πολὺ ρχαιότερα, μὴ διατηρούμενα ἤδη πλέον· διότι οἱ Ἀρμένιοι συγγραφεῖς ἀναφέρουσιν εἰς τὸ μέρος τοῦτο σπήλαια, κίονας, ἀγάλματα, ὧν οὐδὲν ἤδη σώζεται.

Περσικοὶ τύποι ὑπάρχουσι καὶ πλησίον τῆς Βηρυττοῦ, παρὰ τῷ Λύκῳ ποταμῷ, εἰς θέσιν ὅπου φαίνονται κα Αἰγυπτιακὰ ἀνάγλυφα ἀναφερόμενα εἰς τὸν Σέσωστριν.

Καὶ ἄλλο δὲ προϊὸν ἐδανείσθη ἐκ τῆς Βαβυλωνίας τέχνης ἡ Περσικὴ, τοὺς κυλίνδρους ἐκ πολυτίμων λίθων, εἰς οὓς καὶ τῶν Μάγων καὶ τῶν Ἀσσυρίων αἱ προλήψεις ἀπέδιδον ἀνωτέραν μαγικὴν δύναμιν· διὸ μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῶν Ἀσσυρίων ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐγλύφοντο αὐτόθι πολλοὶ κύλινδροι δανειζόμενοι τὰς παραστάσεις αὐτῶν ἐκ τῆς θρησκείας τοῦ Ὀρομάσδου, καὶ τὰ σχήματα ἐκ τῶν γλυφῶν τῆς Περσαιπόλεως· ἄλλοι δὲ συνδυάζουσι τὰ Ἀσσυριακὰ μετὰ τῶν Περσικῶν συμβόλων, διότι, ἕνεκα τῆς συναφείας μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἀσσυρίων, καὶ ἐν Ἀσσυρίᾳ ὑπῆρχον μάγοι, καὶ ἐν Περσίᾳ ὑπῆρχον Χαλδαῖοι, καὶ ὁ Βηρωσσὸς ἤδη ἀναφέρει διαφόρους συνδυασμοὺς ἀμφοτέρων τῶν θρησκειῶν. Εἷς τοιοῦτος κύλινδρος παριστᾷ ἄνωθεν μὲν τὴν συμβολικὴν μορφὴν τοῦ Ὀρομάσδου, κάτωθεν δὲ Θεόν τινα μετὰ Χαλδαϊκῶν ἀστερισμῶν· ἕτερος, τὸν βασιλέα ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ὀρομάσδου, χωρίζοντα τὸν ἀνθρωποκέφαλον πτερωτὸν ταῦρον, καὶ τὸν γρύπα μετ' ἐπιγραφῆς Περσικῆς, δηλούσης ὅτι ὁ κύλινδρος οὗτος εἶναι *σφραγίς*· ἕτερος (ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ) ἐκ πρασίνου Χαλκηδονίου, παριστᾷ βασιλέα

ἐν δίφρῳ, μετὰ σφηνοειδοῦς ἐπιγραφῆς, ἐν ᾗ τινὲς διϊσχυρίζονται ὅτι ἀνεγνώρισαν τὸ ὄνομα τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ἥτις, κατὰ τὸν Κύρ. Γοβινὼ (1), οὐδὲν ἕτερον περιέχει πλὴν τοῦ συνήθους τύπου δοξολογίας.

Ὁμοιότατος δὲ πρὸς τὸν ῥυθμὸν τῶν Περσαιπολιτικῶν ἔργων εἶναι καὶ ὁ τῶν χρυσῶν Δαρεικῶν, ἐν οἷς ὁ βασιλεὺς παρίσταται ὡς τοξότης, κατὰ τὴν μαρτυρίαν καὶ τοῦ Πλουτάρχου (2) λέγοντος· «*Τοῦ δὲ Περσικοῦ νομίσματος χάραγμα τοξότην ἔχοντος.*»

Μετὰ δὲ τὴν Μακεδονικὴν ἐκστρατείαν εἰσήχθη εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Ἀρσακιδῶν βασιλέων, οἵτινες ἄλλως λέγονται ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ «*οἱ φιλόκαλοι,*» κατὰ μέρος ὁ Ἑλληνικὸς βίος, καὶ τάσις πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμόν, ὡς ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων, ἅτινα εἰσὶ τὰ μόνα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνωστὰ Περσικὰ τεχνουργήματα.

Ἥμισυν δ' αἰῶνα μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀρχαίου Περσικοῦ κράτους, κατὰ τὰ 226 μ. Χ., οἱ ἀναλαβόντες τὴν ἀρχὴν Σασανίδαι, ἀξιοῦντες ὅτι κατάγονται ἐκ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Περσίας, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἀρχαῖα καὶ πάτρια νόμιμα καὶ θρησκεύματα. Ἀλλ' ἡ ἐπ' αὐτῶν τέχνη ἐμφαίνει τὸν παρακμάσαντα καὶ διεφθαρμένον ῥωμαϊκὸν ῥυθμόν, ἀφιλοκάλως ἐφηρμοσμένον εἰς Ἀσιατικὰς στολὰς καὶ παραστάσεις. Τοιοῦτον ῥυθμὸν ἔχουσι τὰ νομίσματα αὐτῶν, τοιοῦτον καὶ ἀνάγλυφά τινα τῆς ἐποχῆς ταύτης, σωζόμενα ἐπὶ δύο τάφων εἰς Νάχσι Ῥουστάν, πλησίον τῶν ἀρχαιοτέρων ἄλλων. Καὶ κυρίως τὰ ἔργα ταῦτα εἰσὶ μᾶλλον προϊόντα τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης παρακμασάσης, κατὰ τὸ ἔνδυμα μόνον καὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον διακρινόμενα ἀπ' αὐτῆς.

---

(1) Inscr. Cunéiform. — (2) Ἀγησ. ΙΕ.

ΙΝΔΟΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

Ἓν βλέμμα μᾶς μένει νὰ ῥίψωμεν τελευταῖον εἰς τὴν Ἰνδικὴν Χερσόννησον, ὅπου ἀρχαιότατα ἤνθησε μέγας καὶ εὐφυὴς λαὸς, ὁ ἔσχατος ἀνατολικὸς κρίκος τῆς Καυκασίας φυλῆς (1).

Περὶ τῆς παλαιᾶς Ἰνδικῆς τέχνης οὐδὲν ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι, καὶ ὅ,τι περὶ ταύτης γνωρίζομεν, ὀφείλεται εἰς τὴν νεωτέραν τῆς Εὐρώπης μετὰ τῶν Ἰνδιῶν ἐπιμιξίαν καὶ σχέσιν. Ὁ χαρακτὴρ τῆς τέχνης ταύτης ὀλίγον μετεβλήθη ἐπὶ τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν αἰώνων, καὶ τὰ νεώτερα τῶν τεχνουργημάτων διατηροῦσι σχεδὸν ἀμετάβολον τὸν ῥυθμὸν τῶν ἀρχαιοτέρων, διότι ἀμετάβολον διετηρήθη καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἔθνους. Ἄκρα αἰσθήματος τρυφερότης καὶ ἄκρα ζωηρότης τῆς φαντασίας ἐχαρακτήριζον ἀνέκαθεν τὸν Ἰνδόν. Ἡ ποίησις αὐτοῦ ἦν λαμπρὰ καὶ πλουσία, ἡ θρησκεία του πολυμορφοτάτη, καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία του ὑποδύεται παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς μυθῶδες ἔμβλημα, καὶ θηρεύει πανταχοῦ τὸ θαυμάσιον, ἐξ ἐναντίας τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες ἀντιλαμβάνονται τῆς ἱστορίας ὡς πεζῆς συμβάντων ἀπομνημονεύσεως. Διὰ τοῦτο τῶν Ἰνδῶν ἡ τέχνη δὲν εἶναι παντάπασιν ὡς ἡ τῶν Αἰγυπτίων μνη-

(1) Ἴδε ἰδίως Lassen, Indische, Alterthumskunde. — Langlès, Monuments anciens et modernes de l'Hindoustan.

μονευτικὴ καὶ συμβολικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον, ὡς ἐν Ἑλλάδι, εἰκονικὴ καὶ μορφῶν παραστατική. Ἀλλ' ὅμως ἡ παράφορος τῆς ἐθνικῆς φαντασίας εὐκινησία, παρεμποδίζουσα πᾶσαν κανονικὴν καὶ ἁρμονικὴν τῶν μορφῶν ἀνάπτυξιν, καὶ καταστρέφουσα τὴν ἰσοῤῥοπίαν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον καὶ χαρακτηριστικώτατον τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης προτέρημα, παρασύρει τὴν Ἰνδικὴν τέχνην πρὸς τὸ τεράστιον, καὶ σωρεύει ἐν αὐτῇ τὰς μορφὰς ἀτόπως καὶ παραδόξως.

Τὰ πλεῖστα τῶν σωζομένων Ἰνδικῶν μνημείων δὲν εἶναι ἱστορικὰ, οὔτε παρέχουσιν ἐπομένως ἐνδόσημον ὅπως προσδιορισθῇ ἡ ἐποχὴ αὐτῶν ὡς ἔγγιστα· δυνάμεθα δὲ μόνον νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν ἐν γένει περὶ τῆς ὑλικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ λαοῦ καθ' ὃν καιρὸν τὰ ἀνήγειρεν. Ἀλλ' αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ Ἰνδικῆς ἱστορίας εἰσὶ λίαν περιωρισμέναι.

Περὶ τὰ 1400 π. Χ. κατ' ἀστρονομικοὺς ὑπολογισμοὺς τίθεται ἡ συγγραφὴ τῶν Βεδῶν, αἵτινες εἰσὶν αἱ ἀρχαιόταται τῆς Ἰνδικῆς θρησκείας γραφαί. Κατὰ δὲ τὰ 1000 π. Χ. νομίζεται ὅτι συνετάχθησαν τὰ μεγάλα τῶν Ἰνδῶν ἐπικὰ ποιήματα, ὧν τὰ πρώτιστα εἰσὶν ἡ *Ῥαμαϊάνα* καὶ ἡ *Μαχαβαράτα*. Εἰς αὐτὰ δὲ καὶ δι' αὐτῶν κατὰ πρῶτον λαμβάνει πᾶσαν αὐτῆς τὴν ἀνάπτυξιν ἡ πλουσία τῶν Βραχμάνων μυθολογία, καθὼς τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν διὰ τῶν σχεδὸν συγχρόνων ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου. Περὶ δὲ τὰ 100 π. Χ., τοῦ Σαχραμαδυτία παρὰ τὸν Γάγγην βασιλεύοντος, ἀνέθαλε τὸ ὡραιότατον τῆς Ἰνδικῆς φιλολογίας ἄνθος, ἡ δραματικὴ ποίησις, τὴν ἀκμὴν χαρακτηρίζουσα τοῦ ἐγχωρίου πολιτισμοῦ.

Πολὺ δὲ πρὶν, περὶ τὰ 550 π. Χ., ἀνεφύη τὸ δόγμα τὸ ἀπὸ τοῦ αἱρεσιάρχου Βούδδα *Βουδδισμὸς* ἐπικληθὲν, καὶ μεγίστην ἀσκῆσαν ἐπιῤῥοὴν ἐπὶ παντὸς τοῦ βίου καὶ πάσης τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἰνδικοῦ ἔθνους, καὶ προσέτι

ἐπὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν προϊόντων τῆς τέχνης αὐτοῦ· διότι ἐξ ἀσκητικῆς προκύψαν φρενὸς, τὴν φλογερὰν Ἰνδικὴν φαντασίαν ἀπὸ τῆς ὕλης ἀπέτρεψε πρὸς τὰς καθαρὰς πνευματικὰς θεωρίας καὶ ἀπὸ ῥεμβώδους ποιήσεως εἰς τὴν νήφουσαν τῆς ἱστορίας ἐμβρίθειαν. Διατηρηθεὶς δὲ μέχρι μετὰ τὰ 500 μ. Χ., ἠφανίσθη τότε ὁ Βουδδισμὸς εἰς τὰς κυρίως Ἰνδίας δι' ἀναβιώσεως καὶ αἱματηρῶν καταδρομῶν τοῦ ἐπὶ πολὺ νεναρκωμένου μείναντος Βραχμανισμοῦ. Καταβληθεῖσα ὅμως ἐκεῖ ἡ λατρεία τοῦ Βούδδα διεσπάρη εἰς τοὺς πέριξ τόπους, ὅπου καὶ μέχρι τοῦδε διαμένει τὸ μᾶλλον ἐκτεταμένον θρήσκευμα. Ὁ δὲ Ἰνδισμὸς ἐξηκολούθησεν ἀναπτυσσόμενος μέχρι τῶν 1000 μ. Χ., καὶ τὴν τέχνην του κατ' ἀρχὰς μὲν μετὰ τῆς τῶν Βουδδιστῶν συναναμιγνύων, ἔπειτα δὲ, καθ' ὅσον ὑπερίσχυε, ἐπὶ τὸ ἔτι φανταστικώτερον καὶ ἀῤῥυθμότερον διαμορφῶν αὐτήν. Ἔκτοτε δὲ, καίτοι πολεμούμενος συγχρόνως ὑπὸ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως, οὐδ' ἐπαύσατο καὶ ὑπὸ τὴν διπλῆν ταύτην ἐπιῤῥοὴν ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαίας του τεχνουργίας διατηρῶν.

Δὲν ἔμεινε δὲ καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἄνευ τινὸς ἐπιῤῥοῆς ἐπὶ τῆς Ἰνδικῆς, ἀφ' ὅτου ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐξέτεινε μέχρις αὐτῆς τὰ νικηφόρα του ὅπλα· καὶ μετ' αὐτὸν συνεχὴς ἦν ἡ σχέσις τῶν ἀπωτάτων τούτων χωρῶν τοῦ Γάγγου μετὰ τοῦ ἐν τῇ Βακτριανῇ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, τῶν ἐν Συρίᾳ Σελευκιδῶν, καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Πτολεμαίων. Καὶ οὕτω νομίζομεν ὅτι φυσικώτερον ἐξηγεῖται ἀντανάκλασίς τις τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ἐνίοτε ἐν ταῖς Ἰνδίαις ἀπαντωμένη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Περὶ τὸν Γάγγην ἦν μὲν ἡ ἀρχαιοτάτη καθέδρα τῆς τῶν Βραχμάνων θρησκείας, ἀλλ' ἐκεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου μέρους τῶν Ἰνδιῶν ὑπερίσχυσε καὶ ὁ Μωαμεθανισμός. Διὰ τοῦτο τὰ εἰς ἐκείνην ἀφιερωμένα οἰκοδομήματα ἐξέλιπον ἐκ τοῦ μέρους τούτου, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀνηγέρθησαν τὰ τοῦ νέου θρησκεύματος. Εἰς τὰ νότια ὅμως καὶ τ' ἀνατολικὰ τῆς χώρας, περὶ τὸ Φαροζαβὰδ καὶ τὸ Βῆμα, καὶ κατὰ τὰ μεθόρια τῆς Βεγγάλης, ἀπαντῶνται ὀγκώδεις λίθοι διαφόρως πρὸς ἀλλήλους διατεθειμένοι, περίπου ὡς οἱ τῶν Κελτικῶν λαῶν ἐν ταῖς ὑπερβορείοις χώραις τῆς Εὐρώπης. Οὗτοι πιθανῶς ἀνήκουσιν εἰς τὰ πανάρχαια τοῦ τοπου μνημεῖα, ἴσως τὰ προγενέστερα τῆς ἐνταῦθα ἐνοικήσεως τῆς Ἰνδικῆς φυλῆς.

Μεσημβρινῶς δὲ τοῦ Γάγγου, πρὸς τὸ ὄρος Γάτ, ἐπὶ τῆς ἄκρας τῆς παρακειμένης τῇ πόλει Βομβέϋ, σώζονται παμπληθῆ μνημεῖα ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένα. Ἡ ἐποχὴ αὐτῶν εἶναι βεβαίως μεταγενεστέρα τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῶν Ἰνδιῶν, διότι ἐν ἐκείνοις ἡ μεσημβρινὴ Ἰνδικὴ παρίσταται ὡς τόπος ἄγριος, τὰ μνημεῖα δὲ ταῦτα ἐξ ἐναντίας περιέχουσιν εἰκονικὰς παραστάσεις ἃς δανείζονται ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἐκείνων ἐπῶν· καὶ τῆς εἰσαγωγῆς δὲ τοῦ Βουδδισμοῦ εἶναι προσέτι μεταγενέστερα, διότι τινὰ ἐξ αὐτῶν εἰσὶ ναοὶ τοῦ δόγματος τούτου. Ὥστε δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἐποχὴ αὐτων περίπου κατὰ τὰ 300 π. Χ., ἢ ὀλίγον πρὶν, τῶν δὲ ἐντελεστέρων καὶ κομψότερον εἰργασμένων περὶ τὰ 100 π. Χ., ἢ καὶ μέχρι μετὰ Χριστόν.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιγράφουσιν οἱ ἱστοριογράφοι τοῦ Ἀλεξάνδρου (1) τὰ Παλύμβοθρα, καθὼς ὀνομάζουσι τῆς Ἰνδικῆς τὴν πρωτεύουσαν, ὡς ἐπὶ ὀγδοήκοντα σταδίους παρὰ τὸν Γάγγην ἐκτεινομένην, τάφρον ἔχουσαν πέριξ ἑξάπλεθρον καὶ 30 πήχεις βαθεῖαν, καὶ ὑπὸ 570 πύργων καὶ 64 πυλῶν περιβαλλομένην. Παρὰ δὲ τὸν Ἰνδὸν ἄλλη πόλις λέγεται ὑπὸ διπλοῦ περικυκλουμένη τείχους (2), ὡς αἱ Περσικαί. Ἐν γένει δ' αἱ παραποτάμιοι καὶ παραθαλάσσιοι πόλεις ἦσαν ξύλιναι, αἱ δ' ἐν ὑψηλῷ κείμεναι, πλίνθιναι (3). Τὰ δ' ἀνάκτορα ἦσαν πλουσιώτατα, χρυσοῦς ἔχοντα κίονας, καὶ χρυσᾶ κλήματα σταφυλῶν (4).

Σπήλαια.

Κατὰ δὲ τὴν θέσιν Ἐλλόραν πᾶσα ἡ πετρώδης πλευρὰ τοῦ ὄρους Γὰτ ἐστὶ κατάτρυτος ὑπὸ τεχνητῶν σπηλαίων, ἐχόντων περιφανῶς λελαξευμένην πρόστασιν, ἢ ἐνίοτε καὶ ὅλα οἰκοδομήματα μονολίθως ἐν τῷ βράχῳ τετμημένα, καὶ ὄντα, ὡς ὑπετέθη, ταῦτα ἀρχαῖα τῶν μοναστῶν Βραχμάνων προσκυνητήρια, πλουσίως διακοσμηθέντα ὑπὸ τῆς εὐλαβείας τῶν μεταγενεστέρων. Ὁ πρώτιστος αὐτῶν θάλαμος, συνήθως τετράγωνος, ἔχει στέγην ὁριζόντιον, στηριζομένην εἰς κίονας ἢ ὀρθοστάτας, εἰς οὓς ἀντιστοιχοῦσι παραστάδες ἐπὶ τοῦ τοίχου, καὶ ὧν ἡ ἐμπροσθία σειρὰ ἀποτελεῖ τὸ μέτωπον τοῦ μνημείου. Ἐν δὲ τῷ θαλάμῳ εἰσὶ συνήθως ἄλλοι ἐλάσσονες θάλαμοι, καὶ μεταξὺ τούτων εἷς εἶναι τὸ ἱερόν, ἢ ἁπλῶς λελαξευμένον ἐν τῷ βράχῳ, ἢ ἔχον πέριξ, ὡς τ' Ἀσσυριακά, δρόμον ὑπόστεγον. Ἐν τούτῳ ἵσταται τὸ ἄγαλμα ἢ τὸ ἔμβλημα τῆς θεότητος. Πολ-

(1) Μεγασθένης ἐν Ἀῤῥ. Ἰνδ. 10. — (2) Ἀλεξ. Ἀνάβ. Δ 23. — (3) Ἰνδ. αὐτ. — (4) Curtins, VII, 9.

λάκις δ' εὑρίσκονται δύο ἢ τρεῖς ἐπάλληλοι τοιοῦτοι ναοί, καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἔχουσιν αὐλὰς μετὰ διαφόρων στοῶν, οἰκημάτων καὶ μνημείων μονολίθων. Ὑπὲρ τοὺς κίονας δὲ καὶ ὑπ' αὐτοὺς ἄρχει ζώνη πολλάκις κεκοσμημένη. Αὐτοὶ δ' οἱ κίονες, πολυσχημάτιστοι ὄντες, ἀλλὰ βραχύτατοι, μετὰ κιονοκράνου καὶ βάσεως οὐχὶ ὑψηλότεροι τῶν 17 ποδῶν ἐν γένει, βαίνουσιν ἐπὶ ὑψηλῆς κυβικῆς βάσεως, ἐχούσης πρὸς τὰ ἄνω κοσμήματα γλυπτικὰ (ΠΙΝ. ΛΑ, 5 καὶ 6). Εἰσὶ δὲ κάτω μὲν παχεῖς, συστέλλονται δ' ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἄνω, καὶ τὸ βραχὺ αὐτῶν σῶμα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συσφίγγεται εἰς τὸ μέσον ἢ ὁπουδήποτε, διὰ ζώνης. Ἐπ' αὐτοῦ δ' ἐπικάθηται κιονόκρανον τετράγωνον ἐν σχήματι προσκεφαλαίου πεπιεσμένου, ἐφ' οὗ ἐπιβαίνει ἄλλο τετράγωνον ἐπιστύλιον μετὰ δύο προμόχθων ἑκατέρωθεν, στηρίζον τῆς ὀροφῆς τὴν μονόλιθον δοκόν. Ἔχει δὲ τὸ σῶμα τῶν κιόνων ῥαβδώσεις ἢ διαξέσματα ἐκτεινόμενα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κιονόκρανον· εἰς δὲ τὰ μεταγενέστερα οἰκοδομήματα, καὶ ἄλλα διάφορα διαφόρου εἴδους κοσμήματα.

Ναοί.

Ὑπάρχουσι δὲ καί τινες ναοὶ περιφανῶς λελαξευμένοι, ὧν μέγιστος καὶ ὡραιότατος ὁ ἐν Ἐλλόρᾳ φέρων ὄνομα Καιλάσα (Μονὴ μακάρων) (ΠΙΝ. ΛΑ, 7), καὶ συνιστάμενος ἐκ μεγάλης ἐν τοῖς βράχοις τοῦ ὄρους τετμημένης αὐλῆς, ἣν περιθέει στοὰ τετραγώνων ὀρθοστατῶν, καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς σπήλαια ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένα, καὶ διεσκευασμένα εἰς σχῆμα ναΐσκων. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς αὐλῆς ὑπάρχει ναὸς ἐκ τοῦ αὐτοῦ βράχου μονολίθως κεκομμένος, 163 ποδῶν μῆκος ἔχων καὶ 56' πλάτος, διαιρούμενος δ' εἰς διαφόρους θαλάμους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον προέχοντας, ὧν ὁ μεσαίτατος εἶναι ὑπόστυλος, ἔχων 16 κίονας, εἰς τέσ-

ρας σειρὰς διατεθειμένους. Αἱ βάσεις αὐτοῦ στηρίζονται ἐπὶ σειρᾶς λαξευτῶν ἐλεφάντων, τὴν δ' ὀροφὴν συνδέουσι μονόλιθοι γέφυραι μετὰ τῶν πέριξ ναΐσκων, καὶ ἐπὶ τοῦ μεσαίου ἱεροῦ ὑψοῦται ἐπὶ 90' πυραμὶς κατὰ βαθμίδας διατεθειμένη, καὶ θόλῳ κεκαλυμμένη. Ἐν τῇ αὐλῇ τέλος ἵστανται μεγάλοι μονόλιθοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ βράχου κεκομμένοι ἐλέφαντες, καὶ ἄλλα μνημεῖα διὰ παραστάδων κοσμούμενα, καὶ πάντα ταῦτα καλύπτονται ὑπὸ ἀπειραρίθμων καὶ παμποικίλων γλυπτικῶν ἔργων, τόσον καταπληκτικώτερα, καθ' ὅσον ὁ λίθος ἐξ οὗ εἰσὶ λελαξευμένα εἶναι ὁ σκληρότατος πυῤῥοποίκιλος.

Βουδδιστικὰ οἰκοδομήματα.

Καὶ οἱ Βουδδιστικοὶ δὲ ναοί, ὧν τινες εὑρίσκονται καὶ ἐν Ἐλλόρᾳ, ἦσαν σπήλαια καὶ αὐτοί, ὡς μοναὶ ἀναχωρητῶν· διότι ἐν γένει μὲν ὁ Ἰνδικὸς χαρακτήρ, πρὸ πάντων ὅμως ὁ τῆς Βουδδιστικῆς θρησκείας, ἔῤῥεπε πρὸς τὴν ῥεμβώδη μελαγχολίαν. Ἔχουσι δὲ πολλὴν τὴν μετὰ τῶν Βραχμανικῶν ναῶν ὁμοιότητα, καὶ τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ Βραχμάνες, ὅταν κατέβαλον τὴν Βουδδιστικὴν αἵρεσιν, διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὅπλων πολεμοῦντες αὐτήν, παρεδέχθησαν κατὰ μέγα μέρος καὶ ἀπεμιμήθησαν αὐτῆς τὰ οἰκοδομήματα. Διακρίνονται ὅμως οἱ Βουδδιστικοὶ ναοὶ ἐν γένει τῶν Βραχμανικῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ μέτωπον αὐτῶν δὲν εἶναι ὡς ἐν ἐκείνοις ἀνοικτόν, ἀλλὰ κλείεται διὰ τοίχου (ΠΙΝ. ΑΒ, 2), καὶ εἰσι πάντοτε ἐπιμήκη οἰκοδομήματα, ἀπολήγοντα κατὰ τὸ ἓν πέρας ἡμικυκλικῶς, καὶ ἔχοντα ἐσωτερικῶς, κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν περιφέρειαν, ἀφεστῶσαν ἀπὸ τῶν τοίχων σειρὰν τετραπλεύρων παραστάδων, ἄνωθεν δέ, κατὰ τὸ μέσον κῦτος, καλύπτονται διὰ θόλου κυλινδρικοῦ (ΠΙΝ. ΑΒ, 1), καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, κοσμουμένου διὰ γραφῶν μᾶλλον ἢ γλυφῶν, καὶ ἔμπροσθεν τοῦ στρογγύλου αὐτοῦ

πέρατος, κεῖται τὸ κυρίως ἱερὸν τῶν Βουδδιστῶν, τὸ καλούμενον

Δαγόπ.

Δηλοῖ δ' ἡ λέξις εἰς τὴν Σανσκριτικὴν *σαρκοφυλάκιον*, καὶ εἶναι τὸ Δαγόπ μέγα λίθινον, πάγιον ἡμισφαίριον, ἢ κρομμυοειδές τι σχῆμα ἐπὶ λιθίνου πλατέος κυλίνδρου, ἐμφαῖνον, ὡς ὑπὸ τῶν Ἰνδῶν ἐκλαμβάνεται, τὴν ὑδατίνην πομφόλυγα, ἣν ὁ Βούδδας παρίστα ὡς ἔμβλημα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τῆς τοῦ βίου ματαιότητος, πιθανῶς ὅμως κατ' ἀρχὰς προκύψαν ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ σωροῦ ἢ τοῦ τύμβου. Τινὰ δ' αὐτῶν ἔχουσιν ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ ἐπίθεμά τι ἢ ἐπιστέγασμα, σημαῖνον τὴν καθιέρωσιν. Ἡ διάμετρος τῆς βάσεως τῶν μεγίστων, τῶν μὴ περιεχομένων ἐντὸς ναῶν, εἶναι **120—130** ποδῶν, καὶ τὸ ὕψος **55—60**· καὶ ἡ βάσις των περιβάλλεται συνήθως ὑπὸ ὑψηλοῦ λιθίνου φραγμοῦ. Περιέχουσι δὲ τὰ πλεῖστα λείψανόν τι τοῦ Βούδδα, ἢ ἁγίου τινος Βουδδιστοῦ, ἐνίοτε ἐντὸς μικροῦ Δαγὸπ ἐγκεκλεισμένου εἰς τὰ ἔγκατα τοῦ μεγάλου· καὶ σπάνιά τινα ἔχουσιν εἰς τὸ ἐμπρόσθιον μέρος, ἐντὸς κόγχης περιγλύφου, καθήμενον τοῦ Βούδδα τὸ ἄγαλμα.

Ἔχουσι δὲ καὶ πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας πολλὴν, ἐκ συμπτώσεως βεβαίως, ὁμοιότητα οἱ ναοὶ τοῦ Βούδδα, ὡς καὶ ὁ Βουδδισμὸς αὐτὸς, καίτοι λίαν ὑποδεέστερος τῆς ἁγνῆς τοῦ Χριστοῦ θρησκείας, παρίστησιν ὅμως κατά τε τὴν ἰδέαν καὶ κατὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους πολλὰ τῷ χριστιανισμῷ συγγενῆ. Ἐμπρὸς δὲ καὶ τῶν Βουδδιστικῶν ὡς καὶ τῶν Βραχμανικῶν ναῶν ὑπῆρχον αὐλαὶ ὑπόστοοι καὶ ναΐσκοι ὑπόγειοι.

Τ' αὐτὰ δ' ἀρχιτεκτονικὰ σχήματα διεδόθησαν, μέχρι τινὸς μεταποιηθέντα, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ περίοικα ἔθνη τῆς μεγάλης Ἀσίας.

Εἰς Καβούλ, (δυτικῶς τοῦ Ἰνδοῦ, παρὰ ταῖς ἀρχαίαις Παροπαμισάδαις), ὅπου ὁ Βουδδισμὸς διήρκεσεν πολὰ

τοῦ 136 μ. Χ., ἤτοι ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῶν Μακεδόνων Βακτριανῶν βασιλέων, μέχρι τῶν 700 μ. Χ. καὶ τῆς ὑπερισχύσεως τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, σώζονται Δαγὸπ ἐν σχήματι πύργων θολωτῶν, 50—80′ ὑψηλοί, οἵτινες ἐπὶ κυλινδρικῶν βάσεων ἱδρυμένοι, καὶ ἔξωθεν κοσμούμενοι δι' ὀρθοστατῶν, εἰσὶ πάγιοι ἔσωθεν, καὶ ἔχουσι μόνον ἐν τῷ μέσῳ, κατὰ τὴν τοῦ ἄξονος διεύθυνσιν, στενὴν ὀπὴν ὡς φρέατος, διῃρημένην εἰς θαλάμους, ἐν οἷς μένουσι κεκλεισμένα Βουδδιστικὰ λείψανα, νομίσματα καὶ ἄλλοι θησαυροί. Καλοῦνται δὲ Τ ὸ π ἐνταῦθα τὰ τοιαῦτα Δαγὸπ, ἐκ παραφθορᾶς τῆς Σανσκριτικῆς λέξεως Στούπα, ἥτις σημαίνει σωρόν.

Εἰς δὲ τὴν νῆσον Κ έ ϋ λ ο ν (Ceylon), τὴν ἀρχαίαν Ταπροβάνην, τὴν εἰς τὰς ἐσχατιὰς κειμένην τῆς Ἰνδικῆς, εὑρίσκονται πολλὰ Τὸπ, διατηροῦντα τὸ κορύφωμα, ὅπερ εἰς τὰ τοῦ Καβοὺλ εἶναι συνήθως κατηδαφισμένον, καὶ κοσμούμενα διὰ μικρῶν ὀρθοστατῶν, οἵτινες καὶ μόνοι ἀπαντῶνται συνεχέστατα εἰς ἐκείνην τὴν νῆσον· μάλιστα δ' εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Ἀνουραϊπούρας (Ἀνυρογράμμου), πρωτευούσης τῆς νήσου, πάμπολλοι τοιοῦτοι ὀρθοστάται, *οἱ χίλιοι κίονες* καλούμενοι, καλύπτουσι μεγάλην ἔκτασιν, ἥτις, κατὰ βαθμίδας διατεθειμένη, ἔχει ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος γλυφὰς καὶ λαξευτοὺς ναΐσκους.

Χ ε τ τ ύ α ι.

Εἰς Ν ε π ὰ λ δὲ, πρὸς ἄρκτον τῶν Ἰνδικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Γάγγου, τὰ Τὸπ ἢ Δαγὸπ καλοῦνται Χ ε τ τ ύ α ι, καὶ νεωτέρας ἐποχῆς ὄντα, διαφέρουσι τῶν ἐν ταῖς Ἰνδίαις κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ βάσις αὐτῶν κοσμεῖται πλουσίως καὶ ὑπερόγκως δι' ὀρθοστατῶν, γλυφῶν, μικρῶν θόλων, κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἰνδικῶν Παγοδῶν. Δηλοῖ δ' ἡ λέξις *Χεττύα* ἐπιστέγασμα, διότι τὸ ἐπὶ τῶν Δαγὸπ ἐνίοτε ὑπάρχον κορύφωμα, ἐπ' αὐτῶν ἐγείρεται

ὡς ὑψηλὸς ὀβελίσκος, ἔξωθεν βαθμιδοειδῶς ὑψούμενος, πρὸς παράστασιν ἴσως τῶν ἐσωτερικῶν διαιρέσεων τῶν Τὸπ τοῦ Καβοὺλ, ἔσωθεν δὲ κενὸς, καὶ θολωτός. Πολλάκις δὲ, ὅταν ὁ πύργος εἶναι ἐλάσσων, ὅλη ἡ Χεττύα πλησιάζει μᾶλλον εἰς τὸν ῥυθμὸν τῆς Παγόδας. Ἡ γλυπτικὴ δ' ἐπικόσμησις εἶναι ἐπ' αὐτῶν μᾶλλον ἐξηχρειωμένη, καὶ ἡ ἄκομψος αὐτῆς ἐπιτήδευσις ἐμφαίνει παρακμὴν μεταγενεστέρων καιρῶν.

Ἐν Ἰάβα.

Ἐν δὲ τῇ νήσῳ Ἰάβα, μεσημβρινῶς τῆς Κίνας, ὑπάρχουσι μνημεῖα τῶν Ἰνδικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες εἶχον ἱδρυθῇ αὐτόθι ἐπὶ τοῦ μεσαιῶνος (1100—1300). Ὁ ῥυθμὸς αὐτῶν εἶναι μικτὸς ἐκ τοῦ Βραχμανικοῦ καὶ Βουδδιστικοῦ, καὶ εἶναι ἀφελὴς μᾶλλον κατὰ τὸν ἀρχαῖον Ἰνδικὸν, παρὰ συγκεχυμένος κατὰ τὸν ἐπικρατοῦντα ἐπὶ τῶν Παγοδῶν. Αὐτόθι περιεργότατος ὑπάρχει ναὸς πυραμιδοειδὴς, πλάτος 526′ ἔχων, ὕψος δὲ 116′, καὶ διαιρούμενος εἰς 6 ἀναβαθμοὺς, κεκοσμημένους διὰ 300 νυμφῶν, ἐν αἷς κάθηνται Βουδδιστικοὶ ἀνδριάντες, καὶ ἐφ' ὧν στηρίζονται μικρὰ Δαγόπ. Ἄνω δ' ἔχει στέγην ἐπίπεδον, ἐφ' ἧς αἴρεται μέγα Δαγὸπ, περιστοιχιζόμενον ὑπὸ διπλοῦ κύκλου ἄλλων ἐλασσόνων. Τὰ τοιαῦτα μνημεῖα περιέχουσι καὶ πολλὰ γλυπτικὰ ἔργα Βραχμανικῆς, Βουδδιστικῆς ἢ καὶ ἰδιοῤῥύθμου τέχνης, λίθινα ἢ μετάλλινα, ἐργασίας δὲ καθαρᾶς, λεπτῆς καὶ ἀρίστης.

Ἑλληνικὰ σχήματα.

Εἴς τινα δ' ἄλλα, ἀρκτικώτερον, καὶ εἰς τὸν Ἰνδὸν πλησιέστερον κείμενα μνημεῖα, συνανεμίγησαν καί τινες ἀρχιτεκτονικαὶ, γλυπτικαὶ καὶ ζωγραφικαὶ μορφαὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς δεδανεισμέναι τέχνης, ἥτις, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἐκταθῇ μετὰ τῶν Μακεδόνων μέχρι

τῶν χωρῶν ἐκείνων. Οὕτω περὶ τὸ Πενταπόταμον (τὴν Λαχώραν) σώζονται κίονες, περὶ τὸ 250 π. Χ. ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀσόκα εἰς μνήμην τοῦ θριάμβου τοῦ Βουδδισμοῦ σταθέντες (¹), καὶ ἐν πολλοῖς τὴν ἐπιῤῥοὴν τῶν ἑλληνικῶν τεχνικῶν ἀναμνήσεων προφανῶς δεικνύοντες, διότι εἰσὶ στρογγύλοι ὡς οἱ Ἑλληνικοὶ (ΠΙΝ. ΛΓ, 1, α), τεσσαρακοντάποδες τὸ ὕψος, κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον ἔχοντες κόσμημα ἀνοικτῶν καὶ κεκλεισμένων λωτῶν ἐπὶ ἀκριβοῦς ἀστραγάλου Λεσβίου, (ΛΓ, 2), εὐφυᾶ μετάπλασιν τῶν Ἰωνικῶν ἀνθεμίων τοῦ Ἐρεχθείου, οὐχ ἧττον δὲ καὶ τὸν ὅμοιον ἀρχιτεκτονικὸν κόσμον εἰς τὰ οἰκοδομήματα τῆς Ἀσσυρίας ἀναμιμνήσκοντες. Τὸ δὲ κιονόκρανον αὐτῶν σύγκειται ἐκ καλάθου φύλλων ἀνεστραμμένου (ΠΙΝ. ΛΓ, 1, β), καὶ διατηρεῖ πολλαχοῦ εἰσέτι ὡς ἐπίθεμα καλῶς εἰργασμένον τὸν εἰς πάντας, ὡς φαίνεται, κοινὸν ὑπάρξαντα ἀνακαθήμενον λέοντα, τὸ σύμβολον τοῦ Βούδδα.

Παγόδαι.

Ἄλλο δ' ἰδιόῤῥυθμον οἰκοδόμημα τῶν Ἰνδιῶν εἰσὶν αἱ Παγόδαι (κυρίως *Βαγαβάτι*, ἱερὸς οἶκος), πυραμιδοειδεῖς περιφανεῖς ναοὶ, συγκείμενοι ἐκ καθέτων θαλάμων, ἐπαλλήλως τεθειμένων, μέχρι 15 ἐνίοτε, τοῦ ἀνωτέρου ὄντος ἐλάσσονος πάντοτε (ΠΙΝ. ΛΓ, 3). Ἔχει δὲ καὶ ἕκαστος θάλαμος καὶ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τὴν στέγην θολωτὴν, καὶ παραστάδες, νύμφαι, κίονες, διαζώματα καὶ γλυφαὶ κοσμοῦσιν ἔξωθεν τοὺς τοίχους τόσῳ μᾶλλον συγκεχυμένως καὶ ἀτάκτως, ὅσῳ μεταγενέστεροι εἰσὶν οἱ ναοὶ, διοτι ὁ ῥυθμὸς ἢ ὀρθότερον, ἡ ἀῤῥυθμία αὐτῶν, εἶναι νεωτέρα μετάπλασις, καὶ σχεδὸν ἀκατάληπτος μίξις τῶν ἀρχαιοτέρων Βραχμανικῶν καὶ Βουδδιστικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων. Ὀλίγαι τινὲς

(¹) Lassen, Ind. Altthk. II, σ. 256, ἑπ.

τῶν Παγοδῶν ἐκλαμβάνονται ὡς πρὸ Χριστοῦ οἰκοδομηθεῖσαι· αἱ δὲ πλεῖσται εἰσὶν ἔργα τοῦ μεσαιῶνος. Πέριξ δὲ τούτων ἐκτείνεται συνήθως αὐλὴ περιεχομένη ὑφ' ἑνὸς ἢ καὶ πολλῶν πολλάκις περιφραγμάτων, καὶ περιέχουσα στοὰς πολυστύλους, ναΐσκους, καθαρτηρίους δεξαμενάς, καὶ ἰδίως λαμπρὰ καὶ μεγάλα ξ ε ν ο δ ο χ ε ῖ α διὰ τοὺς προσκυνητάς.

'Ιδιωτικαὶ οἰκοδομαί.

Ἦν δὲ καὶ ἡ ἰδιωτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἰνδῶν μεγαλοπρεπής, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔπη των, περιγράφοντα τὴν μεγάλην πολυτέλειαν τῆς μητροπόλεως Ἀ ϋ ο δ ί α ς, ἧς λείψανα σώζονται εἰς τὴν θέσιν Οὔδ. Ἔτι δὲ μαρτυροῦσι καὶ συγγραφεῖς, καὶ ὑπάρχοντα ἐρείπια, περὶ πολλῶν τῆς χώρας ὁδῶν, γεφυρῶν καὶ φρουρίων. Καὶ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἠσκεῖτο ὡς τέχνη ἐν Ἰνδίαις, εἰσὶ τὰ πολλὰ περὶ αὐτῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ φιλολογίᾳ μνημονευόμενα βιβλία, τὰ περιλαμβανόμενα ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπωνυμίαν *Σίλπα Σάστρα* (θεωρία τῶν μηχανικῶν τεχνῶν.) (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πλαστική.

Κοσμοῦσι δὲ τοὺς Ἰνδικοὺς ναοὺς πάμπολλα γλυπτικὰ ἔργα ἐντός, εἰς τὰς μεταξὺ τῶν παραστάδων λαξευτὰς νύμφας, ὥστε, ὡς εἰς τοὺς Αἰγυπτιακούς, ταῦτα δὲν συνταράττουσι τὴν ἁρμονίαν τοῦ ὅλου. Τὰς δὲ Παγόδας καλύπτουσιν ἐξωτερικῶς πανταχοῦ, οὕτως ἄφθονα καὶ συναναμεμιγμένα, ὥστε αὐξάνουσι τὴν ἤδη οὐ μικρὰν

(1) Ram Raz, Essay on the Architecture of the Hindus.

σύγχυσιν τῶν κοσμητικῶν αὐτῶν μερῶν. Εἰσὶ δ' αἱ γλυφαὶ αὗται ἢ περιφανῆ ἀγάλματα λίθινα, μετάλλινα ἢ ἄλλης τινὸς ὕλης, ἢ κολοσσιαῖα λίθινα ἀνάγλυφα, ἰσχυρῶς ἀνέχοντα. Ἀντικείμενον δ' ἔχουσιν ἐν γένει τὴν παράστασιν τοῦ βίου τῶν Θεῶν, τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ συμβολικῶς ἢ ἱστορικῶς, ἀλλὰ ποιητικῶς μάλιστα ἐκπεφρασμένην. Ἡ ἀχαλίνωτος ὅμως τῶν Ἰνδῶν φαντασία, καὶ ἡ τοῦ αἰσθήματος αὐτῶν νοσηρὰ τρυφερότης, διαφθείρει τὸν ῥυθμὸν τῆς τέχνης, καὶ παραμορφοῖ τὰς συνθέσεις αὐτῆς, εἰς ἀτόπων ὀνειροπολημάτων τερατώδη παράστασιν.

Καὶ ἔκφρασιν μὲν ἀτομικὴν καὶ χαρακτηριστικὴν τὰ θεῖα ἢ ἀνθρώπινα ταῦτα ἀγάλματα δὲν ἔχουσιν, οὔτε παρατηρεῖται τις ἰδιαιτέρα καὶ διακριτικὴ τῶν σωμάτων οὐ μόνον τῶν διαφόρων ἀτόμων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν διαφόρων κἂν φύλων διατύπωσις· ἀλλὰ διακρίνονται διὰ χρώματος, ἐνδύματος, συμβόλων, ἀτόπων συνθέσεων, καὶ διὰ ποικιλίας τῶν πράξεων.

Ἐν γένει δ' ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἡ τέχνη τῶν Ἰνδῶν προτιμᾷ, ὡς ἡ Ἑλληνική, τὸ γυμνὸν, ὅπερ ἐνδεικνύει ὅτι ἐνυπῆρχε καὶ αὐτῇ ἡ πλαστικὴ αἴσθησις τῆς μορφῆς καὶ τοῦ σχήματος. Καὶ εἰσὶ μὲν αἱ τοῦ γυμνοῦ ἀναλογίαι ἐν γένει καλαί, ἀλλὰ δυσάρεστος εἶναι ἡ ὑπὲρ τὸ δέον ἁβρότης αὐτοῦ καὶ τὸ θηλυπρεπὲς κατὰ τὰς θέσεις καὶ τὰς κινήσεις, καὶ ἡ ὑπερβολικὴ τῆς χάριτος ἐπιτήδευσις, καὶ ἡ ὑπὸ παχείας σάρκας ἔλλειψις πάσης διακρίσεως ὀστῶν καὶ μυόνων, παντὸς τοῦ ἐμφαίνοντος δύναμιν, θέλησιν καὶ πρωτοβουλίαν.

Μορφοῦνται δὲ τὰ ὑπεράνθρωπον ὄντα παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἀπιθάνως, εἰ καὶ ἐναρμονίως ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν μερῶν. Οὕτως ἔχουσί τινα πλέον τῆς μιᾶς κεφαλῆς, καὶ ἐν γένει ὑπὲρ τοὺς δύο βραχίονας, βεβαίως κατὰ συμβολικὴν ἔννοιαν ἀρχικῶς, ἥτις ὅμως ἐλησμονήθη ὑπὸ

τῶν Ἰνδῶν, παραδεχθέντων τοὺς τυπους τούτους εἰς τὴν μυθολογίαν των. Ἐκ τῶν βραχιόνων μόνοι οἱ ἐμπρόσθιοι συναρμαλογοῦνται καλῶς μετὰ τοῦ σώματος, ὡς τοῦτο καταφανέστατον γίνεται ἔν τινι ἀναγλύφῳ τῆς Ἐλλόρας, καθ' ὃ πεντακέφαλος καὶ δεκάχειρ Θεὸς ἀνέχει τοὺς λίθους οἰκοδομήματος, ἐφ' οὗ κάθηται τετράχειρ ὁ Ῥάμας μετὰ τῆς συζύγου του Σίτας (ΠΙΝ. ΛΓ, 4). Ὁ δὲ θεὸς τῆς φρονήσεως *Γανέσας* ἔχει ἐλέφαντος κεφαλὴν, καὶ ἀνάλογον αὐτῇ ἀνθρώπινον σῶμα· τρικέφαλος δ' εἶναι ἡ προτομὴ τοῦ *Τριμούρτου*, τὰς κεφαλὰς τοῦ Βράμα, τοῦ Βισνοῦ καὶ τοῦ Σίβα συνδέουσα, ἢ καὶ μονοκέφαλος μετὰ τριῶν ὀφθαλμῶν, ἔμβλημα τῆς Ἰνδικῆς τριάδος, ἥτις θεωρεῖται ὡς τοῦ ὑπερτάτου πνεύματος ἀπόῤῥοια τρισυπόστατος.

Ἐν δὲ τοῖς ἀναγλύφοις τὰ ζῴδια τὰ παριστῶντα τοὺς πρωτίστους Θεοὺς ἢ ἥρωας εἰσὶ μείζονα τῶν λοιπῶν κατὰ τὰς διαστάσεις, καὶ τοῦτο ἐπαναφέρει ἑνότητά τινα εἰς τὰ ἄλλως πολλάκις συγκεχυμένα καὶ δυσδιάκριτα συμπλέγματα, ὡς τοῦτο καταφανὲς γίνεται εἴς τι ἀνάγλυφον ἐν Μαχαμαλαιποὺρ (ΠΙΝ. ΛΓ, 5), καθ' ὃ ἐν τῷ μέσῳ ἵσταται ὁ Θεὸς, πολύχειρ, ὑψηλὸς καὶ ὄρθιος, ἐφ' ἑνὸς ποδὸς, τὸν ἕτερον ἔχων ἀπιθάνως, καὶ παρὰ πάντα στατικὸν καὶ ἀνατομικὸν κανόνα ὑψωμένον, καὶ μᾶλλον ἢ ἐξηρθρωμένον· περιστοιχίζεται δ' ὑπὸ διαφόρων ἄλλων μικροτέρων προσώπων, ἐν μέρει παρέργων, καὶ ἐν διαφόροις παραδόξοις καὶ βεβιασμέναις θέσεσι παριστωμένων. Τὰ δ' ὡραιότερα τῶν σωζομένων ἀναγλύφων εἰσὶ τὰ τῆς ἐν Ἐλλόρᾳ Καιλάσας. Αἱ μεταγενέστεραι δὲ γλυφαὶ ἔχουσι τὸν αὐτὸν θηλυπρεπῆ τύπον, τὴν αὐτὴν ἐκτρωματιαίαν σύνθεσιν, ἀλλ' εἰσιν ἄψυχοι, καὶ ἔτι τερατωδέστεραι καὶ δυσαρεστότεραι μιμήσεις τῶν ἀρχαιοτέρων.

Εἰς τοὺς Βουδδιστικοὺς δὲ ναοὺς εἰσὶν αἱ παραστάσεις πολὺ ἁπλούστεραι, συνήθως ὁ Βούδδας σύννους ἄνευ

ἐκφράσεως, καὶ παθητικῶς βεβυθισμένος εἰς διαλογισμούς, πολλάκις δὲ καὶ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ ὑπηρετῶν, κατὰ ῥυθμὸν Ἰνδικὸν, ἀλλ' ἀφελῆ πολλάκις μέχρι ξηρότητος. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βούδδα ἐφήμιζον τριακονταδύο ἐν αὐτῷ γνωρίσματα ὑπερτάτου κάλλους, καὶ ὀγδοηκοντατέσσαρα γνωρίσματα σωματικῆς ἐντελείας. Ἀλλὰ τούτων πάντων ἐλάχιστα φαίνονται ἴχνη εἰς τὰς γλυπτικὰς παραστάσεις του, ὧν ἡ θέα τὴν καλλιτεχνικὴν αἴσθησιν μᾶλλον δυσαρέστως προσβάλλει ἢ ὅ,τι ἐπιφέρει λειποθυμίαν, ὡς αἱ περὶ αὐτῶν παραδόσεις ἀξιοῦσιν, εἰς τοὺς δυσπίστους τοὺς προσβλέποντας αὐτάς. Ἐν Κεϋλῶνι σώζονται κολοσσαῖοι ἀνδριάντες τοῦ Βούδδα, μέχρι 90 ποδῶν ὕψος ἔχοντες, καὶ ἔτι μείζονες εἰς τὸ ὄρος Β α μ ι ϋ ὰ ν, περὶ τοὺς 120′ ὑψηλοὶ, ἐγγεγλυμμένοι ἐν νύμφαις, καὶ κακῶς μὲν διατετηρημένοι, ἀλλ' ὡς φαίνεται, καὶ ἀνέκαθεν κακῶς εἰργασμένοι. Τὰ ἐνδύματα ἐπ' αὐτῶν εἰσὶ διὰ γύψου προστεθειμένα, αἱ δὲ νύμφαι ἔχουσιν ἴχνη γραφῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ′.

Γ ρ α φ ι κ ή.

Ὑπάρχουσι δ' εἴς τινας ἀρχαίους ναοὺς τῶν Ἰνδιῶν καὶ ἐντοίχιοι γραφαὶ ἀντὶ τῶν γλυφῶν· ἀκριβὴς ὅμως αὐτῶν περιγραφὴ μέχρι τοῦδε δὲν ἔγινε. Προσέτι δὲ καὶ ἐπὶ χάρτου ἐξ ὀρυζοκαλάμου ἢ ἄλλων φυτῶν διάφοροι ἀπαντῶνται παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς μεταγενέστεραι ζωγραφίαι, ἐξ ὧν τινὲς μὲν παριστῶσι θρησκευτικὰ ἀντικείμενα, καὶ ἔχουσι ξηρὸν καὶ ἱερατικὸν τὸν τύπον, τινὲς δὲ, χαριέστεραι, καὶ ὑπὸ τρυφερωτέρας χαραχθεῖσαι γραφίδος, παριστῶσι τὰ τοῦ κοινοῦ βίου, ἐπὶ τὸ λυρικώ-

τερον, καὶ μετὰ χάριτος εἰδυλλιακῆς, καὶ οὐχὶ ξηρῶς καὶ πεζῶς ὡς ἐν τοῖς τάφοις τῶν Αἰγυπτίων. Μάλιστα δ' ἁβρᾶς χάριτος πλήρη εἰσὶ τὰ ἁπλᾶ διαγράμματα, τὰ δι' ἑνὸς καὶ μόνου ἐλαφροῦ, καὶ συμβολικοῦ τὸ πλεῖστον, χρώματος παριστῶντα κόρας λουομένας ἢ συνομιλούσας μετ' ἀνθέων ἢ κεμάδων. Αἱ δὲ ποικιλόχροες καὶ ἀνθηραὶ ζωγραφίαι, αἱ παριστῶσαι θαυματοποιούς, εἰσὶ τεράστιαι μᾶλλον, καὶ ἀναλογώτεραι πρὸς τὴν ἀρρύθμιστον τῶν Ἰνδῶν φαντασίαν.

ΣΗΡΕΣ.

(Σίνοι ἢ Κινέζοι).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀρχιτεκτονική.

Ὀλίγον *μετὰ Χριστὸν* ὁ Βουδδισμὸς εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὴν Κίναν, ὅπου ὁ Βούδδας καλεῖται *Φὸ*, καὶ ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος κατέστη γενικὴ τῶν λαῶν ἐκείνων θρησκεία. Ἀλλὰ τοῦ Σηρὸς (Κινέζου) τὸ πνεῦμα εἶναι θετικὸν, πεζὸν, καὶ τὸ ὠφέλιμον μόνον θηρεῦον ὡς τὸ τοῦ Αἰγυπτίου· διὰ τοῦτο ἡ Ἰνδικὴ τέχνη διεμορφώθη ἐν νηφαλίᾳ ξηρότητι, καὶ παντὸς ἴχνους τῆς ποιητικῆς αὐτῆς παραφορᾶς δυσαρέστως ἐστερημένη ἐν Κίνᾳ· καὶ ἄψυχος μὲν εἶναι, ὑλικῶς ὅμως οὐκ ὀλίγον ἀνεπτυγμένη. Ἡ μορφὴ τοῦ Δαγὸπ, ἢ τοῦ Τὸπ, ἢ τῆς Παγόδας, ἀπαντᾶται καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ ὄνομα *Θά*· οἰκοδόμημα πυργοειδὲς ἐπίσης, συγκείμενον ἐξ ἀλλεπαλλήλων δόμων βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἄνω συστελλομένων, ἀλλὰ στερούμενον τοῦ συμβολικοῦ θόλου. Εἰσὶ δὲ λαμπρῶς κεχρωματισμένα τὰ *Θά*, ἢ δι' ἀνθηρῶν καὶ στιλπνῶν κεράμων κατεσκευασμένα, αἱ δὲ στέγαι αὐτῶν εἰσὶ κυρταὶ, ἐξ ἐπιχρύσων κεράμων, ἔχουσαι περιηρτημένα κωδώνια. Τοιαῦτα ἄξια λόγου οἰκοδομήματα ὑπάρχουσιν εἰς Ναγκὶν ἐκ τῆς ιέ. ἑκατονταετηρίδος. Οἱ δὲ κυρίως ναοὶ τῶν Σηρῶν εἰσὶν οἱ πλεῖστοι μικροὶ καὶ περίστυλοι, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἰδιωτικαί των οἰκίαι. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ μείζονες, ἔ-

χοντες, ὡς καὶ οἱ μεγάλοι οἶκοι, προαύλια μετὰ πολυτελῶν στοῶν, καὶ διαφόρων ἐν αὐταῖς οἰκίσκων· τινὲς δ' εἰσὶ καὶ διώροφοι, καὶ οἱ τοιοῦτοι ἔχουσι διπλῆν τὴν κυρτὴν στέγην. Οἱ δὲ κίονες αὐτῶν πλησιάζουσι πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους Ἰνδικούς, ἀλλ' ἀντὶ κιονοκράνων ἔχουσι προμόχθους (consoles). Εἰσὶ δὲ *ξύλινοι*, λαμπρῶς γεγανωμένοι, καὶ ἔχουσι πολλάκις χρυσᾶ δικτυωτὰ μεταξὺ τῶν κιονοκράνων. Τὰς γωνίας τέλος τῆς στέγης κοσμοῦσιν, ὡς ἀκρωτήρια, διάφορα γλυπτὰ ἔργα, καὶ ἰδίως δράκοντες, οἷοι καὶ ἐπὶ τῶν Ἰνδικῶν μνημείων.

Τὰ δ' ἱστορικὰ τῶν Σηρῶν μνημεῖα εἰσὶν ἄμορφα καὶ ἄσχημα· διότι μὴ εὑρόντες νὰ μιμηθῶσι τοιαῦτα ἐκ τῆς ἰνδικῆς τέχνης, κατασκευάζουσιν αὐτὰ οἱ Σῆρες κατ' ἰδίαν ἔμπνευσιν, καὶ καθ' ὅλην τὴν ξηρότητα καὶ ψυχρότητα τῆς ἰδίας αὐτῶν φαντασίας. Τοιαῦται δ' εἰσιν αἱ *ἀψῖδες* ἃς καλοῦσι *Παι - λοὺ*, καὶ ἃς ἱδρύουσιν οἱ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν δημοσίων ὁδῶν πρὸς τιμὴν καὶ ἀμοιβὴν ἐπισήμων ἀνδρῶν ἢ πράξεων. Συνίστανται δ' ἐκ δύο ἢ τεσσάρων λιθίνων ἢ καὶ ξυλίνων παραστάδων, ἑνουμένων ἄνωθεν διὰ δοκῶν, ἐφ' ὧν ἐπιγράφεται τὸ ὄνομα ἐκείνου ὃν ὁ αὐτοκράτωρ τιμᾷ. Ὅλον δὲ τὸ οἰκοδόμημα ἐπιστέφει ἄνωθεν ἡ κινεζικὴ στέγη.

Ἐξ ἐναντίας ὅμως, ἕνεκα τῆς θετικῆς τάσεως τοῦ πνεύματός αὐτῶν, ἐξεῖχον οἱ Σῆρες, ὡς οἱ Αἰγύπτιοι, εἰς τὰ κοινωφελῆ ἔργα. Οὕτως ᾠκοδόμησαν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους γνωστοὺς χρόνους τῆς ἱστορίας των, ἤτοι 200 π. Χ., κολοσσιαῖον τεῖχος 25 πόδας ὑψηλὸν, καὶ ἐπίσης πλατὺ, πυργωτὸν, καὶ ἐκτεινόμενον ἐπὶ 400 μίλια κατὰ τὰ βόρεια τῆς Κίνας ὅρια, ὡς ἀπέραντον προπύργιον κατὰ τῶν εἰσβολῶν τῶν Μογγόλων. Ὁμοίως δ' ἄξιαι πολλοῦ λόγου εἰσι καὶ αἱ λαμπραὶ γέφυραι, καὶ αἱ μακραὶ αὐτῶν διώρυγες, ὧν μία, ἡ *βασιλικὴ* λεγομένη, συνδέει ὅλους τοὺς πρὸς ἀνατολὰς ῥέοντας ποταμούς. Εἰσὶ δὲ πολλὰ τούτων μεγάλης ἀρχαιότητος ἔργα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Πλαστικὴ καὶ Γραφική.

Εἰς τὴν Κίναν κατεσκευάζοντο πλαστικὰ ἔργα ἐκ πάσης ὕλης, ἐκ μετάλλου, ἐλέφαντος, λίθου, καὶ κεράμου στιλπνῆς· προσέτι δὲ καὶ γραφαί. Πηγάζει δ' ὁ τῆς τέχνης αὐτῶν ῥυθμὸς ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ. Ἀλλ' ἀποβαλὼν πᾶσαν ἐκείνου τὴν ποικιλίαν, ἐνεδύθη παράδοξόν τινα, ἄσχημον καὶ διάστροφον χαρακτῆρα. Παριστῶσι δὲ τὰ τεχνουργήματα αὐτῶν, ὁτὲ μὲν *Θεοὺς* καὶ *δαίμονας*, ὁτὲ δὲ σκηνὰς τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου· καὶ τὰ πολυπληθῆ αὐτῶν καὶ τῶν Ἰαπονῶν μεταλουργήματα, τερατώδεις μορφὰς θεῶν καὶ ζώων. Ἐντελέστερα δ' εἰσί, καὶ ἀκρίβειάν τινα παρατηρήσεως δεικνύοντα, τὰ εἴτε τὴν ζωϊκὴν εἴτε τὴν φυτικὴν ἁπλῶς ἀντιγράφοντα φύσιν, οἷα πολλὰ ἀπαντῶνται ἐπὶ ἀγγείων Ἰαπονικῶν. Πρὸ πάντων δ' ἡ γραφικὴ ἐπιτυγχάνει εἰς τὰ τῆς *φύσεως ἀντικείμενα*, οἷον ἄνθη, πτηνὰ καὶ τὰ τοιοῦτα. Σκιὰν δὲ δὲν μεταχειρίζεται παντάπασιν, ἐκτὸς μόνον συμβολικῶς, καὶ τὴν δίοψιν (perspective) ἀποδοκιμάζει ἐκ συστήματος ἡ τεχνικὴ θεωρία τῶν Σηρῶν ὡς ἀπάτην τῶν αἰσθητηρίων, ἣν ὁ νοῦς πρέπει νὰ διορθῇ. Εἰς τὴν βιομηχανίαν δὲ μᾶλλον ἢ εἰς τὴν καλλιτεχνίαν ἐξέχοντες, κατασκευάζουσιν οἱ Σῆρες ἐξαιρέτου τεχνουργίας πήλινα ἀγγεῖα, τὰ *σινουργῆ* καλούμενα, ἃ κοσμοῦσι διὰ ξηρῶν, δυσμόρφων καὶ ἀλλοκότων γραφῶν. Καὶ ἐλεφαντουργήματα προσέτι τορεύουσιν, οἷον κιβώτια, μυιαστήρια καὶ ἕτερα σκεύη, ὧν ἡ ἐξαίσιος λεπτουργία ἐξαγοράζει σχεδὸν τὴν δυσμορφίαν τῶν περιγραμμάτων αὐτῶν.

ΤΕΛΟΣ.

ΠΙΝΑΚΕΣ.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΩΤΟΣ

ΤΩΝ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΩΝ.

(Α, δηλοῖ Ἀρχιτέκτων. Γ, Γλύπτης. Ζ. Ζωγράφος. Η. τὸν δεύτερον τόμον. Οἱ δ' ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ τὰς σελίδας).

Α

Ε.

Ζ.

Η.

Θ.

Ι.

Τ.

Υ.

Φ.

Χ.

ΠΙΝΑΞ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΤΩΝ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΜΑΤΩΝ.

A

Ε.

Ζ.

Η.

Λ.

Μ.

Ρ.

Σ.

ΠΙΝΑΞ ΤΡΙΤΟΣ.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ.

Α

Β.

Γ.

Δ.

Ε.

Η.

Θ.

Ι.

Κ.

Λ.

Μ.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΤΟΜΟΝ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΤΟΜΟΝ

Σελ. 58, στ. 6.

Ἀντὶ «ξύλινος—Ὀξύλου», γρ. ξύλινος ἦν εἷς κίων τοῦ Ἡραίου.

Στ. 9.

Ἀντὶ «δώριοι», γρ. τοῦ οἴκου τοῦ Οἰνομάου.

Τῶν σημ. τὸν πρῶτον στίχ. διόρθου οὕτω· (1) Παυσαν. Η, 10.—(2) Αὐτ. Ε, 16.—(3) Αὐτ. 20.

Σελ. 60, στ. 15-20.

Ἀντὶ «ἐν Μυκήναις .... Κλυταιμνήστρας».

Ἐν Μυκήναις ὁ ἔξοχος ἀρχαιοδίφης Σχλείμαν, δι' ἐπιμόνων καὶ εὐτυχεστάτων ἀνασκαφῶν ἀνεῦρεν ἐν τῇ ἀκροπόλει, παρὰ τὰ κυκλώπια τείχη, τοὺς πέντε τάφους, ὧν μνημονεύει ὁ Παυσανίας (5) ὡς τῶν τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ φονευθέντων, τοῦ ἡνιόχου αὐτοῦ Εὐρυμέδοντος, τῆς Κασσάνδρας, τῶν διδύμων αὐτῆς τέκνων καὶ προσέτι τοῦ τῆς Ἠλέκτρας. Περιελαμβάνοντο δὲ πάντες ἐντὸς κυκλωτεροῦς περιβόλου κυκλωπίου τείχους 28 μ. διάμετρον ἔχοντος, καὶ χρησιμεύοντος, κατὰ τὸν εὑρέτην, εἰς περίβολον ἀγορᾶς, ἴσως ὅμως μᾶλλον εἰς κρηπίδα κολοσσιαίου τοῖς τάφοις ἐπικεχυμένου χώματος. Ἕτερα δέ τινα κυκλωτερῆ τειχία ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως οὐ μακρὰν τῶν θησαυρῶν κείμενα, εἰσὶν ἴσως οἱ τάφοι τοῦ Αἰγίσθου καὶ

τῆς Κλυτεμνήστρας, ταφέντων, κατὰ τὸ αὐτὸ χωρίον τοῦ Παυσανίου, ἐκτὸς τοῦ τείχους, καὶ ὀλίγον ἀπωτέρω αὐτοῦ, ἕνεκα τοῦ ἐγκλήματός των.

Σελ. 62, μετὰ στ. 6.

Ἐνταῦθα καὶ ὁ κ. Σχλείμαν ἐνήργησεν ἀνασκαφὰς ἐκτεταμένας ἐν ἔτει 1884, καὶ ἀνεῦρε τὸ αὐτὸ ἔδαφος, καλύπτον τὸ πλεῖστον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἀρχαίου φρουρίου μετὰ πλείστων ἰχνῶν κιόνων καὶ διατειχισμάτων, διατηρούντων λείψανα ἀρχαίων γραφῶν, καὶ εὐλόγως ἐκ τούτων συμπεραίνει ἐπίσης περὶ τῆς ἐνταῦθα ὑπάρξεως παναρχαίων ἀνακτόρων. Τὸ ἀνυπομόνως περιμενόμενον σύγγραμμα αὐτοῦ περὶ ταύτης τῆς ἀνασκαφῆς, ἐλπίζεται ὅτι θέλει διαχύσει σπουδαῖον φῶς ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν προϊστορικῶν ἐκείνων χρόνων τῆς Ἑλλάδος. Ἦν δὲ τὸ σύστημα τῆς χρήσεως στερεοῦ χρίσματος ἀντὶ λίθου γενικὸν, φαίνεται, εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἀρχιτεκτονικὴν, διατηρηθὲν ἐνιαχοῦ καὶ μεταγενεστέρως, διότι, ὡς ἐνταῦθα τὸ ἔδαφος, οὕτως ἐστὶν ἐστρωμένον καὶ τὸ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως, καὶ οὕτως ἐπικεκαλυμμένοι οἱ τοῖχοι τοῦ παρὰ τῷ Ἄργει Ἡραίου, ἀνοικοδομηθέντος κατὰ τὴν 90ὴν Ὀλυμπιάδα.

Σελ. 69, μετὰ στ. 13.

Ὑλικὰ δὲ δείγματα τῆς ὑπὸ ποιητῶν καὶ συγγραφέων βεβαιουμένης ἀφθόνου χρήσεως τῶν πολυτίμων μετάλλων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους παρέσχον αἱ ἐπ' ἐσχάτων γενόμεναι ἀνασκαφαὶ μνημείων τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἰδίως αἱ ὑπὸ τοῦ κ. Σχλείμαν ἐν Τρῳάδι καὶ ἐν Μυκήναις ἐκτελεσθεῖσαι ἔφεραν εἰς φῶς πλεῖστα χαλκᾶ, ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη, ἀγγεῖα ἐκ παγίου χρυσοῦ, κομψότατα τὸ σχῆμα, χρυσοῦς δακτυλίους ἔχοντας ἐπιγεγλυμμένας σφρα-

γίδας, καὶ πολυαριθμότατα ψέλλια, διαδήματα, περίαπτα καὶ παντοῖα ἄλλα χρυσᾶ κοσμήματα, δι' ὧν ἦσαν σχεδὸν ἐντελῶς ἐπικεκαλυμμένοι οἱ ἐν τοῖς τάφοις εὑρεθέντες σκελετοὶ τῶν βεβαίως ἐπιφανῶν καὶ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πλουσιωτάτων νεκρῶν, οὓς ἡ παράδοσις, δικαίως, ὡς φαίνεται, ἐθεώρει ὡς τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. Καὶ αὐτὰ τὰ κρανία τῶν σκελετῶν τούτων εὑρέθησαν κεκαλυμμένα ὑπὸ χρυσῶν προσωπίδων, περὶ ὧν οὐδεμία γίνεται μνεία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, καὶ αἵτινες ἀντικαθίστων βεβαίως παρὰ τοῖς Ἄναξι καὶ τοιούτοις ἐπισήμοις νεκροῖς τὸ ὑπὸ τῆς νεκρικῆς πυρᾶς καταστραφὲν πρόσωπον. Τοιαῦται δ' εὑρέθησαν καὶ ἐν ταῖς κατὰ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον ἀνασκαφαῖς. Τὰ δὲ λοιπὰ κοσμήματα, τὸ πλεῖστον εἰς λεπτὰ χρυσᾶ πέταλα ἠλασμένα, εἰσὶ παντοῖα τὸ σχῆμα, στρογγύλα, σταυροειδῆ, καὶ τ' ἀρχαιότερα καὶ ἀφελέστερα αὐτῶν μιμοῦνται ἐπὶ κοσμήσει τοὺς ἥλους οἵτινες συνέδεον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς μεταλλουργίας τὰς χαλκᾶς πλάκας, ἢ ἐνεπήροντο εἰς τὸ ξύλον, καὶ βαθμηδὸν μόνον προϊοῦσα ἡ κοσμητικὴ τῶν μετάλλων, ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν σχεδίων μετέβη εἰς τὰ ἐλευθέρᾳ χειρὶ διαγραφόμενα καμπύλα καὶ ἑλικοειδῆ, καὶ ἀπ' αὐτῶν εἰς ἀντικείμενα τῆς ὀργανικῆς φύσεως, φύλλα, ἄνθη, ἔντομα, ζῶα, ἀπὸ τῶν ἁπλουστέρων χωροῦσα εἰς τὰ ἐντεχνότερα, καὶ κατ' ἀρχὰς χαίρουσα εἰς τερατώδεις συνθέσεις, ὧν ἡ ἀρχικὴ πατρὶς φαίνεται οὖσα ἡ Ἀσία, διὰ τοῦ ἐμπορίου τῶν ὑφασμάτων καὶ ἄλλων τεχνουργημάτων αὐτὰς διαδίδουσα (1).

Τινὰ τῶν ἀρχαίων μεταλλουργημάτων, ἰδίως τῶν ἐν *Μυκήναις*, ἔχουσι τὰ κοσμήματα διὰ χρυσοῦ σύρματος εἰς τὸ μέταλλον ἐπικεκολλημένου· ἐπὶ δέ τινων σκευῶν, ἰδίως

(1) Ἴδ. ἰδίως **Schliemann, Ilios** καὶ **Mycènes.**

ἐπὶ ξιφῶν καὶ ἐγχειριδίων αὐτόθι εὑρέθησαν διὰ χρυσοῦ ἐγκεκολαμμένα συμπλέγματα, κατ' ἀρχαϊκὸν μὲν τύπον, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης λεπτότητος καὶ ἐντελείας ἐξειργασμένα.

Καὶ μικρὰ δ' ἀνδρείκελα ἐκ μετάλλου ἀπαντῶσιν οὐ σπανίως, ἰδίως παρὰ τοῖς βωμοῖς, ἐν *Ὀλυμπίᾳ*, ἐν *Δοδώνῃ* καὶ ἀλλαχοῦ, τῇ ἀρχαϊκῇ καὶ ἀμόρφῳ ἔτι τέχνῃ ἀνήκοντα, καὶ συνεχῶς συνθέσεις παριστῶντα ἀνδρῶν καὶ ζώων, οἷον ἄνδρας ὑποπτέρους, ἁρπυίας, γρύπας, ἱπποκενταύρους, ὧν οἱ ἀρχαιότεροι ἔχουσιν ἀνθρωπίνους τοὺς ἐμπροσθίους πόδας, ἔργα τὴν ἀσιανὴν ἀναμιμνήσκοντα συγγένειαν ἢ καταγωγὴν τῆς ἀρχαιοτάτης τέχνης.

Ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἓν τῶν εὑρεθέντων ἐλασμάτων παριστᾷ τὸν Ἡρακλῆ παλαίοντα πρὸς ἄνδρα, παρ' ᾧ ἡ ἐπιγραφὴ «*Ἅλιος γέρων*», αἰνίττεται πιθανῶς κακοποιόν τινα θαλάσσιον δαίμονα κατὰ τοπικὰς παραδόσεις. Ἐμφαίνουσι δὲ τὰ γράμματα τὸ τέλος τῆς ϛ'. π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Σελ. 69, μετὰ τὸ τέλος.

Εὑρέθησαν δὲ πλεῖστα ὅσα λείψανα κεραμευτικὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Κύπρου, τῆς Τρῳάδος, τῶν Μυκηνῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀναμφισβητήτως, ὡς ἔκ τε τῶν χωρῶν ἐν αἷς ἀνεσκάφησαν καὶ ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς κοσμήσεως αὐτῶν ἀποδείκνυται, εἰς τὴν νηπιάζουσαν ἐποχὴν τῆς τέχνης ἀνήκοντα.

Ἐκ τῶν πηλίνων ἀγγείων τινὰ εἰσὶν ἀρχαιότερα τῆς ἐφευρέσεως τοῦ τροχοῦ, καὶ διὰ τῆς χειρὸς πεπλασμένα, πάμπολλα δ' ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπικοσμήσεως· ἐκ δὲ τῶν κεκοσμημένων τ' ἀρχαιότερα ἔχουσιν ἀτέχνως ἐγκεχαραγμένας γραμμὰς μόνον, ἢ τετμημένας ἢ συνεχεῖς, καὶ συγκεντρικοὺς κύκλους συνδεομένους δι' εὐθειῶν γραμμῶν πρὸς ἀλλήλους.

Βαθμηδὸν δ' ἀναπτύσσονται τά τε σχέδια τῶν ἀγγείων ἐπὶ τὸ κομψότερον, καὶ αἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυσχημάτιστοι συμπλοκαὶ τῶν ἐπικεχαραγμένων ἢ ἐπιγεγραμμένων εὐθυγράμμων ἢ ἑλικοειδῶν κοσμημάτων ἐπὶ τὸ κανονικώτερον, καὶ ταύτας διαδέχονται παραστάσεις, ἀπὸ τῶν ἀμορφοτέρων ἀρχόμεναι, φυτῶν, ζώων, ἀνθρώπων ἢ καὶ ἐκ συμπλοκῆς αὐτῶν συνδιαζομένων τεράτων.

Καὶ ἀγαλμάτια δὲ πήλινα ἀνευρέθησαν πάμπολλα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῶν παναρχαίων ἑδρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μάλιστα ἐν Μυκήναις, ὅλως νηπιάζουσαι καὶ πρῶται τῆς πλαστικῆς ἀπόπειραι, παριστῶντα διὰ στοιχειωδῶν καὶ ἀμόρφων χαρακτήρων ἐπὶ τὸ ἀτελέστατον Θεούς, ἀνθρώπους, πτηνὰ καὶ ζῶα.

Σελ. 129, μετὰ στ. 18 . . . . . «Ναυστρόφου».

, ἀνευρεθὲν δὲ ἤδη καὶ ἀνασκαφὲν φιλοτίμῳ μερίμνῃ τῆς Σαμιακῆς κυβερνήσεως, καὶ ἔχον ἐν τῷ πυθμένι τριποδιαῖον τὸ πλάτος αὔλακα, δι' οὗ διωχετεύετο εἰς τὴν πόλιν ἡ πηγὴ τῶν *Ναϊάδων*.

Σελ. 130. Στ. 9, ἀντὶ «Τὸ ἐν Ἄργει αὐτὸς ὁ Δῶρος».

Κατὰ τὰς ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων γενομένας ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφάς, ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῆς Ἄλτεως, βορείως τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ εἰς τοῦ Κρονίου τοὺς πρόποδας, ἀφθονώτατα λείψανα τοῦ συγχρόνως, ὡς φαίνεται, μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς κατεδαφισθέντος Ἡραίου, τοσαῦτα ὥστε ἐπιτρέπουσι τὴν σχεδὸν πλήρη γνῶσιν ὡς πρός τε τὸ ὅλον καὶ τὰ καθέκαστα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ οἰκοδομήματος.

Καὶ ἂν μὲν ὁ ναὸς ἦν, ὡς ὁ Παυσανίας ἐπίστευε, σύγχρονος τοῦ Ὀξύλου, ἤτοι τῆς 11ης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, ἴσως δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ· βεβαίως ὅμως ἦν

μεγάλης ἀρχαιότητος, ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐν Ἑλλάδι γνωστῶν, τοῦ τέλους κἂν τῆς η'. ἑκατονταετηρίδος, βαθμηδὸν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις μετασκευασθείς. Αἱ ἀναλογίαι ἤδη τῶν διαστάσεων αὐτοῦ ἀποδεικνύουσι τὴν ἀρχαιότητα τοῦ σχεδίου του, διότι ἑξάστυλος ὢν περίπτερος, ἔχει ἐπὶ πλάτους 18,75 μ. μῆκος μέτρων 50,01, καὶ κίονας ἐφ' ἑκάστης τῶν μακρῶν πλευρῶν 16, ἀντὶ 13 ὡς συνήθως.

Ὁ δὲ σηκὸς αὐτοῦ διαιρεῖται τριχῇ, ὡς ἐν γένει σχεδὸν πάντων τῶν μειζόνων Ἑλληνικῶν ναῶν, εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἐν τῷ μέσῳ, τὸν περιέχοντα τὸ λατρευόμενον ἄγαλμα, ἐνταῦθα τὰ τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Διός, καὶ μετὰ πλείστων ἄλλων ἀναθημάτων, τὴν λάρνακα τοῦ Κυψέλου· πρὸς ἀνατολὰς δὲ τὸν Πρόναον, καὶ πρὸς δυσμὰς τὸν ὀπισθόδομον, ἀμφοτέρους ἐν παραστᾶσιν.

Ὁ δὲ κυρίως σηκὸς εἶχεν ἐσωτερικῶς, κατὰ τὰς δύω μακρὰς αὐτοῦ πλευράς, παρόδους διαιρουμένας ἀπὸ τοῦ μέσου κύτους διὰ κιόνων, δωρίων καὶ αὐτῶν, ἀνὰ 8 ἑκατέρωθεν. Ἀλλ' εἰς τ' ἀνασκαφέντα ἐρείπια εὑρέθη ὅτι οἱ δύω μακροὶ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ εἶχον ἕκαστος καὶ ἀνὰ τέσσαρας παραστάδας χωρούσας πρὸς τὰ ἐντὸς ἀπέναντι ἑκάστου κίονος, ὥστε ἀπετέλουν εἰς ἑκάστην πλευρὰν ἀνὰ τέσσαρας νύμφας, ἢ κεχωρισμένα δωμάτια ἔχοντα προσέτι καὶ ἀνὰ ἕνα κίονα ἀπέναντι τοῦ ἀνοίγματος αὐτῶν, καὶ χρησιμεύοντα ὡς ἰδίας τοῦ ναοῦ ὑποδιαιρέσεις πρὸς ἐναπόθεσιν δευτερευόντων ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων. Δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὅτι αἱ παραστάδες αὗται ἀνῆκον εἰς ἀρχαίαν διασκευὴν τοῦ ναοῦ, καὶ ὅτι ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, ὅτε ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς τοῦ Διός, καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ Παρθενών, κατηδαφίσθησαν καὶ ἀντεκατεστάθησαν ὑπὸ ἐσωτερικῆς στοᾶς,

κατὰ ζῆλον τοῦ ἴσως τότε ἐπικρατήσαντος σχεδίου· ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀποβαίνει περιττή, ἂν ἀναλογισθῶμεν ὅτι αὐτὸς ὁ ἀνεγείρας τὸν Παρθενῶνα Ἰκτῖνος ᾠκοδόμησε καὶ τὸν ἐν Βάσσαις ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὸν ἐσωτερικὸν ῥυθμὸν τοῦ Ἡραίου, καὶ ἴσως ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνευσθείς, μετὰ τῆς διαφορᾶς βεβαίως ὅτι ἐτελειοποίησε τὸ σύστημα, ἀφαιρέσας τοὺς μεταξὺ τῶν παραστάδων κίονας, τοὺς δὲ πρὸ τῶν παραστάδων ἱσταμένους μετ' αὐτῶν συνενώσας ἐν σχήματι ὡραίων ἡμικιόνων.

Ὅτι ὅμως ὁ ναὸς οὗτος, ἐν πολλοῖς ἐπὶ τῆς ἀρχαιότητος πεπονημένος καὶ καταῤῥέων, ἀνενεοῦτο ἐνίοτε καὶ μετεσκευάζετο, φαίνεται μετὰ τὰς γενομένας ἀνασκαφὰς ἀναμφισβήτητον. Τὸν ἕτερον τῶν ἐν παραστᾶσι κιόνων αὐτοῦ εἶδεν ὁ Παυσανίας (1) ξύλινον ἔτι. Ὅτι δ' οὗτος ἦν λείψανον τῆς ἀρχικῆς νεωδομίας μετὰ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ διατηρούμενον, τρία τινὰ καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον, τὸ μὲν ὅτι οἱ κίονες αὐτοῦ διαφέρουσι σχεδὸν πάντες πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὰς διαμέτρους (1-1,29 μ.), κατὰ τὸ σχῆμα τῶν κιονοκράνων καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν διαξεσμάτων, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ διαφόρους ἀνηγέρθησαν χρόνους, ἕκαστος βεβαίως καθ' ὅσον ἐσήπετο καὶ κατέῤῥεεν ὁ ξύλινος αὐτοῦ προκάτοχος· δεύτερον δ' ὅτι ὁ ναὸς ἦν ὑπὲρ πᾶσαν ἀναλογίαν διάστυλος, τῶν κιόνων ἀπεχόντων ἀπ' ἀλλήλων 3,25 μ. ὅπερ ἐλέγχει ξυλίνην τὴν ὀροφήν, καὶ τὸ τρίτον ὅτι τῆς ὀροφῆς ταύτης, ἥτις κατὰ Παυσανίαν (2) ἦτον διπλῆ (ὄροφος, στέγη), οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος ἀπηντήθη που τῶν ἐρειπίων.

Εὑρέθη δὲ καὶ ὁ σηκὸς αὐτὸς μόνον μέχρι δύω σειρῶν

(1) Ε, 16.
(2) Ε, 20.

πλακῶν λίθινος, ἀνωτέρω δ' ἐκ πλίνθων, ὅπερ ἴσως μὲν ἐμφαίνει ὅτι καὶ αἱ πλίνθοι μεταγενεστέρως ἀντικατέστησαν τὴν ξυλοδομίαν, ἀλλὰ πιθανώτερον ἦν χαρακτὴρ τῆς ἀρχαιοτάτης οἰκοδομικῆς, ὡς φαίνεται ἐξαγόμενον καὶ ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ἀνακτόρων τῆς Τύρινθος.

Τῶν δὲ τὴν ξυλίνην στέγην καλυπτόντων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων ἀνευρέθη μέγας ἀριθμός. Εἰσὶ δὲ πάντες πλίθινοι, καὶ ὁ κατακόρυφος καλυπτὴρ, στρογγύλος, ἔχει ὀπὰς κατὰ τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, εἰς ἃς ἐνηρμόζοντο οἱ πλάγιοι καλυπτῆρες. Εὑρέθη δὲ, εἰ καὶ συντετριμμένον, τὸ ἕτερον τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ καλυπτῆρος τούτου, μεθ' οὗ συνεδέετο τεχνικώτατα, πλίνθινον καὶ αὐτὸ, διάμετρον 2,24 μέτρων ἔχον, καὶ διὰ γλυπτικῶν κοσμημάτων καὶ χρωμάτων πεποικιλμένον.

ϐ'. Τὸ δὲ ἐν Ἄργει ἀρχαῖον Ἡραῖον, τὸ ἐν Ὀλ. 90 πυρποληθὲν, λέγεται ἀνεγείρας αὐτὸς ὁ Δῶρος (1).

Σελ. 140. Στ. 23, μετὰ « ἐν Ὀλυμπίᾳ ».

Ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δὲ ταῖς ἐνεργηθείσαις ἐσχάτως αὐτόθι, ἐγένετο πολύτιμον εὕρημα, τὸ τοῦ ἀκριβοῦς μήκους τοῦ Ὀλυμπιακοῦ σταδίου, ὃ διὰ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 600 διαιρούμενον, δίδωσι τὸ μέχρι τοῦδε ἄγνωστον μῆκος τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ποδὸς = 0,3206 τοῦ μέτρου.

Σελ. 140, (εἰς τὸ τέλος).

Ἐν Ὀλυμπίᾳ δ' ἀνεσκάφησαν, βορείως τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, καὶ τὰ ἐρείπια δώδεκα *Θησαυρῶν*, οὓς διάφοροι πόλεις ἐν διαφόροις χρόνοις ἀνήγειραν πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν ἰδίων ἀναθημάτων, καθ' ἃ μνημονεύει ὁ Παυσανίας (2). Τούτων ὁ ἀρχαιότατος, ἀνεγερθεὶς ἐν τῇ 6ῃ ἑκατονταετη-

(1) ΣΤ, 19.
(2) ΣΤ, 19.

ρίδι, καὶ περιεργότατος, ἐστὶν ὁ τῶν *Γελώων*, τετράγωνος ἐκ πώρου, μεθ' ἑξαστύλου προστάσεως μεταγενεστέρως προσοικοδομηθείσης, ἔχων δ' εἰς τὰ γεῖσα τὸν λίθον ἐπικεκαλυμμένον ὑπὸ γραπτῶν κεράμων, κατὰ σύστημα ὃ οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐργασθέντες Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι, ζητήσαντες, εὗρον καὶ ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Γέλας καὶ ἄλλων μερῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, ἐξηγούμενον δ' ἐκ τῆς περιστάσεως ὅτι τὰ ἀρχαιότατα οἰκοδομήματα, πολλαχοῦ δὲ, ὡς ἐν τῷ ἀργολικῷ Ἡραίῳ, καὶ τὰ μεταγενέστερα, ἦσαν οὐχὶ ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀλλ' ἐκ πώρου παχεῖ χρίσματι ἐπικεκαλυμμένου, εἰς ὃ ἐστὶν ἡ ἐναρμογὴ τῶν κεράμων κόσμημα φυσικόν.

Πλησίον τούτου εὑρέθη καὶ ὁ *Θησαυρὸς τῶν Μεγαρέων* ἐκ τοῦ τέλους τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἀρτιώτερος τὸν ῥυθμὸν, δωρίου ναΐσκου ἐν παραστᾶσι ἔχων σχῆμα, ἐκ πώρου τὰ τείχη, λιθίνας δὲ τὰς παραστάδας, πλινθίνας γραπτὰς καὶ λεοντοκεφάλους τὰς ὑδροῤῥόας, καὶ τὸν ἐμπρόσθιον ἀετὸν διὰ γλυπτικοῦ κεκοσμημένον συμπλέγματος.

Τοῦ δὲ *Σικυωνίου θησαυροῦ* τὸ ἐρείπιον, οὗ μαρτυρεῖται δι' ἐπιγραφῆς ἡ ταυτότης, ἐστὶ τὸ πάντων ἄριστα διατετηρημένον, ἀλλ' οὐδόλως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου, ὅστις λέγει αὐτὸ τῆς 7ης ἑκατονταετηρίδος, ἔχον δύω θαλάμους, τὸν μὲν δώριον, τὸν δὲ «ἐργασίας τῆς Ἰώνων», καὶ προστίθησι: «Χαλκοῦ μὲν δὴ αὐτοὺς ἑώρων εἰργασμένους», ἐν ᾧ τὸ εὑρεθὲν ἐστὶν ἁπλῆ αἴθουσα δωρίου ῥυθμοῦ, οὐδὲν δεικνύουσα ἴχνος ἐπιχαλκώσεως, οὔτε τοιαύτην ἐλέγχουσα ἀρχαιότητα. Ἡ τοιαύτη διαφορὰ πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ περιηγητοῦ φαίνεται ἀνεξήγητος, καὶ ἴσως ἦν τοῦτο μεταγενέστερόν τι οἰκοδόμημα, προστεθὲν ὡς παράρτημα, οὗ ὁ Παυσανίας

ἀπηξίωσε νὰ ποιήσηται λόγον, εἰς τὸν ἀρχαῖον θησαυρὸν, μέχρις ἴχνους σήμερον ἐξαφανισθέντα.

Τῶν λοιπῶν δὲ θησαυρῶν ἀνευρέθησαν τοσοῦτον ἀφανῆ ἐρείπια, ὥστε ὀλίγον συμβάλλονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκοδομικῆς.

Μακρὰν δὲ τῶν θησαυρῶν, νοτιανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, ἀνευρέθησαν τὰ θεμέλια περιέργου οἰκοδομῆς, ἧς μέρος κἂν φαίνεται εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν ἀνῆκον, καὶ ἣν τινὲς τῶν ἀνασκαψάντων αὐτὴν Γερμανῶν ἐχαρακτήρισαν ὡς τὸ ὑπὸ Παυσανίου (1) μνημονευόμενον *Βουλευτήριον*. Σύγκειται δ' αὕτη, κατὰ τὰ σωζόμενα λείψανα, ἐκ τριῶν ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτων θαλάμων ῥυθμοῦ δωρίου, ὧν ὁ νοτιώτερος, ἐπιμήκης, ἐλαφρῶς ἐλλειψοειδής, ἔχει τὴν δυτικὴν αὐτοῦ ἐλάσσονα πλευρὰν σχεδὸν ἡμικυκλικὴν, τὸ δ' ἡμικύκλιον χωρίζεται δι' ἐγκαρσίου τοίχου διπλῆν ἔχοντος θύραν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ἐμβαδοῦ τοῦ οἰκοδομήματος. Διαιρεῖται δὲ τὸ ἐμβαδὸν τοῦτο, ἀπὸ τοῦ τοίχου τούτου μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ, τοῦ τῆς εἰσόδου, διὰ μιᾶς μόνης, τὸ μέσον κατὰ μῆκος καταλαμβανούσης σειρᾶς κιόνων, καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς, εἰς τὸν τοῖχον τῆς εἰσόδου, ἀνοίγονται ἀνὰ δύω θύραι, ἐν ὅλῳ τέσσαρες. Τούτῳ τῷ οἰκοδομήματι ἐντελῶς ὅμοιον, ἐκτὸς ὅτι οἱ τοῖχοι αὐτοῦ εἰσὶ παράλληλοι καὶ οὐχὶ ἐλλειψοειδεῖς, καὶ ἡ ἀψὶς ἀκριβῶς ἡμικυκλική, ἔστι καὶ τὸ βορειότερον κείμενον, οὐχὶ δὲ τῆς αὐτῆς ἀρχαιότητος μετὰ τοῦ ἄλλου φαινόμενον· καὶ μεταξὺ τῶν δύω, ἐπίσης μετ' αὐτῶν μὴ συνεχόμενον, ὑπάρχει ἄλλο τετράγωνον δωμάτιον, ἔχον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μετ' ἀμφοτέρων, μόνον δὲ μέχρι τοῦ ἡμίσεως αὐτῶν βάθους χωροῦν. Πρὸ τῶν τριῶν δ' ὁμοῦ προσετέθη, συν-

(1) Ε, 15.

δέουσα αὐτὰ, μακρὰ ἰωνικὴ κιόνων στοά· ὥστε, ἂν ἡ θέσις μακρὰν τοῦ ἐνεπιγράφου δὲν ἐκώλυεν, ἴσως ἐδύνατο νὰ ἐκληφθῇ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τὸ ὅπως δήποτε συνενοῦν τὸν δώριον μετὰ τοῦ Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ, καὶ ἔχον δύω τοὺς κυριωτέρους θαλάμους, ὡς αὐτὸς ὁ τῶν Σικυωνίων θησαυρὸς, κατὰ διαφόρους ἐποχὰς οὕτω συμπληρωθεὶς, καὶ οὐχὶ λίαν ἀκριβῶς ὑπὸ Παυσανίου περιγραφείς. Κατὰ τὴν εἰκασίαν δὲ τοῦ τὸ ἐρείπιον ἀνασκάψαντος καὶ ἰδίως αὐτὸ μελετήσαντος, τὸ νότιον οἰκοδόμημα ἀνηγέρθη κατὰ πρῶτον, κατὰ τὸν ῥυθμὸν περίπου τῶν ἀρχαίων κυκλωτερῶν θησαυρῶν, ἐπὶ τὸ ἐπιμηκέστερον μεταποιηθένα, ἵνα χρησιμεύῃ εἰς θησαυρὸν συγχρόνως τοῖς Ἠλείοις ἐν τῷ ἡμικυκλικῷ κλειστῷ πέρατι, καὶ εἰς βουλευτήριον αὐτοῖς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ, τῇ περιεχούσῃ τοὺς κίονας οἵτινες τὴν στέγην ἐστήριζον· ἔπειτα δὲ, ὅτε ἀνεπτύχθησαν οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ περιστάσεις καὶ οἱ θησαυροὶ τῶν Ἠλείων, προσετέθη καὶ δεύτερον οἰκοδόμημα, διὰ τὴν συμμετρίαν ὅμοιον τῷ πρώτῳ, ἀλλ' ἐντελῶς εὐθύγραμμον, κατὰ τὸν ῥυθμὸν τῶν καιρῶν, καὶ παρενεβλήθη καὶ τὸ τετράγωνον δι' ἄλλας ἀνάγκας τῆς ὑπηρεσίας. Τὸ ὅτι ὁ θησαυρὸς ἦν ἐντὸς βουλευτηρίου καὶ οὐχὶ ἐντὸς ναοῦ, οὐδόλως φαίνεται ἐξασθενοῦν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι καὶ οἱ λοιποὶ θησαυροὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲν ἦσαν ἐντὸς ναῶν, ἀλλὰ καθ' ἑαυτούς. Οὐδ' ἀνάγκη ὅμως ὑπάρχει καὶ νὰ ὑποτεθῇ θέσις θησαυροῦ ἐνταῦθα, διότι ἂν τὸ οἰκοδόμημα ἦν, ὡς πιθανώτατα φαίνεται, τὸ βουλευτήριον, τὸ κυκλωτερὲς αὐτοῦ πέρας ἦν φυσικῶς ἡ διὰ τὴν προεδρείαν ἢ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν προσδιωρισμένη *ἐξέδρα*, ἥτις ἀπαντᾶται εἰς τὰ μεταγενέστερα βουλευτήρια, μεταβᾶσα ἐκεῖθεν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ὡς ἱερὸν, ὥστε δεικνύει τὸ προκείμενον ἐρείπιον ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο

τῶν βουλευτηρίων ἀνέρχεται εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Εὐκατάληπτον δὲ φαίνεται τότε, ὅτι δύω περίπου ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς οἰκοδομῆς ταύτης ἀνηγέρθη παρ' αὐτῇ καὶ ἄλλη ὁμοία, ἴσως ἵνα χρησιμεύσῃ ἡ μὲν εἰς τὰς πολιτικὰς τῶν Ἠλείων συνελεύσεις, ἡ δ' εἰς τὰς συνεδριάσεις τῶν ἀγωνοθετῶν, καὶ τότε συνεδέθησαν αἱ δύω διὰ τῆς κοινῆς στοᾶς.

Σελ. 184. Στ. 21, μετ' «Ἀγελάδας».

κατ' ἐπιγραφὴν δ' εὑρεθεῖσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ *Ἀγελαΐδας*.

Σελ. 202, μετὰ στίχ. 6.

Περίεργα σωζόμενα γλυπτικὰ λείψανα τοῦ τέλους τῆς 6ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος εἰσὶ τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ εὑρεθέντα συντρίμματα, τὰ ὑπὸ τῶν ἀνασκαψάντων αὐτὰ Γερμανῶν λογίων ἀναγνωρισθέντα ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν, κατὰ Παυσανίαν (1), κοσμοῦσαν τὸν ἀετὸν τοῦ *θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων*, περὶ οὗ ἀνωτέρω (Σ. 140), *γιγαντομάχίαν*. Ὁ μικρὸς ἀετὸς, ὡς αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν, εἶχε μῆκος μὲν 5,84 μ. ὕψος δὲ τοῦ τριγώνου 0,73, δι' ὃ καὶ τὰ ζῴδια ἦσαν ἧττω τοῦ ἡμίσεος ἀνθρωπίνου ἀναστήματος. Ἦσαν δὲ πάντα δώδεκα τὸν ἀριθμὸν, πέντε Θεοὺς παριστῶντα, τὸν Δία, τὴν Ἀθηνᾶν, καὶ πιθανῶς τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Ἄρην καὶ τὸν Ἡρακλῆν, μαχομένους πρὸς πέντε ἐνόπλους γίγαντας, καὶ δύω, ἴσως τραυματίας, ἐν ταῖς ἑκατέρωθεν γωνίαις κειμένους, ἄνευ, ὡς ἐν τοῖς μεταγενεστέροις ναοῖς πάντοτε ἀπαντᾶται, προσώπου τινὸς Θεοῦ ἢ Ἥρωος, ἀπὸ τοῦ κέντρου ἐφορῶντος τὴν ὅλην σκηνήν. Ἐστὶ δ' ὁ ῥυθμὸς τῶν ζῳδίων ἀρχαϊκῶς τραχύτερος καὶ δυσαναλογώτερος ἢ ὁ τῶν Αἰγινητικῶν, εὐρυτέρους τοὺς ὤμους, πολὺ δὲ μᾶλλον συνεσταλμένας τὰς ὀφρῦς ἐχόντων, βραχίονας δὲ καὶ

(1) Στ. 19.

κνήμας σκληρὰ καὶ βραχέα, καὶ ἀδεξίως εἰργασμένα τὰ ἄκρα. Ἐπὶ πάντων δὲ τῶν περισωθέντων τμημάτων φαίνονται ἴχνη βαφῶν, ἀποδεικνύοντα ὅτι ἦσαν ἐντελῶς, καὶ οὐχὶ κατὰ μέρη, κεχρωματισμένα. Ἐν ἄλλοις δ' ἦν τὸ ἐμβαδὸν τοῦ ἀετοῦ κυανοῦν, αἱ δὲ κόμαι ἔχουσιν, ὡς συνήθως καὶ αἱ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, χρῶμα ἐρυθρὸν, ὅπερ ἦν ἡ ὑπόχρωσις ἐπιτεθειμένου χρυσώματος.

Σελ. 228. Στ. 24, μετά: Ἡ διάμετρος αὐτοῦ εἶναι 366'.

Ἐπ' ἐσχάτων ἐπιμεληθεὶς τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ ὁ Κ. Καβαδίας, ἀνεῦρε πλεῖστα αὐτοῦ μέρη, ἄξια κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν θαυμαστικῶν τοῦ Παυσανίου ἐκφράσεων. Ὁ αὐτὸς δ' αὐτόθι ἀνέσκαψε καὶ λίαν περίεργον καὶ περιφερὲς οἰκοδόμημα, δύω ἔχον περιστύλια, ἐξ 24 κιόνων ἑκάστην σειρὰν, τὴν ἔξω δώριον, τὴν δ' ἔσω κορινθιακήν. Ἔστι δ' αὕτη ἡ *Θόλος*, ἣν ὁ Παυσανίας λέγει ἐπίσης ἔργον τοῦ Πολυκλείτου καὶ « οἴκημα θέας ἄξιον. »

Σελ. 266. Στ. 28 μετὰ « Ἐλευσινίας χώρας. »

Εἰς τὴν θάλασσαν ἐκρέουσα,

Σελ. 267. Στ. 7 « ἔχων » — 17 « οἱ μυούμενοι ».

ἔχων πλάτος 56 μέτρων καὶ μῆκος 54. Ἐσωτερικῶς δὲ διῃρεῖτο τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ εἰς ἓξ σειρὰς ἐξ ἑπτὰ κιόνων ἑκάστην, ἐν ὅλοις 42 κιόνων, ἐκ πώρου, ἀδιαξέστων καὶ εἰκῇ εἰργασμένων, βαινόντων δ' ἐπὶ ταπεινῶν στρογγύλων βάσεων τοῦ ἐγχωρίου φαιοῦ τιτανολίθου. Ἀνασκαφέντος δ' ἐσχάτως παντὸς αὐτοῦ τοῦ ἐμβαδοῦ, ἐπιμελείᾳ τοῦ Κ. Φιλίου, οὐδὲν εὑρέθη ἐν αὐτῷ ἀρχιτεκτονικὸν κόσμημα, ὀκτὼ δὲ μόνον εὑρεῖαι βαθμίδες θέουσαι παρὰ πᾶσαν τὴν περιφέρειαν ἐσωτερικῶς, ὥστε κυροῦται καὶ ἡ ἄλλοτε γενομένη εἰκασία ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ἦν σκοτεινὸν ὑπόγειον εἰς ὃ εἰσήγοντο οἱ μυούμενοι, καὶ τόσῳ πιθανώτερον, καθ' ὅσον

ἡ βορειοδυτικὴ αὐτοῦ πλευρὰ ἦν οὐχὶ κτιστή, ἀλλὰ μετὰ τῶν περατουσῶν αὐτὴν βαθμίδων, λελαξευμένη ἐν τῷ ὑπερκειμένῳ βράχῳ τῆς Ἀκροπόλεως. Πιθανῶς δ' ἐπὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ δόμου τούτου, βεβαίως ξυλίνης, διότι οὐδ' ἴχνος αὐτῆς εὑρέθη, ὑψοῦτο ὁ κυρίως σηκός, ὡς φαίνεται αἰνιττόμενος καὶ ὁ Πλούταρχος διὰ τῶν λέξεων ὅτι ὁ Μεταγένης «*τοὺς ἄνω κίονας ἐπέστησεν*», ἐκ Πεντελησίου λίθου τούτους, κατὰ τ' ἀνευρεθέντα λείψανα αὐτῶν τε καὶ τοῦ θριγκοῦ. Οὐδ' ὁ ἀνώτερος δ' οὗτος ναὸς ἦν ὕπαιθρος, ἀλλ' ἐλάμβανε τὸ φῶς ἐξ ὀπαίου ἢ φεγγίτου τῆς ὀροφῆς, διότι πάλιν ὁ Πλούταρχος λέγει « *Τὸ ὀπαῖον ἐκορύφωσε Ξενοκλῆς*». Ἐσωτερικὴ δὲ συγκοινωνία μεταξὺ τῶν δύω ὀρόφων δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν· οἱ δ' εἰς τὸν ναὸν προσερχόμενοι ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ βορειοδυτικοῦ ἀνδήρου, ἀφ' οὗ πιθανῶς ἦν ἡ πρόσοδος εἰς τὸν ἄνω ναόν, κατήρχοντο, οἱ εἰς τοῦτο δικαιούμενοι, οἱ μυούμενοι, διὰ βαθμίδων ἐν τῷ βράχῳ τετμημένων, αἵτινες πᾶσαι σώζονται, παρὰ τὰς δύω πλαγίας πλευρὰς τοῦ ναοῦ, καὶ εἰσήρχοντο εἰς τὸν ὑπόγειον δόμον διὰ δύω θυρίδων ἐπίσης διατηρουμένων, καὶ ἀνοιγομένων ἀπέναντι τοῦ μεταστυλίου, τοῦ δευτέρου ἀπὸ τοῦ βράχου.

Αὐτ. μετὰ στ. 25 «διαξεσμάτων».

Ἠγέρθη δ' ἡ στοὰ αὕτη ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ ἀρχαίου πυρποληθέντος ναοῦ, ὧν πολλὰ ἀνευρέθησαν λείψανα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, ἔνια κατὰ πολυγώνιον ῥυθμὸν ᾠκοδομημένα.

Σελ. 270. μετὰ στ. 29 «ψηφιδωτὸν ἔδαφος».

Περὶ τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ πολὺ ἀφθονώτεραι ὑπάρχουσιν εἰδήσεις σήμερον, μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς Πρωσσικῆς κυβερνήσεως ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐνεργηθείσας ἀνασκαφάς.

Ἤδη ἀπ' ἀρχῆς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἶχον στρέψει οἱ ἀρχαιολόγοι τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἱερὰν ἐκείνην χώραν τῶν πανελληνίων ἀγώνων, καὶ ὁ Μοντεφαλκόνιος, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Βιγκελμάννος καὶ ἄλλοι ὠνειρεύθησαν αὐτῆς τὴν ἀνασκαφήν, ἣν καὶ ἐπεχείρησε κατὰ τὸ πέρας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὁ ἐν Πελοποννήσῳ σταθμεύων γαλλικὸς στρατός, διέκοψεν ὅμως ταχέως πάλιν συνεπείᾳ διαμαρτυρήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας· ἐν ἔτει δὲ 1874 ἀνεδέχθη, καὶ ἐντὸς ἓξ ἐτῶν ἐπεράτωσε τῆς ὅλης Ἄλτεως τὴν ἔρευναν ἡ Γερμανικὴ κυβέρνησις, συνεπείᾳ συνθήκης μέγα μὲν ὄφελος περιποιούσης τῇ Ἑλλάδι, πλουτισθείσῃ δι' ἀπαραμίλλων ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν, μεγάλην δὲ τιμὴν εἰς τὴν Γερμανίαν, ἥτις ἀφιλοκερδῶς ἀνέδειξεν ἐπισημοτάτην τῇ ἐπιστήμῃ ὑπηρεσίαν.

Ὠκοδομήθη δ' ὁ ναὸς ὑπὸ *Λίβωνος*, ὀλίγα, ὡς φαίνεται, ἔτη πρὸ τῆς κατ' Ὀλ. 86 ἐν αὐτῷ ἱδρύσεως τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Φειδίου, χρήμασι τῶν Πισατῶν, ἡττηθέντων εἴτε,κατὰ Παυσανίαν, ἐν Ὀλ. 50, μεθ' ὃ ἔμειναν, ὡς συνεχῶς συνέβαινε, τὰ χρήματα ἐπὶ μακρὸν ἄχρηστα, εἴτε, τὸ πιθανώτερον, καθ' Ἡρόδοτον, ἐν Ὀλ. 77, καὶ ὑφίστατο ἔτι ἐπὶ Θεοδοσίου Β' κατὰ σχολιαστὴν τοῦ Λουκιανοῦ. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 426 μ.Χ., ὅτε ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος ἐψήφισε τὴν ἐξαφάνισιν τῶν ἱερῶν τῆς ἀρχαίας λατρείας, κατεστράφη διὰ πυρπολήσεως, καί, ὡς φαίνεται, καὶ διὰ κατεδαφίσεως, διότι ἡ πρὸς τὰ ἔξω παράλληλος θέσις εἰς ἣν εὑρέθησαν καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς κατὰ γῆς κείμενοι τῶν κιόνων οἱ σπόνδυλοι, ἀποκλείει τὴν ἐσχάτως κοινότερον παραδεχθεῖσαν ὑπόθεσιν ὅτι σεισμὸς κατέρριψε τὸν ναόν, διότι τότε ἔπρεπεν οἱ κίονες νὰ πέσωσιν ὅλοι κατὰ μίαν διεύθυνσιν, ἀντὶ κατὰ τέσσαρας διαφόρους,

ὅπερ μόνον δυνατὸν θὰ ἦτον ἂν ὁ σεισμὸς κέντρον εἶχεν αὐτὸ τοῦ ναοῦ τὸ κέντρον, ἐνῷ ἡ θέσις αὐτῶν ἀποδεικνύει ὅτι οἱ κίονες ἐπίτηδες διὰ σχοινίων ἢ ἄλλων ὁμοίων τρόπων εἶχον καταῤῥιφθῇ. Αἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ, εἰς τὴν κατωτάτην τῶν βαθμίδων τοῦ στυλοβάτου αὐτοῦ μετρούμεναι, εἰσὶ πλάτους μὲν 95 ποδῶν ὀλυμπιακῶν, ὅσους ἀναφέρει καὶ ὁ Παυσανίας, μήκους δὲ 200′, ἐν ᾧ ὁ περιηγητὴς λέγει αὐτὸ 230′, συμπεριλαμβάνων καὶ ἐπίπεδον τετράγωνον ἀναβάθραν, ἥτις, ὡς εἰς οὐδένα ἕτερον ναὸν τῆς Ἑλλάδος, εὑρέθη εἰς τοῦτον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐξέχουσα, καὶ ἔχουσα ἐκ 19 ποδῶν περίπου ἑκάστην πλευρὰν τῆς ἄνω ἐπιφανείας. Καὶ τὸ ὕψος δὲ τοῦ ναοῦ λέγει ποδῶν 68, συγκαταριθμῶν οὐ μόνον τὸν ἀετόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπ᾽ αὐτοῦ ὡς ἀκρωτήριον ἱσταμένην νίκην. Εὑρέθη δ᾽ ἐκ πώρου ᾠκοδομημένος, ὡς περιγράφεται, δώριος, ἑξάστυλος, τρεῖς καὶ δέκα κίονας (οὐχὶ 12) ἔχων κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, καὶ ἐκ τῶν λιθίνων κεράμων αὐτοῦ, ὧν μνημονεύει ὁ Παυσανίας, πολλαὶ ἀνευρέθησαν, ἐπίσης καὶ λεοντοκέφαλοι ὑδροῤῥόαι, ὧν ὅμως τινές, κατὰ διαφορὰν πρὸς ἑτέρας, τοσοῦτον ἀρχαϊκὸν ἔχουσι τὸν γλυπτικὸν χαρακτῆρα, ὥστε δύνανται νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ ἴσως πολὺ ἀρχαιότερον ἤρξατο, καὶ βαθμηδὸν μόνον ἔφθασεν εἰς συμπλήρωσιν. Ἐκ τοῦ σχήματος δὲ τῶν γραμμάτων τῶν ἐπὶ τῶν κεράμων κεχαραγμένων εἰς ἔνδειξιν τῆς θέσεως αὐτῶν, φαίνεται ὡς ἂν ἦσαν οὗτοι μεταγενεστέρα κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Βύζαντος (1) μεταρρύθμισις ἀρχαιοτέρας στέγης πλίνθων ὀπτῶν.

Ὡς δὲ πρὸς τὰς πύλας τοῦ ναοῦ, αἵτινες ἦσαν χαλκαῖ, καταφαίνεται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἰχνῶν ὅτι τρεῖς μὲν

(1) Ἰδ. σελ. 121. — Παυσαν. Ε, 10.

ἠνοίγοντο ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ περιστυλίου εἰς τὸν πρόναον, δύω δ' ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸν σηκὸν, μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου δὲν ὑπῆρχε συγκοινωνία εἰμὴ τις διὰ πυλίδων, ὧν ἴχνη δὲν μένουσιν. Ἑκατέρωθεν δὲ τῆς εἰσόδου φαίνονται ἐπὶ τῶν τοίχων σημεῖα τῶν σκολιῶν ἀνόδων αἵτινες ἔφερον εἰς τὰς ἀνωτέρας περιστύλους παρόδους, ὑποφόρους οὔσας, ἐν ᾧ τὸ μέσον τοῦ ναοῦ ἦν ὕπαιθρον. Πρὸ τῆς θέσεως δὲ τοῦ ἀγάλματος, ἥτις καθαρῶς διακρίνεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τετράγωνος ἔκτασις ἐκ περίπου 7 τετρ. μ., ἐστὶν οὕτως ἐκτισμένη ἐκ λίθων λευκῶν ἐναλλὰξ καὶ ἐκ πώρων, ὥστε ἀπετέλει ἐπιπέδους αὔλακας, ὀχετεύοντας τὸ ὄμβριον ὕδωρ εἰς ὑπόγειον βόθρον, ἐπὶ σκοπῷ, ὡς ἐν Παρθενῶνι, τοῦ νὰ κωλύῃ διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων τὴν ἀποξήρανσιν τῆς κόλλης τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος.

Πλὴν τούτων δὲ καὶ ἄλλα τινὰ περίεργα ἀρχαίων οἰκοδομῶν λείψανα ἀνεσκάφησαν πρὸ τῆς Ἄλτεως πρὸς δυσμὰς, σύμπλεγμα δωματίων εἰς περίστυλον ἀνοιγομένων αὐλὴν, ἴσως τὸ ὑπὸ Παυσανίου (1) μνημονευόμενον Θεηκαλίωνος οἴκημα, ἢ πιθανῶς ὀρθότερον τὸν Θευκαλεῶνα, κατοικίαν τῶν τοῦ Διὸς ἱερέων, καὶ πρὸ αὐτοῦ κυκλικὸν θεμέλιον, ἔχον ἐν τῷ κέντρῳ βωμὸν ἐκ τέφρας τῶν ἱερείων, ὡς ἦν καὶ ὁ μέγας τοῦ Διὸς, ἐτησίως ὡς φαίνεται προστιθεμένης νέας στιβάδος τέφρας εἰς τὸ πάχος αὐτοῦ, ἐπιχριομένης δ' ἔξωθεν καὶ ζωγραφικῶς διὰ κλάδων καὶ ἀνθέων ἐπικοσμουμένης, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Ἥρωος* ἢ *Ἡρώων* ἑκάστοτε ἀνανεουμένης, ὥστε ἡ περίεργος οἰκοδομὴ ἐξηγήθη ὡς τὸ Ἡρῷον τῶν γεναρχῶν τῶν τοῦ Διὸς ἱερέων.

Καὶ τοῦ *Πρυτανείου* δ' ὃ εἶδεν ὁ Παυσανίας σώζονται αὐτόθι λείψανά τινα τὴν θέσιν αὐτοῦ δεικνύοντα, οὐχὶ ὅμως

(1) Ε. 15.

καὶ ἱκανὰ ὅπως διδάξωσι περὶ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν διασκευῆς. Μικρὰ τετράγωνος περιοχὴ παρὰ τὴν εἴσοδον φαίνεται ὅτι περιέκλειε τὸν ὅμοιον τῷ ἐν Περγάμῳ ἐκ τέφρας βωμὸν τῆς Ἑστίας, καὶ ὀπίσω αὐτῆς ἄλλη μεγάλη διαίρεσις ὅτι ἦν τὸ ὑπὸ Παυσανίου μνημονευόμενον *ἑστιατόριον*.

Ξελ. 273. Στ. 20, ἀντὶ «τῶν Μιλησίων Δάφνιδος».

τοῦ Μενδαίου (Θρᾳκὸς) *Παιονίου* καὶ τοῦ Μιλησίου *Δάφνιδος*.

Σελ. 297. Στ. 26, μετὰ Πρόμαχον, πρόσθες·

Ὁ δ' Ἀριστοφάνης Πυλαιμάχον (1).

Σελ. 308. Στ. 24, ἀντὶ «φαίνεται χορηγοῦν»

ἐθεωρήθη ὡς χορηγοῦν.

Αὐτ. μετὰ στ. 28.

Ἀλλ' ἴδ. σελ 343 (προσθήκην).

Σελ. 343, μετὰ στ. 22 «Ἀλκαμένην».

Τῶν γλυπτικῶν τούτων ἔργων τὰ πλεῖστα εὑρέθησαν εὐτυχῶς κατὰ χώρας, δεινῶς συντετριμμένα καὶ διεσπαρμένα, ἀλλ' οἱ ἀνευρόντες αὐτὰ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι οὕτως ἐπιμελῶς καὶ οὕτω σαφῶς συνηρμολόγησαν ἢ ἀπεκόμισαν ἐκμαγεῖα αὐτῶν, ὥστε κατήρτησαν σχεδὸν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν πρώτην αὐτῶν ἑνότητα τούς τε ἀετοὺς καὶ τὰς μετόπας.

Καὶ ὁ μὲν ἐμπρόσθιος ἢ ἀνατολικὸς τῶν ἀετῶν, ἔργον τοῦ Θρᾳκὸς Παιονίου, ἔχει ζῴδια εἰκοσιὲν ἀπαραλλάκτως κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου περιγραφομένην διάθεσιν. Ἀτελέστεραι δ' ἦσαν αἱ γλυφαὶ αὗται τῶν τοῦ Παρθενῶνος κατὰ τοῦτο, ὅτι τούτων μόνον τὸ ἐμπρόσθιον καὶ καταφανὲς μέρος ἦν ἀκριβῶς εἰργασμένον, τὸ δ' ὀπίσθιον καὶ μὴ ὁρα-

(1) Ἱππ. 1172.

τὸν, ἡμίεργον μόνον, ὅπερ ὅμως ἐβοήθησεν εἰς αὐτῶν τὴν κατάταξιν.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετοῦ, ὃν πολὺ ἐπιτομώτερον περιγράφει ὁ Παυσανίας, εὑρέθησαν ζῴδια ἰσάριθμα τοῖς τοῦ ἀνατολικοῦ, καὶ κατωρθώθη καὶ τούτων ἡ συναρμολογία οὕτως, ὥστε μετὰ πάσης συμμετρίας ἀντιστοιχοῦσι πρὸς ἄλληλα τὰ συμπλέγματα. Ἐνταῦθα ὁ Ἀθηναῖος Ἀλκαμένης παρέστησε τὴν τῇ ἀττικῇ τέχνῃ προσφιλῆ καὶ συνήθη κενταυρομαχίαν, οὐχὶ ὅλως ξένην τῷ ναῷ τοῦ Πελοποννησίου Διὸς, ὡς ὁ Παυσανίας φρονεῖ, διότι υἱὸς τοῦ Διὸς ἦν ὁ Λαπίθης Πειρίθους, ὃν καὶ ὡς πρῶτον πρόσωπον τοῦ δράματος, τὸν νυμφευόμενον καὶ τοὺς ἄλλους ξενίζοντα, παρέστησε κατὰ τὸν Παυσανίαν αὖθις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὅλου συμπλέγματος, ἀπρακτοῦντα, καὶ ἀφιέντα πᾶσαν τὴν τιμὴν τῆς ἀμύνης εἰς τὸν Θησέα· ὁ δὲ Θησεὺς, καὶ αὐτὸς κατήγετο εἰς τετάρτην γενεὰν ἀπὸ τοῦ Πέλοπος. Ὁ ἀντιδιϊσχυρισμὸς τινῶν ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου λεγόμενος Πειρίθους ἐστὶν ὁ Ἀπόλλων, φαίνεται ὅλως ἀνυπόστατος. Οὐ μόνον ἀπαράδεκτον, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀετῶν ναοῦ τοῦ Διὸς νὰ παρίσταται ὅλως ἄλλη θεότης μὴ ἔχουσα σχέσιν ἄμεσον πρὸς τὴν εἰς ἣν ὁ ναὸς ἀφιέρωται, ἀλλὰ καὶ πολὺ πιθανώτερον θὰ ἦτον ἀνθρωπίνας παραστάσεις ἐπὶ τῶν ναῶν νὰ ἐκλαμβάνωσιν ὡς Θεοὺς οἱ μετὰ ταῦτα ἐξηγηταὶ, παρὰ, ἐπιλήσμονες τῆς ἀποδιδομένης τοῖς Θεοῖς λατρείας, νὰ καταβιβάζωσιν αὐτοὺς εἰς ἀνθρώπους.

Μεταξὺ τοῦ γλυπτικοῦ χαρακτῆρος τῶν δύω συμπλεγμάτων ὑφίσταται διαφορὰ οὐ μικρά. Ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετοῦ καλλιτέχνης, ὁ Μενδαῖος Παιόνιος, ὅστις ἐν Ὀλ. 80 καὶ εἰς τὸ ἐν Μιλήτῳ Διδυμαῖον εἰργάσθη (1), ἀνήκει εἰς

(1) Σελ. 273.

τὴν ἐποχὴν ἥτις, καί τοι τῆς σπουδῆς τῆς φύσεως ἐπιμελουμένη, καὶ ἐνίοτε καθ' ὑπερβολὴν καὶ μέχρι ὁμοιογραφίας, δὲν ἀπηλλάγη ὅμως εἰσέτι τῶν δεσμῶν καὶ τῶν παραδόσεων τῆς ἀρχαϊκῆς τραχύτητος. Ὁ δ' Ἀλκαμένης, ἐξ Ἀθηνῶν προελθὼν, ὅπου ἡ τέχνη βαθμηδὸν ὡρίμαζεν ὥστε μετ' οὐ πολὺ νὰ κορυφωθῇ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐντέλειαν τῶν Φειδαϊκῶν ἀριστουργημάτων, κέκτηται πολὺ ἀνωτέραν ἄνεσιν εἰς τὰς κινήσεις καὶ θέσεις, καὶ κανονικωτέραν καλλονὴν εἰς τὰ πρόσωπα, καὶ δραματικωτέραν εὕρεσιν εἰς τὴν ὅλην διάταξιν. Βεβαίως δὲ προηγήθη χρονολογικῶς τοῦ Φειδίου ὁ Ἀλκαμένης, διότι τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἤδη γνωρίζομεν, δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν ὡς προηγούμενα τῆς Φειδαϊκῆς τέχνης καὶ προοδοποιοῦντα αὐτὴν, οὐχὶ δὲ καὶ ὡς μετ' αὐτῆς τὴν ἀποκάλυψιν κατασκευασθέντα. Ἂν δὲ σύμπλεγμα αὐτοῦ ἀνέθηκεν ὁ Θρασύβουλος ἐν Θήβαις (1), τοῦτο οὐδὲν ἀποδεικνύει ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν, διότι οὐκ ὀλίγα ὑπάρχουσι παραδείγματα καλλιτεχνημάτων ὧν πολὺν χρόνον μετὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν ἐγένετο χρῆσις, ἢ μετεβλήθη ὁ πρῶτος προσδιορισμός.

Ζωοφόρου γλυπτῆς φαίνεται ὅτι ὁ ναὸς ἐστερεῖτο. Οὔτε ὁ Παυσανίας ἀναφέρει τοιαύτην, οὔτε ἴχνος αὐτῆς ἀνευρέθη. Εἶχεν ὅμως μετόπας, ἀλλὰ μόνον περὶ τὸν πρόναον καὶ περὶ τὸν ὀπισθόδομον, ὡς τὸ Θησεῖον, οὐχὶ ὅμως, ὡς ἐκεῖ, ἐπὶ τοῦ περιστυλίου, ἀλλὰ, καθ' ἃ αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σηκοῦ ὑπὲρ τὰς θύρας, ἑκατέρωθεν, ἀνὰ 6. Ἔχουσι δὲ ὕψος 1, 6,μ. ὥστε τὰ ἐπ' αὐτῶν ζῴδια εἰσὶ σχεδὸν ἀνδρομήκη, καὶ παρίστων πάντα ἆθλα τοῦ Ἡρακλέους. Μετὰ τὰ 12 αὐτῶν τμήματα ἃ ἀνασκάψαντες ἀπεκόμισαν οἱ Γάλλοι, ἀνευρέθησαν πάμπολλα ἄλλα ἐν ταῖς

(1) Σελ. 308.

νέαις ἀνασκαφαῖς, ἀνήκοντα καὶ εἰς τὰς 12 συνθέσεις, καὶ οὐχὶ μὲν συμπληροῦντα αὐτὰς, ἀλλ' ἀρκοῦντα ἵνα καταδείξωσιν αὐτῶν τὴν διάθεσιν. Μέρη αὐτῶν, ἰδίως ἡ κόμη, ἦσαν προφανῶς ἐχρωματισμένα, καὶ ἄλλα ἔφερον πρόσθετα κοσμήματα. Ὁ δὲ ῥυθμὸς αὐτῶν ἐστὶν ἄλλων μὲν μᾶλλον ἄλλων δ' ἧττον ἀρχαϊκὸς, ἐν πολλοῖς ὡραῖος καί τοι πολὺ ἐλαττούμενος τῆς φειδαϊκῆς καλλονῆς, καὶ πιθανώτατα καταδεικνύων ὅτι καὶ αὐτὰ εἰσὶν ἔργα τῶν δύω καλλιτεχνῶν τῶν κοσμησάντων τοὺς ἀετοὺς, ἢ τοὐλάχιστον τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἐργαζομένων γλυπτῶν.

Σελ. 348. Στ. 22, μετὰ «τὸν ὀπίσθιον (1)», ἀντὶ «τοῦ αὐτοῦ — Ναυπάκτῳ».

Τὸν αὐτὸν δὲ Πανώνιον ἀναφέρει ὁ Παυσανίας ἀλλαχοῦ (2), ὡς ἐργασάμενον *Νίκην*, ἣν ἀνέθηκαν εἰς Ὀλυμπίαν οἱ ἐν Ὀλ. 81, β', μετὰ τὸν τρίτον μεσσηνιακὸν πόλεμον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς Ναύπακτον μετοικισθέντες Μεσσήνιοι, εἴτε μετὰ τὴν κατ' Ἀκαρνάνων καὶ Οἰνιαδῶν νίκην, ὀλίγον ἔπειτα συμβᾶσαν, εἴτε μετὰ τὴν ἐν Σφακτηρίᾳ μάχην, ἧς μετέσχον ἐν Ὀλ. 88, δ'. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἐπισήμου γλύπτου ἀνευρέθη, ἀγαθῇ τύχῃ, ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, σχεδὸν ὁλόκληρον, ἐλλειπόντων μόνον τοῦ τραχήλου, τοῦ προσώπου, τῶν βραχιόνων καὶ τῶν πτερῶν, ὧν μόνον ἡ γέννησις φαίνεται. Φέρει δ' ἡ Θεὰ ἐλαφρὸν χιτῶνα διαφανῆ, κολπούμενον ἰσχυρῶς ὑπὸ τοῦ ἀνέμου καὶ γυμνὸν ἀφίεντα τὸ ἀριστερὸν σκέλος, καὶ τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ στήθους. Φαίνεται δὲ βαίνουσα ἐπὶ τοῦ ἀέρος, δι' οὗ, παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς, ἵπταται ἀετὸς, καὶ αἱ ἀναλογίαι αὐτῆς εἰσὶν ἐπιμήκεις μᾶλλον, διότι ἵστατο ἐπὶ βάθρου ὑψηλοῦ, καὶ ἦν προω-

(1) Αὐτ. Ε. 10.—Ἴδ. Ἀνωτ. Σ. 343, (προσθήκην).
(2) Ε. 26.

ρισμένη νὰ βλέπηται κάτωθεν. Ἡ δ' ἐργασία ἐστὶν ἄφετος, χαριεστάτη καὶ ἀξία γλυφίδος συγχρόνου τῆς τοῦ Φειδίου, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκ τῶν δύω τῇ κατασκευῇ αὐτῆς ἀποδιδομένων χρονολογιῶν ἡ δευτέρα, ἡ καὶ μόνη ἱστορικῶς πιθανή, ἐστὶν ἡ ἀληθής, καὶ ὅτι μεταξὺ τοῦ χρόνου τῆς κοσμήσεως τῶν ἀετῶν τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ ἀγάλματος τούτου οἱ καλλιτέχναι, βεβαίως ὑπὸ τὴν δαιμόνιον ἐπιῤῥοὴν τοῦ Φειδίου, προώδευσαν γιγαντιαίως πρὸς τὴν ἐντέλειαν, καὶ ὡς ἐν τοῖς νέοις χρόνοις παρὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ ὀπαδοῖς τοῦ Ῥαφαὴλ, οὕτως ἀπαντῶμεν παρὰ Παιονίῳ δύω ἀπ' ἀλλήλων ἀφεστῶτας ῥυθμοὺς, τὸν τῆς ἀρχικῆς σκληρότητος καὶ τὸν τῆς ἀκμῆς εἰς ἣν ἤλασεν ἡ τέχνη μετὰ τοῦ Φειδίου. Εὑρέθη δὲ καὶ τὸ βάθρον ὁλόκληρον, τριγωνικὸν ἔχον τὸ σχῆμα, ὕψος δὲ 6 μέτρων περίπου, καὶ ὑπὸ χαλκῶν πετάλων ἢ ἀσπίδων τὸ πάλαι κοσμούμενον κατὰ τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος, κατωτέρω δ' ἔχον τὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν, ἐν ᾗ ὁ Παιόνιος λέγεται νικήσας ἐν διαγωνισμῷ τῆς ἐργασίας τῶν ἀκρωτηρίων (ἤτοι τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς ἀγαλμάτων) τοῦ ναοῦ, ὅ ἐστι τοῦ ἑνὸς τῶν ἀετωμάτων.

Σελ. 351, μετὰ στ. 12.

Μεταξὺ δὲ τῶν κοσμημάτων τῶν ναῶν ἃ πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸ ἀττικὸν ἐργαστήριον συγκαταριθμητέον καὶ δύω περιεργότατα *ἀκρωτήρια* μικροῦ τινὸς ναοῦ ἐν *Δήλῳ*, ὧν ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις ἀνεσκάφησαν ἐπίσημα λείψανα. Παρίστων δὲ, κατ' ἀγχινουστάτην συμπλήρωσιν τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου, τὸ μὲν ἁρπαγὴν τοῦ Κεφάλου ὑπὸ τῆς Ἠοῦς ἢ Ἡμέρας, οἷον ἦν ἐκ γῆς ὀπτῆς τὸ ἕτερον τῶν ἀκρωτηρίων τῆς Βασιλείου Στοᾶς ἐν Ἀθήναις (1), τὸ δὲ

(1) Παυσ. Α. 3.

ἁρπαγὴν τῆς Ὠρυθυίας ὑπὸ τοῦ Βορέως, αὐτὴν ἐκείνην ἥτις φαίνεται ἀπεικονιζομένη καὶ ἐπὶ τοῦ μνημείου τοῦ Ξάνθου, τοῦ *τῶν Νηρηίδων* λεγομένου, καὶ οὐ σπανίως ἐπιγεγραμμένη ἐπὶ ἀγγείων. Ἑκατέρωθεν δὲ τοῦ συμπλέγματος τῆς ἁρπαγῆς παρίσταται ἀνὰ μία παρθένος ἀπὸ τῆς βιαίας σκηνῆς ἀποστρεφομένη, καὶ πρὸ μὲν τοῦ Βορέως παρεστήθη μεθ' ὁρμῆς τρέχων μικρὸς ἵππος, πρὸ δὲ τῆς Ἠοῦς κύων, σύμβολα ἑκατέρων, καὶ συντελοῦντα προσέτι εἰς τὸ νὰ στερεῶσι τὴν βάσιν τῶν ζῳδίων. Ἔστι δ' ἡ ἐργασία ἀμφοτέρων ἀρίστη, καὶ βεβαίως τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, μεθ' ἧς συμπίπτει καὶ τῆς Δήλου αὐτῆς ἡ ἀκμή.

Σελ. 377. Στ. 1, μετὰ «Εἰρήνης (1)»
οὗ συμπλέγματος ἀντίγραφον ὡραῖον, ἀλλὰ χρόνων μεταγενεστέρων, ὑπάρχει εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Μονάχου.

Σελ. 382. Στ. 22, μετὰ «τῆς Ὀλυμπίας», ἀντὶ τοῦ τέλους τῆς §,
σύμπλεγμα δ, κατ' εὐτυχεστάτην συγκυρίαν, ἀνευρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Ἄλτεος, ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ θέσιν ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ. Νεανίας ἔφηβος, ἐξόχου, αἰθρίας καὶ ἐμβριθοῦς καλλονῆς, οὗ ἐλλείπουσι τὰ σκέλη ἀπὸ τῶν γονάτων, πλὴν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς, καὶ προσέτι ὁ δεξιὸς βραχίων ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, καὶ τοῦ ἀριστεροῦ δύω δάκτυλοι, ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίωνος τὸν μικρὸν Διόνυσον, βρέφος ἠκρωτηριασμένον, καὶ ἐρείδεται ἐπὶ κορμοῦ ἐφ' οὗ κρέμαται καὶ ὁ μανδύας αὐτοῦ καταλείπων γυμνὸν πᾶν τὸ σῶμά του. Εἰς τὴν δεξιὰν ἀνατεταμένην χεῖρα ὑπετίθετο ὑπό τινων ὅτι εἶχε καὶ ἐδείκνυεν εἰς τὸ βρέφος βότρυν, ὡς τοιαύτη ὑπάρχει παράστασις Σιληνοῦ.

(1) 34, 19, 27.

Ἀλλ' ἐπὶ συντρίμματος ἀγγείου, ἐσχάτως εὑρεθέντος ἐν Καρνούντῳ τῆς κάτω Αὐστρίας, εὐτυχῶς ἀνεκαλύφθη ἀντιγραφὴ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἑρμοῦ, θύρσον ἔχοντος ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἔστι δ' ἡ τοῦ γυμνοῦ ἐργασία ἀπαράμιλλος, καὶ χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν γλυφίδα τοῦ ἐξόχου πλάστου τοῦ ἀνθρωπίνου κάλλους. Ὁ Πλίνιος ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ σύμπλεγμα ἀποδίδωσι (1) τῷ *Κηφισοδότῳ*, ὅστις, ἀδελφὸς ὢν τῆς πρώτης γυναικὸς τοῦ Φωκίωνος (2), ἦν πιθανῶς ὁ τοῦ Πραξιτέλους πατὴρ, διότι Κηφισόδοτος ὠνομάζετο καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Πραξιτέλους (3), καὶ ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶ τόσῳ ἀξιοπιστοτέρα, καθ' ὅσον ὁ αὐτὸς Κηφισόδοτος καὶ ἄλλο σύμπλεγμα ἔπλασε τούτῳ ἀνάλογον, τὴν Εἰρήνην φέρουσαν εἰς τὴν ἀγκάλην τὸν μικρὸν Πλοῦτον. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως ὅτι ὁ Παυσανίας, ἀναγνοὺς ἴσως ἐπὶ τοῦ βάθρου: «Κηφισόδοτος Πραξιτέλους ἐποίησε», ἢ τοιοῦτο τι, διότι οἱ Πάπποι καὶ ἔγγονοι ἦσαν συνήθως ὁμώνυμοι, ἐλανθάσθη ἀποδοὺς τῷ Πραξιτέλῃ τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, δὲν εἶναι πιθανὴ, διότι ἂν τὸ ἀριστούργημα τοῦτο ἦν προϊὸν τῶν χρόνων τῶν μεταξὺ Φειδίου καὶ Πραξιτέλους, δὲν βλέπομεν ποῖον βῆμα ἔμενεν εἰς τὸν ἔνδοξον καλλιτέχνην ἐπὶ τὰ πρόσω, οὐδ' ὑπάρχει τι τῶν σωζομένων λειψάνων τῆς γλυπτικῆς ἐμφαῖνον περαιτέρω ἄλλην τῆς τέχνης τελειοποίησιν. Μᾶλλον δύναται νὰ πιστευθῇ ὅτι ὁ υἱὸς, ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ πατρὸς βαδίζων, ἀπεμιμήσατο ἐκείνου τὴν σύνθεσιν, ἐμφυσήσας αὐτῇ τὴν ἰδίαν χάριν, καὶ ἀναγαγὼν αὐτὴν εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐντέλειαν κατ' ἰδίαν διεύθυνσιν. Ὥστε ὁ θαυμάσιος οὗτος Ἑρμῆς δικαιοῦται τοῦ λοιποῦ νὰ χρησιμεύῃ ὡς

(1) 34, 19, 27.
(2) Ἀνωτ. σ. 376.
(3) Κατωτ. σ. 505.

μέτρον τῆς γνησιότητος τῶν εἰς τὸν Πραξιτέλην ἀποδιδομένων καλλιτεχνημάτων, ἢ τῆς ἀποστάσεως αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκείνου τελειότητος. Ἀλλ' ἂν δύναται νὰ στηριχθῇ ἡ ἄνω ὑπόθεσις ὅτι ἠπατήθη ὁ Παυσανίας κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς, τότε τὸ ἔργον εὐλογώτερον ἔσται ν' ἀποδοθῇ οὐχὶ εἰς τὸν πατέρα, ἀλλ' εἰς τὸν υἱὸν τοῦ μεγάλου Πραξιτέλους, ὄντα καὶ αὐτὸν διάσημον γλύπτην, ὡς κατωτέρω, ἐν σελ. 505.

Σελ. 407, μετὰ στ. 23.

Ἐπ' ἐσχάτων δ' ὁ ἔφορος τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρ, Κ. Ῥαβαισσὼν, ἀνήγαγε τέσσαρα σωζόμενα ἀγαλμάτια εἰς τὸν ἐπιτραπέζιον, ἓν χαλκοῦν τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου εἰς ὃ κάθηται ὁ Ἡρακλῆς ἐπὶ βράχου κεκαλυμμένου ὑπὸ λεοντῆς, δύω τούτου ἐπαναλήψεις ἐν Λοὺβρ τῶν Παρισίων, καὶ ἓν γύψινον ἔκτυπον ἀγνώστου πρωτοτύπου ἐν τῇ σχολῇ τῆς Καλλιτεχνίας τῶν Παρισίων.

Σελ. 416. Στ. 9, μετὰ «ἐπιδεξιότητος» πρόσθες.

Εἷς τῶν ἐπισημοτέρων ἦν ὁ *Μῦς*, ὃν εἴδομεν ἀνωτέρω (Σελ. 298) ἐπεργασθέντα τὴν Κενταυρομαχίαν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς χαλκῆς προμάχου τοῦ Φειδίου κατὰ διαγράμματα τοῦ Παῤῥασίου (ἴδ. καὶ σελ. 454). Αὐτοῦ δ' ἦσαν καὶ φιάλαι ἐν τῷ τῆς Ῥόδου ναῷ τοῦ Βάκχου, ἐπειργασμένους ἔχουσαι Συληνοὺς καὶ ἔρωτας· προσέτι καὶ φιάλη ἐφ' ἧς παρέστησεν Ἰλίου ἅλωσιν, ἴσως ὁμοία τῇ ἐν Μονάχῳ ἀργυρᾷ, Νεοπτόλεμον ἐχούσῃ ἐπιτετοῤῥευμένον μετὰ Τρώων αἰχμαλώτων.

Σύγχρονος δ' ἦν πιθανῶς καὶ ὁ Μέντωρ, ὁ μεγάλως ὑπὸ τοῦ Πλινίου φημιζόμενος, καὶ οὗ δύω φιάλας ὁ Λ. Κράσσος ἠγόρασεν ἑκατὸν χιλιάδων σεστερτίων (40,000 δραχμῶν), οὐχὶ πρὸς χρῆσιν, ἀλλ' ὡς ἀριστουργήματα. Ἔκειντο δὲ

πολλὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἐφέσου, τῷ πυρποληθέντι ἐπὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου· ἐν δ'αὐτῶν μνημονεύεται ὡς φιάλη ὁμοία τῇ τοῦ Μύρωνος (σελ. 306), ἔχουσα δηλαδὴ, ὡς ὄφιν ἐκείνη, οὕτω σαῦραν αὐτὴ, τοσοῦτο ζωηρῶς ἐπειργασμένην, ὥστε ἐφαίνετο ζῶσα, δι' ὃ καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ψαύσῃ τὴν φιάλην.

Καὶ ἐν *Παντικαπαίῳ* δὲ τοῦ Κιμερίου Βοσπόρου πάμπολλα εὑρέθησαν καὶ ἐξαίσια χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ κοσμήματα, οἷον στέμματα, διαδήματα, περιδέραια, δακτύλιοι, ἁλύσεις καὶ ψέλλια, τέχνης γνησίως Ἑλληνικῆς, ἐνίοτε καὶ ἀρχαϊκῆς, βεβαίως ἐξ Ἑλλάδος, καὶ πρὸ πάντων ἐξ Ἀθηνῶν ἐκεῖ ἐκπεμπόμενα ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως, ὅτε ζωηρὰς εἶχε μετὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων σχέσεις ἐμπορικάς. Σκύθαι δ' ἐνίοτε ἐπ' αὐτῶν καλλιτεχνικώτατα παριστώμενοι, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐπίτηδες διὰ τὰς μεμακρυσμένας ἐκείνας ἀποικίας κατεσκευάζοντο τὰ πλούσια ταῦτα κοσμήματα, ἃ ἤδη μετακομισθέντα ἐναπετέθησαν εἰς τὸ Ἐρημητήριον, μουσεῖον τῆς Πετρουπόλεως, διαπρέποντα μεταξὺ τῶν ἀρίστων προϊόντων τῆς ἀρχαίας τορρευτικῆς.

Σελ. 501, μετὰ στ. 4.

Ἐν Περγάμῳ, κατὰ τὰς ὑπὸ Κ. Humann καὶ ἄλλων γερμανῶν ἀρχαιολόγων ἐπ' ἐσχάτων ἐνεργηθείσας ἀνασκαφὰς, ἀνευρέθησαν ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου τῆς πόλεως λόφου πολλὰ λείψανα ναοῦ δωρίου, ἑξαστύλου, ἀνὰ 10 δὲ (ἀντὶ τῶν συνήθων 13) κίονας ἔχοντος κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς, καὶ ἀνὰ 2 ἐν παραστᾶσι, πρὸ τοῦ προνάου καὶ πρὸ τοῦ ὀπισθοδόμου. Τὰ κιονόκρανα ἔχουσι ἀνὰ 20 διαξέσματα, τὸ δὲ σῶμα τῶν κιόνων ἐστὶν ἀδιάξεστον, ὅ ἐστιν ἡμίεργον. Εἷς ἐξ αὐτῶν μετεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου· ἐφ' ἑτέρου δ' ὑπάρχει ἐπιγραφὴ λέγουσα τὸν ναὸν ἀνατεθειμέ-

νον τῇ *Τριτογενείᾳ* Ἀθηνᾷ. Τῆς ὀροφῆς οὐδὲν ἀνευρέθη μέρος, ὅπερ φαίνεται ἀποδεικνύον ὅτι ἦτον ξυλίνη· καὶ ἐξ ἑτέρων δὲ τεκμηρίων εἰκάζεται ὁ ναὸς ἐποχῆς ὢν ἀρχαιοτέρας.

Ἐξ ἐναντίας ὅμως ἔκ τε τοῦ ῥυθμοῦ καὶ ἐκ σωζομένων ἐπιγραφῶν καταδείκνυται ὅτι ἦν Ἄτταλος ὁ Β΄ ὁ περὶ τὸν ναὸν τοῦτον οἰκοδομήσας, ἀντὶ ἀρχαιοτέρων κτιρίων, ἢ ἐν συνδυασμῷ μετ' αὐτῶν, τὴν ἐπίσης ἀνασκαφεῖσαν μεγάλην στοὰν, θέουσαν βορείως τοῦ ναοῦ ἐπὶ μέτρα 72, καὶ ἀνατολικῶς ἐπὶ ἄλλα τόσα, μετὰ δύω τετραγώνων πύργων, οἵτινες ἐπεράτουν αὐτὴν, συγκειμένην κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκ σειρᾶς κιόνων δωρίων, ἐφ' ὧν ἔβαινον, παρ' ὑψηλὴν πάροδον βεβαίως, ἄλλοι τοῦ ῥυθμοῦ τοῦ Ἰωνικοῦ, κατὰ συνδυασμὸν ἐπικρατήσαντα καὶ διαδοθέντα ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς διασκευῆς τῶν ὑπαίθρων ναῶν τῆς μεγάλης ἐποχῆς τῆς τέχνης, οἷος ἦν ὁ Παρθενὼν καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Οἱ δὲ κίονες τῆς κατωτέρας σειρᾶς συνεδέοντο κατὰ τὰς βάσεις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους διὰ στηθαίου, ἢ τειχίου ὕψους 1.87μ. οὗ αἱ πλάκες εἶχον παντοῖα ὅπλα καὶ πολεμικὰ σκεύη ἐπιγεγλυμμένα, ὥστε δι' αὐτῶν ἡ στοὰ ἀνεδείκνυτο εἰς κολοσσιαῖον τρόπαιον, ἀποβαίνουσα, ὡς καὶ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσιν, εἰς ἐξαίσιον μνημεῖον τῶν μεγάλων θριάμβων κατὰ τῶν Γαλατῶν, ὡς καὶ ὁ ναὸς τῆς τέως Πολιάδος Θεᾶς ἐγένετο μεγαλοπρεπὲς ἱερὸν τῆς *νικηφόρου* Ἀθηνᾶς, ᾗ καὶ ἀγὼν *Νικηφορείων* ἤγετο.

Τὸ ἐπισημότατον δὲ καὶ περιεργότατον τῶν εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἀνασκαφέντων οἰκοδομημάτων ἐστὶ, μεσημβρινῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, γιγαντιαῖος βωμὸς, ὃν ἐγνώριζεν ὁ Παυσανίας, καὶ παραβάλλει (1) πρὸς τὸν τοῦ Διὸς τοῦ ἐν

(1) Ε, 13.

Ὀλυμπίᾳ, ἄσημος δέ τις συγγραφεὺς τῆς Β΄ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ Ἀμπέλιος (1), λέγει αὐτὸν μαρμάρινον, τεσσαρακοντάπουν τὸ ὕψος, καὶ ὑπὸ μεγίστων ζῳδίων κεκαλυμμένον, παριστώντων Γιγαντομαχίαν.

Ὡς δ' ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη, συνέκειτο τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἐκ μεγίστης κρηπίδος, μῆκος μὲν ἐχούσης 34 μέτρων, πλάτος δὲ 37, ὕψος δ' ὡς φαίνεται 5 μέτρων, ἐξ ἐγχωρίου δὲ πώρου συγκειμένης, ἀλλ' ἔξωθεν μαρμάρῳ διακεκολλημένης, ἐφ' οὗ ζῴδιά 2, 3μ. ὕψος ἔχοντα ἦσαν ἐπειργασμένα. Κατὰ δὲ τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς εἶχεν ἀναβάθραν, ἧς αἱ βαθμίδες 0.25μ. ὕψος, 0.4 δὲ πλάτος ἔχουσαι, ἄρα πιθανῶς 22 τὸν ἀριθμὸν, ἔφερον εἰς τὸ ἄνω εὐρύτατον ἐπίπεδον, 1258 τετραγωνικῶν μέτρων ἐπιφάνειαν ἔχον. Ἐπὶ τούτου ἠγείρετο ἀναμφιβόλως ὁ βωμὸς, ἐκ τέφρας τῶν ἱερείων κατεσκευασμένος, ὡς ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ πέριξ, κατὰ τὰ χείλη τοῦ ἐπιπέδου, ἐκοσμεῖτο ὑπὸ ὑπερώας στοᾶς ἰωνικῆς, 3, 5μ. περίπου ὑψηλῆς μετὰ τοῦ γείσου. Πιθανῶς δ' ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ περιστυλίου τοῖχος ἐν εἴδει σηκοῦ, τὸν βωμὸν περιβάλλων, πρῶτον διότι εὑρέθησαν ἐνταῦθα τμήματα φατνωμάτων, ἀποδεικνύοντα τὴν ὕπαρξιν τειχίου συνδεομένου μετὰ τοῦ περιστυλίου, καὶ δεύτερον διότι ἀνεσκάφησαν καὶ πλεῖστα τεμάχια ζωοφόρου 1.58μ. ὑψηλῆς, καὶ, ὡς ἐκ τῶν γωνιαίων αὐτῆς τμημάτων ἀποδείκνυται, τὴν ἐντὸς, οὐχὶ δὲ τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν τοίχου κοσμούσης. Ὥστε ἡ ὅλη οἰκοδομὴ εἶχε ῥυθμὸν ἀνάλογον πρὸς τὸν τότε ἐν χρήσει ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἷος ἦν τοῦ Μαυσωλείου ἐν Ἁλικαρνασσῷ, τῆς ἐπὶ βάθρου πυραμίδος ἐν Μυλάσσοις, καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἐν Ξάνθῳ ἡρῴου. Ἦν δ' ὁ βωμὸς, ὡς ἔκ τε τῶν κυριωτέρων

(1) De miracul. mundi, XIV.

ἐπ' αὐτοῦ γλυπτικῶν παραστάσεων, καὶ ὡς ἐκ πολλῶν περὶ αὐτὸν εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν καταδείκνυται, ἀφιερωμένος τῷ Διΐ, νῦν μὲν *κεραυνίῳ*, νῦν δὲ *τροπαίῳ* ἐπιλεγομένῳ, καὶ συγχρόνως καὶ τῇ *Νικηφόρῳ* Ἀθηνᾷ, εἰς εὐχαριστήριον ἑπομένως καὶ μνημόσυναν καὶ αὐτὸς μεγάλης νίκης ἱδρυθεὶς, ἴσως τῆς πρώτης κατὰ Γαλατῶν, ἀλλ', ὡς ἐκ διαφόρων φαίνεται τεκμηρίων, περατωθεὶς κἂν μετὰ τὴν δευτέραν καὶ ἐντελῆ κατατρόπωσιν τῶν εἰσβαλόντων βαρβάρων, μετ' Ὀλυμπιάδα ρλε'.

Αὐτόθι ἀνευρέθη καὶ ἕτερον οἰκοδόμημα λόγου ἄξιον, εἰς τὸ μεσημβρινώτατον σημεῖον τῆς ἀκροπόλεως, στοὰ λιθόστρωτος 74,30μ. μακρὰ, 35,6 εὐρεῖα, τοῖχον ἔχουσα κατὰ τὴν νότιον πλευρὰν, κατὰ δὲ τὰς τρεῖς ἄλλας κίονας κορινθίους, ἀνὰ 13 εἰς τὰς ἐλάσσονας (τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν), 28 δὲ εἰς τὴν βορείαν. Τὰ παρ' αὐτὴν καὶ ἐν αὐτῇ εὑρεθέντα συντρίμματα ἀγαλμάτων καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἦτο Γυμνάσιον, ὁ δ' ἀρχιτεκτονικὸς αὐτῆς ῥυθμὸς, ὡς καὶ ἡ γραφὴ τῶν ἐπιγραφῶν ἐλέγχουσι τὴν β' π. Χ. ἑκατονταετηρίδα. Συνείχετο δὲ καὶ μετ' ἄλλων δωματίων πέριξ, ὧν ὅμως ὀλίγα καὶ εἰσέτι ὀλίγον ἐρευνηθέντα λείψανα σώζονται.

Σελ. 503. Εἰς τὸ τέλος.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς δὲ τὰς γενομένας ἐν Ὀλυμπίᾳ, εὑρέθησαν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως, πρὸς δυσμὰς, ἀξιόλογα λείψανα οἰκοδομήματος ἀντιστοιχοῦντος κατὰ τὴν θέσιν εἰς τὸ ὑπὸ Παυσανίου (1) μνημονευόμενον *Λεωνιδαῖον*, οὕτω κληθὲν κατὰ τὸν ἀνεγείραντα αὐτὸ, Λεωνίδαν τινὰ Ἠλεῖον. Μέγιστον τετράγωνον περίστυλον, ἔχον τὰς πλευρὰς μήκους μέτρων 81,20 καὶ 74,51, περικλείει διάφορα

(1) Ε, 15.

δωμάτια εἰς ἑκάστην πλευράν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐλήν, περίστυλον καὶ αὐτήν. Τὸ δ' ὕψος αὐτοῦ ἦν μέτρων 7. Ἐχρησίμευε δὲ, κατὰ Παυσανίαν, ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς χρόνοις, ὅτε καὶ φαίνεται μετασκευασθὲν, εἰς ἐνοίκησιν τῶν τὴν Ὀλυμπίαν ἐπισκεπτομένων ἐπισήμων Ῥωμαίων, καὶ πιθανώτατα εἶχε καὶ ἀπ' ἀρχῆς οἰκοδομηθῆ ὡς ξενὼν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων, ὅτε τῇ πρὸς τοὺς Θεοὺς εὐσεβείᾳ εἶχε προστεθῆ καὶ ἡ τῶν ἰσχυόντων δουλικὴ θεραπεία. Τοὺς χρόνους δ' ἐκείνους ἐμφαίνει καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχιτεκτονικὸς ῥυθμὸς, ὁ τῶν κιόνων φέρ' εἰπεῖν, οἵτινες, οὔτε ἰωνικοὶ τοῦ ἔξω περιστυλίου καὶ οἱ δωρικοὶ τοῦ ἐντὸς, ἔχουσι τὰ κιονόκρανα ταπεινὰ καὶ ἰσχνὰ, εἰσὶ δ' οἱ ἐντὸς διάστυλοι ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε εἰς ἕκαστον μεταστύλιον ἀντιστοιχοῦσιν ἀνὰ τρεῖς τρίγλυφοι, κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ὀλυμπίας οἰκοδομῶν. Ἔστι δὲ τὸ οἰκοδόμημα πᾶν ἐξ ἐγχωρίου πώρου, πλὴν τοῦ θριγκοῦ, ὄντος ἐκ γραπτῶν καὶ ἐπιγλύφων κεράμων, ἐχόντων καὶ πυκνὰς κεφαλὰς λεόντων ὡς ὑδροῤῥόας.

Ἕτερον οἰκοδόμημα μνημονευόμενον ὑπὸ Παυσανίου (1), καὶ οὗ λείψανα ἐπίσης ἀνευρέθησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐστὶ τὸ *Φιλιππεῖον*, θεμελιωθὲν μὲν ἐπὶ Φιλίππου μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, περαιωθὲν ὅμως πιθανῶς μόνον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Ἦν δὲ, κατὰ Παυσανίαν καὶ τ' ἀνευρεθέντα θεμέλια, κυκλοτερὲς, ὡς τὸ περίπου σύγχρονον αὐτῷ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους ἐν Ἀθήναις, καὶ ἔβαινεν ἐπὶ τριῶν βαθμίδων λίθου πεντελησίου, διάμετρον ἔχον κατὰ τὴν ἀνωτέραν μέτρων 15,25. Ἐπὶ τῆς βαθμίδος ταύτης ἵσταντο ἐν κύκλῳ 18 ἰώνιοι κίονες, καὶ 1,7 μ. ὀπίσω αὐτῶν ὑπῆρχεν ὁ κυκλικὸς σηκὸς, ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, διὰ

(1) Ε. 20.

δοκῶν καὶ φατνωμάτων μετ' αὐτῶν συνδεόμενος, ὡς δεικνύουσι τὰ σωζόμενα λείψανα. Ἐσωτερικῶς δ' ἐκόσμουν τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ κορινθιακοὶ ἡμικίονες, ὧν τὰ πλούσια κιονόκρανα εἶχον ἀνὰ 4 φύλλα ἀκάνθου, καὶ ἡ ὀροφή, λέγει ὁ Παυσανίας, εἶχεν ὡς *σύνδεσμον τῶν δοκῶν*, ἢ ἀνώτατον ἀκρωτήριον, μήκωνα χαλκῆν· εὑρέθησαν δὲ καὶ τμήματα κυκλικοῦ βάθρου, διαμέτρου 4, 5μ ἐφ' οὗ ἵσταντο, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ οἰκοδομήματος, τὰ ἐκεῖ ἐκτεθειμένα χρυσελεφάντινα ἀγάλματα τῆς οἰκογενείας τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ἔργα τοῦ *Λεωχάρους*.

Ἐρείπια δ' ἐντὸς τῆς Ἄλτεως εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ τοῦ *Μητρῴου*, ὃ ὁ Παυσανίας (1) λέγει «ναὸν μεγέθει μέγαν», πιθανῶς κατ' ἐσφαλμένην γραφήν· ἀντὶ «οὐ μέγαν», διότι εὑρέθη ἔχων μόνον 20,67μ. μῆκος καὶ 10,62 πλάτος, καὶ ἐστὶ δώριος, ὡς λέγεται καὶ ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ, ἑξάστυλος, ἔχων μόνον 11 κίονας κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, καὶ τούτους ὕψους 4,5-4,15μ., καὶ τὸ γεῖσσον βεβαμμένον, κατὰ τὰ σωζόμενα ἴχνη. Ἐπὶ Παυσανίου δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἄγαλμα τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν, ἀλλὰ μόνον ἀνδριάντες Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, καὶ τοιοῦτοι εὑρέθησαν καὶ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς. Κατὰ πάντα δὲ τὰ διδόμενα, τὸ οἰκοδόμημα οὗ τὰ λείψανα σώζονται δὲν εἶναι ἀρχαιότερον τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων.

Καὶ τῆς ὑπὸ Παυσανίου μνημονευομένης (2) *Ποικίλης Στοᾶς* ἢ *στοᾶς τῆς Ἠχοῦς* εὑρέθησαν πολλὰ ἐρείπια, καὶ τὰ θεμέλια ἐκ πώρου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἄλτεως, μῆκος ἔχοντα ἡμίσεως ὀλυμπιακοῦ σταδίου, ἢ μέτρων 97,8, καὶ βάθος 9,8, μετὰ λιθίνων βαθμίδων. Ἠνοίγετο δὲ πρὸς δυσμάς, διὰ 44 κιόνων Ἰωνικῶν ἐκ πώ-

(1) Ε, 20. — (2) 22.

ρου, ὡς ἦσαν καὶ αἱ ὀροφιαῖαι δοκοί, μετὰ πεποικιλμένου καὶ λεοντοκεφάλου θριγκοῦ ἐκ πλίνθων ὀπτῶν. Ἐν μεταγενεστέροις δὲ χρόνοις φαίνεται καὶ δευτέρα προστεθεῖσα ἐσωτερικὴ κιόνων σειρά, εἰς δύο κύτη τὴν στοὰν διαιροῦσα.

Καὶ μεσημβρινῶς δὲ τῆς στοᾶς ταύτης ἀνεκαλύφθη ἕτερον περίστυλον οἰκοδόμημα δώριον, 19 κίονας ἔχον εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ἀνὰ 8 δ' εἰς ἑκάστην τῶν παρακειμένων, ἐκ πώρου ἐπικεχρισμένου, ὡς φαίνεται ὅτι ἦσαν πάντα τὰ ἐκ πώρου ᾠκοδομημένα μέρη τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, καὶ ὡς εἴδομεν ὅτι ἦν καὶ τὸ παρὰ τὸ Ἄργος Ἡραῖον, τὸ οὐχὶ πολὺ τοῦ Παρθενῶνος νεώτερον.

Βορειοδυτικῶς δὲ τῆς Ἄλτεως καὶ ἐκτὸς αὐτῆς πρὸς τὸν Κλάδεον ἀνεσκάφησαν πολυάριθμα λείψανα, τὰ πλεῖστα ἐν χώρᾳ, τῆς ἀρχαίας παλαίστρας, μεθ' ἱκανῆς ἀκριβείας ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὴν τῶν τοιούτων *γυμναστικῶν* οἰκοδομημάτων τῆς Ἑλλάδος περιγραφὴν τοῦ Βιτρουβίου. Συνέκειτο δ' ἐξ αὐλῆς τετραγώνου καὶ περιστύλου, περι φέρειαν ἐχούσης σταδίου, κίονας δ' ἐκ πώρου δωρίους, ἰσχνούς, ἀναλογίαν ἔχοντας τῆς διαμέτρου πρὸς τὸ ὕψος, ὡς 1:6, καὶ μὴ συντελεσθέντας, ὡς φαίνεται, διότι μόνον τὸ πρὸς τὰ ἔξω ἥμισυ αὐτῶν ἔχει διαξέσματα. Δεύτερον δὲ τετράγωνον ἔξωθεν αὐτὴν περιβάλλον ἔχει κατὰ μὲν τὴν νοτίαν πλευράν, ὡς ἦν ὁ κανὼν ἐν ταῖς παλαίστραις, στοὰν ἐσωτερικήν, κιόνων ἰωνικῶν, καὶ τούτων κατὰ μέρος διεξεσμένων, κατὰ δὲ τὰς τρεῖς ἄλλας πλευρὰς δωμάτια, τὰ χρησιμεύοντα εἰς τὰς γυμναστικὰς ἀνάγκας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἐπίσης ἰωνικοὺς κίονας, ὧν, ὡς καὶ τῶν τῆς στοᾶς, τὰ κιονόκρανα κατὰ τοῦτο νεωτερίζουσιν, ὅτι εἰς τὰς πλαγίας αὐτῶν πλευρὰς ἀντὶ νὰ παριστῶσι τὸ ἀνειλιμμένον καὶ ἀνηρτημένον κάλυμμα, ὡς συνήθως εἰς τὸν ἰωνικὸν ῥυθ-

ρόν, μιμοῦνται δύο κάλυκας λωτοῦ διὰ τῶν μίσχων αὐτῶν συνδεομένους. Τῆς δ' ὅλης οἰκοδομῆς αἱ βάσεις εἰσὶν ἐκ πώρου, τὸ δ' ἀνώτερον μέρος τῶν τοίχων ἐκ πλίνθων ὀπτῶν, καὶ πᾶς ὁ χαρακτὴρ αὐτῆς, τῶν χρόνων τῶν διαδόχων.

Βορείως δὲ τῆς παλαίστρας ἀνεσκάφη μέρος τοῦ συγχρόνως, ὡς φαίνεται, μετ' αὐτῆς οἰκοδομηθέντος, καὶ τὸν αὐτὸν ῥυθμὸν ἔχοντος *γυμνασίου*, καὶ τούτου ἐκ πλίνθων, βαινόντων ἐπὶ βάσεων πώρου. Ἀνεκαλύφθη δ' αὐτοῦ στοὰ δωρίων κιόνων, παράλληλος τῇ βορείᾳ πλευρᾷ τῆς παλαίστρας, καὶ ἄλλη στοά, ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος, πρὸς βορρὰν εἰς μῆκος σταδίου χωροῦσα, καὶ 11,3μ. πλάτος ἔχουσα.

Σελ. 507, μετὰ στ. 5.

Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ὁ ὑπὸ Θεοφράστου (1) μνημονευόμενος *Πάνδιος* ὡς ἐν Τεγέᾳ ἐργαζόμενος, εἰ ἐστὶν ὁ αὐτός, οὗ τὸ ὄνομα εὑρέθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ βάθρου ἐπιγεγραμμένου διὰ γραμμάτων τῆς Μακεδονικῆς ἐποχῆς.

Σελ. 517, σημ. Ἀντὶ «ἐκ τῆς ἔτι ἀνεκδότου μετ.» ἐκ τῆς μεταφράσεως.

Σελ. 531, πρὸ τοῦ τελευταίου στίχου.

Εἰς τὸ *Περγαμηνὸν* δ' ἐργαστήριον προσηλώθη ἐσχάτως ἰδιάζουσα προσοχὴ ἕνεκα τῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν γενομένων ἀνασκαφῶν καὶ εὑρεθέντων ἀξιολόγων γλυπτικῶν ἔργων, ἰδίως τῶν τοῦ βωμοῦ, περὶ οὗ ἀνωτέρω (σελ. 501). Εἰς Βερολῖνον μετακομισθέντα πάντα ταῦτα τὰ ἐξαίσια δείγματα τῆς Περγαμηνῆς τέχνης, ἀνέδειξαν τὸ Μουσεῖον τῆς πρωτευούσης ἐκείνης ἓν τῶν πλουσιωτέρων τῆς ὑφηλίου.

Ὁ βωμὸς ἐκοσμεῖτο, ὡς προεῤῥέθη, ὑπὸ ζώνης ἐξωτερι-

(1) Φυτ. Ἱστ. Θ, 13.

κῆς, τῆς τοῦ βάθρου, ἧς τὰ ζῴδια, λίαν, καὶ πολλαχοῦ μέχρι περιαιρετῶν ἔργων, ἐξέχοντα, εἶχον ὕψος 2,35 μ. καὶ παρίστων, ὡς καὶ ὁ Ἀμπέλιος ἀποφαίνεται (1), τὴν Ἀμαζονομαχίαν. Προσέτι δ' εἶχεν ὁ βωμὸς καὶ ζώνην ἄλλην ἐλάσσονα, ὕψους 1,58 μ., ἐσωτερικὴν δὲ, καὶ ἧττον ἔκτυπον, εἰς τὸν μῦθον τοῦ Τηλέφου, ὡς εἰκάζεται, ἀναφερομένην. Ἐν ταῖς αὐταῖς δ' ἀνασκαφαῖς καὶ πολλαὶ ἄλλαι γλυφαὶ εὑρέθησαν, τοῦ αὐτοῦ ταῖς προῤῥηθείσαις ῥυθμοῦ, ἀποδεικνύουσαι τὴν ἐν Περγάμῳ ὕπαρξιν ἐργαστηρίου αὐτοτελοῦς.

Ἀμέσως μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸν θάνατον ἐγκαταστὰν αὐτόθι τὸ βασίλειον τῶν Ἀτταλιδῶν, εἰσήγαγε καὶ ἐκαλλιέργησεν εἰς βαθμὸν ἔξοχον τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ὥστε καὶ εἴδομεν (σελ. 505) ὅτι μετακληθεὶς ὁ υἱὸς τοῦ Πραξιτέλους *Κηφισόδοτος* ἢ *Κηφισόδωρος*, ἅμα βεβαίως τῇ τοῦ νέου κράτους συστάσει, ἠργάσθη διὰ τὸν πρῶτον αὐτοῦ βασιλέα. Ἐδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ *Σύμπλεγμα* ὃ ὁ Πλίνιος λέγει αὐτὸν φιλοτεχνήσαντα ἐστὶν αὐτὸ τὸ τοῦ βωμοῦ, τὸ ἤδη θαυμαζόμενον ἐν Βερολίνῳ, καὶ ἡ μαρτυρία ὅτι εἰς αὐτὸ «οἱ δάκτυλοι φαίνονται τῇ σαρκὶ μᾶλλον ἐντυπούμενοι ἢ τῷ λίθῳ», θὰ ἦτον οὐχὶ ἀκατάλληλος χαρακτηρισμὸς τῆς ἐντόνου τέχνης τῶν εὑρεθέντων ἔργων· ἀλλὰ, πλὴν ἄλλων, ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ τῶν ἐπὶ τοῦ μνημείου ἀναγινωσκομένων ἐπιγραφῶν ἀποδεικνύει μεταγενέστερον τὸν γλυπτικὸν αὐτοῦ κόσμον, καὶ ἀποκρούει τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν.

Ἀλλ' εἰς τοῦ καλλιτέχνου τούτου τὴν παρουσίαν πρέπει βεβαίως ν' ἀναχθῇ τοῦ Περγαμηνοῦ ἐργαστηρίου ἡ πρώτη ἵδρυσις, καὶ αὐτοῦ μαθηταὶ, νεώτεροι συνεργάται καὶ διάδοχοι ἦσαν πάντως οἱ, οὓς ἀνωτέρω (σελ. 529) εἰ-

(1) De mirac. mundi XIV.

δομεν, ὑπὸ τοῦ Πλινίου μνημονευόμενοι ὡς ποιήσαντες «μάχας Ἀττάλου καὶ Εὐμένους κατὰ Γαλατῶν».

Καὶ ἀνεφέρετο μὲν ἡ λαμπρὰ τοῦ βωμοῦ ζώνη συμβολικῶς εἰς τὰς νίκας ἐκείνας, ἀλλ' ὅτι ταύτην ὁ Πλίνιος ἠνίττετο μνημονεύων ἐκείνων ἐστὶν ἀπαράδεκτον, καθ' ὅσον καὶ ὁ Παυσανίας εἴδομεν ὅτι ἐν τοῖς δώροις τοῦ Ἀττάλου πρὸς Ἀθηναίους μετὰ τῆς Γιγαντομαχίας, ἀλλὰ διακεκριμένως ἀπ' αὐτῆς, συγκαταριθμεῖ καὶ τὴν «Γαλατῶν ἐν Μυσίᾳ φθοράν».

Πλὴν δὲ τούτου, μνήμης ἄξιον ἐστὶν ὅτι παρὰ τὰ ἐρείπια τοῦ βωμοῦ εὑρέθησαν καὶ λίθοι οἵτινες ἀπετέλουν μακρὸν βάθρον συνεχές, ἴσως περίβολον περὶ τὸν βωμόν, μετ' ἐπιγραφῶν δηλουσῶν ὅτι ἔφερον ἀναθήματα εἰς ἀπομνημόνευσιν τῶν νικῶν κατὰ τῶν Γαλατῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, καὶ πιθανῶς ἐκ τῶν λαφύρων αὐτῶν, οἷα ἡ φέρουσα· «(*Ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ*) *Καΐκου ποταμοῦ* (*πρὸς το*)*ὺς Γαλάτας μάχης*». Ἐπὶ δὲ τῶν λίθων ἐνιαχοῦ σώζονται ἔτι ἴχνη χαλκῶν ἀγαλμάτων, ὥστε δικαιολογεῖται, θετικῶς σχεδόν, ὁ διϊσχυρισμὸς ὅτι ἐνταῦθα ἵσταντο τὰ αὐτὰς τὰς κατὰ τῶν Γαλατῶν νίκας παριστῶντα συμπλέγματα, χαλκᾶ, καί, ὡς πολλάκις ὑπετέθη, πρωτότυπα ὡραίων ἔργων εἰς διάφορα μουσεῖα διατηρουμένων.

Τὴν ὑπόθεσιν δὲ ταύτην ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἑτέρα περίστασις, ὅτι ἐφ' ἑνὸς τῶν λίθων τοῦ βάθρου τούτου σώζεται πρὸς ἄλλοις καὶ ἡ ἐπιγραφὴ «. . . . . «*γόνου ἔργα*», ἐφ' ἑτέρου δὲ . . . . «*όνου ἔ*(*ργα*)», ἀναπληρωτέαι βεβαίως ἡ μὲν εἰς *Ἰσιγόνου*, ἡ δὲ εἰς *Ἀντιγόνου* ἔργα, τῶν δύο δηλαδὴ ἐκ τῶν γλυπτῶν ἢ μᾶλλον χαλκοπλαστῶν οἷς ὁ Πλίνιος ἀποδίδωσι τὴν Κελτομαχίαν.

Ἀλλ' ἡ σύγχρονος μνεία τῶν δύω συμπλεγμάτων ὑπὸ

Παυσανίου, καὶ ἡ περίστασις ὅτι Ἄτταλος ὁ Β΄ ὁμοῦ αὐτὰ (καὶ μετὰ δύω ἄλλων ἔργων) ἔπεμψεν εἰς Ἀθήνας, πιθανὸν καθίστησιν ὅτι πάντα ἦσαν προϊόντα τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Ὑπὸ τὴν γιγαντομαχίαν σώζονται ἴχνη ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐκεῖ ἦσαν γεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν ἐργασαμένων αὐτὴν γλυπτῶν· ἀλλ᾽ ἐξ αὐτῶν οὐδὲν ἐπαρκεῖ ἵν᾽ ἀπαρτίσῃ ὄνομα, πλὴν ἑνὸς μόνου, τοῦ ἀγνώστου *Μενεκράτους*, καὶ τοῦ ἐθνικοῦ *Ἀθηναίου*, ὅπερ ὅμως ἀποδεικνύει τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ Περγαμηνοῦ καὶ τοῦ Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, καὶ ὅτι καὶ εἰς τοῦ βωμοῦ τὴν κόσμησιν εἰργάσθη καὶ εἷς Ἀθηναῖος, οὐχὶ μὲν ὁ Κηφισόδοτος, ὁ υἱὸς τοῦ Πραξιτέλους, διότι ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ τῶν ἐπὶ τοῦ μνημείου ἐπιγραφῶν ἐλέγχει, ὡς ἐρρέθη, ἐποχὴν αὐτοῦ μεταγενεστέραν, ἀλλ᾽ ἴσως μαθητής τις αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον ὁ υἱὸς αὐτοῦ, διότι καὶ ἐπί τινος τῶν λίθων οὓς ἐξελάβομεν ὡς ἀποτελοῦντας τὸ βάθρον τῆς κατὰ Γαλατῶν μάχης, ἀναγινώσκεται αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πραξιτέλους, τοῦ ἐγγόνου λοιπὸν πιθανώτατα τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου, καὶ τὰ γράμματα ἐλέγχουσι ἐποχὴν κατ᾽ ὀλίγον ἔτι νεωτέραν τῆς τῶν λοιπῶν ἐπιγραφῶν.

Κατὰ ταῦτα ἑπομένως, ἀμφότερα τὰ συμπλέγματα, τό τε ἐκλιπὸν τοῦ περιβόλου, τὸ χαλκοῦν, τὸ παριστῶν τὰς μάχας τῶν Γαλατῶν, καὶ τὸ τῶν εὑρεθέντων ἀναγλύφων, τῶν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, πιθανώτατα δὲ καὶ τὰ δύω ἕτερα, τὸ τῆς Ἀμαζονομαχίας καὶ τὸ τῆς Μαραθωνομαχίας, ἦσαν ἔργα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου καὶ χρόνου, τῶν τελευταίων συγχρόνων τοῦ Κηφισοδότου, ἢ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ διαδόχων, καὶ τούτων πάντων ἐπίτομα, διπηχυαῖα ἀντίτυπα, ἄγνωστον ἂν λίθινα ἢ χαλκᾶ, ἔπεμψεν ὁ Ἄτταλος εἰς Ἀθήνας.

Πρὸς τοὺς χρόνους δὲ τούτους συνᾴδει πληρέστατα καὶ

ὁ καλλιτεχνικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἔργου, διότι μετὰ τῆς φυσικῆς ἀληθείας καὶ τῆς ὑπερτάτης ἀκριβείας καὶ καλλονῆς τῶν παραστάσεων, ἥτις ἀναπολεῖ τῆς πρὸ μικροῦ ἔτι ἀνθούσης μεγάλης τέχνης τὰ ἐξοχώτατα προτερήματα, συνδέει ἀμίμητον εὕρεσιν καὶ ποικιλίαν τῶν θέσεων καὶ δραστηριότητα ἐκφράσεως καὶ κινήσεων, ἀνάλογον πρὸς τὰ αἰσθήματα ἃ ἐνεποίουν αἱ πολυτάραχοι περιστάσεις τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Εἰς πολλὰς μάλιστα τῶν μορφῶν τῶν νέων πολεμιστῶν ἀπαραγνώριστος ἐστὶν ἡ ὁμοιότης πρὸς τοῦ προσώπου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοὺς ἐκ προτομῶν καὶ νομισμάτων γνωστοὺς χαρακτῆρας, ὡς ἦν ἑπόμενον, διότι τότε ἔτι τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ ἡ μορφὴ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ τύπος τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ.

Τοῦ ὅλου συμπλέγματος δύω μεγάλα κέντρα παριστῶσι τὸν Δία Κεραύνιον ἢ κεραυνοφόρον, καὶ τὴν νικηφόρον Ἀθηνᾶν ἐν ἀσπίδι, καὶ τὴν αἰγίδα φέρουσαν, καταγωνιζομένους τοὺς γίγαντας, οἵτινες συμβολικῶς ἐμφαίνουσι τοὺς εἰσβαλόντας βαρβάρους. Κατὰ πᾶσαν δὲ τὴν λοιπὴν ἔκτασιν τοῦ ἀπεράντου συμπλέγματος παρίστανται πλεῖστοι Θεοὶ καὶ Θεαί, διακρινόμενοι οἱ μὲν διὰ τῶν ὑπὲρ αὐτοὺς ἐπιγεγραμμένων ὀνομάτων των, ὅσα σώζονται, οἱ δὲ διὰ τῶν συμβόλων των, ἐν παμποικίλαις συμπλοκαῖς μαχόμενοι πρὸς τοὺς γίγαντας, τοὺς μὲν γέροντας, τοὺς δὲ νέους, ὀφιόποδας πολλούς, ἄλλους πτερωτούς, καὶ κερασφόρον ἕνα καὶ ἔχοντα ὕβον εἰς τὰ νῶτα, ἄλλον δὲ λεπτοκέφαλον, ἐπίσης ἔχοντας ἐπιγεγραμμένα τὰ ὀνόματα, ἐξ ὧν μόνον ἄρτια ἀναγινώσκονται τὰ *Χθονόφυλος*, *Ἐρυσίχθων*, *Ὀχθαῖος*, *Ὄβριμος*, *Οὐδεῖος*, *Πελωρεύς*.

Τῶν ἔργων τούτων ἡ τέχνη, διότι διάφορος τῆς τῶν ἐν προηγηθείσαις ἐποχαῖς παραχθέντων, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο

νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχὴ παρακμῆς, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ χαρακτηρισθῇ ὥς τις νέα, ὡς τρίτη ἀκμή. Ἐπὶ τοῦ Φειδίου ἀνεπτερώθη εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀπολύτου κάλλους καὶ τῆς θείας μεγαλειότητος· ἐπὶ Πραξιτέλους ἐπεδίωξε τὴν ἀνθρωπίνην ἄκραν καλλονὴν καθ᾽ ἑαυτήν, ἐν τῇ ἠρεμίᾳ· ἤδη δ᾽ ἔσπευδεν εἰς ἔκφρασιν τῆς καλλονῆς ποικιλομένης ὑπὸ τῶν βιαιοτέρων ψυχικῶν παθήσεων. Καὶ αἱ τρεῖς εἰσὶν ἄκραι τῆς τέχνης στιγμαί, καὶ ἂν τὴν πρώτην χαρακτηρίσωμεν ὡς ἐπικήν, λυρικὴ ἔσται ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη δραματική. Ὡς ὅμως τῆς κορυφῆς εἰς ἣν ἀνήχθη ἡ φειδαϊκὴ γλυφὶς προηγήθη ἡ ἀρχαϊκὴ ἀτέλεια καὶ τραχύτης, οὕτω μετὰ τὸ ὕψος εἰς ὃ διετέλει ἡ τέχνη ἐπὶ τῶν διαδόχων ἕπεται ἡ βαθμιαία αὐτῆς ἔκπτωσις εἰς τὸν ὄγκον καὶ τὴν ὑπερβολήν. Ἡ ἀπαράμιλλος τῶν ζῳδίων τούτων ἐργασία, τῶν τοσοῦτον συμπεπλεγμένων καὶ τοσοῦτον προεχόντων, ὥστε ἐνίοτε ἀποτελοῦσι σχεδὸν ἀγάλματα ἄρτια, οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν μετὰ τῆς κακοζήλου ἐξογκώσεως καὶ ἀτέχνου συσσωρεύσεως ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Τόσον δὲ θαυμαστότερόν ἐστι τὸ σύμπλεγμα τοῦτο, καθ᾽ ὅσον εὐχερῶς ἀποδείκνυται ὅτι τὰ ἐξαίσια ἐκεῖνα ἔργα δὲν ἐξετελέσθησαν ἐφ᾽ ἑκάστης τῶν πλακῶν ἰδίως, ἀλλ᾽ ἐπὶ πασῶν ὁμοῦ, κειμένων ἐν χώρᾳ.

Μετὰ τῶν ἀναγλύφων τούτων, τῶν περιβαλλόντων τὸν βωμόν, εὑρέθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα, ἰδίαν συνεχῆ ζώνην ἀποτελοῦντα, 1,57μ. ὕψος ἔχοντα, καί, ὡς ἐκ τῶν γωνιαίων αὐτῶν τμημάτων φαίνεται, οὐχὶ ἐξωτερικήν, ἀλλ᾽ ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν κοσμοῦντα, πιθανῶς τὸν σηκὸν τὸν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ὅστις ἐντὸς τοῦ περιστυλίου περιέβαλλε τὸν βωμόν. Καὶ ταῦτα τὰ ἔργα ἔχουσι πολλὴν τὴν χάριν καὶ τὴν καλλονήν, ὁμοίου ὄντα ῥυθμοῦ πρὸς τὴν γιγαντο-

μαχίαν. Ἀναφέρονται δὲ, ὡς εἰκάζεται, κατὰ μέρος κἂν εἰς τὰς παραδόσεις τὰς περὶ *Τηλέφου*, ὅστις ἦν ὁ τοὺς Ἀρκάδας εἰς Πέργαμον ἀγαγὼν, ὑπὸ Ἀχιλλέως τρωθεὶς καὶ διὰ τῆς λόγχης αὐτοῦ πάλιν θεραπευθείς.

Ἐν τῷ πέριξ δὲ χώρῳ καὶ πολλὰ ἄλλα γλυπτικὰ τεχνουργήματα ἀνεσκάφησαν, τὰ πλεῖστα τῇ αὐτῇ ἐποχῇ ἀνήκοντα, καὶ συντελοῦντα ἑπομένως εἰς πληρεστέραν γνῶσιν τῆς Περγαμηνῆς ταύτης σχολῆς, ἥτις ὁμοῦ μετὰ τῆς συγγενοῦς αὐτῇ Ῥοδίας ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας. Περίεργον ἐστὶν ὅτι πολλὰ τῶν ἀγαλμάτων τούτων οὐ μόνον δὲν εἶναι μονόλιθα, ἀλλὰ πολλάκις σύγκεινται καὶ ἐκ πολλῶν διὰ σιδηρῶν ἥλων συνδεδεμένων τμημάτων λίθου. Τούτου δ' αἰτία πιθανῶς ἐστὶν ἡ σπάνις λευκοῦ λίθου περὶ τὴν Πέργαμον. Τὸ δ' ὡραιότατον τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων ἐκ τῶν μὴ τῷ ναῷ ἀνηκόντων, ἐστὶ κεφαλὴ γυναικεῖα εὐγενοῦς κάλλους καὶ ἀφελοῦς, ἥτις, ἂν δὲν εἶναι χρόνων ἀρχαιοτέρων, ἀποδεικνύει ὅτι οἱ καλλιτέχναι τῶν χρόνων τῶν διαδόχων ἐδύναντο καὶ πρὸς τοῦ Πραξιτέλους τὴν τέχνην ν' ἁμιλληθῶσιν, ἂν ἡ αἰσθητικὴ τάσις δὲν εἶχε μεταβληθῇ.

Σελ. 539. στ. 9. Μετὰ «ἀγάλματα» (3).

Καὶ ὡς ἀνωτέρω (σ. 529) καὶ εἰς τὸ τῶν Κελτῶν σύμπλεγμα συνειργάσθη.

Αὐτ. στ. 10. Μετὰ «καὶ αὐτὸν» (4).

Εὐφήμως μνημονεύονται καὶ οἱ ἐκ Μιτυλήνης τορευταὶ *Ἀρίστων* καὶ *Εὔνικος* καὶ ὁ *Ἑκαταῖος*.

Πιθανῶς δ' εἰς ταύτην τὴν ἐποχὴν πρέπει ν' ἀποδοθῶσι καὶ τὰ ἐξαίσια ἔργα τορευτικῆς, αἱ κατάγλυφοι ἀργυραῖ παροψίδες καὶ φιάλαι, αἵτινες ἐν ἔτει 1867 ἐν Ἰδελσχάϊμ τῆς Γερμανίας ἀνευρεθεῖσαι, εἰσὶ κατατεθειμέναι εἰς τὸ Μου-

σεῖον τοῦ Βερολίνου· τόσον δ' ἐντελὲς ἔχουσι τῶν τορευμάτων τὸ σχεδίασμα καὶ τὴν ἐξεργασίαν, ὥστε βεβαίως ἐκ καλοῦ Ἑλληνικοῦ ἐργαστηρίου προκύψαντα, περιῆλθον, ὡς πολλάκις πολλὰ, εἰς χεῖρας Ῥωμαίου τινὸς στρατηγοῦ, πιθανῶς ἐν Γερμανίᾳ ἀποθανόντος, ἢ ἐπὶ φυγῆς αὐτὰ καταχώσαντος.

Σελ. 542 στ. 16 *Ἀφαίρ.* «ἴσως καὶ σύγχρονον».

Αὐτ. στ. 19 *Πρόσθες.*

Αἱ παραστάσεις αὐτοῦ εἰσὶν ἀλληγορικαὶ, καὶ χρόνους παρακμῆς τῆς ἐργασίας τῶν ἀναγλύφων ἐμφαίνουσαι, ἴσως τοὺς Ῥωμαϊκοὺς ἐπὶ Τιβερίου, ἀνεγείραντος ναὸν ἐν Βοβίλλαις, ὅπου τὸ ἔργον εὑρέθη. Διατηρεῖται δὲ σήμερον ἐν τῷ Βρετανικῷ μουσείῳ.

Σελ. 549, στ. 15-17, *Ἀφαιρετέον·* «Σύμπλεγμα λεγόμενον τῆς Ῥώμης».

Σελ. 550. *Προσθετέον* εἰς τὸ τέλος τοῦ Κεφαλαίου.

Ἄλλοι δ' Ἕλληνες καλλιτέχναι τῶν χρόνων τούτων τῆς μιμήσεως καὶ τῆς παρακμῆς, ἐξ ἐπιγραφῶν κυρίως γνωστοὶ, εἰσὶ καὶ οἱ ἑπόμενοι·

Ὁ *Ἀρκεσίλαος,* ὅστις διὰ τὸν ὑπὸ Καίσαρος ἐν Ῥώμῃ 46 π. χ. ἱδρυθέντα ναὸν τῆς *γενετείρας Ἀφροδίτης* (genetrix), κατεσκεύασεν ἄγαλμα τῆς Θεᾶς, ὃ, ἐκ τῶν σωζομένων αὐτοῦ ἀπομιμήσεων εἰκάσαι, ἦν μὲν ἐνδεδυμένον, ἀλλὰ χιτῶνι διαφανεῖ, ὡς πολλάκις αἱ ἑταῖραι τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ εἶχε μᾶλλον ἀναπεπτυγμένα τὰ μέλη ἀφ' ὅ,τι τὰ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, καὶ τὸ ἀνθρώπινον μᾶλλον ἢ τὸ θεῖον κάλλος ἐξέφραζεν. Ἐποίησε δ' ὁ αὐτὸς καὶ *εὐδαιμονίας* (felicitas) ἄγαλμα, ὃ ὅμως δὲν συνεπλήρωσε, διότι ὁ παραγγείλας αὐτὸ ἀντὶ ἐννεακισχιλίων περίπου δραχμῶν (60,000 σεστερτίων) Λούκουλος, ἐφονεύθη εἰς τὴν ἐν Φιλίπποις μάχην.

Καὶ *λέαινα* δ' αὐτοῦ μνημονεύεται, χαριέντως ὑπ' ἐρώτων δεσμευομένη· καὶ τοσοῦτον ἐθαυμάζοντο τὰ πηλουργῆ αὐτοῦ προπλάσματα, ὥστε ἐπωλοῦντο βαρυτιμότερον ἢ ἄλλων οἱ ἕτοιμοι ἀνδριάντες.

Ὁ *Πασιτέλης*, Ἕλλην Ἰταλιώτης, ἦν καὶ γλύπτης καὶ τορευτὴς ἀγαθὸς, ἐπὶ Αὐγούστου. *Στεφάνου* δὲ, τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, σώζεται ἄγαλμα *ἀθλητοῦ* ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ ἐπαύλει τῆς Ῥώμης.

Μενέλαος δὲ, ὁ μαθητὴς τοῦ Στεφάνου, ἐστὶ κατ' ἐπιγραφὴν ὁ ἐργασθεὶς τὸ ἐν τῇ Λουδοβισίᾳ ἐπαύλει σύμπλεγμα, παριστῶν *ἐναγκαλισμὸν μητρὸς καὶ υἱοῦ* νεανίου, ἴσως Μερόπης καὶ Αἰπύτου, ὡραιότερον τὴν ἀντίληψιν καὶ διάθεσιν ἢ τὴν ἐκτέλεσιν, ὥστε πιθανῶς ἀντεγράφη μόνον ὑπὸ τοῦ Μενελάου ἔκ τινος πολὺ ἐντελεστέρου ἔργου τῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ *Τιμαρχίδης* ἐποίησεν *Ἀπόλλωνα κιθαρῳδὸν* διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μετέλλου ἀνεγερθεῖσαν Ὀκταβίαν στοάν, ὁ δ' υἱὸς αὐτοῦ *Διονύσιος*, μετὰ τοῦ Ἀθηναίου *Πολυκλέους*, ἴσως ἀπογόνου τοῦ ἀρχαίου (ἰδ. σελ. 370) κατεσκεύασαν χρυσελεφάντινον *Δία* διὰ τὸν παρακείμενον ναὸν τοῦ Θεοῦ.

Ἀντίοχος ἦν, κατ' ἐπιγραφὴν, ὁ γλύπτης τῆς ἐν τῇ Λουδοβισίᾳ ἐπαύλει σωζομένης, ἀλλ' ἰσχυρῶς βεβλαμμένης *Παλλάδος*, ἥτις φαίνεται ἀρχαιοτέρου, ἐντελεστέρου ἔργου ἀντιγραφή.

Διογένης δ' Ἀθηναῖος καλεῖται ὁ γλύπτης τῶν *Καρυατίδων* τοῦ Πανθέου, ὃ ὁ Ἀγρίππας ἀνήγειρεν ἐν Ῥώμῃ τὸ 27 π. Χ. Ἦσαν δ' αὗται ἀπομίμησις πιθανῶς τῶν τοῦ Ἐρεχθείου, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ μουσείῳ διατηρουμένη, ὑπὸ τοῦ Θορβάλσεν συμπληρωθεῖσα, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μία ἐξ αὐτῶν οὖσα.

Οἱ Ἀθηναῖοι *Κρίτων καὶ Νικόλαος*, πλάσαντες τὰς ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ ἐπαύλει τῆς Ῥώμης *Καρυάτιδας*, αἵτινες στεροῦνται τῆς σεμνοπρεποῦς ἀφελείας τῶν πρωτοτύπων αὐτῶν.

Σωσίβιος καὶ *Σαλπίων*, Ἀθηναῖοι, ἐπὶ δύω λιθίνων περιγλύφων ἀγγείων, τοῦ μὲν ἐν Παρισίοις, τοῦ δ' ἐν Νεαπόλει, ἐπιγεγραμμένοι.

Σελ. 551, στ. 4 *Πρόσθες*:

Τοιαύτη ἦν ἡ ἐκ σαρδόνυχος πολυτελὴς *φιάλη*, ἡ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ *Ἀδριανοῦ* εὑρεθεῖσα, καὶ ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως διατηρουμένη, ἔχουσα δ' ἐν τῷ πυθμένι ὡραίαν ἀνάγλυφον κεφαλὴν Μεδούσης, πέριξ δ' ἐσωτερικῶς παράστασιν συμβολικὴν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ εὐφορίας. Ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Βερολίνου ὡραῖον ἀγγεῖον ἐξ ὄνυχος ἔχει ἐπειργασμένην τοῦ Καλιγούλα τὴν γέννησιν. Καὶ ἐν ἑτέροις Μουσείοις ὑπάρχουσιν ἀγγεῖα τῆς αὐτῆς κατηγορίας.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΤΟΜΟΝ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΤΟΜΟΝ

Σελ. 74. Μετὰ στ. 9.

Ἐν *Περγάμῳ* δὲ, ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, καὶ παρὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτικὰ μεγαλουργήματα τῶν Ἀτταλιδῶν, παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς τὸν ναὸν καὶ βωμὸν, εὑρέθησαν παρὰ τῶν ταῦτα ἀνασκαψάντων Γερμανῶν ἀρχαιολόγων πλεῖστα λείψανα ναοῦ, ὅστις ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, καὶ τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων συντριμμάτων αὐτοκρατορικῶν ἀγαλμάτων, κρίνεται ὢν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ δὴ κατά τινα ἐπιγραφὴν (1), ὡς ὁ τῷ Αὐγούστῳ ἐν ἔτει 59 μ. Χ. ἀνεγερθείς. Ἦν δ' ὁ ναὸς περίπτερος, κορινθιακὸς, ἑξάστυλος, ἐννέα δὲ μόνον κίονας ἔχων εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς, κατὰ τὰς ἀναλογίας περίπου τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Περγάμῳ, καὶ δύω προσέτι κίονας ἐν παραστᾶσιν ἐν τῷ προνάῳ, εἰς ὃν, ἐστραμμένον πρὸς τὰ δυτικονότια, ἔφερεν εὑρεῖα ἀναβάθρα. Κείμενος δ' εἰς τὸ χεῖλος κρημνοῦ, ἐστηρίζετο ἐπὶ δύω ὑπογείων θόλων, ὧν ὁ εἷς εἶχεν ἐν τῷ πυθμένι του δεξαμενὴν φρεατοειδῆ. Ἦσαν δὲ τὰ κιονόκρανα ἐργασίας καλῆς καὶ πλουσίας, καὶ ἡ ζωοφόρος ἐκοσμεῖτο κομψότατα, καὶ ὅλως πρωτοτύπως, διὰ καυλῶν καὶ ἑλίκων ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς τῶν κιονοκράνων, καὶ περιβαλλόντων ὡραίας κεφαλὰς Μεδούσης.

(1) Mommsen, Res gestae Augusti, σ. VI.

Αἱ δὲ τρεῖς πλευραὶ τοῦ περὶ τὸν ναὸν περιβόλου, πλὴν τῆς τοῦ προνάου, ἐκοσμοῦντο, ὡς καὶ οἱ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, καθ' οὗ μίμησιν φαίνεται ὅτι οὗτος ᾠκοδομήθη, διὰ περιστυλίων, ἐπίσης κορινθιακῶν, ὧν τὸ μέσον, δηλαδὴ τὸ ἀπέναντι τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ᾔρετο ἐπὶ βάθρου ὑψηλοτέρου τῶν δύο ἄλλων. Ἀμέσως δ' ὑπ' αὐτὸ, καὶ εἰς τὸ τεῖχος τοῦ βάθρου του πλησιέστατα, ὑπῆρχον δύω κομψαὶ ἐξέδραι, ἡ μὲν τετράγωνος, ἡ δ' ἡμικυκλική.

Καὶ ἐν Ἑλλάδι δὲ καταφαίνεται ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἀπὸ τῶν πρώτων ῥωμαϊκῶν χρόνων ἡ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν καὶ μεγαλοπρέπειαν μᾶλλον ἢ πρὸς τὴν ἀφελῆ εὐρυθμίαν. Οὕτως ἐκ τῶν ἐν *Ὀλυμπίᾳ* ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἀνασκαφέντων οἰκοδομημάτων οὐκ ὀλίγα, εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν ἀνήκοντα, εὑρέθησαν μετασκευασθέντα διὰ προσθήκης πολυστύλων στοῶν ἐπὶ τὸ ἐπιδεικτικώτερον κατὰ ῥυθμὸν ἀναμφισβητήτως ἐλέγχοντα τὴν ῥωμαϊκὴν τῆς τέχνης ἀλλοίωσιν. Οὕτω προσετέθη μακρὰ πρόστασις πρὸ τοῦ Πρυτανείου μεταρρυθμισθέντος, καὶ ὁμοίως εὐρεῖα περίστυλος αὐλὴ πρὸ τοῦ Βουλευτηρίου, καὶ ὑπόστυλον πρόπυλον πρὸ τῆς εἰς τὸ στάδιον ἀγούσης σύριγγος. Ὅμοιον δὲ συνέδεε καὶ τὸ Γυμνάσιον μετὰ τῆς Παλαίστρας, μῆκος μὲν 14,54μ., πλάτος δὲ 8,82μ. ἔχον, τετράστυλον, καὶ ἐντὸς διαιρούμενον, ὡς τὰ τῶν Ἀθηνῶν προπύλαια, διὰ διπλῆς σειρᾶς κιόνων, τούτων ὅμως Κορινθιακῶν, οἷοι ἦσαν ἐπὶ Ῥωμαίων, 24 διαξέσματα ἐχόντων, ἐκ πώρου δ' ἐπικεχρισμένου, ἐν ᾧ ὁ θριγκὸς ἐστὶν ἐκ σκληροτέρου λίθου, διὰ βουκράνων κεκοσμημένος, καὶ ὀπαῖα ἔχων εἰς τὰς δοκοὺς μετ' ἀστέρων ἐγγεγλυμμένων, τὴν δ' ὀροφὴν βεβαίως ξυλίνην, διότι ἴχνος αὐτῆς δὲν εὑρέθη. Καὶ τὸ ἀρχαῖον *Λεωνιδαῖον* αὐτόθι προφανὲς ἐστὶν ἐκ τῶν εὑρεθέν-

των λειψάνων ὅτι μετεποιήθη, μιᾶς μεγάλης αἰθούσης κοσμηθείσης δι' ἐσωτερικοῦ περιστυλίου, καὶ ἄλλων δωματίων ἀνοιχθέντων εἰς φωταγωγοὺς αὐλὰς μετὰ δεξαμενῶν.

Μεγίστη δὲ Ῥωμαϊκὴ στοὰ ἦν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἡ νότιος τοῦ Βουλευτηρίου, ἀπ' αὐτοῦ πρὸς τὸ Λεωνιδαῖον ἐκτεινομένη, ἐκ πώρου, 33 δωρίους κίονας εἰς 80 μέτρων μῆκος ἔχουσα, καὶ βάθος 13 μέτρων μετὰ κιόνων 6 ἑκατέρωθεν. Διαιρεῖται δὲ δίχα κατὰ μῆκος διὰ 17 ἐσωτερικῶν κορινθιακῶν κιόνων. Αἱ δὲ λεόντων κεφαλαὶ τοῦ θριγκοῦ ἦσαν ἐκ γῆς ὀπτῆς.

Καὶ ἰδία οἰκοδομὴ ἀνηγέρθη παρὰ τῇ νοτιανατολικῇ γωνίᾳ τῆς Ἄλτεως, ἐπὶ Νέρωνος, ὡς εὑρεθεῖσα ἐπιγραφὴ μαρτυρεῖ, πρὸς ἐνοίκησιν τῶν τοὺς ἀγῶνας ἐπισκεπτομένων Αὐτοκρατόρων, τὴν διάταξιν ἔχουσα τῶν μεγάλων καὶ πολυτελῶν ῥωμαϊκῶν οἰκιῶν, μετὰ πολλῶν δωματίων, τετραγώνου ἐσωτερικῆς αὐλῆς περιστόου, καὶ μεγάλου πυλῶνος ἀψιδωτοῦ, πάντα ὅμως, ὡς ἐκ τῶν ἐρειπίων ἐξάγεται, ἐν βίᾳ, καὶ ἐξ ὑλικοῦ κατεδαφιζομένων ἀρχαιοτέρων οἰκοδομῶν ἀνεγειρόμενα.

Σελ. 99. Μετὰ στ. 23.

Ὁ λόγος δι' ὃν τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀνηγέρθη ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ ὑψηλοῦ λόφου τοῦ Μουσείου γίνεται κατάδηλος σήμερον ἐκ τῆς ἐπ' ἐσχάτων εὑρέσεως τοῦ κολοσσιαίου *τάφου Ἀντιόχου* τοῦ ἐκ Κομαγηνῆς, προπάππου τοῦ ἐνταῦθα κειμένου, ἐπὶ τῆς 2000 μέτρα ὑψηλῆς κορυφῆς Νεμρὸδ, τοῦ ὄρους Ταύρου, ὑπὲρ τὸν Εὐφράτην (1).

Σελ. 102. Μετὰ στ. 16.

Ἓν δὲ τῶν ἀξιολογωτέρων ἔργων τοῦ βαθυπλούτου ἀν-

(1) Ἴδ. κατωτ. σελ. 333, προσθήκην.

δρὸς ἀνευρέθη ἐν ταῖς τῆς Ὀλυμπίας ἀνασκαφαῖς, τὸ *ὑδραγωγεῖον* μετὰ τῆς *ἐξέδρας* εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου λόφου, μεταξὺ τοῦ Ἡραίου καὶ τοῦ Μητρώου. Εἰς τὸ ἄνυδρον ἔδαφος τῶν ἀγώνων ἀνεσκάφησαν οὐχὶ ὀλιγώτερα τῶν 125 ὑδραγωγείων, ὧν τὸ ἐπισημότατον καὶ πολυτελέστατον ἦν τοῦτο τὸ τοῦ Ἡρώδου, μνημονευόμενον καὶ ὑπὸ Λουκιανοῦ. Καὶ ἐν μὲν τῷ μέσῳ ᾠκοδόμησε δεξαμὴν 21,9 μ. μῆκος καὶ 3,45 πλάτος ἔχουσαν· κατὰ τὸ μέσον δὲ τοῦ περιφράγματος αὐτῆς ἵστατο, πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένος, ἀνευρεθεὶς δὲ σχεδὸν ἄρτιος, μαρμάρινος ταῦρος, φέρων ἐπιγραφὴν, καθ' ἣν ἡ γυνὴ τοῦ Ἡρώδου Ῥηγίλλα ἀφιέρου τὴν δεξαμενὴν τῷ Διί. Ἦν δ' ἡ Ῥηγίλλα τότε ἱέρεια τῆς ἐκεῖ λατρευομένης Χαμύνης Δήμητρος, εἰς ἧς τὸν ναὸν καὶ ἀγάλματα Δήμητρος καὶ Κόρης ἀνέθηκεν ὁ Ἡρώδης, κατὰ Παυσανίαν (1). Κατὰ τὰς δύω δ' ἐλάσσονας πλευρὰς τῆς δεξαμενῆς ἠγείρετο ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓν μικρὸν στρογγύλον οἰκοδόμημα, ἔχον θόλον, στηριζόμενον εἰς 8 ἀξέστους κιονίσκους κορινθιακούς, καὶ στεγάζον ἀνὰ ἓν ἄγαλμα, καὶ παρὰ τοὺς ναΐσκους τούτους ἀνὰ εἷς λεοντοκέφαλος κρουνὸς προέχει τὸ ὕδωρ εἰς τὴν δεξαμενήν. Ὑπερεῖχε δ' αὐτῆς, εἰς ἔδαφος ὑψηλότερον, ἡ κυρίως *Ἐξέδρα*, ἐν σχήματι πρὸς αὐτὴν ἀνοιγομένου ἡμικυκλίου, διαμέτρου 16,62 μ., ἔχοντος ἐντὸς παρὰ τὸν κυκλοτερῆ τοῖχον ἓξ ζεύγη κορινθιακῶν παραστάδων, καὶ εἰς τὰς ἑπτὰ οὕτω σχηματιζομένας παστάδας ἀνὰ τρία ἀγάλματα εἰς ἑκάστην, τῶν μελῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν οἰκογενειῶν τοῦ Ἀντωνίνου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὡς καὶ τῆς τοῦ Ἡρώδου.

Σελ. 145, στ. τελευταῖος, μετὰ « ὡς ὁ », πρόσθες:

ἐν Νεαπόλει ὑποτιθέμενος Αὔγουστος, χαλκούργημα

(1) Στ. 21.

Ἀπολλωνίου τοῦ Ἀρχίου, Ἀθηναίου, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, καὶ ὁ

Σελ. 146 στ. τελευταῖος. Ἀντὶ «ὁ τοῦ Βάλβου» γρ. «οἱ τῶν δύω Βάλβων».

Σελ. 150, μετὰ στ. 15, πρόσθες:

Εἰκονικοὶ δ' εἰσὶ καὶ οἱ ἐν *Ἡρακλείῳ* εὑρεθέντες ἑπτὰ ἄριστοι λίθινοι ἀνδριάντες, οἵτινες ἐν Νεαπόλει διατηροῦνται, καὶ ἐξηγήθησαν ὡς παριστῶντες θυγατέρας τοῦ *Βάλβου*.

Σελ. 151, στ. 25, πρόσθες:

Ὡς δὲ Ῥωμαϊκαὶ ἀπομιμήσεις ἀρχαίων ἔργων Ἑλληνικῶν πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται ὅσα ἔργα, καλὴν ἔχοντα τὴν ἐπίνοιαν καὶ διάθεσιν, ἐλαττοῦνται κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν, οἷον ἐστὶ τὸ ἐν τῷ Βατικανῷ μουσείῳ χαρίεν σύμπλεγμα τῆς *Ψυχῆς καὶ τοῦ Ἔρωτος*, οἱ πολλάκις ἀπαντῶντες Σεληνοὶ, τὸν Βάκχον ὡς βρέφος ἔχοντες ἐν ταῖς ἀγκάλαις, ὧν Ἑλληνικὸν πρότυπον ἴσως τὸ ἐν τῷ μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ εὐθύμως ὀρχούμενος Φαῦνος τῆς Βοργησιανῆς ἐπαύλεως, ὡς καὶ ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ.

Σελ. 153, στ. 4, πρόσθες:

Λαμπρὰ δὲ τοῦ *Νείλου* ἀπομίμησις ὁ ἐν Λούβρῳ ἀνδριὰς ὁ καλούμενος *Τίβερις*.

Σελ. 156, στ. 24, σημ. μετὰ «678» πρόσθες:

Ἀθηνίωνος, Ζεῦς, κεραυνῶν τοὺς Γίγαντας, ἐν Νεαπόλει.

Σελ. 158, ἀντὶ στ. 15-17, «παρίσταται—παριστῶντα» γράψον:

Παρίσταται ἱππομαχία ζωηροτάτη, ἔχουσα ὁπωσοῦν καλῶς διαγεγραμμένα ζῴδια, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ πυκνὰ καὶ συγκεχυμένα, ἀπ' ἐναντίας τῶν τῆς γλυπτικῆς ἀξιώσεων. Φαί-

νονται δὲ καὶ Τραϊανὸς μετ' Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντινόου θύοντες εἰς βωμὸν τοῦ Ἄρεως. Ἄλλα δ' ἀνάγλυφα ἐπὶ τῆς ζωοφόρου παριστῶσι, κατὰ ῥυθμὸν ἰσχυρότερον, σκηνὰς ἐκ τοῦ δημοσίου βίου τοῦ Τραϊανοῦ, τὴν ὁδοποιΐαν τῆς δι' Ἀσίας ὁδοῦ, τὴν ὑπὲρ τῶν ὀρφανῶν πρόνοιαν, τὸν ἐπὶ τῶν Δακῶν θρίαμβον, τὴν καταδίκην προὔχοντος Δακὸς, τὴν αἰχμαλωσίαν ἐχθρῶν, τὸν ἐνθρονισμὸν Πάρθου Βασιλέως· καὶ ἄλλα ἔτι μᾶλλον προέχοντα, θήρας καὶ θυσίας, καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ἀψίδος ἵστανται ἀγάλματα αἰχμαλώτων, τὰς μορφὰς ἐχόντων εἰκονικῶς χαρακτηριστικὰς, πάντα ἐπίσης ἐξ ἀψίδος τοῦ Τραϊανοῦ ἀφαιρεθέντα καὶ εἰς ταύτην ἐντειχισθέντα.

Ὅμοια τοῖς προειρημένοις ἀνάγλυφα κατά τε τὴν ὑπόθεσιν καὶ κατὰ τὴν ἐξεργασίαν εἰσὶ τὰ κοσμοῦντα τὴν ἐν *Βενεβέντῳ* σωζομένην ἀψίδα τοῦ Τραϊανοῦ, παριστῶντα (κτλ.)

Σελ. 160, μετὰ στ. 12, πρόσθες:

Καὶ εἰς χρυσελεφαντίνων δ' ἀγαλμάτων προέβησαν τότε τὴν κατασκευὴν, ὡς ὁ Ἀδριανὸς ἀνέθηκε τοιοῦτο εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπιεῖον, καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς Ποσειδῶνα εἰς τὸν Ἰσθμόν.

Σελ. 161, μετὰ στ. 16 («ἐν Βατικανῷ») πρόσθες:

,τῶν γνησίων ἀρχαίων διὰ τῆς ἐπιτηδεύσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως ἀφελείας διακρινόμενα.

Σελ. 178, στ. 19. Ἀφαιρ. «Τρίτος αἰών.»

Σελ. 181, μετὰ στ. 14, πρόσθες:

Καὶ παντοῖαι δ' ἄλλαι παραστάσεις συμβολικαὶ ἢ ἱστορικαὶ ἐκ τῆς παλαιᾶς ἢ τῆς νέας Γραφῆς εἰσὶν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν λαρνάκων ἐπειργασμέναι, εἴτε κατὰ χώρας, ἢ διὰ κιόνων ἢ δένδρων διαιρούμεναι, εἴτε καὶ εἰς συνεχῆ ἀλληλουχίαν, αἱ ἀρχαιότεραι μάλιστα, αἵτινες καὶ ἐν τῇ

ὁπωσοῦν γραφικῇ διατάξει τῶν σωμάτων ἐνίοτε τὰ τελευταῖα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς ἀναμιμνήσκουσιν. Αἱ ἄρισται τούτων εὑρίσκονται ἐν τῷ Λατερανῷ Μουσείῳ τῆς Ῥώμης, ἐν τοῖς ὑπογείοις τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Πέτρου, μάλιστα δ' ἐστὶν ἡ λάρναξ τοῦ Ἰουνίου Κάσσου, ἡ ἐν Μεδιολάνῳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἀμβρογίου (1), καί τινες, ἀλλὰ σπάνιαι, ἐν Ἑλλάδι.

Καὶ τούτων μὲν αἱ ἐντελέστεραι φαίνονται εἰς τὴν 5ην ἑκατονταετηρίδα μ. Χ. ἀνήκουσαι· ὅσῳ δὲ προχωροῦσιν οἱ χρόνοι, τόσον ἡ ἐργασία αὐτῶν, εἰ καὶ ἡ διάθεσις διατηρεῖται κυρίως ἡ αὐτή, ἀποβαίνει ἐπιπολαιοτέρα καὶ ἀμελεστέρα. Τὰ δὲ σύμβολα, ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις μάλιστα, πολλάκις λαμβάνονται καὶ ἐξ ἀντιλήψεων ἢ παραστάσεων τῆς μυθολογίας καὶ ἀναμίγνυνται τοῖς χριστιανικοῖς, ὡς ἐπὶ μιᾶς τῶν λαρνάκων παρίσταται Ὀδυσσεὺς τῷ ἱστῷ προσδεδεμένος, καὶ ὑπὸ τῶν Σειρήνων περιστοιχιζόμενος, ὡς σύμβολον τῶν πειρασμῶν οἷς ἐστὶν ἐκτεθειμένος καὶ ὀφείλει ν' ἀντιστῇ ὁ χριστιανός, ἐπ' ἄλλης δέ, παρὰ τῷ Χριστῷ ὡς ἀγαθῷ ποιμένι, ἡ Ψυχὴ καὶ ὁ Ἔρως ἐνηγκαλισμένοι.

Σελ. 182, στ. 3, μετὰ «εἰδωλολατρείας.» πρόσθες:

Ὡς τὸ ἄνω μνημονευθὲν ἄγαλμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εὑρέθησαν καὶ ἀγαλμάτιά τινα ἐν ταῖς κρύπταις τῆς Ῥώμης, τοῦ Ἀγαθοῦ ποιμένος παραστάσεις ἐπίσης, συνοδευομένου ὑπὸ τοῦ ἀμνοῦ, ἢ φέροντος αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ὡς ταῦτα, οὕτως ἐστὶν ἀπαύγασμα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἀρχαιοφανοῦς μὲν καὶ ἐπιμελοῦς ἐργασίας, ἀλλ' ἄψυχον καὶ ἐστερημένον ἐκφράσεως, ἄγαλμα τοῦ Ἀποστόλου

(1) Denkmäl. v. *Heidon*, Eitelberger T. II.

Πέτρου ἐν Ῥώμῃ, καὶ τὸ κάτω μέρος, τὸ μόνον ἀρχαῖον, τοῦ ἐν Λατερανῷ ἁγίου Ἱππολύτου.

Σελ. 183, στ. 8, μετὰ «σταυροῦ.» πρόσθες:

Κολοσσιαῖος, περίπου, ὡς ὑπελογίσθη κατὰ τὰς περιγραφάς, τριάκοντα ποδῶν ὕψος ἔχων, καὶ ἐπὶ 105 ποδῶν ὑψηλῆς κεραμίνης καὶ ἐπιχάλκου στήλης ἱστάμενος, ἦν ἔργον *Εὐσταθίου* τινός, ὅστις μετεκλήθη ἐκ Ῥώμης, διότι, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ Βυζάντιον τότε, ὅπου ἤνθει ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ᾠκοδομεῖτο ἡ Ἁγία Σοφία, ἡ γλυπτική, ὑπὸ τῆς θρησκείας ἀποκρουομένη, εἶχε σχεδὸν διόλου ἐκλίπει.

Σελ. 223, στ. 11. Ἀντὶ τοῦ «Σημιτικοῦ κλάδου», γρ. οὔτε τοῦ Ἰνδοευρωπαϊκοῦ οὔτε τοῦ Σημιτικοῦ κλάδου, ἀλλὰ διαφόρου αὐτῶν, κληθέντος *Χαμιτικοῦ*.

Σελ. 227, μετὰ στ. 9, πρόσθες:

,διότι ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἐστὶν ἄγνωστος, καὶ μόνον ἐκ τῶν παρεφθαρμένων αὐτῆς στοιχείων, τῶν παραμεινάντων ἐν τῇ Κοπτικῇ εἰκαζομένη. Συνετέλεσαν ὅμως ἐπ' ἐσχάτων μεγάλως εἰς τὴν διευκρίνισιν αὐτῆς αἱ μεγάλαι ἐργασίαι τοῦ Brugsch, ἐκδόντος πολύτιμον αὐτῆς λεξικόν. Τῆς ἁπλῆς ἀναγνώσεως αἱ δυσχέρεια, προέρχονται ἐκ τοῦ ὅτι πρῶτον, ἐν ᾧ τὰ γράμματα πάντα εἰσὶν 24, δι' ἕκαστον αὐτῶν ὑπάρχουσιν, οὐχὶ ἓν μόνον, ἀλλὰ πολλὰ καὶ διάφορα σχήματα ἱερογλυφικά· δεύτερον, πλὴν τῶν φωνητικῶν ὑπάρχουσι καί τινα σημεῖα *συλλαβικὰ*, δηλαδὴ ὁλόκληρον συλλαβὴν δηλοῦντα, (οἷον ἡ *καρδία*, ἔτ, *ἀγγεῖον ὄρθιον*, ἕς)· ἄλλα τινά, ἀλλ' ὀλίγα, *εἰκονικὰ* (ἵππος, λέων), ἄλλα, καὶ αὐτὰ οὐ πολλά, *συμβολικὰ* (ἡ *ὀργυιὰ* δηλοῖ τὴν δικαιοσύνην, ὁ *γύψ*, τὴν μητέρα), καί τινα τέλος *ὁριστικά*, μὴ ἀναγινωσκόμενα ταῦτα, ἀλλ' ὁρίζοντα τὴν ἰδιότητα τῆς

προηγουμένης λέξεως (οἷον *ἀνὴρ φέρων τὴν χεῖρα εἰς τὸ στόμα* δηλοῖ ὅτι ἡ προηγουμένη λέξις ἐκφράζει τι σχέσιν ἔχον πρὸς τὸ αἴσθημα ἢ τὴν σκέψιν· *ἀνὴρ καθήμενος καὶ ὑψῶν τὴν μίαν χεῖρα*, ὅτι προηγεῖται ὄνομα κύριον κτλ). Ταῦτα δὲ βοηθοῦσι πολὺ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Κατὰ τίνα δὲ διεύθυνσιν ἐστὶ γεγραμμένη ἡ ἐπιγραφὴ δηλοῖ ἑκάστοτε τὸ πρόσωπον τῶν ζῳδίων, ἐστραμμένων πάντοτε πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου.

Σελ. 228, μετὰ στ. 18, πρόσθες:

Ὁ ἑπόμενος πίναξ, σχεδὸν σύμφωνος πρὸς τὸν τοῦ Μανέθωνος, ἐστὶν ὁ παρὰ τῶν δοκιμωτέρων νέων Αἰγυπτιολόγων παραδεχθείς, καὶ ἀναγκαῖος εἰς γνῶσιν τῶν χρονολογικῶν εἰδήσεων τῆς ἀνεγέρσεως τῶν μνημείων.

(*Ἴδε Πίνακα ἐν Σελ. 414*).

Σελ. 275, στ. 7, μετὰ «τῆς χώρας» πρόσθες:

Εἰσὶ δ' αἱ παριστώμεναι σκηναί, πλὴν ἄλλων, καὶ πᾶσαι αἱ τοῦ βιωτικοῦ βίου ἀσχολίαι, οἷον ἁλιεία, θήρα, γεωργία, κτηνοτροφία, οἰκοδομική, βιομηχανικαὶ τέχναι, ἐν παντοίοις συμπλέγμασιν, ἐπιδιώκουσαι τὴν πραγματικὴν ἀκρίβειαν περὶ τὰ καθέκαστα.

Σελ. 298, στ. 1, μετὰ «περιλαμβανομένην».

συνεχῶς δὲ καὶ λέοντα κρατῶν καὶ ἀποπνίγων ἐν τῇ ἀγκάλῃ του.

Αὐτ. στ. 10, μετὰ «πυκναῖς»

καὶ διὰ παραλλήλων καὶ μονοτόνων ἑλίκων χειρονακτικῶς μᾶλλον ἢ καλλιτεχνικῶς παριστωμένοις βοστρύχοις.

Σελ. 304, στ. 23, μετὰ «κυλίνδρων».

Τινὰ δ' αὐτῶν ἀπηντήθησαν ἔχοντα καὶ αἰγυπτιακὰ ἐμβλήματα, οἷον σφίγκας, ἐπειργασμένα, καὶ ἐμφαίνοντα τὴν

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΙ		ΕΔΡΑΙ ἢ ΚΡΑΤΟΥΝΤΕΣ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΙΣ ΕΤΗ	ΠΡΟ ΧΡΙΣΤΟΥ
Ἀρχαῖον κράτος	1	Θίνις	253	5004
	2	«	302	4751
	3	Μέμφις	214	4449
	4	«	284	4235
	5	«	248	3951
	6	Ἐλεφαντίνη	203	3703
	7	Μέμφις	(70 ἡμέρ.)	«
	8	«	142 ἔτη	3500
	9	Ἡρακλεόπολις	109	3358
	10	«	185	3249
Μέσον κράτος	11	Θῆβαι	213	3064
	12	«		
	13	«	453	2851
	14	Ξοῒς	184	2398
	15	Ποιμένες Βασιλεῖς	511	2214
	16			
	17			
Νέον κράτος	18	Θῆβαι	241	1703
	19	«	174	1462
	20	«	178	1288
	21	Τάνις	130	1110
	22	Βούβασις	170	980
	23	Τάνις	89	810
	24	Σάϊς	6	721
	25	(Αἰθίοπες)	50	715
	26	Σάϊς	138	665
	27	(Πέρσαι)	121	527
	28	Σάϊς	7	406
	29	Μένδης	21	399
	30	Σεβεννύτης	38	378
	31	(Πέρσαι)	8	340
Ὕστατοι χρόνοι	32	(Μακεδόνες)	27	332
	33	«	275	305
	34	(Ῥωμαῖοι)	411	30

ἐπιμιξίαν μεταξὺ τῶν δύω χωρῶν, καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς αὐτῶν σχέσεις.

Αὐτ. στ. 32, μετὰ «ἀνασκαφέντες».

Τὰ σταθμὰ ταῦτα εἰσὶν ἐπιγεγραμμένα δι' Ἀσσυριακῶν καὶ διὰ Φοινικικῶν συγχρόνως γραμμάτων, διότι οἱ Φοίνικες ἦσαν βεβαίως οἱ διὰ τῆς ναυτιλίας αὐτῶν τὸ ἐμπόριον τῆς μεσογείου Ἀσίας κυρίως διενεργοῦντες.

Σελ. 310, μετὰ τὸ τέλος τῆς σελίδος.

Μεγίστης δὲ σπουδαιότητος μνημεῖον ἀνεκαλύφθη εἰς ἑτέραν τινὰ θέσιν τῆς Λυκίας, νῦν μὲν *Γελβὰς*, ἄλλοτε δὲ, ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς φαίνεται, *Κυάνιαν* καλουμένην, πόλιν ἄγνωστον, ὡς εἰσὶ πλεῖσται κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἔρημοι σήμερον καὶ σχεδὸν ἀκέραια τὰ μνημεῖά των σώζουσαι. Φαίνεται δ' ὂν τὸ μνημεῖον τοῦτο ἡρῷον, τετράγωνον οἰκοδόμημα ἐκ τιτανολίθων, ἔχον τὴν τοιχοδομίαν οἵα φαίνεται εἰς τ' Ἀττικὰ οἰκοδομήματα ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἤτοι μετὰ τῶν καθέτων γραμμῶν πολλάκις μὴ κατ' ὀρθὰς, ἀλλὰ κατ' ὀξείας ἢ ἀμβλείας γωνίας τεμνουσῶν τὰς ὁριζοντίας. Ἡ ταπεινὴ αὐτοῦ θύρα ἔχει πρὸς τὰ ἔξω ἑκατέρωθεν μὲν δύω ἐν ἰσχυρῷ ἀναγλύφῳ εἰργασμένους χορευτὰς, ποδήρεις χιτῶνας καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μεγάλους καλάθους φέροντας, εἰς δὲ τὸ ὑπέρθυρον ἐν προστύποις ἀναγλύφοις ναννοφανεῖς μουσικοὺς, παιανίζοντας πρὸς τὸν χορόν· εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν ὑπέρθυρον ταύρων κεφαλὰς, καὶ ὑπ' αὐτὰς μικρὰς εἰκονικὰς παραστάσεις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πιθανῶς τῶν συγγενῶν τοῦ κειμένου ἐν τῇ λάρνακι, ἥτις ἦν εἰς τοῦ μνημείου τὸ κέντρον. Εἰσὶ δ' οἱ τοῖχοι ἐσωτερικῶς πάντες, καὶ ἐξωτερικῶς οἱ τῆς νοτίας πλευρᾶς, τῆς ἐχούσης τὴν θύραν, κατάγλυφοι, ἔχοντες εἰς ἔκτασιν ἑκατὸν περίπου μέτρων διπλῆν ἀλλεπάλληλον σει-

ρὰν ἀναγλύφων, 1 $^1/_2$ μέτρ. ὑψηλῶν, καὶ οὕτω πολλαχοῦ διατεθειμένων, ὡς ἂν ἦσαν δύω ἀλλεπάλληλοι καὶ συνεχόμενοι δόμοι· οὕτω φέρ' εἰπεῖν ἐν τῇ ἄνω σειρᾷ φαίνονταί που αἱ ἐπάλξεις πόλεως καὶ οἱ ἐπ' αὐτῶν μαχηταὶ, ἐν δὲ τῇ κάτω ἡ ὑπὸ τὰς ἐπάλξεις πύλη καὶ οἱ δι' αὐτῆς διερχόμενοι, καὶ ἡ πᾶσα διάθεσις τῶν ἄριστα συνηρμολογημένων ζῳδίων,ἀνέτους καὶ ζωηρὰς τὰς κινήσεις ἐχόντων, φαίνεται ζωγραφικοῦ χαρακτῆρος. Μέγα μέρος τῶν ἐξαιρέτων καὶ πάσης προσοχῆς ἀξίων τούτων ἔργων παριστᾷ τειχομαχίας, καὶ, ὡς ἐκ πολλῶν διδομένων ἐστὶν εἰκάσαι,αὐτὴν τοῦ Ἰλίου τὴν πολιορκίαν, ἣν, ὡς ἀλλαχοῦ εἴπομεν (1), εἶχε ζωγραφήσει ὁ Πολύγνωτος ἐν Δελφοῖς· εἰς ἄλλα δὲ μέρη παρίστανται Κενταυρομαχίαι, ἁρπαγαὶ γυναικῶν· ὥστε πιθανὴ θὰ ἦν ἡ εἰκασία ὅτι εἰσὶν ἀντίγραφα ἢ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων ἐκείνων τοῦ Πολυγνώτου καὶ τῶν ἄλλων ὅσα ἐν τῷ Διοσκουρίῳ καὶ τῷ Θησείῳ τῶν Ἀθηνῶν συνεξετέλεσεν ἐκεῖνος μετὰ Μίκωνος καὶ Παναίνου, καθ' ὅσον καὶ αἱ ἐπισημότεραι τῶν τοῦ Πολυγνώτου εἰκόνων τούτων ἐπίσης ἐγράφησαν, κατὰ Παυσανίαν, εἰς κόσμησιν τάφου, καὶ ἦσαν ἀνάθημα τῶν Κνιδίων, ἄρα τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ γνωσταί· ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὗται δὲν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τοῦ περιηγητοῦ τὰς περιγραφάς. Ὅπως δήποτε, ὡς ἔργα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἢ μικρὸν μεταγενεστέρας ἐμφαίνει αὐτὰ ὅτε ῥυθμὸς τῆς τοιχοδομίας καὶ τὸ ἀξιόλογον καὶ ὅλως Ἑλληνοπρεπὲς τῶν ζῳδίων διάγραμμα. Ἡ ἐξαίσιος δ' αὕτη διπλῆ ἀναγλύφων ταινία, ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ μνημείου ἐν ἔτεσι 1881 καὶ 1882, μετεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βιέννης.

Σελ. 319, μετὰ στ. 13.

(1) Α. 430.

Κατεσκεύαζον δ' ἐκ χρυσοῦ καὶ λεπτὰ ἐλάσματα, ὡς τὰς τρᾶς, καὶ δι' αὐτῶν ἐποίκιλλον τὰ ὑφάσματα, ὡς μαρτυρεῖται ἐν τῇ γραφῇ περὶ τοῦ χιτῶνος τοῦ 'Ααρών.

Σελ. 333, μετὰ στ. 2.

Τάφος δὲ πρὸς ὃν οὐδεὶς ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἁμιλλᾶται διὰ τὸ τεράστιον αὐτοῦ μέγεθος, περιεργότατος δὲ καὶ διότι συνδέει τὴν Περσικὴν τέχνην μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς, ἐστὶν ὁ ὑπὸ τοῦ Δοκτ. Πούχσταϊν ἐσχάτως ἀνακαλυφθεὶς ἐπὶ τῆς 2000 μέτρα ὑψηλῆς κορυφῆς Νεμρὸδ τοῦ ὄρους Ταύρου ἐν Κομαγηνῇ, ἄνω τῆς τοῦ Εὐφράτου κοιλάδος,ἀνήκων δὲ 'Αντιόχῳ, τῷ Βασιλεῖ τῆς χώρας ἐκείνης, περὶ τὰ μέσα τοῦ τελευταίου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ ἀκμάσαντι, καὶ προπάππῳ πιθανῶς τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐν 'Αθήναις Μουσείου τεθαμμένου Φιλοπάππου. Ἔστι δὲ κολοσσιαῖος κῶνος ἢ σωρὸς ἐλλειψοειδής, 45μ. ὕψος καὶ 150μ. τὴν μακροτέραν διάμετρον ἔχων, ἐκ παντοίων λίθων μεγάλων καὶ μικρῶν συνερριμένος. Κατὰ δὲ τὰ δύω ἀντίθετα αὐτοῦ πέρατα ἐγείρονται ἀνὰ ἑπτὰ κολοσσοὶ καθημένων ἑπταμέτρων τὸ ὕψος Ἑλληνικῶν Θεῶν, τῶν πλείστων ἠκρωτηριασμένων σήμερον. Ἡ ἀναβολὴ αὐτῶν ἐστὶν Ἑλληνοπερσική, ἐπὶ δὲ τῶν νώτων αὐτῶν ἀναγινώσκεται Ἑλληνικὴ μακροτάτη ἐπιγραφή, ἡ αὐτὴ ἐπαναλαμβανομένη ἐφ' ἑκατέρας τῶν πλευρῶν, καὶ περιέχουσα τὸ διάταγμα τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ μνημείου καὶ τῶν τοῖς Θεοῖς ἀποδοτέων τιμῶν. Πρὸ τῶν κολοσσῶν δὲ τῶν Θεῶν ἐκτείνεται ἑκατέρωθεν ἄνδηρον τετράπλευρον, καὶ εἰς τὰς πλευρὰς αὐτοῦ ἐπέκειντο σειραὶ συνεχεῖς βωμίσκων, ἐφ' ὧν ἐν ἀναγλύφοις παριστῶντο οἱ πρόγονοι τοῦ ἀναθέντος Βασιλέως, θύοντες ἢ σπένδοντες τοῖς Θεοῖς, καὶ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας ἦσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπιγεγραμμένα. Ἦσαν δὲ καὶ αὗται αἱ

παραστάσεις αἱ αὐταὶ ἐπὶ τῶν δύω πλευρῶν τοῦ γιγαντιαίου σωροῦ, καί, κατὰ τὰ σωζόμενα λείψανα, ὡς πρῶτος τῶν προγόνων παριστᾶτο Δαρεῖος ὁ Ὑστάσπου (1).

Σελ. 334. στ. 5, μετὰ «(ΠΙΝ. ΛΑ. 3)» πρόσθες:

ἴσως τοῦ *Κύρου*, κατὰ τὴν παρακειμένην ἐπιγραφήν: «Εἰμὶ Κύρος ὁ Βασιλεύς, ὁ Ἀχαμενίδης.»

Σελ. 336, μετὰ στ. 32 πρόσθες:

Τὸ προκείμενον ἀνάγλυφον ἐστὶν ἐπὶ βράχου λελαξευμένον, 300 πόδας ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, καὶ ἐν αὐτῷ ὁ Βασιλεύς, κολοσσιαῖος, τὸ τόξον ἔχων διὰ χειρῶν, καταπατεῖ τὸν κατὰ γῆς κείμενον ἐχθρόν, ὑπὲρ αὐτὸν πετᾷ ἡ ἐν κύκλῳ συνήθης ἡμίσεια μικρὰ ἀνθρωπίνη εἰκών, καὶ ἀπέναντι αὐτοῦ εἰσὶ δεδεμένοι αἰχμάλωτοι. Αἱ δὲ προσγεγραμμέναι ἐπιγραφαὶ λέγουσιν αὐτὸν *Δαρεῖον* τὸν Ὑστάσπου, θριαμβεύοντα ἐπὶ τοῦ Ψευδοσμέρδου καὶ ἄλλων.

Σελ. 348, μετὰ στ. 25.

«Ἓν δὲ τῶν ἐξοχωτάτων αὐτόθι Βουδδιστικῶν μνημείων ἀπωλέσθη ἀρτίως ἐν τῷ καταστρεπτικῷ σεισμῷ τοῦ ἔτους 1883. Πρὸς τ' ἀνατολικὰ τῆς νήσου, παρὰ τὴν καθέδραν τῶν ἀρχαίων βασιλέων τὴν καλουμένην Καδὲ (σήμερον Gede), εὐρὺς δρόμος, κοσμούμενος ἑκατέρωθεν, ὡς οἱ τῶν Αἰγυπτιακῶν ναῶν, ὑπὸ σειρᾶς ἀγαλμάτων τοῦ Βούδδα καὶ λιθίνων λεόντων, ἔφερεν εἰς τὸν ὑψηλὸν λόφον Βέρε Βεδὸρ (Bœre Bœdor), διαιρούμενον εἰς τέσσαρα ἄνδηρα, ἃ ὥριζον καὶ ὑπεστήριζον τοῖχοι κατάγλυφοι, καὶ συνέδεον μετ' ἀλλήλων πολλαὶ μεγαλοπρεπεῖς κλίμακες. Ἦν δὲ πᾶς κατακεκαλυμμένος ὑφ' ἑκατοντάδων ναϊδίων καὶ νυμφῶν μετ' ἀγαλμάτων τοῦ Βούδδα. Τὸ ἀπέραντον καὶ ἐξαίσιον τοῦτο

(1) Ἴδ. ἀνωτ. σελ. 99, προσθ.

προσκυνητήριον κατέπεσεν εἰς ἄμορφον σωρὸν ἐρειπίων ἐπὶ τῆς τελευταίας πανολεθρίας.

Σελ. 352, μετὰ στ. 14 πρόσθες:

Εἰσὶ δ' ἐν γένει τ' ἀνάγλυφα πολὺ τῶν ἀγαλμάτων συνεχέστερα ἐν τοῖς ναοῖς, τοῖς τε Βραχμανικοῖς καὶ τοῖς Βουδδιστικοῖς, κατακαλύπτοντα τὰς ἐπιφανείας αὐτῶν ἐξωτερικῶς, καὶ ἐσωτερικῶς τὰς ζωοφόρους, τὰ κιονόκρανα καὶ τὰς νύμφας τῶν τοίχων.

Αὐτ. στ. 28, μετὰ «Καιλάσας» πρόσθες:

,πλείονα ζωὴν ἐν ταῖς πράξεσιν ἔχοντα, ἂν οὐχὶ ἐν τῇ τῶν προσώπων ἐκφράσει. Οὕτως ἐφ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὀκτάχειρ ὁ Βάδρας, κρανία περιεζωσμένος, πολεμεῖ καὶ φονεύει ἐχθρούς· ἀλλαχοῦ ὁ ἑξάχειρ Σίβας, ἐπὶ δίφρου, κατατοξεύει ἕτερον δαίμονα.

Σελ. 353. στ. 3, μετὰ «μέχρι ξηρότητος» πρόσθες:

κάθηται ἔχων τοὺς πόδας κατὰ τὸ Ἀσιανὸν ἦθος ἐσταυρωμένους.

Σελ. 353, μετὰ στ. 18 πρόσθες:

Εἰς τὸν λόφον τοῦ Βερὲ Βεδὸρ, ἐν Ἰάβᾳ, περὶ οὗ ἀνωτέρω (σελ. 348, προσθ.) τὰ ἀγάλματα τοῦ Βούδδα ἠριθμοῦντο, πρὸ τῆς καταχώσεως αὐτοῦ, εἰς 555, καὶ ἓν κολοσσιαῖον ἵδρυτο εἰς τοῦ λόφου τὴν κορυφήν. Οἱ δὲ τοῖχοι οἱ ὁρίζοντες τὰ ἄνδηρα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ 1636 ἀναγλύφων συμπλεγμάτων, περιεχόντων ἐν ὅλοις ζῴδια περὶ τὰς 25 χιλιάδας, ἀναφερόμενα εἰς παραδόσεις τῆς τοῦ Βούδδα οἰκογενείας, ὅστις, κατ' ἀντιλήψεις συγγενεῖς ταῖς χριστιανικαῖς, ἦν υἱὸς Θεοῦ ἐνσαρκωθεὶς ἐν τῇ Παρθένῳ Μαΰᾳ, καὶ εἶτα ἐπὶ 29 ἔτη εἰς τὴν ἔρημον ἀναχωρήσας καὶ εἰς σκέψεις περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους βυθισθεὶς, μεθ' ὃ ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Ἰνδικὴν, ὡς σωτὴρ καὶ ἀναμορφωτής.

Ἀλλὰ καὶ τῶν Βουδδιστικῶν παραστάσεων αἱ πλεῖσται εἰσὶν ἀνάγλυφοι καὶ αὗταί· καὶ ἐν Σάγχι, ἐν ταῖς κεντρικαῖς Ἰνδίαις, κοσμοῦσι τὰς παραστάδας ἰνδικοῦ τάφου πλούσια ἀνάγλυφα, κατ᾽ ἐξαίρεσιν ἱστορικὸν ἔχοντα χαρακτῆρα, στρατῶν πορείας, πολιορκίας, τειχῶν προσβολὰς καὶ ὑπερασπίσεις παριστῶντα, καὶ οὐχὶ μὲν μεγάλην ἔχοντα ἀξίαν καλλιτεχνικὴν, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀπέχοντα τοῦ φαντασιώδους τῶν Ἰνδικῶν χαρακτῆρος, ὥστε πιθανώτερόν ἐστιν ὅτι, ἕνεκα ἀγνώστων περιστάσεων, ὀφείλονται μᾶλλον εἰς Ἀσσυρίου τινὸς καλλιτέχνου γλυφίδα.

ΤΕΛΟΣ

ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Α' ΠΙΝΑΞ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΩΝ.

Β' ΠΙΝΑΞ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΜΑΤΩΝ.

Γ′ ΠΙΝΑΞ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ.

